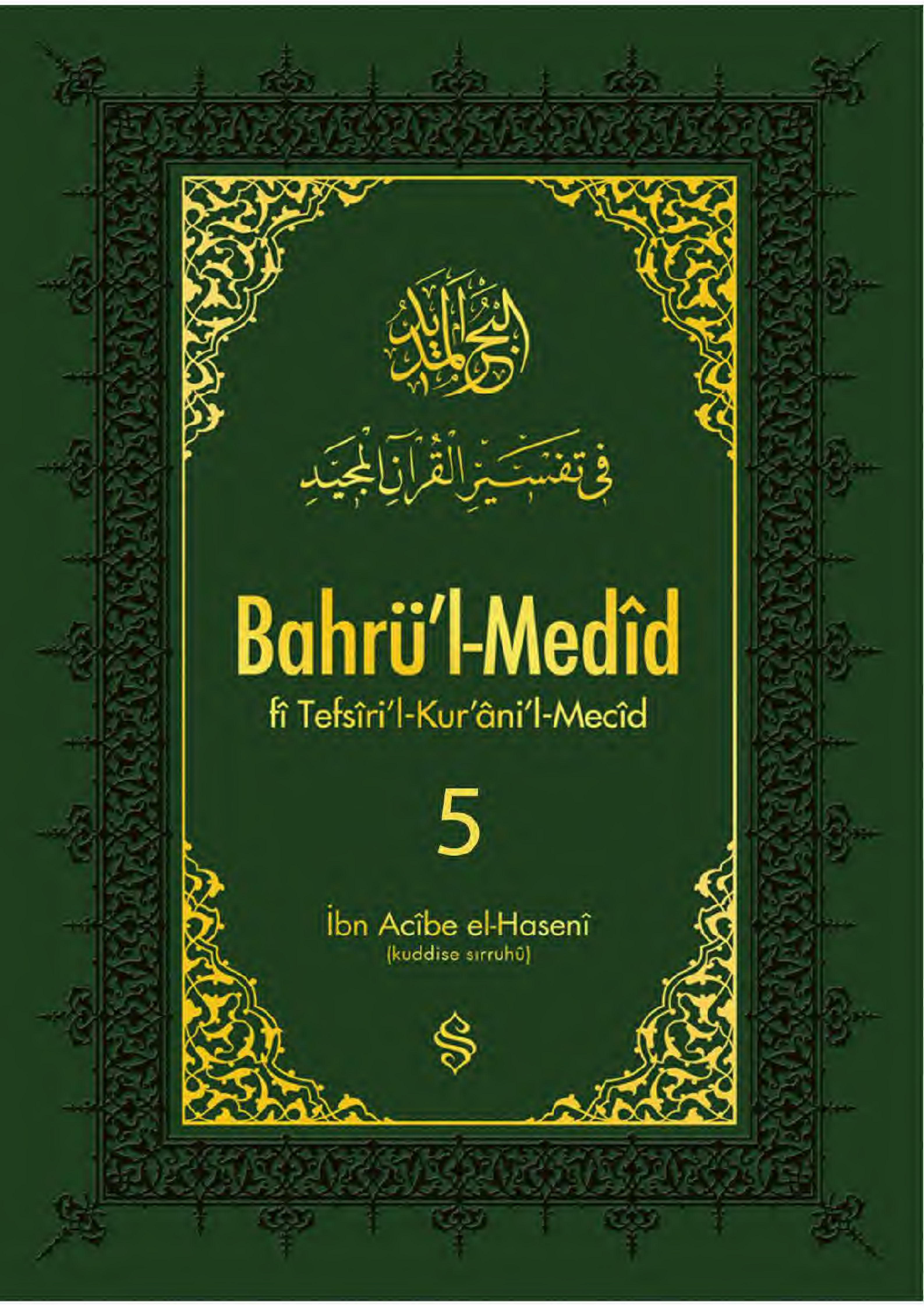

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد
Bahrü'l-Medîd
fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd
5
İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 195
Kur'an Kitaplığı: 26
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-4565-70-2 (5.c)

Editör
Dr. Mustafa Bahadıroğlu

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Adem Ürün
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Temmuz 2012, İstanbul
1. Baskı

GENEL DAĞITIM

TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No 7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış www.semerkandpazarlama.com

AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 35 94 910 **Online Satış:** www.onlinefuar.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

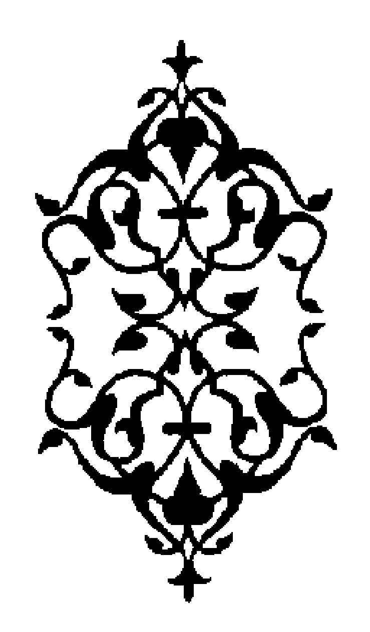
KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

5

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME
DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

İÇİNDEKİLER

(16) NAHL SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Nahl sûresi Mekke'de inmiştir; sadece son üç âyeti Uhud Savaşı'nda inmiş olup 128 âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin son âyetinde, *"Sana yakîn gelene kadar Rabb'ine kulluk et"* (Hicr 15/99) buyruldu. Âyetteki yakîn, ölüm ve sonrasındaki dirilmek ve hesaptır. Bu durum, bu sûrenin ilk âyetinde işaret edilen Allah'ın emridir. Cenâb-ı Hak ilk âyette şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَتٰٓى اَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. ***Allah'ın emri geldi. Artık onu istemekte acele etmeyin. Allah, onların ortak koştuğu şeylerden uzak ve yücedir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın,* ölümden sonra dirilme ve hesap *emri geldi."* Âyette, daha sonra olacak bir işin, geçmişte olup bitmiş gibi dile getirilmesi, onun muhakkak vuku bulacağındandır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'ın emri ve hükmü sabit oldu; olacak şeyleri (levh-i mahfûzda) kalem yazıp bitirdi. Onların olması, insanların istemesine, hemen etmesine ve tedbirine bağlı değildir. Eğer öyle olsaydı bu, Allah'ın mülkünde tek olarak hükmetmesine aykırı bir durum olurdu. Bunun için Cenâb-ı Hak, zatını böyle bir şeyden uzak tutarak şöyle buyurdu:

"Allah, onların ortak koştuğu şeylerden uzak ve yücedir."

"Allah'ın emri geldi" ifadesindeki "emir"den kasıt, kâfirlerin Bedir günü helâk edilmesi de olabilir. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine vaat ettiği kıyametin kopmasını, kendilerinin helâk edilmesini ve onlara karşı zafere ulaşma vaadinin hemen gerçekleşmesini istiyorlardı; bunu, onunla alay etmek ve sözlerini yalanlamak için yapıyorlardı. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Artık onu istemekte acele etmeyin."

Mana şudur: Şüphesiz onlara vaat edilen iş, vukuu kesin olduğu için, geçmişte olup gitmiş gibidir; çünkü onun meydana gelmesi vâciptir. Artık onun meydana gelmesini hemen istemeyin. Ey kâfirler, şüphesiz olacak o işte, sizin için bir hayır olmadığı gibi sizin ondan kurtuluşunuz da yoktur.

Rivayet edildiğine göre, *"Allah'ın emri geldi"* âyeti indiği zaman, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], hemen ayağa kalkmak için davrandı; insanlar başlarını kaldırıp ona baktılar. Âyetin devamında, *"Onu istemekte acele etmeyin"* buyrulunca, Allah Resûlü sakinleşti.[1]

Müşrikler, "Eğer Muhammed'in söylediği kıyametin kopması gerçek ise putlar bize şefaat eder ve bizi kurtarır" diyorlardı; bunun üzerine Hak Teâlâ şöyle buyurdu:

---

1 bk. Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 284 (Beyrut 1990); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/305 (Beyrut 2004). Burada rivayet "sakinleştiler" şeklinde bitiyor.

"Allah, onların ortak koştuğu şeylerden uzak ve yücedir." Yani Allah, kendisinin bir ortağı olmasından ve bu ortağın Allah'ın müşrikler için istediği şeyi onlardan savmasından yücedir (Böyle bir durum söz konusu değildir).

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yakîn nuru, kalbin içinde parlayınca, kalp, Allah Teâlâ'nın gayba ait işlerden vaat ettiği şeylerin kesin olarak gerçekleşeceğini anlar. O zaman, ârifin gözünde geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek bir olur, bütün ilâhî vaatlerin tahakkuku kesin olur.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kalbinde yakîn nuru parlayınca, ahireti, bir adım atıp gitmekten daha yakın bulursun, dünyanın ise üzerindeki fânilik perdesinin apaçık meydanda olduğunu görürsün."

Hakikate ulaşmış âriflere, ileride olması takdir edilmiş şeyler ve gayba ait vaatlerin hepsi, vukuu kesinleşmiş ve meydana gelmesi vâcip şeyler olarak gözükür. Onlar bu şeylerin, zamanı içinde, sırasıyla vuku buluşunu seyreder; onlardan marifet ve edep kazanırlar. Eğer meydana gelen şey, yüce Allah'ın celâl tecellisi ise yani bir musibet veya sıkıntıysa ona rıza ve teslimiyet gösterirler. Başa gelen şey, cemal tecellisi yani bir rahmet ve nimet ise ona da hamd ve şükrederler. İlâhî kudretin tecellileri karşısında onların sürekli olarak yaptığı budur.

Hakikate ulaşmış yakîn ehlinin, içinde bulundukları vakitten başka bir vakitleri yoktur (eldeki vakit içinde ne isteniyorsa onu yaparlar; işlerini daha sonraki vakte bırakmazlar). Onların, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini içinde bulundurduğu şeyden başka bir emelleri de yoktur. Onların kendi nefislerinden haberleri olmadığı gibi Allah'tan başkasıyla huzur ve rahatları da yoktur.

Onlar, olması sonraya bırakılmış bir şeyin acilen olmasını istemezler; Allah Teâlâ'ya, tedbir ve tercihinde başkasını ortak etmezler. Onlara sürekli yakîn nuru akıp durur. Onlar, bütün vakitlerinde yüce sevgililerini (Hak Teâlâ'yı) müşahedeye dalmışlar; O'nun zatını müşahededen

başka rağbet edilen ve peşine düşülen bütün şeylerden uzaklaşmışlardır. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan yapsın. Âmin.

Gökten Kalplere Hayat Getiren Melekler

Âriflerin kalbinde yakîn nurunun bulunmasının sebebi, ruhlarının, tam bir manevi hayat ve kemal-i marifetle hayat bulmasıdır. Cenâb-ı Hak, kalplere hayat veren bu şeye işaret ederek şöyle buyurmuştur:

يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ٓ اَنْ اَنْذِرُٓوا اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاتَّقُونِ ②

2. ***Allah emriyle melekleri, kullarından dilediği kimseye ruh ile indirir ve onlara (insanları) şöyle uyarmalarını emreder: "Benden başka ilâh yoktur, sadece benden korkun!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşriklere vaat ettiği şeylerin muhakkak gerçekleşeceğini, onun vahye bağlı olarak yakın olduğunu, kendisinde asla bir caymanın bulunmadığını bildirmek için buyuruyor ki: "*Allah, melekleri* yani Cibrîl'i *indirir.*" Hak Teâlâ, Cibrîl'i yüceltmek için, "melekler" şeklinde çoğul olarak ifade etti.

Bunun bir diğer açıklaması şudur: Cibrîl inerken, kendisiyle birlikte başka melekler de iner; onun için bir koruyucu olarak vahiy esnasında onunla beraber bulunurlar.

Yahut Cibrîl'den başka melekler de vahiy getirirler. Bu konuda *Sahîh-i Müslim*'de şu hadis-i şerif nakledilmiştir:

"Hamd (Fâtiha) sûresini daha önce yeryüzüne inmemiş bir melek getirdi."[2]

---

2 Müslim, Müsâfirîn, 254; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 722; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 778; Hâkim, *Müstedrek*, 1/558-559.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki: *"İsrâfil, üç sene benim için görevlendirildi; bana bir iki kelime vahiy getiriyordu. Sonra Cibrîl bana, her vakit (aralıklarla) Kur'an getirmeye başladı."*[3]

Rivayet edildiğine göre, Halid b. Sinan[4] peygamberdi, kendisine cehennemin bekçisi mâlik vahiy getiriyordu. Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] sonra gelmişti; yirmi gün peygamber olarak kaldı, sonra vefat etti. Peygamberlik müddetinin kısalığından dolayı, peygamber olarak sayılmadı. Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] sonra peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] arasında 500 senelik bir fetret dönemi vardır (Bu arada yeni bir din ve peygamber gönderilmemiştir).

İbnü'l-Arabî, Zülkarneyn'e refâîl isminde bir meleğin indiğini, kendisine vahiy getirdiğini, onun için yeryüzünü dürüp kısalttığını kaydetmştir. Bunu, Şetîbî, *el-Lübâb* isimli eserinde İbnü'l-Arabî'den nakletmiştir; oraya bakınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Melekleri ruh ile indirir ..."* Yani melekleri vahiy veya Kur'an ile indirir. Şüphesiz vahiy, cehalet ve manevi perdelenme ile ölmüş kalplerin ve ruhların hayatıdır. Yahut vahiy, inkâr ile silinip giden bir din için hayat sebebidir. Beden için ruh ne ise din için de vahiy odur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah melekleri, kullarından,* peygamberliğe seçmeyi *dilediği kişilere emri için,* yani emrini açıklamak için *indirir.* Yahut onları, emri ve izniyle indirir. *Ve onlara şöyle demelerini emreder:*

'Şirke düşenleri *uyarın* yahut kullarıma şunu bildirin: *Benden başka ilâh yoktur;* şirk ve isyanları terkederek *sadece benden korkun.'"* Yani Allah'ın birliğine iman ederek ve emrettiği konularda kendisine itaat ederek O'nun gazabı ile aranıza bir engel koyun.

---

3 Konuyla ilgili haber ve değerlendirmeler için bk. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ,* 1/191; Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* 1/143 (Dımaşk 1993).

4 Halid b. Sinan el-Absî'nin menkıbesi ve peygamberliği hakkında bk. Hâkim, *Müstedrek,* 2/598-599; İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem* (nşr. Ebü'l-Alâ Afîfî), 1/213; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* 2/195-196; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih,* 1/376; Heysemî, *ez-Zevâid,* 8/213-214; Cevâd Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab,* 1/348; Ahmed Önkal, "Hâlid b. Sinân", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),* 15/288.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyet, vahyin inişinin melekler vasıtasıyla olduğunu göstermektedir. Âyette özetle, ilmî kuvvet olan tevhide (Allah'ın tek ilâh olup eşi ve benzeri bulunmadığına) dikkat çekilmektedir. Onda ayrıca, amelî kuvvetin kemalatında son nokta olan takva emredilmiştir. Âyetten çıkacak bir sonuç da şudur: Peygamberlik, yüce Allah'ın ihsanı ile elde edilecek bir şeydir; o, çalışma ile elde edilmez. Bu âyetten sonraki âyetler de Allah'ın birliğine delil olmaktadır. Şöyle ki: Bu âyetler, hikmet ve maslahata uygun olarak âlemin aslını, (göklerle yeri)[5] ve diğer varlıkları, yoktan var edenin Allah Teâlâ olduğunu göstermektedir. Eğer O'nun bir ortağı olsaydı, o da bunları yapabilirdi; o zaman iki ilâh arasında çelişki ve çekişme olur, âlemin düzeni bozulurdu (Allah'ın böyle bir ortağı yoktur)."[6]

2. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Allah, kullarından dilediklerine meleklerini ruh ile indirir"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyette geçen 'rûh', ilâhî vahiydir. Allah Teâlâ vahye 'ruh' ismini verdi; çünkü Allah'ın kelâmı, zatından ortaya çıkmaktadır. Bu ilâhî kelâm, kendileriyle konuşulan ve ilhama mazhar olan sıddıkların kalplerinin hayatıdır. O ilâhî vahiy, müminlerin kalpleri için de hayat vesilesidir; Allah, ilmiyle onların kalplerini cehalet ölümünden diriltir."[7]

İmam Kuşeyrî, *"Allah, kullarından dilediğine meleklerini ruh ile indirir"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah meleklerini, peygamberlerine onlara vahiy ve peygamberlik getirmek için indirir. Allah, meleklerini, ilhama mazhar olan tevhid ehlinin kalplerine de marifet ve ilmi getirmek için indirir. Velilere marifet, ilham ve manevi vâridat yoluyla gelir. Meleklerin velilerin kalbine inmesi yasaklanmış değildir; fakat onlara, kendilerine ilham edilen her hakikati, insanlara anlatmaları emredilmez; onlar kendilerine gelen ilhamları insanlara taşımazlar."[8]

---

5 bk. Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 11/213 (Beyrut 2001).

6 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, 1/547 (Beyrut 1988).

7 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Tahkîki'l-Kur'ân*, 2/309 (Beyrut 2008).

8 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/295 (Kahire 1999).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu açıklama, sanki Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ümmetimin âlimleri, (irşad ve davette) İsrâiloğulları'nın peygamberleri gibidir"*[9] sözüne bakıyor. Bu ümmetin âlim ve ârifleri, ilham türü vahiy almada peygamberlere ortaktırlar; fakat onlar bu ilhamı, sadece kendilerini tasdik eden ve yollarına tâbi olan kimselere tebliğ ederler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bütün Kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın Şahididir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, gökteki ve yerdeki tecellilerini açıklayıp zatını tanıtarak şöyle buyurdu:

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾ خَلَقَ
الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٤﴾ وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ
فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَاْكُلُونَ ﴿٥﴾ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ
وَحِينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦﴾ وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ
اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٧﴾ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ
وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾ وَعَلَى اللّٰهِ
قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩﴾

3. ***Allah gökleri ve yeri hak ölçülerle yarattı. O, müşriklerin ortak koştuğu şeylerden uzak ve yücedir.***

4. ***O, insanı bir nutfeden*** *(meni parçasından)* ***yarattı. Böyle iken o, bakarsın ki Rabb'ine apaçık bir hasım oluvermiştir.***

---

9 bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1744; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 702; Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, s. 286. Bu sözün lafzı üzerinde epeyce söz söylenmiştir.

5. ***Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için ısınmanızı temin eden şeyler ve*** (onun haricinde) ***pek çok fayda vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.***

6. ***Sizin için onlarda ayrıca akşamleyin getirirken ve sabahleyin çıkarırken bir güzellik*** (ve zevk) ***vardır.***

7. ***Bu hayvanlar, sizin için ağırlıklarınızı*** (yüklerinizi) ***sadece güçlükle ulaşacağınız bir beldeye taşırlar. Şüphesiz Rabb'iniz çok şefkatli, çok merhametlidir.***

8. ***Allah, kendilerine binmeniz ve*** (bakanlar için) ***bir süs olsun diye atları, katırları ve eşekleri yarattı. O, sizin bilemeyeceğiniz nice şeyleri yaratır.***

9. ***Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Yolun eğri olanı da vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı;* onları yoktan var etti. Hak Teâlâ birliğine, kudretinin mükemmelliğine ve hikmetinin güzelliğine delil olması için gökleri ve yeri, hak ile, hak ölçülerle yarattı. Şöyle ki onları, özel ölçülerde, benzeri olmayan bir şekilde, farklı konum ve değişik durumlarda yarattı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onları, hak olan nizam ve hükmüyle yarattı; onları yaratırken kendisiyle birlikte hiç kimsenin ortaklığı, düzenlemesi, yardımı ve desteği olmadı. Bunun için yüce Allah, *"O, müşriklerin ortak koştuğu şeylerden uzak ve yücedir"* âyetiyle, bu tür şeylerden zatını uzak tuttu.

Yüce Allah, daha sûrenin başında, işlerinde aceleyi ortadan kaldırarak, zatını, yaratılmışlara ait sıfatlardan uzak tuttu; çünkü acele etmek, insanların işidir ve aklî görüşlere dayanmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, başkasının istemesiyle değil, kendi dilemesiyle dilediklerine vahiy indirmesinde de O'nun ortaklardan uzak olması ger-

çeği mevcuttur; çünkü O, mülkünde (hüküm ve idaresinde) tektir. İnsanların aksine, Allah'ın, mülkünde dilediği gibi hüküm verip tasarruf etmesinde, bütün varlık âleminde O'nun tek yetkili olduğuna kesin delil vardır. Yüce Allah, birliğine delil olması ve insanları kendisine ulaştırması için, her şeyi yerli yerince yarattı ve düzenledi.

Cenâb-ı Hak, ikinci olarak insanın yaratılışından bahsederek şöyle buyurdu:

"O, insanı yani insan cinsini *bir nutfeden,* basit bir yerden çıkan basit bir sudan yarattı. *Böyle iken bakarsın ki o, Rabb'ine apaçık bir hasım oluvermiştir.* Hali böyle iken insan, hakla çokça mücadele eder, çekişir, kendince açık delilini ortaya koyar.

Yahut o insan, *"Çürümüş kemikleri kim diriltir?"* diyerek yaratıcısı ile açıkça çekişmeye girer.

Rivayet edildiğine göre müşriklerden Übey b. Halef, elinde ölmüş bir insana ait çürümüş kemikle Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Ey Muhammed, şu kemik çürüyüp dağıldıktan sonra, sen, Allah'ın onu dirilteceğini mi söylüyorsun?" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet" buyurdu. Olay üzerine bu âyet indi.[10]

Birinci manaya göre âyet, bütün insanları kapsamaktadır. İkinci manaya göre âyet, özellikle kâfir Übey b. Halef'in halini ifade etmektedir. Sadece birinci görüş, daha açık ve tercihe şayandır.

Cenâb-ı Hak, yaratılma nimetinden bahsettikten sonra, kullara yaptığı yardım nimetini de hatırlatarak şöyle buyurdu:

"Hayvanları da O yarattı." Burada kastedilen hayvanlar, deve, sığır ve koyun cinsidir. Allah onları yoktan var etti. *"Onlarda sizin için ısınmanızı temin eden şeyler vardır."* Yani bu hayvanların derilerinden ve yün-

---

10 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/505. Sa'lebî, Yâsîn sûresinin 77. âyetinin de bu olay üzerine indiğini söylemiştir.

lerinden giyecek edinip kendinizi sıcak tutarak soğuktan korursunuz. *"Onlarda* ayrıca sizin için başka *faydalar vardır."* Mesela onların yavru verip çoğalması, binmek ve yük taşımak için sırtlarını kullanmanız gibi faydalar vardır. Âyette, "faydalar" ifadesinin kullanılması, satıldıkları zaman elde edilen bedelleri de içermesi içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlardan bir kısmını da yersiniz."* Yani onlardan et, yağ ve süt gibi yenilecek şeyleri yersiniz.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sizin için onlarda ayrıca akşamleyin* meradan gece dinlenecekleri yere getirirken *ve sabahleyin* otlaması için meraya *çıkarılırken bir güzellik* ve hoş manzara *vardır."* O hayvanların meraya gidiş ve gelişi sırasında avlular, caddeler ve yollar süslenir, sahipleri onlara hoş nazarla bakar, gönlü hoş olur.

Allah Teâlâ âyette, önce, hayvanların akşamleyin meradan dönüşünü dile getirdi, çünkü o zaman hayvanlardaki güzellik daha belirgindir. Hayvanlar akşam meradan karınları doymuş, sütleri dolmuş bir halde gelirler, sahiplerinin gözleri önünde kalacakları yerlere girerler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu hayvanlar, sizin için* yük, eşya ve diğer şeylerden taşınacak *ağırlıklarınızı, sizin sadece,* o hayvanların üzerinde *güçlükle varabileceğiniz* uzak bir *beldeye taşırlar."* Siz, o yükleri sırtınızda götürmek bir yana, kendiniz o beldeye hayvanların sırtında zorluk ve yorucu meşakkat içinde gidersiniz. Yahut onların çektiği sıkıntının yarısını çekerek gidersiniz.

"Şüphesiz Rabb'iniz çok şefkatli, çok merhametlidir." O, bu hayvanları yaratarak, onları yük taşımaya ve üzerlerine binilmesine boyun eğdirerek, ayrıca size onların etlerinden ve sütlerinden yemeyi ihsan ederek şefkat ve merhametini gösterdi.

"Allah, üzerlerine binmeniz ve kendileriyle süsleneceğiniz *bir süs olarak atları, katırları ve eşekleri yarattı."* Yahut onları, binek ve süs olsunlar diye yarattı.

Beyzâvî demiştir ki: "Bazıları bu âyeti, bahsedilen hayvanların etlerinin haram olduğuna delil göstermişlerdir; fakat âyette buna dair bir delil yoktur. Çünkü bir şeyden, genel olarak kullandığı maksadı ifade

eden bir şekilde bahsedilmesi, onda başka bir maksadın bulunmadığını göstermez. Âyetlerin Mekke'de inmesi de bunu gösterir. Müfessirlerin ve muhaddislerin hepsi, ehlî merkebin etinin Hayber Savaşı'nın yapıldığı yıl haram kılındığı görüşündedir."[11]

Âyet şöyle bitiyor: *"O, sizin bilemeyeceğiniz nice şeyleri yaratır."* Allah, acayip mahlûklardan, çeşitli sanatlardan, eti yenen ve yenmeyen varlıklardan, cennette ve cehennemde yaratılanlardan ve hiçbir insanın aklına gelmeyecek varlıklardan, insanın ilmini ihata edemeyeceği, nasıl ve nice olduğunu bilmeyeceği şeyleri yaratır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Doğru yolu göstermek Allah'a aittir."* Yani doğru, kulu maksada götüren yolu açıklamak Allah'a aittir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Delilleri ortaya koyarak ve peygamberini göndererek hidayet yolunu güzel ve sağlam yapmak Allah'a aittir.

"Yolun eğri olanı, doğrudan veya Allah'tan uzak olanı *da vardır."* Yahudilerin, hıristiyanların ve diğer bâtıl dinlerin yolu gibi.

Âyette, *"Doğru yolu açıklamak Allah'a aittir"* dendi, fakat sonra söz değiştirilerek, *"yolun eğri olanı da vardır"* buyruldu. Bunun hikmeti şudur: Sapkınlık yolunu açıklamak Allah'ın üzerine bir hak değildir. Asıl kasıt, yüce Allah'ın rızasına götüren doğru yolu açıklamaktır. Yolun doğru ve eğri diye ayrılması, durumu anlatmak içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Eğer Allah,* hepinizin hidayetini *dileseydi* hepinizi, hidayet yolundan ayrılmayacak şekilde *doğru yola iletirdi."* Yukarıdaki açıklama Beyzâvî'ye aittir.

3-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Arştan ferşe (yeryüzüne) bütün bu âlem, insanoğlu için ortaya konmuş ve onun için (ondan beklenen bir hedef için) yaratılmıştır. Gökler insanı gölgelendirir; yeryüzü üzerinde taşır, hayvanlar ona hizmet eder, birçok yönden fayda verir. İnsan, Allah'ın mülkündeki halifesi olarak onları kullanır. Bu durumda insanın yapması gereken, bu nimetlere

11 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/538.

şükretmek, kalbini nimete bağlamamak ve nimetle meşgul olup onları yaratanın hizmetinden (ibadet ve taatinden) geri kalmamaktır. Cenâb-ı Hak kudsî bir sözünde, hal diliyle ve ifade olarak şöyle buyurmuştur:

"Ey âdemoğlu! Bütün varlıkları senin için yarattım; seni de kendim için yarattım. Artık sen, senin için yaratılan varlıklarla meşgul olup kendisi için yaratıldığın hedeften geri kalma!"

Velilerin yoluna göre, insanın yapması gereken bir diğer şey de varlıklarda onları yaratana ve ortaya koyana ait manevi sırlara (ilâhî tecellilere) nüfuz etmeden eşyanın zâhirinde kalmamaktır. Varlıkları saran zâhirî görüntülere hapsolmamak ve onun görüntüsünde çakılıp kalmamak için eşyanın zâhirinde kalmamalı, bilakis, bütün varlıkları saran ve içinde yok eden mana denizini müşahede fezasına girmelidir. Bu da sadece kâmil bir şeyhin elinde gerçekleşir; kâmil şeyh onu, varlıklara bağlanıp kalma hapishanesinden, onları yoktan var edeni müşahede fezasına çıkarır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

"Doğru yolu açıklamak Allah'a aittir" âyeti hakkında deriz ki: Şunu iyi bil: Cenâb-ı Hak, maddi nimetlerine (cennete) ulaştıran ve rızasını elde ettiren yolu açıkladığı gibi kudsî huzuruna, zatını müşahedeye ve görmeye ulaştıran yolu da açıkladı. Yüce Allah, her iki yolu açıklamaları için peygamberlerini gönderdi. Peygamberlerden sonra, insanlara birinci yolu açıklamak için âlimleri, ikinci yolu açıklamak için de velileri görevlendirdi. Âlimler, insanları, bedenlerin zevk alacağı cennet nimetlerine ulaştıran yolun hükümlerini açıkladılar; ârif veliler ise ruhların zevk alacağı hakikatlere (ilâhî marifete) ulaştıran yolun hükümlerini açıkladılar. Ruhların elde edeceği şey, nimetlerin en büyüğüdür. Hak Teâlâ,

"Allah'ın razı olması, en büyüktür" (Tevbe 9/72) buyurmuştur.

Allah'ın rızası iki kısımdır. Bir grup insan, ilâhî rızaya önlerine perde çekilerek perde gerisinden hitap yoluyla ulaşır. Bunlar, şeriatın zâhiriyle yetinmiş müminlerdir. Bir grup insan ise ilâhî rızaya, gözlerinden perde kaldırılmış ve doğrudan ilâhî hitabı işitir şekilde ulaşır.

Onlar, mukarrebîn sınıfını oluşturan (ilâhî huzurda özel yakınlığı elde etmiş) hakikat ehlidir. Allah bizleri onlardan faydalandırsın ve bizleri onların izinde yürütsün. Âmin.

Allah Teâlâ'nın Varlığına Diğer Deliller

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, varlığına ve birliğine delil olacak diğer tecellilerinden bahsederek şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذٖٓي اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فٖيهِ
تُسٖيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخٖيلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ
كُلِّ الثَّمَرَاتِ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ
الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِاَمْرِهٖ اِنَّ
فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾ وَمَا ذَرَاَ لَكُمْ فِي الْاَرْضِ
مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهُ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الَّذٖي
سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ
حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فٖيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ
وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾ وَاَلْقٰى فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَمٖيدَ بِكُمْ
وَاَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾ وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾

10. ***Gökten suyu indiren O'dur. O sudan içersiniz; hayvanlarınızı otlatacağınız bitkiler de o su ile yetişir.***

11. *Allah, o su ile sizin için ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve hür türlü meyveden bitirir. Şüphesiz bunlarda düşünen kimseler için ibret vardır.*

12. *O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı ve yıldızları, O'nun emrine boyun eğmiş olarak sizin hizmetinize verdi. Şüphesiz bunlarda, aklını kullanan kimseler için âyetler (delil ve ibretler) vardır.*

13. *Yeryüzünde sizin için rengârenk yarattıklarını da sizin emrinize verdi. Şüphesiz bunda, düşünüp öğüt alan kimseler için ibret vardır.*

14. *Yine içinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs (eşyası) çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur. Gemilerin denizde (suları) yara yara, ses çıkararak gittiklerini görürsün. (Bütün bunlar) O'nun lutfundan istemeniz ve nimetine şükretmeniz içindir.*

15. *O Allah, sizi sarsmaması için yeryüzüne sağlam dağları yerleştirdi; (ayrıca) ırmakları ve yolunuzu bulmanız için yolları yarattı.*

16. *Daha nice alametler yarattı. Onlar, yıldızlarla da yollarını bulurlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Gökten,* buluttan veya gök tarafından *suyu indiren O'dur.*" O sudan içersiniz; onu doğrudan yahut kaynak, nehir ve kuyular vasıtasıyla içersiniz. Çünkü su, bu kaynaklarda tutulur; sonra ondan içersiniz. Şu âyetler de bunu ifade etmektedir:

"Görmedin mi Allah gökten su indirdi de onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı" (Zümer 39/21).

"Biz, gökten belli bir ölçüyle su indirdik ve onu (istifade etmeniz için) yeryüzünde tuttuk" (Mü'minûn 23/18).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onunla, hayvanlarınızı otlatacağınız bitkiler yetişir."* Diğer bir görüşe göre âyette kastedilen, yeryüzünde yetişen bütün bitkilerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, o su ile sizin için ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyveden bitirir."* Yani bütün meyvelerden bir kısmını bitirir; çünkü meyve vermesi mümkün olan bütün ağaçlar yeryüzünde bitmez.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, hayvanların otlatıldığı şey önce zikredildi. Bundaki hikmet şu olabilir: Hayvanların yediği bitkiler, hayvanî gıda olan ete dönüşmektedir; et, gıdaların en üstünüdür. Bundan dolayı, peşindeki âyette önce ekinden bahsedildi; peşinden zeytin, hurma ve üzüm geldi. Bütün bunlar, ihtiyaç ve gıda derecesine göre sıralandı."[12]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunlarda düşünen kimseler için büyük bir ibret vardır."* Onlar, bu varlıklar üzerinde düşünerek, onları yoktan var edenin varlığına ve apaçık kudretine delil bulurlar. Mesela kim, toprağa atılan kuru bir danenin geçirdiği evreleri ve halleri tefekkür etse bu sonuca varır. Şöyle ki:

Dane, kuru bir halde toprağa atılır. Ona bir çise ulaşıp içine girer. Danenin üst tarafı yarılır, ondan bitkinin gövdesi olacak kısım çıkar. Sonra, bu danenin alt kısmı yarılır, ondan da bitkinin kökleri çıkar. Sonra bitki büyür, ondan yapraklar, çiçekler, tomurcuklar ve meyveler çıkar. Danelerin dikildikleri yer ve aldıkları su gibi temel maddeler bir olmakla birlikte, her bir daneden, değişik şekil ve tatlarda farklı meyveler çıkar. İşte kim bunları iyice düşünürse, onların sadece her istediğini kendi tercihine göre yapan, bir yardımcı ve ortağa ihtiyacı olmayan yüce zatın (Allah'ın) işi olduğunu bilir. Herhalde bunun için âyette geniş açıklama yapıldı; farklı durum ve meyveler dile getirildi. Bu açıklama Beyzâvî'ye ait olup özetle verildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı ve yıldızları,* sizin menfaatleriniz için hazırlayarak, *hizmetinize verdi. Onlar bunu, O'nun emrine boyun eğmiş olarak yaparlar.* Yani Allah'ın onlardan istediği şeye boyun eğmiş olarak yaparlar. Bahsedilen bütün varlıklar böyledir. Mana şudur: Onlar, Allah'a boyun eğerek ve hükmüne tâbi olarak size fayda vermektedir.

---

12 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/539.

Yahut onlar, yaratıldıkları şey için boyun eğerek size fayda verirler.

"Şüphesiz bunlarda, aklını kullanan kimseler için deliller vardır." Yani şehvetlerin ve gafletin karanlığından temizlenmiş, temiz akıl sahipleri için pek çok delil ve ibretler vardır. Bu âyette, "deliller vardır" denerek çoğul ifadesi kullanıldı; bir önceki ve bir sonraki âyetlerde ise, "bir delil, bir âyet vardır" dendi. Bunun sebebi şudur:

Önceki âyette, "delil" yağmurun inmesine aittir. Bu, sonuçta tek şeydir. Sonra gelen üçüncü âyette ise "delil", yeryüzünde yaratılan şeylere aittir. Bu da cins ve şekil olarak sonuçta birdir. İnsanın üzerinde bulunan âlemler (gökler ve içindekiler) ise böyle değildir; onlar cins ve şekil olarak birbirinden farklı şeylerdir.

Beyzâvî demiştir ki: *"Bunda akıl sahipleri için âyetler (deliller) vardır"* âyetinde, âyet, çoğul getirildi; onları anlamak için de akıl zikredildi. Çünkü o, temiz akıl sahipleri için apaçık ve çok çeşitli deliller içermektedir; onlarda, bitkilerin hallerinde olduğu gibi, fikri sonuna kadar kullanmaya ihtiyaç yoktur (temiz akıl sahipleri, biraz düşünseler, onların Allah'ın varlığına ve birliğine delil oluşu apaçık ortadadır).[13]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, yeryüzünde sizin için rengârenk yarattıklarını da sizin emrinize verdi."* Yani Allah yeryüzünde sizin için yarattığı beyaz, siyah, kırmızı, sarı renkteki hayvanları ve bitkileri de sizin emrinize verdi. O bitkilerin maddesi ve suyu birdir, çiçekleri ve meyveleri ise farklı renktedir.

"Şüphesiz bunda, düşünüp öğüt alan kimseler için bir ibret vardır." Onlar, bu şeylerin renklerindeki ve tatlarındaki, şekil ve görünüşlerindeki farklılıkları iyice düşünürler, bunların sadece her şeyi hikmetle yaratan bir zatın (Allah'ın) işi olduğunu anlarlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O Allah ki denizi sizin emrinize verdi."* Onu emrinize boyun eğdirdi. Şöyle ki denizi, onda yolculuk yapmanız, avlanmanız ve içine dalarak istifade etmenize hazır hale getirdi.

"Onu kendisinden taze et, yani balık yemeniz *için emrinize verdi."* Balığın taze ve yumuşak olarak tanıtılması, onun, etlerin en yumuşağı

---

13 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/539.

olmasından ve en çabuk bozulmasındandır. Bunun için balık, taze iken yenmeye gayret edilir. Bunun bir sebebi de Cenâb-ı Hak, içilemeyecek derecede acı ve tuzlu olan bir suyun içinde onu yaratmasıdır.

İmam Mâlik, bu âyeti şu hükme delil yapmış: Bir kimse, "Ben et yemeyeceğim" diye yemin etse, etin içine balık eti de girer; bu kimse balık yediği zaman yeminini bozmuş olur.

Buna şöyle cevap verilmiştir: Yeminlerin temeli örfe dayanır. Cinsi belirtilmeden "et" deyince, bundan balık eti anlaşılmaz. Mesela Allah Teâlâ bir âyetinde kâfire hayvan demiştir (Enfâl 8/55). Bir kimse, hayvana binmemek için yemin etse, kâfirin sırtına binmesiyle yemini bozulmuş olmaz. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[14]

Sadece birinci durumda, et yememeye yemin eden bir kimsenin, balık eti yemesiyle yeminini bozmuş kabul etmek ihtiyaten daha uygundur. İnsan, küçük bir şeyle de yeminini bozmuş olur. Yemini korumak ise böyle değildir; o, söylenen şeylerin tam olarak yerine getirmesiyle gerçekleşir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve ondan,* inci, mercan gibi *takacağınız,* yani hanımlarınızın takınacağı *bir süs eşyası çıkarmanız için denizi emrinize verdi."* Süs eşyalarını takınma, erkeklere ait bir iş olarak dile getirildi. Bu şunun içindir: Kadınlar, erkekleri için süslenirler, sanki bu, onlar için kasıttır.

"Gemilerin denizde, suları *yara yara gittiklerini görürsün.* Yahut rüzgârın esmesinden dolayı ses çıkararak akıp gittiklerini görürsün. *Bütün bunlar, O'nun lutfundan istemeniz,* ticaret için denizde yolculuk yaparak O'nun geniş rızkını aramanız *içindir."*

Bir diğer mana: Kendilerine binmeniz ve O'nun geniş rızkını aramanız için gemilerin, denizde, suyu yara yara ses çıkararak gittiğini görürsün.

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu âyette, ticaret yapmak ve kazanç elde etmek için deniz yolculuğu yapılabileceğine dair bir delil vardır."[15]

---

14 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/540.

15 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/384 (Beyrut 1993).

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve şükretmeniz içindir."* Yani Allah'ın bunca nimetlerini tanırsınız ve onların şükrüne çalışırsınız. Deniz vesilesiyle ulaşılan bu nimetlerin peşinden özellikle şükrün getirilmesi, onun daha büyük bir ihsan olmasındandır. Çünkü Allah Teâlâ, helâk sebebi olacak denizi, onlar için faydalanma ve geçimlerini temin etme vesilesi yaptı. Bu açıklama da Beyzâvî'ye aittir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O Allah, sizi sarsmaması,* sallanıp çalkalanmaması *için yeryüzüne sağlam dağları yerleştirdi."* Çünkü yeryüzü, üzerinde dağlar yaratılmadan önce, hafif basit bir top gibiydi. Bu durumda yeryüzünün, denizdeki gemi gibi hareket etmesi kaçınılmazdı. Dağlar yaratılınca, yeryüzünün merkezine sağladığı ağırlıktan dolayı yeryüzü yanlarına doğru sağlamlaşıp sabitleşti. Böylece dağlar, yeryüzünü hareket etmekten koruyan sağlam kazıklar gibi oldu.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ yeryüzünü yaratınca, hareket ederek sallanmaya başladı. Melekler, "Bunun üzerinde hiçbir şey sabit duramaz" dediler. Cenâb-ı Hak, dağları yaratıp onunla yeryüzünü sabit hale getirdi.[16]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve nehirleri yarattı."* İnsanların ve hayvanların su ihtiyacını gidermek ve başka faydalar için, yeryüzünde sürekli akan nehirler yarattı. Nehirleri, dağlardan sonra dile getirdi; çünkü genelde nehirler dağlardan fışkırıp akar.

"Ayrıca, hedefinize *ulaşmanız için yolları yarattı."* Yahut yukarıda sayılan varlıkların, onları yoktan var edenin varlığına delil oluşuna bakarak Rabb'inizi tanımaya ulaşmanız için onları yarattı.

Diğer âyet şöyle devam ediyor: "Allah orada *daha nice alametler yarattı."* Yeryüzünde yolcuk yapanlara yolunu bulmada yardımcı olacak dağlar, su kaynakları, rüzgâr ve diğer sebeplerden nice alametler yarattı.

"Onlar, gece denizde ve karada *yıldızlarla da yollarını bulurlar."* Yıldızlardan kasıt, yıldız cinsi olan herhangi bir yıldızdır. Onun, Süreyya, Ferkadân, Benât-i Na'ş ve el-Cedyü isimleri verilen yıldızlar olduğu da söylenmiştir.

---

16 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/510.

Âyette "onlar" zamiriyle kastedilenler Kureyşliler'dir. Çünkü onlar, ticaret için çokça yolculuk yapan ve yolculukları sırasında yıldızlarla yol bulma hususunda meşhur olan kimselerdi. Âyetin lafzının alışılan hitap şeklinin dışında ifade edilmesi, tahsis (özel kılma) içindir. Şöyle denilmiş gibidir: Özellikle Kureyşliler, yıldızlarla yollarını bulmaktadır. Buna göre, onlara daha fazla şükür gerekli olmaktadır. Bu son açıklama Beyzâvî'ye aittir. O, bu açıklamayı Zemahşerî'den almıştır.[17]

10-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gayb semasından bir su yani ledünnî ilim indiren O'dur. Onunla kalpler hayat bulur; nefisler ayıp işlerin kusurlarından temizlenir. Onda sizin için bir içecek vardır. Yani ilâhî aşk şarabı vardır; onunla ruhlar hayat bulur, yaratılmış varlıklarla olmaktan kurtulur. Onunla, âzalar üzerinde amel ağaçları çıkar, manevi zevk meyveleri biter. Ondan yiyip beslenirsiniz. Yani amel zevkleri içinde nefislerinizi ve kalplerinizi beslersiniz; sonra ondan Rabb'inizi müşahede tadına geçersiniz.

Kim amelin, makamların yahut kerametlerin tadına bağlanıp kalırsa Rabb'inden perdelenir. *Kasîde-i Bürde* sahibi (Bûsîrî) buna dikkat çekerek demiştir ki:

"Nefsin salih ameller içinde ibadet-taat yaparken onu iyi kontrol et; eğer o, yaptığı ibadet, taat ve salih amellerden tat almaya başlarsa onu bu hal içinde tutma (Manevi tada alışıp Allah rızasını unutma)."[18]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Çok defa, nefisler ağyarın (eşyanın) maddi yönüne takılıp perdelendiği gibi kalpler de nurlara takılıp (manevi ilerlemesi) durur."

---

17 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/540; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/404 (Dârü'l-Fikr, ts.).

18 bk. Heysemî, *el-Umde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 164 (Dubâ 2003); Adevî, *en-Nefehâtü'ş-Şâzeliyye fî Şerhi'l-Bürdeti'l-Bûsîriyye*, s. 368 (Beyrut 2005).

Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî[19] demiştir ki: "Kul, nefsi saran kin ve nefretin zulmetiyle Hak'tan uzak kaldığı gibi bazan nurlarla da perdelenip uzak kalır."

Gökten inen bu ledünnî ilimle, şeriatın gıdasından nefislerinizin yiyeceği (onu manen besleyecek şeyler) biter. Ondan ayrıca, tarikatın amelinden kalplerinize ışık olacak şeyler elde edilir, hakikat âlemlerinde amellerin neticesi elde edilir; anlayış hazinelerinden ilimlerin meyvesi ortaya çıkar.

Allah, geceye benzeyen kabz (kalbin manevi tutukluk) haliyle, gündüze benzeyen bast (genişlik ve huzur) halini sizin emrinize verdi. Bunu, manen dinlenip kalbinizin sükûna kavuşması için yaptı. Çünkü Allah o hal içinde size, teslimiyet ve rıza makamından bir pay tahsis etti. Allah, ilimlerin feyzine ulaşmanız ve manevi perdelerin kalkması için, O'nun ihsanlarını arayasınız diye böyle yaptı. Bu gerçekleşince, kalpte irfan güneşi parlar, iman kameri ışık verir, ilim yıldızları doğar. Hepsi, kendi mahallinde görevini icra eder. Hiçbiri diğerinin nuru ile perdelenmez. Bu, manevi halinde temkin sahiplerinin makamıdır. Onlar, her şeyi yerinde kullanırlar.

O Allah, nefisleriniz arzında zaman ve mekânlara göre değişiklik arzeden ibadet çeşitleri ve kulluk halleri yarattı. O Allah, hiçbir beşer kalbine gelmeyen taze ilimlerden elde etmeniz için mana denizini emrinize verdi; sizler o mana denizinden hikmet cevherleri ve yakutlar çıkarırsınız; onlarla kalplerinizi ve dillerinizi süslersiniz.

Fikir gemisinin, vahdet denizinde, melekût nurları ve ceberût sırları arasında onları yara yara gittiğini görürsün. Bu imkân, Allah'ın ihsanından aramanız için size verildi. O, Cenâb-ı Hakk'ı zatı, isimleri ve sıfatlarıyla yakînen tanımaktır. Bunu yaparsanız şükretmiş ve bu büyük nimetleri elinizden gitmekten korumuş olursunuz.

---

19 Şüşterî, asıl adı Ali b. Abdullah en-Nemîrî el-Mağribî el-Endelüsî'dir (v. 668/1269). Künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 (Beyrut 1999); İlhan Kutluer, "İbn Seb'în", *DİA*, 29/308; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135.

O Allah, beşeriyet arzına (vücut iklimine) akıl dağlarını yerleştirdi ki hevâ rüzgârı onu sarsıp kendisiyle oynamasın. O Allah, insan nefsinin hevâsına uymaktan sakındığında, vücut ikliminde manevi ilim nehirleri akıttı, o vücutta, kendisiyle Rabb'ini tanımaya ulaşacak nice yollar yarattı. İnsan önce, İslâm yıldızına ulaşır, sonra delille elde edilen tevhid kamerine ulaşır, peşinden irfan güneşini müşahede devletine erişir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şirke Düşmenin Çirkinliği

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde tevhidin (yüce zatının varlığının ve birliğinin) delillerini açıkladı. Bundan sonra, şirke düşenlerin hazlini kınayarak şöyle buyurdu:

اَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا
تُحْصُوهَاۜ اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٨﴾ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾
وَالَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَۜ ﴿٢٠﴾ اَمْوَاتٌ
غَيْرُ اَحْيَٓاءٍۚ وَمَا يَشْعُرُونَۙ اَيَّانَ يُبْعَثُونَۜ ﴿٢١﴾ اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَالَّذ۪ينَ لَا
يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ اَنَّ
اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِر۪ينَ ﴿٢٣﴾

17. ***Şu halde,*** (her şeyi) ***yaratan Allah,*** (hiçbir şeyi) ***yaratmayan*** (putlar) ***gibi olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz?***

18. ***Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

19. ***Allah, gizlediğinizi de açıkladığınızı da bilir.***

20. ***Onların, Allah'ı bırakıp da taptıkları (putlar) hiçbir şey yaratamazlar; çünkü onlar kendileri yaratılmış varlıklardır.***

21. ***Onlar ölüdür, diri değildir. Onlar, ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.***

22. ***İlâhınız tek bir ilâhtır. Ahirete inanmayanların kalpleri (hakkı) inkâr etmektedir; bir de onlar kibirli kimselerdir.***

23. ***Şüphesiz Allah, onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları hiç sevmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şu halde*, her şeyi *yaratan*, her şeye gücü yeten Allah, hiçbir şeyi *yaratmayan*, hiçbir şeye gücü yetmeyen, tam aksine her şeyden daha âciz olan putlar *gibi olur mu*?"

Bu âyet, Allah'ın sonsuz kudretini ve apaçık hikmetini gösteren pek çok delili ortaya koyduktan sonra, Allah'a başkasını ortak koşan kimsenin görüşünü ve işini reddetmektedir. Daha önce, ilâhî kudreti ispat eden yaratılmış değişik varlıklar ve eşsiz ilâhî sanatlar zikredildi.

Âyet, normal cümle kuruluşunda söylenseydi, şöyle denecekti: "Bir şey yaratmayan, yaratan gibi olur mu?" Fakat âyette bunun aksine "Yaratan, yaratmayan gibi olur mu?" dendi. Bu, şuna dikkat çekmek içindir: O müşrikler, âciz yaratıklar içinden birini, ilâha benzeterek Allah'a ortak koştular; hiç böyle bir şey olur mu?

Bir şey yaratmayanlardan kasıt, Allah'tan başka ibadet edilen her şeydir. Bunun için âyette, canlı cansız herkesi içine alacak bir ifade kullanıldı.

Yahut âyette kastedilen, putlardır. Müşrikler putlara ilâh ismini verdikleri için âyette, onlar için, Arapça'da, ilim ve akıl sahibi varlıklardan bahsedilirken kullanılan "men" edatı kullanıldı.

Yahut yaratanla putlar arasında ortak olarak kullanılan "men" edatında lafız olarak bir benzerlik vardır, mana ise değişiktir. Buna belâgat ilminde müşâkele denir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hiç düşünmüyor musunuz?"* Düşünseniz, yaptığınız işin bozukluğunu anlarsınız. Çünkü durum o kadar açıktır ki akıl, azıcık düşünme ve dikkat ile işin hakikatine ulaşabilir.

Allah Teâlâ, geçen âyetlerde, varlığına ve birliğine delil olacak çeşitli varlıklardan bahsetti . Onlarda, insanlara ihsan edilen nimetlerin sayılması da vardır. Bunun için Cenâb-ı Hak, onların peşinden şöyle buyurdu:

"Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız." O nimetlere hakkı ile şükretmek bir yana, onları saymaya güç bile yetiremezsiniz. Bunun peşinden şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir." Bununla şuna dikkat çekildi: Eğer Allah Teâlâ nimetlerine şükürde kulun kusurunu affetmeseydi, şükürdeki bunca kusuruna rağmen nimetlerini elinde tutarak kendisine merhamet etmeseydi, kul kusurlu bir halde kalırdı (azabı hak ederdi).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah,* inanç ve amel olarak *gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilir."* Bu, nimetlere nankörlük eden, gizli ve açık olarak Allah'a başkasını ortak eden kimseye bir tehdittir. Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

"Onların, Allah'ı bırakıp da taptıkları putlar, âcizlikleri apaçık ortada olduğu için, *hiçbir şey yaratamazlar."* Allah Teâlâ, her şeyi yaratanla hiçbir şeyi yaratmayan arasındaki ortaklığı reddedince, onların hiçbir şey yaratmadığını açıkladı; bunu, onların zaruri olarak, ilâhlığını reddetmek için yaptı. Sonra, onların âciz olmalarının ve ilâhlığa layık olmayışlarının sebebini şöyle açıkladı:

"Halbuki onlar, yaratılmış varlıklardır." Yani onlar, yaratılmış varlıklar olup vücut bulmak için yaratılmaya muhtaçtırlar. Oysa ilâhın, varlığı kendinden ve zatının varlığı zaruri olması gerekir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ayrıca *onlar ölüdür, diri değildir."* O putlar için hiçbir zaman hayat olmadı, olmayacak da. Bu, onların ölü halini anlatmada, önce hayatta olup sonra ölenlerin halini anlatmaktan daha ileri ve kapsayıcı bir ifadedir. İlâhın, zat olarak hayatta olması gerekir; o hiçbir zaman ölüme mâruz kalmaz.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hem onlar, ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."* Yani onlar, kendilerinin yahut onlara ibadet edenlerin ahirette yeniden dirilme vakitlerini bilmezler. Bu durumda onlar, kendilerine ibadet edenlere amellerinin karşılığını verecekleri bir vakti nasıl bulacaklar? Halbuki ilâhın gaybı bilmesi ve kendisine ibadet edenlere karşılık vermeye güç sahibi olması gerekir.

Bu âyette, öldükten sonra dirilmenin, inanılması gereken esaslara tâbi meselelerden olduğuna dair bir uyarı vardır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[20]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Allah Teâlâ, putların rablik sıfatını reddetti, onlarda bunun aksi olan sıfatların bulunduğunu ortaya koydu. Onlar, yaratılmış mahlûklardır, yaratıcı değildir. Öldükten sonra dirilme vaktini bilmezler. Allah Teâlâ onların rab olmadığını delillerle ortaya koyunca, rabliğin sadece Allah'a ait olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"İlâhınız tek bir ilâhtır."[21] Bu, önceki delil ve burhanların ortaya koyduğu şey için bir açıklamadır.

Cenâb-ı Hak sonra, onların inkârda ısrar edişlerinin sebeplerini açıkladı. Bu sebepler, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmek ve kendini beğenip kibirlenmektir. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

"Ahirete inanmayanların kalpleri (hakkı) inkâr etmektedir; bir de onlar kibirli kimselerdir." Yani öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin kalpleri, Allah Teâlâ'nın birliğini inkâr etmektedir; bir de onlar peygamberlerin getirdiği şeylerde onlara tâbi olmaktan ve kendilerine boyun eğmekten kibirlenip kaçınmaktadırlar. Şüphesiz ahirete iman eden kimse, delilleri araştırır, dinlediği hakikatleri düşünür, ondan faydalanır, hakka boyun eğer, onu getirene tâbi olur. Kâfir ise böyle değildir; onun hali bunların aksinedir; o, gaflete dalar, hevâsına uyar; geçmişlerine uyarak, onları taklit ederek ve alıştığı şeylere dayanarak sadece delille bilinecek gerçekleri kalbiyle inkâr eder.

---

20 Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I/541.

21 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, I/424 (Beyrut 1995).

Allah Teâlâ, bu özelliğe sahip kimseleri tehdit ederek buyurdu ki:

"Şüphesiz *Allah, onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir* ve ona göre karşılık verir. O, zatının birliğini kabulden ve peygamberine tâbi olma konusunda büyüklenip ona uymaktan kaçanlar bir yana, mutlak olarak, nasıl olursa olsun *büyüklük taslayanları hiç sevmez."* Bunun diğer yönden manası şudur: Allah, hak için tevazu gösterenleri, hakka ve ondan gelenlere boyun eğenleri sever. Onlar, müminlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

17-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyet-i kerime, tevhid ehlinin üç önemli özelliğini içermektedir.

Birinci özellik, insanlardan bir şey beklemeyip bütün istek ve ihtiyaçlarda yüce yaratıcıya yönelmektir. Çünkü akıllı bir kul, her şeyin yaratıcısı olan, her şeyi yapmaya gücü yeten, ebedî olup hiç ölmeyecek olan Rabb'ini terkedip âciz, zayıf, kendisine bile bir fayda veremeyen kula tutunmaz. Kendisine fayda veremeyen bir kul, başkasına nasıl fayda verir? Yüce Allah şöyle uyarıyor:

"Şu halde, her şeyi yaratan Allah, hiçbir şeyi yaratmayan gibi olur mu? Düşünmüyor musunuz? Onların, Allah'ı bırakıp da taptıkları hiçbir şey yaratamaz; çünkü onlar kendileri yaratılmış varlıklardır. Onlar ölüdür, diri değildir."

Bu manada şu şiiri okurlar:

"Rabb'i olan Allah'ı bir olarak bilen ve O'nun hükmünde tek olduğuna inanan bir kimsenin, yardım isteyerek bir başkasının peşine düşmesi haramdır. Ey arkadaşım, beni Hak'tan ayırma; öyle ki O'nun vecdiyle öleyim ve O'nun vecdiyle dirileyim. Yeryüzünün sultanlarına söyle; onlar maddi mülkü elde etmek için çırpınıp duruyorlar; bu (elde ettiğim marifet ve ilâhî muhabbet) öyle bir mülktür ki para ile satılmaz ve hediye edilmez."

İkinci özellik, öldükten sonra dirilmeyi ve sonrasını düşünmek, ölümü kendisine çok yakın görüp sürekli gözü önüne getirmektir. Çün-

kü böylece, bu fâni dünyadan yüz çevrilir ve ebedî ahiret yurdu için hazırlanma gerçekleşir. Ölüm ve ötesini tefekkürle kalp yumuşar, gayb ilmi elde edilir. Bu tefekkürle Hakk'a boyun eğme ve O'ndan gelen şeylere saygı ve tâzim gerçekleşir. Öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden veya onu çok uzak gören kimse böyle değildir. Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Ahirete inanmayanların kalpleri (hakkı) inkâr etmektedir; bir de onlar kibirli kimselerdir."

Üçüncü haslet, tevazudur. Bu, Allah için ve Allah'a davet eden kimse için tevazu göstermektir. Tevazu, Allah'a sevilme ve Allah katındaki derecelere yükselme sebebidir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim Allah için tevazu gösterirse Allah onu yükseltir; kim de kibir gösterirse Allah onu alçaltır."[22]

Diğer bir haberde şöyle buyrulmuştur: "Kim, bulunduğu derecenin altındaki kimselere ve hale tevazu gösterirse Allah onu sahip olduğu derecenin üstüne yükseltir."

Kibirli kimse ise böyle değildir; o, Allah katında gazaba uğramış ve Allah'ın kapısından kovulmuş kimsedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah kibirli kimseleri sevmez."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez."*[23]

Yine hadis-i şerifte belirtildiği gibi, kendini beğenip kibirlenmek, kendisine gelen hakkı inkâr etmek ve insanları küçük görmektir.[24]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

22 İbn Mâce, Zühd, 16. Biraz değişik lafızlarla bk. Ahmed, *Müsned*, 3/76; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1109; İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 5678. Hadisin ilk kısım için bk. Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 8605.

23 Müslim, İmân, 148, 149; Ahmed, *Müsned*, 1/451; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 5680; Beyhaki, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8152.

24 Ebû Davud, Libas, 26; Ahmed, *Müsned*, 1/385; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8152.

Kendini Beğenenlerin Sıfatı ve Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendini beğenenlerin özelliğinden ve bu durumun cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْۙ قَالُٓوا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَۙ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُٓوا
اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِۙ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ اَلَا
سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاَتَى اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ
الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَاَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓائِيَ الَّذِينَ
كُنْتُمْ تُشَٓاقُّونَ فِيهِمْۜ قَالَ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ اِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّٓوءَ
عَلَى الْكَافِرِينَۙ ﴿٢٧﴾ اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِٓي اَنْفُسِهِمْۖ
فَاَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُٓوءٍۜ بَلٰٓى اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
﴿٢٨﴾ فَادْخُلُٓوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَاۜ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾

24. ***Onlara, "Rabb'iniz ne indirdi?" denildiği zaman, "Öncekilerin masallarını!" derler.***

25. ***Onlar, kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak taşımaları ve ayrıca, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da bir kısmını yüklenmeleri için böyle dediler. Dikkat et, yüklendikleri şey ne kötüdür!***

26. ***Onlardan öncekiler de tuzak kurdular. Sonunda Allah onların binalarını temellerinden söktü, üstlerindeki tavan tepelerine çöktü. Bu azap onlara, farkedemedikleri bir yerden geldi.***

27. Sonra kıyamet gününde (Allah), onları rezil eder ve kendilerine der ki: "Uğruna (müminlere) düşmanlık yaptığınız ortaklarım nerede?" Kendilerine ilim verilmiş olanlar, "Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük kâfirleredir" der.

28. Melekler, nefislerine zulmetmekte olan kâfirlerin canlarını alırken, onlar, "Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk!" diyerek baş eğip teslim olurlar. Melekler onlara şöyle der: "Hayır,** (sizler kötülük yapıyordunuz)**; şüphesiz Allah, sizin yaptıklarınızı en iyi bilendir."

29. "Haydi, içinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin! Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür!"

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara,* yani Kureyş kâfirlerine, *'Rabb'iniz,* resûlü Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *ne indirdi?' denildiği zaman,* onlar, *'Öncekilerin masallarını,* yani öncekilerin uydurup yazdığı hurafeleri indirdi' *derler."*

Nadr b. Hâris, bazı tarih kitapları ele geçirerek, "Muhammed, sadece öncekilerin masallarını anlatıyor; benim sözlerim, onun sözlerinden daha güzel" derdi.

Bunu onlara söyleyenlerin, Hicr sûresinin son âyetinde geçen, dinlerini parça parça eden kimseler olduğu da söylenmiştir.

Onlara, *"Rabb'iniz ne indirdi?"* diye sorulunca, *"Öncekilerin masallarını indirdi"* şeklinde, âyetler için "indirdi" ifadesini kullanmaları, ya inen şeyleri kınamak için yahut indiğini kabul etmeye göredir. Yani şayet ona bir şey inmiş ise o, hakikati olmayan masallardır, demek istediler.

Kâfirlere, "Rabb'iniz size ne indirdi?" diye soranın müminlerin olma ihtimali de vardır; o zaman yoruma ihtiyaç yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *Onlar, kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak taşımaları ve ayrıca bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da bir kısmını yüklenmeleri için böyle dediler."* Yani onlar bu

sözü, insanları saptırmak için söylediler. Bunun sonucu şu oldu: Onlar, kendi sapkınlıklarının günahını tam olarak yüklendiler, ayrıca saptırdıkları kimselerin günahlarından da bir kısmını yüklendiler. Bu, onları saptırmaya sebep olma payıdır. Onlar bunu yaparken, kendilerinin yanlış yolda olduğunu bilmeyen kimseleri saptırıyorlardı.

Bu âyette şuna bir delil vardır: Cahil kimse, inanç konusunda mazur değildir; çünkü ona, hakkı ve hak yolda olanları araştırması, onun delillerine bakması gereklidir.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette geçen, '*bilgisizce*' kısmı, saptırılan kimselerin hâlidir. Yani onlar, kendilerinin sapkın kimseler olduğunu bilmeyen insanları sapıtıyorlardı. Bundan çıkan sonuç şudur: Onların sapıtmış olduğu cahiller, bu konuda mâzur değildir; sorumludur. Çünkü onlara, durumu araştırmaları ve haklı olanla bâtıl olanı ayırt etmeleri gereklidir."[25]

Hâşiye sahibi[26] demiştir ki: "Bu âyette, bâtılı taklit yerilmekte ve onu taklit edenin kendini savunacak bir mazeret sahibi olmadığı ortaya konmaktadır. Doğruluğuna mucizenin veya akıl, nakil gibi itibar edilecek başka delillerin şahit olduğu hak yolda olan kimseyi taklit etmek ise böyle değildir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetteki "ilimsiz ve bilgisizce" kısmının, insanları saptıran kimselerin hâli olması da câizdir. Yani onlar, doğru ilimden yana bomboş oldukları halde, cehaletle insanları hak yoldan saptırıyorlar. Böylece, hem kendileri haktan sapıyor hem de başkalarının sapmasına sebep oluyorlar.

Cenâb-ı Hak, doğru yoldan saptıranların durumu hakkında şöyle buyurdu: *"Dikkat et, onların yüklendikleri şey ne kötüdür!"* Onlar bu yaptıklarıyla ne kötü bir günah yükleniyorlar!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlardan öncekiler de tuzak kurdular.* Yani, peygamberlerine tuzak kurmak için türlü işler çevirdiler. *Sonunda Allah onların binalarını temellerinden söktü,* yaptıklarını kökün-

25 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/542.

26 Bu, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir (Mütercim).

den yerle bir etti, *üstlerindeki tavan tepelerine çöktü;* çevirdikleri işler ve kurdukları tuzaklar helâk sebepleri oldu. *Azap onlara, farkedemedikleri,* hiç hesap etmedikleri ve beklemedikleri *bir yerden geldi."* Bu, olayı temsille anlatımdır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] ve diğerleri demiştir ki: "Âyetteki helâk edilenlerden kasıt, Nemrûd b. Kenân'dır. Nemrûd, Bâbil'de büyük ve çok yüksek bir köşk yaptırdı."[27]

Nemrûd bu köşkü, göğün haberlerini dinlemek ve işlerini gözetlemek için yaptırdı. Allah bir rüzgâr gönderdi, onu yerle bir etti; köşk, Nemrûd'un ve kavminin üzerine çöktü, helâk oldular.

Bir rivayette şöyle denilmiştir: "O köşkü Cibrîl [aleyhisselâm] yıktı; köşkün üst kısmını denize attı, sonra onu altından tutup tersine çevirdi, böylece helâk oldular.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra kıyamet gününde Allah, onları rezil eder,* zillete düşürür, onlara ateşle azap eder *ve kendilerine, 'Uğruna* müminlere *düşmanlık yaptığınız ortaklarım nerede?' der."* Allah Teâlâ'nın, "ortaklarım" şeklinde, onları kendisine nisbet etmesi, kâfirlerle alay içindir yahut onların dünyada putları Allah'a nisbet etmelerini hikâye etmek ve böylece onları daha fazla kınayıp ayıplamak içindir. Yani sizin kendileri için müminlere düşmanlık yaptığınız ortaklar nerede? Yahut kendileri uğruna bana düşmanlık yaptığınız ortaklar nerede? Şüphesiz müminlere düşmanlık yapmak, Allah'a düşmanlık etmektir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin uğruna savaş ettiğiniz, taraf olup mücadele verdiğiniz ortaklar nerede? Bunun için siz bir tarafta bulunuyordunuz, hak ise öbür tarafta idi.

"Kendilerine ilim verilenler dediler ki ..." Onlar, peygamberler ve insanları tevhide çağıran âlimlerdir. Kâfirler onlara düşmanlık edip kendilerine karşı büyükleniyorlardı. Yahut melekler dediler ki:

"Şüphesiz, bugün rezillik ve kötülük, zillet ve azap *kâfirleredir."* Onların müşriklere bunu söylemelerinin faydası, onların başına gelen fela-

---

27 Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/512; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/127.

keti açıklamak ve kendilerini daha fazla horluk içinde bırakmaktır. Bunun anlatılması ise müminlerden onu işiten kimseye bir lutuf olmasıdır. Bunu işiten mümin, şirkten ve kötülüklerden daha fazla sakınır, taatlere daha fazla sarılır.

Müfessir Vâhidî demiştir ki: "Kâfirlere böyle söyleyenlerin müminler olduğu da söylenmiştir. Onlar, kıyamet günü kâfirlerin zillet ve perişanlığını görünce, 'Bu gün rezillik ve kötülük yani rüsvalık ve azap kâfirleredir; bize değildir' derler."[28] Yani müminler bunu, Allah'ın kendilerine vaat ettiği şeyleri yerine getirmesini bir itiraf olarak ve sevinçlerini dile getirmek için söylerler. Onların şöyle dediği gibi: *"Bizi bu hidayet yoluna (ve cennetine) ulaştıran Allah'a hamdolsun."*

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin sıfatından bahsederek şöyle buyurdu:

"Melekler, nefislerine onu ebedî azaba iterek *zulmetmekte olan kâfirlerin canlarını alırken,* ruhlarını kabzederken, onlar ölümü açıkça gördüklerinde, baş eğip teslim olurlar ve, *'Biz,* inkâr ve düşmanlık gibi *hiçbir kötülük yapmıyorduk!' derler."* Onların, kendilerini korumak için bu sözle, yalan söylemeyi amaçlamış olmaları da muhtemeldir. *"Vallahi, Rabbimiz biz şirk koşmadık!"* (En'âm 6/23) dedikleri gibi.

Şu da muhtemeldir: Onlar, kendi inandıkları durumu dile getirdiler, yalan söylemeyi amaçlamadılar; fakat o söz, haddizatında bir yalandır.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kıyamet gününde değişik durak ve yerler vardır. Kâfirler bir yerde, kendilerinin suçlu olduğunu itiraf ederler. Cenâb-ı Hak, bu durumu bir âyetinde şöyle belirtmiştir:

'Kendilerinin kâfir olduğuna şahitlik ettiler' (En'âm 6/130). Kıyametin bir yerinde de bu âyette olduğu gibi hallerini inkâr ederler."

"O zaman *melekler onlara şöyle der: Hayır,* sizler kötülük ve düşmanlık yapıyordunuz; *şüphesiz Allah, sizin yaptıklarınızı en iyi bilendir.* O, yaptıklarınıza karşılık cezanızı verir."

28 Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd,* 3/60-61 (Beyrut 1994).

Şöyle de denilmiştir: Âyetin, *"Kâfirler teslim olurlar ..."* kısmından sonrası, onların, ölüm anındaki durumlarını değil, ahiretteki hallerini açıklamaktadır. O zaman mana Cenâb-ı Hakk'ın, *"Uğruna (müminlere) düşmanlık ettiğiniz ortaklarım nerede?"* sözüne bağlanır. Buna göre onlara, *"Hayır,* (kötülük yapıyordunuz) ..." diyen melekler değil, Allah Teâlâ olur. Yahut ahirette kâfirlere bunu söyleyen ilim ehlidir. Devamında gelen şu âyet de bu görüşü kuvvetlendirmektedir:

"Haydi, cehennemin kapılarından girin!" Şüphesiz cehenneme girmek, sadece ölümden sonra tekrar dirilip hesap verdikten sonra olur; öldükten hemen sonra olmaz. Çünkü öldükten sonra (berzah hayatında) sadece, kâfirlerin sabah akşam ateşe sunulması vardır.

Cehennemin kapılarından girmekten kasıt, onun üst üste oluşan tabakalarına götüren kapılardır. Cehennemin değişik tabakalarına gidecek her grup, kendisi için hazırlanan kapıdan girer.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar orada ebedî olarak kalırlar. Kibirlenenlerin kalacağı yer olarak* cehennem *ne kötü bir yerdir."*

24-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gafillere ve inkârcılara, "Rabb'iniz, zamanınızdaki velilerin kalbine ilâhî mevhibe ve özel velâyet sırlarından ne indirdi?" dense onlar, "Öncekilerin masallarını!" derler; sonra da kalplerini temizlemek için onların yoluna girmek isteyen insanları bundan alıkoyarlar. Böylece kıyamet günü, kendi günahlarını tam olarak yüklenirler. Çünkü velilere düşmanlık eden kimseler, (genelde) büyük günahlar işlemekte ısrar ederek ölürler, fakat bunun farkında olmazlar. Ayrıca onlar, bilgisizce, sırf cehalet, inat ve hasetle, velilerin yolundan saptırdıkları kimselerin günahlarını da yüklenirler. İşledikleri günah ne kadar kötüdür!

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Avam insanları dinden uzaklaştıran ve zarara sokan (daha çok) şu üç gruptur:

1. Kötü ahlâklı âlimler.

2. Derviş kılığına girmiş kötü kimseler. Onlar, zâviyelerde yaşayan ve kendilerini velilerin yoluna bağlı gösteren kimselerdir.

3. Kötü sıfata sahip hafız ve Kur'an okuyuculardır. Bu kimseler, avama göre kendilerine uyulan ve hallerine bakılan kimselerdir. İnsanlar onları, dünyaya yönelmiş ve dinde kusur içinde görünce, bu konuda kendilerine tâbi olurlar; onlarla birlikte haktan saparlar. İşte bu şekilde onlar, kendileri haktan sapmış ve başkasını da saptırmış olur.

Bu kimseler, Allah'ın veli kullarını inkâr ettiklerinde ve onlara tuzak kurduklarında, bu konuda insanlar kendilerine uyar; o zaman Allah, velilerini özel korumasına alır, onların hile ve tuzaklarını yerle bir eder. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Allah, onların binalarını temelinden söktü (zararlarını defetti, cezalarını verdi)." Kıyamet günü olunca, Allah, onları huzurundan (özel yakınlığından) uzaklaştırır, kendilerini avam insanlarla birlikte bulundurur. Onlar, dünyada yaptıklarını inkâr ettiklerinde kendilerine şöyle denir:

"Hayır, dediğiniz doğru değil, şüphesiz Allah, yapmış olduğunuz işleri en iyi bilendir." Böylece onlar, kalplerinin Allah'tan kopma ve perdelenme azabı içinde ebedî olarak kalırlar. Kendini beğenen kimselerin duracakları ve kalacakları yer ne kötüdür! En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Müttakilerin Güzel Hali ve Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlerin aksine güzel sıfatlara sahip olan müttakilerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِي
هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٠﴾
جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَٓاؤُنَ
كَذٰلِكَ يَجْزِي اللّٰهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾ اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ
طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

***30.** (Şirk ve isyandan) sakınan müttakilere, "Rabb'iniz ne indirdi?" denildiğinde, "Hayır indirdi" derler. Bu dünyada güzel işler yapanlara, güzel mükâfat vardır. Ahiret yurdu ise daha hayırlıdır. Takva sahiplerinin yurdu ne güzeldir!*

***31.** Onların girecekleri yer, altından ırmaklar akan adn cennetleridir. Onlar için orada istedikleri her şey vardır. Allah, takva sahiplerini böyle mükâfatlandırır.*

***32.** Onlar öyle kimselerdir ki melekler, canlarını, onlar temiz haldeyken alırlar ve kendilerine, "Size selâm olsun; yapmış olduğunuz salih amellere karşılık girin cennete" derler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şirkten sakınanlara, 'Rabb'iniz ne indirdi?' denildiğinde, 'Hayır indirdi' derler."* Onlar, müminlerdir. Kâfirlerin tersine, müminler, Allah'ın indirdiği şeyleri, onda hiçbir duraksama ve tereddüt göstermeden kabul ve ikrar ederler.

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, "Geçmişlerin masallarını indirdi" diyen kâfirlerin sözünü haber verdikten sonra, ondan, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından müminlerin sözünü dile getirmeye döndü; her bir gruba hak ettikleri azabı yahut sevabı belirtti.

Rivayet edildiğine göre Araplar, hac mevsimi olunca, Mekke'ye, kendilerine Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] haberlerini getirecek kimseleri gönderirlerdi. Grup Mekke'ye gelince, Mekke'nin yollarını bölümlere ayırarak aralarında paylaştıran kâfirlere, "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorduklarında onlar, "Öncekilerin masallarını indirdi!" dediler. Gelen grup, müminlere, "Rabb'iniz ne indirdi?" diye sorduklarında onlar, "Hayır indirdi" dediler. Her iki grubun durumu hakkında bu âyetler indi.[29]

Cenâb-ı Hak bundan sonra, müminlerin mükâfatından bahsederek şöyle buyurdu:

---

29 Rivayetler için bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2281 (Riyad 1997); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/511; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/125.

"Bu dünyada, iman ederek ve taat işleyerek *güzel işler yapanlara, güzel mükâfat,* yani ilâhî marifete ulaştırılıp doğruya irşad edilmenin yanında zafer, izzet ve şehirlerde yerleşip huzur içinde yaşama gibi güzel bir hal *vardır. Ahiret yurdu,* yani ahirette verilecek sevap ise dünyada kendilerine verilenlerden *daha hayırlıdır."* Çünkü ahiret nimetleri devamlıdır; sefası güzeldir, değeri büyüktür.

Enes [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Allah, müminin hiçbir iyiliğini boşa çıkarmaz; ona karşı dünyada rızık verir, ahirette de sevap verir."[30]

Âyet şöyle bitiyor: *"Takva sahiplerinin yurdu,* yani ahiret yurdu *ne güzeldir!"*

Yahut onların yurdu, devamındaki âyette şöyle tanıtılmıştır:

"Onların ebedî olarak girecekleri yer, altından ırmaklar akan adn cennetleridir. Onlar için orada, maddi veya manevi olarak, istenebilecek şeylerden *istedikleri her şey vardır."*

Beyzâvî, âyetin "orada" ifadesinin cümlede önce söylenmesinin hikmeti hakkında demiştir ki: "Bununla şuna dikkat çekilmektedir: İnsanın her istediği şey, sadece cennette vardır."[31]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah,* hayır söyleyen ve hayır işleyen, dünyada güzel işlerle uğraşan ve sonuçta güzel hal üzere ölen *takva sahiplerini böyle mükâfatlandırır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar öyle kimselerdir ki melekler, canlarını, onlar* inkâr ve isyanla kendilerine zulmetmekten uzak ve *temiz bir haldeyken alırlar."* Çünkü o, kendisine zulmedenin mukabili olarak tanıtılan bir kimsedir.

Şöyle de denmiştir: Onlar, meleklerin kendilerine verdikleri cennet müjdesiyle sevinç halindeyken melekler canlarını alırlar.

---

30 Ahmed, *Müsned,* 3/125. Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bk. Müslim, Kıyâmet, 56 (nr. 2808).

31 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/543.

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: Onların nefisleri, bütünüyle ilâhî kudsî huzura yöneldiği için, ruhlarının alınmasıyla tertemiz olurlar ve melekler bu halde canlarını alır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Onların tertemiz oluşu, hallerinin salih ve kendilerinin ölüme hazırlıklı olmalarından ibarettir. Bu, nefislerine zulmeden kâfirlerin halinin aksi bir durumdur. Tayyib, temiz ve içinde kir olmayandır. Allah Teâlâ'nın şu âyeti de bu manadadır:

"Tertemiz oldunuz, oraya (cennete) girin" (Zümer 39/73).[32]

Hakîm-i Tirmizî demiştir ki: "Âyette geçen 'tertemiz, hoş bir halde' demek, Allah ile buluşmaya hazır halde demektir. Onlara, melekler tarafından selâm verilir ve kendilerine, 'Hiçbir korku ve hesap olmadan girin cennete!' denilir. Allah'a kavuşmaya hazırlanmamış kula ise böyle söylenmez; ona sadece selâm verilerek, 'Kabrin ve kıyametin korkularını çektikten sonra gir cennete' denilir."

Onun yaptığı bu açıklama, âyetin devamında gelen, *"Melekler, 'selâm olsun size;* bundan sonra size hiçbir sıkıntı ulaşmaz' *derler"* sözüyle aynı manadadır. Onlara yapılan bu muamele, daha önce geçtiği gibi, Allah'a kavuşmaya dünyada hazırlandıkları içindir.

Sonra melekler onlara şöyle derler:

"Dünya yurdunda *yapmış olduğunuz* salih *amellere karşılık,* tekrar dirildikten sonra yahut berzah âleminde ruhlarınızla *girin cennete."* Eğer vefat eden kimse, şehidlerden veya sıddıklardan ise kendisine berzah âleminde iken böyle söylenir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Az önceki âyet-i kerimede, *'Yapmış olduğunuz salih amellere karşılık girin cennete'* buyruldu. Bir hadis-i şerifte ise,

'Sizden hiç kimse, ameli ile cennete giremez' buyruldu. Sahabe,

'Sizde mi giremezsiniz yâ Resûlallah!' diye sordular. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

---

32 İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Veciz,* 3/390 (Beyrut 1993).

'Evet, ben de (sadece amelimle cennete giremem); sadece Allah beni rahmetiyle sarar (ve öylece cennetine koyar)'[33] buyurdu. Bu âyetle, hadisin bildirdiği durumu nasıl izah ederiz?"

Bunun cevabı şudur: Salih amele ulaşmak ve onu yapmaya muvaffak olmak da Allah'ın rahmetindendir. Şu halde salih amel, Allah'ın rahmetinden bir rahmettir. Buna göre herkes cennete, sadece Allah'ın rahmetiyle girmektedir. Böylece âyet, sonuç olarak hadisin manasına gelir. Hadis-i şerifin manası şudur: Akla göre, Allah Teâlâ'nın kullarını cennete koyması vâcip değildir (O, iman edenleri ve salih amel yapanları cennetine koymayı rahmetiyle vaat etmiş ve zatına gerekli kılmıştır). Mu'tezile'den bir grup, akla göre de (iman edip salih amel yapanları cennetine koymasının) Allah'a vâcip olduğunu söylemiştir.

Bu konuda, sûfîlerin anlayış ve ifadesiyle başka bir cevap daha var ki o da şudur:

Âyet ile hadiste, şeriatla hakikatin arası birleştirilmiştir. Kulun yaptığı bir ameli kendisine ait görmek şeriattır; o ameli kulda icra eden aslında Allah olduğu için, amelin kula ait olmadığını söylemek hakikattir. Âyet, ameli kula ait gösterme noktasında olayı, şeriatın diliyle ifade etti. Halbuki o amel, Allah'ın, kuluna bir lutuf ve nimetidir. Âriflerin belirttiği gibi; Allah'ın bir ameli sende yaratıp sonra onu sana ait göstermesi, O'nun sana ihsan ettiği nimetinin tamamındandır. Hadis-i şerif ise durumu hakikat diliyle ifade etti. **Çünkü din, bütünüyle şeriatla hakikat arasında dönüp durmaktadır. Kur'an bir şeyi şeriat diliyle ifade ettiği zaman, sünnet-i seniyye onun hakikat yönünü ortaya koyar. Sünnet-i seniyye bir durumu şeriat diliyle ifade edince, Kur'an onun hakikat yönünü belirtir.** En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

30-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâmil manada takva sahibi olanlara, "Rabb'iniz, kaderin ilâhî tecellilerinden ne indirdi?" diye sorulunca onlar, "Hayır indirdi" derler.

---

33 Buhârî, Rikak, 18; Müslim, Münâfikîn, 71-73; İbn Mâce, Zühd, 20; Ahmed, *Müsned*, 2/235.

Onlara, Allah'ın kader ve kazâsından celâl ve veya cemal tecellisinden (musibet veya nimet) her ne indirilirse onu hayır olarak görürler ve başlarına gelen şeyi, rıza ve teslimiyetle karşılayarak şöyle derler:

"Ey Rabbimiz, bela ve sıkıntıyı veren sen olunca, istediğini yap! (Biz, senin verdiğin her şeye razıyız)."

Müttaki kullar, başlarına gelen bela ve musibetten dolayı dağılıp harap olmazlar, ondan usanıp hoşnutsuzluk göstermezler, hallerini, yüce sevgililerinden başkasına şikâyet etmezler; çünkü şikâyet, muhabbet iddiasına terstir. Bu konuda bir şair der ki:

"Sevgili sana der ki: Eğer aşkın çilesini başkasına şikâyet edersen, bizden değilsin! Ey aşkın cefasına maruz kalan kimse, sıkıntı ve cefaya tahammül et! Hem aşk iddiasında bulunuyorsun hem de derdini başkasına şikâyet ediyorsun! O zaman senin aşk iddian nerede kaldı! Sen sadece benim için, 'Nerede?' de. Eğer seni, bizim aşkımızda sabırlı bulursak, arzu ettiğin her şeyi sana veririz."

Müttaki kullar, başlarına gelen her şey için "hayırdır" derler. Yahut onlar, başlarına gelen şeyin sebebini kalplerinde bulduklarında, onu bir lutuf ve iyilik olarak görürler; onu manevi lutuf ve ihsanların artmasına, Allah'a yaklaşmaya ve nefsin mertebelerini katetmeye bir sebep yaparlar. Öyle ki ondan elde ettiklerini, çokça nâfile namaz kılmada ve senelerce nâfile oruç tutmakla elde edemezler. Çünkü namaz ve oruç, (herkesin zâhiren yapabileceği) âzalara ait amellerdir; kalpte hâsıl olan rıza, teslimiyet, yüce sevgiliye (Mevlâ'ya) yakınlığın manevi tadı ise manen arınmış kalbe ait amellerdir. Arınmış kalbin (yakîn ve ihlâsla yapacağı) zerre kadar amel, âzaların (gaflet içinde yaptığı) dağlar kadar amelden daha hayırlıdır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah bir kulu sevince, ona musibet verir; eğer kul sabrederse onu seçer (kendine yöneltir); musibete razı olursa onu seçip has kulları arasına katar."[34]

---

34 Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 976; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 12/443. Konuyla ilgili değişik hadisler için bk. Ali el-Müttâkî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6771-6810.

İmam Müslim'in rivayet ettiği bir hadis-i şerifte, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Müminin işi çok hayret vericidir; onun bütün işi hayırdır. Bu durum, sadece müminler içindir, ondan başkasının hali böyle değildir. Mümine bir nimet ulaşsa şükreder; bu onun için bir hayır olur. Başına bir sıkıntı gelince sabreder; bu da onun için bir hayır olur."[35]

Buhârî ve Müslim'de geçen bir hadis-i şerifte Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Müminin karşılaştığı her türlü ağrı, yorgunluk, hastalık, hatta kendisini üzen bir düşünce, muhakkak onun günahları için bir kefâret olur (günahlarını temizler)."[36]

Yine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"Hangi müslümana hastalık ve başka bir eziyet dokunursa bu sebeple muhakkak günahları dökülür; aynen ağacın (kurumuş) yapraklarını döktüğü gibi."[37]

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa [aleyhisselâm] şöyle derdi: "Kendisine ve malına gelen musibetlere ve hastalıklara, günahlarına kefâret olmasını ümit ederek sevinmeyen kimse, gerçek bir âlim olamaz."

Özetle, müminin başına gelen her şey hayırdır. Bu durumda mümine, "Rabb'iniz ne indirdi?" diye sorulunca, "Hayır indirdi" der.

Allah Teâlâ, diğer âyette şöyle buyurdu: "*Bu dünya yurdunda, iyi işler yapanlar için,* yani her durumda benden razı olan ve her halde beni zikirle meşgul olanlar için dünyada *bir iyilik,* marifetin (zatımı tanımanın) ve sürekli müşahedenin tadı *vardır. Ahiret yurdu ise daha hayırlıdır;* çünkü orada, müşahedenin sefası daha güzeldir ve o, hiç karışıp bozulmadan devam eder." Orada, müşahedenin tadını bozacak hiçbir maddi meşguliyet yoktur.

---

35 Müslim, Zühd, 64; Ahmed, *Müsned,* 4/332; İbn Hibbân, *Sahîh,* nr. 2896; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 7316.

36 Buhârî, Merdâ, 1; Müslim, Birr, 52; Ahmed, *Müsned,* 1/303.

37 Buhârî, Merdâ, 3, 16; Müslim, Birr, 45; Ahmed, *Müsned,* 1/381.

Dünyada ise böyle değildir; çünkü dünyada insanın beşerî özellikleri kendisinden ayrılmamaktadır. Mesela insan dünyada, kendisine uykunun galebe çalması, hastalık ve başka sebeplerle kalp huzurunun karışması gibi hallerden uzak kalamaz. Cennet ise böyle değildir; orada insana keder verecek hiçbir şey yoktur. Bunun için Cenâb-ı Hak orayı, *"Müttakilerin varacağı yurt (cennet) ne güzeldir!"* buyurarak methetti.

Sonra yüce Allah şöyle buyurdu: *"İşte Allah,* kendilerini Allah'tan alıkoyan her şeyden *sakınan müttakileri böyle mükâfatlandırır."* Onlar öyle kimselerdir ki melekler, kendileri her türlü maddi karışıklıktan ve kusurların kirinden temizlenmiş ve arınmış bir halde ruhlarını alır. Onlar, Allah'a kavuşma sevinciyle nefisleri hoş bir haldedir. Onlar, güzel muamele ile zâhirlerini, güzel murakabe ile kalplerini ve müşahedeye ulaşarak ruhlarını temiz ve hoş ettiler. Şerefli melekler onlara der ki:

"Selâm olsun size! Sizler, bedenlerinizi hatalardan, kalplerinizi gafletlerden ve ruhlarınızı gevşeklik ve kusurlardan temizleme adına yaptığınız ameller sebebiyle, vefatınızın hemen peşinden marifet cennetine giriniz; tekrar dirildikten sonra da nimetlerin sunulduğu cennete giriniz."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Âyetlerle Alay Edenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak bundan sonra, müttakilerin zıddı olan kimselere, yani Allah tarafından kendilerine indirilen şeyler için, "Bunlar öncekilerin masallarıdır" diyenlere hazırladığı azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ اَمْرُ رَبِّكَؕ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْؕ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَاَصَابَهُمْ
سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٣٤﴾ وَقَالَ الَّذِينَ

أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا اٰبَاؤُنَا وَلَا
حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ
اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ
وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ
فَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾ اِنْ
تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٧﴾

33. *Kâfirler sadece kendilerine meleklerin veya Rabb'inin emrinin gelmesini bekliyorlar. Onlardan öncekiler de böyle yaptılar. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.*

34. *Sonunda yaptıklarının cezası onlara ulaştı ve alay etmekte oldukları şey onları çepeçevre kuşatıverdi.*

35. *Allah'a ortak koşanlar dediler ki: "Allah dileseydi biz ve babalarımız O'ndan başkasına tapmazdık. O'nun emri dışında hiçbir şeyi de haram saymazdık!" Onlardan öncekiler de böyle yaptılar. Peygamberlere düşen sadece, apaçık tebliğdir.*

36. *Gerçekten biz, "Allah'a kulluk edin ve tâguttan sakının" diye her ümmete bir peygamber gönderdik. Allah, onlardan bir kısmını doğru yola iletti; onlardan bir kısmına da sapkınlık hak oldu. Yeryüzünde gezin de (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün!*

37. *Resûlüm, sen, onların hidayete ermelerini çok arzulasan da Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ın kendilerine indirdiği vahye, 'O, öncekilerin masallarıdır' diyen *o kâfirler, sadece,* canlarını alması için *kendilerine meleklerin veya Rabb'inin emrinin,* yani kıyamet saatinin yahut dünyada köklerini kazıyacak azabın *gelmesini bekliyorlar.* Onlardan öncekiler de böyle yaptılar; peygamberlerini yalanlayıp Allah'a şirk koştular. Bunun üzerine başlarına azap geldi. *Allah,* kendilerini helâk ederek *onlara zulmetmedi, fakat onlar,* kendilerini azaba götüren inkâr ve isyanlarıyla *kendilerine zulmediyorlardı.*"

"*Sonunda yaptıkları inkâr ve isyanın cezası* olan azap *onlara ulaştı ve alay etmekte oldukları şey onları çepeçevre kuşatıverdi.*" Yani alay ettikleri azap, başlarına geldi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah'a ortak koşanlar dediler ki: 'Allah dileseydi biz ve babalarımız O'ndan başkasına tapmazdık. O'nun emri dışında,* bahire, sâibe ve hâm denen hayvanlarda olduğu gibi[38] *hiçbir şeyi de haram saymazdık!'*"

Müşrikler bu sözü, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] tartışmak ve yaptıkları işlerin doğruluğuna delil getirmek için söylediler (yoksa kâinatta her şeyin Allah'ın iradesinde ve kudretinde olduğunu itiraf için söylemediler). Yani, "Bizim fiilimiz (şirk ve isyanımız) Allah'ın dilemesiyle oldu; dolayısıyla o, doğrudur; eğer Allah onu yapmamızı istemeseydi, biz onu yapmazdık!" demek istediler.

Onlara verilecek cevap şudur: İlâhî hükümlerle mükellef olduğumuz bu dünyada, yapılan işleri kadere bağlayarak kusurlarımızı haklı göstermeye çalışmak doğru değildir. Allah Teâlâ peygamberlerini, kulları şirkten ve Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram saymaktan sakındırmak için gönderdi. Bizler, Allah'ın dinine uymakla mükellefiz; şeriata tâbi olmadan hakikatin işine bakmakla yükümlü değiliz. Şeriatı bırakıp hakikatin işine bakmak (ve dinin zâhirî hükümlerine aykırı şeyler söylemek) zındıklıktır, dinden çıkmaktır. Şeriat, hakikatin örtüsüdür. Kim, şeriatın örtüsünü yırtıp onu terkederek sadece hakikate sarılırsa azabı hak eder. Bunun için Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu:

---

38 Bu hayvanların açıklaması için Mâide sûresinin 103. âyetinin tefsirine bakınız.

"Onlardan öncekiler de böyle yaptılar." Onlar da Allah'a şirk koştular, Allah'ın helâl kıldıklarını haram saydılar ve Allah'ın peygamberlerini reddettiler.

"Peygamberlere düşen sadece, apaçık tebliğdir." Yani hakkı apaçık bir şekilde insanlara duyurmaktır. Kim onların getirdiği ilâhî hükümlere yapışırsa o kimse, hak üzeredir; kim de ondan yüz çevirirse o kimse yanlış yoldadır. O kimsenin, şeriatı terkederek hakikate sarılması kendisine bir fayda vermez.

Hakikat şudur: Allah'ın mülkünde, taat olsun isyan olsun, inkâr olsun iman olsun her şey, sadece Allah'ın iradesiyle olmaktadır; fakat ilâhî emir iradeye bağlı değildir (Allah bir şeyin yapılmasını emreder, ancak o şeyin olmasını irade etmemiş olabilir. Mesela Allah kâfirlere, "iman edin" emrini verir, fakat hepsinin iman etmesini irade etmemiştir, o zaman iman gerçekleşmez). Bizler, sadece Allah'ın emrine uymakla yükümlüyüz (bize gizli kalan ilâhî iradeyi bilmekle yükümlü değiliz).

Cenâb-ı Hak, sonra şu gerçeği açıkladı: Peygamber göndermek, geçmiş ümmetlerde de cereyan eden ilâhî bir kanundur. Allah onu, hidayetini dilediği kimseler için bir hidayet sebebi yaptı; saptırmayı dilediği kimseler için de sapkınlıklarını artırma sebebi yaptı. Bu, faydalı güzel gıdaya benzer. Güzel gıda, sıhhatli ve dengeli vücuda fayda verir, onu kuvvetlendirir; dengesiz vücuda ise zarar ve yorgunluk verir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

"Gerçekten biz, 'Allah'a kulluk edin ve tâguttan sakının' diye her ümmete bir peygamber gönderdik." Yani her peygamber ümmetine, sadece Allah'a ibadet etmeyi ve O'nun dışındakilerden sakınmayı emretti. *"Allah, onlardan bir kısmını doğru yola iletti;* onlara iman nasip etti ve kendilerini ona ulaştırdı. *Onlardan bir kısmına da sapkınlık hak oldu;* Allah onlara iman nasip etmedi ve kendilerini doğru yola ulaştırmadı. Müşriklerin zannettiği gibi, kendince bir şeye sarılan ve kendisine o konuda mühlet verilen herkes doğru yolda değildir. Dikkate alınması gereken şey, peygamberlerin din olarak getirdikleridir. Bütün peygamberler, tevhidi (Allah'ın birliğini) ortaya koyma ve şirki ortadan kaldırma konusunda müttefiktirler.

Cenâb-ı Hak âyetin devamında, daha önce Allah'a şirk koşan ve Allah'ın peygamberlerini yalanlayan kimselerin haline bakılmasını ve ibret alınmasını emrederek şöyle buyurdu:

"Ey Kureyşliler, *yeryüzünde gezin de* Âd, Semûd ve diğer helâk olan milletler gibi, hakkı *yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün!"* Belki ibret alırsınız!

Allah Teâlâ sonraki âyette, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] kâfirlerin hidayete gelmeleri için aşırı hırs göstermekten sakındırarak şöyle buyurdu:

"Ey Muhammed, *sen onların hidayete ermelerini çok arzulasan da Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez."* Yani Allah sapkın halde kalmasını istediği ve şekavetine (cehennemlik olmasına) hükmettiği kimseyi hidayete ulaştırmaz. O kimse, hakkında sapkınlık hak olmuş biridir.

Âyete farklı bir okuyuş şekline göre şu mana da verilmiştir: Şüphesiz Allah'ın kendisini haktan saptırdığı kimse hidayete ulaştırılmaz. Yani Allah'ın sapkın halde kalmasını irade ettiği kimseyi, Allah'tan başkası hidayete ulaştıramaz.

"Onların hiçbir yardımcısı da yoktur." Onlar için, kendilerine yardımcı olacak ve onlardan azabı savacak kimse yoktur.

33-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütünüyle dünyasına bağlanmış, nefsinin hevâ ve hazlarına kapılmış kimse, sadece, ruhunu almak için meleklerin inmesini beklemektedir. O anda pişman olur, fakat pişmanlık fayda vermez. O noktada ayak kaymış, iş işten geçmiştir. Kul, o zaman ömrünün bir saat dahi olsa uzamasını temenni eder, ancak buna imkân bulamaz.

Yahut bu kimse, Rabb'inin emrinin (hükmettiği işin) gelmesini beklemektedir. O iş ki kul ile salih amel arasına girer. Bu, müzmin bir hastalık yahut insanı saptıran bir fitne olabilir. Ondan öncekiler de böyle yaptı. Onlar da sadece dünyaları ile meşgul olup ahiretleri için amel ve hazırlık fırsatını ellerinden kaçırdılar. Allah onlara zulmetmedi; bilakis kendilerine peygamberler gönderdi; peygamberlerden sonra da insan-

lara vaaz eden ve onları uyaran kimseleri gönderdi. Onlar, bu davetçilerden yüz çevirdiler; o zaman içine daldıkları gaflet ve tembelliğin cezasını çektiler. Alay ettikleri şey kendilerini çepeçevre sardı. Kusurlarının vebaliyle kaldılar ve Hak yolunda gayret eden salihlerin makamına ulaşma imkânını elden kaçırdılar.

Allah'ın sevgisine, O'ndan başkasını, nefsanî hazlarını ve dünya süslerini ortak edenler, "Eğer Allah dileseydi biz bunu yapmazdık!" dediler. Onlar, tembellik ve haktan uzaklık içinde oldukları halde, yaptıkları işte kendilerini haklı göstermek için ilâhî kaderi delil olarak kullandılar. Onlardan önceki gafiller de böyle yaptı.

Peygamberlere ve onların halifelerine düşen iş, sadece insanlara doğruyu açıkça duyurmaktır.

Şüphesiz onlar, insanları dünyanın peşinden gitmekten sakındırdılar; onlara, Allah'ın çok gayret sahibi olduğunu, O'nun, kendi muhabbetine başkasının ortak edilmesini sevmediğini bildirdiler.

Gerçekten Allah Teâlâ, her asırda yaşayan ümmetlere, onları uyaran, kendilerine sadece Allah'a ibadet etmeyi emreden ve O'ndan başkasına ibadetten sakındıran davetçiler gönderdi. Allah, insanlardan bir kısmını hidayete ulaştırdı, onları huzuruna kabul ettiği özel dostu yapmak için seçti; onlar da Allah'tan başkasını sevmediler. İnsanlardan bazısına ise Allah'ın özel dostluk makamından uzak kalmak hak oldu; onlar, Allah tarafından seçilen velilerin yolunu yalanlayarak Allah'tan uzaklık halinde kaldılar.

Yeryüzünde dolaşın da Allah dostlarını yalanlayanların âkıbetinin nasıl olduğuna bir bakın! Onların âkıbeti, ilâhî rahmetten mahrumiyet ve kendi hallerine terkedilmek olmuştur.

Bu gibi kimseleri uyaran ârife de şöyle denir: *"Sen, onların hidayete ermelerini çok arzulasan da Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez. Onlar için hiçbir yardımcı da yoktur."*

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müşriklerin, Öldükten Sonra Dirilmeyi İnkârı

Cenâb-ı Hak bundan sonra, müşriklerin diğer bir sözünden bahsetti. O, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeleridir. Bu konuda şöyle buyurdu:

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ يَمُوتُ بَلٰى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذٖى يَخْتَلِفُونَ فٖيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذٖينَ كَفَرُوا اَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبٖينَ ﴿٣٩﴾ اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَیْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

38. ***Onlar, "Allah ölen bir kimseyi diriltmez!" diye Allah'ın adıyla kuvvetli şekilde yemin ettiler. Hayır,*** *(Allah onları diriltecek!)* ***bu, O'nun, yerine getirmeyi üstlendiği gerçek bir vaattir. Fakat insanların çoğu bilmez.***

39. *(Allah onları tekrar diriltecek ki)* ***hakkında ihtilafa düştükleri şeyi kendilerine açıklasın ve kâfir olanlar da kendilerinin yalancı olduklarını bilsinler.***

40. ***Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona sözümüz sadece "ol" dememizdir. O da hemen oluverir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O müşrikler, 'Allah, ölen bir kimseyi diriltmez!' diye bütün güçleriyle,* en kuvvetli ve etkili bir şekilde *Allah'ın adıyla yemin ettiler."*

Yüce Allah da onlara en beliğ şekilde cevap vererek şöyle buyurdu: *"Hayır,* bilakis onları diriltecek! *Bu O'nun* yerine getirmeyi *üstlendiği gerçek bir vaattir."* Allah vaadinden dönmez; çünkü O'nun vaadinden dönmesi imkânsızdır.

Âyete şu mana da verilmiştir: O gerçekten olacaktır; çünkü insanları öldükten sonra diriltmek, Allah'ın hikmetinin gereğidir; hem O'nun işi, abes (boş ve yersiz) olmaktan uzaktır.

"Fakat insanların çoğu, öldükten sonra diriltileceklerini *bilmezler."*

Bunu bilmeyişleri ya, onların, bu işin ilâhî hikmetin gereği olduğunu bilmemelerinden ya da olaya bakışlarındaki kusurlarındandır. Onlar, sadece alışıp kaynaştıkları dünya hayatını nazarı dikkate almaları ve kötü âdetlerine bağlanıp kalmaları sebebiyle, öldükten sonra dirilmenin imkânsız olduğu vehmine kapıldılar ve şöyle dediler:

"Biz çürüyüp toprak olduğumuzda yeniden mi yaratılacağız?" (Ra'd 13/5). Onlar, kendi hallerine baktılar da Allah'ın hiçbir şeyin âciz bırakamadığı kudretine bakmadılar.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, öldükten sonra dirilmenin hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Allah onları tekrar diriltecek ki hakkında ihtilafa düştükleri şeyi kendilerine açıklasın;* hakkı bâtıldan ayırsın." Gerçekten insanlar, dinleri ve mezhepleri konusunda farklılık içindedirler; Allah Teâlâ kendilerine görüş ayrılığına düştükleri konularda doğru olanı açıklamak için onları yeniden diriltir; hak üzere olanları, bâtıl yolda ve yanlış durumda olanlardan ayırıp açığa çıkarır.

Öldükten sonra dirilmenin bir diğer sebebi, âyetin devamında şöyle açıklanıyor: *"Ve kâfir olanlar da* delilsiz ve bâtıl olarak savundukları iddialarında *yalancı olduklarını bilsinler."* Onlar, öldükten sonra dirilmenin olmayacağını iddia ediyorlar ve hakka sarılmıyorlardı. Âyet, ilâhî hikmetin gereği olarak insanların öldükten sonra tekrar diriltilmelerini gerektiren sebebe işaret etmektedir. Bu sebep, hak ile bâtılın, haklı ile haksız olanın birbirinden ayrılmasıdır.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, öldükten sonra tekrar diriltmeyi ve diğer işleri gerektiren sonsuz kudretini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona sözümüz sadece 'ol' dememizdir; o da hemen oluverir." Onun emri, kâf ile nûn arasında (ol hükmüyle) gerçekleşir. Varlıkların yokluktan varlık âlemine getirilişi "ol" lafzıyla olunca, onların ikinci defa yaratılmaları daha kolaydır.

Burada şunu hatırlatalım: Cenâb-ı Hakk'ın, bir şeyin olmasını istediği zaman "ol" emrini vermesi, işin süratini kinaye yoluyla anlatmak içindir; yoksa Allah'ın, "kün=ol" lafzını kullanmaya ihtiyacı yoktur. Bilakis O, ne zaman bir şeyin olmasını istese onu, bir göz açıp kapama süresinden daha kısa bir zamanda meydana getirir. Bu ifade, olayı akıllara yaklaştırmak için söylenmiştir. Bu izaha göre, "kün" ifadesi hakkında İbn Atıyye'nin ve diğerlerinin zorlamaya varan açıklamalarına ihtiyaç kalmaz. Onlar, bu sözün ezelde söylendiğini, onun meydana getirmesinin ebediyen devam ettiğini söylemişlerdir. Aslında bu kelâm, istiare ve mecaz yoluyla söylenmiştir: Eşyanın yaratılması, "kün" lafzına bağlı değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

38-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı cahil kimseleri görürsün, Allah'ın adıyla kuvvetli ve kesin bir şekilde yemin ederek, "Allah filan kimseye manevi fetih nasip etmez!" derler. Onlar, o kimsede cehalet ve ahmaklık gördüklerinden yahut onda taşkınlık ve isyan halleri tesbit ettiklerinden böyle söylerler; o kimsenin ruhu manen öldükten ve maddi âlemde telef olduktan sonra Allah'ın onun ruhuna yeni bir hayat vererek diriltmeyeceğini ileri sürürler. Halbuki Allah'ın kudreti bütün bunları yapmaya yeter.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinden der ki: "Kim, Allah'ın, kendisini içine düştüğü şehvet hastalığından kurtarmasını ve gafletinden çıkarmasını olmayacak (çok zor) bir şey sanırsa o kimse, ilâhî kudreti âciz görmüş olur. Allah'ın her şeye gücü yeter."

Eğer o kimse hakkında, ezelde ilâhî yardım takdir edilmişse, Cenâb-ı Hak ona şöyle der: "Hayır, Allah onu yeniden diriltir, onun ruhunu marifet ve yakîn ile yeni bir hayata kavuşturur. Bu, Allah'ın yapmayı üzerine aldığı hak bir vaattir. Fakat insanların çoğu, Allah'ın kudretinin her şeyi kapsadığını bilmez. Nice cahil ve aklı kıt gözüken kimseler vardır ki ondan âlim ve veli çıkmıştır. Bir zamanlar hırsızlık yapanların arasından nice seçkin veliler çıkmıştır. Allah, rahmetini dilediğine ihsan eder.

Allah, onların, ilâhî kudretinin icrası ve her şeyi içine aldığı konusunda aralarında ihtilaf ettiği şeyleri kendilerine açıklamak için onları yeniden diriltir. Bunun bir hikmeti de velilerin yolunu inkâr eden kimselerin, iddia ettikleri konuda yalancı olduklarını bilmeleridir.

Cenâb-ı Hak buyurur ki: "*Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona sözümüz sadece 'ol' dememizdir. O da hemen oluverir.*"

Ruhların Dirilişine Giden Yol

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, ruhların dirilmesine ulaştıran yolu belirterek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا
حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ اَلَّذِينَ
صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

41. ***Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz. Şüphesiz, ahiretin mükâfatı daha büyüktür; keşke bilselerdi!***

42. ***Onlar, sabreden ve sadece Rab'lerine tevekkül eden kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kâfirlerin eziyet ve baskılarıyla *zulme uğradıktan sonra Allah yolunda,* Allah rızasını elde etmek için yahut O'nun dinine yardım veya ilâhî marifeti elde etmek için *hicret edenlere gelince ...*"

Bunlar, Allah Resûlü ve O'nun için hicret eden ashabıdır. Kureyş onlara zulmedip baskı uyguladı. Bunun üzerine ashaptan bazıları Habeşistan'a, bazıları da Medine'ye hicret etti.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âlimlerin çoğunluğuna göre, bu âyet Habeşistan'a hicret edenler hakkında inmiştir; çünkü âyet, Mekke'de inen âyetlerdendir. Medine'ye hicret ise âyetin inişinden sonra olmuştur."[39]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Tercih edilen görüş, âyetin genel olmasıdır. İleride olacak olaylar da bunun kapsamına girer.

Yahut âyette kastedilenler, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye hicret ettikten sonra, müşrikler tarafından Mekke'de hapsedilip azap gören kimselerdir. Onlar, Hz. Bilâl, Süheyb, Ammâr ve Ebû Cehdel b. Süheyl'dir.

Yahut onlar, dinini yaşamak için şehrinden başka yere hicret eden herkestir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz."* Yani onları dünyada güzel bir yere yerleştiririz. O yer Medine'dir. Yahut onları, güzel bir şekilde yerleştiririz. Bu, izzetle yaşamaları, bulundukları beldede istikrar içinde kalmaları ve muhacirlerin ulaşmak istedikleri her şeydir.

Yahut onları güzel bir hayat içinde yaşatırız. Bu, dinde istikamet ve marifettir.

"Şüphesiz ahiretin mükâfatı, onlara dünyada acilen verilen bol maldan, büyük şandan ve güzel halden *daha büyüktür."* Onun nimeti ebedîdir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh] muhacirlerden birine, ganimetten payını verirken ona şöyle derdi: "Bunu al, Allah ona senin için bereket versin. Bu, Allah'ın sana dünyada vaat ettiği nimettir; O'nun senin için ahirette hazırladığı ise daha büyüktür."[40]

Âyet şöyle bitiyor: *"Keşke bilselerdi!"* Burada kastedilenler, Kureyş kâfirleridir. Buna göre mana şöyle olur: Eğer onlar, Allah'ın muhacirlere, dünya ve ahiretin hayrını birlikte verdiğini bilselerdi, onlara uyarlardı, onlarla birlikte İslâm'a tâbi olurlardı.

---

39 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/394.

40 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/516.

Yahut âyetin bu kısmında kastedileler muhacirlerdir. O zaman mana şöyle olur: Eğer onlar, ahiret mükâfatının kendilerine dünyada hemen verilen şeylerden daha hayırlı olduğunu bilselerdi, Allah yolunda daha fazla çalışır, daha çok sabrederlerdi.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, onların sabır ve tevekkül hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Onlar, kâfirlerin eziyeti, vatanlarından ayrılma ve fakirlik gibi ağır sıkıntılara *sabreden ve* başlarına gelen hadiselerde *sadece Rab'lerine tevekkül eden,* kalbini insanlardan çekip Allah'a bağlayan, bütün işlerini O'na havale eden *kimselerdir."* Allah da onları özel korumasına aldı, onların her ihtiyacını giderdi ve kendilerini hiç hesap etmedikleri yerden rızıklandırdı.

41-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah rızası için, nefsanî hazlarını ve Allah'ın yasak ettiği her şeyi terkeden yahut pek çok sûfînin yaptığı gibi, Allah'ın marifetini elde etmek için vatan ve diyarından ayrılan kimseleri, dünyada güzel bir halde yaşatırız. Bu güzel hal, kalpte müşahedeye dayalı marifete ulaşmak, zâhirde ise dinde istikamet ve afiyet üzere bulunmaktır. Bu, dünyadaki mükâfattır; ahiret mükâfatı ise çok daha büyüktür; çünkü orada, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir insan kalbinin düşünmediği nimetler vardır.

Velilerden çok azı hariç, diğerlerinin, dinini hakkı ile yaşamak, kalbinin yarasını sarmak ve sırrını mâsivadan temizleyip sadece Rabb'ine bağlamak için şehrinden hicret ettiğini görürsün. Onlar bunu, insanların eziyetleriyle zulüm gördükten sonra yapmışlardır. Bu hal, Allah'ın seçkin velileri hakkında öteden beri cereyan ettirdiği bir kanunudur.

Allah rızası için hicret eden bu kimseler, nefisleriyle mücâhede, hak karşısında boyun eğme, maddeyi terketme konusunda sabreden kimselerdir. Yahut onlar, değişik fakirlik ve yokluk hallerine, başlarına gelen belalara, korku ve âfetlere karşı sabreden kimselerdir. Çünkü cemal (güzellik, nimet, izzet ve devlet), celâl tecellisinden (âfet ve musibetten)

sonra gelir. Bir şeyin tadı, sadece acıdan sonra elde edilir. Bu konuda şair der ki:

"İzzet ve şerefi, öyle rahatlıkla yiyeceğin tatlı bir hurma gibi kolay zannetme; sabrın acılığını tatmadan izzet ve şerefe ulaşamazsın!"

Onlar, Rab'lerine tevekkül ederler. Yani bütün işlerini Allah'a havale ederler. Onların, Allah'ın emir ve hükümleri karşısında bir tercihleri yoktur (O, ne emrederse onu yaparlar). Onların kendi nefislerinden haberleri yoktur (nefislerinin keyfi ile meşgul olmazlar). Onlar, yıkayıcının elindeki ölü gibidirler (Allah ne emrederse onu yaparlar). Allah Teâlâ, bu makamdan bize büyük bir pay versin. Âmin.

Bilmiyorsanız İlim Sahibi Zikir Ehline Sorun

Yukarıda anlatılan makama ulaşmak için bir vasıta gereklidir. Bu vasıta, bir peygamber veya onun halifesidir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالاً نُوحٖٓي اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا اَهْلَ
الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَۙ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِۜ وَاَنْزَلْنَٓا
اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

43. ***Senden önce de sadece, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız, zikir (ilim ve kitap) ehline sorun.***

44. ***Onları, apaçık mucizeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için sana da zikri (Kur'an'ı) indirdik; belki tefekkür ederler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, "Allah, peygamber olarak bir insanı göndermekten yücedir" diyen Kureyşliler'e cevap olarak buyuruyor ki:

"Ey Muhammed, *senden önce de sadece,* sana vahyettiğimiz gibi, *kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik.*"

Peygamberin bir insan olması, yeni bir durum değildir; bilakis ilâhî kanun, bütün insanları Allah'a davet için, meleklerin diliyle kendilerine vahyettiği bir insanı peygamber olarak göndermek şeklinde cereyan etmiştir. Çünkü bütün insanlar, melekleri görmeye ve onlardan vahiy almaya güç yetiremezler.

Âyet şöyle bitiyor: "Ey Kureyşliler, *eğer bilmiyorsanız,* bu konuda şüphe içindeyseniz, *zikir ehline,* yani Ehl-i kitaba (Tevrat ve İncil'i bilenlere) yahut onların henüz müslüman olmayan dindar âlimlerine *sorun.*" Çünkü onlar, yapacakları şahitlikte, taraf tuttu, yalan söyledi diye (sizin tarafınızdan) kınanmazlar. Onlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve ümmeti hakkında doğruyu söyleyen kimselerdir. Ey Kureyşliler, siz, bu konuda Ehl-i kitap'tan iman etmeyenleri, onlardan mümin olanlardan daha fazla tasdik edersiniz. Öyleyse onlara sorun da daha önce gönderilen peygamberlerin, meleklerden mi yoksa insanlar arasından mı olduğunu size haber versinler. "*Eğer* bunu *bilmiyorsanız, sorun.*"

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette şuna dair bir delil vardır: Allah Teâlâ, bütün insanları davet için bir kadın ve melek göndermemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, meleklerden elçiler gönderdiğini bildiren, *'Hamd, gökleri ve yeri yaratan, meleklerden elçiler yapan Allah'a mahsustur'* (Fâtır 35/1) âyetine gelince, bunun manası, "melekleri, peygamberlere bir elçi olarak gönderen" demektir. Şöyle denilmiştir: "Melekler peygamberlere bir insan sûretinde temessül ettirilerek gönderildiler." Bunun sürekli böyle olmadığına şu rivayetle cevap verilmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Cibrîl'i [aleyhisselâm] iki defa aslî sûretinde iken görmüştür.

Âyetin delil olduğu bir diğer nokta şudur: İnsanın bilmesi gereken bilgileri âlimlere sorması farzdır."[41]

---

41 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/545.

Beyzâvî'nin, "Allah bütün insanları davet için bir melek göndermemiştir" sözünün aksinden şu ortaya çıkar: Allah melekleri, özel davet için elçi olarak göndermiştir; peygamberlerine gönderdiği gibi. Allah Teâlâ melekleri, peygamberlerine dinî işlerini öğretmek için göndermiştir.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette buyurdu ki: *"O peygamberleri, apaçık mucizeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirilen ilâhî hükümleri,* kendilerine emredilen işleri, yasaklanan şeyleri ve onlara Kur'an'dan kapalı gelen manaları *açıklaman için sana da zikri yani Kur'an'ı indirdik."* Çünkü o, bir hatırlatma ve vaazdır.

Açıklamak, muradı ifade etmekten veya ona delil olan şeye işarette bulunmaktan daha genel ve geniş anlamlıdır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âyetin kastı şu olabilir: Kur'an'ı insanlara Allah'ın sana açıkladığı ve öğrettiği şekilde açıklaman için indirdik. Yahut onun manalarının müşkül olanlarını açıklaman için sana indirdik. Buna göre, sünnet-i seniyyenin dinle ilgili açıkladığı şeyler de bu kapsamdadır."[42]

Âyet şöyle bitiyor: *"Belki,* onun acayip özelliklerini ve sırlarını *tefekkür ederler."* Fikir gemileriyle onun manalarının ve nurlarının denizine dalarak hakikatleri ve ilâhî hükümleri öğrenirler.

43-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bütün insanları hakka davet yani peygamberlik için sadece insanlardan erkekleri gönderdiği gibi, velilik sırrına davet olan irşad için de sadece, hayattaki insanlardan Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] uyguladığı terbiyeye ile terbiye veren erkekleri göndermiştir. Buna göre kadınlar, yaratılışları ve şartları müsait olmadıklarından dolayı böyle bir terbiyeyi vermek için uygun değillerdir. Cinler de insandaki itidal halinden (denge ve istikametten) uzak oldukları için bu işe ehil değillerdir. Ölmüş bir kimse de beşeriyet yönü bulunmadığı için

42 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/428.

bu terbiyeyi vermeye müsait değildir. Şüphesiz insanın beşerî yönü, diğer insanların beşerî yönünü; ruhanî yönü de insanların ruhanî yönünü destekler.

İnsanın beşerî yönü (zâhirî hal ve davranışları) sadece, terbiye veren şeyhin beşerî yönünü (zâhirî yaşantı, hal ve davranışlarını) görerek terbiye olup güzelleşir. Ruhaniyet de sadece şeyhin ruhaniyetine yakın olarak temizlenip sâfi olur. Bunun için veliler, "Ölü memeden süt emilmez (vefat eden kimseden feyiz ve terbiye alınmaz)" demişlerdir.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] uyguladığı terbiye ile, sohbet yoluyla (nazar ve kontrol altında tutularak) verilen terbiyeyi kastediyorum. Hârikulâde bir şekilde, gayb yoluyla verilen terbiyeye gelince; bu, ya şeyh keramet yoluyla müridine uçarak gider ya da mürid şeyhine uçarak gelir (Böyle bir yol emniyetli değildir). Bu şekilde terbiye veren kimse, iki yönden birinde sapma yaşar; ya hakikatte ya da şeriatta ölçüyü kaybeder. Zâhiren, sohbet yoluyla terbiye veren ise böyle değildir; o genelde kâmil ve dengelidir.

"Bilmiyorsanız zikir ehline sorun" âyeti hakkında deriz ki: Kendilerine soru sorulacak zikir ehli, ârifibillâh (yüce Allah'ı yakînen tanıyan) zatlardır. Tevhidin sırları ve düşüncelerin durumu gibi, kalbimizin bir işi bize karışık geldiğinde onlara müracaat ederiz. Onlar, manevi zevk ve keşif ehli kimselerdir. Kendilerine soru soran kimseye, manevi himmet ve hal ile cevap verirler. Hatta soru soran kimse, onlara özlem ve hasretle gelmişse, ârifler onun karışık meselesini kökünden söküp atarlar.

Aynı şekilde, dünya işlerinde de yapmak ve terketmek istediğin bir işinde sıkıntın varsa ârif zatlara müracaat etmek uygundur; çünkü onlar, Allah'ın nuruyla bakarlar. Cenâb-ı Hak onlara, sadece ilâhî kadere uygun olan hakkı konuşturur.

Dinle ilgili müşkül bir meseleye gelince; eğer ârif zat, şeriatın zâhirî ilmine sahipse ona müracaat edilir; şayet onun zâhirî ilmi yoksa bu işi âlimler görmektedir, onlara sorulmalıdır.

"Eğer bilmiyorsanız ..." âyetinden şunu anlamak mümkündür: Kim, işin hakikatini Allah'tan alıp anlayacak bir durumda ise o kimse, ilham

veya hak olan bir tecelli ile Allah'tan ilim alır. Bu durumda onlara bir şey sormaya ihtiyaç kalmaz (o, karşısındaki insanın müşkülünü manen keşfeder), çünkü onun kalp aynası sâfileşmiştir (karşısındaki insanın kalp hali, derdi ve sorusu onun kalbinde yansır). Veli, bazı insanların durumunu (o kimse, halinden hiçbir şey bahsetmeden keşfen) söyler; bazısının ise söylemez; onlar, hal olarak kendisinden daha ileri durumda ve söz olarak daha doğru kimselerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Dostlarına Tuzak Kuranların Kötü Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, insanlar içinden seçtiği dostlarına (peygamberlere ve velilere) tuzak kuranları tehdit ederek şöyle buyurdu:

اَفَاَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّـَٔاتِ اَنْ يَخْسِفَ اللّٰهُ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ يَأْتِيَهُمُ
الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾ اَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ
بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾ اَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلٰى تَخَوُّفٍ فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾

45. ***Kötülük için türlü tuzaklar kuranlar, Allah'ın, kendilerini yere geçirmesinden veya kendilerine bilemeyecekleri bir yerden azabın gelmesinden güvende mi oldular?***

46. ***Yahut onlar dönüp dolaşırlarken Allah'ın kendilerini yakalamasından emin mi oldular? Onlar Allah'ı âciz bırakacak değiller.***

47. ***Yoksa Allah'ın kendilerini bir korku üzere yakalayıp helâk etmesinden güvende mi oldular? Şüphesiz Rabb'in çok şefkatli, çok merhametlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ın resûlüne ve müminlere, *kötülük için türlü tuzaklar kuranlar ...*"

Onlar, Allah'ın dinini reddedip insanları O'nun yolundan alıkoymak suretiyle tuzak kurdular. Bunu yapanlar, *Allah'ın,* Karun'u yere batırdığı gibi, *kendilerini yere geçirmesinden veya* Allah'ın, Lût kavmine yaptığı gibi, *kendilerine bilemeyecekleri bir yerden,* düşünmedikleri bir şekilde âniden *azabın gelmesinden güvende mi oldular?"*

"Yahut onlar, geçim ihtiyaçlarını karşılamak için ticaret ve yolculuk yerlerinde *dönüp dolaşırlarken,* Allah'ın *kendilerini yakalamasından güvende mi oldular? Onlar Allah'ı âciz bırakacak değiller."* Onlar bizim kudretimizden kaçıp kurtulamazlar ki onları yakalamaktan âciz kalalım.

"Yoksa Allah'ın kendilerini bir korku üzere yakalayıp helâk etmesinden güvende mi oldular?"

Âyete şu mana da verilmiştir: Yoksa Allah'ın onları, bir defada toptan helâk etmesinden, mallarından ve canlarından azar azar noksanlaştırarak sonuçta hepsini helâk etmesinden güvende mi oldular?

Âyetin devamı da bu manaya göre gelmiştir: *"Şüphesiz Rabb'in çok şefkatli, çok merhametlidir;* çünkü onları bir defada helâk etmedi."

Yahut onlar, Allah'ın, kendilerini bir korku üzere yakalayıp helâk etmesinden güvende mi oldular? Allah onlardan önce bir kavmi helâk etti. Onlar önce korkuya kapıldılar; sonra bu korku içindeyken kendilerine azap geldi. Rabb'iniz size hemen azap etmediği için, çok şefkatli, çok merhametlidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlere tuzak kuranlar ne ile korkutulmuşsa velilere ve onların terbiyesine girenlere tuzak kuranlar da aynı şeyle korkutulurlar. Bu manadaki açıklamalar daha önce çokça geçti.

Tefekkür Edilip İbret Alınacak Şeyler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâinattaki varlıkları tefekkür edip ibret almayı emretti; çünkü o, varlıkara aldanmakdan kurtuluş vesilesidir. Bu konuda şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ
وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلٰئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ
رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

48. ***Onlar, Allah'ın yarattığı herhangi bir şeyi görmediler mi? Onların gölgeleri, ilâhî hükme boyun eğip secde ederek sağa sola döner.***

49. ***Göklerde ve yerde bulunan bütün canlılar ve melekler, Allah'a secde ederler. O melekler, asla kibirlenmezler.***

50. ***Onlar, üzerlerinde azametiyle hükmeden Rab'lerinden korkarlar ve kendilerine ne emredilirse onu yaparlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar,* yani peygamberlere ve müminlere tuzak kurup hile yapanlar, *Allah'ın yarattığı herhangi bir şeyi görmediler mi?"*

Onlar, yüce Allah'ın, kendilerine sonsuz kudretini ve kahrını göstermek için yarattığı dağ, ağaç, deniz gibi cisim ve şekilleri görmediler mi? Onları ibret gözüyle görselerdi, Allah'ın şiddetli kahır ve yakalamasından korkarak, O'nun dostlarına tuzak kurmazlardı.

Yaratılan bu cisimler şu durumdadır: *"Onların gölgeleri, ilâhî hükme boyun eğip secde ederek sağa sola döner."* Yani gölge, bir taraftan diğer tarafa döner, sağdan sola yönelir. Bu şöyle olur: Gölge, güneşin doğuşundan zeval vaktine kadar bir yönde olur. Zevalden (öğleden) güneşin batışına kadar diğer yönde olur. Sonra gölge, gece ile birlikte güneş doğana kadar uzar ve her tarafa yayılır.

Silvetü'l-Ahzân[43] isimli eserde şöyle denilmiştir: "Gölgenin dönmesi, zevalle birlikte olur. Gölge, zeval vakti (öğle vakti girip güneş tepe noktasından batı tarafına kayınca) yön değiştirir. Gölge, güneşin doğmasından zeval vaktine kadar, güneşin doğmasından önceki yaygın halini azar azar kaybetmeye, toplanıp kısalmaya başlar. Güneş tepe noktasından batıya kayınca, bu defa gölge doğu tarafına doğru uzayıp yayılmaya başlar. Güneşin batımına kadar gölgenin uzaması devam eder ve güneşin batımıyla gölge her yana yayılır (durumuna göre her yönde gölge oluşur).

Her tarafa yayılmış sürekli gölge cennette bulunur. Allah Teâlâ, cennetteki gölge için, dönme ve değişme olayından bahsetmemiştir; çünkü orada, gölgeyi giderecek bir şey yoktur (Cennetteki gölgeler süreklidir). Gölgenin dönmesi, gölgenin değişmesiyle olmaktadır. Cennetteki gölgeyi giderecek ve değiştirecek bir şey yoktur; bunun için orada gölgenin değişmesi düşünülmez."

İnsanın dışındaki varlıklar için, sağa sola döndü ifadesini kullanmak mecazen câizdir; bu durum insan için hakiki manada kullanılır.

Âyetin devamında, bu cisimlerin yahut gölgenin hali şöyle ifade edilmiştir: *"Allah'a secde ederek ..."*

Bu secdenin hakiki manada, bilinen şekilde bir secde olduğu söylenmiştir.

Dahhâk[44] demiştir ki: "Güneş tepe noktasından kaymaya başlayınca, kıble tarafındaki bütün bitki veya ağaçlar secde ederler. Bunun için bazı salihler, bu vakitte nâfile namaz kılmayı müstehap görmüşlerdir."[45]

Mücâhid[46] demiştir ki: "Bu cisimlerin kendileri değil, gölgeleri secde eder."

---

43 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*'da, Ebû Bekir b. Mübârek b. Kâmil b. Ebû Gâlib el-Haffâf'a (v. 543/1148) ait *Silvetü'l-Ahzân* adlı bir eserden bahsetmiştir (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/288 [Beyrut 2008]).

44 Dahhâk b. Müzâhim (v. 105/723) tâbiîn devri müfessirlerindendir.

45 Buna delil olacak bir haber için bk. Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/135.

46 Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] kölesi olup Mekke'de ilk dönem müfessirlerdendir.

Bu konuda denilmiştir ki: "Varlıkların secdesi, ilâhî emre boyun eğmesi ve itaat etmesidir. Gölgenin değişik yönlere yönelmesi ve dönmesi, secde olarak anlatılmıştır. Nitekim boyun bükerek başını yere doğru eğen kimseye, 'secde halinde' denir. Sonra, haliyle bu vaziyeti arzeden varlıklar için de bu tabir kullanıldı."

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'de demiştir ki:

"Gölgenin secdesi, ilâhî emre boyun eğmesi ve ilâhî iradeye itaat edip teslim olmasıdır. O, (başı yere koymak şeklinde icra edilen) hakiki bir secde değildir; çünkü onun hakkında bu söylenmez. Âyetteki, *'Görmediniz mi?'* ifadesi de böyledir. Onlarda görülen şey, sadece ilâhî emre boyun eğmeleridir. Burada özellikle gölgeden bahsedilmesinin sebebi, onda bu durumun açıkça gözükmesindendir. Gölgenin sahibi bir insan, kendi gölgesini yok etmeye ve yönünü değiştirmeye çalışsa, buna güç yetiremez, İhtiyarî fiillerde durum böyle değildir; onlardaki müdahale hissedilmez. Böylece, âyette gölgelere işaret edilmesinin sırrı ortaya çıkmış oldu."

Beyzâvî demiştir ki: "Secdeden kasıt, kendisinden istenen şeye boyun eğmektir. Bu, ya tabiatıyla yahut irade ve isteğiyle olur. Tabii haliyle secde etmeye şu örnekleri verebiliriz: Hurma ağacının dalları, üzerindeki çokça meyveden dolayı aşağı doğru eğilince, 'Hurma ağacı secde etti' denir. Aynı şekilde deve, üzerine binilmesi için başını aşağı doğru eğince, 'Deve secde etti' denir.

Yahut âyette geçen *'Secde ederek ...'* kısmı, gölgeye ait bir durumdur. *'Boyun eğdikleri halde'* kısmı ise bahsedilen bütün varlıklara ait bir durumdur. Buna göre mana şudur: Gölge, güneşin yükselmesi ve dönmesiyle, Allah Teâlâ'nın hükmüyle, kendisi için belirlenen dönüş haline boyun eğerek bir yönden diğerine döner. Yahut gölge, yere düşmüş ve yapışmış olarak secde eder bir halde döner. Diğer cisimler de kendi bünyeleri içinde, Allah'ın kendilerinde uyguladığı fiillerine boyun eğerler."[47]

---

47 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/546.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde bulunan bütün canlılar ve melekler, Allah'a secde ederler."* Yani Allah'ın iradesine ve kudretinin tecellisine tabii olarak boyun eğerler; O'nun kendilerine emrettiği şeylere isteyerek itaat ederler. Göklerdeki ve yerdeki bütün varlıkların secde ettiğini ifade etmek için, âyette böyle buyruldu.

"Bütün canlılar" kısmı, gökler ve yer için bir açıklamadır. Canlı deyince, bunun içine, yerde ve gökte cisimleriyle hareket halinde olan bütün varlıklar girer.

Beyzâvî'nin nakline göre bazıları, âyetin ifade şeklinden hareketle, meleklerin sadece ruhtan ibaret olduğunu söylemişlerdir. Bu, âlimlerin çoğunluğunun görüşüne aykırıdır. Melekler, nurdan yaratılmış, bir yer kaplayan latif cisimlerdir; onların maddesi nurdandır; kendilerine has vücut şekilleri vardır. Allah Teâlâ ayrıca onlara, değişik şekillere girme imkânı vermiştir. Çünkü onlar, ezelî ilâhî sırlara en yakın varlıklardır. Âyetin ifadesine, gökte ve yerde bulunan akıl sahibi varlıklarla diğer varlıklar girmektedir.

Cenâb-ı Hak, sonra, meleklerin sıfatı hakkında şöyle buyurdu: *"Onlar,* Allah'ın ibadetinden *asla kibirlenmezler. Onlar, üzerlerinde* hükmeden *Rab'lerinden korkarlar."* Son ifade, onların niçin kibirlenip ibadetten geri durmadıklarını açıklamaktadır. Yani onlar, üzerlerinde hükmeden Rab'lerinin azametinden korkarlar; çünkü onlar, ceberût sırlarının tecelli ettiği feleklerle sarılmış, ilâhî kudret ve iradenin altında boyun eğmiş haldedirler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, Rab'lerinin, üzerlerinden bir azap göndermesinden korkarlar.

Bir diğer mana: Onlar, kahır ve galebesiyle üzerlerinde olan Rab'lerinden korkarlar. Bu cümle, *"Onlar asla kibirlenmezler"* cümlesi için bir açıklamadır. Çünkü, kim Rabb'inden korkarsa kibirlenip O'na ibadet etmekten geri durmaz.

Âyetin devamında, meleklerin diğer bir özelliğinden şöyle bahsediliyor: *"Onlar,* taat, Allah'ın sevk ve idare edilmesini emrettiği işlerden *kendilerine ne emredilirse onu yaparlar."* Âyette şuna dair bir delil vardır:

Melekler de ilâhî hükümlerle mükellef olup korku ve ümit arasında bulunmaktadırlar. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

48-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âlemde yoktan var edilmiş her varlığın, yüce yaratıcısına kulluk etmesi gerekir. Her varlığı Allah'ın azameti ve kahrı sarmıştır (Hepsinde dilediği gibi hükmeden O'dur). Bu durumda, tek ve kahhâr olan Allah'ın hükümlerine boyun eğmek gereklidir. Bu hükümler, amelle veya Cenâb-ı Hakk'ı tanımakla ilgili hükümler olabilir; her ikisinde de ilâhî emre uyulmalıdır. Kim bu hükümlere, isteyerek ve gönül hoşluğu ile uymazsa çeşitli imtihanlarla zorla itaat ettirilip boyun eğdirilir.

İşte bu şekilde, seçkin velilerle avam insanlar birbirinden ayrılır. Seçkin veliler, ilâhî kader zincirlerinin boyunlarında olduğunu ve onları Allah'ın muradına çekip götürdüğünü gördüler; başlarına gelen ilâhî tecellilere teslim oldular, itaat edip boyun eğdiler, O'na karşı edeplerini korudular, böylece ilâhî yakınlığı ve özel olarak seçilmeyi hak ettiler. Avam insanlar ise kaderin bağlarını (ilâhî tecelli ve hükümleri) bilmediler yahut bildiler, fakat O'na teslim olmaya güç yetiremediler. Böylece ilâhî huzurdan uzak kalmayı hak ettiler; çünkü ilâhî huzura sadece manen temizlenmiş ve terbiye olmuş kimseler girer. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şirkin Her Türlüsü Haramdır

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, açık ve gizli şirki yasaklayarak şöyle buyurdu:

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُٓوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِۚ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ
﴿٥١﴾ وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًاۜ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ
تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾ وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَاِلَيْهِ

تَجْـَٔرُونَ ۝٥٣ ثُمَّ اِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ
يُشْرِكُونَ ۝٥٤ لِيَكْفُرُوا بِمَا اٰتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ۝٥٥

51. ***Allah buyurdu ki: "İki ilâh edinmeyin! O*** *(ibadet edilecek ilâhınız)****, sadece tek bir ilâhtır. Öyleyse yalnız benden korkun!"***

52. ***Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Din de sadece O'na aittir. Hal böyle iken siz, Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?***

53. ***Size nimet olarak her ne ulaşırsa hepsi Allah'tandır. Sonra size bir zarar dokunduğunda yalnız O'na yalvarırsınız.***

54. ***Peşinden, Allah sizden o zararı giderdiğinde, bir de bakarsınız içinizden bir grup, Rab'lerine ortak koşar.***

55. ***Bunu, kendilerine verdiğimiz nimetlere karşı nankörlük etmek için yaparlar.*** *(Dünya nimetlerinden)* ***bir süre daha faydalanın bakalım; ileride hakikati bileceksiniz!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah buyurdu ki: Allah'a ibadet ederek ve O'nunla birlikte putlara taparak *iki ilâh edinmeyin! O,* ibadet edilecek *sadece tek bir ilâhtır;* O'nun hiçbir ortağı, destekçisi, yardımcısı yoktur; *öyleyse yalnız benden korkun!"*

Âyet sanki şöyle diyor: O tek ilâh benim, öyle ise sadece benden korkun, benden başkasından korkmayın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde ne varsa,* yaratılış, mülk ve kul olarak *hepsi O'nundur. Din de* yani taat ve teslimiyet de sadece *O'na aittir."* O'nun tek ilâh olduğu sabit olunca, artık sadece O'ndan korkulması gerkir ve kendisine itaat edilecek de sadece O'dur.

Âyetteki "din" kelimesinin, bir işe karşılık verme manası da vardır. Buna göre âyete şu manayı verenler olmuştur: Kullarının yaptıklarına

sürekli karşılık verecek olan O'dur. O'nun, iman edenlere ihsan edeceği sevap ve inkâr edenlere vereceği azap hiç kesilmez.

"Hal böyle iken, O'nun dışında hiç kimsenin elinde bir fayda ve zarar verme imkânı yokken *siz, Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?"*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Size nimet olarak ulaşan her ne varsa o,* sadece *Allah'tandır. Sonra size bir zarar dokunduğunda yalnız O'na yalvarırsınız."* Yani siz, bir şiddet ve sıkıntı anında sadece O'na yalvarıp yakarırsınız, sadece O'ndan yardım istersiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra sizden o zararı giderdiğinde, bir de bakarsınız içinizden bir grup Rab'lerine ortak koşar."* Onlar, sizin içinizdeki kâfirlerdir. Onlar, başlarına gelen şiddet ve sıkıntı anında putlarını unuturlar, genişlik ve rahatlık anında ise putlarına dönerler.

"Onlar *bunu, kendilerine verdiğimiz nimetlere,* üzerlerinden sıkıntıyı giderme nimetine *karşı nankörlük etmek için yaparlar."* Yani sanki onlar, Allah'a şirk koşmakla, nimetlere nankörlüğü amaçlamış oldular.

Yahut bu âyet, onlar için bir tehdit manası içermektedir. Buna göre mana şöyle olur: Onlar, dilediklerini inkâr etsinler, istedikleri nankörlüğü yapsınlar; yaptıklarının âkıbetini ileride bilecekler.

Âyet şöyle bitiyor: "İnkâr içinde dünya nimetlerinden *bir süre daha faydalanın bakalım;* yaptığınız işin âkıbetini *ileride bileceksiniz!"*

51-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr* adlı eserinde demiştir ki: "Hakikate ulaşan ârifler, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi ayakta tutmasını ve sonsuz ilim ve kudretiyle her şeyi sarmasını müşahede ettiklerinden, kâinatta (gerçek varlık ve mülk sahibi olarak) Allah'tan başkasını görmezler."

Allah kimin basiret gözünü açarsa o kimse, Cenâb-ı Hak ile birlikte başkasını müşahede etmez. Çünkü bu kâinat, O'nun var etmesiyle vücut bulmuştur; O'nun zatının birliği yanında varlıklar yok olur, silinir gider. Seni yüce Allah'tan perdeleyen, O'nunla birlikte mevcut olan bir

vücut değildir; çünkü O'nunla birlikte gerçekte bir vücut sahibi yoktur ki O'na perde olsun. Seni perdeleyen sadece, senin var zannettiği hayalî varlıklardır."

Kim, nefsinin ikiliğinden (içindeki ikilikten, nefsini ayrı, müstakil bir varlık olarak görmekten) kurtulursa kâinatın ikiliğinden kurtulur, Hakk'ı müşahede ve görme devletine erişir. Bu varlık âleminde gözüken her şey, sadece O'nun zatının sırları ve sıfatlarının nurlarıdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müşriklerin Cehalet ve Sefihliği

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müşriklerin cehaletinden ve sefih görüşlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللّٰهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا
كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ
﴿٥٧﴾ وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾
يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُٓوءِ مَا بُشِّرَ بِهٖ اَيُمْسِكُهُ عَلٰى هُونٍ اَمْ
يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ اَلَا سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِالْاٰخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾

56. ***O kâfirler, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden, aslını bilmedikleri şeylere (putlara) pay ayırıyorlar. Allah'a andolsun ki siz, yapmakta olduğunuz bu iftiradan mutlaka sorguya çekileceksiniz!***

57. ***Onlar, kızları Allah'a nisbet ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan yüce ve uzaktır. Beğendiklerini de** (erkek çocukları) **kendilerine nisbet ediyorlar.***

58. ***Halbuki onlardan birine kız çocuğu müjdelendiği zaman, içi öfkeyle dolarak yüzü kapkara kesilir.***

59. ***Kendisine verilen kötü müjdeden dolayı kavminden gizlenir. Şimdi onu, horluk içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün!*** *(Buna karar vermeye çalışır).* ***Dikkat, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!***

60. ***Kötü vasıflar, ahirete inanmayanlar içindir. En yüce sıfatlar ise Allah'a aittir. O azîzdir, hakîmdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "O Arap kâfirleri, *kendilerine rızık olarak verdiklerimizden, aslını bilmedikleri şeylere,* ilâhlığı hakkında bir delil ve hüccet bulunmayan putlara *pay ayırıyorlar."* Yahut cansız varlıklardan haklarında bir ilim sahibi olmadıkları, kendilerine rızık olarak verdiğimiz ekin ve hayvanlardan pay ayırıyorlar, "Şu Allah için, şu da ortaklarımız için!" diyorlar.

"Allah'a andolsun ki siz, yapmakta olduğunuz bu iftiradan mutlaka sorguya çekileceksiniz!" Sizler, putlar için, "Onlar bizi Allah'a yaklaştıran ilâhlardır" şeklindeki yalan iddianızdan yahut, "Putları kendisine ortak koşmamızı bize Allah emretti" şeklinde Allah adına yalan uydurmanızdan dolayı mutlaka hesaba çekileceksiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, kızları Allah'a nisbet ediyorlar;* 'Melekler, Allah'ın kızlarıdır!' diyorlar. Huzâa ve Kinâne kabileleri böyle diyordu. *Hâşâ! Allah bundan yüce ve uzaktır. Onlar, beğendiklerini de kendilerine nisbet ediyorlar."* Yani beğendikleri erkek evlatları kendilerine nisbet ediyorlar. Kısaca mana şudur: Onlar, nefret ettikleri kızları Allah'a nisbet ediyorlar; halbuki O, bundan yüce ve uzaktır; hoşlarına giden erkek çocukları ise kendilerine ait gösteriyorlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Halbuki onlardan birine kız* çocuğunun doğumu *müjdelendiği zaman, içi öfkeyle dolarak yüzü kapkara kesilir;* üzüntüsünden ve insanlardan utandığı için yüzü değişir."

"Kendisine verilen kötü müjdeden dolayı kavminden utandığı için onlardan *gizlenir;* içinden de *onu, horluk içinde, yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün!* Onun doğumunu gizleyerek götürüp toprağa mı gömsün, şeklinde ne yapacağını düşünür. *Dikkat, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!"* Onların bu hükmü ne kadar kötüdür! Onlar, gözlerinde değeri böyle basit olan kızları tutup Allah Teâlâ'ya nisbet ettiler, O'na ait gösterdiler.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Kötü vasıflar, ahirete inanmayanlar içindir."*

Bu kötü vasıflar şunlardır:

Onlardan birinin, neslini devam ettirmek için ölümlü bir çocuğa ihtiyacının olması (Bu, bir kusur ve noksanlıktır).

Kendisiyle desteklenmek için erkek çocukları hayatta bırakmak isteği.

Kız çocuklarından hoşlanmamak ve fakirlik (veya insanların ayıplama) korkusundan onları diri diri toprağa gömmek.

Âyet şöyle bitiyor: *"En yüce sıfatlar ise Allah'a aittir."* Bu yüce sıfatlar şunlardır:

Yüce Allah'ın zatının vâcip (zaruri) olması,

Hiç kimseye ihtiyacı bulunmayan mutlak bir zenginlik,

Sonsuz bir cömertlik,

Yaratılan varlıkların sıfatlarından uzak bulunmak,

Zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tek olmak.

Ezherî demiştir ki: "Yüce sıfat, tevhid, yaratma, emir Allah'a aittir. O, bununla, kendisinin dışında edinilen bütün ilâhları reddetti. Bütün bunlar, 'lâ ilâhe illallah' sözüyle ifade edilmektedir."

"O, mülkünde *azîzdir;* her dilediğini yapar; yaptığı her işte *hakîmdir.* Yani kemal-i kudreti ve hikmetiyle tektir. Kudreti, varlıkları zamanı gelince ortaya çıkarır; ilâhî hikmet ise sebep ve şartlar perdesi ile onu gizler. En doğrusunu yüce Allah bilir.

56-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâmil tevhid ehlinin, amellerinde ve mallarında, şirk şüphesinden uzak durması gerekir. Onlar, Allah Teâlâ'nın kendilerine rızık olarak verdikleri mallara, onları muhafaza veya ürünlerini ıslah etmeleri için kendilerine mallarından bir pay ayırarak hiç kimseyi ortak etmemeliler. Bunu günümüzde pek çok insan yapmaktadır; onlar mallarını korusunlar diye salih zatlar adına bir pay ayırmaktadırlar. Bunda, saf tevhid anlayışını bozacak durumlar vardır; çünkü Allah'tan başka gerçekte bir fâil (iş yapan, koruyan, alan, veren) yoktur.

"Onlardan birine kız çocuğu müjdelendiği zaman, içi öfkeyle dolarak yüzü simsiyah kesilir" âyeti hakkında deriz ki: Bu âyette, kız çocuklarından hoşlanmayan, onların çoğalmasından tiksinen kimselere bir kınama ve tehdit vardır; çünkü bu düşünce ve davranışta, Câhiliye devrinin işlerinden bir iz vardır. Bilakis kız çocuklarına, erkeklerden daha fazla iyi davranıp güler yüz göstermek gereklidir. Şüphesiz kızların ihtiyaçları için yapılan harcamalar, erkek çocuklara yapılan harcamadan daha fazla sevap kazandırır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim, bu kız çocuklarının bakım ve geçim sıkıntısıyla yüz yüze gelir de onlara iyilik ve ihsanda bulunursa onlar kendisi için ateşe (cehenneme) karşı bir perde olurlar."[48]

Bunun dışında, kız çocuklarına iyilik ve ihsanda bulunmayı teşvik eden daha pek çok hadis-i şerif vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlere Mühlet Verilmesinin Hikmeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlere mühlet vermesinin hikmetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى
اَجَلٍ مُسَمًّىۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَاْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾

48 Buhârî, Zekât, 10; Müslim, Birr, 147; Ahmed, *Müsned*, 6/33.

61. ***Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları belirli bir müddete kadar erteliyor. Ecelleri geldiği zaman onlar ne bir saat geri kalırlar ne de öne geçerler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden,* onların bir kısmının yaptığı inkâr ve isyanlar sebebiyle *cezalandıracak olsaydı,* onların zulmünün uğursuzluğu yüzünden *yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı.*"

İbn Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnsanların günahları yüzünden, neredeyse deliğindeki böcekler helâk olacaktı."[49]

Şöyle denilmiştir: Eğer inkârları sebebiyle babalar helâk olsaydı, çocuklar olmazdı (Bunun için Allah, kâfirleri hemen helâk etmedi).

Âyet şöyle devam ediyor: "*Fakat Allah, onları, belirli bir müddete kadar,* ömürlerinin bitimine veya azaplarının gelişine kadar *tehir ediyor. Ecelleri geldiği zaman onlar ne* ondan *bir saat geri kalırlar ne de* ondan *öne geçerler.*" O vakit gelince, mutlaka helâk olurlar veya azap görürler. Kâfirlere ve isyan edenlere mühlet verilmesinin hikmeti, azabın herkese dokunacak olmasıdır. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"*Öyle bir fitneden (azaptan) sakının ki o sizden sadece zalim olanlara uğramaz (hepinize dokunur)*" (Enfâl 8/25).

Kâfirlere hemen azap edilmemesinin bir diğer hikmeti de Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Tâif'te kendisini taşlayan insanları helâk etmek için izin isteyen meleğe söylediği şu sözünde gizlidir:

"*Hayır, onları helâk etme; umulur ki Allah, onların neslinden Allah'ın birliğine iman eden kimseleri getirir.*"[50]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

49 İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 14/260 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/140.

50 İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* 2/2/153 (Beyrut 1990).

61. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, yeryüzündeki insanlarda çokça zulüm ve isyan gördüğünde, onlara azap etmek ister; sadece onların arasında kurulan zikir ve ilim insanlarını görünce azabı kaldırır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Eğer rükû eden ihtiyarlar, süt emen çocuklar, otlayan hayvanlar olmasaydı, (yaptığınız isyanlar yüzünden) üzerinize ağır bir azap yağardı."[51]

Allah Hakkında İftira Etmenin Sonu

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlerin başına gelecek azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ اَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ اَنَّ لَهُمُ الْحُسْنٰى
لَا جَرَمَ اَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَاَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾

62. *Onlar, kendilerinin hoşuna gitmeyen şeyleri Allah'a isnat ediyorlar. En güzel sonucun kendilerinin olduğunu söyleyen dilleri yalan uyduruyor. Şüphesiz onlar için sadece ateş vardır ve onlar, (ateşe) en önde sokulacaklardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, kendilerinin hoşuna gitmeyen şeyleri Allah'a isnat ediyorlar."* Kendileri kız çocuklarından hoşlanmadıkları halde, bir de kalkıp, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyerek onları Allah'a nisbet ediyorlar. Kendileri, idare ve reislikte kimsenin kendilerine ortak olmasını istemiyorlar, fakat putları Allah'a ortak ediyorlar. Kendileri, malların düşük ve kalitesiz olanlarını sevmiyorlar, kalkıp onları Allah için ayırıyorlar. Bununla birlikte, "Allah katında *en güzel sonucun* yani

51 Taberânî, *el-Kebîr*, 22 / 309 (nr. 785); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3 / 345; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7523.

cennetin *kendilerinin olduğunu söyleyen dilleri yalan uyduruyor."* Onların bu sözü, âyette geçtiği gibi, şöyle diyenin sözüne benziyor:

"Eğer ben, (öldükten sonra) Rabbim'e döndürülürsem, O'nun katında benim için en güzel şeyler (cennet) vardır" (Fussılet 41/50).

Cenâb-ı Hak âyetin devamında buyurdu ki:

"Şüphesiz onlar için sadece ateş vardır; onlar için ateş hak oldu *ve onlar, ateşe en önde sokulacaklardır."*

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Onlar ateşte terkedileceklerdir.

Bir diğer mana: Onlar, zulümde ve isyanda çok ileri gitmiş, haddi aşmış kimselerdir.

Yahut onlar taatte çok geri kalmış kimselerdir.

62. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Edep konusunda gereken şudur: Her ne türden olursa olsun, bütün kemalatlar (başarı, güzellik ve nimetler) Allah Teâlâ'ya nisbet edilir (hepsinin O'na ait olduğu söylenir). İcat etme ve ortaya çıkarma noktasında olsa da bütün noksanlıkların kula ait olduğu söylenir. Aslında, hepsi Allah'ın takdiriyledir. Olayı böyle değerlendirmek son derece güzeldir. Bu konuda *Kasîde-i Ayniyye* sahibi[52] (Abdülkerim-i Cîlî) demiştir ki:

"Bütün çirkin şeyleri O'nun güzelliğine nisbet ettiğinde, her şeyin bir anda manası değişir ve güzelleşir. Çirkinin noksanlığını O'nun güzelliği tamamlar; bundan sonra ortada ne bir noksanlık kalır ne de bir bozukluk."[53]

---

52 *Kasîde-i Ayniyye* olarak bilinen birçok kaside vardır. Bu kasidelerin özelliği, bütün beyitlerin sonunun Arapça'daki "ayın" harfi ile bitmesidir. Müellif İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh] tefsirinde, Seyyid Abdülkadir-i Geylânî (v. 561/1165) ile onun torunun oğlu olan Abdülkerim-i Cîlî'ye (v. 832/1428) ait *Kaside-i Ayniyye*'lerden alıntılar yapmıştır. Müfessirimizin kendisinin de *Kasîde-i Ayniyye* adıyla manzum kasidesi vardır. Bazan, kendisine ait olduğunu belirterek ondan da nakilde bulunmaktadır.

53 bk. Abdülkerim-i Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil*, s. 125 (Beyrut 2005).

Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] **Teselli**

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, peygamberi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu:

تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ
فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٦٣﴾ وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ
اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِى اخْتَلَفُوا ف۪يهِۙ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾

63. ***Allah'a andolsun, senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Fakat şeytan onlara amellerini süslü gösterdi de*** *(iman etmediler).* ***O şeytan, bugün onların velisidir ve onlar için can yakıcı bir azap vardır.***

64. ***Biz bu kitabı sana sadece, hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidayet ve rahmet olsun diye indirdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *Allah'a andolsun, senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Fakat şeytan onlara kötü amellerini süslü gösterdi;* onu güzel gördüler, böylece çirkin işlerinde ısrar ve devam ettiler, peygamberleri yalanladılar." O peygamberler de sabrettiler, sonuçta başarıya ulaştılar. Resûlüm, senden önceki peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret ki onların başarı ve zafere ulaştığı gibi, sen de zafere ulaşasın. Şeytana uyanların âkıbeti ise helâk olmak ve azaba düşmek oldu.

"*O şeytan, bugün* dünyada *onların velisidir;* onların işlerini yürütendir. *Onlar için, ahirette can yakıcı bir azap vardır.*" O şeytan, kıyamet günü de onların dostudur. Bu, gelecekteki bir halden haber vermektir.

Mana şudur: Kâfirlerin, kıyamet gününde şeytandan başka yardımcıları ve dostları yoktur. Halbuki o, kendisine yardım etmekten âcizdir; bu haliyle başkasına nasıl yardım eder?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz bu kitabı* yani Kur'an'ı *sana sadece,* tevhid, kader, ahiret halleri ve yaptıkları işlerin hükümleri *hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve* ona *iman eden bir topluma da hidayet ve rahmet olsun diye indirdik."* Şüphesiz müminler onun indirilmesiyle fayda görürler.

63-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye ulaşma halinin gerisinde kalır ve bu hale razı olursa o kimse, kendisine ameli süslenmiş (mevcut haline aldanmış), farkında olmadan ameli ile yavaş yavaş azaba yaklaştırılmış biridir. Onun kıyamet günündeki nasibi pişmanlık ve eseftir. Bu konuda Ebü'l-Mevâhib eş-Şâzelî[54] nazım halinde demiştir ki:

"Ey yüce Rabbim, kim sana vuslat nimetini kaçırdı ise onun nasibi pişmanlıktır. Kimin himmeti sana kavuşmak olursa ona ulaşmak için himmetleri (azim ve hedefleri) yüksek olur. Sana ait mana ve tecellilerin dışındaki şeylere bakan kimsenin, gözlerinden kanlı yaş akması gerekir. Bir kulak, senin sözünün dışında şeyler anlatan kimseye yöneliyorsa onun kulağı ağırlaşıp sağır olur (o, artık hakkı işitmez)."

Bunlar, Hakk'a vuslatın alametleridir. Şöyle ki: Hakk'a vuslatı hedefine alan kimse, himmetini basit şeylerden çekip Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna yükseltir; bakışını tevhidin sırlarını görmeye çevirir; kulağını, kendisini saf tevhide yaklaştıran şeylere açar. Kim bu makama ulaşmazsa ondan şeytanın vesvesesi ve günahları süslü göstermesi kesilmez;

---

54 Ebü'l-Mevâhib eş-Şâzelî, Şeyh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Züğdân el-Mâlikî'dir (v. 881/1476). Tunus'ta doğmuştur; sonra Mısır Kahire'ye yerleşmiş ve orada vefat etmiş; Şâzelî büyüklerinin bulunduğu Karafi Mezarlığı'na defnedilmiştir. Kendisinin, *Hikem-i Atâiyye Şerhi* yanında, şiir divanı ve başka eserleri vardır. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye,* 3/242-252 (Beyrut 1999); Şa'rânî, *Tabakatü'l-Kübrâ,* s. 398-418 (Beyrut 2005); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn,* 9/5; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb,* 9/502 (Dımaşk 1993); Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi',* 7/66; Bağdâdî, *İzâhü'l-Meknûn,* 1/154 (nr. 2051); 2/207 (nr. 9675), (Beyrut 2008).

şeytan ona amelini süslü gösterir, o da amelini güzel görüp onunla yetinir (içinde bulunduğu hale aldanır, marifet ve müşahededen mahrum kalır). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Tevhidin Delilleri

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette, birliğinin ve kudretinin apaçık delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾

65. ***Allah gökten bir su indirdi ve onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz ki bunda kulak veren bir toplum için ibret vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah gökten suyu indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti.* Yeryüzü ölü gibi kupkuru, cansız, hareketsiz, bir şey bitirmez halde iken, Allah orada çeşitli bitkileri bitirdi. Önce ölü gibi olan yeryüzü, yağmur indikten sonra diri gibi, yeşil, canlı, gelişip büyüyen bir şekle dönüştü. *Şüphesiz ki bunda* ibret ve dikkatle *kulak veren bir toplum için ibret vardır.*" Kuşkusuz ibret alınacak bu olay çok açıktır; azıcık dikkat ve kulak verme ile onun ne olduğu idrak edilir. Onu anlamak için, öyle çokça tefekkür etmek ve ibret için kendini zorlamak gerekmez.

65. Âyetin Tasavvufi İşaretleri

Allah Teâlâ, gayb âleminin semasından faydalı ilimlerin suyunu indirdi; onunla, gaflet ve cehaletle ölmüş nefis topraklarını (insanın iç âlemini) diriltti. Böylece insanın gönlü, tevhid nurlarıyla ve birlik sırlarıyla güzelleşip hoş bir hale geldi. Bu konuda bir ârif şair şöyle demiştir:

"Şüphesiz yüce Allah'ı tanımak, bir izzet, nur, güzellik ve sürurdur. Âriflerin üzerinde ayrıca bir heybet ve muhabbetten kaynaklanan bir nur vardır. İlâhî, seni tanıyana, elde ettiği hali mübarek ve hoş olsun; vallahi o kimse, her zaman hoşluk ve sevinç içindedir."

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, zatının birliğine delil olan diğer şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ
لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ ﴿٦٦﴾ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ
تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

66. ***Şüphesiz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından hâlis bir süt içiriyoruz. O süt, içenlerin boğazından kolayca geçer.***

67. ***Hurma ve üzüm gibi meyvelerden de içki ve güzel gıdalar elde edersiniz. Şüphesiz bunda, aklını kullanan kimseler için büyük bir delil vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey insanlar, *şüphesiz sizin için* deve, sığır ve koyun türü *hayvanlarda da,* O'nun kudretinin kemalini ve hayret verici hikmetini apaçık gösteren *büyük bir ibret vardır.*" Bu ibretlik olay şudur: Size, onların karınlarında bulunan bazı gıdalardan hâlis bir süt içiriyoruz. Bu süt, onların karınlarında işkembedeki dışkı ile gıdaların özünden oluşan kan arasından çıkar. Öyle bir yerden çıkmakla birlikte süt, işkembenin kötü kokusundan ve kanın renginden uzak ve temizdir.

Mana şudur: Allah sütü, işkembede onu çepeçevre saran dışkı ile kan arasından yaratır. Bununla birlikte onun rengini, tadını ve kokusunu bozmaz.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hayvanlar, ot ve benzeri şeyleri yedikleri zaman, onlar midelerinde erir; en alt kısmı dışkı; ortası süt, en üst kısmı da kan olur."

Cenâb-ı Hak, bu şekilde oluşan sütün özelliğini şöyle tanıttı: "*O, içenlerin boğazından kolayca geçer.*" Onun, içenin boğazından geçişi çok kolaydır. Hatta denilir ki sütten dolayı hiç kimsenin boğazı tıkanmamıştır. Bu söz, Hz. Peygamber'den de [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilmiştir.[55]

Devamındaki âyette ise şöyle buyruluyor: "Size ayrıca *hurma ve üzüm gibi meyvelerden de* yani onların sularından *içiririz.*" Sonra bunun nasıl olduğunu anlatarak şöyle açıkladı:

"*Ondan,* yani bu bahsedilen meyvelerden *bir içki,* sarhoşluk veren içecek *elde edersiniz.*"

Bu âyet, içki haram edilmeden önce inmiştir; buna göre o, içkiyi haram eden âyetle neshedilmiş, hükmü kaldırılmıştır.

Şöyle de denmiştir: Burada içkinin helâl veya haram oluşuna değinilmiyor; onunla, (az da olsa) içkideki bulunan fayda sebebiyle kendilerine verilen bir nimet hatırlatılıyor. Doğru olan görüş budur. Nesih olayı tenkide açıktır; çünkü nesih (önceki hükmün kaldırılması), sadece daha önce konmuş ve yerleşmiş hükümlerde olur. Burada böyle bir durum yoktur. Onda sadece, verilen nimeti hatırlatma ve ibret almaya teşvik vardır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ondan* ayrıca, kuru hurma, kuru üzüm, hurma şırası, sirke, meyve suyu gibi *güzel gıdalar elde edersiniz.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Âyette geçen içki, sirke ve meyve suyu gibi meyvelerden sıkılarak elde edilen içeceklerdir; güzel rızık ise kuru üzüm ve kuru hurmadır.

"*Şüphesiz bunda,* âyetler hakkında tefekkür edip düşünerek *aklını kullanan kimseler için,* Allah Teâlâ'nın kudretinin mükemmelliğine *büyük bir delil vardır.*"

---

55 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/141.

66-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, içenlerin boğazından rahatlıkla geçen hâlis sütü, midedeki dışkı ile kan arasından çıkarttığı gibi, insanların kendisine ait kesbî (fiili ve mesuliyeti) olduğunu söyleyen Ehl-i sünnet mezhebini, Cebriyye ile Kaderiyye mezhepleri arasından çıkardı. Evet, Allah hak mezhebi, kulun fiilleri konusundaki görüşlerinde ifrat eden grupla (Cebriyye), bu konuda yanlışa düşen grup (Kaderiyyte) arasından çıkardı.

Allah Teâlâ ayrıca, sûfiyye mezhebini -ki bununla onların muhakkik âriflerini kastediyorum- şeriatın zâhirinde kalanlarla, sadece hakikate sarılanlar arasından çıkardı. Evet, Cenâb-ı Hak onları, günahlara dalan grupla, dinden çıkan grup arasından çıkarmıştır. Diğer bir ifadeyle Allah Teâlâ, ârif sûfîleri, hikmet âleminde işin zâhirine takılıp kalan grupla, işin hikmetine (zâhirde konulmuş hüküm ve hukuka) bakmadan sadece ilâhî kudreti müşahedeye bağlanıp kalan grup arasından çıkardı. Çünkü kendisinde manevi sarhoşluk hali galebe çalmamışken, normal durumda, zâhirdeki ilâhî hüküm ve kanunları reddedip sadece hakikate baktığını söylemek küfürdür.

Cenâb-ı Hak ayrıca, sadece seyrü sülûk yapanlarla, sırf cezbe halinde kalanlar arasından, terbiye ehlinin yolunu çıkardı. Sadece seyrü sülûk yapıp (ilâhî cezbe halini yaşamayanlar), Allah'tan perdelidir; sadece cezbe halinde kalanlar da Allah'ın yolundan (zâhirî hükümleri icradan) uzaktır. Manevi terbiye için yetki verilen kâmil mürşidler ise bu ikisi arasındadır. Onlar, seyrü sülûk ve cezbe ehlidir. Cezbe, iç âlemlerinde, sülûk (amel ve mücâhede) ise zâhirlerindedir. Bunu sadece, onların meşrebinde olanlar ve hallerini tadanlar bilir. Onlar, şeriat ilimleriyle hakikat ilimlerinin meyvelerinden, kalplerinde yüce sevgililerini müşahede ile kendilerini mest edecek bir içecek elde ettiler. Ayrıca sırlarında marifete ve zâhirlerinde kulluğa ulaşarak güzel rızık (hoş bir manevi hal) elde ettiler. Böylece hem hakikatin cezbesine ulaştılar hem de şeriatın hükümleriyle amel ederek ikisini bir arada yaptılar. Onların her biri kendi yerinde uygulanması gereken şeylerdir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bal Arısındaki İbretlik Olay

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kudretine delil olacak başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذٖى مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ
وَمِمَّا يَعْرِشُونَۙ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلٖى مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكٖى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًاۜ
يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ فٖيهِ شِفَٓاءٌ لِلنَّاسِۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

68-69. ***Rabb'in bal arısına şöyle vahyetti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabb'inin sana kolaylaştırdığı yollarına gir!" Onların karınlarından çeşitli renklerde bir içecek (bal) çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda, düşünen bir topluluk için alınacak büyük bir ibret vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'in bal arısına şöyle vahyetti,* yani ilham etti, bal arısının içine şunu ilkâ etti ..."

Vahiy üç çeşittir: Biri ilham yoluyla olur, diğeri rüyada gerçekleşir, bir diğeri ise ilâhî hükümleri getiren vahiydir.

Râgıb-ı İsfahânî demiştir ki: "Vahyin aslı, süratlice işaret etmektir. Bu, ya sözle olur ya cümle kullanmadan sadece sesle olur yahut bazı âzalarla işaret ve yazıyla olur.

Peygamberlerin kalbine atılan ilâhî kelimelere de vahiy denir. Bu da değişik şekillerde olur. Bir çeşit vahiy vardır ki onda, vahyi getiren elçi melek gözükür. Diğer bir vahiy, görme olmaksızın sesin işitilmesiyle

olur; Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Allah'ın sözünü işitmesi gibi. Vahyin bir diğer şekli, kalbe atılarak gerçekleşir. Bir şekli ise ilham yoluyla olur; *"Biz, Musa'nın annesine vahyettik (ilham ettik)"* (Kasas 28/7) âyetinde bahsedildiği gibi. Vahyin bir diğer şekli, verilen emri yapmaya hazır hale getirmekle olur; *"Rabb'in bal arasına vahyetti"* (Nahl 16/68) âyetinde olduğu gibi. Vahyin bir diğer şekli rüyada olur.[56] Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Vahiy sona erdi (benden sonra vahiy gelmeyecek); geride müminin göreceği ilâhî müjdeler içeren salih rüya kaldı."[57]

Cenâb-ı Hak sonra, arıya neyi vahyettiğini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Dağlardan, ağaçlardan ve insanların senin için yaptıkları *çardaklardan,* senin için hazırladıkları yahut senin için yaptıkları mekânlardan *kendine evler edin;* mağara ve benzeri yerlerde barınacağın evler, kovanlar edin."

Âyetin ifadesinden, bu sayılan şeylerin hepsinden değil bir kısmından evler edin manası çıkıyor; çünkü bütün dağlarda, bütün ağaçlarda ve bütün çardaklarda, asma veya çatılarda arı için ev yapılmaz, kovan hazırlanmaz.

Arının bal yapmak için kalacağı yere, insanların yaptığı eve benzetilerek "ev" denmesi, arı peteğindeki son derece ince sanat, doğru ölçü ve güzel plandan dolayıdır. Öyle ki arıların altıgen şeklindeki oluşturduğu bal peteğini yapmaya sadece, yetkin mühendisler bir sürü aletle ve ince bir dikkatle güç yetirebilirler. Herhalde buna dikkat çekmek için, arı kovanından "ev" diye bahsedildi. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İşin hakikatine bakılırsa, bu işte arıya mal edilecek bir fiil yoktur; o sadece, her şeyi bilen, her işini bir hikmetle yapan yüce Allah'ın, arı üzerinden ortaya koyduğu bir şeydir.

---

56 Geniş bilgi için bk. Râgıb-ı İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 530-532 (Beyrut 2005).

57 Buhârî, Ta'bîr, 5; Müslim, Salât, 207; Ahmed, *Müsned*, 1/21; Mâlik, Rüya, 3.

Cenâb-ı Hak, sonra arıya şöyle dedi: *"Sonra, acısı ve tatlısıyla, hoşuna giden, istediğin meyvelerin her birinden ye!"* Denildiğine göre arı, zakkum ağacı hariç, bütün çiçeklere konar ve onlardan bal özü alır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve Rabb'inin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir!"* Ot ve bitkilerden gıda almak için araziye çıktığında, Allah'ın senin için hazırladığı yollarına gir; o yollardan giderek bitkilere ulaş. Yahut evlerinize, kovanlarınıza dönerken Rabb'inin yollarına gir (O'nun sana açtığı yoldan git), böyle yaparsan önüne hiçbir engel çıkmaz, yolu da karıştırmazsın.

Âyette, *"Rabb'inin yollarına ..."* denilerek yolun Allah'a nisbet edilmesi, bütün yolları O yarattığı ve hepsi O'nun mülkü olduğu içindir.

"O yollara, emre itaat ederek ve senden istenen şeye boyun eğerek *gir."*

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: O'nun, senin için hazırlayıp emrine verdiği yollarına gir. O zaman, yol engebeli de olsa zorluk çekmezsin, uzak da olsa dönüşte yolunu kaybetmezsin.

Mücâhid[58] demiştir ki: "Arıya hiçbir yol engebeli gelmez; o, her yolu kolayca aşar."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların karınlarından çeşitli renklerde bir içecek (bal) çıkar."*

Bala, "içecek" dendi, çünkü o, içilen şeylerdendir. Âyetin zâhirine göre bal, arının karnından çıkmaktadır. Bu durum, Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], dünyayı yermek için söylediği bir sözden de anlaşıyor. O demiştir ki:

"İnsanoğlunun dünyada giydiği en kıymetli elbise olan ipek, ipek böceğinin ağzından gelen tükürükle oluşur. Onun en değerli içeceği olan bal, arının karnından çıkarttığı bir maddedir. Yine onun en zevk aldığı şey olan cimâ, bir idrar yolunun diğerine su (meni) boşaltmasından ibarettir."

---

58 Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiûn müfessirlerindendir.

İnsanların çoğunluğuna göre bal, arının ağzından çıkmaktadır. Bunu, İbn Atıyye söylemiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu işle meşgul olanlardan bizim elde ettiğimiz bilgiye göre bal, arıların arka kısmından çıkmaktadır.

"O balın renkleri değişiktir." Bal, arının yaşına ve çiçek aldığı bitki örtüsüne göre beyaz, kırmızı, siyah ve sarı olur. Bazan arının çiçek aldığı meraya göre balın tadı ve kokusu da değişik olur. Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ], Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] söylediği şu sözden de arının yediği maddeye göre balın tadında bir değişiklik olacağı anlaşılmaktadır:

"Senin içtiğin bal şerbetini yapan arı, urfut denen kötü kokulu bir bitkiden yemiş!"[59]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onda insanlar için şifa vardır."* Bu şifa, balgamla ilgili hastalıklarda olduğu gibi, ya doğrudan balın kendisiyle olur veya diğer hastalıklarda olduğu gibi, başka maddelerle birlikte olur, çünkü karışım şeklinde yapılan ilaç türlerinde, içinde baldan bir parça bulunmayan ilaç çok azdır.[60] Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Süyûtî demiştir ki: "Balın, her hastalığa değil, bazı hastalıklara şifa olduğu söylenmiştir. Âyetteki, 'Onda bir şifa vardır' ifadesi de bu görüşe bir delil niteliğindedir. Yahut o, diğer maddelerle karışınca, bütün hastalıklara şifadır. Ben derim ki: Bal, başka bir madde ile karıştırılmasa da güzel niyetle içilince, bütün hastalıklara şifa olur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ishal hastalığına yakalanan kimseye bal şerbeti içmesini emretmiştir. Bu hadis, Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilmiştir."[61]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Macun ve hastalıklar için hazırlanan faydalı şuruplar gibi ilaçların çoğu baldan yapılmaktadır. İbn Ömer [radıyallahu anh], her türlü hastalığı bal ile tedavi ederdi; sanki o, âyetin

---

59 Hadis için bk. Buhârî, Talâk, 8; Müslim, Radâ, 88, Talâk 23; Ahmed, *Müsned*, 6/59.

60 Bu açıklama, ilaç yapımında kimyasal maddelerin çok az kullanıldığı, daha çok tabii maddelerin ve bitkilerin terkibinden ilaçların yapıldığı dönemler için doğrudur (Mütercim).

61 bk. Buhârî, Tıb, 4, 24; Müslim, Selâm, 91; Tirmizî, Tıb, 31; Ahmed, *Müsned*, 3/19.

manasını umumi manada alıp balın bütün hastalıklar için şifa olduğu kanaatine varmıştı. Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilen şu hadis de buna delil olmaktadır:

Bir adam Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

'Kardeşimin karnı ağrıyor' dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Ona bal içir' buyurdu. Adam gitti, biraz sonra geri gelerek,

'Ona bal içirdim, bir fayda vermedi!' dedi. Allah Resûlü tekrar,

'Ona bal içir; şüphesiz Allah doğru söyledi; senin kardeşinin karnı yalan söylüyor!' buyurdu. Sonra adam gidip kardeşine tekrar bal içirdi (adam faydasına inanarak içti), yüce Allah ona şifa verdi."[62]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda, düşünen bir topluluk için büyük bir ibret vardır."* Kuşkusuz kim arıya, bu ince ilimlerin ve şaşılacak işlerin özel olarak verilmesi üzerinde iyice düşünürse kesin olarak şunu bilir: Arının bunları yapabilmesi için, bunları ona ilham eden ve bu işleri yapmaya sevkeden, her şeye gücü yeten, her işi tedbir eden, her işini hikmetle yapan bir zatın var olması gerekir. Bu zat, Cenâb-ı Hak'tır.

68-69. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Balın, bütün insanlara şifa olmasının sebebi şudur: Arı, bütün ot ve bitkilere konar, onların özünden en faydalısını alır; kâmil ârif de böyledir. O da her şeyden (kendisine faydalı olan) nasibini alır; her şeyde Allah'ı tanır. Ârif, bu makama çıkınca, kalpler için bir şifa olur. Kim sıdk ve sevgiyle onun sohbetine girerse Allah Teâlâ ona şifa verir. Her kim onu tâzim ve sıdk ile görürse (ârifi Allah için yüceltir ve ona sadakatlı hürmet ederse) Allah onun kalbini diriltir.

Büyükler ârifi şöyle tanıtmışlardır: Ârif, her şeyden (Allah'ı tanıma adına) bir pay alır; hiçbir şey âriften (kendisine zarar verecek) bir pay alamaz. Bulanık ve karışık olan her şey, ârifle sâfi hale gelir; hiçbir şey onun kalp safiyetini bozamaz. Tek olan zat (Allah Teâlâ) onu her şeyden

---

62 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/431.

alıkoyar; hiçbir şey onu tek olandan (yüce Mevlâ'dan) alıkoymaz, kalbini meşgul etmez. Ârifin bunun dışında daha birçok güzel sıfatından bahsedilmiştir.[63]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ebû Bekir Verrâk şöyle der: Arı, ilâhî emre uyup kendisine emredildiği şekilde Rabb'inin çizdiği yolda gittiğinde, Allah onun ağzından çıkan tükürüğü, insanlar için bir şifa yaptı; mümin de böyledir; o, ilâhî emre uyduğunda, sırrını (iç âlemini) kötülüklerden koruduğunda ve bütün varlığı ile Mevlâ'sına yöneldiğinde, Allah onun görülmesini, konuşmasını ve meclisini insanlar için bir şifa yapar. Kim ona bakarsa ibret alır, onun sözünü işitirse öğüt alır, kim onunla oturup kalkarsa (terbiye halkalarınana girerse) mesut olur."[64]

Yaratan ve Öldüren O'dur

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kudretine delil olan başka bir şeyden bahsetti. Bu, diriltmek ve öldürmektir. Bu konuda şöyle buyurdu:

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا
يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـٔاًۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ ۝

70. ***Allah sizi yarattı; sonra sizi öldürür. Sizden kimileri de daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez duruma gelmesi için, ömrün en kötü*** *(ihtiyarlık ve çöküntü)* ***devresine kadar yaşatılır. Şüphesiz Allah her şeyi bilir, her şeye gücü yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah sizi yarattı;* sizi gayb âleminden şehadet âlemine (dünyaya) getirdi. *Sonra sizi öldürür;* ecelinizin bitimin-

---

63 Âriflerin içinden çıkan kâmil mürşidin vasıf ve halleri için bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif,* 10. Bölüm; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risâlesi,* s. 577-587 (İstanbul: Semerkand, 2007).

64 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 2/324.

de gayb âlemine geri döndürür. *Sizden kimileri, ömrün en kötü devresine, ihtiyarlık ve bunama haline kadar yaşatılır."* O devre, kuvvet ve aklın noksanlaşması konusunda çocukluk devresine benzemektedir.

Bunama yaşının doksan beş olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, onun yetmiş beş olduğunu söyleyenler de olmuştur. Doğrusu, bu belli bir yaşla sınırlandırılamaz; o, adamına, bünyeye ve şartlara göre değişir.

"Bunu yapmamızın sebebi, *onun daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez duruma gelmesi içindir."* Onun, aklın noksanlaşması, unutma ve anlayışın kötüleşmesi konusunda, çocukluğa benzer bir hale gelmesi içindir. Bundan kasıt, ondan bütün bildiklerinin çekilip alınması değildir; onunla, aşırı unutmadan dolayı ilmin azlığı ifade edilmektedir.

Şöyle de denmiştir: Âyetin manası, sahip olduğu ilme ilave olarak yeni bir şey öğrenememesidir.

İkrime demiştir ki: "Kim Kur'an okursa bunama haline düşmez."[65]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bazı hadislerin ifadesinden şu sonuç çıkmaktadır: Kur'an okuyan (ve ilâhî hükümleri öğrenmekle meşgul olan) kimseler, kendisine tâbi olunacak (aklı yerinde) kimselerdir; Allah Teâlâ, ölene kadar onun aklını korur, kendisini ve insanları ondan faydalandırır. Bunun doğruluğuna, his ve tecrübe şahittir. Sadece Kur'an'ı ezberleyip öylece kalanlarda ise bunama hali mevcuttur. Bu açıklama *Hâşiye*'de[66] geçmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah her şeyi bilir, her şeye gücü yeter."* Yani yaratılan bütün şeylerin miktarlarını ve vakitlerini bilir; her şeyi yoktan yaratmaya ve eceli bitince onu yok etmeye gücü yeter. O, eceli dolan genç ve dinç bir kimseyi öldürür; pîr-i fâni ihtiyarı ecelinin dolmasına kadar hayatta bırakır.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, insanların ömürlerinin farklı olmasının sadece her şeye gücü yeten, her şeyi bir hikmetle yapan, onların bünyelerini belli bir ölçüde terkip eden ve mizaçlarına denge veren Allah'ın

---

65 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/146.

66 Bu hâşiye, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsî* adlı eseridir (Mütercim).

takdiriyle (hükmüyle) olduğuna dikkat çekme vardır. Eğer bu iş, tabiatların gereği olsaydı, ömürler arasındaki fark bu dereceye ulaşmazdı."[67]

70. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Tevhid ehline göre yaratmak ve öldürmek, bir varlığı ortaya çıkarmak ve onu gözlerden gizlemektir. Ârifibillâh olan zatlar, ömrün bunama devresine ve kötü haline ulaşmazlar.

"İnsanlar hüsrandadır; sadece iman edip salih amel işleyenler müstesna" (Asr 103/2-3) âyetinde istisna edilenlerin, esfel-i sâfiline itilecek kimselerden ayrı tutulduğu söylenmiş ve şöyle denmiştir: Şüphesiz salih kimseye, ihtiyarlık gelse de bunama hali gelmez. Bu durum, onun saadetine ve ahirette sûretinin çirkinleşmeyeceğine bir delildir. Allah Teâlâ, düşmanlarını henüz dünyada iken düşürdüğü çirkin ve kusurlu hallerden, dostlarını korumaya kadirdir.

Bir haberde şöyle denilmiştir: "Bir adam Kur'an'ı okuyup içi Allah Resûlü'nün hadisleri ile dolunca, o insanda büyük bir ilim kabiliyeti ve dirayeti oluşur, o kimse peygamberlerin halifesi olur."[68]

Şirke Düşenlerin Akılsızlığı

Cenâb-ı Hak, bunca delilden sonra şirke düşen kimsenin görüşünün ne kadar sefihçe olduğuna dikkat çekerek şöyle buyurdu:

وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِۚ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَآدّٖي
رِزْقِهِمْ عَلٰى مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَٓاءٌۜ اَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾

71. *Allah, rızık konusunda bazılarınızı diğerlerine üstün kıldı. Üstün kılınanlar, rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki onlar,*

---

67 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/550-551.

68 Söz, Râfi'nin tarihinde, Ebû Ümâme el-Bâhilî'den (radıyallahu anh) nakledilmiştir (bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28694; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 794).

rızık konusunda** (kendileriyle) **eşit olsunlar. Durum böyle iken Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, rızık konusunda bazılarınızı diğerlerine üstün kıldı;* bundan dolayı bazınız zengin, bazınız fakirdir. Bazılarınız mülk sahibi olup başkalarına bir ihtiyacı yoktur. Bazılarınız ise köle (ve hizmetçi) olup başkalarına muhtaçtır. *Üstün kılınan mal sahipleri,* yani efendiler, sahip oldukları *rızıklarını ellerinin altındaki kölelere vermezler ki onlar rızık konusunda* efendilerine *eşit olsunlar."* Yani mal sahipleri, kendilerine verdiğimiz rızık ve başka şeylerde, köleleriyle kendileri arasında bir ortaklık yapmazlar.

Bu durum, Allah Teâlâ'nın birliğine bir delil, müşriklerin durumuna ise bir ret ve inkâr olması için dile getirilmiştir. Âyet sanki şöyle diyor: Ey müşrikler, siz rızık konusunda, sizinle köleleriniz arasında eşitlik sağlamazsınız ve onları kendinize ortak yapmazsınız; tam tersine, büyüklük taslayıp bundan kaçarsınız. Hal böyle iken sizler, nasıl oluyor da benim kullarımı ilâhlığımda bana ortak yapıyorsunuz? Bu, şu âyette belirtildiği gibidir:

"Allah, sizin için kendinizden şöyle bir misal verdi: Köleleriniz arasında, size verdiğimiz rızıklarda kendileriyle eşit olduğunuz ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı?" (Rûm 30/28).

Âyetin, elinin altındaki kölelerine iyilik ve ihsan yapmayan kimseye bir kınama ve azarlama olması da muhtemeldir. Bu kimseler kınandı ki Allah'ın kendisine verdiği rızıktan kölesine versin. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kölelerinize, yediklerinizden yedirin, giydiklerinizden giydirin."[69]

Âyet şöyle bitiyor: *"Durum böyle iken onlar,* yarattığı varlıkları zatına ortak koşarak *Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"* Bazı varlıkları Allah'a ortak koşmak, Allah'ın onlara ihsan ettiği nimetleri, kendilerine

---

69 Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 187; Müslim, Zühd, 74; Ahmed, *Müsned*, 5/168.

ait görmeyi gerektirir. Böyle yapanlar, o nimetin Allah tarafından ihsan edildiğini inkâr etmiş olurlar.

Yahut onların inkâr ettiği nimetler, kendilerine açıklanan bunca delillerdir. Onlar bu delilleri inkâr ettiklerinde, Allah'ın kendilerine ihsan etmiş olduğu açıklama nimetini inkâr etmiş olurlar.

Allah'ın nimetlerini inkâr etmenin bir diğer şekli de onu emredilen yere vermemektir. Onlar, kölelerine yapmaları gereken infak ve ihsanı ihmal ederek, Allah'ın nimetlerini inkâr etmiş olurlar. Bu mana, ikinci tefsire göredir.

71. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ ilim, sır ve manevi ihsan rızıklarında da bazınızı diğerlerine üstün kıldı. Sizden bazıları, Allah ile zengindir; bazılarınız ise kalbinde O'nun marifet ve muhabbetinden yana fakirdir. Bazınız O'nu bilir; bazınız cahildir. Bazınızın yakîni kuvvetli, bazınızın zayıftır.

Sizden, kendilerine ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar verilerek üstün kılınanlar, bu ilimleri, cahillere ve yakîni zayıf olanlara vermezler. Onlar bu rabbânî sırları almayı ve taşımayı hak etmeden önce, kendilerine onları açıklamazlar. Bu, o ilimlerin hakkını zayi etmektir. Onları bu işe ehil görmeden, kendilerine bir şey açmazlar. Bu işe ehil olmak için, nefislerini ve mallarını mürşidlerine feda etmeli, kendilerine tam manasıyla teslim olmalıdır. Öyle ki rabbânî ilim ve sırları öğretecek olan kâmil mürşid, onda, bir mal sahibinin malında tasarruf ettiği gibi tasarruf etmelidir. İşte o zaman kâmil mürşidler, Allah Teâlâ'nın kendilerine ihsan ettiği manevi ilim ve sırlı anlayışlara onları ortak ederler. Bu konuda şöyle denmiştir:

"Hikmeti, ehli olmayan kimselere vermeyin; verirseniz hikmete yazık etmiş olursunuz. Onu ehil olan kimselerden de esirgemeyin; esirgerseniz onlara haksızlık etmiş olursunuz."

Şair bu manada şunları söylemiştir:

"Gücümün yettiği kadar ilmimi (onun kıymetini bilmeyen) cahil kimselerden gizleyeceğim; hayvanların üzerine nefis incileri takmam.

Eğer Allah Teâlâ, lutfu ile nasip eder de ilim ve hikmet sahibi kimselerle karşılaşırsam, ilmimi onlara bolca veririm ve onların ilminden istifade ederim. Yoksa ilim benim yanımda saklı ve gizli kalır. Kim, kıymetini bilmeyen cahillere ilmini verirse onu zayi etmiş olur. Kim de hak edenden ilmi menederse onu alacak kimseye zulmetmiş olur."

İnsana Verilen Özel Nimetler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendisinden başka hiç kimsenin güç yetiremeyeceği nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنٖينَ وَحَفَدَةً
وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِۜ اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَۙ ﴿٧٢﴾

72. ***Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar yarattı ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı. Onlar hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı.*" Şöyle ki Havva'yı Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yarattı; diğer kadınları da erkeklerin ve kadınların nutfelerinden (sperm hücrelerinden) yarattı. Allah, kadınları sizin için, sizin kendileriyle huzur ve sükûn bulmanız, onlardan helâl dairede faydalanmanız ve onlardan elde edeceğiniz çocuklarınızın sizin gibi olması için yarattı.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eşlerinizden de sizin için* sulbünüzden gelen *oğullar ve torunlar yarattı.*"

Âyette torun manası verdiğimiz "hafede" kelimesi, aslen süratle hizmete koşan kimse demektir. Torunlar, genelde dedeleri ve nineleri için hizmete koştukları için bu şekilde tanıtılmışlardır.

Bu kelimeye, kız çocukları manası da verilmiştir. Gerçekten kız çocukları, evdeki hizmete daha fazla koşarlar.

Âyetin bu kısmına şu manalar da verilmiştir:

Allah sizin için kadın tarafından akrabalar yarattı.

Allah sizin için hizmetçiler yarattı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve sizi temiz, leziz ve hoşa giden şeylerden rızıklandırdı."* Bunlar, çeşitli ürünler, hububat çeşitleri, meyveler ve hayvanlar gibi nimetlerdir. Onların bir kısmı yenir, bir kısmına binilir, bir kısmı ile süslenilir.

Yahut Allah sizi helâl şeylerden rızıklandırdı. Âyetin lafzındaki bazı manasına gelen "min" edatından, nimetlerin hepsinden değil, bir kısmından rızıklandırdı manası çıkıyor. Şüphesiz dünyanın güzel hoş nimetleri, ahiret nimetleri yanında birer örnektir; asıl güzel nimetler ahirettedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"*

Müşriklerin inandıkları bâtıl şey, putların kendilerine fayda vereceği inancıdır. Şüphesiz putlar bâtıldır, onların varlıkları hiçbir hakikate dayanmamaktadır. Putların fayda vereceğini söylemek, Allah'ın nimetini inkârdır. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"* buyurdu. Çünkü onlar, o nimetin putlara ait olduğunu söylediler.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Onlar, Allah'ın kendilerine helâl kıldığı nimetlerden bir kısmını haram saydılar; bazı develeri kendilerine haram ettikleri gibi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

72. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, manen temizlenmiş nefislerinizden, sizin için, ledünnî ilimlerden birçok ilim yarattı.

Velilerden Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "Kim, günahları terketmeye kesin karar verirse melekût âleminde dolaşır, sonra bu kula,

kendisine bir âlim ilim öğretmeden (Allah tarafından) taptaze hikmetler verilir."

Allah, sizin için, bu manevi ilimlerin bereketiyle ruhanî evlatlar yarattı. Onlar, talebelerinizdir; bu ilimleri sizden alıp taşırlar. Allah ayrıca, sizin için, ruhanî evlatlarınızdan bu ilimleri alıp kıyamete kadar gelecek insanlara aktaracak torunlar yarattı. Sizi ayrıca hoş nimetlerle rızıklandırdı. Âriflere göre bu nimet, marifetin (yüce Allah'ı tanımanın) tadıdır; mücâhede ehline (amel sahiplerine) göre ise taatlerin tadıdır.

Onlar, Allah'ın dışındaki bâtıl şeylere mi inanıyorlar? Onlara inanıp da vasıta ve sebeplere bağlanıp kalarak bütün sebepleri yaratan Mevlâ'dan uzak kalıyorlar ve Allah'ın nimetini, yani arada bir vasıta olmadan Cenâb-ı Hakk'ı müşahede nimetini inkâr ediyorlar.

Allah'tan Başkasına Kulluk Edilmez

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Allah'tan başka bir varlığa bağlanıp kalanları ayıplayarak şöyle buyurdu:

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطِيعُونَۚ ﴿٧٣﴾ فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَۜ اِنَّ اللّٰهَ
يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾

73. *Onlar, Allah'ın dışında, kendilerine göklerden ve yerden bir rızık verme imkânına sahip olmayan ve buna asla güçleri yetmeyen varlıklara tapıyorlar.*

74. *Öyle ise birtakım varlıkları Allah'a benzeterek O'na emsaller icat etmeyin! Şüphesiz Allah bilir, siz ise bilmezsiniz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O müşrikler, Allah'ı bırakıp,* O'nun dışında, *göklerden* yağmur yağdırarak *ve yerden* bitki çıkararak *onlara bir rızık verme imkânına sahip olmayan ve buna asla güçleri yetmeyen varlıklara tapıyorlar."* Bu taptıkları varlıklar âciz oldukları için, kendilerine hiçbir rızık veremezler. Onlar, putlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Öyle ise birtakım varlıkları Allah'a benzeterek O'na emsaller icat etmeyin!"* Bazı varlıkları Allah'a benzeterek O'na şirk koşmayın veya kendisiyle kıyas yapacağınız varlıklar bulmayın. Bir şeyi darbımeselle anlatmak, bir durumu diğerine benzetmektir.

"Şüphesiz Allah, hiçbir şeyin kendisine benzemediğini yahut onların kıyas yoluyla söylediklerinin bozuk ve yanlış olduğunu çok iyi *bilir; siz ise* bunu *bilmezsiniz.* Eğer bilseydiniz, böyle bir şey yapmaya cüret etmezdiniz."

Bu cümle, onları böyle bir işten nehyetmenin sebebini ortaya koyuyor. Yani eşyanın hakikatini Allah bilir, sizler bilmezsiniz; öyleyse bu görüşünüzü terkedin ve sizin için belirlenen sınırda durun.

73-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, Cenâb-ı Hakk'ın dışında bir şeye güvenip dayanırsa, kendisine bir faydanın ulaştırılmasında ve zararların engellenmesinde o varlığa itimat ederse, bu âyet ona da hitap eder ve âyetin uyarısı onun için de geçerli olur. Öyleyse Allah'a, O'nun dışında kendilerine itimat edeceğiniz ve güvenip dayanacağınız ortaklar koşmayın! Şüphesiz Allah, kendisine güvenilip dayanılmaya kimin daha layık olduğunu çok iyi bilir; siz ise bunu bilmezsiniz. Yahut bilirsiniz de gereğince amel etmezsiniz. Bunun böyle olduğunu bilen ve işin hakikatine ulaşan bir ârif demiştir ki:

"Rabb'i Allah'ın tek olduğuna inanan ve O'nun birliğini ikrar eden bir kimsenin, bir başkasından yardım talep etmesi haramdır. Ey sahibim, beni her an hak üzere durdur; öyle ki O'nun vecdiyle öleyim,

O'nun vecdiyle dirileyim. Yeryüzünün sultanlarına de ki: Gayret edin; burada öyle bir manevi mülk var ki o, kullar tarafından satılmaz ve hediye edilmez (O sadece Allah tarafından ihsan edilen bir mülktür)."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, bütün kalplerin ve nefislerin gece gündüz her halini bilmektedir. Hangi nefis ve kalp, kendisinin Allah'tan başka birine ihtiyacı olduğunu düşünürse Allah ona İblîs'i musallat eder."

Üstat Ebû Ali ed-Dekkâk [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Marifetin (Cenâb-ı Hakk'ı tanımanın) alameti, az olsun çok olsun, bütün ihtiyaçlarını, sadece Allah Teâlâ'dan istemendir; aynen Hz. Musa [aleyhisselâm] gibi. Hz. Musa [aleyhisselâm], Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görmeyi arzuladı, 'Rabbim, bana zatını göster, sana bakayım' dedi. Bir defasında ekmeğe ihtiyacı oldu, 'Rabbim, ben, bana indireceğin her türlü hayra muhtacım!' dedi."

İbn Atâullah-ı İskenderî *et-Tenvîr* adlı eserinde der ki: "Allah sana rahmet etsin, şunu bil ki ahiret yolcularının mahlûkattan himmetini çekmesi ve onlara hiçbir isteğini arzetmemesi, kendileri için, bir damadın takındığı süslerden daha güzeldir. Onlar bu hale, suya olan ihtiyaçlarından daha fazla muhtaçtırlar ..."[70]

Yüce Rab ile Âciz Kulun Misali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendi zatı için ve O'nunla birlikte ibadet yapılan kimselerin hali için bir misal vererek şöyle buyurdu:

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا
رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُنَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ
اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَا اَبْكَمُ

70 İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâtı't-Tedbîr*, s. 173 (Dımaşk 2002).

لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُ اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ
هَلْ يَسْتَوٖي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٧٦﴾

75. *Allah,* *(hakkı anlayasınız diye)* ***şöyle bir örnek veriyor: İki insan var; biri, başkasının kölesi olup hiçbir şeye gücü yetmiyor. Diğeri ise tarafımızdan kendisine güzel rızık verdiğimiz ve ondan gizli-açık dilediği gibi harcayan*** *(hür)* ***kimsedir. Bunlar hiç eşit olur mu? Bütün hamdler*** *(övgüye layık her şey)* ***Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bunu bilmez.***

76. *Allah, bir de şu örneği veriyor: İki kişi var; onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez ve efendisinin üstüne bir yüktür. Onu nereye* *(hangi işe)* ***gönderse kendisinden bir hayır çıkmaz. Şimdi, bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah,* kulların zayıflığını ve rabliğin azametini anlatmak için size *şöyle bir örnek veriyor: İki insan var; biri, başkasının kölesi olup hiçbir şeye gücü yetmiyor.* Bu, kul için yapılmış bir benzetmedir. *Diğeri ise* hür olup *kendisine tarafımızdan güzel rızık verdiğimiz ve ondan* dilediği gibi *gizli-açık harcayan kimsedir."* Bu da yüce Rab için verilmiş bir örnektir.

Cenâb-ı Hak, kendisine ortak koşulan putlar için, daha işin başında tasarruftan âciz köleleri örnek verdi; kendi zatı için ise pek çok mala sahip olup onda dilediği gibi tasarrufta bulunan ve harcama yapan mülk sahibi hür kimseyi örnek verdi.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet, ilâhî yardımdan mahrum bırakılan kâfirle, hidayet yolunda muvaffak edilmiş mümin için bir benzetmedir. Birinci örnekteki kulun, "başkasının kölesi" sıfatıyla tanıtılması, onu hür kimseden ayırmak içindir; çünkü köle de Allah'ın kuludur. Ayrıca bu ifadeyle, anlaşmalı (mükâteb) ve izinli kölenin de bir yetkisinin

olmadığı anlatılmış oldu. Gerçekten putlar, kendisi için hiçbir hürriyet ihtimali olmayan köleye benzer; hatta putlar, pek çok konuda köleden daha âcizdir. Hal böyle iken onlar, nasıl olur da kendisini hiçbir şeyin âciz bırakmadığı tek ve kahhâr olan Allah'a eşit olurlar! Bunun için âyetin devamında Cenâb-ı Hak,

"Bunlar hiç eşit olur mu?" buyurdu. Yani âciz kölelerle, istediği gibi tasarrufta bulunan mülk sahibi bir olur mu?

Âyet şöyle devam ediyor: "Hakkı beyan edip açıkladığı için *hamd Allah'a mahsustur;* gerçekten hakkın açıklanması kendisine şükür gereken apaçık bir nimettir." Yahut bütün hamdler Allah'a mahsustur; ibadet bir yana, kendisine hamdedilmeyi hak eden O'ndan başka kimse yoktur; çünkü bütün nimetlerin sahibi O'dur.

"Fakat onların çoğu bunu bilmez." Yani onların bir bigisi yoktur; bunun için nimetleri O'ndan başkasına ait görürler ve ona taparlar. Yahut onlar, kendilerini azaba götüren şeyi bilemedikleri için Allah'a şirk koşarlar.

Cenâb-ı Hak sonra, başka bir örnek vererek şöyle buyurdu:

"Allah, bir de şu örneği veriyor: İki kişi var; onlardan biri dilsizdir, dilsiz olarak doğmuş, bir şey anlamaz ve bir şeyi de anlatamaz. *Onun,* aklı noksan olduğu için sanat ve iş yönetme adına *hiçbir şeye gücü yetmez* ve o, bakımını üstlenen efendisine bir yüktür; ona son derece ağırlık ve sıkıntı verir. *Efendisi onu,* bir ihtiyaç veya iş için *nereye gönderse kendisinden bir hayır çıkmaz;* önemli bir başarı ve sonuç gelmez. Bu, putlar için bir benzetmedir. *Şimdi, bu* dilsiz ve hayırsız *adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden,* güzel konuşan, ihtiyaçlarını dile getiren, kendi kendine yeten, hak üzere hareket eden, insanlara fayda veren, onları bütün faziletlerin kaynağı olan adalete teşvik eden *kimse eşit olur mu?"* Bu kimse kendisine ait bütün işlerinde doğru yol üzere hareket etmektedir; hangi işe yönelse, en az gayret ile kısa zamanda güzel bir sonuç alır.

Bu da Cenâb-ı Hak için verilmiş bir örnektir. Hak Teâlâ bu örneği, putların kendisine ortak olmasını ret ve iptal için verdi.

Onun, kâfir ve mümin için verilmiş bir örnek olduğu da söylenmiştir. Doğrusu, bu iki örneğin Cenâb-ı Hak ve putlar için verilmiş olma-

sıdır. Çünkü âyetler, öncesi ve sonrasıyla Allah'ın emrini ve kâinatta uyguladığı işlerini açıklamakta, putları reddetmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, rab olarak bütün kemal sıfatlarına ve ilâhlığın azametine sahiptir. Onun kulları ise kulluğun noksanlıklarıyla iç içedir ve hepsi mülk olmanın kahrı altındadır. Kim, yüce Allah'ın kuvvet, ilim, zenginlik, izzet, yardım, mülk gibi rubûbiyyetinin kemalat sıfatlarıyla, iç âleminde, kendisini desteklemesini isterse zâhirinde, zillet, fakirlik, zayıflık, âcizlik ve cehalet gibi kula ait noksan sıfatları ele geçirsin (nefsine bu halleri yaşatsın).

Sen zâhirinde, kullara ait noksan sıfatları elde ettiğin (nefsine zillet, âcizlik ve fakirlik halini yaşattığın) ölçüde Allah seni, iç âleminde, kendisine ait kemalat sıfatlarıyla (kuvvet, ilim, zenginlik, izzet ve yardımıyla) destekler.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen gerçek kulluk sıfatını elde et, Allah seni kendi sıfatlarıyla destekler."[71]

Bu sıfatlara ulaşmak, zâhiren, yalnızca insanların arasında olur, tek başına olmakla bunlar gerçekleşmez, çünkü tek başına yaşamada büyük bir mücâhede (nefis terbiyesi) yoktur. Hem pek çok insan buna güç yetirebilir. İlâhî sıfatların kulda gerçekleşmesi sadece, onun insanlar ve özellikle akranları arasında bulunmasıyla olur. Kula ilâhî yardımı garanti eden durum budur (Kulun ilâhî sıfatlara mazhar olup kâmil insan olması yalnızca, onun insanlar içinde bulunup ilâhî hukuku korumasıyla gerçekleşir; tek başına bu hal oluşmaz). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

71 bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 333 (Beyrut 2005).

İlâhî İlim ve Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak, zatına ait kemalatlardan bahsettikten sonra, ilim ve kudretinin kemalini gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَمَٓا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ اَوْ هُوَ اَقْرَبُۜ
اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٧٧﴾ وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ
شَيْـٔاًۙ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾

77. Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah'a mahsustur. Kıyametin kopması ise göz açıp kapayıncaya hatta ondan daha kısa süre içinde gerçekleşecek bir iştir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

78. Allah, siz hiçbir şey bilmezken, sizi analarınızın karnından çıkardı; size kulaklar, gözler ve kalpler verdi. Bunları size şükretmeniz için verdi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah'a mahsustur."* Allah, göklerde ve yerde saklı ve gizli olan her şeyi bilir; onlar gözle görülsün görülmesin farketmez. Bütün bunları bilmek sadece yüce Allaha mahsustur; bunu O'ndan başkası bilmez.

Hak Teâlâ sonra, kudretinin kemalini gösteren bir delili açıklayarak şöyle buyurdu: *"Kıyametin kopması,* sürati ve kolaylığı yönüyle, *göz açıp kapayıncaya hatta ondan daha kısa süre içinde gerçekleşecek bir iştir."* Kıyametin kopması, gözün açılıp kapanma hareketini yapma süresinin yarısında hatta ondan daha kısa sürede gerçekleşir; çünkü Cenâb-ı Hak mahlûkatı, gözün açılıp kapanma süresinden daha kısa bir zaman dilimi içinde bir defada yaratmıştır. *"Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."* Allah mahlûkatı, tedrîcî olarak, zaman içinde yavaş yavaş yaratmaya güç sahibi olduğu gibi onları bir defada yaratmaya da kadirdir.

Allah Teâlâ sonra, kudretinin diğer bir delilinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Allah, siz hiçbir şey bilmezken,[72] *sizi analarınızın karnından çıkardı; size kulaklar, gözler ve kalpler verdi."* Böylece sizler, duyu organlarınızla idrak ettiklerinizden maddi ilimleri elde edersiniz; sonra, tefekkür ve düşünce yoluyla nazarî ilimlerde ilerlersiniz; sonra yüce yaratıcıyı tanımaya ulaşırsınız.

"Bunları size, yoktan var edilme ve hayatta kalmanız için sürekli desteklenme nimetine *şükretmeniz için verdi."* Allah sizi, önce yokluktan ortaya çıkardı, sonra sizi, geçirdiğiniz hayat evrelerine göre çeşitli nimetlerle destekledi, nihayet O'na geldiniz.

Cenâb-ı Hak, Kur'an'da geçen bütün âyetlerde, işitme nimetini görme nimetinden önce söylemiştir. Gerçekten işitme, kalp için, görmeden daha faydalıdır, onda daha fazla etkilidir ve din konusunda daha umumi faydalara sahiptir. Çünkü eğer bütün insanlar sağır olsalardı ve kendilerine peygamber gönderilseydi; ilim ve iman onlara nereden girecekti? Kulluğun edeplerini ve dinin hükümlerini nasıl öğreneceklerdi? İşaretle anlatım, hükümlerin çoğunda oldukça zor hatta imkânsızdır.

Âyette, kulaktan bahsedilirken, tekil olarak, "Size kulak verdi" dendi; göz ve kalpten bahsedilirken ise, "gözler ve kalpler" verdi şeklinde çoğul olarak söylendi. Bunun hikmeti şudur: Kulağı ilgilendiren şey bir tane olup o da sestir. Göz ise böyle değildir; onu ilgilendiren pek çok şey vardır; cisimler, renkler, nurlar, zulmetler ve görülebilen diğer şeyler gibi. Aynı şekilde kalbi ilgilendiren şeyler de birden fazladır. Bütün manevi şeyler, manalar, duyu organlarıyla idrak edilecek şeyler kalbin ilgi alanına girer. Buna göre, göz ve kalbin ilgilendiği alanlar kulaktan daha geniştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

72 *"Siz hiçbir şey bilmezken"* âyeti için şu izahlar yapılmıştır: 1. Sizler, ruhlarınızdan alınan misakı (elest bezminde Allah ile yaptığınız sözleşmeyi) bilmezken. 2. Sizin için yazılan saîd veya şakî (cennetlik veya cehennemlik) hükmünü bilmezken. 3. Menfaat ve iyiliğinize olan şeyleri bilmezken. En iyisi, âyeti bu sayılan şeyleri ve insanın bilmediği diğer işleri içine alacak şekilde umumi manada düşünmektir. bk. Seyyid Sıddîk Hasan Han, *Fethu'l-Beyân fî Makâsıdi'l-Kur'ân,* 4/61 (Beyrut 1999).

77-78. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhlarda gizlenmiş rubûbiyyet sırlarına ait ilimler ve nefiste bulunan kulluğun hükümleriyle ilgili ilimler, Allah'ın hazinelerinde bulunmaktadır. Allah Teâlâ, dilediklerine onlardan açar, verir. Yüce Allah'ın emri (bir işi icrası) "kün=ol" emrine bağlıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, kulu nefsinden öldürüp (nefsinin kötü sıfatlarını yok edip) zatının nurlarını müşahede ile dirilterek ona açacağı manevi fetih işi, bir göz açıp kapama süresinde veya daha az bir sürede gerçekleşir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın hikmeti, bu işin bir sıra ve zaman içinde yavaş yavaş olmasını gerektirdi.

Allah Teâlâ kulu, bu âleme cahil olarak getirir; sonra ilim ve öğüt alması için kulağını açar; görüp ibret alması için gözünü açar, Hakk'ı müşahede için kalbini açar. Nihayet kul, Rabb'ini tanıyan bir ârif âlim ve kulluk vazifelerini hakkı ile yerine getirerek Allah'a şükredenlerden olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Tefekküre Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, marifetin sebebi ve ilimleri elde etme yolu olan tefekküre teşvik ederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِى جَوِّ السَّمَٓاءِۜ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا اللّٰهُۜ
اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ
سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْاَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ
ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ اِقَامَتِكُمْۙ وَمِنْ اَصْوَافِهَا وَاَوْبَارِهَا وَاَشْعَارِهَٓا
اَثَاثًا وَمَتَاعًا اِلٰى حِينٍ ﴿٨٠﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ
لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ اَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ

وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ كَذٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ

لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

﴿٨٢﴾ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾

79. ***Onlar, göğün boşluğunda Allah'ın emrine boyun eğmiş halde uçan kuşları görmediler mi? Onları orada Allah'tan başkası tutmuyor. Şüphesiz bunda, inanan bir toplum için ibretler vardır.***

80. ***Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı. Sizin için, sefere çıktığınızda ve ikamet halinizde, davarların derilerinden kolayca taşıyacağınız evler*** *(çadırlar, kubbeler ve portatif evler)* ***yapmayı nasip etti. Size, hayvanların yünlerinden, tüylerinden ve kıllarından bir süreye kadar kullanacağınız ev eşyası ve faydalanacağınız meta elde etme imkânı verdi.***

81. ***Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı. Dağlarda da sizin için barınaklar yarattı. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı. İşte böylece Allah, size nimetini tamamlıyor ki O'na teslim olup itaat edesiniz.***

82. *(Resûlüm!)* ***Eğer bundan sonra yüz çevirirlerse sana düşen sadece açıkça tebliğ etmektir.***

83. ***Onlar Allah'ın nimetini tanırlar, sonra da onu inkâr ederler. Onların çoğu kâfirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar, göğün boşluğunda,* yerden uzakta, havada, *Allah'ın emrine boyun eğmiş halde uçan,* kendileri için yaratılan kanatlarla ve hazırlanan diğer sebeplerle uçmaya ram olan *kuşları görmediler mi?"*

"Onları orada Allah'tan başkası tutmuyor." Şüphesiz onların vücutlarının ağırlığı, yere düşmelerini gerektirir. Onların üzerinde kendilerini havaya bağlayan bir şey olmadığı gibi, altlarında kendilerini tutacak bir direk de yoktur.

"Şüphesiz kuşların bu şekilde uçmaya ram edilmelerinde, inanan bir toplum için birçok ibret ve Allah'ın kudretine delil *vardır."* Çünkü O'ndan başka fâil yoktur (her işi asıl olarak yapan Allah'tır).

Kuşkusuz kuşların havada tutulması, tabiatlarının aksine bir durumdur; eğer ilâhî kudret onları taşımasa onlar bunu yapamazdı. Bunun için onda, inanan bir toplum için pek çok delil vardır; çünkü bu delillerden (marifet ve yakîn adına) fayda görenler sadece müminlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı."* Taştan ve kerpiçlerden yapılan evler gibi, size, ikamet halinizde yerleşip kalacağınız yerler yaptı.

"Sizin için, davarların derilerinden kolayca taşıyacağınız evler yapmayı nasip etti." Bu evler, deriden yapılmış kubbe ve çadırlardır. Bu ifadenin, deve tüyünden, koyun yününden ve keçi kılından yapılan şeyleri içine alması da câizdir; çünkü onlar hayvanın derisinden biter, bunun için deriden sayılırlar.

"Deriden yapılmış bu evleri, çadır ve benzeri portatif evleri *sefere çıktığınızda ve ikamet halinizde* veya bir yere indiğinizde *kullanırsınız."*

"Allah ayrıca *size,* koyun türü *hayvanların yünlerinden,* develerin *tüylerinden* ve keçilerin *kıllarından bir süreye kadar* kullanacağınız *ev eşyası ve* faydalanacağınız *meta edinme imkânı verdi."* Onlar, dayanıklı olduğu için uzun bir zaman elde kalırlar.

Âyetin son kısmına şu manalar da verilmiştir:

Onları, ölene kadar kullanırsınız.

Onları, ihtiyacınızı görene kadar kullanırsınız.

Onları, eskiyip çürüyene kadar kullanırsınız.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah,* ağaç, dağ, bina gibi *yarattıklarından sizin için,* güneşten korunacağınız *gölgeler yaptı. Dağlarda da*

sizin için, mağara, sığınak ve taştan yontulmuş evler gibi, içinde gizleneceğiniz, soğuktan ve sıcaktan korunacağınız *barınaklar yarattı. Sizi sıcaktan* ve soğuktan *koruyacak* elbiseler *yarattı.* Bunlar, yünden, ketenden, pamuktan ve diğer maddelerden yapılmış giyeceklerdir.

Âyette, bu giysilerin sadece sıcaktan korumasından bahsedildi. Onda iki zıt şeyden birini dile getirmekle yetinildi; bununla elbiselerin soğuktan koruması da kastedilmiş oldu. Yahut âyetin ilk olarak hitap ettiği Araplar için, sıcaktan korunmak daha önemli olduğu için bu şekilde ifade edildi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ve sizi savaşta koruyacak,* vurma ve darbelere karşı sizi muhafaza edecek *zırhlar yarattı.*"

"*Ey Mekkeliler, işte böylece Allah,* sizler için bu şeyleri yaratmakla, ihtiyaç duyacağınız şeyleri var etmekle *size* dünyada *nimetini tamamlıyor ki* O'na teslim olup itaat edesiniz." O'nun nimetlerine bakıp kendisine iman edesiniz. Yahut bu nimetlere bakıp O'nun birliğini ikrar edesiniz ve şirkten uzak kalıp güvende olasınız.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Sizin için yarattığı zırhı giyinerek yaralanmadan kurtulursunuz.

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm! *Eğer bundan sonra yüz çevirirlerse,* senden doğruyu kabul etmezlerse yahut müslüman olmazlarsa; *sana düşen sadece açıkça tebliğ etmektir;* sen kendilerine doğruyu tebliğ ettiğinde senden yüz çevirmeleri sana bir zarar vermez."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar Allah'ın nimetini tanırlar,* yani onların Allah tarafından verildiğini kabul ve itiraf ederler, *sonra da* içine düştükleri şirk ve nimeti verenin dışındaki varlıklara ibadet ederek *onu inkâr ederler.*" Onların, "Bu nimetler ilâhlarımızın (putlarımızın) şefaatiyle bize verildi veya onların vesilesiyle bu nimetlere kavuştuk" demeleri de nimeti ve onun asıl sahibini inkârdır.

Onların bir inkâr şekli de kendilerine verilen bu nimetlerin hakkını yerine getirmekten yüz çevirmeleridir.

Şöyle denilmiştir: Âyette belirtilen Allah'ın nimeti, peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğidir. Onlar, onun

peygamberliğini mucizelerle tanıdılar, fakat sonra inatlarından dolayı onu inkâr ettiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların çoğu kâfirdir."* Yani onların çoğu inadına inkâr etmektedir.

Âyette, "onların çoğu" denmesi şunlar için olabilir:

Onların bazısı doğruyu tanımadılar; bu, ya onların akıllarının noksan veya görüşlerinin dar oluşundandır. Dolayısıyla bunların inkârı, inattan değil cehalettendir.

Yahut onların içinde kendisine İslâm gelmiş ve bundan sonra müslüman olmuş kimseler vardır.

Yahut âyette, çoğunluk hepsinin yerine konularak böyle söylendi; *"Onların çoğu bilmezler"* (Nahl 16/75) âyetinde olduğu gibi. Bu açıklamaların bir kısmı Beyzâvî'ye aittir.

79-83. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, melekût âleminde ve ceberût semasında ruhları kudretiyle nasıl tuttuğunu açıkladı. Bu şekilde ruhlar, irfan ve yakin kanatlarıyla, O'nun cezbesinin nurlarına ram olarak, Cenâb-ı Hakk'ın yüceliğinin açıkça zuhur ettiği makama ve ululuğunun tezahür ettiği alana doğru kanat çırptılar. Onları, bu âlemde sadece Allah tutuyor; bunu kendilerine cemalini keşfederek (göstererek) yapıyor. Allah ruhları, bu keşifle saltanatının kahrından ve celâlinin yakıcı nurlarından korudu; böylece ruhlar, O'nun güzelliği içinde eriyip yok olmaktan korunmuş oldular."[73]

Allah sizin için, içinde manen sükûn ve huzur bulacağınız evler yarattı; onlar, kulluk alanları yani ibadet ve taatlerdir. Ruhlarınızla melekût nurları içinde ve ceberût sırlarında uçtuktan sonra, o ibadetlerin içine girer, dinlenip sükûn bulursunuz. Yahut sükûn bulacağınız yer, Cenâb-ı Hakk'ın huzurudur; kalpleriniz orada sükûn bulur. Orası ruhlarınız için bir sığınak olur; ruhlar oraya sığınır ve orada sükûn bulur.

73 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/329.

Allah sizin için ayrıca, birtakım menziller (durak ve makamlar) yarattı; Rabb'inizin huzuruna seyir sırasında oralarda konaklarsınız. Onlar, müridin seyrü sülûk sırasında katettiği makamlardır; sâlik oralarda konaklar, sonra onlardan başkasına intikal eder.

Allah, kâinatın sûret ve şekillerini, renklerini ve değişik sınıflarını, yüce yaratıcının onlardaki nurlarını müşahede ederek istifade etmeniz için yarattı. Bu durum, kâinatın dürülüp kaldırılmasına ve kıyametin kopmasıyla onların zıtlarının ortaya çıkmasına kadar devam eder. O zaman (kıyametin kopmasıyla) Allah'ın kudreti açıkça gözükür, hikmeti (sebepler) gizlenir; mana ortaya çıkar, madde gizlenir.

Allah, sizin için ayrıca kâinatta yarattığı şeylerden gölgeler yaptı. Gölge, bizâtihi varlığı olmayan bir şeydir. Kâinat da böyledir; onun Cenâb-ı Hak ile birlikte bizâtihi müstakil bir vücudu yoktur; o sadece bir gölgeden ibarettir. Gölge, (hakiki bir varlık olarak) mevcut olmadığı gibi yok da değildir.

Allah sizin için, akıl dağlarından sığınacağınız korunaklar yaptı. İlâhî huzurun nurlarıyla karşılaşma anında, manevi cezbe ile yok olup gitmekten aklın nuru ile korunursunuz.

Allah sizin için ayrıca, şeriat elbiseleri yarattı (kendisiyle hayatınızı düzenleyeceğiniz ilâhî hükümler koydu), o sizi hakikatin yakıcı sıcaklığından korur. O size, ayrıca hakikat elbiseleri yarattı (hakikate ait ilimleri nasip etti); onlar sizi kaderin değişik tecellilerinin vereceği sıkıntıdan korur. Şüphesiz, kim Allah'ı gerçek manada tanırsa başına gelen sıkıntılı şeyler ona hafif gelir.[74]

İlâhî Âyetlerden Yüz Çevirenlerin Kötü Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Allah'ın kudretinin alametleri olan nimetlerden ibret almaktan yüz çevirenlerin başına gelecek azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

---

74 Müellif burada, hal diliyle söylenmiş bir şiiri ve açıklamasını vermiştir, şiirin mana ve muhtevası çok özel olduğu için tercüme etmedik (Mütercim).

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ
يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هٰؤُلَاءِ
شُرَكَاؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ
لَكَاذِبُونَ ﴿٨٦﴾ وَاَلْقَوْا اِلَى اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾ اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ
الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا
عَلَيْهِمْ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلٰى هٰؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ
الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾

84. ***O gün, her ümmetten bir şahit getiririz; artık kâfirlere*** *(özür dilemeleri için)* ***izin verilmez, onların Allah'ın razı olduğu işleri yapmaya dönme talepleri de kabul edilmez.***

85. ***O zulmedenler azabı gördüklerinde, artık onların azabı hafifletilmez ve kendilerine mühlet de verilmez.***

86. ***Allah'a ortak koşanlar, ortaklarını gördükleri zaman, "Rabbimiz! Bunlar, seni bırakıp da tapmış olduğumuz ortaklarımızdır" derler. Ortaklar da onlara, "Siz gerçekten yalancısınız" diye laf atarlar.***

87. ***O gün Allah'a teslim olurlar ve*** *(ilâh diye)* ***uydurdukları şeyler de kendilerini terkeder.***

88. ***İnkâr edip insanları Allah'ın yolundan alıkoyanların, yapmakta oldukları bozgunculuk sebebiyle azaplarına azap ekleriz.***

89. O gün her ümmetin içinden kendilerine bir şahit getiririz. Seni de onlara şahit olarak getiririz. Bu kitabı (Kur'an'ı) sana, her şey için bir açıklama, hidayet rehberi, rahmet kaynağı ve müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, onlara, *her ümmetten bir şahit getirdiğimiz günden bahset."* O gün, her ümmetten, onların lehine ve aleyhine, imanına ve inkârına şahitlik edecek bir peygamber getiririz. O gün, kıyamet günüdür.

"Artık kâfirlere özür dilemeleri için *izin verilmez."* Çünkü onlar için hiçbir özür yoktur. Yahut onların dünyaya dönmelerine izin verilmez. *"Onların Allah'ın razı olduğu işleri yapmaya dönme talepleri de kabul edilmez."*

Mana şudur: Onlara, Allah'ın razı olduğu amellerdeki kusurlarından dolayı özür dilemelerine izin verilmez; onların bunu elde etmek için dünyaya dönme talepleri de kabul edilmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O zulmeden kâfirler cehennem azabını gördüklerinde, artık onların azabı hafifletilmez ve* onu gördüklerinde *kendilerine mühlet de verilmez."*

"Allah'a ortak koşanlar, ortaklarını, Allah'a ortak olduğunu iddia ettikleri putlarını yahut kendilerine küfürde ortak olan şeytanlarını *gördükleri zaman, 'Rabbimiz! Bunlar, seni bırakıp da tapmış olduğumuz ortaklarımızdır' derler."* Yani, "Senin dışında, kendilerine ibadet ve itaat ettiğimiz ortaklarımızdır" derler. Bu, onların bu konuda hatalı olduklarına dir bir itiraftır.

"Ortaklar da onlara, 'Siz gerçekten yalancısınız' diye laf atarlar." Putlar onlara, kendilerini Allah'ın ortakları olarak tanıtmalarını yalanlayarak cevap verirler. Yahut putlar müşriklerin, "Biz onlara gerçekten ibadet ediyorduk!" sözlerini yalanlarlar. Onlar, putlara değil, gerçekte hevâlarına ibadet etmektedir. Şu âyetler de bu durumu ifade etmektedir:

"Hayır, putları onların ibadetlerini inkâr edecek ve kendilerine düşman olacak!" (Meryem 19/82).

"Putlar, 'Onlar zaten bize ibadet etmiyorlardı' derler" (Kasas 28/63).

Yahut putlar, onların ibadetinden razı olmadıkları için, sanki müşriklerin ibadetleri onlar için olmamış oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O gün Allah'a teslim olurlar;* dünyada iken büyüklenip kaçtıktan sonra Allah'ın hükmüne boyun eğerler, fakat o gün bu teslimiyet bir fayda vermez."

"İlâh diye *uydurdukları şeyler de kendilerini terkeder.*" Hepsi onlardan uzaklaşır, yok olur, hükümsüz kalırlar. Onlar, ilâh diye taptıkları putların, kendilerine yardım edeceğini ve aracı olacaklarını söylüyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İnkâr edip insanları,* İslâm'a girmelerine mani olarak ve onları inkâra sevkederek *Allah'ın yolundan alıkoyanların, inkârları sebebiyle hak ettikleri azaplarının üstüne azap ekleriz.*"

İbn Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlara eklenecek bir azap da akreplerdir. Onların uzun hurma ağaçları gibi azı dişleri vardır; onlarla kâfirleri ısırırlar."

Ubeyd b. Umeyr de demiştir ki: "Onlara azap edecek akrepler, siyah katır gibidir."[75]

"Bu azap, onların yapmakta oldukları bozgunculuk ve âlemin kurtuluşu olan şeyden insanları alıkoymaları *sebebiyledir."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Yine hatırla, *o gün her ümmetin içinden kendilerine bir şahit* yani onların peygamberini *getiririz." Her* ümmetin peygamberi, onların içinden gönderilmiştir. "Ey Muhammed, *seni de onların üzerine,* ümmetine veya şahitlere *şahit olarak getiririz."*

"Bu kitabı, Kur'an'ı *sana,* dinle ilgili *her şey için,* tafsilatıyla *bir açıklama olarak indirdik."* Yahut Kur'an, dinle ilgili her şeyi özetle açıkladı, kalan kısımların açıklanması sünnete veya kıyasa havale edildi.

---

75 Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/157.

"O Kur'an'ı ayrıca, dalâletten *hidayete sevkeden bir rehber* ve hidayet nuruyla bütün insanlar için *bir rahmet olarak indirdik.* Ondan mahrum olan kimse, sadece iman ve itaatten geri kaldığı için mahrum olmuştur. *Biz onu ayrıca,* özellikle tevhid ehli *müslümanlar için,* cennet ve başka şeyler için *bir müjde olarak indirdik."*

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

84-89. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, her zaman ve asırda, o devirde yaşayanlara şahitlik yapacak ve kıyamet günü kendilerine karşı bir delil olacak kimseleri göndermiştir. Bunlar iki sınıftır. Bir sınıf, insanların dinin zâhirî hükümlerindeki kusurlarına şahitlik ederler; onlar müttaki âlimlerdir. Diğer sınıf ise insanların hakikat sırlarındaki (tevhid ve marifet ilmindeki) kusurlarına şahitlik ederler; onlar yüce velilerdir. Onlarla, ârifibillâh zatları kastediyorum. Kim bu konularda herhangi bir kusur işlerse kıyamet günü önüne delil konur. O kimse, kusuru için özür dilese, bir faydası olmaz; kusurlarını telafi etmek için geri dönmeyi talep etse, buna imkân bulamaz. Kendisini, Hak'tan perdelenme azabı sardığında, ondan kurtulamaz.

Her kim Allah'tan başka bir varlığı (Allah'ın rızası dışında) severse, kıyamet günü o sevdiği şey kendisinden uzaklaşır.

Her kim, zamanındaki velilerin Allah tarafından özel seçilmiş kimseler olduğunu inkâr eder ve insanları onlardan uzaklaştırırsa, kıyamet günü onun azabı kat kat olur ve o koyu bir perde içinde kalır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dinin Temelini Oluşturan Ahlâk

Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın dinle ilgili her şeyi açıklayan bir kitap olduğunu belirttikten sonra, içinde özetle her şeyin açıklaması olan ve hükümlerin aslını içeren bir âyetten bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ
الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

90. *Şüphesiz Allah adaleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi emrediyor; fuhuş türü çirkin işleri, fenalığı ve azgınlığı da yasaklıyor. O, düşünüp tutasınız diye size böyle öğüt veriyor.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz Allah adaleti emrediyor ..."*

Âyetteki adalete, tevhid (Allah'ı birleme) manası verildiği gibi insafla hüküm vermek ve farzları yapmak manası da verilmiştir.

"Allah ayrıca ihsanı emrediyor." İhsan, yapılması istenen bütün taat, iyilik ve hayır çeşitleridir. Bu istenen şeyler, Allah Teâlâ'nın hakları konusundaki işlerle kulların hakları konusundaki işlerdir.

Yahut adalet, hükümlerde olur. Herkesin, bakım ve idaresini üstlendiği kimseler hakkında adaletli olması emrediliyor. İhsan ise iyisiyle kötüsüyle Allah'ın bütün kullarına yapılan iyiliktir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Adalet, inanç ve hükümlerden farz kılınan her şeyi yapmak, insanlara karşı emanetleri yerine getirerek (kimseye hainlik ve haksızlık yapmadan) muamele etmek, zulmü terketmek, insaflı olmak ve hakkı sahibine vermektir. İhsan ise teşvik ve tavsiye edilen bütün hayırlı işleri yapmaktır."[76]

Beyzâvî demiştir ki: *"Şüphesiz Allah adaleti emrediyor ..."* âyetinin manası şudur: Allah, bütün işlerde orta halde olmayı emrediyor. Allah, itikad konusunda orta yolda olmayı, ifrat ve tefritten kaçınmayı emrediyor. İtikadda orta yol, Allah'ın varlığını ve sıfatlarını inkâr eden grupla O'na ortak koşan grup arasındaki tevhid inancıdır. İtikadda diğer bir

76 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/416.

orta yol, kulun kesb (amel ve sorumluluk) sahibi olduğunu söylemektir. Bu görüş, kulun yaptığı işlerde hiçbir tercihi ve tesiri yoktur diyen mutlak cebir anlayışı ile kaderi inkâr eden ve, "Kul kendi işini kendi yapar, Allah ona karışmaz" diyen grup arasındaki orta görüştür.

Allah, amelde de orta yolu emreder. Bu, emredilen amelleri yerine getirerek kulluk yapmaktır. O, ameli hepten terkedenlerle, zühd ve ibadette aşırı giden grupların ortasında olmaktır.

Allah, ahlâk olarak da orta yolda olmayı emreder; aşırı cimrilikle, savurganlık arasındaki cömertlik halini korumak gibi.

Âyetteki ihsana gelince o, taatleri güzelce yapmaktır. Bu, ya sayı yönünden taatleri güzel yapmaktır; farzların yanında nâfile ibadetleri yapmak gibi; ya da keyfiyet olarak (uygulama şekliyle) taatleri güzel yapmaktır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İhsan, Allah'a, O'nu görüyormuş gibi (uyanık bir kalp ve müşahede halinde) ibadet etmendir. Sen O'nu göremesen de O seni görmektedir."[77]

"Allah akrabaya vermeyi emrediyor." Bununla emredilen, onlara ihtiyaçları olan şeyleri vermektir. Aslında akrabaya vermek, ihsanın içine girmektedir; bunun ayrıca zikredilmesi, onun önemini kuvvetli bir şekilde ifade etmek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah fuhuş türü işleri yasaklıyor."* Bu, şehvet kuvvetine aşırı derecede tâbi olmaktan ileri gelen zinadır. Fuhuş, insanın içine düştüğü en çirkin ve en rezil işlerdir.

"Allah fenalığı, gazap kuvvetinin taşkınlığından kaynaklanan ve yapan için *hoş bulunmayan işleri ve azgınlığı da yasaklıyor."*

Azgınlık, insanlara üstünlük taslamak, onları zorla hükmü altına almak, onlara karşı cebir ve güç kullanmaktır. Bu, vehim (kuruntu ve zan) kuvvetinin gereği bir şeytanlık ve azgınlıktır. İnsanda bulunan bütün kötü huylar, âyette yasaklanan bu üç huyun içine girer. Onlar, insanda,

---

77 Buhârî, İmân 37; Müslim İmân, 57; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, *Müsned*, 1/27, 51.

bu sayılan kuvvetlerin (şehvet, gazap ve vehim) sebebiyle meydana gelmektedir. Bunun için İbn Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Bu âyet, hayrı ve şerri içinde toplayan en kapsamlı âyettir."[78]

Bu âyet, Osman b. Maz'ûn'un müslüman olmasına sebep olmuştur.[79] Eğer Kur'an'da bu âyetten başka bir âyet olmasaydı bile ona, "Her şeyi açıklayan, bütün âlem için bir hidayet rehberi ve rahmet kaynağı" denmesi doğru olurdu. Herhalde, *"Sana bu kitabı her şeyin açıklaması olarak indirdik ..."* âyetinin peşinden bu âyetin gelmesi, onun bu özelliğine dikkat çekmek içindir."[80]

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: "Bu âyet, Kur'an'ın kutbudur; diğer bütün âyetler onun manası etrafında dönüp durmaktadır."[81]

Osman b. Maz'ûn'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet indiği zaman onu, Ali b. Ebû Tâlib'e [radıyallahu anh] okudum; çok hoşuna gitti ve şöyle dedi:

"Ey Gâlib ailesi, ona tâbi olun, kurtuluşa erersiniz. Vallahi Allah Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] insanlara, güzel ahlâkları emretmesi için gönderdi."

İbn Atıyye demiştir ki: *"Allah yakın akrabaya vermeyi emreder ..."* âyeti, akraba haklarını korumayı gerektirmekte ve yakın akrabaya yapılan bütün hayır çeşitlerini içermektedir. Allah Teâlâ, âyette akrabaya neyin verileceğini belirtmedi, bu, daha dikkat çekici olup umumi bir mana içermektedir. Çünkü akraba ile ilgilenen kimse, onlardan kime ne yapsa yeterli bulmaz, yaptığını noksan görür. Aslında 'akrabaya verme' emri, adalet ve ihsan emrinin içine girmektedir; fakat Allah Teâlâ, onun önemini belirtmek ve ona teşvik etmek için özel olarak ayrıca dile getirdi."[82]

---

78 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/337 (Riyad 2003).

79 Olay için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/535; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/159.

80 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/554-555.

81 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/395 (Beyrut 2007); *a.e.*: *Kalplerin Azığı*, 2/248 (İstanbul: Semerkand, 2003).

82 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/416.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah size, dinleyip tutasınız diye,* iyilik ve kötülüğü, hayır ve şerri belirterek öğüt veriyor. Siz de öğüt alır, size emir ve teşvik edilen şeyleri yapmaya koşarsınız; yasaklayıp sakındırdığı şeylerden geri durursunuz.

90. Âyetin Tasavvufi İşaretleri

"Allah adaleti emreder" âyetinden hareketle deriz ki: Allah bütün işlerde orta yolda, dengeli olmayı emrediyor. Manevi seyir ve mücâhedede orta yolda gitmek gerekir. Şüphesiz aşırı gitmek usanç getirir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"(Dini yaşamada aşırı gitmeyin, dengeli hareket edin). Sizden biri, yük hayvanına gücünün üstünde yük yükleyen kimse gibi olmasın. Böyle yapan kimse, ne doğru dürüst yol alır ne de hayvanda sağlam sırt bırakır."[83]

Diğer hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Sizler amelden usanmadıkça, Allah sevap vermekten usanmaz."[84]

Vallahi, çok az insan hariç, manevi hallerde aşırı gidip de maksadına ulaşan kimse görmedim. İşlerin en hayırlısı, orta yollu olandır.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Allah ihsanı emrediyor."* İhsan, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etme ve basiretle görme makamıdır.[85]

"Allah, yakın akrabaya vermeyi emrediyor." Bu emrin içine, dinde yakınlar da girer. Onlar, Allah için sevilen din kardeşleri olup kendilerine, ihtiyaç duydukları nasihat ve irşad hizmetinin verilmesi emredilmektedir.

---

83 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 3/18; Bezzâr, *Müsned,* nr. 74; Süyûtî, *es-Sagîr,* nr. 2509; Heysemi, *ez-Zevâid,* 1/62.

84 Buhârî, İmân, 32; Müslim, Müsâfirîn, 215; Ebû Davud, Tetavvu', 27; İbn Mâce, Zühd, 28.

85 Müellif, meşhur hadisteki ihsan tarifine işaret ediyor. İman ve İslâm hadisinde, Hz. Cebrâil [aleyhisselâm], Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "İhsan nedir?" diye sorunca; Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], *"İhsan, yüce Allah'ı görüyor gibi O'na ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir"* buyurmuştur (bk. Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce Mukaddime, 9).

"Allah, fuhşu ve hayâsızlığı yasaklar." Sûfîlere göre bu yasağın içine, Allah'tan başkasına güvenip dayanmak da girer. Allah münkeri, yani Allah'ın kullarına karşı büyüklük taslamayı yasaklar. Bir de Allah zulmü, yani filden karıncaya kadar Allah'ın yarattıklarından herhangi birine zulmetmeyi yasaklar.

İmam Gazâlî *İhyâ*'da demiştir ki: "Harcamada orta yol, elindekini saçıp savurmakla, aşırı cimrilik arasındaki durumdur. Bu iki huy yasaklanmıştır. Bu konuda emredilen, ikisinin arasındaki cömertliktir.

Harcama konusunda kulun yapması gereken, iki türlü vazife vardır. Biri, dinin farz kıldığı vazifeler, diğeri de mürüvvetin (güzel ahlâkın) gerektirdiği şeylerdir. Cömert kimse, dinin ve mürüvvetin gerektirdiği hiçbir vazifeden geri durmaz, hepsini yerine getirir. Eğer onlardan birini yapmasa o cimridir. Bu durumda o, zekât görevini yerine getirmeyen ve ailesine nafakalarını vermeyen kimse gibi cimri sayılır. Yahut onları verdiği halde, gönülsüz olarak veren, zorlanarak ve meşakkatle yerine getiren kimse gibidir. Yahut verdiği malın en düşüğünden veren, onun en güzelinden ve orta halli olanından vermeyen kimse gibidir. Bütün bunlar birer cimriliktir.

Mürüvvetin (güzel ahlâkın) gerektirdiği duruma gelince o, basit şeylerde sıkı olmayı terketmektir. Bu da duruma göre değişiklik arzeder. Bir durum vardır ki onu zenginin yapması çirkin karşılanırken, aynı şeyi bir fakirin yapması kötü görülmez. Bazı işler vardır ki onların yakın akrabaya karşı yapılması çirkin karşılanırken, yabancılara karşı yapılması kötü bulunmaz. Komşular, köleler ve misafirler için de durum değişir."[86]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Allah Teâlâ kullarını, kendi sıfatlarıyla (kendilerine uygun şekilde) sıfatlanmaya davet etti. Onlardan bazısı şunlardır: Adalet, ihsan, şefkat, rahmet, kusurlu hallerden uzaklık, zatına layık olmayan şeylerden temizlik. Yüce Allah adalet sahibidir, ihsan edendir, sonsuz rahmet ve merhamet sahibidir. Zalim değildir, kimseye haksızlık etmez. O, bütün kusur ve ayıplardan uzaktır. Kim, bu sıfatların nurlarının tecellisine

86 Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/320 (Beyrut 2000).

mazhar olur, onları bizzat tadarak ve yaşayarak elde eder ve onların terbiyesiyle süslenirse şu sıfatlara sahip bir insan olur: Adaletli, ihsan sahibi, çok seven, çok merhametli, kötü hal ve sıfatlardan temizlenmiş, özü, sözü, işi doğru, veli, Allah'ı seven, Allah tarafından sevilen, Allah rızasını isteyen, Allah tarafından özel olarak seçilen, hak ve hukuku güzel koruyan.

Bu sıfatları elde eden kimse, nefsine karşı adaletli davranıp onu şek ve şirkten, Allah'tan başkasını hakiki güç sahibi görmekten, kulluğunda bir karşılık beklemekten uzak tutar. Nefsinden, kendisiyle Allah'ın kulları arasında insaflı olmasını ister. Kendisine kötülük edene iyilik eder. Allah'a, O'nu basiretiyle görme ve gaybını müşahede etme sıfatına sahip olarak kulluk yapar. Müridlerden ve sadıklardan oluşan yakınlarının marifet ve muhabbet konusundaki haklarını gözetir, onlara bu konuda ihsanda bulunur. Cahil müslümanlara merhamet eder. Nefsini, kendini beğenme hastalığından, hevâsına uymaktan ve şehvetine dalmaktan meneder. Onu, büyüklenerek kulluktan uzaklaşma zulmünden alıkoyar. Nefsine, Allah'ın dostlarına boyun eğerek, onların ayaklarının toprağına yüz sürmesini (sırat-ı müstakîm üzere onların izinde gitmesini) emreder. Nefsin Cenâb-ı Hakk'ın kulluğunda teslimiyet halini elde etmesi, O'nun rubûbiyyet saltanatını, ceberût ve gayb âlemindeki hükümranlığını, O'nun zerrelere varana kadar kâinattaki her şeyi ilim ve kudretiyle ihata etmesini, bütün yaratılmış varlıkların O'nun varlığı yanında fâni oluşunu hatırlayıp O'na tam manasıyla teslim olması için böyle yapar."[87]

Ahde Vefa

Adalet sıfatının içine giren güzel ahlâktan biri de ahde vefadır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَاَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ اِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْاَيْمَانَ بَعْدَ تَوْك۪يدِهَا وَقَدْ
جَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ كَف۪يلًاۜ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا

87 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/332.

كَالَّت۪ي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًاۜ تَتَّخِذُونَ اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا
بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ هِيَ اَرْبٰى مِنْ اُمَّةٍۜ اِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللّٰهُ بِه۪ۜ وَلَيُبَيِّنَنَّ
لَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً
وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَا تَتَّخِذُٓوا اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ
ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّٓوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۚ وَلَكُمْ
عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَل۪يلًاۜ اِنَّمَا عِنْدَ اللّٰهِ
هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ
بَاقٍۜ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذ۪ينَ صَبَرُٓوا اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

91. *Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize vekil tutarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızı bilir.*

92. *Bir toplum diğer bir toplumdan* (sayı ve malca) *daha çok olduğu için, yeminlerinizi aranızda bir bozgunculuk sebebi yapıp ipliğini sağlamca büktükten sonra çözüp bozan* (kadın) *gibi olmayın. Allah sizi, bununla* (sözünüzü tutup tutmamakla) *imtihan eder. O size, ihtilafa düştüğünüz şeyleri kıyamet gününde açıklayacaktır.*

93. *Allah dileseydi hepinizi tek bir ümmet yapardı; fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yaptıklarınızdan mutlaka sorguya çekileceksiniz.*

94. *Yeminlerinizi aranızda hile ve fesat sebebi yapmayın. Sonra, sağlam basmışken bir ayak kayar da* (insanları) *Allah yolundan alı-*

koymanız sebebiyle kötülüğün cezasını tadarsınız, ahirette de sizin için büyük bir azap vardır.

95. ***Allah'a verdiğiniz sözü, az bir bedele satmayın. Zira bilirseniz, Allah katında olan, sizin için elbette daha hayırlıdır.***

96. ***Sizin yanınızda olan tükenir, Allah katındaki ise bâkidir. Şüphesiz sabredenlere, yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin."* Allah Resûlü ile veya başınızdaki idarecilere Allah için biat ettiğiniz zaman ona vefa gösterin. Yine Allah'ın adıyla yemin ettiğinizde, bir nezirde (adakta) bulunduğunuzda ve başka bir şekilde Allah için söz verdiğinizde sözünüzü koruyun.

"Allah'ın adını, sıfatını ve isimlerini zikredip *pekiştirdikten sonra,* biat *yeminlerinizi* veya herhangi bir yemininizi *bozmayın.* Hem *Allah'ı kendinize vekil etmişken,* O'nu yaptığınız biata şahit ve murakıp yapmışken, nasıl olur da yeminlerinizi bozarsınız?" Kefil olan kimse, kefili olduğu kimsenin halini gözetir, onu kontrol eder.

"Şüphesiz Allah, yeminlerini ve ahidlerinizi bozma konusunda *bütün yaptıklarınızı bilir."* Bu âyet, ahdini bozan kimse için bir tehdittir. Bu, sözünü yerine getirmede hayır olan yeminlerdedir. Yaptığı yemini terketmenin daha hayırlı olduğu konularda ise yeminini bozar, kefâretini öder, yapmamak için yemin ettiği hayırlı işi yapar. Konuyla ilgili hadis-i şerifte bu şekilde yapılması tavsiye edilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İpliğini sağlamca büktükten sonra çözüp bozan (kadın) gibi olmayın."* Yani elindeki ipini sağlam bir şekilde eğirip güzelce sardıktan sonra, onu bozup eğirmeden önceki ilk haline getiren kadın gibi olmayın. Âyetin kastı şudur: Verdiği sözü, yaptığı yemini bozan kimsenin hali, bu kadının haline benzemektedir.

Bu kadının, Sa'd el-Kuraşî'nin kızı Rayta isimdeki bir kadın olduğu söylenmiştir. Bu kadın deli biriydi; gün boyunca yün eğirir, iplik sarar, sonra yaptığını bozar, eski haline getirirdi. Araplar, bir şeyi yapmaya söz verip de sözünde durmayan veya bir iş için yemin edip yeminini korumayan kimsenin halini, bu kadına benzeterek ifade ederlerdi. Onun hali, bir darbımesel oldu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yeminlerinizi aranızda bir bozgunculuk sebebi yaparak bu hale düşmeyin."* Yani yeminlerinizi aranızda bir bozgunculuk sebebi yaparak bu ahmak kadına benzemeyin. "Siz bunu, *bir toplum diğer bir toplumdan* sayıca ve malca daha *çok olduğu için* yapıyorsunuz; kalabalık grubu görünce, önceki toplulukla yaptığınız anlaşmayı bozup ikinci grupla anlaşma yapıyorsunuz; böyle yapmayın."

Bu âyet Araplar hakkında indi. Onlardan bir kabile, diğer bir kabile ile (birbirini savunma ve koruma konusunda) anlaşma yapardı. Onlara, daha kuvvetli bir kabile gelince, önceki kabileyle anlaşmalarını bozar, ikinci kabileyle anlaşma yaparlardı.

Âyette geçen, sayı ve gücü daha fazla toplulukla, Kureyş'e işaret edildiği söylenmiştir; çünkü onlar, o zaman, müslümanlardan sayı olarak daha fazla idiler. Âyet-i kerime, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] İslâm adına biat eden kimseleri, yaptıkları biatı, Kureyş kâfirlerinin kuvvetini görerek bozmaktan sakındırdı.

"Allah sizi bununla, ahde vefayı emrederek, deneyip *imtihan eder."* Sizden emre itaat edenle isyan edeni görmek için sizi dener.

Yahut diğer topluluğun sayı ve güç olarak daha fazla olmasıyla sizi imtihan eder. Bunu, şunu görmek ve göstermek için yaptı: Acaba siz, Allah'a verdiğiniz sözü ve Resûlü'yle yaptığınız biatı koruyacak mısınız, yoksa Kureyş'in kalabalık ve güçlü, bunun yanında müslümanların da az ve zayıf olmasına aldanarak verdiğiniz sözü bozacak mısınız?

"O size, dünyada *ihtilafa düştüğünüz şeyleri kıyamet gününde,* amellerinize sevap veya azapla karşılık verirken *açıklayacaktır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah dileseydi hepinizi tek bir ümmet yapardı; hepinizi* İslâm üzere birleşmiş tek din sahibi yapar-

dı. *Fakat O, dilediğini* adaletiyle *saptırır, dilediğini de* lutfu ile *doğru yola iletir*. Kıyamet günü *mutlaka* dünyada *yaptıklarınızdan* hesap vermek ve karşılığını görmek için *sorguya çekileceksiniz*." Bu sorgu, sizleri azarlayıp susturmak ve cezanızı vermek için olacaktır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Yeminlerinizi aranızda hile ve fesat sebebi yapmayın.*" Âyet, ikinci tez tekrar edildi. Bu, onun hükmünü kuvvetlendirmek ve yasaklanan ahdi bozma işinin ne kadar çirkin olduğunu mübalağa ile anlatmak içindir.

"*Sonra, sağlam basmışken*, istikamet üzere giderken *bir ayak* İslâm yolundan *kayar da* içine düştüğünüz *kötü halin cezasını* dünyada azaba uğrayarak *tadarsınız*." Âyette, bir ayak dendi fakat kasıt, ayaklardır. Onun tek ayak olarak kapalı bir ifadeyle dile getirmesi şunu göstermek içindir: Doğru yoldan tek bir ayağın kayması bile büyük bir olaydır; birçok ayağın kayması nasıl olur?

"*Bunun sebebi*, insanları *Allah yolundan alıkoymanızdır*." Yani bu azap başınıza, Allah'a verdiğiniz sözden dönmeniz yahut ondan başkalarını döndürmeniz sebebiyledir. Şüphesiz kim biatını bozar ve dinden dönerse bu, başkaları için kötü bir örnek olur.

"*Bunun yanında sizin için* ahirette *büyük bir azap vardır.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah'a verdiğiniz sözü, az bir bedele satmayın.*" Yani Allah'a verdiğiniz sözü ve Allah Resûlü ile yaptığınız biatı (İslâm için yaptığınız sözleşmeyi), basit bir dünya menfaatiyle değiştirmeyin; dünya malı için anlaşmanızı bozmayın.

Bu konuda denilmiştir ki: Kureyş kâfirleri, zayıf ve fakir müslümanlara mal vermeyi vaat ediyorlar ve bunun için onlara dinden dönmeyi şart koşuyorlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Şüphesiz, Allah katında olan* ilâhî yardım, izzet, dünyada ganimet elde etmek ve ahirette büyük sevaplara nail olmak gibi nimetler, *sizin için*, onların size vaat ettiği şeylerden *elbette daha hayırlıdır.*" Eğer bunu bilirseniz, Allah'a ve Resûlü'ne verdiğiniz sözü bozmazsınız. Yahut siz, ilim ve temyiz sahibi (iyiyi kötüden, fâniyi bâkiden seçecek) kimseler olup ahdinizi bozmazsınız.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sizin yanınızda olan* dünya malları *tükenir,* bozulur, yok olur; *Allah katındaki* rahmet hazineleri ve sonsuz nimetler *ise bâkidir,* tükenip yok olmaz." Bu durum, fâni dünya malına tamah ederek ahdini bozmayı yasaklamanın sebebidir.

"Şüphesiz ahdine vefa göstermeye yahut fakirlik ve sıkıntılara, kâfirlerin eziyetine veya mükellef olduğu vazifelerin zorluğuna *sabredenlere, yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz."* Onların yapmış olduğu farz ve mendup amellerin içinden en güzellerini seçerek onlara karşılık veririz. Yahut onların amellerine en güzel karşılığı veririz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

91-96. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Verdikleri söze vefa göstermek ve kendilerine çizilen kulluk sınırlarında durmak, âbid, zâhid ve hayır sahibi âlimler gibi salih zatların güzel huylarındandır. Fenâ ve bekâ hallerine ulaşmış âriflere gelince, onlar hiçbir şeye bağlanmazlar ve bir hal üzere çakılıp kalmazlar. Onlar, her vakit ve anda, yüce Mevlâ'ları katından ne zuhur ederse ona tâbi ve teslim olurlar. Onların, (sürekli Allah ile meşgul olduklarında) kendi nefislerinden haberleri ve Allah'tan başkasıyla huzur ve sükûnları yoktur. İlâhî kader, üzerlerinde nasıl cereyan ediyorsa ona tâbi olurlar, onun rengini alırlar. Bu, yüce Mevlâ'larına ileri derecedeki yakınlıklarından ve O'nun zatının tecellileri içinde fâni olduklarından ileri gelmektedir.

Cenâb-ı Hak bir âyetinde, *"O, her an yeni bir iştedir"* (Rahmân 55/29) buyurmuştur. Ârifler, her an gizli sırlardan ortaya çıkan bu tecelliler içinde dönüp dururlar. Kim onlarla bir akid yapsa ve onlardan bir söz alsa, o ârifler, bunlardan hiçbirini kendilerinden bilip ona güvenmezler; çünkü onların nefisleri kendi ellerinde değildir; o, sadece Mevlâ'larının elindedir (ilâhî sevk ve idaresindedir). Bu onlar için bir noksanlık değil, bilakis bir kemal halidir. Bu hal onların, tevhid denizine daldıklarını gösterir. Böylece onların kendilerine ait karar ve azimleri yok olmuş, tedbir ve ihtiyarları ortadan kalkmıştır. Bu hali sadece onlara katılan (sohbet ve terbiye halkalarına giren) kimse tadar. Yoksa bu hali tatmayan kimse,

eğer onlardan fayda görmek istiyorsa ona, âriflerin halini tenkit etmemesi ve onları kendi hesabınca ölçüp tartmaktan uzak durması gerekir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Salih Amel Sahiplerine Vaat Edilen Hoş Hayat

Cenâb-ı Hakk'ın, ârifleri içinde bulundurduğu bu hal, O'nun şu âyetinde işaret buyurduğu hoş hayattır:

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةًۚ
وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

97. ***Erkek olsun kadın olsun, kim mümin olarak bir salih amel işlerse ona mutlaka güzel bir hayat yaşatırız ve yaptıkları amellerin en güzeliyle kendilerine mükâfatlarını veririz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Erkek olsun kadın olsun, kim mümin olarak,* ihlâsla ve amelin kabulü için gerekli şartları en güzel şekilde yerine getirerek *bir salih amel işlerse* ... Çünkü kâfirlerin sevabı hak edecek bir amelleri yoktur; onlar için gerekli olan sadece azaptır.

Âyet iman ve salih amel sahibinin mükâfatını şöyle bildiriyor: *"Ona mutlaka güzel bir hayat yaşatırız."* Güzel ve hoş hayat, dünyada, hak yola sevkedilip hayırlı işlerde muvaffak edilmek, bununla birlikte kanaat ve yeterli rızka sahip olmaktır.

Beyzâvî demiştir ki: "Salih kimse hoş bir hayat yaşar. Şöyle ki; eğer o, zengin bir kimse ise yaşayacağı hoş hayat bellidir. Fakir ve zorluk içindeyse, onun hayatı, elindekine kanaat ve ilâhî taksime rıza göstermekle hoş olur; kendisine ayrıca büyük sevap verilir. Kâfir ise böyle değildir; eğer o, fakir ise sıkıntısı ortadadır. Kâfir kimse zengin ise bu

defa mal hırsı ve onu elinden kaçırma korkusu yakasını bırakmaz ki yaşantısı hoş olsun.

Âyette müjdelenen hoş hayatın ahirette yani cennette olacağı da söylenmiştir."[88]

Âyet şöyle devam ediyor: "Taat olarak *yaptıkları amellerin en güzeliyle kendilerine mükâfatlarını veririz.*" Allah onlara yaptıkları güzel işlere karşı en güzel karşılıkla mükâfat verir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

97. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hoş ve huzurlu hayat, en mükemmel şekliyle sadece tecrit ehlinde (gönlünü varlıklardan çekip Mevlâ'ya verenlerde) gerçekleşir. Şöyle ki onlardan, zâhirdeki meşguliyetler ve bâtındaki alakalar kesilip atılır; kalpleri Allah ile huzur bulur, ruhları ilâhî huzurda sakin olur, sırlarında Allah'ı müşahede hâli gerçekleşir. Böylece sürurları devamlı olur, yüce sevgililerinin marifetinin tadıyla sevinçleri hiç kesilmez. Bu, ezelî ilâhî sevgiyi içmenin neticesidir. İbnü'l-Fârız,[89] ilâhî muhabbeti övdüğü bir kasidesinde der ki:

"Eğer o sevgi, bir gün bir insanın hatırına gelse, onunla oraya sevinç yerleşir, üzüntü çekip gider."

İlâhî aşk, insanın hatırına gelince böyle oluyor; ya bir de kalbe yerleşir ve huzur hali sürekli devam ederse onun durumu nasıl olur, sen düşün!

İbnü'l-Fârız, yine ilâhî aşk hakkında der ki:

"İlâhî aşkla üzüntü, aynı yerde bir gün olsun kalmaz. Aynı şekilde, güzel nağme ile de gam bir yerde kalmaz."

---

88 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/556.

89 İbnü'l-Fârız, sultanü'l-âşıkîn olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. Tam adı Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî'dir (v. 632/1235). *Kasîde-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur.

Ârifler için bu büyük iş, sadece, onların ihsan makamında ayaklarının sabit olmasıyla ve irfan cennetinde yerleşip kalmalarıyla gerçekleşir. Bu halde onların üzerine rıza ve hoşnutluk nesimi eser; ruhları huzur ve hoşluk makamına yükselir. Artık onların kalpleri coşkun bir denizdir; onu içine salınacak şeyler karıştırıp bulandırmaz. Ruhları, parlak nur halini almıştır; onda kabz hali (manevi tutulma ve perdelenme) ile musibetler bir tesir etmez. Onların sırları, Cenâb-ı Hakk'a yönelme nurlarıyla parlar. Kaderin tecellilerinden ne ile karşılaşsalar, sevinçleri devam eder.

Kısaca, bu makama sahip kimselerin yanında, eşyayı değiştirecek manevi bir iksir ve kuvvet vardır; onlar, şer gibi gözüken şeyleri hayra, isyanları taate, kötülükleri iyiliğe, celâli (kahır ve azabı) cemale (rahmet ve ihsana) çevirirler. Diğer haller de böyledir. Artık onların kalbini hangi şey karıştırıp bulandırır? Onların gönül sahasına ağyar (Mevlâ'nın dışındaki, O'nun razı olmadığı şeyler) nasıl inip yerleşir? Onlar, çok affedici ve sonsuz kerem sahibi Mevlâ'nın huzurunda bulunuyorken, mâsiva kalplerine nasıl yol bulabilir? Allah Teâlâ bizleri, onlarla faydalandırsın ve izlerinde yürütsün. Âmin.

Kur'an Okuma Edebi

Hoş hayatın kapsamına giren şeylerden biri de Kur'an'ın manevi tadını almaktır. Bu da sadece, şeytanın etki alanından uzaklaşmak ve ondan korunmakla gerçekleşir. Bunun için Cenâb-ı Hak, Kur'an okumaya başlarken şeytandan kendisine sığınılmasını emrederek şöyle buyurdu:

فَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّج۪يمِ ﴿٩٨﴾ اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ
سُلْطَانٌ عَلَى الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ اِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى
الَّذ۪ينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذ۪ينَ هُمْ بِه۪ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾

98. ***Kur'an okuduğun zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!***

99. ***Şüphesiz, iman edip Rab'lerine tevekkül edenler üzerinde onun*** *(şeytanın)* ***bir hâkimiyeti yoktur.***

100. ***Onun hâkimiyeti sadece, onu dost edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlaradır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kur'an okuduğun* yani Kur'an'ı okumak istediğin *zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!*" Bu âyetteki emir, "*Namaza kalktığınız zaman (yani namaz kılmak istediğinizde) yüzünüzü yıkayın ...*" (Mâide 5/6) âyetindeki gibidir.

Mana şudur: Kur'an okuma esnasında sana vesvese vermemesi ve seni Kur'an okumanın manevi tadından mahrum etmemesi için, Allah'tan seni onun vesvesesinden korumasını iste. Şüphesiz şeytan, insan için bir düşmandır; onun asla kâr etmesini istemez.

Âlimlerin çoğunluğuna göre, Kur'an okurken eûzü çekmek, yani "eûzü billâhi mineşşeytânirracîm=İlâhî huzurdan kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım" demek müstehaptır (tavsiye edilmiş olup sevaptır).

Atâ,[90] onun farz olduğunu söylemiştir.[91]

İmam Mâlik, farz namazdaki kıraatte eûzünün okunmayacağı görüşündedir (nâfilede ve teravihte okur).

İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe'ye göre namaz kılan kimse, bu âyetin zâhirine göre, namazın her rekâtında eûzüyü okur.[92] Çünkü bir şarta bağlı hüküm, o şart tekrar ettiği zaman tekrar gerekli olur. (Âyette, "Kur'an okuyacağın zaman Allah'a sığın" buyrularak, sığınma emri Kur'an okumaya bağlanıyor; buna göre, ne zaman Kur'an okunsa bu emir tekrar eder).

---

90 Atâ b. Ebû Rebah (v. 114/732), Mekke ekolünden tâbiîn devri müfessirlerden olup Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerindendir.

91 bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 2576 (Beyrut 2000); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/165.

92 Her iki imamın diğer bir görüşüne göre, namaz kılan kimse, eûzüyü namazın birinci rekâtında okur, diğer rekâtlarda okumaz. Birinci rekâtta okunan, diğer rekâtlar için geçerli ve yeterlidir. bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/83 (Beyrut 1993).

İmam Mâlik, farz namazda eûzünün okunmamasında, Medine halkının amelini dikkate alarak bu hükme varmıştır.

Eûzü, yapılan kıraate bağlıdır; açıktan okunan kıraatte açıktan okunur, gizli olanda gizlice (kendi işiteceği bir sesle) okunur.

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzurunda Kur'an okurken, evvelinde eûzüyü, "Eûzü billâhi's-semii'l-alîmi mine'ş-şeytânirracîm" şeklinde okudum; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Eûzü billâhi mineşşeytânirracim şeklinde oku" buyurdu."[93]

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz iman edip Rab'lerine tevekkül edenler üzerinde o şeytanın bir hâkimiyeti,* tasallutu ve yetkisi *yoktur."* Yani şeytanın, Allah'a iman eden ve bütün işlerinde O'na güvenip dayanan dostları üzerinde bir hâkimiyeti yoktur. Allah dostları, şeytanın emirlerine uymazlar ve onun vesveselerine kulak vermezler; bu sadece şeytanın çok küçük ve basit gördüğü bazı işlerde nadiren gerçekleşir.

"Onun hâkimiyeti sadece, onu dost edinenlere, onu seven ve kendisine itaat edenlere *ve ona uyup Allah'a ortak koşanlaradır."* Çünkü onları şirke, şeytan sevketmektedir.

98-100. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeytandan gerçek korunma, Allah'ın zikri ve müşahedesi içinde kaybolup şeytandan uzak kalmaktır. Şeytandan sadece, ondan Rahmân'a kaçanlar kurtulur. Allah Teâlâ, *"Allah'a kaçın"* (Zâriyât 51/50) buyurmuştur.

Şeytan, azgın köpek gibidir; sen ne zaman onu kovmakla uğraşırsan, onun havlaması daha da kuvvetlenir; sonuçta ya elbiseni paralar ya da derini ısırır. Eğer köpekle uğraşmayıp onu tutması için sahibine seslenirsen, onu senden alıkoyar.

---

93 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/539.

Şeyhlerimizin şeyhi Ali Cemel [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Düşmanın olan şeytana hakiki düşmanlık, senin gerçek manada sevgilinin (yüce Mevlâ'nın) sevgisiyle meşgul olmandır. Sen, düşmanına düşmanlık yapmakla uğraşırsan, sevgilinin sevgisini kaybedersin, düşman da senden istediğine ulaşır, amaçladığı şeyi elde etmiş olur."

Akıllı kimse, diliyle, sonra kalbiyle, sonra ruhuyla, sonra sırrı ile Allah'ın zikriyle meşgul olan kimsedir; işte o zaman şeytan eriyip gider, kulun üzerinde hiçbir tesiri kalmaz. Yahut bu kimsenin şeytanı kendisine boyun eğip teslim olur. Bazan Cenâb-ı Hak, seni kendisine koşturmak ve yüce zatına sığındırmak için, şeytanı harekete geçirip senin üzerine salar.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Şeytanın senden uzak olmadığını (ve peşini bırakmadığını) bilince, sen de bütün varlığın elinde olan Mevlâ'dan gaflete düşme!"

Sen, kuvvetli ve güçlü olan Rabb'ine tutununca, lânetlik şeytan senden kaçar. Bu konudaki geniş açıklama, -inşallah- *"Şüphesiz, şeytan sizin için bir düşmandır; siz de onu düşman edinin"* (Fâtır 35/6) âyetinin tefsirinde gelecektir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ Dilediği Âyeti İndirir

Şeytanın en kötü vesveselerinden biri de Kur'an hakkında tenkitte bulunmaktır. Cenâb-ı Hak, bunu açıklayarak şöyle buyurdu:

وَاِذَا بَدَّلْنَٓا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍۙ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ
مُفْتَرٍۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ
رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِم۪ينَ
﴿١٠٢﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌۜ لِسَانُ
الَّذ۪ي يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِيٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُب۪ينٌ ﴿١٠٣﴾

101. *Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir- kâfirler, "Sen sadece bir iftiracısın" dediler. Hayır, onların çoğu* (işin gerçeğini) *bilmiyor.*

102. *De ki: "Onu, Mukaddes Rûh* (Cebrâil), *iman edenlere sebat vermek, müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için, Rabb'inin katından hak olarak indirdi."*

103. *Şüphesiz biz onların, "Kur'an'ı ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Onların kendisine meylettikleri* (ve sana Kur'an'ı öğrettiğini söyledikleri) *şahsın dili yabancıdır; halbuki bu* (Kur'an) *apaçık bir Arapça'dır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman,* önce inen âyeti lafız yahut hüküm olarak kaldırıp onun yerine diğer bir âyeti getirdiğimizde ki *Allah,* kulların maslahatına uygun olan şeylerden *neyi indireceğini çok iyi bilir.*" Bazan öyle olur ki bir vakitte faydalı olan bir şey, daha sonra zararlı olur; bunun üzerine Allah, onu değiştirip kulların faydasına olan başka bir hükmü getirir. Bazan, önceleri faydalı olmayan bir hüküm, şimdi faydalı olur, Allah faydalı olan hükmü onun yerine koyar. Bu fayda ve maslahatlar için Allah bir âyetin hükmünü değiştirdiği zaman kâfirler,

"*Sen sadece bir iftiracısın;* Allah'a karşı yalan sözler uyduruyorsun; önce bir şeyi emrediyor, sonra sana başka bir durum güzel gözüküyor o öncekinden nehyediyorsun, *dediler.*"

Allah Teâlâ buyurdu ki: "*Hayır, onların çoğu,* neshin hikmetini, Kur'an'ın hakikatini *bilmiyor;* eğriyi doğrudan ayırt edemiyor."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Onu, Mukaddes Rûh* yani Cibrîl, *indirdi.*"

"Kuds", temiz olmak ve kusurlardan uzak bulunmaktır. Cibrîl [aleyhisselâm], insanların maraz kaldığı her türlü kirlerden ve kusurlarından temiz bir ruh olduğu için kendisine "Rûhulkudüs=temiz ruh" dendi.

"Rabb'inden hak ile indirdi." Apaçık hikmetle indirdi.

Yahut onu, emrinde, nehyinde ve haberlerinde gerçeği bildiren bir kitap olarak indirdi.

Yahut Cibrîl onu, hak olarak indirdi.

"Cibrîl onu, iman edenlere imanlarında sebat vermek için indirdi." Çünkü o Kur'an, Allah'ın kelâmıdır. Müminler, onun önceki hükmü kaldıran ve hükmü kaldırılan âyetlerini işittiklerinde ve onlarda gözetilen faydaları iyice düşündüklerinde, imanları kuvvetlendi, kalpleri sükûn ve huzur buldu

"Cibrîl onu ayrıca, ilâhî hükümleri boyun eğip teslim olan *müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için indirdi."* Yani onu, müslümanlar için imanlarını sabitleştirmek, kendilerini doğru yola sevketmek ve onlara müjde vermek için indirdi.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz onların, 'Kur'an'ı ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz."* Onlar, bununla, Cebera ismindeki bir yahudi genci kastediyorlardı. Onun isminin Yeîş olduğu da söylenmiştir.

Bu konuda şöyle de denilmiştir: Onlar iki gençti. Birinin ismi Cebera, diğerinin ismi Yesâr'dı. Bu iki genç kılıç yaparlardı. Tevrat ve İncil'i de okurlardı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bazan onların yanına uğrar, kendilerini İslâm'a davet ederdi. Bu durumu gören Kureyş, "Muhammed'in (Kur'an diye) söylediklerini ona bu iki genç öğretiyor!" dediler. Allah Teâlâ onlara cevap olarak şöyle buyurdu:

"Onların kendisine meylettikleri şahsın dili yabancıdır." Onların haktan saparak kendisine yöneldikleri ve Hz. Peygamber'e Kur'an'ı öğrettiğini söyledikleri şahsın dili, Arapça'nın dışında yabancı bir dildir. *Halbuki bu Kur'an apaçık,* beyan ve fesahate sahip *bir Arapça'dır."*

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetin bu iki cümlesi, onların tenkidini iptal etmek için müstakil cümle olarak zikredilmiştir. Bu, muhtemelen şu iki şeyi ortaya koymaktadır.

Birincisi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], bahsedilen şahıstan işittiği şey yabancı bir kelimedir; onu ne o ne de siz anlıyorsunuz. Kur'an ise azıcık düşünme ile anladığınız Arapça bir kitaptır. Bu durumda Kur'ân nasıl olur da dili yabancı bir şahıstan alınmış olabilir?

İkincisi, olmadı ya, diyelim ki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], o şahıstan dinlediği şeylerin manasından bir şey kaptı, fakat ondan bunları lafız olarak almadı ki! Çünkü o şahıs yabancı, Peygamber ise bir Arap'tır. Bir de şu var: Kur'an, manası yönünden mucize olduğu gibi, lafızlarının dizilişi ve beyan yönünden de mucizedir. Ayrıca onda, sadece uzmanı olan âlimlere uzun bir süre talebelik yapılarak öğrenilecek pek çok ilim vardır. Durum böyle iken, o Peygamber bütün bunları, sokakta yaşayan ve iş yapan bir gençten nasıl öğrenmiş olabilir? Peygamber, bazan o şahıstan birtakım yabancı kelimeler işitmiş olabilir; büyük ihtimalle onların manasını bilmemektedir. Bu durumda ondan böyle bir kitabı nasıl almış olabilir?

Müşriklerin, bu bozuk ifade ve yanlış misallerle Kur'an hakkında yaptıkları tenkitler, onların (Kur'an'la muarazada) âcizlikte son noktada olduklarını göstermektedir."[94]

101-103. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hüküm bildiren vahiyde (Kur'an'da) nesih vâki olduğu gibi (önceki hükmün değişip yerine başkasının getirilmesi veya tamamen kaldırılması meydana geldiği gibi), ilham olarak gelen vahiyde de nesih vâki olur. Şöyle ki: Bazan velinin kalbine gaybla ilgili bir şey tecelli eder yahut veli, terbiye ile ilgili olarak, içinde bulundukları zamana uygun bir şeyi emreder. Sonra, haber ve hükümde bir değişiklik olduğu veya tamamen ortadan kalktığı için, ilk verdiği haberin tersine bir haber verir veya ilk verdiği emrin aksine başka bir şeyi emreder. Velilik yolunu bilmeyen kimse, onun yalan olduğunu zanneder, veliyi tenkide gider ve hakkında şüpheye düşer. Eğer bu kimse, o velinin terbiyesi altında ise bu durum onun, basiretinde bir zarar görmesine ve kalbindeki nurun sönmesine sebep olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

94 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/557.

Allah'ın Kelâmını Tenkit Edenlerin Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Allah'ın kelâmı hakkında tenkit ve karalama ile uğraşanların cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ
﴿١٠٤﴾ اِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ
الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾ مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِهٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ
مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ
مِنَ اللّٰهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٦﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ
الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿١٠٧﴾ اُولٰٓئِكَ
الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ وَاُولٰٓئِكَ
هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾

104. *Allah'ın âyetlerine inanmayanları Allah elbette doğru yola iletmez. Onlar için can yakıcı bir azap vardır.*

105. *Yalanı sadece, Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur. İşte onlar, gerçekten yalancıdır.*

106. *Kalbi iman ile dolu bir halde (inkâra) zorlanan hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse ve kalbini inkâra açarsa, onların üzerine Allah'ın gazabı iner ve onlar için büyük bir azap vardır.*

107. *Bu (azap), onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyeceğindendir.*

108. *Onlar Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte onlar gafillerin tâ kendileridir.*

109. *Şüphesiz onlar, ahirette perişan olup zarara uğrayanların tâ kendileridir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah'ın âyetlerine inanmayanları,* onları tasdik etmeyenleri ve, 'Onlar Allah'tan başkasından gelmiştir' diyenleri *Allah elbette doğru yola,* kurtuluş yoluna yahut Hakk'a uyma yoluna veya cennete *iletmez. Onlar için* ahirette *can yakıcı bir azap vardır.*"

Bu hüküm, Allah Teâlâ'nın, iman etmeyeceğini bildiği kimseler hakkındadır. Şu âyette olduğu gibi:

"*Şüphesiz haklarında Rabb'inin azap hükmü verilenler iman etmezler*" (Yunus 10/97).

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyette takdim ve tehir bulunup mana şudur: Şüphesiz Allah'ın hidayet etmediği kimseler Allah'a iman etmezler. Allah, onların iman etmeyeceğini önce belirterek, yaptıklarının ne kadar kötü bir iş olduğuna dikkat çekti."[95]

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ, kâfirlerin şüphesini attıktan ve onların Kur'an hakkındaki tenkitlerini reddettikten sonra, onları inkârlarından dolayı tehdit etti, sonra durumu aleyhlerine çevirerek şöyle buyurdu:

'Yalanı sadece, Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur; çünkü onlar, kendilerini bundan alıkoyacak bir azaptan korkmazlar. *İşte* onlar, gerçekten *yalancılardır.*' Yahut onlar, tam manasıyla yalancıdırlar; zira Allah'ın âyetlerini yalanlamak, bu tür iftiralarla onları karalamak, yalanın en büyüğüdür. Âdetleri yalan ve hile olan bu kimseleri, yalan söylemekten, herhangi bir din ve mürüvvet (güzel ahlâk) alıkoymaz.

Yahut onlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için söyledikleri, '*Sen sadece bir iftiracısın, ona Kur'an'ı bir insan öğretiyor*" sözlerinde yalancıdırlar."[96]

95 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/422.

96 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/558.

Buradaki bütün söz, Kureyş kâfirlerine aittir.

Cenâb-ı Hak sonra, isteyerek veya zorla imandan dönenlerin hükmünü belirterek şöyle buyurdu:

"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, Allah onlara gazap eder. Sadece kim, inkâr sözlerini söylemeye veya Allah'a iftira etmeye *zorlanırsa, kalbi iman ile dolu bir halde,* inancını değiştirmeden *diliyle inkâra giderse o hariç. Fakat kim küfre göğsünü açarsa,* bir zorlama yokken, kalbini inkâra açar, ona içinde yer ayırır, doğru olduğuna itikad eder ve nefsi bundan hoşlanırsa; *onların üzerine Allah'ın gazabı iner ve onlar için büyük bir azap vardır."* Çünkü ondan daha büyük bir günah yoktur.

Rivayet edildiğine göre Kureyş, Ammâr ile babası Yâsir ve annesi Sümeyye'yi tehdit ederek dinden dönmeye zorladılar. Onlar bunu kabul etmeyince, Sümeyye'yi iki deveye bağlayarak ters istikamette çektirdiler, kalbine mızrak sapladılar, ona, "Sen erkekler için müslüman oldun!" dediler. Sümeyye [radıyallahu anhâ], bu işkence altında şehid oldu. Kocası Yâsir'i de şehid ettiler. Bu ikisi İslâm'da ilk şehid olanlardır. Ammâr ise onların işkencelerine dayanamayarak, diliyle onların istedikleri şekilde Allah'ı inkâr etti. Durum Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] iletilip, "Yâ Resûlallah, Ammâr kâfir oldu" denilince, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ammâr başından ayağına kadar imanla doludur. İman onun etine, kanına karışmıştır!" buyurdu. Sonra Ammâr ağlayarak Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] geldi; Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] onun göz yaşlarını silerek,

"Sana ne oldu? Eğer seni tekrar zorlarlarsa sen de söylediğin gibi tekrar söyle" buyurdu.[97]

Bu durum, bir zorlama karşısında sadece dille inkâr etmenin câiz olduğuna dair bir delildir. Aslında, anne babasının yaptığı gibi, dini yüceltmek için ondan sakınması daha faziletliydi. Bunu şu rivayetten anlıyoruz:

---

97 bk. Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân,* s. 288-289 (Beyrut 1990); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/542; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/170.

Yalancı peygamber Müseylime, iki müslümanı yakaladı. Onlardan birine,

"Muhammed hakkında ne diyorsun?" diye sordu; müslüman,

"O Allah'ın resûlüdür" dedi. Müseylime,

"Benim hakkımda ne diyorsun?" diye sordu; o,

"Sen de!" dedi. Müseylime, onu serbest bıraktı. Diğer müslümanı karşına alıp ona,

"Muhammed hakkında ne diyorsun?" diye sordu; müslüman,

"O Allah'ın resûlüdür" dedi. Müseylime,

"Benim hakkımda ne diyorsun?" diye sordu; müslüman,

"Kulağım sağır, işitmiyorum!" dedi. Müseylime, sorusunu üç defe tekrar etti, o da her defasında aynı cevabı verdi. Bunun üzerine Müseylime onu öldürdü. Durum Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ulaşınca şöyle buyurdu:

"Birinci adama gelince o, Allah'ın verdiği ruhsatı kullandı; diğeri ise hakkı açıkça haykırdı; hali ona mübarek olsun!"[98]

Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[99]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bu ruhsat hükmü, diliyle inkâra zorlanan kimseye aittir. Puta secde etmek gibi, küfür olan bir işe zorlanmaya gelince, bu durumda istenen şeyi yapmasının câiz olup olmamasında ihtilaf edilmiştir. Âlimlerin çoğu, bunun câiz olduğunu söylerken, bir grup âlim bunu yasaklamamıştır. Aynı şekilde İmam Mâlik şöyle demiştir:

"Zorlanan kimsenin, yemin, boşama, köle âzat etme gibi Allah ile kendi arasında olan herhangi bir iş bağlayıcı ve lazım olmaz;[100] sadece

98 Az farklı ifadelerle bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/172.

99 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/558.

100 Şâfiî mezhebinde de zorlanan kimsinin nikâhı, boşaması ve yemini geçerli olmaz; Hanefi mezhebinde ise hepsi geçerli olur (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/250 [Beyrut 1994]).

insanlarla arasında olan haklarda yaptığı ve söylediği şeyler bağlayıcı olup hüküm içerir. Birini öldürmek veya malını gasbetmek için zorlanan bir kimsenin bunu yapması câiz olmaz."[101]

İbn Atıyye tefsirinde, zorla yaptırılan işlere pek çok örnek vermiş ve bu arada İmam Mâlik'ten şunları nakletmiştir: Bağlanmak zorlanmadır, hapsedilmek zorlanmadır, tehdidi yapan kimsenin zalim olduğu ve söylediğini yerine getirmesi daha önce gerçekleşmiş ise onun yaptığı korkutucu tehdit, meydana gelmese de bir zorlamadır.

İbn Atıyye, sonra, malını kurtarmak için bir zalime yemin eden kimsenin, yemininde yalancı olup olmayacağı konusunda farklı görüşleri zikretmiştir. Zalimden canını ve bedenini kurtarmak için yemin eden kimsenin, yemininde yalancı olmayacağı konusunda görüş birliği olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca zorlanan bir kimsenin, bir hayırlı işi yapmak için yemin etmesi durumunda, bu yeminin bağlayıcı olup olmadığı konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu belirtmiştir.[102]

Zorlanan kimsenin tasarruflarının geçerli olup olmadığı konusunda geniş bilgi için, *el-Muhtasar*[103] isimli fıkıh kitabının "Talâk" bölümüne bak.

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin başına azabın inme sebebini belirterek şöyle buyurdu:

"Bu azap, onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve *Allah'ın, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyeceğindendir."* O kâfirler, haklarında şekavet (cehennemlik) hükmü verilmiş kimselerdir; artık Allah onları, kalplerinde imanı sabit hale getirecek şeylere ulaştırmaz ve doğru yoldan sapmaktan korumaz.

"Onlar Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir." Artık onlar, hakkı idrak etme ve onun hakkında düşünme yeteneğini kaybetmişlerdir. Onlar gafillerin tâ kendileridir. Tam manasıyla

101 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/436.

102 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/424.

103 *el-Muhtasar*, Mâlikî fakihlerinden Halil b. İshak b. Musa el-Cündî'ye (v. 767/1366) ait olup Mâlikî fıkhını işlemektedir.

gaflete dalmışlardır. İçinde bulundukları bozuk halleri, onları başlarına gelecek kötü âkıbetleri düşünmekten alıkoymuştur.

"Şüphesiz onlar, ahirette perişan olup zarara uğrayanların tâ kendileridir." Çünkü onlar, bütün ömürlerini küfür ve isyanla zayi ettiler, onu, kendilerini ebedî azaba götürecek şeylerde harcadılar. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

104-109. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kime, ilâhî huzurdan uzaklık yazılmışsa ona, çalışmak ve gayret bir fayda vermez. Kime de ilâhî inâyet (Allah'ın özel yardımı ve koruması) takdir edilmişse ona da kusurlar bir zarar vermez (Bu kimse, kusurlara dalmaz; kusura düşmüşse ısrar etmez, tövbe edip kurtulur). İşin hakikati şudur: Asıl olan, kula ezelde ilâhî inâyetin takdir edilmesidir.

Buna göre kim, Hak yolunda seyrü sülûk eden müridlerin arasında bulunurken, gafillerin yoluna dönmesi için zorlansa, kalbi velilerin yolunu tasdik ederken, diliyle onların dediğini yapmasında bir sakınca yoktur. O kimse, fırsatını bulunca, dinini korumak için o halden kaçıp eski haline döner.

Aynı şekilde, müridi bir musibet anında manevi seyrinde bir zayıflık ve gevşeklik sardığında, peşinden kendisine ilâhî yardım gelir, onu Hak yolunda gayrete getirir, mürid bu destekle Allah'a kaçar, eski haline döner, Allah'ın velilerine katılır.

Ancak kim, kalbini velilerin yolundan dönmeye açar, bunu güzel bulur, avam insanlarla uzun süre kalırsa o kimse, velilerin yolunda fayda görüp iflah olmaz. O, avamın düştüğü en kötü hale düşer. Ancak, onun kalbinde şeyhlere ve dervişlere karşı bir sevgi kalmışsa onlarla birlikte haşredilme ihtimali vardır, derecesi avam insanlarla birlikte olsa da velilere karşı azıcık sevgi ona bu nimeti kazandırır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, kulunun kalbinde sadık, inancında ihlâslı olduğunu bilince, sonra onun halinde zaruri bir durum başına geldiğinde, ona karşı hükmünü hafifletti, kendisinden zorluğu kaldırdı. Kul, gerçekten tevhid üzere iken, zor bir halde zorlanarak

inkâr sözünü söylediğinde, onunla Rabb'i arasında olan bu işte, kendisini mâzur gördü.

Allah yolunda seyrü sülûk edeceklerine kalpleriyle söz verip bütün varlıkları ile O'na yönelen kimseler, bu yolda bazı engellerle karşılaşsalar, başlarına birtakım sıkıntılar gelse, kul da başına gelen halin etkisiyle bazı şeyleri yapsa, sebeplere takılsa yahut birtakım gereksiz ilimlere yönelse, bu onun müridlik azmini zedelemiş olmaz. Bununla, onların Hak yolunda verdikleri sözü bozdukları ve onda şüpheye düştükleri sonucuna varılmaz ve bu durum onların, Allah'a yönelme azimlerinin yok olduğunu göstermez."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Kuşeyrî'nin belirttiği bu durum, eğer onlar, şeyhlerinin sohbetinde kalmaya devam eder veya bir yolla onlara ulaşıp hallerini arzederlerse böyledir; fakat şeyhlerin sohbetini veya onlara ulaşmayı terkettiklerinde, onların avam insanların haline döndüklerinde şüphe yoktur.

Sonra Kuşeyrî, *"Fakat kim, kalbini küfre açarsa, onlara Allah'ın gazabı iner ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Kim, kendi isteği ile doğru yoldan döner ve hevâsına uyarak Allah yolunun dışına adım atarsa o kimse, Allah için yaptığı irade (intisap) anlaşmasını bozmuş, Allah'a ulaşma akdini feshetmiş olur. Bu kimse, ilâhî rahmet tarafından desteklenip doğru yola dönene kadar, manen perdelenme halinde terkedilmeyi hak etmiştir."[104]

Şeyhlerimizin şeyhi, seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Şeyhimiz, ârif Ebü'l-Mehâsin Yusuf b. Muhammed'e ait mektupların birinde der ki: Şekiller değişir, fitneler ve tehlikeler üst üste gelir, manevi haller dağılırsa, çoğu zaman ârifte hiç alışılmayan ve beklenmeyen bir sıfat ortaya çıkar; kasten yapılmayan bazı işler gözükür. Bu durumda o, dinî açıdan mâzur görülebilir; fakat hakikate göre mâzur görülmez. Bununla birlikte eğer o, bu durumda hemen Mevlâ'sına döner, O'na koşup sığınırsa yaptığı iş kendisine bir zarar vermez. Âyette, *'Allah'a koşun'* (Zâriyât 51/50) buyrulmuştur."

---

104 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/332 (Kahire 1999).

Rabb'ine Dönen Kabul Görür

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, tövbeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا
وَصَبَرُوٓاۙ اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٠﴾

110. ***Şüphesiz sonra Rabb'in, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra cihad eden ve sabredenlerin yardımcısıdır. Bütün bunlardan sonra Rabb'in elbette çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sonra, şüphesiz Rabb'in,* Ammâr b. Yâsir ve benzerleri gibi, müslüman oldukları için *eziyete uğratıldıktan sonra,* küfür beldesinden Medine'ye *hicret eden, sonra cihad eden ve sabredenlerin yardımcısıdır."*

Âyetteki, "fütinû" lafzını, "fetenû" okuyanlara göre mana şöyle olmaktadır: Müslümanlara eziyet verdikten sonra, müslüman olup hicret ve cihad eden kimselerin Allah yardımcısıdır. Âmir b. Hadramî gibi. Bu zat, müslüman olan kölesi Cebere'yi dinden çıkana kadar zorladı. Sonra ikisi birlikte müslüman oldular, hicret ettiler ve sonra cihada katıldılar. Cihad yapmaya ve başlarına gelen zorluklara sabrettiler.

Âyet şöyle bitiyor: "Hicret, cihad ve sabırdan *sonra Rabb'in, elbette çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* O, geçmişte yapılanlar için çok bağışlayandır; bundan sonra, onların yaptıklarına güzelce karşılık vererek kendilerine ne kadar merhametli olduğunu gösterir.

110. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kimin başına bir musibet gelir yahut manevi seyrinde bir duraklama ve gerileme meydana gelir, velilerin yolundan döner, fakat sonra tövbe eder, nefsinin hazlarına ve keyfine uyduğu yeri terkeder, dünya

meşguliyetlerini terk hususunda nefsiyle mücâhede eder ve kendisini Allah'a sevkedecek kimseye giderse, bundan sonra Rabb'in, elbette çok bağışlayan, çok merhamet edendir. Onun geçmişteki kusurlarını affeder, kendisini doğru yoldaki arkadaşlarına katar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Herkesin Kendi Derdine Düşeceği Gün

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Allah yolunda sabredip hicret edenlerin mükâfatlarını alacağı yahut hakkı inkâr edip küfre girenlerin perişan olacağı günden bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

111. ***O gün, herkes*** *(hesap yerine)* ***gelerek kendi nefsini kurtarmak için uğraşır ve herkese yaptığının karşılığı tam olarak verilir; onlara asla zulmedilmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şunu hatırlat: *O gün, herkes* hesap yerine *gelerek kendi nefsini kurtarmak için uğraşır,* kendi derdine düşer, başkasının hali ve durumu onu ilgilendirmez." Bu durum, başka bir âyette şöyle belirtilir:

"O gün kişi, kardeşinden, annesinden, babasından, hanımından ve oğullarından kaçar" (Abese 80/34-36).

Âyet şöyle bitiyor: *"Herkese yaptığının karşılığı tam olarak verilir; onlara asla zulmedilmez;* sevapları zerre kadar noksanlaştırılmaz."

111. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kıyamet günü, kendi derdine düşecek, hayır veya şer, yaptıklarının karşılığı kendisine tam olarak ödenecek olan nefis, nefs-i emmâre veya nefs-i mülhimedir. Allah ile huzura ermiş, Allah'ın zatında fâni olmuş, Allah'la birlikte başka bir varlık görmeyen mutmain nefse gelince, ona herhangi bir azarlama ve kınama yöneltilmez, kendisine bir hesap sorulmaz; çünkü onun üzerinde hesabı sorulacak kusurlu bir iş kalmamıştır. Böyle bir amel bulunduğu takdirde, o zaten hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çekmiştir. Bu nefis sahipleri, hadiste cennete hesapsız olarak gireceği müjdelenen 70.000 kişinin içindedir. Onlar, Allah'a tevekkül edenlerdir.

Yahut şöyle de diyebilirsin: Mutmainne nefis, Allah'a Allah ile kavuşanların arasındadır; onun için Allah'tan başka bir şey yoktur. Her nefsin kendini kurtarma derdine düşeceği gün, onun delili (kurtuluş sebebi) Allah'tır. Bu konuda ârif bir şair der ki:

"Ey sevgili, insanların kendilerini kurtarmak için deliller getirdikleri gün, bizim delilimiz, senin övülecek yüzündür."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Nimetleri İnkâr Edenin Misali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, nimetleri inkâr edenin haline bir misal vererek şöyle buyurdu:

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ اٰمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ
كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا
كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمُ
الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾

112. ***Allah, (ibret için) şu beldeyi misal verdi: O belde güvenli, huzurlu idi; ona rızkı her yerden bol bol gelirdi. Sonra onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler, Allah da onlara, yaptıklarından dolayı açlık ve korku acısını tattırdı.***

113. ***Şüphesiz onlara, içlerinden peygamber geldi de onu yalanladılar. Onlar zulmederlerken azap kendilerini yakalayıverdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, ibret için şu beldeyi misal verdi: O,* saldırılardan yana *güvenli, huzurlu bir belde idi."* Bu belde Mekke'dir. Ona hiç kimse saldırmazdı. Bir zorluk ve korku anında oradan çıkıp gitme zorunluluğu yoktur. *"Oranın günlük* (yiyeceği) *rızkı her yerden,* bütün yönlerden *bol bol gelirdi. Hal böyle iken onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler."* Ona karşı büyüklük tasladılar. Yahut onlar, Allah'ın peygamberi Efendimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı büyüklük taslayıp karşı geldiler. *"Bunun üzerine Allah da onlara yaptıklarından dolayı açlık ve korku acısını tattırdı."*

Âyette, başlarına gelen musibet, bir şeyi tadarak idrak etmeye benzetildi. Kendilerini saran açlık ve korku acısı ise elbiseye benzetildi. Tatma olayı, bela ve musibetler için çok kullanılır, öyle ki bu kelime hakiki mana gibi kullanılır olmuştur (Acı ve yıkımı tattı gibi ...). Elbise ile ise bir şeyi tamamen saran ve örten durum temsil yoluyla anlatılır (Bela veya sıkıntı onu sardı gibi).

Kısaca âyetin manası şudur: Mekkeli kâfirler nimetlere nankörlük edince, Allah onlara azabı indirdi; bir elbiseye bürünen kimseyi sarıp sarmaladığı gibi korku ve açlık da onları sardı.

Eğer misal verilen belde Mekke ise onları saran korku, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] müfrezeleri ve müşriklere yaptığı saldırılarıdır. Şayet misal verilen yer, Mekke dışında bir yer ise onların yaşayacağı korku, bütün düşmanlardandır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların başına gelen bu durum, yapmakta oldukları inkâr ve yalanlama sebebiyledir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz onlara içlerinden peygamber* yani Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] *geldi."* "Onlar" ifadesi, Mekkeliler'e aittir. Âyette, onların misalini verdikten sonra, yaptıklarından bahsedilerek denildi ki:

"Onlar, kendilerine gelen *peygamberi yalanladılar. Bunun üzerine onlar,* tövbe etmeden *zulüm içinde koşup dururlarken azap kendilerini yakalayıverdi;* açlık, kıtlık ve Bedir Şavaşı'nda ölümle yüz yüze geldiler."

112-113. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kendisiyle huzur içinde ve güvende olan bir kalbi misal verdi: O kalbe, her yönden ilim ve manevi ihsan rızıkları gelmekteyken, terbiyesine girdiği şeyh nimetini inkâr edip kemale ermeden önce, onun elinden (terbiyesinden) çıktı. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona, Allah ile zengin olma halinden sonra manevi fakirliği, insanlardan korkuyu tattırdı, yakînden sonra elindeki manevi ihsanları kaybetme musibetini yaşattı. Bu onun, kötü edebi ve vasıtayı (mürşidini) inkârı sebebiyle meydana geldi. O kimse, terkettiği şeyhinden daha yüksek birine gitmiş olsa da bu sonucu yaşar. Çünkü sana, fazileti belli olan bir şeyhe hizmet etmek düşer.

Kime, manevi bir kapı nasip olursa ona ihlâsla yapışmalıdır. Bu, müşahede ehli yanında tecrübe edilmiş bir durumdur. Ârifler gördüklerini söylerler. Diğer insanlar ise duyduklarıyla yetinirler; ancak bir şeyin haberini duymak onu bizzat görmek gibi olmaz.

Yukarıda söylediğimiz durum şu kimse için geçerlidir: Eğer terkedilen şeyh, terbiyeye ehil, bu konuda kendisine izin verilmiş, hakikat ve şerait ilimlerine sahip bir kimse ise onun terbiyesine giren bir kimse, kemale erene ve kendisine izin verilene kadar ondan ayrılmamalıdır. Şayet şeyh, terbiyeye ehil ve izinli değilse ona bağlanan kimse, kendisinden daha yüksek birine gider. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Nimete Şükür Emri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, nimetleri elde tutan şükrü emrederek şöyle buyurdu:

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالاً طَيِّباًۖ وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ
تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَٓا اُهِلَّ
لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٥﴾ وَلَا
تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا
عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَۜ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَۜ ﴿١١٦﴾
مَتَاعٌ قَلِيلٌۘ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا
عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُۚ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾

114. ***Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin. Eğer yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız, O'nun nimetine şükredin.***

115. ***Allah size, sadece ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Sadece kim mecbur kalırsa*** *(başkalarının haklarına)* ***saldırmaksızın, sınırı da aşmadan*** *(bunlardan yiyebilir).* ***Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

116. ***Dillerinizle uydurduğunuz yalan yanlış şeyleri, Allah'a mal ederek, "Bu helâldir, şu haramdır" demeyin. Şüphesiz Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler.***

117. *(Onlar için dünyada)* ***pek az bir menfaat var. Ahirette ise onlar için can yakıcı bir azap vardır.***

118. *Sana anlattıklarımızı, daha önce, yahudi olanlara da haram kılmıştık. Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin."*

Allah Teâlâ, onları inkârdan sakındırıp kendilerini Câhiliye işlerinden ve bozuk görüşlerden alıkoymak için verdiği misal ve başlarına gelen azapla tehdit ettikten sonra, onlara helâl kılınan şeylerden yemelerini ve kendilerine verilen nimetlere şükretmelerini emretti. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız,* elinizdekinin kalması için *onun nimetine şükredin."* Allah'ın nimetlerini başkasına nisbet etmeyin, putların size şefaat edeceğini söylemeniz ve başka sözleriniz gibi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah size, sadece ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Sadece kim mecbur kalırsa,* başkalarının haklarına *saldırmaksızın, sınırı da aşmadan bunlardan yiyebilir. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* Bu âyetin açıklaması, Bakara sûresinin 173. ve Mâide sûresinin 3. âyetlerinin tefsirinde geçti.

Beyzâvî demiştir ki: Allah Teâlâ onlara, kendilerine helâl kıldığı şeyleri yemelerini emretti ve onlara haram kılınan şeyleri saydı. Bunu, sayılan şeylerin dışındakilerin helâl olduğunun bilinmesi için yaptı. Sonra bu hükmü, müşriklerin kendi hevâlarına (nefislerinin keyfine) göre haram ve helâl saymalarını yasaklayarak kuvvetlendirdi. Âyette şöyle buyurdu:

"Dillerinizle yalan yanlış nitelemelerle, 'Bu helâldir, şu haramdır' demeyin." Allah'ın helâl kılmadığı bir şeye, "Bu helâldir" demeyin. Yine Allah'ın haram kılmadığı bir şeye de, "Bu haramdır" hükmünü vermeyin. Onlar, başka bir âyette geçtiği gibi şöyle dediler:

"Şu hayvanların karnında bulunan yavrular erkeklerimize aittir, eşlerimize haramdır" (En'âm 6/139).[105]

Âyet şöyle devam ediyor: "Bu söylediklerinizi *Allah'a* nisbet ederek O'na *karşı yalan uydurmak için söylersiniz. Şüphesiz Allah'a karşı yalan uyduranlar* asla *kurtuluşa eremez."* Çünkü onlar, nefislerinin arzularını elde etmek için dünyanın felahını (nimet ve huzurunu) erkenden istediler, bu sebeple ahiretin felahından mahrum kaldılar. Bunun için Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Onlar için dünyada *pek az bir menfaat var;* o, fâni ve geçicidir. Ahirette ise *can yakıcı bir azap vardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sana anlattıklarımızı, daha önce yahudi olanlara da haram kılmıştık."* En'âm sûresinin 146. âyetinde buyrulduğu gibi onlara, bütün tırnaklı hayvanları, sığır ve koyunların iç yağlarını haram kıldık. *Biz,* bunları haram kılarak *onlara zulmetmedik, fakat onlar,* kendisi sebebiyle cezayı hak ettikleri işleri yaparak *kendilerine zulmediyorlardı."*

Allah Teâlâ, (Kur'an ve Sünnet'te) müslümanlara ve yahudilere haram kıldığı şeyleri açıkladı. Bunu şunun bilinmesi için yaptı: Bunların dışındaki şeyleri haram kılmak, Allah adına bir iftiradır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

114-118. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kendisine nasip ettiği vasıta (kâmil mürşid) nimetini ikrar edip bu nimete şükrederek ahdi üzere kalan kimselere buyurur ki:

Allah'ın size nasip ettiği yakîn yiyeceğinden ve ilim meyvelerinden yiyin; eğer sadece O'na ibadet ediyor ve sırf O'na yöneliyorsanız, Allah'ın nimetine şükredin. Allah size sadece, sizi kendisinden alıkoyan şeyleri haram kıldı. Bunlar, leş hükmünde olan dünya, onun için verilen kavga, gaflet, kalbi katılaştıran, aklı aptallaştıran şeyler, Hakk'a ulaşma konusunda gayret azlığı, Allah'ın kudret elinin dışında birinden (vası-

---

105 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/559.

tayı gerçek mülk sahibi görerek) alınan şeyler ve Allah'ın rızası dışında hedeflenen işlerdir. Bunlar sadece bir zaruret anında yapılabilir. Şüphesiz zaruretler, haramları mubah kılar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kusurdan Sonra Tövbeye Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yukarıda sayılan kusarlardan birini işleyen kimseleri tövbeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوٓءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
وَاَصْلَحُوٓا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٩﴾

119. ***Sonra şüphesiz Rabb'in, cahillikle kötülük yapan, sonra peşinden tövbe edip halini düzeltenler için, onlar tövbe ettikten sonra çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sonra şüphesiz Rabb'in, cahillikle,* şirk, Allah'a iftira ve bunların dışındaki günahlar gibi bir *kötülük yapan, sonra peşinden tövbe edip halini,* amelini *düzeltenler için, onlar tövbe ettikten* veya bu cahillikten *sonra,* bu kötülüğü *çok bağışlayan,* onlara *çok merhamet edendir."* Onlara, hakka yönelişlerinin mükâfatını verir.

Cahillikle demek, ameli yaparken cehalet içinde olmak demektir. Bu, Allah'ı tanımamak, O'nun azabından ve yaptığı işin sonunu düşünmekten cahil olmaktır. Ondaki bu hal, şehvetin kendisine galip gelmesi sebebiyle olmaktadır.

119. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, edebini kötüleştirir, fakat sonra tövbe edip edebe yönelirse Allah dostlarına kavuşur. Âriflerden biri demiştir ki: "Hangi kötü edep,

sonuçta (seni tövbeye ve halini ıslah etmeye sevkederek) hayırlı bir sonuç veriyorsa o da bir edeptir."

Tövbe, makamlara göre farklı olur. Avamın tövbesi, hata ve kusurlardandır. Havassın (velilerin) tövbesi, gaflete sebep olan hallerdendir. Havassü'l-havas (seçkin velilerin) tövbesi ise ilâhî huzurda müşahede halindeki noksanlıklardandır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şükür ve Tevhidde Rehber Peygamber

Cenâb-ı Hak, bundan sonra şükre teşvik etti. Onun, halili Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] dini ve yolu olduğunu belirtti. Ümmet-i Muhammed'i de ona teşvik ederek şöyle buyurdu:

إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٠﴾
شَاكِرًا لِأَنْعُمِهِ اجْتَبٰيهُ وَهَدٰيهُ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾ وَاٰتَيْنَاهُ فِي
الدُّنْيَا حَسَنَةً وَإِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٢٢﴾ ثُمَّ أَوْحَيْنَا
إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٣﴾

120. ***Şüphesiz İbrahim, bütün şirk çeşitlerinden uzaklaşarak tevhid üzere, Allah'a itaat eden bir önderdi. O, hiçbir zaman Allah'a ortak koşanlardan olmadı.***

121. *Allah'ın nimetlerine şükrediciydi. Allah, onu seçti ve doğru yola iletti.*

122. *Ona dünyada güzellik verdik. Muhakkak ki o, ahirette de salihlerdendir.*

123. *Sonra da sana, "Bütün şirk çeşitlerinden uzaklaşarak, tevhid üzere İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden değildi" diye vahyettik.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İbrahim, bir ümmetti* yani imam ve önderdi." Allah Teâlâ başka bir âyetinde, Hz. İbrahim'e hitaben şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz seni, insanlara imam yapacağım" (Bakara 2/124).

Abdullah b. Mesud (radıyallahu anh) demiştir ki: "Ümmet, insanlara hayrı öğreten kimsedir."[106]

Yahut Hz. İbrahim (aleyhisselâm), tek başına bir ümmetti; o, diğer insanlarda bulunan güzel hasletleri kendisinde toplamıştı. Böylece o, pek çok şahısta bir arada bulunması zor olan kâmil hasletleri ve güzel ahlâkları bünyesinde topladığı için, tek başına bir ümmet oldu. Bir âlim bu manada demiştir ki:

"Âlemi, bir şahısta toplaması Allah için zor bir şey değildir."

Hz. İbrahim (aleyhisselâm), tevhid ehlinin imamı ve hakikate erenlerin önderidir. O, bütün müşrik gruplarla mücadele etmiş ve onların bozuk fikirlerini kesin delillerle çürütmüştür. Bunun için Cenâb-ı Hak, müşriklerin bozuk fikirlerini belirtikten sonra ondan bahsetti.

Hz. İbrahim'e (aleyhisselâm), "tek ümmet" denmesinin bir sebebi de şudur: O, (ilk zamanlar) tek başına bir mümindi, o devirdeki diğer insanlar ise kâfirdi. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[107]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, bâtıldan uzaklaşarak tevhid üzere Allah'a itaat eden,* O'nun emirlerini yerine getiren *bir önderdi. O, hiçbir zaman Allah'a ortak koşanlardan olmadı."* Ey Kureyşliler, sizler onun dininde olduğunuzu söylüyorsunuz; halbuki siz müşriksiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O, *Allah'ın nimetlerine şükrediciydi;* az veya çok, hiçbir nimete şükürde kusur etmezdi. *Allah onu,* peygamberlik ve özel dostluk için *seçti* ve kendisini nimetin sahibinin huzuruna ulaştıran *doğru yola iletti* ve O'na davet etti."

---

106 İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 14/394 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/547; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/176.

107 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/560-561.

"Ona dünyada güzellik verdik." Bu güzellik, onu bütün insanlara sevdirmemiz, kendisine bütün milletler arasında güzel şekilde anılmayı nasip etmemizdir. Öyle ki daha sonra gelen krallar ve zalim idareciler bile onu sevip hayırla anarlar. Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] dünyada verilen diğer güzellikler, Allah'a taat ve marifet içinde geçen uzun bir ömürle, kendisine verilen helâl maldır.

"Muhakkak ki o, ahirette de salihlerdendir." O, huzurumuza layık kimselerdendir. Yahut o, huzurumuzda özel yakınlığa ulaştırılmış, kendilerine yüksek dereceler ihsan edilen salihlerdendir. Nitekim Hz. İbrahim [aleyhisselâm], âyette geçtiği gibi, bunu şöyle istedi:

"Beni, salihlere kat" (Şuarâ 26/83).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra, ey Muhammed, sana şunu vahyettik:* Allah'tan başka her şeyden, yüz çevirerek *tevhid üzere İbrahim'in dinine uy!* Onun dinine ve tevhiddeki yoluna, onun yumuşaklıkla davet edişine, her bir insanla anlayış seviyesine göre en güzel şekilde mücadele edişine uy. *O, müşriklerden değildi*; bilakis tevhidde kendisine uyulacak bir önderdi." Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] şirke düşmediği ikinci kez tekrar edildi; bu, şirk koştukları halde, kendilerinin Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] dininde olduğunu zanneden yahudi, hıristiyan ve mürşriklerin bu düşüncelerini ret içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

120-123. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, zâhiren Allah'ın taatine sarılır, iç âleminde Allah'tan başka varlıklardan yüz çevirir, devamlı Allah'a şükreder ve insanları bu büyük işe davet ederse o kimse, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] meşrebinde, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ahlâkında bir veli, Allah'a yakınlık elde etmiş bir dost ve sevgili olur. Cenâb-ı Hak onu huzuruna ulaştırmak için seçmiş ve kendisini doğru yola ulaştırmıştır. O kimse, dünyada saîd olarak (doğru yolda, huzur içinde) yaşar, şehid olarak ölür ve salihlere katılır. Allah Teâlâ, lutuf ve ihsanıyla bizleri de onlara katsın.

Yahudilere Cumartesi Gününün Tahsisi

Yahudiler, sadece kendilerinin Hz. İbrahim'in dininde olduklarını söylediklerinde; Allah Teâlâ, cumartesi yasağının Hz. İbrahim'in dininde olmadığını belirtip onların iddialarını reddederek şöyle buyurdu:

إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

124. ***Cumartesi gününe saygı, sadece onda ihtilaf edenlere farz kılındı. Şüphesiz Rabb'in, onların ihtilafa düştükleri şey hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Cumartesi gününe saygı,* o güne tâzim gösterilmesi ve o günün sırf ibadete ayrılması *sadece onun hakkında* peygamberleriyle görüş ayrılığına düşenlere, *ihtilaf edenlere farz kılındı.*"

Onlar, yahudilerdir. Hz. Musa [aleyhisselâm] onlara, cuma gününü tamamen ibadete ayırmalarını emretti; onlar bundan kaçınarak,

"Biz ibadet için cumartesi gününü istiyoruz; çünkü Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratmayı o günde bitirdi" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, o günü onlara tahsis etti ve o günde kendilerine ağır ibadetler yükledi.

Bu konuda şöyle denmiştir: Allah Teâlâ yahudilere cuma gününü ibadet için ayırmalarını emredince, bazıları kabul etti, çoğunluğu kabul etmedi; bu konuda ihtilafa düştüler.

Onların ihtilafa düştükleri konu hakkında şu da söylenmiştir: Onlardan bazısı, cumartesi günü avlanmayı haram saydı, bazısı ise helâl gördü. Bunun üzerine Allah onları maymun ve domuza çevirerek cezalandırdı. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Onların şekilleri maymun ve domuza

çevrilerek kendilerine verilen ceza sadece, ihtilafa düşenlere verildi. Onlar, cumartesi günü avlanmayı bazan helâl gördüler, bazan haram saydılar. Yahut onlardan bazısı bunu helâl gördü, bazısı haram saydı.

Allah Teâlâ, onları burada müşriklere bir tehdit olarak anlattı; Allah'ın nimetlerine nankörlük eden şehirden bahsedilmesi gibi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz Rabb'in, onların ihtilafa düştükleri şey hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir."* O, her gruba hak ettiği karşılığı verir; itaat edenleri mükâfatlandırır, isyan edenleri cezalandırır.

124. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şeyh ve âlim gibi büyük zatlara (delilsiz ve yersiz) muhalefet etmek, onlardan önce görüş bildirmek ve konuşmak en çirkin işlerden ve kötü edeptendir. Bu durum, onu yapanın, kalbinin Allah'tan kopması ve ilâhî huzurdan uzaklaştırılması şeklinde azarlanmasını ve cezalandırılmasını gerekli kılar.

Âriflerden biri demiştir ki: "Büyük zatlarla (ârif ve kâmil mürşidlerle) oturduğun zaman, onların gönlünde gizlenmiş sırrı elde etmek için bütün bildiklerini terket, onları bilmediklerine kat (hiçbir şey bilmeyen kimsenin tevazu, arzu ve edebiyle ona yönel)."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İnsanları Allah Yoluna Davet Usulleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], insanları Allah'a davet etmesini emrederek şöyle buyurdu:

اُدْعُ اِلٰى سَب۪يلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّت۪ي هِيَ
اَحْسَنُۜ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَب۪يلِه۪ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَد۪ينَ ﴿١٢٥﴾

125. *Resûlüm! Rabb'inin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Şüphesiz Rabb'in, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Muhammed,* insanları *Rabb'inin yoluna,* O'na ulaştıran yola *hikmetle davet et."* Bu yol iman, İslâm ve gücü yetenler için ihsan yani Allah'ı görüyor gibi O'na kulluk yapma makamıdır.

Hikmetle davet, peygamberlik siyasetiyle (sabır ve inceliği ile) davettir. Yahut onları, sağlam sözle, yani gerçeği açıklayan, şüpheyi ortadan kaldıran delille doğru yola davet etmektir.

Diğer davet şekli şöyle belirtiliyor: *"Ve güzel öğütle çağır."* Kur'an'ın öğütleri ve kalbi uyandıracak haberleriyle davet et. Yahut onları ikna eden hitaplar ve fayda veren ibretlerle davet et.

"Ve onlarla, onların içinde inat edenlerle *en güzel şekilde,* en güzel mücadele yoluyla *mücadele et!"* Bu, onlara kolay ve yumuşak yaklaşmak, en kolay şekli tercih etmek ve en meşhur (açık, kesin ve herkesçe bilinen) bilgilerle söze başlamaktır. Böyle yapılması, karşı tarafın ateşinin sönmesinde ve problemlerinin açıklanmasında daha faydalıdır.

Birinci davet şekli (hikmetle davet), ümmetin doğruyu talep eden seçkinleri içindir. İkinci davet şekli (güzel öğütle davet), avam insanlar içindir. Üçüncü davet şekli (en güzel mücadeleyle davet) ise, onların içindeki inatçılar içindir.

İbn Cüzey demiştir ki: "Hikmet, doğruluğu açık sözdür. Öğüt, güzel şeylere teşvik etmek ve kötü âkıbetten korkutmaktır. Cedel, hasma cevap vermek ve fikrini reddetmektir. Bu üç şeye aklî ilim sahipleri (filozoflar), burhan, hitabet ve cedel ismini verirler. Bu âyet, kâfirlerle ateşkes halinde olmayı gerektiriyor, fakat daha sonra gelen cihad âyeti ile bunun hükmü kaldırılmıştır.

Şöyle de denilmiştir: Hak yoluna, yumuşaklık ve güzellikle davet etmenin hükmü kaldırılmamıştır; kılıçla mücadele (cihad), kendisine

sözün ve öğüdün bir fayda vermediği kâfirlere karşı yapılır. Günahlara dalan müminlere gelince, onlar için, âlimlerin ittifakıyla bu âyetin hükmü kıyamete kadar geçerlidir."[108]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Rabb'in, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir."* Yani resûlüm, sana düşen sadece tebliğ ve davet etmektir. Hidayet ve dalâletin gerçeklemesi, onlara karşı mükâfat ve azabın verilmesi senin işin değildir. Kimin hak yoldan saptığını ve kimin hidayet üzere gittiğini en iyi Allah bilir; hepsinin yaptığına karşılık verecek olan O'dur.

125. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları Allah yoluna hikmetle davet, manevi himmet ve hal ile yapılan davettir. Bu davet, hakikate ulaşmış ârifler tarafından, sıdk ve tasdik ehline (onlara samimi olarak inanıp tasdik edenlere) yapılır.

Güzel öğütle davet, sözle, hayra teşvik ederek ve azaptan korkutarak olur. Bu tür davet, seyrü sülûk yolunda tereddüt edenlere yapılır.

Güzel mücadele ile öğüt ise vaaz ve uyarı ile yapılan davettir. Manevi yol ve hakikat ilminin fazileti, onu inkâr edenlere anlatılır; eğer hakikat ehline ulaşırlarsa onlara yapılacak budur.

Özetle deriz ki: Hikmetle davet, manevi yola muhabbet eden onu ve tasdik edenlere yapılır. Öğütle davet, manevi yol hakkında şüpheleri olanlara yapılır. En güzel mücadele ile davet ise (hakikat ilmini ve velileri) inkâr edenlere yapılır. Bu yapılır ki hak ile bâtılı tanısınlar.

Şöyle de diyebilirsin: Hikmetle davet etmek, büyük ârif zatlara mahsus bir iştir. Güzel öğütle davet, salih zatlardan vaaz ve öğüt yapanlara ait bir iştir. Güzel mücadele ile davet ise hayırlı (müttaki) âlimlerin yapacağı bir iştir. Bazan bütün bunlar bir kişide toplanır, eğer o, zâhir ve bâtın ilmine sahip biriyse insanları doğru yola hepsiyle davet eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

108 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/438-439.

Eziyete Karşılık Verme Usulü

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] genel daveti emrettiği gibi herkese karşı sabrı da emretti. Çünkü Hakk'a davet işinde eziyet ve sıkıntı eksik olmaz, bunun için Allah'a davet edenlerin büyük bir sabra ihtiyacı vardır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهٖۜ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ
لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فٖي
ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذٖينَ اتَّقَوْا وَالَّذٖينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

126. ***Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle ceza verin. Şayet sabrederseniz, şüphesiz bu, sabredenler için daha hayırlıdır.***

127. ***Sabret! Senin sabrın sadece Allah'ın yardımı iledir. Onlar adına üzülme. Kurmakta oldukları tuzaktan dolayı telaş edip sıkıntıya düşme.***

128. ***Şüphesiz Allah,*** *(kötülükten)* ***sakınanlarla ve ihsan sahipleriyle beraberdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer, size eziyet edenlere ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle ceza verin.* Şayet size (maddi olarak) bir kötülük yapılmışsa siz de onun benzeriyle karşılık verin, daha fazlasını yapmayın.

Âlimlerin çoğunluğuna göre bu âyet, Hz. Hamza'nın [radıyallahu anh] şehid edilmesiyle ilgili yaşanan olay hakkında inmiştir. Müşrikler, Uhud Savaşı'nda Hz. Hamza'yı şehid edip karnını yardıklarında, onu bu halde gören Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] dayanamayıp,

"Vallahi, eğer Allah bana zafer verirse, senin yerine onlardan yetmiş kişiye böyle yapacağım!" diye yemin etti. Bunun üzerine bu âyet indi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yeminine kefâret ödedi ve dediğini uygulamadı.[109]

Müsle yapmak (savaşta da olsa, sırf eziyet etmek için bir kimsenin burnunu, kulaklarını ve diğer âzalarını kesmek) haramdır; İslâm âlimleri arasında bu konuda bir ihtilaf yoktur. Bununla ilgili pek çok hadis-i şerif rivayet edilmiştir.

Buna göre, bu âyet Medine inmiştir. Âyetin, herkese ait olması da muhtemeldir. Âlimlerin Hz. Hamza'yı [radıyallahu anh] dile getirmeleri, örnek vermek içindir. O zaman âyet, sûrenin diğer âyetleri gibi Mekke'de inmiştir.

Âlimler şu konuda farklı görüşler söylemişlerdir: Bir adam, başkasının malını haksız yere alsa, sonra ona bir emanet verse, bu kimsenin, hıyanet yoluyla onun malından kendisine yapılan haksızlık miktarı kadar bir şey alması câiz midir, değil midir? Bazı âlimler, âyetin zâhirine bakarak bunun câiz olduğunu söylemişlerdir. İmam Mâlik ise câiz görmemiştir. Onun bu konudaki delili, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözüdür:

"Sana verilen emaneti yerine teslim et, sana hainlik yapana sen hainlik yapma!"[110]

Bu açıklama İbn Cüzey'e aittir.[111]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şayet sabrederseniz,* size yapılan kötülüğün aynısıyla karşılık vermezseniz, şüphesiz *bu sabır,* sabredenler için daha hayırlıdır." Zulme uğrayan kimsenin intikam alması mubahtır; sabretmesi ise intikamdan daha hayırlıdır.

Sabredenlerle, bütün sabredenlerin kastedilmesi de muhtemeldir. Yahut onunla, âyetin ilk hitap ettiği kimseler kastedilmiştir. O zaman sanki şöyle denilmiş oluyor: Ey eziyete maruz kalan müminler, sabır sizin için daha hayırlıdır.

109 İbn Sa'd, *Tabakat,* 3/13; Hâkim, *Müstedrek,* 3/197; Heysemî, *ez-Zevâid,* 6/119; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/179.

110 Ebû Davud, Büyû', 79; Tirmizî, Büyû', 38 (nr. 1264).

111 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/439.

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] açıkça sabrı emretti; çünkü Allah Teâlâ'yı en fazla tanıdığı için, insanlar içinde en çok sabretmesi gereken odur. Bu konuda şöyle buyurdu:

"Resûlüm, sabret! Senin sabrın sadece Allah'ın yardımı, O'nun özel desteği ve seni sabırda sabit kılması *iledir."*

Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına,

"Ben, bana emredildiği gibi sabredeceğim; ya siz ne yapacaksınız?" diye sordu; onlar da,

"Biz de bizi teşvik ettiğin gibi sabrederiz" dediler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar adına üzülme."* İman etmiyorlar diye kâfirler adına üzülme; onların imana gelmeleri için hırs göstererek kendini üzme!

Yahut müminlere yapılan şeylerden dolayı kendini üzme!

"Kurmakta oldukları tuzaktan dolayı telaş edip sıkıntıya düşme." Yani onların tuzak ve hilelerinden dolayı için daralmasın, onların halinden dolayı endişeye düşme; ben onlara karşı senin yardımcınım.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah,* küfür ve isyandan *sakınanlarla ve* amellerinde *ihsan sahibi olanlarla beraberdir."* Allah onlarla dostluğu, yardımı, özel gözetmesi ve korumasıyla beraberdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, emrini yücelterek Allah'tan korkanlarla ve insanlara şefkatle iyilik edenlerle beraberdir.

Bir diğer mana: Allah, kendilerini Allah'tan alıkoyan şeylerden sakınan ve Allah'ı müşahede ederek ihsan makamına ulaşmış kimselerle beraberdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ihsan halini şöyle tarif buyurmuştur:

"İhsan, Allah'a, O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir. Sen O'nu göremesen, O seni görmektedir."[112]

112 Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 57; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, *Müsned*, 1/27, 51.

Bu halde Allah onlarla muhabbet ve sevgisiyle beraberdir. Bu durumda şu hadisin sırrı tecelli eder:

"Ben bir kulumu sevince (kendisine özel olarak ihsan edeceğim nurum ile) onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. O, benimle işitir, benimle görür, benimle tutar, benimle yürür. Bana sığınırsa onu korurum. Benden bir şey isterse kendisine veririm."[113]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

126-128. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin hali, azimetleri (takvaya en uygun olanı) almak ve her şeyde en güzele sarılmaktır. Bunu şu âyetle amel için yaparlar:

"Onlar, sözü işitirler ve onun en güzeline uyarlar" (Zümer 39/18).

Bunun için veliler şöyle demişlerdir: "Sûfînin (Allah yolunda) kanı helâl, malı mubahtır (o Allah için her şeyini feda etmiştir)." Çünkü o, nefsi için intikam almaz, bilakis, kendisine yapılan bir kötülüğü en güzel şekilde savar. Sabır sûfîlerin huyudur; rıza ve teslimiyet ise ahlâkıdır.

Sabrın hakikati, yüce Rabb'in hükmü karşısında, hiçbir feryat ve şikâyette bulunmaksızın kalbi sükûnet içinde tutmaktır.

Sabır şu dört konuda gösterilir: Taatler, günahlar, nimet ve musibet.

Taatlere sabır, onlara hemen koşarak olur.

Günahlara sabır, onları terkederek olur.

Nimete sabır, ona şükrederek ve Allah'ın ondaki hakkını yerine getirerek olur.

Musibete sabır, ilâhî kazâya rıza göstererek ve kimseye şikâyette bulunmayarak olur.

Sabır altı çeşittir: Allah yolunda sabır, Allah için sabır, Allah'la olmaya sabır, Allah ile sabır, Allah'a karşı sabır ve Allah'tan ayrı kalmaya sabır.

---

113 Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

Allah yolunda sabır, Allah'a ulaşma yolunda, yapılan mücâhedelerin ve riyâzetlerin sıkıntısına sabretmektir. Bu, manevi yola yeni girenlerin seyrü sülûk halinde olanların sabrıdır.

Allah için sabır, taatlerin meşakkatine, günahları terketmenin sıkıntısına, başa gelen bela ve musibetlerin acısına sabretmektir. Bu sabır, Allah rızasına ulaşmak için gösterilmeli, yoksa bir sevap beklentisi ve bir hazza ulaşmak için olmamalıdır. O, ihlâs sahiplerinin sabrıdır.

Allah'la olmaya sabır, kalbin sürekli murakabe ve müşahede hali içinde Allah ile birlikte olmaya sabretmesidir. Murakabe halinde sabır, Allah'ı sevenlerin, müşahede halinde sabır ise Allah tarafından sevilenlerin sabrıdır.

Allah ile sabır, başına gelen kaderin tecellilerine nefis ile değil, Allah ile yani O'nun özel yardımıyla sabretmektir. Bu, cezbe ve seyrü sülûk sahibi âriflerden Allah'ta fâni olmuş kimselerin sabrıdır.

Allah'a karşı sabır, rubûbiyyet sırlarını ehli olmayana açmamaya veya sürekli Allah'ı müşahede halinde kalma konusunda gösterilen sabırdır.

Allah'tan ayrı kalmaya sabır, sevgililerin cefası anında kapısında beklemeye sabretmektir. Kul, Allah'a yakınlık makamında, O'nunla ünsiyetin tadını aldıktan ve manevi sırları müşahede ettikten sonra, elde ettiği bu şeyleri kalbinden kaybeder, -Allah korusun- ilâhî huzurdan uzaklaştırılma ve kovulma halini hissederse, bu durumda sabretmeli, sonsuz kerem ve ihsan sahibi olan Allah, kendisine lutfedene kadar kapısından ayrılmamalı, dağılıp gevşekliğe düşmemeli, Allah'a yalvarıp yakararak, Mevlâ'sının keremini bekleyerek yerinden ayrılmamalıdır. Böyle yaparsa kulluk edebini yerine getirerek sabretmiş olur.

Bu sabır, sabırların en ağırı ve en zorudur. Ona sadece, manevi halinde karar kılmış, kullukta kemale ermiş ârifler güç yetirirler. Onlar, Allah kendilerini ister kendisine yaklaştırsın ister uzaklaştırsın, bütün hallerinde Allah için kulluk yapan kimselerdir.

Ali b. Abdullah Basrî şunu anlatmıştır:

"Bir adam Şiblî'nin meclisine geldi ve ona,

'Sabredenler için hangi sabır daha ağırdır?' diye sordu; Şiblî,

'Allah Teâlâ yolunda sabır!' dedi. Adam,

'Hayır, o değil!' dedi. Şiblî,

'Allah Teâlâ için sabır!' dedi. Adam,

'O da değil!' dedi. Şiblî,

'Allah Teâlâ ile birlikte olmaya sabır!' dedi. Adam,

'Hayır, o da değil!' dedi. O zaman Şiblî,

'Peki, öyleyse hangi sabırdır?' diye sordu. Adam,

'Allah Teâlâ'dan ayrı kalmaya sabır!' dedi. Bunu işiten Şiblî, (aldığı cevabın incelik ve güzelliğinden) yüksek sesle öyle bir çığlık attı ki az kalsın ruhu çıkıyordu!"[114]

Bunun sebebi şudur: Seven, sevdiğinden ayrı kalmaya sabredemez; fakat sevgili eziyet ve cefa edince, ona sadece sabır ve kapısında beklemekle dayanmak mümkün olur. Bu konuda bir şair der ki:

"Sevgiden şikâyet edersen, sen bizden değilsin. Ey bize ulaşmayı hedefleyen kimse, sıkıntı ve cefaya tahammül et!"

Bir adam, Ebû Muhammed el-Harîrî'ye [rahmetullahi aleyh] gelerek, "Ben üns (Allah ile huzur ve muhabbet) halindeydim. Allah bana, bu hal içinde kendisine karşı rahat davranma yolunu açtı. Bir hata ettim; makamımdan perdelendim. Ona tekrar ulaşmanın yolu nedir? Bana daha önce bulunduğum hale ulaşmanın yolunu göster" dedi. Bunları dinleyen Ebû Muhammed el-Harîrî ağladı ve adama,

"Kardeşim, herkes bu halin kahrı altındadır. Bunun nasıl olacağını bilmem, fakat ben sana, birine ait şu beyitleri söylerim" dedi ve şu manadaki beyitleri okudu:

114 bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 379 (İstanbul: Semerkand, 2005).

"Şu diyarda dur; burası onların eser ve kalıntılarıdır. Sevenler, orada hasret ve şevk ile ağlarlar. Kaç defa, onların mahallesinde durup orada yaşayanlardan haber sordum, onlara ulaşmak istedim, kendilerine olan şefkatimi dile getirdim. O zaman aşk, bana kendi diliyle dedi ki: Sen âşık olduğunu terkettin, izzet ve şerefi ona kavuşanlar elde etti!"

Şu adamın hali de buna bir örnektir. Bu zat, kırk yıl Harem'de (Mekke'de) kaldı. Sürekli, "Lebbeyk, buyur Allahım sana geldim!" diyordu; gizli bir ses ona, "Senin için huzurumuzda buyur yok, sana saadet de yok; senin haccın reddedilmiştir!" karşılığını veriyordu. O da sürekli, "Sana geldim yâ Rabb'i" diye telbiyeye devam ediyordu. Kendisine, bu halinin sebebi sorulunca şöyle dedi:

"Burası O'nun kapısıdır; ondan başka bir kapı yok ki oraya yöneleyim (ölene kadar O'na yalvarmaya devam edeceğim)" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onu kabul ederek, "Buyur kulum, huzurumuzda kabul gördün!" dedi, duasına karşılık verdi.

Şu adamın durumu da bu konuda bir örnektir. Çokça ibadet yapan birine, vahiy yoluyla (devrindeki peygamberin diliyle), "Sen cehennemliksin!" dendi; bunun üzerine adam, ibadet ve gayretini artırdı, daha fazla ibadete yöneldi.

Bütün bunlar, Allah'tan ayrı kalmaya sabır haline uygun şeylerdir fakat bundan, o kimselerin kemal hali anlaşılmaz. Kulun kemal hali sadece, marifeti kemale erince ve fenâ makamını elde edince ortaya çıkar. O zaman, kulluğundaki kemal halinden dolayı ona Allah'ın emri kolay gelir. Bu konuda biri, nazım halinde şöyle demiştir:

"Önceleri ben, onlardan, kendilerine kavuşmayı talep ederdim. Bana ilim gelip cehalet ortadan kalkınca, yakînen şunu anladım: Aslında kul için (ondan başlayan ve kendisini maksadına ulaştıracak hakiki) bir talep yoktur. Eğer onu (kabul edip huzura) yaklaştırırlarsa bu bir lutuftur; huzurdan uzaklaştırırlarsa bu da bir adalettir. Onlar, bir şeyi ortaya koyunca, sahip oldukları vasıftan başkasını göstermiyorlar. Eğer asıl hallerini gizlerlerse, gizlenmek onlar için daha tatlıdır."

Marifeti kemale ermeyen kimseye gelince, o, başına gelen bu tür durumları hoş bulmayıp onu yerer. Marifette kemale ermeyen âbid, zâhid ve âşıklar böyledir. Onlar bu hale sabretmeye güç yetiremezler; ya akılları bozulur ya da boş işlere dalmaya dönerler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ, efendimiz Hz. Muhammed'e ve onun âline salât ve selâm etsin.

Nahl sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(17) İSRÂ SÛRESİ[115]

Sûre Hakkında Bilgi: İsrâ sûresi Mekke'de nâzil olmuştur, sadece 73 ilâ 80. âyetlerin Medine'de indiği rivayet edilmektedir. Sûre 111 âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Öncesi sûrenin sonunda, *"Şüphesiz Allah müttakilerle ve ihsan sahipleriyle beraberdir"* buyruldu. Bununla şuna işaret edilmiş oldu: Kim Allah'tan korkar ve ihsan makamını elde ederse o kimse, ruhu ile melekût âlemine ve ceberût sırlarına yolculuk yapar.

İsrâ Mucizesi

Cenâb-ı Hak, İsrâ sûresine zatını tenzih ederek, kendisini bütün noksan sıfat ve hallerden uzak tutarak başladı. Bunu, cahiller Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Hak Teâlâ ile buluşmak için belirli bir yönden ve yerden yükseldiğini düşünmesinler diye yaptı. Yüce Allah, böyle bir zannı ortadan kaldırmak için, İsrâ sûresinin başlangıcında, zatının her türlü kusur ve noksanlıklardan yüce ve uzak olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

115 **İsrâ** kelimesi, "geceleyin yürümek" manasına gelir. Hz. Peygamber'in mi'rac mucizesinin Mekke'den Kudüs'e kadar olan kısmı bu sûrede anlatıldığından, sûre "İsrâ" adını almıştır (Mütercim).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سُبْحَانَ الَّذ۪ٓي اَسْرٰى بِعَبْدِه۪ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذ۪ي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿١﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. ***Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulu Muhammed'i Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, bütün noksan sıfatlardan uzak ve yücedir. O, her şeyi işiten ve görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir gece, Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya kulunu götüren Allah, bütün noksan sıfatlardan uzak ve yücedir."*

Bu kul, peygamberimiz Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Allah Teâlâ, zatıyla bütün mekân, hudut ve yönlerden uzak olarak bunu yaptı; çünkü O, her şeye, her şeyden daha yakındır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için İsrâ mucizesi, dünyada yaşayanların kendisinden ilim aldığı gibi, yücelik âleminde (göklerde) bulunanların da kendisinden ilim alması için gerçekleşti.

Cenâb-ı Hak, bir gece, habibi Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya bedeniyle götürdü. Bunu şu hadisten anlıyoruz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Ben, Mescid-i Harâm'da Beyt'in (Kâbe'nin) yanında Hicr denen yerde bulunuyordum; uyku ile uyanıklık arası bir haldeydim. O sırada bana Cibrîl geldi, yanında burak denen bir hayvan vardı."[116]

116 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 7, Menâkıbü'l-Ensâr, 42; Müslim, İmân, 259, 264.

Diğer bir rivayette, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Harem dahilinde (Kâbe'nin çevresinde) bulunuyorken İsrâ mucizesi gerçekleşmiştir. Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], amcası Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'nin evinde, yatsı namazı vaktinden sonra uyurken, kaldırılıp gece yolculuğuna çıkarılmıştır. Buraya, mescid denmiştir; çünkü bütün Harem bölgesi mesciddir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[117]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hadis ve haberlerin zâhirinden anlaşıldığına göre, isrâ ve mi'rac olayı, iki defa meydana gelmiştir. Bir defası, Kâbe'den bedeniyle başlamış, diğeri ise ruhu ile Ümmü Hânî'nin evinde gerçekleşmiştir. Olanı en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

Tefsîrü'l-Gaznevî ve diğerlerinin rivayetlerinden oluşan *el-Müstahrec* adlı eserde denmiştir ki:

"Mi'racın, sadık rüya yoluyla olduğu söylenmiştir. Bazıları, İsrâ'nın ruh ile olduğunu söylemiştir; bu görüş, her ne kadar Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] dayandırılsa da Kur'an'ın zâhirine ters bir görüştür. Âlimlerin çoğunluğu, sahabenin genelinden gelen rivayetleri kabul etmiştir. Onların bazısının sözü, diğerine karışmıştır. Pek çok sahabinin rivayetine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bana, Cibrîl [aleyhisselâm] geldi. Baktım yanında merkepten büyük, katırdan küçük bir hayvan vardı. Ona bindim. Hayvan, adımını, gözünün gördüğü yere atarak hızla gidiyordu. Beni, gökle yer arasında Beytülmakdis'e kadar götürdü.

Beytülmakdis'te, peygamberlerden oluşan bir toplulukla karşılaştım; onlara namaz kıldırdım. Sonra mi'rac getirildi. O, gördüğüm şeylerin en güzeliydi. Onunla göğe yükseldim.

Dünya semasında (birinci kat gökte) yüz ve bedeni çok büyük bir zat gördüm. Bana,

'Bu senin baban Âdem'dir' dendi.

İkinci kat semada iki genç insan gördüm; 'Onlar, Yahya ve İsa'dır' dendi.

Üçüncü kat semada güzellikte insanların en üstünü bir adam gördüm; bana, 'Bu, kardeşin Yusuf'tur' dendi.

---

117 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/563.

Dördüncü kat semada İdris'i gördüm.

Beşinci kat semada Harun'u gördüm.

Altıncı kat semada Musa'yı gördüm.

Yedinci kat semada İbrahim'i gördüm. Allah'ın selâmı hepsinin üzerin olsun.

Nihayet sidretü'l-müntehâya vardım. Onu melekler sarmıştı. Onlar saıl altından çekirgeler gibiydi. Cibrîl'i gördüm, (ilâhî azametin karşısındaki ede ve korkusundan) küçük bir kuş gibi küçülmüştü. Benden geride kaldı. Kendisı ne gelmesini söyledim; Cibrîl,

'Bizden her birinin belli bir makamı vardır (ondan öteye geçemeyiz)' ded Sonra yetmiş bin perde geçtim. Refref beni arşa taşıdı. Orada bana,

'Rabb'ini selâmla, O'nu yücelt' denildi. Ben de,

'Rabbim, seni hakkı ile senâ edemem (övüp yüceltemem). Sen, zatını nası övüp yüceltiyorsan, öyle yücesin' dedim."[118]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) gördüklerini anlatınca, Mek keliler kendisini yalanladılar. Eğer mi'rac rüyada olmuş olsaydı, müş rikler onu inkâr etmezdi. Şöyle de denmiştir: Mi'rac, biri Mekke'd diğeri Medine'de olmak üzere iki defa gerçekleşti. Biri rüyada, diğeı uyanıkken oldu."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Mi'racın Medine'de olduğunu söylemel garip (kabulü zor) bir görüştür.

Mehdevî[119] demiştir ki: "O yüce huzura kadar cismiyle yükselm mertebesi, bizim peygamberimize has bir durumdur; bu, hiçbir pey gamber için gerçekleşmemiştir."

---

118 Bu, değişik rivayetlerden seçilerek özetlenmiş bir rivayettir. Mi'rac olayını anlatan r vayetleri toplu halde görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/182-226; ayrıca bk Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/4-18 (Beyrut 2004); Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, 3/79-9 Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/354-405; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/65-78; Asım Köksal, *İslâı Tarihi*, 2/205-221. Yukarıda geçen Buhârî-Müslim rivayeti yanında kısa rivayetler içi bk. Nesâî, Salât, 1; Ahmed, *Müsned*, 3/148-149.

119 Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî (v. 440/1048), tefsir ve kıraat âlimidir. e *Tafsîlü'l-Câmi' li-Ulûmi't-Tenzîl (Tefsîrü'l-Mehdevî)* adlı eseri yanında başka eserleri d vardır (geniş bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Mehdevî", *DİA*, 28/367-368).

İmam Süyûtî mi'racı, Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait özelliklerden biri olarak ele alıp işlemiştir.[120]

İbn Cüzey demiştir ki: "Âlimler, isrânın oluş şekli hakkında farklı görüşler söylemişlerdir. Âlimlerin çoğunluğu, isrâ mucizesinin (ve devamındaki mi'racın), Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bedeni ve ruhu ile gerçekleştiğini söylemişlerdir. Bir grup ise onun sadece ruhu ile rüyada gerçekleştiğini söylemişlerdir. Mi'racın beden ve ruh ile birlikte olduğunu söyleyen çoğunluğun bir delili şudur:

Eğer bu mucize rüyada olsaydı, Kureyş onu inkâr etmezdi; bu konuda kâfirlerin onu yalanlayacak bir sözü olmazdı. Ümmü Hânî'nin, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] söylediği şu söz de bu konuda ayrı bir delildir:

"Bu yaşadığın olayı kimseye anlatma, yoksa kavmin seni yalanlar."

Mi'racın rüyada olduğunu söyleyenler, bu görüşlerine şu âyeti delil göstermişlerdir:

"Sana gösterdiğimiz o rüyayı, sadece insanlar için bir imtihan yaptık!" (İsrâ 17/60).

Onlar der ki: "Sadece uykuda görülen düşe, rüya denir; gözle görmeye ise rü'yet denir. Konu ile ilgili bir hadisin sonunda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *'Uyandım, baktım ki Mescid-i Harâm'dayım'* buyurması da onun rüyada olduğunu gösteriyor."

İbn Cüzey sonra demiştir ki: "Bazıları, isrâ mucizesinin biri uyanık halde diğeri de rüyada olmak üzere iki kere gerçekleştiğini söyleyerek bu hadislerin arasını bulmuşlardır."[121]

Âyette, *"Mescid-i Aksâ'ya..."* buyruldu. Bu, Kudüs'teki Beytülmakdis'tir. Mescid-i Aksâ, "en son mescid" manasındadır. O zaman, onun ötesinde bir mescid bulunmadığı için kendisine bu isim verilmiştir. Ondan şöyle bahsedilmiştir:

---

120 Süyûtî, *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, 1/252-296 (Beyrut 2003).

121 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/440.

"Etrafını mübarek kıldığımız mescid ..." Mescid-i Aksâ ve çevresi, din ve dünyanın bereketlerine sahip bir yerdir; çünkü orası, vahyin indiği ve peygamberlerin ibadet ettiği bir yerdir. Ayrıca oranın çevresi nehirler, ağaçlar ve meyvelerle sarılıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: "Kulumuz Muhammed'i, *kendisine bazı âyetlerimizi,* kudretimizin acayip tecellilerini *gösterelim,* kendisine zatımıza ait sırları açalım *diye* bir gece oraya götürdük." Allah Teâlâ ona, melekût âleminin (gaybın, göklerin ve melekler âleminin) acayip güzelliklerini açtı, ceberûtun sırlarını gösterdi.

İkrime naklediyor: Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], "Şüphesiz Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] Rabb'ini gördü" dedi. Ben kendisine, Allah Teâlâ,

"*'Gözler O'nu göremez, O ise bütün gözleri görür'* (En'âm 6/103) buyurmuyor mu?" diye sordum, İbn Abbas şöyle dedi:

"Hay yazık sana. Allah nuru ile tecelli edince, nuru O'dur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Rabb'ini iki defa gördü."[122]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] sözünün manası şudur: Allah Teâlâ arada hiçbir vasıta olmadan aslî nuru ile tecelli ederse O'nu görmek mümkün değildir; sadece zuhuruna mahal yaptığı bir vasıta ile tecelli ederse O'nu görmek mümkündür. Özetle deriz ki: Allah Teâlâ, gören kimsenin gücüne göre tecelli eder, kendi gücüne göre tecelli etmez; çünkü ona hiç kimse güç yetiremez. Bu konudaki diğer açıklamalar, -inşallah- âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her şeyi işiten ve görendir."* Yani Allah, kendisine münâcâtı sırasında habibinin sözlerini işiten ve onun hallerini görendir; kendisine ona göre ikram eder, onu zatına yaklaştırır.

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Hak Teâlâ, âyette habibinden bahsederken sadece "kulunu" buyurdu, nebîsi ve resûlü demedi. Bu şunu gös-

---

122 Rivayet için bk. Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 53 (nr. 3290).

termek içindir: Kimin kulluğu kemale ererse onun, isrâ mucizesinden nasibi olur; sadece bedeniyle birlikte isrâ mucizesi Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] mahsus bir şeydir, ruh ile mana âleminde yolculuk yapmak ise veliler için de gerçekleşir. Bu da velinin ruh tasfiyesi (manevi perde ve engellerden arınması) ve bu maddi âlemden uzaklaşması ölçüsünde olur. Velilerin fikirleri ve ruhları, arşın ötesine yükselir, ceberût denizine (Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus sırlara) ve melekûtun (gayb âleminin) nurlarına dalar. Hepsi, manevi temizlik ve kemal halleriyle süslenme derecesinde bu nimete ulaşır.

İsrâ olayının gece olmasının sebebi, gecenin, Hakk'a münâcât ve manevi âlemle bağlantılar için daha uygun bir zaman olmasındandır. Bunun için Cenâb-ı Hak bu sûrede, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] makam-ı mahmuda yükseltmesini teheccüd namazına bağlamıştır. Bu açıklamalar, *Hâşiye* sahibi Abdurrahman-ı Fâsî'ye aittir.

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Kulunu gece götüren Allah, bütün noksan sıfatlardan uzak ve yücedir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Allah Teâlâ, yüksekte bir yerlerde ve mekânlarda olup kendisine işaret edilmekten uzaktır. İnsanların zannettiği gibi Allah, kulunu ötelerin ötesinde kendisine ulaştırdığı bir mekânda bulunmaktan yüce ve uzaktır. Yani âyet şunu demek istiyor: Allah'ın, kulu Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] göklerin melekûtuna (gayb âlemine) yükseltmesiyle, onu bir mekâna yükselttiğini veya Allah'ın bir mekânda olduğunu zannetmeyin. Şüphesiz bütün kâinat, O'nun kudreti yani azamet denizi yanında bir hardal tanesinden daha küçüktür. Baksana Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ne buyurdu:

"Kâinat, Rahmân'ın elinde, bir hardal tanesinden daha küçüktür."[123]

Bir şeyin yanında olmak, üstünde olmak, O'nun bizim için koyduğu şeylerdir; Allah Teâlâ, kendisini, bir şeye benzemekten uzak ve yüce tutmuştur. Çünkü insanlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] isrâ

---

123 Aynı manada Abdullah b. Abbas'a [radıyallahu anh] ait bir rivayet için bk. Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, s. 62 (nr. 137), (Beyrut 1994). bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/346.

ve mi'racda Allah'ın bulunduğu bir mekâna doğru gittiğini zannetmektedir. Yüce Allah zatını böyle bir halden yüce ve uzak tuttu."

Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, habibi Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem], yeryüzüne insanların ondan ibadeti öğrenmesi için gönderdi; onu göklere yükseltmesi ise meleklerin kendisinden ibadet edebini öğrenmeleri içindi. Hak Teâlâ, onun mi'racdaki halini anlatırken şöyle buyurmuştur:

'Gözü (başkasına) kaymadı, haddi de aşmadı' (Necm 53/17). Allah Resûlü, sağa sola yönelmedi; herhangi bir makama veya ikrama tamah etmedi. O gece, bütün talep ve isteklerden gönlünü çekti, tam bir hürriyet hali içinde sadece Rabb'ine yöneldi."[124]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu şekilde edebe büründüğü için, Allah Teâlâ kendisine cemalini görme nimetini bahşetti. O nimet ki Hz. Musa [aleyhisselâm] onu istediğinde ona verilmemişti.

Ârifler dediği gibi, çok kere edep, onları bir şey talep etmemeye sevkeder.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, habibi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem], zatına ait fiil ve âyetlerini görmekten, sıfatlarını görmeye yükseltti; sonra, sıfatlarını görmekten zatını görmeye yükseltti, peşinden kendisine cemalini müşahede ettirdi. Böylece o, Hak ile Hakk'ı gördü. O noktada Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla sıfatlandı; o zaman sûreti ruhu, ruhu aklı, aklı kalbi, kalbi sırrı oldu; böylece Cenâb-ı Hakk'ı bütün vücuduyla gördü. O anda vücudu, bütünüyle Cenâb-ı Hakk'ın tecellileri içinde fâni oldu, böylece Hakk'ın gözlerinden bir göz oldu; Cenâb-ı Hakk'ı, bütün gözleriyle gördü, O'nun hitabını bütün kulaklarıyla işitti, Hakk'ı, bütün kalbiyle tanıdı."

Vertecübî, *"Mescid-i Aksâ'ya ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Mi'racın, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] önce Mescid-i Aksâ'ya götürülerek başlatılmasının sebebi şudur: Orada büyük âyetler vardır. Peygamberlerin ruhlarına ve bedenlerine yapılan ilâhî tecelli nurları

124 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/6-7.

oradadır. Oraya yakın bölgede Tûrisînâ, Tûri-zeyta, Massîsa[125] ve ayrıca Hz. İbrahim'in, Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] makamları vardır. Bu dağlarda Cenâb-ı Hakk'ın özel tecellilerine mazhar olmuş pek çok yer vardır. Bunun için, Mescid-i Aksâ için, *"Etrafını mübarek kıldığımız yer"* dendi." Bu konuda açıklamaların tamamı için Vertecübî'nin tefsirine bakınız.[126]

Hz. Musa'ya Verilen Hidayet Kitabı

Mi'rac gecesinde peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ile en fazla konuşan ve istişare eden Hz. Musa [aleyhisselâm] olmuştur. Cenâb-ı Hak, isrâ mucizesinin peşinden Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنٖٓى اِسْرَٓاٰيلَ اَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ
دُونٖى وَكٖيلًاۜ ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍۜ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾

2. Biz, Musa'ya kitabı** (Tevrat'ı) **verdik; onu, İsrâiloğulları'na bir hidayet rehberi yaptık ve onlara şöyle dedik: "Benden başkasını vekil edinmeyin."

3. Ey Nuh ile birlikte** (gemide) **taşıdığımız kimselerin nesli! Gerçek şu ki Nuh, çok şükreden bir kuldu.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, Musa'ya kitabı* yani Tevrat'ı *verdik. Onu İsrâiloğulları'na bir hidayet rehberi yaptık* ve onlara şöyle dedik: *'Benden*

125 Massîsa, Antakya ile Rum diyarı (eski Anadolu) arasında kalan, Tarsus'a yakın, Ceyhun kenarında ve Şam topraklarına komşu bir yerin adıdır. Bir rivayete göre Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] dördüncü nesilden torunu Masisa tarafından kurulmuş ve onun ismiyle anılmıştır (bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* 5/169 [nr. 11315]).

126 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 2/347.

başkasını, kendisine işlerinizi havale ettiğiniz ve size emrettiği şeylerde sözüne itaat ettiğiniz *bir vekil edinmeyin.'* Bilakis bütün işlerinizi Allah'a havale edin; taatinizle sadece Allah rızasını isteyin. *Ey Nuh ile birlikte* gemide *taşıdığımız kimselerin nesli!* Tufanda boğulmaktan kurtulma ve dedelerinizin Nuh'un gemisinde taşınma nimetini hatırlayın. *Gerçek şu ki Nuh, çok şükreden bir kuldu.* Her durumda, Allah'a hamd ve şükrederdi."

Bu âyette, şu duruma bir ima vardır: Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] ve beraberindekilerin kurtuluşu, onun şükrünün bereketine olmuştur. Âyette ayrıca, neslinin Allah'a şükürde kendisine uymasına bir teşvik vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

2-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerin gönderilmesinin ve kitapların indirilmesinin tek gayesi, kulları sadece Cenâb-ı Hakk'a yöneltmek ve himmetlerini (gönüllerini) insanlardan çekmektir. Onlardan bu istenir; tâ ki Allah'tan başka hiç kimseye güvenip dayanmasınlar, O'ndan başka kimseye itimat etmesinler. Bu, tevhid inancının gereğidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"O'ndan başka ilâh yoktur; öyle ise sadece O'nu vekil edin (bütün işlerinde sadece O'na güvenip dayan)" (Müzzemmil 73/9).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İsrâiloğulları'nın Fesatları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, İsrâiloğulları'nın yaptıkları işleri ve onlar hakkında verilen ezelî hükmü belirterek şöyle buyurdu:

وَقَضَيْنَٓا اِلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ فِى الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِى الْاَرْضِ
مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبٖيرًا ﴿٤﴾ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ اُو۫لٰيهُمَا بَعَثْنَا

عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا اُو۬لِى بَأْسٍ شَد۪يدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِۜ وَكَانَ
وَعْدًا مَفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ
وَبَن۪ينَ وَجَعَلْنَاكُمْ اَكْثَرَ نَف۪يرًا ﴿٦﴾ اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ
وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَاۜ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ لِيَسُٓؤُ۫ا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا
الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْب۪يرًا ﴿٧﴾ عَسٰى رَبُّكُمْ
اَنْ يَرْحَمَكُمْۚ وَاِنْ عُدْتُمْ عُدْنَاۢ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِر۪ينَ حَص۪يرًا ﴿٨﴾

4. ***Biz, kitapta İsrâiloğulları'na, "Sizler, yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız ve aşırı derecede azıp büyüklük taslayacaksınız" diye hükmettik.***

5. ***Bunlardan ilkinin zamanı gelince, üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar,*** *(sizi bulmak için)* ***evlerinizin arasına kadar girdiler. Bu, yapılması kesin hükme bağlanmış bir vaatti.***

6. ***Sonra onlara karşı size tekrar*** *(galibiyet ve devlet)* ***verdik; servet ve oğullarla gücünüzü artırdık, sayınızı daha da çoğalttık.***

7. ***Eğer iyilik ederseniz kendi iyiliğinize yapmış olursunuz, kötülük ederseniz kendi zararınıza yapmış olursunuz. Diğer bozgunculuğunuzu cezalandırma zamanı gelince, yüzünüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide*** *(Beytülmakdis'e)* ***girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi tahrip etsinler*** *(diye, üzerinize yine düşmanlarınızı musallat ettik).*

8. ***Belki Rabb'iniz size merhamet eder; eğer siz*** *(fesatçılığa)* ***dönerseniz, biz de*** *(cezalandırmaya)* ***döneriz. Biz cehennemi kâfirler için bir hapishane yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, kitapta,* Tevrat'ta *İsrâiloğulları'na, 'Sizler, yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız' diye hükmettik."* Yani bunu onlara haber verdik ve kendilerine vahyettik.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz levh-i mahfûzda İsrâiloğulları'na, *"Sizler, yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız ve aşırı derecede azıp büyüklük taslayacaksınız"* diye hükmedip yazdık.

Onların birinci fesat ve azgınlığı, Tevrat'ın hükümlerine karşı gelmeleri ve Hz. Şa'yâ'yı [aleyhisselâm] veya Hz. Ermiyâ'yı [aleyhisselâm] öldürmeleridir. Onların ikinci büyük fesadı ve azgınlığı ise Hz. Zekeriyya ile Hz. Yahya'yı [aleyhisselâm] öldürmeleri ve Hz. İsa'yı [aleyhisselâm] öldürmeye teşebbüs etmeleridir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve ileri derecede azıp büyüklük taslayacaksınız,* Allah'ın taatinden çıkacaksınız", diye yazdık."

Bir diğer mana: Siz insanlara zulmedeceksiniz ve onlara karşı büyük bir taşkınlık yapacaksınız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunlardan ilkinin,* yani yeryüzünde çıkarttığınız ilk fesadın ceza *zamanı gelince, üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı,* sayı ve donanım yönünden kuvvetli, çok şiddetli savaşan kimseleri, Buhtünnasr ve ordusunu *gönderdik. Bunlar, sizi bulmak için evlerinizin arasına kadar girdiler,* her yerde sizi öldürmek ve size saldırmak için aradılar." Büyüklerinizi öldürdüler, küçük çocuklarınızı esir ettiler, Tevrat'ı yaktılar, Beytülmakdis'i harap ettiler.

Kurtubî *et-Tezkire* isimli eserinde demiştir ki: "Allah onlara, birinci defada Buhtunnasr'ı musallat etti. Buhtunnasr onları esir aldı, Beytülmakdis'teki süs ve kıymetli eşyaları 70.000 hayvan üzerinde Bâbil'e taşıdı. Onun elinde 100 sene esir kaldılar. Sonra, Allah Teâlâ kendilerine merhamet etti; İran hükümdarlarından bir hükümdarın eliyle onları Buhtunnasr'dan kurtardı. Ardından yine isyan ettiler; bunun üzerine Allah onların üzerine Rum Meliki Kayser'i musallat etti."[127]

127 bk. Kurtubî, *et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire,* s. 741 (Ürdün 2006).

Hak Teâlâ, âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Bu, yapılması kesin hükme bağlanmış bir vaatti."* Yani onlara ceza vaadi, hakkında kesin hüküm verilmiş, olması gerekli bir vaatti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onlara karşı,* yani sizin üzerinize gönderilen kimselere karşı *size tekrar* galibiyet ve devlet *verdik."* Böylece mülk ve idare, tekrar İsrâiloğulları'na geçti; esirlerini kurtardılar.

Bu konuda şöyle denilmiştir: Allah bunu İran Hükümdarı İsfendiyar oğlu Behmen'in eliyle gerçekleştirdi; Behmen onları düşmanlarının elinden kurtardı, esirlerini Şam'a geri gönderdi, Danyal'ı onların üzerine hükümdar tayin etti; onlar Buhtunnasr'ın adamlarından orada kalanlara saldırdılar ve onları mağlup ettiler.

Onların, Hz. Davud'un [aleyhisselâm] eliyle kurtulduğu da söylenmiştir. Hz. Davud, Câlût'u öldürünce bu gerçekleşmiştir.

Hak Teâlâ âyetin devamında şöyle buyuruyor: *"Servet ve oğullarla gücünüzü artırdık, sayınızı daha da çoğalttık."* Yani sizi, olduğunuzdan daha fazla yaptık. Âyetin lafzında geçen "nefir", nefer yani savaşa giden asker manasına da gelmektedir. Buna göre âyetin bir manası, sizin savaşa gidecek asker sayınızı artırdık, demek olur.

Cenâb-ı Hak sonra onlara şöyle buyurdu: *"Eğer,* taat yaparak ve salih amel işleyerek *iyilik ederseniz, kendi iyiliğinize yapmış olursunuz,* çünkü onun sevabı kendinizedir; Şayet kötülük ederseniz kendi zararınıza yapmış olursunuz; onun da vebali size aittir.

"Diğer bozgunculuğun cezalandırma zamanı gelince, yani onlar yine fesada koşunca, kullarımızdan kuvvetli ve şiddetli diğer kimseleri üzerinize gönderdik.

"Onlar sizin yüzünüzü kara etsinler, sizi hüzün ve kedere boğarak yüzünüzde kötülük ve şerrin eserlerini ortaya çıkarsınlar *diye böyle yaptık."* Şu âyet de zillet ve perişanlık halinin yüze yansımasını ifade etmektedir:

"O azabı yakından gördükleri zaman yüzleri kötüleşir" (Mülk 67/27).

Âyette, onlara düşmanın musallat edilmesinin diğer sebebi şöyle belirtiliyor: "*Daha önce girdikleri gibi yine mescide,* Beytülmakdis'e *girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi tahrip etsinler diye,* böyle yaptık."

Bir diğer mana: Onları istila ettikleri sürece, ellerine geçeni harap etsinler diye böyle yaptık.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu şöyle oldu: Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'na Farslılar'ı musallat etti. Onlarla bölgedeki Bâbil Hükümdarı Cüzruz veya Hardüs savaştı. Denildiğine göre bu hükümdar, İsrâiloğulları'nın kurbanlarını kestikleri yere girdi, orada kaynayan bir kan gördü. Onlara, bu kanın ne olduğunu sordu; İsrâiloğulları da,

"Bizden kabul edilmeyen bir kurbanın kanıdır" dediler. Hükümdar,

"Bana doğruyu söylemediniz" dedi ve onlardan binlerce insanı öldürdü. Kan yine durmadı. Sonra onlara,

"Eğer bana doğruyu söylemezseniz, sizden bir kişi bırakmaz, hepinizi öldürürüm" dedi. O zaman İsrâiloğulları,

"O, Yahya'nın kanıdır" dediler. Hükümdar,

"İşte bu tür cinayetleriniz sebebiyle Rabb'iniz sizden intikam alıyor" dedi ve sonra kaynayan kana dönerek,

"Ey Yahya, kavminin sana ne yaptığını senin ve benim Rabbim biliyor; Allah'ın izniyle sakinleş; yoksa bunlardan tek kimse bırakmayacağım" dedi. Bunun üzerine kan sakinleşti."[128]

Süheylî,[129] *et-Ta'rîf ve'l-İ'lâm* adlı eserinde der ki: "İsrâiloğulları'na ilk olarak gönderilen, Bâbil insanlarıdır. O zaman başlarında hükümdar

128 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/565. Rivayet için ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih,* 1/304-305 (Beyrut, ts.); Ebüssuûd, *İrşâdü Akli's-Selîm,* 4/112-113 (Beyrut 1999).

129 Süheylî, Ebü'l-Kasım (Ebû Zeyd, Ebü'l-Hasan) Abdurrahman İbnü'l-Hatîb, el-Has'amî el-Mâlekî ed-Darîr (v. 581/1185), lugat, hadis ve siyer âlimi, tarihçi, hafız ve ediptir. Daha çok, İbn Hişâm'ın *Sîretü'n-Nebeviyye* isimli meşhur kitabını şerhettiği *er-Ravzü'l-Ünüf* isimli eseriyle tanınır. Başka eserleri de mevcut olup bunlar içinde şunlar önemlidir: *et-Ta'rîf ve'l-İ'lâm fîmâ Übhime fi'l-Kur'ân mine'l-Esmâ ve'l-A'lâm, Tefsîru Sûreti Yûsuf, el-Îzâh ve't-Tebyîn limâ Übhima min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mübîn* (bk. Ziriklî, *el-A'lâm,* 3/313 [Beyrut 1992]; Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf,* neşredenin girişi, 1/25-29; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân,* 3/143 [Beyrut 1970]; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn,* 5/147 [Beyrut, ts.]).

olarak Buhtünnasr bulunuyordu. Onlar, Hz. Ermiyâ'yı [aleyhisselâm] yalanlayıp yaralayarak hapsettiklerinde, üzerlerine Buhtünnasr musallat edildi. Onlara ikinci olarak gönderilen kimseye gelince, onun kim olduğu konusunda farklı şeyler söylenmiştir. Bu ikinci cezanın sebebi ise İsrâiloğulları'nın Hz. Zekeriyya'nın oğlu Hz. Yahya'yı [aleyhisselâm] öldürmeleriydi. Bazıları, İsrâiloğulları'na ikinci defa musallat edilen zatın Buhtunnasr olduğunu söylemişlerdir, fakat bu doğru değildir; çünkü Hz. Yahya'nın şehid edilmesi, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] göğe yükseltilmesinden sonra oldu, Buhtunnasr ise Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] çok önceleri yaşamış biridir."[130]

Celâleddin-i Süyûtî'nin, "İsrâiloğulları, birinci defa Hz. Zekeriyya'yı öldürerek fesat çıkarttılar; bunun üzerine Allah onlara Câlût ve ordusunu gönderdi"[131] sözü, doğru değildir. Bu görüşe göre Hz. Davud [aleyhisselâm], Hz. Zekeriyya'dan [aleyhisselâm] sonra yaşamış olması gerekir, çünkü Câlût'u öldüren odur. Bu görüş yanlıştır.

Cenâb-ı Hak sonra İsrâiloğulları'na şöyle buyurdu: "*Belki Rabb'iniz size merhamet eder.*" Bu sonuncu cezanın peşinden size acıyıp halinizi düzeltir, yaranızı sarar. *Eğer* yine fesatçılığa *dönerseniz, biz de* sizi yine cezalandırmaya *döneriz.*"

İsrâiloğulları, peygamberimiz Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] yalanlayarak ve kendisini öldürmeye teşebbüs ederek yine fesada döndüler, bunun üzerine Allah Teâlâ da onlara Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] musallat ederek kendilerini cezalandırdı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine ve müslümanlara hainlik eden yahudi Kurayzaoğulları'ndan bir günde 700 kişiyi öldürdü, çocuklarını esir aldı, onları sokaklarda köle olarak sattı. Yine aynı suçu işleyen yahudi Nadîroğulları'nı yurtlarından sürdü, kalanlara cizye yükledi. Bu, onların dünyadaki cezalarıdır.

---

130 Bu konuda farklı görüşler vardır. Hz. Yahya'nın [aleyhisselâm], Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] göğe yükseltilmesinden önce şehid edildiğini söyleyen âlimler de vardır. bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1/306; Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/298 [Ankara 2004]).

131 Cemel, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*, 4/296-297, (Beyrut 2006). *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Cemel, bu söze bir tenkitte bulunmamıştır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Biz cehennemi*, yahudiler ve diğer ***kâfirler için bir hapishane yaptık***; oradan ebediyen çıkamazlar." Yahut onlar için cehennemi bir yaygı gibi yaydık. Şu âyet de bu anlamdadır:

"*Onlar için cehennemden yaygılar vardır*" (A'râf 7/41).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, varlık âleminde meydana gelen ve gelecek olan her şeyi ezelî ilminde yazıp hükme bağlamıştır. Senin alıp verdiğin her nefeste, O'nun sende uyguladığı bir kader vardır. Bu durumda kulun yapması gereken şey, içinde bulunduğu vaktin hakkını vermesidir. Kul sabaha çıkıp Allah'ın kendisine yaptığı işlere bakınca bunun böyle olduğunu anlar.

Kaderin sırlarını bilmeyi Allah Teâlâ zatına özel kılmış ve kaderin işini kullarına gizlemiştir. Eğer kader sırrı ortaya çıksaydı, kulların ilâhi hükümlerle yükümlü olma işi ortadan kalkardı. Bunun için Hz. Ali'ye [radıyallahu anh] kader hakkında soru sorulunca şöyle demiştir:

"O, derin bir denizdir, onda yüzmeye güç yetiremezsin." Soruyu soran tekrar aynı şeyi sorunca Hz. Ali,

"O karanlık bir yoldur, oraya girme!" demiştir.

İlâhî kader ve kazânın sırrını sadece, fenâ ve bekâ makamına çıkan, ilâhî kudret ile hikmetin arasındaki farkı bilen, kulluk ile rubûbiyyete ait özellikleri birbirinden ayıran ârifler bilir. Ârif, vahdetin hakikatine ulaştığı zaman şunu bilir ki Cenâb-ı Hak, yarattıklarından bir kısmını ortaya çıkardı, onları ikramı için (cennete) hazırladı; bazılarını da yarattı, onları intikam için (cehenneme) hazırladı. Her birine başlarına gelecek durumu gizledi. Sonra onlarda, yaptıkları işler için, onu yapma kuvveti ve tercih etme kabiliyeti yarattı ve kendilerini ilâhî emirlere uymakla yükümlü tuttu. Bunu, sorumluluğu gerektiren delili önlerine koymak ve kendilerinde adaletini göstermek için yaptı. Rabb'in hiç kimseye zulmetmez.

İlâhî kudret, ezelde takdir edileni ortaya çıkarır, ilâhî hikmet ise kaderin sırlarını (sebepler perdesiyle) gizler. Fakat Allah, saadet için, imana ve hayırlı işlere muvaffak etme gibi bazı alametler yapmıştır; şekavet (kötü âkıbet) için de kendi haline terkedilme ve inkâr gibi alametler ortaya koymuştur. Hakkında kötü hüküm verilmesinden ve ilâhî rızadan mahrum olmaktan Allah'a sığınırız. Allah bizi bu duruma düşmekten korusun. Âmin.

En Doğru Yola İleten Kitap

Saadetin alameti, yüce Kur'an'ın getirdiklerine sımsıkı sarılmaktır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ
الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾ وَاَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٠﴾

9-10. ***Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir; salih amel yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler. Ahirete inanmayanlara gelince, onlar için can yakıcı bir azap hazırladığımızı haber verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola,* en sağlam ve dengeli yola *iletir ve salih amel yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.*" Bu mükâfat, cennette ebedî nimetler içinde kalmak ve ona ilaveten Hak Teâlâ'nın cemaline bakmaktır.

"Ayrıca o Kur'an, *ahirete inanmayanlara, can yakıcı bir azap hazırladığımızı haber verir.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: O Kur'an, müminlere iki müjde verir: Biri onlara verilecek mükâfat, diğeri de düşmanlarına verilecek azap.

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz Kur'an, insanları Hakk'ın yoluna ulaştırır. Bu, ya onları cennetin nimetlerine ulaştıran yoldur ya da Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye ve O'nun ebedî rızasına ulaştıran yoldur.

Birinci yol, ilâhî hukuk ve hükümlerin yoludur; ikinci yol ise hakikatlerin ve ilhamların yoludur; fakat Kur'an'dan bunu sadece, kalp aynası mücâhede ve sürekli zikir ile arınmış kimse idrak edip alabilir.

Bunun için terbiye şeyhleri, müride önce sadece zikri emreder; kalbi marifet nurlarıyla aydınlanıncaya ve fenâ makamından bekâ makamına dönünceye kadar zikre devam ettirir. Bundan sonra müride Kur'an okumasını emreder; bunu Kur'an'ın manevi tadını tatması, onun nurlarından ve sırlarından istifade etmesi için yapar.

Terbiye yolunun seyir ve neticelerini bilmeyen bazıları, bu âyeti delil göstererek dervişlerin yaptığı bu işi garipser, yani onların işin başında Kur'an okumayı terketmesini tenkit eder; halbuki bu âyette, dervişlerin aleyhine bir delil yoktur.

Kur'ân'ın en doğru yola iletmesinin manası, ona sımsıkı sarılmak ve anlamları üzerinde derin derin düşünmektir. Bu da tam olarak sadece kalplerin tasfiyesinden (gaflet ve manevi kirlerden arınmasından) sonra gerçekleşir. Bu, tecrübe edilmiş bir durumdur. Bunu sadece, sûfîlerin elde ettiği ilimden bir nasibi olmayan kimse inkâr eder. O kimse çok defa manevi terbiyenin Kur'an'da mevcut olduğunu söyler sonra da insanların yüzüne onun kapısını kapar. Velâ havle velâ kuvvete illa billah; bu ne tuhaf bir durumdur.

İnsandaki Acelecilik

İnsan, kâmil mürşide ulaşıp sonra manevi fetih geciktiğinde hemen ümitsizliğe düşmemeli ve acele etmemelidir. Cenâb-ı Hak, insandaki bu aceleciliği açıklayarak şöyle buyurdu:

وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَٓاءَهُ بِالْخَيْرِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولاً ۝ وَجَعَلْنَا الَّيْلَ
وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلاً
مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَۜ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلاً
۝ وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ فِي عُنُقِهِۜ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَاباً
يَلْقٰيهُ مَنْشُوراً ۝ اِقْرَاْ كِتَابَكَۜ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسٖيباًۜ ۝

11. ***İnsan hayra dua ettiği gibi şerre de dua eder. İnsan çok acelecidir.***

12. ***Biz, geceyi ve gündüzü*** *(kudretimize)* ***iki alamet yaptık. Rabb'inizin lutfundan nimet istemeniz, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için, gecenin karanlığını giderip aydınlatıcı olarak gündüzün alametini getirdik. Biz, her şeyi güzelce açıkladık.***

13. ***Her insanın amelini boynuna astık. Kıyamet günü karşısına, önüne açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız.***

14. ***Ona, "Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak nefsin yeter" denir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsan, hayra dua ettiği gibi,* kızdığı ve ümidini kestiği anda, kendisi, çocuğu ve malı için *şerre de dua eder."* Bu insan için bir yerme olup, onun sabırsızlığını göstermektedir. Çok defa yaptığı kötü dua, duaların kabul edildiği bir vakte rastlar, duası kabul edilir, helâk olur.

"İnsan çok acelecidir." Aklına gelen her şeye koşar, onun âkıbetini düşünmez. Aceleci insanla, kâfirin kastedilmesi ve şerre dua etmesi ile de alay etmek için hemen azabı istemesinin kastedilmiş olması mümkündür. Müşriklerden Nadr b. Hâris'in şöyle demesi gibi:

"Allahım, bu gruptan (müslümanlarla müşriklerden) hangisi daha hayırlı ise ona yardım et!"

Yahut âyette geçtiği gibi müşrikler şöyle dua etmişlerdi:

"Allahım, eğer şu Kur'an senin katından gelmiş bir hak kitap ise gökten bizim başımıza taş yağdır yahut bize can yakıcı bir azap getir!" (Enfâl 8/32).

Şöyle diyen de olmuştur: Âyette aceleci olarak tanıtılan insanla, Hz. Âdem [aleyhisselâm] kastedildi; çünkü o, bedinine ruh üfürülünce, ruh göbeğine geldiği zaman, acele edip ayağa kalkmak için davrandı, fakat kalkamayıp yere düştü. Bu, doğruluktan uzak bir görüştür.

İnsanın başına bir musibet gelince, hemen ümitsizliğe düşüp acele etmemelidir; çünkü sıkıntının kalkma zamanı belirlenmiştir. Gece ile gündüz insanı varacağı yere götüren iki vasıtadır; onlar her uzak olanı yaklaştırır, her yeni olanı eskitir ve her vaat edilen şeyi getirir. Bunun için Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden şöyle buyurdu:

"Biz, geceyi ve gündüzü kudretimizin mükemmelliğini ve hikmetimizin güzelliğini gösteren *iki alamet yaptık."* Onlar, insana peş peşe gelir; onun için uzak olanı yakın eder ve kendisine vaat edilen her şeyi getirirler.

"Biz, gecenin alametini giderdik." Biz geceyi sizin dinlenmeniz için karanlık yapmıştık, onun karanlığını giderdik, aydınlatıcı olarak gündüzün alametini (aydınlığını) ortaya çıkarttık. Onunla ortalığı aydınlattık ki Allah'ın fazlıyla ihsan ettiği nimetlerini arayasınız.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, gece ile gündüzün aydınlığını iki alamet yaptık, onlar ay ile güneştir. Gecenin alametini giderdik; yani onun alameti olan ayı, atlas yaparak alametini silip yok ettik. Ayda bizzat kendisinden kaynaklanan bir ışık yoktur; o ışığını güneşten almaktadır. Gündüzün alameti olan güneşi ise parlak bir vaziyette insan için ortaya çıkardık. Güneş, ışığı bizzat kendisinden kaynaklanarak gündüzü aydınlatır.

"Rabb'inizin lutfundan nimet istemeniz, gündüzün aydınlığında geçim sebeplerinizi arayıp bulmanız *için böyle yaptık. Bir de* gece ile gün-

düzün peş peşe gelmesi ve hareketlerini takip ederek *senelerin sayısını belirlemeniz* ve işlerinizle tasarruflarınızda vakit, ay ve günlerin *hesabını bilmeniz için böyle yaptık."*

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz,* din ve dünya işlerinde ihtiyaç duyduğunuz *her şeyi güzelce açıkladık;* içinde hiçbir şüphe bulunmayacak şekilde apaçık izah ettik."

Âyete şu mana da verilmiştir: Varlık âlemine çıkacak her şeyi biz, levh-i mahfûzda bütün detayları ile yazıp açıkladık; şahadet âleminde sadece orada açıklanan şeyler meydana gelir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Her insanın amelini,* nasibini, hayır şer kendisi için takdir edilen şeyleri *boynuna astık,* artık ondan ayrılmaz."

İnsan için ezelde takdir edilen (belirlenen) hayır ve şer bütün işlere, onun nasibi denir. Bu şeyler ondan ayılmaz, muhakkak başına gelir, ondan kaçış yoktur. O, boyuna bağlanmış zincir gibidir, kul onunla, götürülmek istenen tarafa çekilip götürülür. Şu âyette de kâfirlerin başına gelecek kötü durum, bu kelimeyle ifade edilmiştir:

"İyi bilin ki onların uğursuzluğu (başlarına gelen kötü hal) Allah katında yazılıdır" (A'râf 7/131).

Mücâhid[132] demiştir ki: "Doğan her çocuğun boynunda bir kâğıt asılıdır; içinde onun saîd veya şakî (cennetlik veya cehennemlik) olduğu yazılıdır."[133]

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: "Her insana amelini yükledik; onu omzunda taşır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kıyamet günü kendisine, önüne açılmış olarak karşılaşacağı,* içinde amelinin yazılmış olduğu *bir kitap çıkarırız."* O, insanını sahifesidir.

---

132 Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

133 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/38; Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, 5/250.

Ona şöyle denir: *"Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu* ve hesap görücü *olarak nefsin yeter,* seni (Allah'ın dışında) sadece nefsin hesaba çeker."

Yahut ameline şahit ve kontrolcü olarak nefsin sana yeter.

Yahut sana amelini sadece nefsin sayıp döker. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın, diliyle dua etmesi, kalbinde işlerini Allah'a havale etmesi, kalbini herhangi bir hazza ve ihtiyaca bağlamaması gerekir. Kul bazan kendi düşüncesine göre hayır zannederek dua eder, halbuki o iş onun için şerdir. Bazan kul bir şeyi şer görerek onun kendisinden gitmesi için dua eder, halbuki o hayırdır. Bazan sevinçle haber beklediği yerden zarar gelir; bazan da zarar gelecek diye korktuğu yerden sevinçli haber gelir. Bu konuda âyette şöyle buyrulmuştur: *"Allah bilir, siz bilmezsiniz"* (Bakara 2/216).

Olaylar karşısında acele etmeden sükûnetle hareket etmek akıllılık alametidir, telaş ve acele ise ahmaklık alametidir. Senin kısmetin olan şey, belirlenen vaktinde muhakkak sana gelir; senin nasibinde olmayan bir şey ise, elde etmek için ne kadar hırs göstersen de sana gelmez. Her şey, levh-i mahfûzda bütün detay ve tafsilatıyla yazılmıştır. Kim, amel ve nasibinde bir hayır bulursa Allah'a hamdetsin; kim de hayrın dışında bir şey bulursa sadece kendisini kınasın. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

Peygamber Gönderilmeden Azap Edilmez

مَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَد۪ي لِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۜ وَلَا تَزِرُ
وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ وَمَا كُنَّا مُعَذِّب۪ينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ وَاِذَٓا اَرَدْنَٓا
اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَف۪يهَا فَفَسَقُوا ف۪يهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا

تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفٰى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ
عِبَادِهٖ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾

15. ***Kim hidayet yoluna girmişse bunu sadece kendi iyiliği için yapmış olur; kim de hak yoldan saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe** (kimseye) **azap edecek değiliz.***

16. ***Biz, bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlerine** (hakka itaat etmelerini) **emrederiz, onlar orada isyana dalarlar; böylece o ülke insanlarına azap sözümüz hak olur; orayı yerle bir ederiz.***

17. ***Biz, Nuh'tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Kullarının günahlarını bilen ve gören olarak Rabb'in yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kim hidayet yoluna girmişse,* Allah'a ve peygamberlerin getirdiklerine iman etmişse, *bunu sadece kendi iyiliği için yapmış olur*; çünkü hidayete ulaşmasının sevabı kendisinedir."

"*Kim de* Allah'ın yolundan *saparsa kendi zararına sapmış olur;* çünkü sapkınlığının günahı kendisinedir; ahirette o günahı ile başkasına bir zarar veremez."

"*Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez;* yani başkasının günahını yüklenmez; o sadece kendi günahını yüklenir; sadece sapkınlıkta önderlik yapan ve ön ayak olan kimse, kendi günahıyla birlikte kendisine tâbi olanların günahını da yüklenir. Bu durum başka bir âyette şöyle ifade edilmiştir:

"*Şüphesiz onlar, kendi günah yüklerini ve onlarla birlikte başka yükleri de yüklenirler*" (Ankebût 29/13).

Şu durum, Allah Teâlâ'nın sonsuz adaletindendir; O, peygamberleri diliyle uyarıp kulu sorumlu eden delili ortaya koymadıkça kimseye azap etmez. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"*Biz*, kendilerine hak delilleri açıklayan, ilâhî hükümleri ortaya koyan ve kendilerini delil karşısında sorumlu olacak hale getiren *bir peygamber göndermedikçe kimseye*, dünyada ve ahirette azap edecek değiliz."

Bu âyette şuna bir delil vardır: Hak din gelmeden önce, kimse aleyhine hüküm yoktur; iş (sorumluluk) dinin gelmesine bağlıdır. Kime Allah'ın daveti ulaşır da o kimse Allah'ın emrine muhalefet eder, hak dine tâbi olanlara karşı kibir ve üstünlük taslayarak karşı durursa Allah Teâlâ o kimseye hak ettiği cezayı verir. Bu, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilmesiyle başlayıp ondan sonra gelen şerefli peygamberlerle bütün ümmetlerde gerçekleşmiş bir durumdur. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"*Biz her ümmete bir peygamber gönderdik*" (Nahl 16/36).

"*İçlerinde bir uyarıcı bulunmayan hiçbir ümmet yoktur*" (Fâtır 35/24).

Şüphesiz, bu peygamberlerin Allah'a daveti her tarafa yayılmıştır, o, bütün ülkelerde yapılmıştır, herkes tarafından duyulmuştur. Bakınız, kendilerine Hz. İsmâil'den [aleyhisselâm] sonra bir peygamber gelmeyen Kureyş ne demiştir:

"*Biz bunu (tek ilâh inancını) son millette duymadık!*" (Sâd 38/7).

Bu sözden şu anlaşılır: Onlar, böyle bir inancı önceki milletlerde duymuşlardır. Buna göre kime, o peygamberlerden herhangi birinin daveti ulaşır da o kimse buna uymaktan geri durursa o, kâfir olup azabı hak etmiştir. Sakın, insanlardan birçoğunun söylediği, "Fetret devrinde (Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gelmeden önce) yaşayanlar kurtulmuştur" sözü seni aldatmasın. Halbuki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], sahabeye Câhiliye devrinde yaşayan babalarının ateşte olduğunu söylemiş ve ayrıca şöyle buyurmuştur:

"Câhiliye devrinde ölmüş babalarınızla övünmeyin; canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki pislikte debelenen böcek, Câhiliye devrinde ölmüş babalarınızdan daha hayırlıdır."[134]

Bu açıklama Bikâî'ye[135] aittir.[136]

Şâfiî âlimlerinin büyüklerinden ve İslâm'ın ileri gelen imamlarından Ebû Abdullah el-Halîmî,[137] *el-Minhâc fî Şuabi'l-Îmân* adlı eserinin "Kendisine Davet Ulaşmayanlar" bölümünde demiştir ki:

"Bu konuda deriz ki: Kendisine bizzat İslâm daveti ulaşmayan bu kimselerden kim, iyiyi kötüden seçecek kabiliyette, akıllı, kâinata bakıp düşünecek durumda olur da hiçbir dine bağlanmazsa o kâfirdir; çünkü o, peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] İslâm'a davetini işitmemiş olsa bile, muhakkak ondan önceki peygamberlerden birinin davetini işitmiştir. İşitmiş olmalı, zira bu âlemde pek çok peygamber gelip geçmiştir, onların davet zamanı çok uzun sürmüştür, kendilerine iman ve itaat edenlerle, onları inkâra gidip kendilerine karşı gelenlerin ömürleri çok uzun olmuştur. Bir de şu var ki bir haber, onu kabul edenlerin dilinde yayıldığı gibi, ona karşı çıkanların dilinde de yayılır. Bir kimse, hangi peygamberin olursa olsun, Allah'a yapılan bir daveti işittiğinde, aklı ile delil getirerek onu terkederse o kimse davetten yüz çevirmiş olur ve kâfir olur. En doğusunu Allah Teâlâ bilir.

Eğer bir kimse, hiçbir dini işitmemiş, hiçbir peygamberin davetini duymamış, âlemde tek bir ilâhın olduğunu ispat eden bir kimseyi tanımamış olsa -böyle birinin olacağını düşünmüyoruz- onun hakkında farklı görüşler vardır. Bazı âlimler o kimsenin, sırf kendi aklıyla bu âlemi

---

134 Ahmed, *Müsned*, 1/301; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11862; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/85.

135 Bikâî, Ebü'l-Hasan Burhâneddin İbrahim b. Ömer (v. 885/1480), müfessir, muhaddis, Şâfiî fakihi, tarihçi ve edip bir zattır. Tefsirle ilgili meşhur eseri, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver* olup, ayrıca altmış küsur eseri mevcuttur (bk. İbnü'l-İmâd. *Şezerâtü'z-Zeheb*, 9/509 [Beyrut 1993]; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/56 [Beyrut 1992]; Suat Yıldırım, "Bikâî", *DİA*, 6/149).

136 bk. Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 11/388-389 (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1978).

137 Halîmî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Hasan b Muhammed b. Halim eş-Şâfiî (v. 403/1012). Şâfiî mezhebinin fakihlerindendir. İlk devir Eş'arî kelâmcılarından olup *Kitâbü'l-Minhâc fî Şuabi'l-Îmân* adlı eseri meşhurdur (bk. Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, 4/333; Metin Yurdagür, "Halîmî, Ebû Abdullah", *DİA*, 15/340).

bir yaratanın olduğuna inanması gerektiğini söylerken, bazı âlimler de nakil olmadan (hak dine ait bir peygamber ve haber gelmeden) aklın bu sonuca varmasının farz olmadığını söylemiştir."[138]

Zerkeşî,[139] *el-Minhâc* üzerine yaptığı şerhin diyetler bölümünün sonunda demiştir ki:

"İmam Şâfiî, hak davetin ulaşmadığını düşünmenin çok zor olduğuna şu sözüyle işaret etmiştir: Kanaatime göre dünyada davetin ulaşmadığı kimse yoktur; sadece Mâverâünnehir[140] bölgesinde kendisine davet ulaşmayan bir kavim bulunabilir."

Demîrî[141] demiştir ki: "İmam Şâfiî şöyle dedi: İslâm davetinin ulaşmadığı hiç kimse kalmadı."[142]

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette buyurdu ki: "*Biz, bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde,* ezeldeki hükmümüzü yerine getirmek için onu helâk etmek istediğimizde ve o ülkenin helâk vakti yaklaştığında, *o ülkenin zenginlerine,* nimet içindeki reislerine kendilerine gönderdiğimiz peygamberin diliyle, itaat etmelerini *emrederiz.*" Âyetin öncesi ve sonrası, onlara itaatin emredildiğini göstermektedir. Çünkü fısk (büyük günah), itaatten çıkmaktır. Âyetin devamında, "*Onlar isyana daldılar;* yani emrimizden çıktılar" buyrulması da bunu desteklemektedir.

---

138 bk. Bikâî, *Nazmü'd-Dürer,* 11/389-390.

139 Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır (v. 794/1392). Türk asıllıdır, Mısır'da yaşamış Şâfiî âlimlerinden biridir. Usul, fıkıh, tefsir ve hadis âlimidir. Kırk beş kadar eseri bulunan Zerkeşî'nin, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* isimli eseri meşhurdur. Fıkıh usulüne dair *el-Bahrü'l-Muhît* adlı eseriyle, İmam Nevevî'nin *el-Minhâc*'ı üzerine yaptığı şerhi de meşhurdur (hayatı ve eserleri için bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* neşredenin tanıtım yazısı, 1/11-30; Ziriklî, *el-A'lâm,* 6/60).

140 Mâverâünnehir, Ceyhun nehrinin kuzeydoğusunda kalan bölgeye verilen isimdir. Buraya, Arapça metinlerde "Mâverâü'l-Ceyhun" dendiği gibi, bazı Türk müellifleri tarafından "Çay ardı" da denmiştir. Semerkant, Buhara, Taşkent, Nesef, Yesi gibi şehirler bu bölgeye dahildir (bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA,* 28/177-178).

141 Demîrî, Ebü'l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa el-Kahirî eş-Şâfiî (v. 808/1405) hadis ve fıkıh âlimidir. *Hayâtü'l-Hayevân* isimli eseri meşhurdur. Demîrî, *en-Necmü'l-Vehhâc* adlı eserini, -eser, Nevevî'ye ait *Minhâcü't-Tâlibîn* adlı eserin şerhidir- hocası Sübkî, İsnevî ve diğerlerinin *el-Minhâc* üzerine yaptığı şerhleri kısaltarak hazırlamıştır (geniş bilgi için bk. Cevat İzgi, "Demîrî", *DİA,* 9/152-153).

142 bk. Bikâî, *Nazmü'd-Dürer,* 11/390.

Âyete şu mana da verilmiştir: "O zenginlere emrederiz isyan ederler." Yani onlara bunu ilham ederiz, kendilerini ona sevkederiz. Yahut onlara, kendilerini azdıran ve günahlara daldıran nimetleri bolca vererek onları isyana sevkeden sebepleri yaratırız. *"Böylece o ülke insanlarına azap sözümüz hak olur;* içinde yaşayanları helâk ederek *orayı yerle bir ederiz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, Nuh'tan sonraki nesillerden nicelerini,* Âd, Semûd ve Eyke insanları gibi birçok ümmeti *helâk ettik. Kullarının günahlarını bilen ve gören olarak Rabb'in yeter."* O, onların yaptığı gizli ve açık bütün günahları bilir; onların cezasını verir veya affeder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

15-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, kudsî huzurumuza ulaşırsa nefsini kudsî sırlarımızdan nasiplendirmek için ulaşmıştır; kim ona ulaşmaktan uzak ve mahrum kaldı ise nefsinin zararına kalmıştır; çünkü onu marifet zevkinden mahrum etmiştir. Eğer o kimse, mana yolunda seyrü sülûk edenlerin arasında iken, sonra ilâhî kazâ kendisine galip gelip onu başka tarafa sevketmiş ise onun hak yoldan dönmesinin vebali başkasına geçmez. Sadece bunun aksi olur. Şöyle ki hak yolda seyrü sülûk yaparken ona ulaşan ilâhî medet (rahmet ve feyiz) arkadaşlarına da ulaşır.

Biz kendisine, bizi tanıtan, huzurumuza ulaşmak isteyenle bizim aramızdaki perdeyi açan birini göndermedikçe, hiç kimseyi, onunla bizim aramıza perde çekerek cezalandırmayız.

Perdeden kasıt, vehim perdesidir. Bu, yüce Allah'ın zatı yanında kâinatı da gerçek bir varlık olarak kabul etmekten doğan perdedir. Eğer o, bu vehim perdesini yırtıp kaldırsaydı, aslında eşyanın (kendisinden kaynaklanan bir vücutla) var olmadığını görürdü. Şayet kalbinde yakîn nuru parlasaydı, bu nur varlıkları örter; böylece Allah'tan başka bütün varlıkların birer gölge ve hayal olduğu anlaşılırdı.

Biz, bir kalbi harap etmek istediğimizde, onun sahibine nefsanî hazlarına ve şehvetlerine dalmasını emrederiz; bu kimse mücâhede ve nefsi terbiye yolundan çıkar. İşte o zaman, onun kalbini gam perdesiyle perdeleme sözümüz hak olur; böylece kalbinin düzenini bozarız. Yani kalbi kendi haline terkederiz; o, boş düşünce ve şüphe vadilerinde çırpınıp durur; sonuçta telef ve helâk olur. Fitnelerin şerrinden ve zor imtihanlara düşmekten Allah'a sığınırız.

Dünya Sevgisinin Sonu

İnsanın helâk olmasının sebebi, dünya sevgisidir. Cenâb-ı Hak bu konuda kullarını uyararak şöyle buyurdu:

مَنْ كَانَ يُر۪يدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ ف۪يهَا مَا نَشَٓاءُ لِمَنْ نُر۪يدُ ثُمَّ جَعَلْنَا
لَهُ جَهَنَّمَۚ يَصْلٰيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا
سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾ كُلًّا نُمِدُّ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ
وَهٰٓؤُ۬لَٓاءِ مِنْ عَطَٓاءِ رَبِّكَۜ وَمَا كَانَ عَطَٓاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ اُنْظُرْ
كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍۜ وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ
تَفْض۪يلًا ﴿٢١﴾ لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا ﴿٢٢﴾

18. *Kim hemen ele geçecek dünyayı isterse ona, dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen veririz, sonra cehennemi ona mekân yaparız; kınanmış ve kovulmuş olarak oraya girer.*

19. *Kim de mümin olarak ahireti ister ve gerektiği gibi orası için çalışırsa işte bunların çalışmaları makbuldür.*

20. *Biz onların her birine, şu dünyayı isteyenlere de ahireti isteyenlere de Rabb'inin lutfundan veririz. Rabb'inin ihsanı kısıtlanmış değildir.*

21. *Bak, onların bir kısmını diğerine nasıl üstün kıldık! Şüphesiz ahiretteki derece ve fazilet daha büyüktür.*

22. *Allah ile birlikte başka bir ilâh edinme; yoksa kınanmış ve kendi başına terkedilmiş olarak ortada kalırsın.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kim,* ameli ile *hemen ele geçecek dünyayı isterse,* bütün himmetini dünyaya yöneltirse, *ona ve dilediğimiz kimseye,* hemen vermeyi *dilediğimiz kadarını dünyada erkenden veririz.*"

Âyette, istemekte acele edenle, hemen istenen dünya nimetlerini kişiye verme, Allah'ın dilemesine ve iradesine bağlandı; çünkü her temenni eden kimse, temenni ettiğini bulamaz; bir şeye ulaşan kimse de her istediğini elde edemez (Bunlar, kulun istek ve beklentisine göre değil, ilâhî iradeye göre gerçekleşir). Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[143]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sonra,* ahirette *ona cehennemi mekân yaparız; kınanmış ve* Allah'ın rahmetinden *kovulmuş olarak oraya girer,* orada yanar."

Bu âyet, kâfirler hakkındadır. Onun, sırf ganimet için müslümanlarla birlikte savaşa çıkan münafıklar hakkında olduğu da söylenmiştir.

Doğru olan görüş, âyetin, bu sıfatta olan herkesi içine almasıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kim de mümin olarak ahireti ister ve gerektiği gibi orası için çalışırsa,* oraya layık ameller yaparsa ..."

Ahirete layık amel, Allah tarafından kendisine emredilen işleri yapmak ve yasaklanan şeylerden de kaçınmaktır; yoksa onların kendi görüşleriyle uydurdukları bâtıl ve bid'at şeylerle Allah'a yaklaşmak değildir.

Âyette, "Ahiret için çalışırsa" derken, niyet ve ihlâsın önemine dikkat çekiliyor. Bu işleri yapan kimsenin geçek bir mümin olması, ken-

143 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/567.

disinde hiçbir şirk ve yalanlamanın bulunmaması gerekir; çünkü işin temeli bu geçerli imandır.

"İşte onların, yani bu üç şartı bulunduranların *çalışmaları,* Allah katında *makbuldür,* sevabı hak etmiştir. Allah'ın taate vereceği karşılık, ona sevap vermesidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onların her birine, şu dünyayı isteyenlere de ahireti isteyenlere de* dünyada *Rabb'inin lutfundan veririz."* Yani bu iki gruptan her birine, dünyada sürekli nimet veririz, kendilerine tekrar tekrar ihsanda bulunuruz. *"Rabb'inin ihsanı,* hiç kimseden kısıtlanmış, menedilmiş değildir; Allah Teâlâ'dan bir lutuf olarak burada, dünya nimetleri müminden ve kâfirden menedilmez.

"Bak, onların bir kısmını, rızık ve itibarda *diğerine nasıl üstün kıldık! Şüphesiz ahiretteki derece ve fazilet,* dünyadakinden *daha büyüktür."* Durum böyle olunca, dünyaya değil, ahirete özen gösterip önem vermek gerekir.

Ahiretteki farklılıklar, her iki grup arasında olur. Cennetteki dereceler birbirinden farklı olduğu gibi cehennemdeki azap dereceleri de birbirinden farklıdır.

Müminlerin derecelerindeki farklılık, yakînlerinin fazla olmasına ve tevhidin sırlarında yükselmelerine göredir. Kâfirlerin azaplarındaki farklılık ise küfür ve şirke dalmalarına göredir. Bunun için Cenâb-ı Hak, peşinden gelen âyette şöyle buyurdu:

"Allah ile birlikte, ibadet ettiğin başka bir ilâh edinme!"

Âyetteki hitap, onu işiten herkesedir. Yahut hitap Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yapılmış olup kasıt ümmetidir (ümmetini böyle bir şeyden sakındırmaktır).

"Eğer böyle bir şey yaparsan, o zaman, kınanmış ve kendi başına terkedilmiş olarak ortada kalırsın." Melekler ve müminler tarafından kınanıp yerilirsin; Allah tarafından da kendi haline terkedilmiş olursun. Bunun aksini düşündüğümüzde şu mana çıkar: Tevhid ehli müminler, her iki dünyada övülmüş ve ilâhî yardıma mazhar olmuş bir haldedir.

18-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kimin bütün derdi dünya olursa Allah onun işlerini dağıtır, fakirliği hep gözünün önünde tutar ve dünyadan, kendisine nasip edilenden fazla bir şey eline geçmez. Kimin niyeti ahiret olursa Allah onun dağınık düşünce ve işlerini toplar; kalbine zenginlik koyar, dünya ona boyun eğerek gelir."[144]

Bil ki tevhid ehli insanlar iki kısımdır: Allah onlardan bir grubu kendi hizmetinde tutmaktadır; bunlar, âbid ve zâhidlerdir. Diğer grubu ise özel sevgisine tahsis etmiştir; onlar, fenâ ve bekâ hallerine ulaşmış ârifibillâh zatlardır.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Biz onların her birine, şu dünyayı isteyenlere de ahireti isteyenlere de Rabb'inin lutfundan veririz. Rabb'inin ihsanı kısıtlanmış değildir. Bak, onların bir kısmını diğerine nasıl üstün kıldık!"* Bu üstünlük kerametlerde, nurlarda, marifet ve sırlarda olur. Âriflerin diğer insanlara üstünlüğü, güneşin diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Bu, dünyadadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ahiretteki derece ve faziletler ise daha büyüktür."* Bu üstünlük de tevhidin sırlarında yükselme derecelerine ve âlemlerin Rabb'ini tanımadaki yakînin farklılığına göre olur.

Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlardan bazısı Cenâb-ı Hakk'ın huzurundan bir an olsun uzak kalmaz. Sonra onların her birine, Allah Teâlâ'nın cemalini görme nimeti verilir, ancak her birinin cemali görmedeki nasibi farklıdır. Onlardan her biri, diğerinin gördüğünün aynısını göremez. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Benim işittiğim gibi onun sözünü işitselerdi, onun için rükû ve secde ederek yere kapanırlardı."[145]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, âbidleri taatlerle birbirine üstün kıldı; ârifleri ise marifet ve mü-

---

144 Tirmizî, Kıyâmet, 30; İbn Mâce, Zühd, 2; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11690; Beyhakî, *Kitâbü'z Zühd*, nr. 181; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 680.

145 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/15.

şahedelerle birbirine üstün kıldı. İbadet ehli ahirette, cennetteki derecelerde birbirinden farklıdır. Ârifler ise Rahmân'a kavuşma derecelerinde birbirinden farklıdır."[146]

Yine Kuşeyrî demiştir ki: "Bugün dünyada Cenâb-ı Hakk'ı müşahedesi devamlı olanların, yarın ahirette O'nun cemalini görmesi de devamlı olur. Dünyada sürekli müşahede halinde olmayanların ahirette Allah'ın cemalini görmesi de sürekli olmaz."

Allah'ın cemalini görmekte insanların farklı olması konusunda daha geniş açıklama, En'âm sûresinin 103. âyetinin tefsirinde geçti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'a İtaat, Anne Babaya İyilik

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, ahiret için yapılacak amelleri açıklayarak şöyle buyurdu:

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناًۜ اِمَّا يَبْلُغَنَّ
عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَٓا اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَٓا اُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا
وَقُلْ لَهُمَا قَوْلاً كَرِيماً ﴿٢٣﴾ وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ
وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيراًۜ ﴿٢٤﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا
فِي نُفُوسِكُمْۜ اِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَاِنَّهُ كَانَ لِلْاَوَّابِينَ غَفُوراً ﴿٢٥﴾

23. ***Rabb'in şunu emretti: Sadece O'na kulluk edin, anne babanıza da iyi davranın. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa kendilerine "of" bile deme; onları azarlama; ikisine de tatlı güzel söz söyle.***

---

146 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/356.

24. Onlara merhamet ederek kendilerine tevazu kanadını indir ve şöyle dua et: "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse şimdi de sen onlara öyle rahmet et!"

25. Rabb'iniz kalplerinizdekini çok iyi bilir. Eğer siz iyi olursanız, şunu bilin ki Allah, tövbe ederek kendisine yönelenleri çok bağışlayandır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'in,* kesin olarak *şunu emretti: Sadece O'na kulluk edin."* Çünkü son derece tâzim ve hürmet, en büyük azamet ve nimet sahibine olur; o da sadece Allah Teâlâ'dır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Anne babanıza da iyi davranın."* Çünkü anne baba, kulun varlığının ortaya çıkma sebebi yapılmıştır. Hikmet âleminde kulun korunması, terbiye edilmesi gibi hayatî nimetler onlarla sunulmaktadır. Aslında Cenâb-ı Hakk'ın terbiye etmesinden başka bir terbiye etme yoktur; O'nun terbiyesi anne baba üzerinden ortaya çıkmıştır, fakat Allah, aradaki vasıtaya da teşekkür etmeyi emretti. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"(Kendisine iyilik yapan) insanlara teşekkür etmeyen kimse, Allah'a da şükretmiş olmaz."[147]

Cenâb-ı Hak sonra, anne babaya iyilik yapmayı emrederek şöyle buyurdu:

"Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, yani onların ikisi veya biri, ne zaman senin yanında yaşlılık devresine ulaşırlar ve senin sorumluluğun altında bulunurlarsa, *kendilerine 'öf' bile deme!"* Kendilerinden tiksinecek bir durum hâsıl olduğunda, hizmet ve bakımları ağırlaştığında, onlara hizmetten sıkılma, onlara acı verecek en basit bir kelime dahi söyleme. Onlara "öf" bile denmezse, bundan daha incitici olanları söylememek öncelikle gerekli olur. Anne babaya "öf" denmesinin yasaklanması, kıyas yoluyla, diğer eziyet verici bütün söz ve davranışların yasaklandığını gösterir.

147 Ahmed, *Müsned,* 5/212; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 648; Heysemî, *ez-Zevâid,* 8/180.

İmam Gazâlî *İhyâ*'da demiştir ki: "Üf kelimesinin bir manası, tırnak altındaki kirdir; 'tüf' ise kulaktaki kirdir. Bu manalardan hareketle âyete şu manayı verebiliriz: Anne babanı tırnak altındaki kire benzetme, onlara böyle bir vasıf söyleme. Bunu söylemek yasak olunca, bundan büyük şeyler öncelikle yasaktır. Şöyle de denmiştir: İnsanın tırnak altındaki kirden eziyet gördüğü kadar da olsa, anne babanı incitme yahut onlardan bu kadarcık bile incinme!"

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onları azarlama;* hoşuna gitmeyen şeylerden dolayı onlara karşı kaba ve sert kelime kullanma; dine irşad ve doğruyu gösterme adına da olsa, onlara karşı yumuşak ve güzel konuş, *onlara tatlı güzel söz söyle,* kaba, sert söz söyleme."

"Onlara olan merhametinden, aşırı merhamet, acıma ve şefkatinden dolayı *kendilerine tevazu kanadını indir."* Onlara karşı yumuşak ol, kendilerine tevazu ile davran.

"Tevazu kanadını indir" ifadesinde, tevazu hali, mübalağa ile bir kuşun haline benzetilmiştir. Kuş, âciz kalıp zelil olduğu zaman kanatlarını yere serer. Çocuğun da anne babasına karşı bütün gayretiyle boyun eğmesi, onlara yumuşak davranması ve tevazu ile muamele etmesi gerekir. Bu onun, anne babasına karşı ileri derecedeki merhametinden, hassasiyet ve şefkatinden ileri gelmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve, 'Rabbim! Onlara merhamet et' de".* Yani Allah'ın onlara ebedî rahmetiyle rahmet etmesi için dua et; senin geçici merhametinle yetinme. Anne baban kâfir bile olsalar bu duayı yap; çünkü Allah'ın onlara rahmet etmesi, kendilerini İslâm'a ulaştırmasıdır.

"Rabbim, onlar beni küçüklüğümde nasıl yetiştirmişler, bakım ve terbiyemle ilgilenmişlerse *sen de onlara öyle rahmet et!"* Onların bana küçüklüğümde merhamet ettiği, terbiyemle meşgul olduğu ve doğruyu göstermek için çalıştıkları gibi, merhamet edenlere verdiğin acıma sözünü yerine getirmek için, sen de onlara merhamet buyur.

Cenâb-ı Hak, anne babaya iyilik yapmayı şiddetle tavsiye etti; öyle ki onlara iyilik emrini, kendisini birlemenin hemen peşinden getirdi ve

bunu zatına ibadetle aynı âyette dile getirdi. Sonra onlara iyilik yapma konusunda işi çok sıkı tuttu, öyle ki darlanmaktan dolayı ağızdan çıkıverecek bir kelimeye bile izin vermedi. Bu konudaki emrini, her şeyi kuşatan rahmetini, anne babanın terbiyesine benzeterek tamamladı.

Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Allah'ın rızası, anne babanın rızasındadır. Allah'ın kızması da onların kızmasındadır."[148]

Rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Anne babam yaşlandılar; onların bana küçükken yaptıkları gibi ben de kendilerine iyilik ve ihsanda bulundum; bu şekilde onların haklarını ödemiş oldum mu?" diye sordu; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Hayır, ödemiş olmazsın; çünkü onlar sana bu hizmeti yaparken, senin yaşamanı isteyerek yapıyorlardı, sen ise onlara yaptığın hizmeti onların ölmesini isteyerek yapıyorsun."[149]

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir ihtiyar gelerek,

"Bu benim oğlumdur, onun pek çok malı var; o maldan bana hiç vermiyor!" dedi. O sırada Cibrîl [aleyhisselâm] inerek şöyle dedi:

"Bu ihtiyar oğlu için, bu zamana kadar benzerini kimsenin işitmediği bazı beyitler yazdı; söyle de onları okusun!" dedi. İhtiyar şu manadaki beyitleri okudu:

"Doğduğunda seni besledim; gençliğinde sana iyilik ve ihsanda bulundum; sen ise sana akıtılan bunca iyiliği kusurlu görür beni kızdırırsın. Hasta olduğun gece, senin hastalığın için uyumayıp başında

148 Tirmizî, Birr, 3; Hâkim, *Müstedrek*, 4/152; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 328; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/136; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 4456, 4457.

149 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/42.

ağlayıp sızladım. Senin önünde, çiğneyip geçtiğin yol gibiydim, gözlerimse ağlayıp durmaktaydı. Büyüyüp senden bir şey bekleyeceğim yaşa geldiğinde, bana karşılık olarak kaba ve sert davrandın; sanki sen nimet veren ve ihsanda bulunan oldun. Sen bana karşı babalık hakkını görüp gözetemedin, hiç değilse bir komşunun yakın komşusuna davrandığı gibi davransaydın!"[150]

Şunlar da anne babaya yapılacak iyiliklerdendir: Vefatlarından sonra kabirlerini ziyaret etmek, kendilerine hayır dua etmek, onların hayrına sadaka vermek.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kabrindeki ölü, suya batmış kimseye benzer, kendisine oğlundan, kardeşinden yahut sadık arkadaşından gelecek duayı bekler; kendisine bir hayır dua ulaşınca bu onun için dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır."[151]

İmam Mâlik, *Muvatta*'da Saîd b. Müseyyeb'in şöyle dediğini nakletmiştir:

"Şöyle denirdi: Bir adam, ölümünden sonra oğlunun duası ile yükseltilir." Saîd b. Müseyyeb, bunu söylerken eliyle göğe işaret etmiştir.[152]

Bu hadis Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] yoluyla, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilmiştir. Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ, bir kulun derecesini yükseltir. Kul, 'Yâ Rabbi, bunun sebebi nedir?' diye sorar; Allah Teâlâ, 'Oğlunun (çocuğunun), senin için af dilemesi sebebiyle' buyurur."[153]

Bir adam Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Anne babamın vefatından sonra, kendileri adına yapabileceğim bir iyilik var mıdır?" diye sordu, Allah Resûlü,

150 bk. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 6/304 (Beyrut 2002).

151 Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 9295; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 43784; Süyûtî, *Şerhu's-Sudûr bi-Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr*, s. 395 (Dımaşk 1999).

152 Mâlik, Kur'ân, 9 (nr. 38).

153 İbn Mâce, Edeb, 1; Ahmed, *Müsned*, 2/509.

"Evet vardır; onlar için dua etmen, Allah'tan af dilemen, sözlerini ve vasiyetlerini yerine getirmen, onların yakın akrabalarının haklarını yerine getirmen ve arkadaşlarına ikramda bulunmandır"[154] buyurdu.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyuruyor:

"Rabb'iniz kalplerinizdekini, anne babaya iyilik niyetinizi, onlara karşı yapmanız gereken hürmet ve tâzim inancınızı *çok iyi bilir."* Bu âyet sanki onlar için kalpte gizlenen hoşnutsuzluğa ve onlara yapılacak hizmeti ağır bulmaya karşı bir tehdittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer siz iyi olursanız,* güzel hali isterseniz yahut Allah'a itaat halinde olursanız, *şunu bilin ki Allah, tövbe ederek kendisine yönelenleri* yahut şevk ile taatine dönenleri *çok bağışlayandır.* Göğsün daralması anında onların vereceği zâhirî yahut bâtınî rahatsızlıkları veya anne baba hakkını korumadaki kusurlarını affeder."

Âyetin, bütün tövbe edenleri kapsaması da mümkündür. Bu durumda, anne babasına karşı işlediği kusura tövbe edenler, âyetin kapsamına öncelikle girerler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

23-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, vücudumuzun meydana gelmesine sebep olan baba hakkında vahiyle neyi emretmişse, onun bir benzeri de ruhanî baba için geçerlidir. Bu ruhanî baba, (insanın maneviyat âlemine gözünü açmasına sebep olan) şeyhtir. Hatta ona karşı daha fazla hürmet etmek gereklidir ve onun hakkı daha büyüktür. Beşerî baba, insanın dünya âlemine çıkmasına vesile yapılmıştır. Bu dünya, iyi kötü hallerin yaşandığı bir yerdir. Ruhanî baba olan şeyh ise kendisine tâbi olan kimsenin, cehalet karanlığından ilmin ve Allah'a ulaşmanın nuruna çıkmasına vesile olmaktadır. Bu iki şey (marifet ve Hakk'a vuslat), yok olup gitmeyen, bitip tükenmeyen nimetler içinde (cennette) ebedî olarak kalmaya sebeptir. Bu konudaki açıklamaların tamamı, Nisâ sûresinin 36. âyetinin tasavvufî işaretlerinde geçti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

154 Buhârî, *Edebü'l-Müfred,* nr. 35; Ebû Davud, Edeb, 118; İbn Mâce, Edeb, 2.

Yakın Akrabaya İyilik

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yakın akrabaya iyilik ve ihsanı emretti. Bu akrabalar, anne babanın yakınları olduğundan dolayı kendilerine hürmet ve tâzim için bunu emrederek şöyle buyurdu:

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْك۪ينَ وَابْنَ السَّب۪يلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذ۪يرًا
﴿٢٦﴾ اِنَّ الْمُبَذِّر۪ينَ كَانُٓوا اِخْوَانَ الشَّيَاط۪ينِۜ وَكَانَ الشَّيْطَانُ
لِرَبِّه۪ كَفُورًا ﴿٢٧﴾ وَاِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَٓاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ
تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا ﴿٢٨﴾ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى
عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا ﴿٢٩﴾ اِنَّ رَبَّكَ
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِه۪ خَب۪يرًا بَص۪يرًا ﴿٣٠﴾

26. *Bir de akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Malını gereksiz yere saçıp savurma.*

27. *Şüphesiz malını saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabb'ine karşı çok nankördür.*

28. *Eğer Rabb'inden gelecek bir nimeti bekleyerek onlardan yüz çevirmişsen, kendilerine yumuşak, tatlı söz söyle.*

29. *Eli sıkı, cimri olma, bütün malını verecek şekilde eli açık da olma; sonra kınanır, eli boş çaresiz halde kalırsın.*

30. *Gerçekten senin Rabb'in dilediğine rızkı bolca verir, dilediğinin rızkını kısar. Şüphesiz O, kullarından haberdardır, her hallerini görür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir de akrabaya hakkını ver."* Yakın akrabaya iyilik, onlarla ilgilenme ve kendileriyle güzel geçinme gibi haklarını yerine getir.

Ebû Hanîfe demiştir ki: "Yakın akrabanın hakkı, fakir ve muhtaç oldukları zaman kendilerine infakta bulunmaktır."

Buradaki hitabın Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] olup ona, yakınlarına beytülmalden (devlet hazinesinden) tahsis edilen hakkın verilmesini emrettiği de söylenmiştir.

"Yoksula ve yolda kalan garibe de hakkını ver; onlara iyilik ve ihsanda bulun."

"Malını *gereksiz yere saçıp savurma; onu* uygun olmayan yerlere ve israf ederek harcama!"

İbn Üzeyz[155] demiştir ki: "Malı saçıp savurmak, onu israf etmek ve helâl olmayan yerlerde harcamaktır."[156]

Rivayet edildiğini göre Sa'd [radıyallahu anh] abdest alırken Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendisini,

"Bu fazla su harcama nedir?" diye uyardı; Sa'd [radıyallahu anh],

"Abdestte israf olur mu?" diye sorunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, olur; akan bir nehrin kenarında da olsan fazla su kullanmak israftır"[157] buyurdu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz malını saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir."*

---

155 İbn Uzeyz (İbn Uzeyr, İbn Azîz) Ebû Bekir Muhammed es-Sicistânî (v. 330/941), *Garîbü'l-Kur'ân* isimli eserin sahibidir. Eserin diğer ismi *Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân*'dır. Uzeyz, Uzeyr ve Azîz olarak da okunmuştur. bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/216 (Beyrut 1990); Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, 4/95 (Dârü'n-Neşr, 1991); Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/268 (Beyrut 1990); Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mu'ellifîn*, 10/292 (Beyrut, ts.).

156 İbn Uzeyz, *Kitâbü Garîbi'l-Kur'ân*, s. 146 (Dâru Kuteybe, 1995).

157 İbn Mâce, Taharet, 48 (nr. 425); Ahmed, *Müsned*, 2/221.

Âyetteki, "Şeytanın kardeşleridir" kısmına şu manalar verilmiştir:

Kötülükte onlara benzemektedir; şüphesiz malı zayi ve telef etmek kötülüktür.

Onlar, şeytanların yolundadırlar.

Onlar, şeytanların arkadaşları ve tâbileridir; çünkü israf konusunda onlara tâbi olmaktadırlar.

Rivayet edildiğine göre kâfirler, develeri boğazlayıp onun üzerine kumar oynuyorlardı ve mallarını insanlara gösteriş için harcıyorlardı. Allah Teâlâ onlara bunu yasakladı ve kendilerine mallarını Allah'a yaklaştıracak hayır yollarında harcamalarını emretti.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şeytan ise Rabb'ine karşı çok nankördür."* Bu durumda ona itaat etmemek gereklidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer Rabb'inden gelecek bir nimeti bekleyerek onlardan yüz çevirmişsen ..."* Yani yanında kendilerine verecek bir şey bulamadığın için, onları geri çevirmekten utanarak, kendilerine vermek için sana gelmesini beklediğin bir rızık eline geçene kadar, o yakınlarından, yoksul ve yolculardan yüz çevirdiğinde, eline bir rızık geçtiğinde onlara vermeyi vaat ederek *onlara tatlı ve yumuşak söz söyle.*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], biri kendisiden bir şey istediğinde, yanında ona verecek bir şey yoksa ondan utanarak yüz çevirirdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona, gelen kimseye bir şey vermese de hiç değilse güzel tatlı söz söylemesini emretti. Mesela insan bir şey veremediği kimseye, "Allah, bize ve size bol rızıklar versin", "Allah, sizi lutfu ile zengin etsin" gibi sözler söyleyebilir.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, mal vermede orta yolu emrederek şöyle buyurdu: *"Eli sıkı, cimri olma;* bütünüyle elini sıkıp hiçbir şey vermemezlik etme, *bütün malını verecek şekilde eli açık da olma."* Cenâb-ı Hak, her iki aşırı hali de yasaklayarak ikisinin ortasını emretti. Şu âyette bu durum ifade edilmektedir:

"O Rahmân'ın kulları, verdikleri zaman israfa kaçmazlar, ellerini sıkıp aşırı cimrilik de yapmazlar" (Furkan 25/67).

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra kınanır, eli boş çaresiz bir halde kalırsın."* Eğer israf edersen, Allah ve insanlar yanında kınanacak hale düşersin, elinde bir şey kalmaz, kendine yetmez duruma gelirsin.

Câbir [radıyallahu anh] şöyle nakletmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] aramızda otururken huzuruna bir çocuk gelerek,

"Annem sizden üzerindeki giysiyi (diz altına kadar inen uzun gömleği) istiyor" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] evine girdi, üzerindeki gömleğini çıkararak çocuğu verdi. Kendisinin ikinci bir elbisesi bulunmadığı için o halde evinde oturmak zorunda kaldı. Biraz sonra Bilâl [radıyallahu anh] ezan okudu ve kendisini namaz için bekledi; fakat Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] dışarı çıkamadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

"Eli sıkı cimri olma; bütün malını verecek şekilde eli açık da olma" âyetini indirdi.[158]

Cenâb-ı Hak, sonra resûlünü teselli ederek şöyle buyurdu: *"Gerçekten senin Rabb'in dilediğine rızkı bolca verir,* rızkını genişletir; *dilediğinin rızkını kısar,* rızkını daraltır. Başına gelen her darlık ve sıkıntı sadece, iç âlemine ait bir fayda içindir. *Şüphesiz O, kullarından haberdardır, her hallerini görür."* Allah onların gizlediklerini ve açıkladıklarını bilir. Onların faydasına olup kendilerinin bilmediği şeyleri bilir. Onları, faydalarına uygun olacak şekilde rızıklandırır ve sabırları ölçüsünde rızıklarını daraltır. Hâsılı, yüce Allah herkese faydasına olan şeyi verir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

26-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, resûlüne ve onun haline ve gidişatına uyan halifelerine, din ve nesep olarak yakınlardan kendilerine gelen kimselere, maddi-manevi iyilik ve ihsanda bulunmalarını emretti. Bu iyilik, kendisiyle karşılaşmanın hakkının büyük olduğunu bilmek, onları iç âlemlerine fayda verecek şeylere sevketmek, maddi ve manevi olarak bulduğu ni-

158 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/45. Şeyhülislâm Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh], İsrâ sûresinin sondan birkaç âyeti hariç, Mekke'de indiğini belirterek, bu rivayetin âyetin inişine sebep gösterilmesini doğru bulmamıştır (Ebüssuûd, *İrşâdü Akli's-Selîm,* 4/126.

metlerden kendilerine vermektir. Özellikle Allah için sevilen kardeşler olunca, onlara, gerektiğinde ne harcasa azdır; dünya dolusu altın da harcasa israf sayılmaz.

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* isimli eserinde der ki: "İbrahim b. Edhem, Süfyan-ı Sevrî'yi ve arkadaşlarını yemeğe çağırdı ve onlara bolca yemek hazırladı. Bunu gören Süfyan-ı Sevrî, İbrahim b. Edhem'e,

'Ey Ebû İshak, bunun israf olmasından korkmuyor musun?' diye sordu, İbrahim b. Edhem de,

'(Misafire ikram edilen) yemekte israf olmaz' dedi."[159]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu durum, ikram edilen yemek, Allah'ı zikreden kardeşlere Allah rızası için verilirse böyledir; fakat onu övünmek ve başkasıyla yarış için verirse israfa girer. Bu açıklama, Abdurrahman-ı Fâsî'ye ait *Hâşiye*'de geçmektedir. Kuşeyrî'nin tefsirinde de benzer açıklamalar mevcuttur. Orada der ki: "Allah için olan harcamada israf yoktur; bu ne kadar olursa olsun farketmez; nefsin boş arzuları için yapılan harcama ise böyle değildir, o bir kuruş da olsa israftır."

Malının tamamını elinden çıkarıp Allah yolunda harcamaya gelince bu, dinimizce güzel bulunmayıp tavsiye edilmemiştir; sadece Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh] ve onun hali üzere olanlar gibi, yakîni kuvvetli kimseler bunu yapabilirler. Elinde hiçbir maddi imkân yokken, birinin borcunu Allah için üstlenmek de böyledir; ancak bunu üstlenen kimse yakîni kuvvetli, Hak ile muamelesinde tecrübe sahibi biriyse bunu yapmasında bir sakınca yoktur; yoksa böyle bir işten geri dursun. Aksi durumda, insanların malını boş yere harcamış olur, Allah da onu helâk eder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Sakınılacak Kötü İşler

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, kendisine yaklaştıran güzel işleri emretti; şimdi de O'ndan uzaklaştıran kötü şeyleri yasaklayarak şöyle buyurdu:

---

159 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 4/161 (İstanbul: Semerkand, 2003)

وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْ اِنَّ قَتْلَهُمْ
كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴿٣١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰى اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ
سَبِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ
مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهٖ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِى الْقَتْلِ اِنَّهُ كَانَ
مَنْصُورًا ﴿٣٣﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ اِلَّا بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ
اَشُدَّهُ وَاَوْفُوا بِالْعَهْدِ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُلًا ﴿٣٤﴾ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ اِذَا
كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَاْوِيلًا ﴿٣٥﴾

31. *Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir hatadır.*

32. *Zinaya yaklaşmayın; şüphesiz o, çirkin bir iş ve çok kötü bir yoldur.*

33. *Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, onun velisine* (hakkını alması için) *yetki verdik. Sadece bu veli de* (kısas yoluyla) *öldürmede haddi aşmasın. Zaten* (bu şekilde) *ona yardım edilmiştir.*

34. *Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, en güzel tarzdan başka yaklaşmayın. Verdiğiniz sözü yerine getirin. Şüphesiz verilen söz, sorumluluğu gerektirir.*

35. *Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın ve doğru terazi ile tartın. Bu, daha hayırlı ve sonuç itibariyle daha güzeldir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Gelecekte *fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.*" Müşrikler, fakirlik çekmek korkusu ile kız çocuklarını diri diri toprağa gömerek öldürüyorlardı. Allah Teâlâ onları bundan nehyetti ve onların rızıklarını garanti altına alarak şöyle buyurdu:

"Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir hatadır, günahtır." Çünkü onda, neslin kesilmesi, bir cinsin sonunun gelmesi ve temiz ruhlara acı vermek vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Zinaya yaklaşmayın."* Cenâb-ı Hak, insanlara, içinden karar vermek, şehvetle bakmak ve zinaya yol açacak ve ona yaklaştıracak benzeri işleri yasakladı. Bu durumda, onu bizzat yapmak öncelikle yasaklanmış olmaktadır.

"Şüphesiz o, çok çirkin bir iştir; kötülüğü ve çirkinliği apaçık ortada olan bir iştir *ve çok kötü bir yoldur."* Zina, helâl yoldan elde edilecek bir hakkı haram ve çirkin yoldan elde etmektir. Onda, nesillerin karışması, insanların hürmetlerinin çiğnemesi ve fitnenin yayılması vardır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın."*

Bir insanın haklı olarak öldürülmesi şu üç sebepten biriyle olur: İman ettikten sonra dinden çıkıp küfre girmek; evli iken zina yapmak; suçsuz bir mümini kasıtlı olarak öldürmek. Hadis-i şerifte de böyle belirtilmiştir.[160]

Devlete karşı ayaklanmak, (farz olduğunu inkâr ederek) namazı kılmamak ve zekâtı vermemek gibi dinden çıkma ve adam öldürmeye kasıt manasına gelecek işler de bu hükme dahildir.

"Kim, öldürülmeyi gerektirecek bir sebep yokken, *haksız yere öldürülürse, onun velisine,* yani ölümünden sonra vârisine, öldürmenin gereği olarak diyet alması veya kısas uygulaması için *yetki verdik."*

160 Buhârî, Diyât, 6; Müslim, Kasâme, 25, 26; Ebû Davud, Hudûd, 1; Tirmizî, Diyât, 10; Nesâî, Kasâme, 6; İbn Mâce, Hudûd, 1.

Haksız yere öldürülme ifadesi, öldürme olayının kasıtlı olarak meydana geldiğini gösteriyor; çünkü hata ile öldürmeye zulüm denmez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz onun velisine, öldürene karşı elini kuvvetlendirecek bir yetki ve imkân verdik.

"Ancak bu veli de öldürmede haddi aşmasın." Öldürülmeyi hak etmeyen kimseyi öldürerek yahut ona müsle yaparak (eziyet olsun diye burnunu, kulak ve diğer âzalarını keserek) yahut kâtilin haricinde birini öldürerek haddi aşmasın, kendisine verilen yetkinin ötesine geçmesin. "*Zaten*, veliye kısas imkânı verilerek ve idarecilere ona yardım etmeleri emredilerek *kendisine yardım edilmiştir.*"

Yahut öldürülen kimseye, dünyada kendisini öldüren kimse kısas ile öldürülerek ve ahirette sevap verilerek yardım edilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına yaklaşmayın,* onu kullanmak bir yana, yaklaşmayın bile; *sadece,* onu korumak ve çalıştırıp artırmak gibi amaçlarla *en güzel şekilde,* en güzel yolla *yaklaşın."*

Yetim, rüşt çağına ulaşınca malı kendisine verilir. Eğer rüşdüne ulaşmadan önce malını, onu güzel idare edecek birine devrederse bunda bir sakınca yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Verdiğiniz sözü yerine getirin."* Allah'a ve insanlara bir söz verince, onun gereğini yapın. *"Şüphesiz verilen söz, sorumluluğu gerektirir."* Sözü verenden, onu yerine getirmesi istenir. Yahut ondan sorumludur. Sözünü tutmayan kimseye hesap sorulur ve kendisine bunun cezası ödetilir.

Âyete, mecazi olarak şu mana da verilmiştir: Sözün kendisi sorumludur, ona, "Niçin yalancı çıktın?" diye sorulur. Bu, sözünden dönen kimseyi kınamak ve susturmak için söylenmiştir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın,* onda eksik yapmayın, noksan tartmayın *ve doğru terazi ile tartın."*

Terazi manasını verdiğimiz "kıstâs" Rumca bir kelimedir; bunun Kur'an'ın Arapça olmasına bir zararı yoktur; çünkü Arapça olmayan bir

kelimeyi, Araplar kullanır ve onu cümle içinde kendi sözleri gibi kullanırlarsa o kelime Arapça olur. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Bu,* sonuç itibariyle *daha hayırlı ve daha güzeldir.*" En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

31-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Fakirlik ve gelecek korkusuyla maddi rızık peşinde koşarken kalbinizi ihmal ederek, nuranî fikirlerin ortaya çıkardığı ilimleri öldürmeyin. Şüphesiz Allah, bedenlerin ve ruhların rızıklarına kefildir. Sizi, ilâhî huzurdan çıkaracak nefsanî hazlarınıza meyletmeyin. Gerçekten bu, en çirkin işlerden biridir.

Allah Teâlâ'nın, öldürülmesini ve ihmal edilmesini haram kıldığı, zikir ve ilimle diriltilmesini emrettiği nefisleri, sürekli gaflet ve cehalet içinde tutarak öldürmeyin. Kim, haddi aşan nefsin elinde mazlum olarak öldürülürse biz onun aklına yetki verdik; yani akla, nefisle mücâhede ederek, onun kötü huylarını öldürüp Mevlâ'sına döndürerek ona hâkim olma imkânı ve yetkisi verdik. Bununla birlikte akıl, nefsi riyâzetle öldürmede haddi aşmasın, tam aksine güzel bir siyaset ve ince bir tedbirle onu terbiye etsin. Bir tanesi bu konuda der ki:

"Nefsine ince bir siyasetle hâkim ol; nice güzel tedbirler vardır ki zafere ulaşmada bir kabileden daha faydalıdır."

Ayrıca bu konuda akla yardım edilmiştir. Eğer yüce Mevlâ'sı akla yardım eder, onu manevi terbiyesini bitirmiş ve hevâsından kurtulmuş kâmil bir şeyhin nezaretine verirse akıl, nefse hâkim ve sahip olmayı başarır.

Bu konudaki tasavvufî açıklamalar, En'âm sûresinin 151-152. âyetlerinin tefsirinde ve diğer âyetlerde geçti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bilmediğin İşin Peşine Düşme!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sakınılacak diğer işlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌۜ اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُو۬لٰٓئِكَ
كَانَ عَنْهُ مَسْؤُ۫لًا ﴿٣٦﴾ وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًاۚ اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ
الْاَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ
مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾ ذٰلِكَ مِمَّٓا اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِۜ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ
اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتُلْقٰى فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا ﴿٣٩﴾ اَفَاَصْفٰيكُمْ رَبُّكُمْ
بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ اِنَاثًاۜ اِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًاۚ ﴿٤٠﴾

36. *Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludur.*

37. *Yeryüzünde böbürlenerek yürüme; çünkü sen, kibrinle ne yeri yarabilirsin ne de boyca dağlara ulaşabilirsin.*

38. *Bu sayılan kötü işler, Rabb'inin katında sevimsizdir.*

39. *İşte bunlar, Rabb'inin sana vahyettiği hikmetlerdir. Allah ile birlikte başka ilâh edinme; sonra kınanmış ve (Allah'ın rahmetinden) uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın.*

40. *Rabb'iniz, size erkek çocukları tahsis etti de kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi! Gerçekten siz, (vebali) çok büyük bir söz söylüyorsunuz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme.*" İnsanları kötülerken veya haklarında gıyaben bir şey söylerken iyice inceleyip hakikatine ulaşmadığın şeyi söyleme. Sen, bir kimsenin noksanlığını dile getirirken, "Şunu işittim, şunu gördüm yahut benim yanımda şöyle bir şey gerçekleşti" dediğinde, kıyamet günü sana bu sözü kimden işittiğin ve bahsettiğin işin hakikati sorulur.

"*Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludur*" âyetinin manası budur.

Beyzâvî demiştir ki: "Kesin bilmediğin şeye, taklitle veya boş tahminle tâbi olma. Zanna uymayı reddedenler bu âyeti delil getirmişlerdir. Onun cevabı şudur: Buradaki ilimden kasıt, bir senetten elde edilen ve doğruluğuna tercihle inanılan şeydir; bu senedin kati veya zannî olması eşittir. Çünkü ilmin bu manada kullanılması yaygındır. Buradaki ilmin, akaide ait olduğu da söylenmiştir.

Âyetin, iftira ve yalan şahitlik konusuyla ilgili olduğunu söyleyenler de olmuştur. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü bu görüşü desteklemektedir:

'*Kim, kendisinde olmayan şeyle bir mümini suçlarsa Allah Teâlâ onu, kıyamet günü cehennemliklerden akan kan ve irin içinde hapseder; attığı iftiradan dönene kadar böyle devam eder.*'[161]

Âyet şöyle bitiyor: '*Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludur.*' Bu üç âza, sahibinin onunla yaptığı işten sorumludur. Beyzâvî'nin açıklamaları özetle verildi."[162]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Yeryüzünde böbürlenerek*, büyüklenip çalım atarak yürüme; *çünkü sen*, bu kibirli yürüyüşünle yeri yaramazsın, yere şiddetle basışınla onda bir delik açamazsın, boyca dağlara ulaşamazsın, yücelik ve ululukta dağlarla da yarışamazsın."

---

161 Aynı manada ilk kelimesi değişik bir hadis için bk. Ebû Davud, Akzıye, 14 (nr. 4597), Ahmed, *Müsned*, 2/70; Hâkim, *Müstedrek*, 2/27. Tefsirde geçen ifadesiyle bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, 2/197 (Beyrut 1997).

162 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/570-571.

Bu ifadede, böbürlenen kimseyle alay etmek vardır. Onunla ayrıca, bu işi yasaklamamanın sebebi ortaya konmuştur. Âyette şu denmek isteniyor: Sen buna güç yetiremeyeceğine göre, senin yapman gereken, yüce yaratıcının huzurunda tevazu gösterip zillet haline bürünmendir.

"Allah'la birlikte başka bir ilâh edinme" emriyle başlayan 22. âyetten 40. âyete kadar, yapılması veya yapılmaması istenen yirmi beş şey sayıldı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu sayılanlar, Hz. Musa'nın levhalarında yazılı şeylerdi."[163]

"Buraya kadar dile getirilen *kötü işler, Rabb'inin katında sevimsizdir;* hepsi kötülenmiştir, gazabına sebeptir." Bu kötü işlerden kasıt, yukarıda bahsedilenler içinde yasaklanan işlerdir, emredilenler bunun dışındadır.

Devamındaki âyette buyruluyor ki: *"İşte bunlar, Rabb'inin sana vahyettiği hikmetlerdir."* Onlar, şeriata dair bilgilerdir yahut onlar Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait bilgilerdir. İlim, amel etmek içindir.

"Allah ile birlikte başka ilâh edinme!" Bunu bir kez daha tekrar etti. Bununla şuna dikkat çekildi: Tevhid, işin başlangıcı ve sonudur; hikmetin başı ve temeli odur. Kim ondan mahrum kalmışsa ona, sahip olduğu ilimler ve hikmetler fayda vermez; isterse o kimse bütün hikmet sahiplerinin kitaplarını toplayıp ezberlesin, ilmi göklere ulaşsın.

Âyetin hitabı Hz. Peygambere'dir [sallallahu aleyhi vesellem], fakat kasıt, şirke düşme ihtimali bulunan kimselerdir. Bunun için durum onlara göre zikredildi. Birinci olarak, şirkin dünyadaki sonucu dile getirildi. Bu, kınanmak ve kendi haline terkedilmektir. İkinci olarak, onun ahiretteki sonucundan bahsedilerek şöyle buyruldu:

"Sonra kınanmış olarak, kendinin, meleklerin ve insanların seni kınadığı bir vaziyette *ve* Allah'ın rahmetinden *uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın."*

---

163 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/287.

Cenâb-ı Hak sonra, onların şirk konusundaki görüşlerini çirkin bularak şöyle buyurdu: *"Rabb'iniz, size erkek çocukları tahsis etti, kendisi de meleklerden kız çocuklar edindi öyle mi?"*

Bu, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyenlere hitaptır. Soru, böyle bir şeyi inkâr ve ret için sorulmuştur.

Mana şudur: Rabb'iniz, çocukların en faziletlisi olan erkekleri size tahsis etti, kendisi de meleklerden kızlar edindi öyle mi?

"Gerçekten siz, çirkinlik ve vebali *çok büyük bir söz söylüyorsunuz."* Öyle ki ona verilecek cezayı akıllar takdir edemez, zira bu, aklı altüst edecek bir cinayettir; ona hiç kimse cesaret edemez. Çünkü siz, yüce Rabb'inizi, süratle yok olup giderecek varlıkların seviyesine indirdiniz, sonra sevmediğiniz varlıkları (kızları) O'na ait gösterdiniz, erkek çocukları kendinize tahsis ederek O'na karşı bir üstünlük elde etmeye çalıştınız. Sonra sizler, Allah katında en şerefli varlıklar olan melekleri, (size göre) varlıkların en düşüğü haline getirdiniz; (onları Allah'ın kızları olarak tanıttınız). Allah, sizin sözlerinizden yüce ve uludur.

36-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludur" âyetinin uyarısına göre, insan-ı kâmilin, bütün işlerinde Rabb'inden bir delil üzere olması gerekir. O, zâhirî işlerinde şeriat-ı Muhammediyye'yi hakem yapar; iç âlemine ise kudsî hakikati hakem yapar. İç âleminde manevi vâridatlardan (ilham türü şeylerden) ve düşünceler ortaya çıkınca, onu Kur'an ve Sünnet'e arzetmeli; eğer onlar, kalbine gelen şeyi kabul ve tasdik ediyorsa onu açığa vurmalı ve kendisiyle amel etmelidir. Şayet Kur'an ve Sünnet, kabul etmiyorsa onu reddetmeli ve açığa vurmayıp gizlemelidir. Bu, ister bir söz olsun, ister bir iş olsun, ister terkedeceği bir amel, isterse karar vereceği bir durum olsun, bütün durumlarda böyle yapmalıdır.

Âlimler şu konuda ittifak etmişlerdir: Bir müslüman bir iş yapacağı zaman, o konuda Allah'ın hükmünü bilmeden o işi yapması helâl de-

ğildir. Cenâb-ı Hak, *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme"* âyetiyle buna işaret etmektedir. Eğer yapacağı iş hakkında Kur'an ve Sünnet'te bir hüküm bulamazsa o zaman kalbine danışsın; şayet kalbi maddiyattan yana sâfi ise ona doğruyu gösterir. Eğer kalbi sâfi değilse, kalbi sâfi olan zikir ehline danışsın. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline (yakîn ilim sahiplerine) sorun!" (Nahl 16/43). Yakîne ulaşmamış zan ehline sormasın. Zan ehli, işin zâhirinde kalan (bâtını göremeyen) kimselerdir. Allah Teâlâ, *"Gerçek şu ki zan, hak adına bir şey ifade etmez"* (Yunus 10/36) buyurmuştur.

İmam Kuşeyrî, *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yani zanna dayalı şeylerden kaçın; Allah Teâlâ'nın sana hakikatini göstermediği bir konuda, bir delil olmadan kendini onda kalmaya zorlama. Eğer içinde bulunduğun vakitte ne yapacağını bilemezsen, Allah'a müracaat et; şayet kalbinde işin doğru olan yönüyle ilgili bir ışık parlarsa istenen hal üzere amel et. Eğer hâlâ ne yapacağını bilemezsen, işi Allah'a havale edip O'ndan sana doğruyu göstermesini iste. O noktada olduğun yerde dur.

Denilmiştir ki: İlimle iş görenle, hak ile iş gören kimsenin farkı şudur: Âlimler, önce bir şeyin ne olduğunu tanırlar, hükmünü bilirler, sonra ilimlerine göre amel ederler. Hakikat ehli ârifler ise ilâhî sevkiyatla onlarda bir şey meydana gelir; onlar bu meydana gelen şeyi tafsilatıyla bilmezler, olduktan sonra işin iç yüzü kendilerine açılır. Çok kere onların dilinden, delilini (hükmünü ve sebebini) bilmedikleri bir şey dökülür; onu söylemeyi bitirdikten sonra, kalplerine söyledikleri bu şeyin ilimden şahidi zuhur eder. Çünkü bu, ikinci bir vakitteki halin cereyanı ile meydana gelir."[164]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*'de bu manaya şu sözüyle işaret etmiştir: "Manevi tecelli halinde hakikatler mücmel (kısa ve öz) olarak gelir; kalp onu alıp anladıktan sonra açıklama olur. Bu, *'Biz onu sana okuyunca, sen onun okunuşunu takip et'* (Kıyâme 75/18) âyetinde işaret edilen haldir."

---

164 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/19-20.

"Yeryüzünde böbürlenerek yürüme" âyeti hakkında deriz ki: Bir
berde, sûfilerin yürüyüşü hakkında şöyle denmiştir: Onlar, karınca
yürüyüşü gibi sessizce, tevazu ve huşû içinde adım atarlar; onların
rüyüşünde mürüvveti (edebi ve efendiliği) bozacak bir sürat ve hem
cilik yoktur; tevazuya ters düşecek bir kibir hali de bulunmaz. En d
rusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'an'da Her Şey Açıklandı

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Kur'an'a yönelmeyi emrederek şö
buyurdu:

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فٖى هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُواۜ وَمَا يَزٖيدُهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾

41. ***Biz, öğüt almaları için*** *(misal, ibret, müjde ve tehdit içeren şeyl*
bu Kur'an'da açıkladık. Fakat bu, onların sadece nefretini artırdı.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, öğüt almaları için,* misal, ibret, m
de ve tehdit içeren şeyleri *bu Kur'an'da açıkladık. Fakat bu, onların sad*
hakka karşı olan *nefretlerini* ve inatlarını *artırdı."*

41. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Manevi kirlerden kalplerin hali şöyledir: Bu kalpler, yüce sevg
nin (Mevlâ'nın) kelâmını işittiklerinde sevinip heyecanlanır yahut
zün sahibinin heybetinden ürperip titrer. Herkes bulunduğu maka
uygun davranır. Günahlarla kirli ve karışık kalpler ise Cenâb-ı Hakk
kelâmından nefret edip kaçar; çünkü bâtıl, hak ile birlikte duram
onunla karşılaşmaya güç yetiremez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâinatta Her Şey O'nu Tesbih Eder

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, şirke düşenlerin görüşlerini iptal ederek şöyle buyurdu:

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُٓ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذاً لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِى الْعَرْشِ
سَبِيلاً ﴿٤٢﴾ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوّاً كَبِيراً ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ
لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّۜ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ
بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْۜ اِنَّهُ كَانَ حَلِيماً غَفُوراً ﴿٤٤﴾

42. ***De ki: "Eğer söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka ilâhlar bulunsaydı, o zaman onlar, arşın sahibine ulaşmak için bir yol ararlardı."***

43. ***Allah, onların söylediklerinden yüce ve uzaktır.***

44. ***Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız. O, çok halîmdir, çok affedicidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, de ki: '*Eğer onların,* o müşriklerin *söyledikleri gibi,* varlık âleminde *Allah ile birlikte,* ibadete layık *başka ilâhlar bulunsaydı, o zaman onlar, arşın sahibine ulaşmak* ve kendisiyle savaşmak *için bir yol ararlardı.*'"

Bu, onların çirkin sözlerine verilmiş bir cevaptır. Mana şudur: Eğer Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, onlar, sultanların birbirine yaptığı gibi mülkün sahibine ulaşıp ona galebe çalmak için bir yol ararlardı. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"O'nunla birlikte başka ilâh yoktur; eğer öyle olsaydı, her ilâh yarattığını alır götürür ve her biri diğerine üstün gelmeye çalışırdı" (Mü'minûn 23/91).

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, Allah'ın kudretini ve kendi âcizliklerini bildiklerinden, O'na yaklaşmak ve itaat etmek için bir yol ararlardı; şu âyette belirtildiği gibi:

"Onların yalvardıkları bu varlıklar, hangimiz daha yakın olacağız diye Rab'lerine yaklaşma vesilesi ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar" (İsrâ 17/57).

Cenâb-ı Hak, sonra, zatını böyle şeylerden uzak tutarak şöyle buyurdu: *"Allah, onların söylediklerinden yüce ve uzaktır.* O'nun ötesinde bir gaye (varlık ve hedef) yoktur. Nasıl böyle olmasın ki; Hak Teâlâ, varlığın gayesi ve son noktasıdır. Her şeyin varlığı O'nda son bulur. O'nun zatının var olması zaruridir. Onların, "Allah'ın ortakları veya çocukları var!" sözleri ise yokluk mertebelerinin en uzağındadır, yani imkânsızdır; çünkü bir ortağa ve çocuğa sahip olmak, sonradan yaratılmış fâni varlıkların özelliğidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yedi kat gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder;* hepsi O'nun, bir ortağa ve çocuğa sahip olmaktan uzak ve yüce olduğunu gösterir. *O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur."* Bütün varlıklar, hal lisanıyla, Allah'ın, mümkün varlıklara ait vasıflardan ve sonradan yaratılmış varlıklara ait şeylerden uzak ve yüce olduğunu söyler. Şöyle ki hepsi, mümkün ve sonradan yaratılma özelliğiyle, zatı itibariyle varlığı vâcip ve ezelî bir yaratıcının varlığına delil olmaktadır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[165]

Âyetin zâhirî ifadesi, insanın dışındaki varlıkların tesbihinin sözle değil halle olduğunu gösteriyor; fakat tercih edilen görüş, bu tesbihin sözle olmasıdır. Onların sözlü tesbihi, Celâleddin-i Süyûtî'nin (*Celâleyn Tefsiri*'nde) dediği gibi, "Sübhânellahi ve bi-hamdihî" şeklinde belirli bir söz değildir. Bilakis her biri, kendi haline münasip bir şekilde tesbih eder. Keşif ehlinin sözleri bunu göstermektedir. Hatta Hâtemî (Muhyiddin İbnü'l-Arabî) demiştir ki:

---

165 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/572.

"Kim, varlıkların tesbihlerini, farklı tesbihler halinde işitmezse o, onların yaptığı gerçek tesbihi işitmemiştir. Bu tesbih, sadece kula galip gelen manevi hal içinde işitilir."[166]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Denizde yüzen bir balık veya havada uçan bir kuş sadece, Allah Teâlâ'yı tesbih etmeyi bıraktığında avlanır."[167]

Diğer hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Güneşin doğduğu her gün, dünyada Allah'ın yarattığı varlıklar muhakkak Allah'ı tesbih ederler; sadece şeytanlar ve insanların en şerlileri (kâfir ve müşrikler) tesbih etmez."[168]

Ehl-i sünnet'in görüşü şudur: İlim ve hayat için beden şart değildir; cansız varlıkların Allah'a karşı huşû ve korku sahibi olması, O'nu tesbih ettiği gerçektir. İbn Hacer-i Askalânî, hurma kütüğünün Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için inlemesini nakleden hadisi açıklarken demiştir ki:

"Bu hadiste şuna dair bir delil vardır: Allah Teâlâ, cansız varlıklarda da canlılarda olduğu gibi idrak yaratmıştır, hem de en şerefli bir canlının idraki gibi. Bu hadiste ayrıca, *'O'nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur'* âyetini, zâhirî manasına göre yorumlayarak, her şeyin kendi diliyle Allah'ı tesbih ettiğini söyleyen kimsenin görüşüne de bir destek vardır."[169]

İbn Atıyye demiştir ki: "Âlimler, bu tesbihin şekli hakkında farklı görüşler söylemişlerdir. Bir grup, bunun hakiki manada değil, mecazen bir tesbih olduğunu söylemiştir. Buna göre âyetin manası şudur: Varlık

---

166 Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin, canlı cansız bütün varlıkların tesbihi konusunda geniş bir açıklaması için bk. Mahmud Gurâb, *Rahmetün mine'r-Rahmân fî Tefsîri ve İşârâti'l-Kur'ân*, 2/544-554 (Dımaşk 1989).

167 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 63/44 (Beyrut 1998); Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 1209 (Riyad 1998); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/292.

168 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/118 (Beyrut 2002); Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr. 920; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7873; İbnü's-Sinnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 149.

169 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 7/307 (Beyrut 1993).

âlemindeki her şeyde, onu yoktan var edenin varlığına dair bir delil vardır; o şeyin görülmesi kendisine ibretle bakan kimseye Cenâb-ı Hakk'ı tesbih ettirir.

Diğer bir grup, âyette geçen 'her şey' ifadesinin, lafzının umumi, fakat manasının hususi olduğunu; âyetin canlı ve büyüyen varlıklar gibi belirli kesimleri kastettiğini, ölmüş cansız varlıkların tesbih etmediğini söylemiştir. İkrime'nin[170] şu sözü de bu görüşü desteklemektedir: 'Yaş ağaç tesbih eder, ancak kuru direk tesbih etmez.'[171]

Yezid-i Rekkâşî ile Hasan-ı Basrî bir yemekte birlikteydiler. Sofra getirildi. Yezid, Hasan-ı Basrî'ye, künyesi ile hitap ederek,

'Ey Ebû Said, bu sofra tesbih eder mi?' diye sordu, Hasan-ı Basrî de,

'Bir müddet tesbih etti'[172] dedi. Bununla, onun yaş ağaçken büyüme zamanında tesbih ettiğini, fakat kesilip sofra yapıldıktan sonra cansız bir varlık olup bu tesbihin durduğunu belirtti.

Bir grup âlim de âyette geçen tesbihin hakiki manada bir tesbih olduğunu, âyetteki 'her şey' lafzının canlı cansız bütün varlıkları kapsadığını, hepsinin kendi diliyle Allah'ı tesbih ettiğini fakat insanların bunu işitemediğini ve anlayamadığını söylemiştir. Bu görüşteki âlimler der ki: 'Eğer bu tesbih, diğerlerinin dediği gibi, yüce yaratıcının eserini göstermekten ibaret olsaydı, o zaman anlaşılan bir şey olurdu; halbuki âyet, onların tesbihinin (çoğu kimse tarafından) anlaşılmadığını söylemektedir.'

Bunun içinden şu şekilde çıkılabilir: '*Fakat siz onların tesbihini anlamazsınız*' âyetinden kasıt, kâfirler ve gafillerdir. Yani onlar, varlıklara ibretle bakmaktan yüz çevirdiler, bu durumda Allah'ın varlıklardaki hikmetini anlamazlar."[173]

---

170 İkrime, Ebû Abdullah (v. 105/723), Abdullah b. Abbas'ın âzatlı kölesi ve talebesidir. Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

171 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/51. İbn Cerîr ve Süyûtî'nin naklinde, İkrime'nin, yaş ağacın ve kuru direğin tesbih ettiğini söylediği belirtilmiştir.

172 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/606 (Riyad 2003).

173 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/459-460.

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman el-Ârif demiştir ki: "Âyette bahsedilen tesbihin, canlı cansız bütün varlıkları içine aldığını, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] elinde çakıl taşlarının tesbih etmesi, hurma kütüğünün inlemesi, Uhud dağının Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] sevmesi, yemeğin tesbih etmesi göstermektedir.

Büyüme halinde olan yaş ağaçların tesbih ettiği fakat kuru ağaçların tesbih etmediği, aynı şekilde, toprakta yerinde duran taşın tesbih ettiği ancak yerinden çıkarılan taşın tesbihinin bittiği görüşüne gelince, bu konuda deriz ki: Bu tür varlıkların tesbihi iki türlüdür: Biri özel, diğeri geneldir. Canlı varlıkların hayatiyetini devam ettirmesi için ilâhî yardımı istemesi özel tesbihtir. Bu, genel yardım isteğini ortadan kaldırmaz. Şüphesiz cansız varlıklar, var olmak ve varlığını devam ettirmek için, kendilerine has dilleriyle Allah'ın yardımını isterler. Bu onların genel tesbihidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Ey dağlar, Davud'la birlikte tesbih edin!' (Sebe 34/10).

Ayrıca, hurma kütüğünün inlemesini düşün."

Bu konudaki diğer açıklamalar, âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecektir.

Beyzâvî, *"Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Ey müşrikler, siz, kendisiyle bu tesbihin anlaşılacağı doğru bakışı ve güzel düşünceyi kaybettiğiniz için onu anlayamazsınız. Âyetteki tesbihin, hem lafız hem de delalet yönüyle olması câizdir."[174]

Âyet şöyle bitiyor: *"O, çok halîmdir."* Bunun için, size hak ettiğiniz azabı hemen vermedi. Halbuki siz, Allah'ın birliğini gösteren bunca apaçık delilden yüz çevirerek, küfür ve şirke dalarak azabı çoktan hak ettiniz.

"O, sizden tövbe edenleri *çokça affeder."*

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

174 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/572.

42-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Arştan ferşe (yeryüzüne), bu varlık âleminde her ne varsa yahut onların dışında takdir edilen her ne bulunuyorsa hepsi ya maddidir ya manevidir; ya kulluktur ya da yüce Rabb'e ait işlerdir. Ya kudret ya da hikmet tecellisidir. Maddi olanlar, kulluk mahallidir; onda yüce Allah'ın rubûbiyyet kahrı (hükmü ve azameti) ortaya çıkar. Mana ise eşyayı ayakta tutan rubûbiyyet sırlarıdır. Bütün eşya hal lisanıyla seslenerek, "O'nun şanı ne kadar yücedir; Allah'ı bütün noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutarım" der. Sadece bu tesbihi, tevhid denizine dalan ve birlik sırlarında kulaç atan ârifler bilir.

Bütün varlıklar, yüce Allah'ın var etmesiyle sabittir (O'nun irade ve kudretiyle var olup ayakta durmaktadır); O'nun zatı yanında hepsinin varlığı silinip yok olur. Varlıklar (insan ve kâinat), maddi yönüyle bir vücuda sahip olup ayaktadır, manevi yönüyle ise (Cenâb-ı Hakk'ın zatı karşısında) silinip gitmiştir. O'nun zatı karşısında maddenin bir vücudu yoktur. Var olan tecelliler, Allah Teâlâ'nın zatının yüceliği için bir perdeden ibarettir. Cennetliklerin durumunu anlatan bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Adn cennetinde, cennetliklerle Rahmân'a bakmaları arasında sadece Cenâb-ı Hakk'ın zatını perdelediği yücelik perdesi vardır."[175]

Kim, dünyada vehim ve zan perdesini yırtar, maddenin dairesinden (varlıkların perdesinden) kurtulursa Hak Teâlâ ona, her iki dünyada bir göz yumup açma süresince perdelenmez.

Bu açıklamalardan ortaya çıkan şudur: Yukarıda belirttiğimiz gibi bütün varlıklar, mana yönüyle sözlü olarak, maddi yönüyle de hal diliyle Allah'ı tesbih eder. Varlıkların bu tesbihlerinin tadını sadece, büyük âriflerin sohbetine girenler tadar. Ârif onu, kâinatın maddi dairesinden çıkarıp bütün varlıkları yaratanı müşahede haline çıkarır. Onların sohbetine (terbiye halkalarına) girmeyenlerin, bunun böyle olduğunu kabul etmesi yeterlidir. Bu konuda biri şöyle demiştir:

---

175 Buhârî, Tevhid, 24; Müslim, İmân, 296; Tirmizî, Cennet, 3; İbn Mâce, Mukaddime, 13; Dârimî, Rikak, 101; Ahmed, *Müsned*, 4/411.

"Sen gökte hilâli göremezsen, onu gözleriyle gören insanların sözünü tasdik et."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kalplerine Perde Çekilenler

Varlıkların yaptığı tesbihi anlamamanın sebebi, kalplerin gafleti ve üzerlerine perde çekilmesidir. Cenâb-ı Hak bu durumu dile getirerek şöyle buyurdu:

وَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
حِجَاباً مَسْتُوراًۙ ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَف۪ٓي
اٰذَانِهِمْ وَقْراًۜ وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْاٰنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ
نُفُوراً ﴿٤٦﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِه۪ٓ اِذْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ وَاِذْ
هُمْ نَجْوٰٓى اِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلاً مَسْحُوراً ﴿٤٧﴾
اُنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَط۪يعُونَ سَب۪يلاً ﴿٤٨﴾
وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَاماً وَرُفَاتاً ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقاً جَد۪يداً ﴿٤٩﴾

45. ***Biz, sen Kur'an okuduğun zaman, seninle ahirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz.***

46. ***Ayrıca, onu anlamamaları için kalplerini örtülerle sardık ve kulaklarına bir ağırlık koyduk. Sen, Kur'an'da Rabb'inin birliğinden bahsettiğin zaman onlar, nefret ederek çekip giderler.***

47. ***Biz, onların seni dinlerken ne kasıtla dinlediklerini, kendi aralarında gizlice konuşurken de o zalimlerin, "Siz, büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz!" dediklerini çok iyi biliriz.***

48. Bak, senin için nasıl benzetmeler yapıp sapkınlığa düştüler. Artık onlar doğru yolu bulmaya güç yetiremezler.

49. Bir de dediler ki: "Biz, bir kemik yığını olduğumuz ve ufalanmış bir toz haline geldiğimiz zaman mı, yeni bir yaratılışla tekrar diriltileceğiz?"

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sen* onlara, Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ve tesbih eden *Kur'an'ı okuduğunda* ve onları tevhide, şirki bırakmaya ve diğer ilâhî hükümlerle amel etmeye davet ettiğinde, *seninle ahirete inanmayanların arasına,* kudretimizle ve gizli hikmetlere dayalı olan dilememizle *gizli bir perde çekeriz."*

Âyette, onların inkâr ettikleri diğer şeyler arasında, ahireti inkâr edişlerinin özellikle belirtilmesi şunu göstermek içindir: Ahire iman, iman etmeleri emredilen şeylerin en büyüklerindendir. Bunun bir diğer sebebi de onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr edişlerine bir ön hazırlıktır.

Yani biz seninle onların arasına, onların Kur'an'ı düşünüp anlamalarını engelleyecek görülmeyen, gizli, manevi bir perde çektik. Bu perde, onların kalplerini saran inkâr hali ve gaflet içinde yüzmeleridir. Bu hal onların kalbini, Kur'an'ı anlamaktan ve içindeki hakikatleri düşünmekten perdeler.

Cenâb-ı Hak, onların, önlerindeki eşyada gözüken delilleri anlamadıklarını belirttikten sonra, onların Allah'ın âyetlerini anlamadıklarından bahsetti. Bunu onların sapkınlık haline iyice battıklarını açıklamak için yaptı. Sonra bunu âyetinde şöyle açıkladı:

"Biz, onların kalplerini onu iyice saran *örtülerle sarardık,* bu örtüler, onların kalplerinin hakkı idrak ve kabul etmesini engeller. Onlara *bunu okuduğun Kur'an'ı anlamamaları için yaptık ve ayrıca onların kulaklarına,* kendilerinin hakkı işitmelerine engel olacak *bir ağırlık* ve sağırlık *koyduk."*

Kur'an, lafzı ve manasıyla, kimsenin benzerini getiremeyeceği bir mucize olduğu için, Cenâb-ı Hak, onu inkâr eden kimsenin, âyetlerin manasını anlamasını ve lafzını idrak etmesini engelleyen şeyleri açıkladı. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen, Kur'an'da Rabb'inin birliğinden bahsettiğin zaman,* yani O'nun tek ilâh olduğunu, hiçbir ortağının bulunmadığını *söylediğin zaman onlar,* tevhidi dinlemekten *nefret ederek çekip giderler."*

Mana şudur: Resûlüm, sen Kur'an'da Allah Teâlâ'nın birliğinden bahsettiğin zaman, onda, müşriklerin putlarını terk ve kötüleme bulunduğundan müşrikler ondan kaçarlar.

Allah Teâlâ devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Biz, onların seni dinlerken ne kasıtla dinlediklerini, yani onların seni sadece alay etmek için dilediklerini çok iyi biliriz. Müşrikler Kur'an'ı alay etmek için dinliyorlardı.

"Biz o zalimlerin kendi aralarında, cemaat halinde *gizlice konuşurken, 'Siz büyülenmiş,* kendisine büyü yapılarak delirip aklını yetirmiş *bir adama uyuyorsunuz!' dediklerini de çok iyi biliriz."* Bunu yapanların zalim sıfatlarıyla açıkça belirtilmesi, bu gizli konuşmalarının sırf zulümden ibaret olduğunu göstermek içindir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Bak, senin için nasıl benzetmeler yapıp sapkınlığa düştüler;* senin için, 'Kendisine sihir yapılmış, şair, kâhin ve mecnun' dediler ve bütün bu sözlerinde haktan saptılar. *Artık onlar, doğru yolu bulmaya güç yetiremezler."*

Yahut onlar, senin getirdiğin şeyleri, hiçbir yönden tenkit etmeye, kusur bulup ortadan kaldırmaya güç yetiremezler. Bu durumda onlar, şaşkınlığa düşüp ne yapacağını bilmeyen kimse gibi şaşkınlığa düşüp çöküntüye uğradılar.

Bu âyet, Velîd b. Mugîre ve kâfir arkadaşları hakkında inmiştir.[176]

---

176 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/298; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/53.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bir de dediler ki: 'Biz, bir kemik yığını olduğumuz ve ufalanmış bir toz haline geldiğimiz zaman mı, yeni bir yaratılışla tekrar diriltileceğiz?'"* Kâfirler, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiler; çürüyüp toprak olduktan sonra yeniden yaratılmalarını çok uzak bir ihtimal olarak gördüler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

En'âm sûresi 25. âyetin tefsirinde, kalbi, Kur'an'ı anlamaktan ve âyetleri hakkında düşünmekten alıkoyan perdenin manası ve kalbi hakkı müşahededen alıkoyan şeyin ne olduğu açıklandı; isterseniz oraya bakınız.

Âyette, insanlar tarafından eziyet gören ve kendisine, "Büyülenmiş, delirmiş!" gibi sözler söylenen sûfîlere bir teselli vardır (Bu tür eziyet ve iftiralar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bile yapılmıştır; bunları bilen kimse, aynı şeyler kendisine yapılınca sabırlı olur). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Öldükten Sonra Diriltilmeyi İnkâr Edenlere Cevap

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], öldükten sonra diriltilmeyi inkâr eden kâfirlere cevap vermesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً اَوْ حَد۪يدًاۙ ﴿٥٠﴾ اَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ ف۪ي صُدُورِكُمْۚ
فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُع۪يدُنَاۜ قُلِ الَّذ۪ي فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۚ فَسَيُنْغِضُونَ
اِلَيْكَ رُؤُ۫سَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتٰى هُوَۜ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَر۪يبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ
يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَج۪يبُونَ بِحَمْدِه۪ وَتَظُنُّونَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَل۪يلًا ﴿٥٢﴾

50-51. *De ki: "İster taş olun, ister demir ... İsterse gözünüzde büyük olan herhangi bir varlık olun!* (Hangi halde olursanız olun, Allah

sizi yeniden diriltecek)." Diyecekler ki: "Bizi tekrar (hayata) kim döndürecek?" De ki: "Sizi ilk kez yaratan!" Bunun üzerine onlar, başlarını sallayarak, "O ne zaman?" diyecekler. De ki: "Belki de çok yakında!"

52. O gün Allah sizi çağırır; siz de kendisine hamdederek çağrısına uyarsınız ve dünyada çok az kaldığınızı sanırsınız.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere de ki: '*İster taş olun, ister demir. İsterse,* hayat bulması imkânsız diye düşündüğünüz, *gözünüzde büyük olan başka bir varlık olun;* şüphesiz siz, öldükten sonra tekrar diriltilecek, yeniden hayata döndürüleceksiniz.'" Yani siz taş veya demir olsaydınız yahut size göre bundan daha büyük sayılan bir şey olsaydınız bile, sizi yeniden yaratmaya gücümüz yeterdi; çünkü ilâhî kudret, yaratılması mümkün olan her şeyi yaratmaya güç sahibidir.

Âyetteki, "Taş veya demir olun" emri, öyle olsanız bile, manasındadır, yoksa bazılarının dediği gibi, muhataptan imkânsız bir şeyi isteyerek onu âciz bırakmak için söylenmiş bir emir değildir. Açıklamalar için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız.[177]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Diyecekler ki:* 'Bizimle yeni bir hayat arasında bu derece uzak bir mesafe varken, *bizi yeni bir hayata kim döndürecek?*'" De ki: "Siz hiçbir şey değilken *sizi ilk kez yaratan!*" Çünkü bir şeyi, hiç yoktan ilk olarak yaratmaya güç sahibi olan, onu tekrar yaratmaya da güç sahibidir; bu ikincisi daha kolaydır.

"*Bunun üzerine onlar,* şaşkınlık ve alayla *başlarını sallayarak,* 'O yeniden dirilme *ne zaman?' diyecekler. De ki: 'Belki de yakında!'*" Çünkü her gelecek olan şey, yakındır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hatırlayın, *o gün Allah* İsrâfil'in diliyle *sizi* kabirlerinizden *çağırır; siz de kendisine hamdederek* yani emriyle *çağrısına uyarsınız;* kabirlerinizden dirilip kalkarsınız." Ya-

177 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzil,* 1/448.

hut O'nun sonsuz kudretinin eserlerini ve hükümlerini görünce, O'nun kudretine hamdederek kabirlerinizden kalkarsınız.

Bu konuda şöyle denilmiştir: Onlar, kabirlerinden kalkarlar, başlarından toprağı silkeleyerek, "Allahım seni tesbih ederiz (her türlü noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutarız) ve sana hamdederiz" derler.[178]

"Ve siz o zaman, gördüğünüz korkunun dehşetinden dolayı, dünyada *çok az kaldığınızı sanırsınız."*

Yahut siz, geçici olarak bir şehre uğrayan kimse gibi kabirdeki kalış müddetinizi çok az bulursunuz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

50-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kimlerin kalbi, taştan ve demirden daha katı olur da o, Allah Teâlâ'nın, kendisini şehvetinden kurtarmasını, cehalet ve gafletinden çıkarmasını olmayacak uzak bir iş sanırsa onlara de ki:

"İster taş, ister demir olun; isterse daha sert bir varlık olun; şüphesiz Allah Teâlâ, marifetiyle kalplerinizi diriltmeye, onu katılığından sonra, kendisine ilâhî aşkını içirerek yumuşatmaya güç sahibidir." Onlar,

"Bizi bu hale kim döndürecek?" diyecekler; sen de,

"Ruhlardan söz aldığı gün O'nun rabliğini ikrar ettiğinizde, sizi ilk halde birliğini kabul edecek kabiliyette yaratan Allah döndürecek" de. Onlar, hayrete düşüp bunun olmasını tuhaf bulduklarından sana başlarını sallayarak,

"Bu manevi fetih ne zaman olacak?" diye sorarlar. Onlara,

"Belki de çok yakında!" de. O gün Rabb'iniz sizi huzuruna çağırır. Bunu, bir ârif şeyh vasıtasıyla veya vasıtasız olarak, kalpteki çirkin şeyleri söküp atan bir şevkle veya onu sarsan bir korku ile gerçekleştirir. O zaman siz, Allah'ın lutuf ve ihsanına hamdederek O'nun davetine uyarsınız. Gaflet günlerinde, çok az kaldığınızı zannederseniz. O zaman

178 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 7/2334 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/301.

kalpleriniz yumuşar, nefislerinizin serkeşliği gidip huzur bulur, göğsünüz açılır, ahlâkınız güzelleşir. Artık kullara, en güzel şekilde hitap edersiniz.

İnsanlara Güzel Söz Söyleyin

Cenâb-ı Hak, insanlara hitap konusunda şöyle buyurmuştur:

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ اَحْسَنُۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْۜ اِنَّ
الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿٥٣﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْۜ اِنْ يَشَاْ
يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ يَشَاْ يُعَذِّبْكُمْۜ وَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾
وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ
النَّبِيِّنَ عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

53. ***Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Şüphesiz şeytan aralarını bozar. Gerçekten şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.***

54. ***Rabb'iniz, sizi en iyi bilendir. Dilerse size merhamet eder; dilerse size azap eder. Biz, seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik.***

55. ***Rabb'in, göklerde ve yerde olan herkesi en iyi bilendir. Gerçekten biz, peygamberlerin bazısını diğerlerinden üstün kıldık; Davud'a da Zebur'u verdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Mümin *kullarıma söyle,* müşriklere *sözün en güzelini söylesinler;* onlara kaba ve sert hitap etmesinler. *Şüphesiz şeytan aralarını bozar;* aralarında çekişmeyi ve kötülüğü alevler." İhtimal ki onlara kaba davranmak, kendilerini inada ve daha fazla fesada iter. Bu durum, savaş emri verilmeden önce Mekke'de istenen bir durumdu; sonra hükmü kaldırıldı.

Âyetteki emrin, müminlerin kendi aralarında konuşma ve hitap konusunda olduğu söylenmiştir; Allah onlara aralarında yumuşak güzel sözle konuşmalarını emretti. "*Şüphesiz şeytan aralarını bozar;* aralarına düşmanlık ve kızgınlık tohumları eker. *Gerçekten şeytan, insanın apaçık düşmanıdır;* düşmanlığı apaçık ortadadır."

Onlar, güzel hitaplarında şöyle derler: "*Rabb'iniz, sizi en iyi bilendir. Dilerse size,* tövbe ve iman nasip ederek *merhamet eder; dilerse sizi* kâfir olarak öldürerek *azap eder.*"

Âyetin bu kısmı, güzel kelimenin açıklamasıdır; diğerleri ise cümle arasında söylenmiş şeylerdir.

Mana şudur: Müşriklere, bu manada güzel sözler söyleyin; açıktan onların cehennemlik olduklarını söylemeyin. Bu, şerri körükler; bir de onların âkıbeti gayb kapsamına girer, ne halde öleceklerini bilemezsiniz.

Âyet şöyle bitiyor: "*Biz, seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik.*" Onların işini sana havale etmedik ki sen kendilerini imana zorlayasın. Biz seni, sadece Allah'ın rahmetini müjdeleyici ve azabından sakındıran bir peygamber olarak gönderdik. Artık sen onları idare et, ashabına da onlardan gelecek eziyetlere sabretmelerini söyle.

Rivayet edildiğine göre müşrikler, ashaba eziyette çok ileri gittiler; onlar da gelip durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] şikâyet ettiler. Bunun üzerine âyet indi.

Şöyle denilmiştir: Bir adam, Hz. Ömer'e [radıyallahu anh] kötü söz söyledi; Hz. Ömer, adamı cezalandırmak istedi; Allah Teâlâ ona, affetmesini emretti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Rabb'in, göklerde ve yerde olan herkesi,* onların içinde bulundukları durumu *en iyi bilendir.*" Bunun için, onlardan dilediklerini peygamberliği ve dostluğu için seçer. Âyette, Ebû Tâlib'in yetimi olan birinin peygamber olmasını ve giyecek elbise bulamayan ve karınları aç fakir kimselerin o peygamberin ashabı olmasını çok garip gören Kureyş'in düşüncesine bir ret ve cevap vardır.

"Gerçekten biz, peygamberlerin bazısını diğerlerinden üstün kıldık." Bu üstünlük, mal ve kendisine tâbi olanların çokluğu ile değil, şahıs olarak sahip oldukları faziletler ve cismanî şeylerle ilgilenmeme yönündendir. Bu gerçek bilinsin ki onlar, malının azlığı ve ashabının zayıflığı sebebiyle Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini uzak bir şey gibi görmesinler. Hz. Davud [aleyhisselâm] bu konuda, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bir örnek olmaktadır; şöyle ki onun da önceleri malı ve kendisine tâbi olanları azdı; Cenâb-ı Hak, sonra ona mülk ve peygamberlik vererek kendisini kuvvetlendirdi. Bunun için âyetin devamında,

"Davud'a da Zebur'u verdik" buyurdu.

Şöyle denilmiştir: Bu âyette, peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] faziletine işaret vardır; çünkü Zebur'da, onun peygamberlerin sonuncusu, ümmetinin de ümmetlerin en hayırlısı olduğu ve onların fetihle yeryüzüne vâris (sahip ve hâkim) olacakları zikredilmiştir. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Biz zikirden (Tevrat'tan veya levh-i mahfûzdan) sonra, Zebur'da da şunu yazdık: Şüphesiz, yeryüzüne benim salih kullarım vâris olacak" (Enbiyâ 21/105).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

53-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendilerinden razı olsun, şunlar, sûfîlerin vasıflarındandır: Onlar, kolay geçimli ve yumuşak huyludurlar. Onlar, sadece güzel sözle konuşur, güzel olan işleri yaparlar. Etraflarına sevinç dağıtırlar, kimseyi üzmezler. Gönülleri geniştir, kimseye sıkıntı vermezler. Kimi daralmış ve sıkıntılı bir halde görseler, onu rahatlatırlar. Kimi üzüntülü görseler, onu sevindirirler. Kimi cahil görseler, onu en güzele yönlendirirler.

Sûfîler de bu işte farklı derecededirler; bir kısmı diğerinden ahlâk ve velilikte üstündür. Her kim güzel ahlâkta ileride ise onun Allah katındaki derecesi de ileridedir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz, bir adam, güzel ahlâkı sayesinde, gündüzleri oruç tutan ve gecelerini ibadetle geçiren kimselerin derecesine ulaşır."[179]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müşriklerin Putları Hiçbir Şeye Güç Yetiremez

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müşriklerden bahsetmeye ve onlara cevap vermeye dönerek şöyle buyurdu:

قُلِ ادْعُوا الَّذ۪ينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِه۪ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ
وَلَا تَحْو۪يلًا ﴿٥٦﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَس۪يلَةَ اَيُّهُمْ
اَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۜ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾

56. ***De ki: "Allah'ın dışında (ilâh olduğunu) iddia ettiklerinizi çağırın; onlar, sizin sıkıntınızı gidermeye ve onu değiştirmeye güç yetiremezler."***

57. ***Onların yalvardıkları bu varlıklar, hangileri daha yakın olacak diye Rab'lerine vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Gerçek şu ki Rabb'inin azabı, korkulacak bir azaptır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlara *de ki*: *Allah'ın dışında*, melekleler, Mesih İsa, Üzeyir gibi ilâh olduğunu *iddia ederek kendilerine ibadet ettiklerinizi çağırın*. Yahut insanlardan ve diğer varlıklardan ilâh edindiğiniz putlarınızı çağırın. *Onlar, sizden*, hastalık, fakirlik ve kıtlık gibi *sıkıntınızı gidermeye ve onu değiştirmeye*, sizden alıp başkasına vermeye *güç yetiremezler*."

179 Ahmed, *Müsned*, 5/133; Hâkim, *Müstedrek*, 1/60; ayrıca bk Ebû Davud, Edeb, 7 (Hadis, "adam" yerine "mümin" şeklinde başlıyor). Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7997.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "*Onların* ilâh olduğunu iddia ettikleri yahut ilâh diye kendilerine yalvardıkları bu varlıklar (melekler ve peygamberler), her durumda Allah'a muhtaçtırlar ve O'na yaklaşmak için vesile arayışındadırlar. Bunun için hepsi, *hangileri daha yakın olacak diye* ibadet ve taat ile *Rab'lerine yaklaşmaya vesile ararlar;* diğerlerinden daha fazla O'na yaklaşmaya çaba gösterirler. Bu durumda onlar nasıl ilâh olabilir?"

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların ilâh diye tanıttıkları varlıklar, ibadet ve taat ederek kendilerini Allah'a yaklaştıracak vesileyi, O'na daha yakın olmayı sağlayan şeyi aramaktadırlar; bu durumda Allah'a yaklaştırmayan şeyi nasıl isterler?

"*Onlar,* diğer kullar gibi, *Rab'lerinin rahmetini umarlar ve azabından korkarlar.* Bu durumda müşrikler, nasıl oluyor da onların ilâh olduğunu söylüyorlar? *Gerçek şu ki Rabb'inin azabı, korkulacak bir azaptır.*" Melekler ve peygamberler dahil, herkesin ondan sakınması gereken bir azaptır. Allah Teâlâ bütün kötü hallerden ve azaplardan bizi korusun. Âmin.

56-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yaratılıp varlık âlemine dahil olan her şey, sürekli yüce Allah'ın kahrı ve hükmü altında olup kulluk vasfıyla iç içedir. O varlık, kendi nefsini ıslahtan âcizken, başkasını nasıl ıslah edebilir? Kendisinden bir sıkıntıyı gidermeye gücü yetmezken, başkasından nasıl giderebilir? Öyle ise ey kul, himmetini eşyadan çekip yüce Mevlâ'na yönelt, bütün ihtiyaçlarını O'na arzet; bunun için O'ndan başka hiç kimseye yönelme! Allah'ın dışındaki bütün varlıklar Allah'a muhtaçtır. Darda ve zorda kalmış bir fakir, kendisine fayda veremezken, başkasına nasıl fayda verir? Allah seni doğru yola ulaştırsın.

Her Memleketin Bir Helâk Zamanı Vardır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, her şeyi kahrı altına alan hükmünü açıklayarak şöyle buyurdu:

وَاِنْ مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًاۜ كَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾

58. ***Ne kadar ülke varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helâk edeceğiz veya şiddetli bir azaba uğratacağız. Bu, kitapta (levh-i mahfûzda) yazılıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ne kadar ülke,* yani ülke insanları *varsa hepsini kıyamet gününden önce,* ölüm veya kökünü kazıyacak bir azapla *ya helâk edeceğiz ya da* öldürme veya başka bir şekilde *şiddetli bir azaba uğratacağız. Bu, kitapta* yani levh-i mahfûzda *yazılıdır.*"

el-Müstahrec[180] isimli eserde şöyle denmiştir: "Biz her memleketi helâk ederiz; bazısını tamamen öldürüp yok ederek, bazısını gönderdiğimiz belalar ile helâk ederiz yahut eğer aralarında zina ve rüşvet yayılmışsa, onlara düşmanlarını musallat ederek kılıçla öldürerek kendilerine azap ederiz."

İbn Cüzey demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre Mekke'nin helâki Habeşistanlılar tarafından olur, Medine'nin helâki açlıkla olur, Kûfe Türkler'le, Endülüs düşman istilasıyla helâk olur. Kurtuba, İşbiliye, Tuleytula ve diğer yerler, Rumlar'ın zaptıyla helâk edilir."[181]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Gerçekten Endülüs'ü düşman istila etmiş ve Endülüs tamamıyla harap olmuştur.[182] Allah Teâlâ, orasını tekrar İslâm ile mâmur etsin. Âmin.

180 Bu isimde, hadis, tefsir ve diğer alanlarda yazılmış değişik kitaplar vardır (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn,* nr. 12295, 12296 [Beyrut 2008]; Kemal Sandıkçı, "Müstahrec", *DİA,* 32/111-112).

181 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-*Tenzîl, 1/449.

182 Milâdî 714 yılında Târık b. Ziyâd komutasındaki İslâm askerleri tarafından fethedilen İspanya (Endülüs), yaklaşık sekiz yüzyıl İslâm hâkimiyetinden sonra 1609-1614 yılları arasında tamamen İspanyollar'ın eline geçti (geniş bilgi için bk. Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA,* 11/211-216).

Celâleddin-i Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara* adlı eserinde der ki: "Hâkim, *el-Müstedrek* isimli eserinde, Kâ'b'dan şunu nakletmiştir:

'Ermenistan harap olmadan Cezîre harap olmaz.'

Bu Cezîre, Basra'da bir yerdir, Yemâme'de bir mevkie de Cezîre denir. Burası ile Endülüs Cezîresi kastedilmiyor. Kâ'b'ın sözü şöyle devam ediyor:

'Cezîre harap olmadan Mısır harap olmaz. Mısır harap olmadan Kûfe harap olmaz. Kûfe harap olmadan büyük savaşlar başlamaz. Küfrün şehri, büyük savaşlar olmadan fethedilmez. Küfür şehri fethedilmeden deccâl çıkmaz.'"[183]

Süyûtî demiştir ki: Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs* isimli eserinde, Hz. Huzeyfe'nin [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet ettiği şu hadisi tahriç etmiştir. Bu hadisi, Kurtubî de *et-Tezkire* adlı eserinde nakletmiştir:

"Yeryüzünün etrafında yıkımlar, harap olmalar başlar; nihayet Mısır harap olur. Basra harap olmadan Mısır harap olmaz. Basra'nın yıkımı, Irak'tan olur. Mısır, Nil'in kurumasıyla harap olur. Mekke, Habeşliler'in eliyle harap olur. Medine, açlıktan harap olur. Yemen, çekirgelerin saldırmasıyla harap olur. Übülle, muhasara altına alınarak harap olur. İran, fakirlik ve yoksulluktan harap olur. Türkler, Deylemliler'in eliyle harap olur. Deylem, Ermeniler'le harap olur. Ermeniler, Hazarlılar'ın eliyle harap olur. Hazar'ı Türkler harap eder. Türkler'in harabı yıldırımla olur. Pakistan, Hintliler tarafından harap edilir. Hindistan, Çinliler tarafından harap edilir. Çin, kum fırtınasıyla harap edilir. Habeşistan, zelzele ile harap olur. Irak, kıtlıktan harap olur."[184]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hadiste, Mağrib'den (Kuzey Afrika, Tunus, Fas bölgelerinden) bahsedilmedi. Belki de Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ümmetimden bir topluluk, kıyamete kadar Allah'ın emri-*

183 bk. Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*, 1 / 19 (Beyrut 1997); Hâkim, *Müstedrek*, 4 / 462.

184 Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1 / 18; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 739 (Beyrut 2003).

ni ayakta tutmaya (dini yaşamaya ve yaymaya) *devam eder"*[185] hadisinde kastettiği grup, Mağribliler'dir. Hem hadisin bir rivayetinde, ilave olarak, *"Onlar Mağribliler'dir"* buyrulmuştur.[186] *Medhal* sahibi İbnü'l-Hâc[187] da bunu tercih ederek şöyle demiştir: "Çünkü onlar, sünnet-i seniyyeye doğululardan daha fazla sarılırlar." Gaybı en iye bilen Allah Teâlâ'dır.

58. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanda, ilâhî sırrın yerleşeceği yer kalptir. Allah Teâlâ, onu ya telef ederek ve sapkınlık içinde bırakarak helâk eder yahut ona sıkı bir mücâhede, açlık, susuzluk gibi sıkıntılar içinde şiddetli bir şekilde azap eder; sonra ona, müşahede ve özel münâcât halini nasip ederek büyük bir nimet verir. Bütün bunlar, levh-i mahfûzda yazılmıştır. Bir grup insan cennete, bir grup cehenneme gider.

İstenen Mucizelerin Verilmeme Sebebi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müşriklerin istedikleri mucizelerin geciktirilme sebebinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا مَنَعَنَٓا اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ اِلَّٓا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَۜ وَاٰتَيْنَا
ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَاۜ وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوِيفاً ﴿٥٩﴾

59. ***Bizi,*** *(onların istedikleri)* ***mucizeler göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin onları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mucize olarak dişi deveyi verdik; onlar,*** *(inkâr ve isyan ede-*

---

185 Buhârî, İ'tisâm, 10, Menâkıb, 28; Müslim, İmâret, 53; Tirmizî, Fiten, 27, İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, *Müsned*, 5/34, 269, 278.

186 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 15/229 (Beyrut 1993).

187 İbnü'l-Hâc, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Abderî el-Fâsî el-Mâlikî (v. 737/1336). Eserinin ismi *Medhalü'ş-Şer'i'ş-Şerif*'tir. İnsanların içine düştükleri kusur ve bid'atları işleyen eser hakkında İbn Hacer, "Çok faydalı bir eser" der (bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 4/237; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/35.

rek) onun sebebiyle zalim oldular. Halbuki biz âyetleri sadece uyarıp korkutmak için göndeririz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bizi*, Kureyş'in, 'Safâ tepesini bizim için altın ve gümüş haline getir' şeklinde *istedikleri mucize isteklerini göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin bu mucizeleri yalanlamaları* ve bu sebeple helâk olmalarıdır." Onlar da tabiat olarak, Âd ve Semûd kavmine benziyor. Eğer onlara mucize göndersem, onu yalanlarlar ve geçmişteki münkirlere uyguladığımız gibi onlar da helâk olurlardı. Sadece biz, ezelî ilmimizde onları kökünden kazıyıp helâk etmemeye hükmettik; çünkü onların içinde mümin olanlar yahut mümin doğacaklar vardır.

Allah Teâlâ sonra, gösterilmesini istedikleri mucizeleri yalanlamaları sebebiyle helâk olan bir ümmetten bahsederek şöyle buyurdu:

"*Nitekim Semûd kavmine*, istedikleri için, *açık bir mucize olarak* yahut her görenin derhal hakikatini anlayacağı apaçık bir delil olarak *dişi deveyi verdik.*"

"*Onlar, onun sebebiyle*, onu inkâr ederek *zalim oldular.*"

Yahut onu kesmeleri sebebiyle kendilerine zulmettiler ve bu yüzden helâk oldular.

"Halbuki biz, istenen *âyetleri*, mucizeleri *sadece*, insanları kökünden kazıyacak bir azabın inmesiyle uyarıp *korkutmak için göndeririz.*" Korkmadıkları zaman, azap başlarına gelir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, onların isteği dışındaki mucize ve âyetleri, sadece insanları ahiretteki azapla korkutmak için göndeririz. Çünkü onlara gönderilen Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetinin hesabının görülme işi (inkâr ve isyan edenlerin asıl azabı) ahirete ertelenmiştir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Hâşiye'de[188] der ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], ay tutulma olayında, *'Bu Allah'ın işidir; ay ve güneş tutulmasıyla kullarını kor-*

---

188 Bu, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı bir hâşiyedir.

kutmak (uyandırıp kendisine yönlendirmek) istiyor' sözü şunu gösteriyor: Kulların korkutulması, sadece mucizelere bağlı değildir; bu korkutma, mucizelerin dışındaki şeyleri de içine almaktadır."

el-Vecîz'de[189] der ki: "Burada geçen 'âyetler', ibretler ve deliller manasındadır."

Vertecübî'nin (Rûzbihân-ı Baklî'nin) tefsirinde ise şöyle denmiştir: "Buradaki âyetler (insana ibret verecek deliller), insanın geçirdiği gençlik, olgunluk ve yaşlılık evreleriyle, senin başına değişik hallerin gelmesidir. Bunlar sana gösterilir ki belki sen, bir halden ibret alırsın yahut bir vakit uyanıp Hakk'a yönelirsin."[190]

59. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Seyrü sülûk halindeki müride veya veliye keramet verilmemesi, onun için bir rahmettir ve bu, onun iyiliği gözetilerek yapılmaktadır. Keramet gösterdiğinde, ona bağlanıp kalması, içinde bulunduğu hali güzel görmesi muhtemel olduğu gibi, nefsini temize çıkarması ve ondan edep kontrolünü kaldırması da muhtemeldir. O zaman manevi seyri durur, kemal noktasına ulaşmaktan mahrum kalır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sâlikin manevi keşfi gerçekleşip himmeti (gönlü) durmayı istediğinde, ona gizli bir ses, 'Durma, asıl istediğin önündedir; ilerle!' der."

Allah kendisinden razı olsun, Şüşterî[191] demiştir ki: "Ne zaman bütün mertebelerin sana açıldığını görürsen onlardan uzak dur; (onlara bağlanma), biz bu tür şeylerden gönlümüzü çektik. De ki: Yâ Rabbi, be-

---

189 Eser, Ali b. Ahmed el-Vâhidî'ye (v. 468/1075) ait *el-Vecîz fi'l-Tefsîr*'dir. Aynı açıklama, Vâhidî'nin *el-Vasît* adlı tefsirinde de geçmektedir (bk. Vâhidî, *el-Vasît*, 3/114).

190 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/369.

191 Şüşterî, Ali b. Abdullah en-Nemîrî el-Mağribî el-Endelüsî'dir (v. 668/1269). Künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 (Beyrut 1999); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135.

nim senin zatından başka bir aradığım yoktur. Böyle yaparsan, önünde ne parlayan bir sûret bulunur ne de elde edilecek taze (yeni ve cazip) şeyler ararsın."

İnsanları İmtihan Eden Rüya ve Ağaç

Cenâb-ı Hak, sûrenin evvelinde, isrâ olayında, zatını yön ve cihetten uzak ve yüce tuttu; burada da kendisinin bütün zaman ve mekânları ihata ettiğinden, belli bir mekâna bağlı olmadığından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِى اَرَيْنَاكَ اِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِى الْقُرْاٰنِ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَز۪يدُهُمْ اِلَّا طُغْيَانًا كَب۪يرًا ﴿٦٠﴾

60. Hani sana, "Rabb'in, insanları çepeçevre kuşatmıştır" demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lânetlenen ağacı, sadece insanları imtihan etmek için birer sebep yaptık. Biz onları uyarıp korkuturuz, sadece bu onların ileri derecede azgınlıklarını artırır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hani sana* indirdiğimiz vahiyde, *'Rabb'in,* ilim ve kudretiyle, sırları ve nurlarıyla, zatına layık ve tecellilerine uygun bir şekilde, *insanları çepeçevre kuşatmıştır' demiştik."*

Allah Teâlâ, herhangi bir zamana ve mekâna bağlı değildir; tam aksine, zamanı ve mekânı yaratıp ortaya koyan O'dur. Hiçbir zaman ve mekân yok iken O vardı; şimdi de ilk olduğu haldedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sana,* isrâ olayında *gösterdiğimiz o rüyayı* (baş gözünle gördüğün hali) *ve Kur'an'da lânetlenen ağacı, sadece insanları imtihan etmek için birer sebep yaptık."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyetteki rüya ile kastedilen, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Beytülmakdis'e götürüldüğü gece isrâ gecesinde gözüyle gördüğü şeylerdir; uyku halinde görülen düş değildir."[192]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] o gece, en yüce makamda Cenâb-ı Hakk'ın ceberûtunun (zatına ait âlemin) nurlarını görmüş, O'nun zatının sırlarını müşahede etmiştir.

Ona deniyor ki: Sana bu mekânda bunları gösterdik. Bunu insanlar için bir imtihan olsun, onların halini ortaya çıkaralım; onu, "Nasıl ve niçin?" demeden tasdik edenlerle, inkâr eden kâfirler belli olsun diye yaptık. O, işin zâhirinde kalıp onu cisim ve mekâna bağlı bir şey gibi değerlendirme hatasına düşenleri ortaya çıkarır. Onunla ayrıca, kendisini harekete geçiren ilâhî aşkla nefsiyle mücâhede edip ruhuyla melekût âlemine yükselen ve kendisine zatın sırlarının her şeyi kuşatması açılan kimse belli olur.

Allah Teâlâ, her şeyi kuşatmış iken, bu âyette, özelikle insanları kuşatmasını dile getirmesi, bu âlemden kastın insan olmasından ve âlemin sadece onlar için yaratılmasındandır. Bu sebeple, insanları kuşattığını zikretmekle yetindi, diğerlerine gerek kalmadı.

Kur'an'da lânetlenen ağaca gelince, o zakkum ağacıdır. Âyetin manası şudur: Biz onu sadece insanlara bir fitne yani onları deneme sebebi yaptık. Bu şöyle oldu:

Kureyş, cehennemde zakkum ağacının bulunduğunu işittiklerinde, onunla alay ettiler ve bu yüzden fitneye düştü; Kur'an'ı inkâra giderek, "Ateşte ağaç nasıl olur; ateş ağacı yakmaz mı?" dediler. Onlar, dünya hayatında alıştıkları duruma göre hüküm verdiler, Allah Teâlâ'nın kudretinin her şeye yeteceğini bilemediler. Ateşin içinde yaşayan ve yürüyen semendel veya semender ismindeki bir hayvanı yaratmaya güç yetiren Allah, ateşin içinde, onun yakmadığı ağacı yaratmaya da güç yetirir.

Ebû Cehil demiştir ki: "Biz zakkum deyince sadece, hurma ve kaymağı anlıyoruz!"

---

192 Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 42 (nr. 3888); Tirmizî, Tefsîru Sûre, 17; Ahmed, *Müsned*, 1/374; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/308-309.

Eğer, "Kur'an'da zakkum nerede lânetleniyor?" diye bir soru sorulursa, cevap olarak deriz ki: Lânetlenen ağaç değil, onu yiyecek olan müşrik ve kâfirdir.

Şöyle de denmiştir: Âyetteki lânetten kasıt, ilâhî rahmetten uzaklaştırmaktır. Zakkum ağacı ise cehennemin dibinde biten bir ağaçtır (bk. Sâffât 37/62-66).

Allah Teâlâ âyetin sonunda şöyle buyurdu: "*Biz onları* çeşitli kokularla yahut zakkum ağacı ile *korkuturuz*, sadece bu onların ileri derecede azgınlıklarını artırır; daha fazla azıp haddi aşmalarına sebep olur.

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bütün kâinat, Allah Teâlâ'nın yaratmasıyla var olmuştur; O'nun zatının birliği yanında her şey silinip yok olur. Kâinat gönülde silinip yok olunca, bütün varlıkları var edenin birliği kalır. Yüce Allah ezelde mevcut iken, kendisiyle birlikte hiçbir şey yoktu; O şimdi de ezeldeki hali gibidir. Bütün varlıkları ayakta tutan O'dur, O'nun zatının nurudur. O, bütün varlıkları kuşatmıştır; varlıklar O'nu nasıl sarabilir veya içine alabilir? Yahut O'nunla mevcudat arasına nasıl girebilir?

Hz. Ali Efendimiz'e [kerremallahu vechehû], "Ey Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] amca oğlu, Rabbimiz, varlıkları yaratmadan önce neredeydi?" diye sorulunca, Hz. Ali'nin yüzü değişti, sustu, sonra şöyle dedi:

"Sizin, 'Nerede idi?' sözünüz, bir mekânı gerektirir; halbuki Allah, hiçbir zaman ve mekân yok iken vardı; O, şu anda da ezelde olduğu haldedir."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Bana (Cenâb-ı Hak tarafından) şöyle dendi: Ey Ali, benimle konuş, insanları bana yönlendir; her şey benim! (Her şey benimle var olmuştur)."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Zamana sövmeyin; şüphesiz zaman Allah'tır; gece gündüz O'nun elindedir.*"[193]

193 Müslim, Elfâz, 5; Ahmed, *Müsned*, 5/299.

Bunun hakikatini sadece, manevî zevk ehlinin sohbetine katılmış zevk ehli kimseler anlar. Bu halde değilsen, sözün sahibine itiraz etme, selâmet bul. Ayrıca, yüce Allah'ın her türlü kusur ve noksanlıktan uzak olduğuna itikad et, O'nun bir varlığa benzediğini söyleyenlerin görüşlerinin yanlış olduğunu bil. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Şeytanın İnsana Bitmeyen Düşmanlığı

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, daha önce geçen, *"Gerçekten şeytan insan için apaçık bir düşmandır"* âyetindeki, şeytanın düşmanlığını açıklayarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلِيسَۜ قَالَ ءَاَسْجُدُ
لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًاۚ ﴿٦١﴾ قَالَ اَرَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذٖى كَرَّمْتَ عَلَيَّۘ لَئِنْ اَخَّرْتَنِ
اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُٓ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ
تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَٓاؤُ۬كُمْ جَزَٓاءً مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾ وَاسْتَفْزِزْ مَنِ
اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ
فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ وَعِدْهُمْۜ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾

61. ***Bir zamanlar meleklere, "Âdem'e secde edin!" demiştik. İblîs'in dışında hepsi secde etti. İblîs, "Ben, çamurdan yarattığın bir kimseye mi secde edeceğim!" dedi.***

62. ***Ayrıca şöyle dedi: "Şu benden üstün kıldığına da bir bak! Yemin ederim ki eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, pek azı hariç, onun neslini azdırıp peşimden süreklerim."***

63. *Allah buyurdu: "Git! Onlardan kim sana uyarsa iyi bilin ki hepinizin cezası cehennemdir; hem de tam bir ceza!"*

64. *Onlardan (aldatmaya) gücünün yettiği kimseleri davetinle aldat. Süvarilerin ve yayalarınla onların üzerine yaygara kopar (kendilerine saldırıp elinden geleni yap). Mallarına ve evlatlarına ortak ol. Kendilerine vaatlerde bulun. Şeytan insanlara, aldatmadan başka bir şey vaat etmez.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hatırla, *bir vakit meleklere, 'Âdem'e secde edin!' demiştik. İblîs'in dışında hepsi secde etti. İblîs,* secdeden geri durup, *'Ben, çamurdan yarattığın bir kimseye mi secde edeceğim!' dedi."* İblîs, "Onun aslı çamurdur, benim ise ateştir; ben kendisinden hayırlı iken, ona nasıl secde ederim?" dedi.

"İblîs sonra *şöyle dedi: 'Şu benden üstün kıldığına da bir bak!'"* Yani şeytan şunu demek istedi: Bana kendisine secde etmemi emrederek kendisini üstün kıldığın şu kimseden bahset; onu bana niçin üstün kıldın?

Şeytan sözüne şöyle devam etti: *"Yemin ederim ki eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, pek azı hariç, onun neslini azdırıp peşimden sürüklerim;* onları tamamen helâk ederim."

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları haktan saptırıp isyana süreklerim; sadece içlerinden az bir grubu, kendilerine ezelde ilâhî inâyet takdir edildiği için, azdırıp isyana sürüklemeye güç yetiremem.

İbn Atıyye demiştir ki: "İblîs, Hz. Âdem'in zürriyeti hakkında bu hükmü verdi; çünkü o, Hz. Âdem [aleyhisselâm] yaratılırken, onun içi boş bir halde ve değişik parçalardan meydana geldiğini, sonra kendisine şehvet, gazap ve benzeri şeylerin verildiğini gördü. Sonra, onların içinden az bir grubu peşinde sürüklemekten hariç tuttu; bunu, onun zürriyeti içinde Allah'ın taatinde güçlü ve sağlam kimselerin muhakkak bulunacağını bildiği için yaptı."[194]

---

194 İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 3/470.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Madde âlemindeki hikmetin zâhirine bağlı kalan kimse, bu tür bir açıklamaya ihtiyaç duyar; mana âlemindeki kudretin tecellilerini müşahede eden kimse ise böyle bir şeye ihtiyaç duymaz (şehadet âleminde meydana gelen her şeyin, melekût âleminde tayin ve takdir edildiğini yakînen bilir).

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "*Git;* yapmak istediğini yap!" Bu, onu huzurdan kovmak ve onunla nefsinin süslediği kötülüğü yapması için kendisini serbest bırakmak anlamı taşır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlardan kim sana uyarsa iyi bilin ki hepinizin cezası cehennemdir; hem de* hiç eksiği olmayan *tam bir ceza!*"

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: "*Onlardan gücünün yettiği kimseleri* fesada *davet ederek aldat;* basit hevâî işlere daldır. *Süvarilerin ve yayalarınla* yani yardımcılarınla *onların üzerine yaygara kopar;* elinden geleni yap!"

Şöyle denilmiştir: İblîs'in, şeytanlardan oluşan atlı ve yaya birçok ordusu vardır.

Şu açıklama da yapılmıştır: Âyetteki, "süvarilerle" isyanların peşine düşmek; "yaya" ile de ona gitmek kastedilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Onları haram yoldan çalışıp mal toplamaya ve onu uygun olmayan yerlerde harcamaya sevkederek *mallarına ortak ol. Ayrıca* zina, bozuk nikâh ve ona benzeyen yollarla kendilerini haram yoldan çocuk edinmeye teşvik ederek *evlatlarına ortak ol.*" Yahut çocuklarına Abdüşşems, Abdülhâris, Abdüluzza gibi put isimlerini vermeye teşvik ederek onlara ortak ol.

İmam Gazâlî *İhyâ*'da demiştir ki: "Eyyûb b. Yunus b. Yezîd demiştir ki: Bize ulaşan bir habere göre, her insanla birlikte bir cin doğar; onunla birlikte büyür."[195]

195 Gazâlî, *İhyâ*, 3/48 (Beyrut 2000).

İbn Atıyye demiştir ki: "Muhammed b. Hasan en-Nakkâş'ın[196] tefsirinde, cinlerin, insan cinsi kadınlarla cimâ yapıp onları hamile bırakmasıyla ilgili dile getirdiği görüşlerin hepsi zayıftır."[197]

Ebû Zeyd Abdurrahman-ı Fâsî *Hâşiye*'de [198] demiştir ki: "Bu görüşün zayıf olduğu açıktır; âyetten çıkan sonuç bunu ret etmektedir. Çünkü âyet, şeytanın çocuklara ortak olduğunu belirtmektedir, yoksa kadının hamile kalmasında değil. Bu konuda bir haber gelmemiştir. Eğer bir cinin, insanlardan bir kadını hamile bırakabileceği söylenirse bu, büyük bir fesadın kapısını açar. Şöyle ki: Evli olmayan veya evli olup da kocası yanında bulunmayan bir kadın hamile kalınca, kadın kalkıp, "Ben cinlerden hamile kaldım!" dese, bu durumda, şüphe hâsıl olacağı için ona zina cezasının uygulanmaması gerekirdi. Hâlbuki bunun mümkün ve doğru olduğunu söyleyen kimse yoktur. Bu konuda Seâlibî el-Cezâirî'nin tefsirine bak. O, tefsirinde, kendisine itimat ettiği bir şahıstan, hanımıyla cima eden bir adama cinin ortak olduğunu nakletmiştir.[199] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bunun aksi duruma, yani bir insanın cin ile ilişkiye girip onu hamile bırakmasına gelince, bu, aklın imkansız görmediği bir şeydir, olabilir. Sebe melikesi Belkıs'ın, annesinin cinlerden olduğu nakledilmiştir.[200] Bu açıklamayı Ebû Zeyd-i Fâsî, *Haşiye*'de yapmıştır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kendilerine,* öldükten sonra dirilmenin ve hesabın olmadığı ile ilgili *vaatlerde bulun*. Yahut onlara, putların kendilerine şefaat edeceğine inanmak, atalarının şerefine güvenmek, tövbeyi tehir etmek veya uzun emel gibi boş vaatlerde bulun.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şeytan nsanlara,* yanlış ve boş şeyleri iyi göstererek *aldatmadan başka bir şey vaat etmez.*" Âyette "aldatmak" manasını

---

196 Nakkâş, Muhammed b. Hasan el-Mevsılî el-Bağdâdî (v. 351/962), tefsir, kıraat ve hadis âlimidir. Kendisine ait, *Şifâü's-Sudûr fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Hakîm* isimli eseri yanında başka eserleri de vardır (geniş bilgi için bk. Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, 15/573-578 (Beyrut 1990); Abdülhamit Birışık, "Nakkâş, Muhammed b. Hasan", *DİA*, 32/328-329).

197 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/471.

198 Abdurrahman-ı Fâsî tarafından *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazılmış bir hâşiyedir.

199 bk. Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 2/270 (Beyrut 1996).

200 Bu konudaki bir hadis ve diğer haberler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/351.

verdiğimiz gurur, bir hatayı, doğru ve güzel zannettirecek şekilde süslemektir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[201]

61-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insan, senin, şeytanın sahip olduğu kötü özelliklerin aksine güzel vasıflara sahip olman gerekir. Şeytan, Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] boyun eğmekten kaçındı; sen, Âdem'in çocuklarına (insanlara) tevazu ve yumuşaklıkla boyun eğ (kimseye kibirli davranma!).

Şeytan, insanları gücü yettiği kadar azdırıp hak yoldan saptırmak için çalışmaktadır; sen de imkânın ölçüsünde onlara nasihat etmek, doğru yolu göstermek, hakkı öğretmek, vaaz ve uyarı ile kendilerini uyandırmak için çalış. Onlara, binekli veya yaya halde git, kendilerine ulaş, onları şeytanın aldatma ve hilesinden kurtar.

Şeytan insanları, malları ve evlatları konusunda açık ve gizli şirke yönlendirmektedir; sen de onları itikadlarında, amel ve emellerinde tevhid ve ihlâsa yönlendir.

Şeytan insanlara yalan ve boş vaatlerde bulunmaktadır; sen de onlara güzel amelle birlikte Allah hakkında güzel zan sahibi olmayı, O'nun rahmetine güvenmeyi vaat et. Eğer böyle yaparsan, aşağıdaki âyette belirtildiği gibi, şeytanın kendilerini hükmü altına alamadığı kimselerden olursun.

İnsanın Nimetlere Karşı Nankörlüğü

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفٰى بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾ رَبُّكُمُ
الَّذِى يُزْجِى لَكُمُ الْفُلْكَ فِى الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ

201 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/576.

بِكُمْ رَح۪يماً ﴿٦٦﴾ وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ اِلَّٓا
اِيَّاهُۚ فَلَمَّا نَجّٰيكُمْ اِلَى الْبَرِّ اَعْرَضْتُمْۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ كَفُوراً ﴿٦٧﴾ اَفَاَمِنْتُمْ اَنْ
يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ اَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِباً ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ
وَك۪يلاًۙ ﴿٦٨﴾ اَمْ اَمِنْتُمْ اَنْ يُع۪يدَكُمْ ف۪يهِ تَارَةً اُخْرٰى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفاً
مِنَ الرّ۪يحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْۙ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِه۪ تَب۪يعاً ﴿٦٩﴾

65. ***Allah dedi ki: Şüphesiz senin, benim (ihlâslı) kullarım üzerinde bir hâkimiyetin yoktur. Vekil olarak Rabb'in yeter.***

66. ***Rabb'iniz, lutfundan arayasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdürendir. Gerçekten O, sizin için çok merhametlidir.***

67. ***Denizde size bir zarar geldiğinde, taptıklarınız kaybolup gider; sadece Allah kalır. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında, haktan yüz çevirirsiniz. Zaten insanoğlu çok nankördür.***

68. ***Şimdi siz, O'nun, sizi kara tarafından yerin dibine geçirmeyeceğinden yahut şiddetli bir rüzgârla üzerinize taş yağdırmayacağından emin mi oldunuz? Sonra kendeniz için bir vekil bulamazsınız.***

69. ***Yahut O'nun, sizi tekrar denize döndürüp üzerinize bir kasırga yollayarak inkârınız sebebiyle sizi boğmayacağından emin mi oldunuz? Sonra, bu yaptığımıza karşı, sizin adınıza bizden hesap soracak kimse de bulamazsınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey İblîs, *gerçek şu ki* bütün işlerinde bana tevekkül eden ihlâslı *kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin*, onlara musallat olma ve kendilerini azdırma imkânın *yoktur;* çünkü onlar, bana sığınırlar ve işlerinde beni vekil edinirler. Kendisine tevekkül eden kim-

şeyi koruyan bir *vekil olarak Rabb'in yeter;* O, kendisine tevekkül eden kullarını, senden ve sana tâbi olanlardan korur."

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine bağlanmaya, din ve dünya ile ilgili her durumda yüce zatına tevekkül etmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

"Rabb'iniz, ticaret ve kazançlı işler yapmak ve sizde bulunmayan ihtiyaç maddelerini elde etmek için yola çıkarak *nimetlerinden arayasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdürendir. Gerçekten O,* denizi emrinize âmâde etmekle *sizin için çok merhametlidir."* Bu merhametin bir sonucu olarak size, denizde gitmek için ihtiyaç duyacağınız şeyleri hazırladı; geçim ve ahirete hazırlık vesilelerinden size zor gelen şeyleri kolaylaştırdı.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Denizde size bir zarar geldiğinde,* yani batma korkusu yaşadığınızda, o ilâh diye kendilerine *taptıklarınız* yahut başınıza bir hadise geldiğinde kendilerinden yardım istedikleriniz *kaybolup gider; sadece Allah kalır."* O anda, yalvarmak için yüce Allah'tan başka kimse aklınıza gelmez; başınıza gelen sıkıntının kalkması için sadece O'na dua edersiniz. Sizler, böyle zor bir anda, Allah'tan başkasını yanınızda bulamazken nasıl oluyor da O'ndan başkasına tapıyorsunuz?

Âyet şöyle devam ediyor: *"O sizi* boğulmaktan *kurtarıp karaya çıkardığında, siz,* tevhidden veya nimete şükürden *yüz çevirirsiniz. Zaten insanoğlu,* kendisine verilen nimetlere karşı *çok nankördür;* içlerinden çok azı hariç, diğerleri inadına nimetleri inkâra gider. Sanki bu durum, yani insandaki nankörlük hali, haktan yüz çevirmenin sebebidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şimdi siz,* denizde boğulmaktan kurtuldunuz da *O'nun, kara tarafından,* üzerinde bulunduğunuz yerin altını üstüne getirerek, *sizi yerin dibine geçirmeyeceğinden emin mi oldunuz?* Yahut Karun'a yaptığı gibi, sizi yerin dibine batırmasından emin mi oldunuz?

"Yahut Lût kavmine yaptığı gibi, *üzerinize şiddetli bir rüzgâr göndererek başınıza taş yağdırmayacağından emin mi oldunuz? Sonra kendiniz için,* sizi O'ndan koruyacak *bir vekil bulamazsınız;* çünkü O'nun yaptığını engelleyecek hiç kimse yoktur."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Yahut O'nun, sizi tekrar denize döndürüp üzerinize bir kasırga yollayarak inkârınız sebebiyle sizi suda boğmayacağından emin mi oldunuz?"* Allah sizin için, sizi tekrar deniz yolculuğuna çıkmaya sevkedecek sebepler yaratır; sonra üzerinize şiddetli bir fırtına gönderir; o öyle bir fırtınadır ki uğradığı her şeyi yıkıp gider. Allah bunu, inkârınız, yani O'na şirk koşmanız yahut daha önceki kurtuluş nimetine nankörlük etmeniz sebebiyle yapar.

"Sonra, bu yaptığımıza karşı, sizin adınıza bizden hesap soracak kimse de bulamazsınız." Yani bizden sizin intikamınızı alacak kimse bulamazsınız. *"Allah, yaptığı işin sonucundan korkmaz"* (Şems 91/15).

Yahut siz, Allah'a karşı size yardımcı olacak kimse bulamazsınız. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

65-69. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeytanın, kendilerine musallat olup hükmedemediği kullar, Cenâb-ı Hakk'ın "kullarım" buyurarak, kendi zatına nisbet ettiği kimselerdir. Allah Teâlâ onları, kudsî huzuruna özel olarak seçti, kendilerini zikri ve ünsiyeti (özel muhabbeti) ile meşgul etti. Onlar, Allah'tan başka hiçbir kimseye güvenip dayanmadılar; O'nun himayesinden başka bir yere sığınmadılar. Bu durumda yüce Allah onları özel olarak gözetip korur; ezelî inâyetiyle himaye eder. Onların bedenleri, kulluğun edeplerini korumakla meşgul olur, iç âlemleri ise rubûbiyyetin azametini müşahedeye dalmıştır. Onlar, sürekli olarak Rahmân'ın hizmetinde bulundukları için, Allah, onlarla şeytanın hilesi arasına bir engel koydu ve onlara şöyle buyurdu:

"Bir olan Rabb'inizin huzuruna vuslatı aramanız için, vahdet denizinde fikir gemilerinizi yüzdüren Rabb'inizdir. O, size karşı çok merhametlidir. Sonra sizi hakikat denizi bürüyüp zât-ı bârînin tecellileri içine daldığınızda, O'nun dışındaki her şey sizden çekip gider. Bu durumda siz Allah'tan, sizi şeriat hükümlerini uygulayacağınız âleme geri döndürmesini istersiniz. O sizi bu alanda tehlikeden kurtardığı zaman, mâsivayı (Mevlâ'nın dışındaki varlıkları) müşahededen yüz çevirdiniz

ve onların varlığını (kendilerine ait müstakil vücut ve yetkilerinin olduğunu) inkâr ettiniz."

Fakat bütün kalpler Rahmân'ın elindedir; onları dilediği gibi istediği yöne çevirir. Bu sebeple ârif, hangi makama ulaşırsa ulaşsın, gizli bir tuzağa düşmekten emin olmaz. Bunun için Allah şöyle dedi:

"Allah'ın sizi madde yönünden yere batırmayacağından ve böylece maddeye saplanıp maddeye ibadet etmeyeceğinizden (gönlünüzü ona kaptırmayacağınızdan) emin mi oldunuz? Yahut size, şiddetli bir rüzgâr yani her şeyi yerle bir eden manevi bir vâridat gönderip sizi denge halinden çıkarmasından emin mi oldunuz? Yahut bekâ haline döndükten sonra, sizi tekrar hakikat denizine döndürüp, sizi itidal halinden çıkaracak ve kemalat zirvesinden düşürecek kuvvetli bir vâridat göndermesinden emin mi oldunuz? Biz bunu yaptıktan sonra, sizin adınıza bize hesap soracak ve size yardımcı olacak kimseyi bulamazsınız."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İnsanoğluna Verilen Şeref ve Kerametler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, şeytanın, "Bana üstün yaptığın şu varlığa bak hele!" sözüne bir ret ve cevap olarak insanoğlunun şeref ve faziletinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ
مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴿٧٠﴾

70. *Gerçekten biz, insanoğlunu şerefli kıldık. Onları, (çeşitli vasıtalarla) karada ve denizde taşıdık. Kendilerini güzel rızıklarla rızıklandırdık ve onları, yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten biz, insanoğlunu şerefli kıldık."* Biz iyileriyle ve kötüleriyle, bütün insanları şerefli bir halde yarattık. Şöyle ki onlara güzel bir görünüş, dengeli şekilde ayakta duracak bir vücut yapısı, akılla iyiyi kötüden seçme yeteneği, sözü, işareti ve yazıyı anlama kabiliyeti verdik. Geçimlerini sağlayacak vesilelere ulaşma ve onları kullanma yollarını öğrettik. Onlara, yeryüzünde bulunan şeylere hükmetme, onlardan istifade etme ve pek çok sanat, keşif ve icat ortaya koyma imkânı verdik. Bunların dışında nlara, neredeyse dille ifade edilemeyecek kadar nimet ve imkân verdik.

İnsana verilen şerefli hallerden biri de İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] dile getirdiği şu durumdur: "Bütün hayvanlar yiyeceklerini ağızlarıyla alırlar; sadece insan yiyeceğini ağzına eliyle koyar."[202]

Maymuna gelince, onun eli ayak sayılır; çünkü o, ön ayaklarıyla pisliklere basar, böylece ondan elin saygınlığı düşer.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onları,* yani insanoğlunu, hayvanların üzerinde ve gemilerde *karada ve denizde taşıdık."* Onlar bu şekilde karada ve denizde taşınırlar. *"Kendilerini,* elleriyle ürettikleri ve üretmedikleri çeşitli nimet ve lezzetli *güzel rızıklarla rızıklandırdık ve onları, yarattıklarımızın birçoğundan,* kendilerine verdiğimiz ilim ve idrakle *üstün,* yüce *kıldık."*

İnsanın, kendisinden üstün kılındığı bu varlıklar, meleklerin dışındakilerdir. Öyleyse onların, bu nimete şükredip nankörlük yapmamaları, kendilerine verilen kabiliyet ve kuvvetleri, doğru inancı ve imanı elde etmek için kullanmaları ve içinde bulundukları şirki terketmeleri gerekir. O şirk hali ki onu, mele-i a'lâ meleklerinin dışındaki meleklere üstün kılınan kâmil insanlar bir yana, en düşük seviyede iyiyi kötüden seçme kabiliyetine sahip bir kimse bile kabul etmez.

Âyette, *"Yarattıklarımızın çoğundan sizi üstün kıldık"* derken, "çok"tan ayrı tutulanlar meleklerdir yahut meleklerin seçkinleridir. Genel olarak insan cinsinin melek cinsine üstün olmayışı, bazı insanların

---

202 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/62.

meleklerden üstün olmayacağı sonucunu vermez; peygamberler gibi. Peygamberler, meleklerin seçkinlerinden daha faziletlidir. Mukarrebîn grubuna giren seçkin melekler, insanların seçkini olan velilerden daha faziletlidir. Veliler ise seçkin olmayan meleklerden daha faziletlidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

70. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ gerçekten insanı yüceltti ve onu kendisine verdiği özel hususiyetlerle diğer varlıklara karşı şerefli kıldı. İnsana bahşedilen bu hususiyetlerden bazıları şunlardır:

Allah Teâlâ insanı, kâinatın bir nüshası yaptı; kâinatta olan her şeyin bir örneği ve daha fazlası insanda mevcuttur. Arştan ferşe (yeryüzüne) kadar bütün âlem, mana ve öz olarak insanda toplanmıştır. İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî bu konuda, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde şöyle demiştir:

"Ey ruhunun yaratılmasıyla nice varlıkların önünde olan ve bedeniyle varlık ordusuna sonradan katılan insan. Şunu bil ki sen, kâinatın bir nüshasısın (ondaki özellikleri özünde taşımaktasın). Allah katında, bu âlemde senden yüce bir varlık yoktur. Arş, kürsî, ulvî ve süflî âlem (manaları itibariyle) sende değil mi? Kâinat sadece büyütülmüş bir insandır; sen ise (bedeninle) onun küçültülmüş şeklisin."[203]

Başka biri de şöyle demiştir: "Sen (manevi yönünle) kürsî, arş, cennet, cehennem, dönen felekler ve yerler oldun. Yine sen, gizli sırdan ortaya çıkmış bir hakikat oldun ve bu sırrı hakikat ilmiyle idrak ettin. Durumun böyleyken, sen niçin işi yavaştan alarak yere çakılıp kaldın. Haydi durma, şimdi, senin yücelik âlemine yolculuk yapma zamanındır."

İnsana verilen şerefli hallerden bir diğeri şudur: Allah Teâlâ insanı, mülkü içinde bir halife yaptı; bütün varlığı onun hizmetine bağladı ve istifadesine verdi. Yeryüzü insanı üzerinde taşır, gök (bulutlarıyla) üzerinde gölge olur. Bütün cihetler kendisini çepeçevre sarar. Hayvanlar

---

203 Sözün geniş açıklaması için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 248-251 (Beyrut 2000).

ona hizmet eder. Melekler insana af dilemekle meşgul olur. Ona bunların dışında, insanların bilemeyeceği daha nice nimetler verilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Allah, göklerde ve yerde olan her şeyi, tarafından bir rahmet olarak sizin emrinize verdi" (Câsiye 45/13).

İnsana verilen şerefli hallerden bir diğeri şudur: Allah Teâlâ insanı, kâinatın kalbi yaptı. Bu âlemde kendisine nazar edilen odur. Bu âlemin yaratılmasındaki en büyük sebep de insandır. Eğer insan Allah'a itaat ederse, kendisine ahirette daha nice nimetler verilir. Diğer varlıklar için böyle bir durum yoktur. Baksana Allah Teâlâ ne buyuruyor:

"Melekleri de Rab'lerini hamd ile tesbih edip yücelerek arşın etrafını kuşatmış bir şekilde görürsün" (Zümer 39/75).

Cennet nimetleri insana ve iman edip, itaat yaparak ona katılacak mümin cinlere tahsis edimiştir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın insanı şereflendirmesi, onu ruhu ile bütün varlıklardan önce yaratmasıdır. Ruh, Allah'ın sıfatından insanlar edilmiş, ilâhî irade ile yaratılmış ve O'nun ezelî dilemesiyle vücut bulmuştur. Allah Teâlâ, diğer varlıkları rahmetiyle yarattı; Hz. Âdem'i ve zürriyetini ise keremiyle (özel ihsanı ve ikramı olarak) yarattı. Bütün insanlar, ilâhî rahmetin içindedir; Hz. Âdem ve zürriyeti ise özel ihsanın içindedir. Rahmet bütün insanlara aittir; keramet (özel ihsan) ise seçilmiş kimselere mahsustur. Cenâb-ı Hak, bütün varlıkları Hz. Âdem ve zürriyeti için yaratmıştır. Bunun için Hak Teâlâ (Hz. Musa'ya),

"Seni kendim için seçtim" (Tâhâ 20/41) buyurdu.

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i [aleyhisselâm] halifesi yaptı, onun zürriyetini ise babaları Âdem'in halifesi yaptı. Melekler ve cinler insanların hizmetindedir. İlâhî emir, nehiy ve hitap onlara yapılmaktadır. İlâhî kitaplar onlara indirilmiştir. Cennet, cehennem, gökler, yer, güneş, ay, yıldızlar ve bütün deliller insanlar için yaratılmıştır. Bütün varlıklar, insanların hizmetindedir. Baksana Allah Teâlâ, habibi Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] için ne buyurdu:

"Eğer sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım."[204]

İnsana verilen zâhirdeki kerametler şunlardır: Yaratılışlarının düzgün olması, dış görünüşlerenin zarif ve güzel olması, yüzlerinin güzelliği. Şöyle ki Allah yüzde kulak, gözler ve dil yaratarak ona özel bir güzellik vermiştir. Diğer kerametler şunlardır: İnsanın ayakları üzerinde düzgün bir şekilde ayakta durması, yürümesinin güzelliği, eliyle tutması, konuşulan şeyi işitmesi, diliyle konuşması, gözüyle görmesi. Bütün bunlar, Hz. Âdem'in yaratılışından gelen bir mirastır. O fıtrat ve yaratılış ki Cenâb-ı Hakk'ın tecellisinin güzelliğinden ortaya çıkmıştır. O, Allah Teâlâ'nın, *"Elimle yarattığım"* (Sâd 38/75) buyurduğu bir varlıktır. Buna göre insanların yüzündeki nur, ilâhî sıfatın nurunun madeninden gelmektedir. İlâhî sıfatların nurları, Hz. Âdem'i ve zürriyetini nurlandırıp aydınlattı. Böylece sıfatları, aslî halleri, his ve cemalleriyle bir nur oldular; Cenâb-ı Hakk'ın ezelî sıfatlarıyla kendilerine has şekilde ahlâklanıp sıfatlandılar. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Âdem'i kendi sûretinde (özel tecellilerine mahal ve ayna olarak) yarattı."[205]

Yüce Allah Hz. Âdem'i, zatına benzeme bakımından değil, ilâhî ahlâklar ile ahlâklanma bakımından kendi sûretinde yarattı." Açıklamaların tamamı için Vertecübî'nin *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân* adlı tefsirine bakınız.

Kısaca, Cenâb-ı Hak insanları, yaratılış ve ahlâk yönünden üstün kıldı. Bu, zâhirî ve bâtınî güzellikleri kapsar. Bu açıklamayı *Hâşiye*[206] sahibi Abdurrahman-ı Fâsî yapmıştır.

---

204 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2121. Aclûnî hadisin, Sâgânî'ye göre bu lafızlarla tesbit edilemediğini fakat manasının sahih olduğunu söyler. Bu manayı destekleyen bir hadis için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/615; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 5/488; Taberânî, *es-Sağîr*, 2/82-83.

205 Buhârî, İsti'zân, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed, *Müsned*, 2/244, 251.

206 *Hâşiyetü'l-Fâsî*, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış bir hâşiyedir.

Kıyamet Günü Herkes İmamıyla Birlikte Çağrılır

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, insanoğlunun şerefinin ortaya çıkacağı yer olan kıyamet gününden bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْۚ فَمَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِه فَاُولٰٓئِكَ يَقْرَؤُنَ
كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧١﴾ وَمَنْ كَانَ فِي هٰذِهٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي
الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾

71. ***O gün her insanı, imamlarıyla birlikte çağırırız. Kimin kitabı*** *(amel defteri)* ***sağından verilirse onlar, kitaplarını okurlar ve en ufak haksızlığa uğratılmazlar.***

72. ***Kim bu dünyada*** *(hakka karşı)* ***kör olursa ahirette de kördür ve yolunu daha da şaşırmış haldedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, şunu duyur: *O gün her insanı, imamlarıyla* yani peygamberleriyle *birlikte çağırırız.*" O gün, peygamberlerin isimleri verilerek, "Ey falanın ümmeti, ey filanın ümmeti hesap için hazır olun!" denir.

Yahut herkesi, amellerinin yazıldığı kitaplarıyla birlikte çağırırız. Buna göre, "Ey hayır sahibi, ey şer sahibi, hesap için gelin!" denir. Bu açıklama, *"Kime kitabı sağından verilirse ..."* âyetine uygundur.

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî[207] demiştir ki:

"İnsanlar, annelerinin ismiyle çağrılırlar." Kurazî, "imam" kelimesini, anne manasına gelen "üm" kelimesinin çoğulu kabul ederek böyle söylemiştir, fakat hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

---

207 Kurazî (v. 118/736), Medine ekolünden Übey b. Kâ'b'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

"Siz kıyamet günü, isimlerinizle ve babalarınızın ismi ile çağrılacaksınız; öyle ise isimlerinizi güzel isimlerden seçin."[208]

Kurazî'nin söylediği, zinadan doğan yani babası belli olmayan kimseler hakkında söylenmiş olabilir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu konuda şöyle de denilmiştir: Kıyamet günü insanlar, annelerinin ismi ile çağrılırlar." Bunun üç hikmeti vardır. Birincisi Hz. İsa'yı [aleyhisselâm] yüceltmek, ikincisi Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in [radıyallahu anhümâ] şerefini ortaya koymak, üçüncüsü de zinadan doğan çocukları rezil etmemektir."[209]

Ebü'l-Hasan-ı Sağîr demiştir ki: Ebû İmrân'a,[210] "İnsanlar kıyamet günü annelerinin ismiyle mi çağrılırlar yoksa babalarının ismiyle mi?" diye sorulunca şöyle demiştir:

"Bu konuda onların annelerinin ismiyle çağrılacağına dair bir haber gelmiştir; böylece (babaları belli olmayan kimseler) rezil olmazlar."

Buhârî'de, "İnsanların babalarının ismiyle çağırılma" başlığı altında, Abdullah b. Ömer'den [radıyallahu anh] şu hadis zikredilmiştir:

"İnsanlara hainlik eden herkes için, kıyamet günü (onu tanıtacak) bir bayrak dikilir ve, 'Bu, falanın oğlu filanın bayrağıdır' denir."[211]

Hadisten anlaşıldığına göre insanlar, kıyamet günü, babalarının ismiyle çağırılacaklardır. Tercih edilen görüş budur; sadece babası olmayan (veya belli olmayan) kimseler annelerinin ismiyle çağrılır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: "*Kimin kitabı* yani amel defteri *sağından verilirse,* yani çağrılan kimselerden kimin amel defteri sağından

208 Ebû Davud, Edeb, 61; Ahmed, *Müsned,* 5/194; Dârimî, *Müsned,* nr. 2694.

209 Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/578.

210 Ebû İmrân, Abdülmelik b. Hubeyb el-Cevnî, tâbiînden hadis âlimi bir zattır. İbn Sa'd, kendisinden sika (güvenilir) bir zat olarak bahseder. bk. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ,* 7/238 (Beyrut, ts.); Ebû Nuaym, onu Medineli tâbiîn zatlar içinde zikretmiştir. bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 2/351-360 (Beyrut 2002). Buhârî, Müslim ve diğer hadis âlimleri ondan hadis rivayet etmişlerdir.

211 Buhârî, Edeb, 99; Müslim, Cihad, 10.

verilirse *onlar,* kendilerine verilen *kitaplarını okurlar.*" Kitabın sağından verilmesi, onun kıymetini ortaya koymak, sahibinin şerefini göstermek ve ona işin başında bir müjde vermek içindir.

Âyetin ifade şeklinden anlaşılan şudur: Bu durum, cennetlik bütün insanlar için olacaktır. Kitabı sağ tarafından verilenler, çok güzel bir hale sahip olup büyük ikramlara ulaşırlar.

Âyette onların, kitaplarını tek başına değil, toplanan insanların huzurunda okuyacağına bir işaret de vardır. Onlar ifadesi, kendilerinin derecelerinin yüksekliğine işaret etmektedir. Yani kendilerine bu keramet ve şeref bahşedilen kimseler, insanların önünde kitaplarını okurlar.

"Ve en ufak bir haksızlığa uğratılmazlar." Onların, amel defterlerinde yazılmış bulunan amellerinin sevabından zerre kadar eksiltilme yapılmaz.

Cenâb-ı Hak sonra, amel defterini sol tarafından alanların halinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Kim, Allah'ın kendisine bunca şeref ve üstünlük bahşettiği *bu dünyada kör olursa ..."* Bu kimse, kendisine verilen nimetlere şükredip onların hakkını yerine getirmesi, ona bahşettiğimiz akıl ve diğer kuvvetleri yaratılış gayesi olan ilim ve marifetlerde kullanması bir yana, basiretini yitirmiştir de doğru yolu bulamaz bir haldedir ve kendisine bahşettiğimiz şeref ve üstünlük nimetini tanımaz durumdadır. *"Bu kimse,* aynı şekilde *ahirette de kördür;* kendisini içine düştüğü durumdan kurtaracak şeye ulaşamaz *ve yolunu daha da şaşırmış bir haldedir."* Çünkü azaptan kurtulmak ve ahiretin çeşitli nimetleriyle nimetlenmek, dünyada yapılacak salih amele ve Hakk'ı tanımaya bağlıdır. Kim, dünyada onlara karşı kör ise ahirette de kendisini kurtaracak şeyi bulma konusunda daha fazla kördür ve ona ulaşma yolunda daha fazla şaşkınlık içindedir.

Bu kimse, kitabını sol tarafından alacak kimsedir. Önceki âyet, bunu göstermektedir. Çünkü orada kitabını sağ tarafından alacak kimseler bahsedildi, bu âyette de onların zıddı dile getirildi. Onlar "kitaplarını sol tarafından alırlar" denilmeyip, "ahirette daha da kördürler" şeklinde tanıtılmaları, onlara bunu gerektiren sebebi hatırlatmaktadır.

Şüphesiz, doğruya karşı kör olup doğru yoldan sapmak, amel defterini sol taraftan almanın sebebidir. Benzer bir ifade şekli Vâkıa sûresindeki âyetlerde de geçmiştir. Cenâb-ı Hak, önce şöyle buyurmuştur:

"Eğer ölen kimse amel defterini sağ tarafından alanlardan ise selâm sana denir." Peşinden şöyle buyurmuştur:

"Eğer ölen kimse, haktan sapan yalancılardan ise ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır" (Vâkıa 56/90-92).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

71-72. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak kıyamet günü, ümmetleri hesaba ilk olarak peygamberleriyle birlikte çağırır, sonra ikinci olarak onları, tâbi oldukları şeyhleriyle ve onları Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği hidayet yolu üzere Hakk'a davet eden imamlarıyla birlikte çağırır. Bunu onlara bir şeref bahşetmek için yapar. Onlara, "Ey filanın ashabı, ey filanın tâbileri, girin cennete, bugün size hiçbir korku yoktur, siz asla üzülmeyeceksiniz" denir. Bu, insanları şeriatla amele sevk eden, zevk ve keşif yoluyla hakikat nurlarına sımsıkı sarılan hak ehli, hakikate ulaşmış kimseler hakkındadır.

Her kim, Allah rızası için onlara uyar ve takva yoluna girerse cennete hesapsız giren 70.000 insandan biri olur. Onlar, kendilerine hiçbir korku olmayan ve asla üzülmeyecek olan Allah'ın velileridir. Onların grubundan olmayan ve terbiyeleri altına girmeyen kimselere gelince, eğer o, aklını ve diğer kuvvetlerini kendisini kıyamet günü kurtaracak şeylerde kullanmış ise kitabını sağ tarafından alan ve kendilerine zerre kadar haksızlık yapılmayan kimselerden olur. Kim de aklını bozar, diğer kuvvetlerini bâtıl işlerde ve hevâsı peşinde kullanırsa o da dünyada manen kör olanlardan, ahirette ise daha fazla kör ve doğru yoldan sapanlardan olur. Yüce Allah bizi bu duruma düşmekten korusun.

Basireti Kör Olanların Hz. Peygamber'den İstekleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, basiretini kör ettiği bir gruptan bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذٖٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا
غَيْرَهُۗ وَاِذاً لَاتَّخَذُوكَ خَلٖيلاً ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَٓا اَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ
تَرْكَنُ اِلَيْهِمْ شَيْـٔاً قَلٖيلاًۗ ﴿٧٤﴾ اِذاً لَاَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ وَضِعْفَ
الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصٖيراً ﴿٧٥﴾ وَاِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ
مِنَ الْاَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَاِذاً لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ اِلَّا قَلٖيلاً ﴿٧٦﴾
سُنَّةَ مَنْ قَدْ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوٖيلاً ﴿٧٧﴾

73. *Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize iftira etmen için az kalsın seni fitneye düşüreceklerdi;* (hesaplarına göre) *o zaman seni dost edineceklerdi.*

74. *Eğer sana sebat vermeseydik, az kalsın onlara birazcık meyledecektin.*

75. *O zaman, şüphesiz sana hayatın ve ölümün azabını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın.*

76. *Onlar yakında yurdundan çıkarmak için seni iyice sıkıştırırlar; o takdirde kendileri de senin ardından orada pek az kalabilirler.*

77. *Bu, senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanundur. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar,* yani Arap kâfirleri, *sana vahyettiğimiz şeylerden* emir, yasak, vaat ve tehditten *başkasını bize iftira etmen,* onların isteklerine uygun olarak, bizim demediğimizi bizim adınıza söylemen *için az kalsın seni fitneye düşüreceklerdi.*"

Bu âyet Sakîf kabilesi hakkında inmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek şu teklifte bulundular:

"Sen bize, Araplar'a karşı iftihar edeceğimiz şu ayrıcalıkları vermedikçe senin emrine (dinine) girmeyeceğiz: Sadaka vermeyeceğiz, savaşa gitmeyeceğiz, belimizi büküp namaz kılmayacağız. Bizim alacağımız faizler bizim olacak, bizim başkasına vereceğimiz faizler kaldırılacak. Bir sene müsaade et, putumuz Lât'a yapılan hediyelerden istifade edelim. Mekke'yi haram bölgesi yaptığın gibi, bizim vadimizi de[212] haram bölgesi yap. Araplar sana,

'Niçin böyle yaptın?' diye sorarlarsa, sen,

'Allah bana böyle emretti!' dersin, dediler."[213] Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buna yanaşmadı, çabaları boşa gitti.

Buna göre âyet, Medine'de inmiştir.

Âyetin Kureyş hakkında indiği de söylenmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sen bizim putlarımıza gelip el sürmeden senin Hacerülesved'e el sürmene izin vermeyeceğiz" dediler.

Diğer bir görüşe göre Kureyş şöyle dedi: "Sen bizim yaptığımız bazı şeyleri yap, biz de senin yaptığın bazı şeylere yönelip dediğini yapalım."

Bu rivayete göre âyet, sûrenin diğer âyetleri gibi Mekke'de inmiştir.

---

212 Onların haram bölgesi olmasını istedikleri vadileri Tâif'te Vec ismindeki vadidir. bk. Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb (İnâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râzî)*, 6/89 (Beyrut 1997).

213 Biraz değişik lafızlarla bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/65; İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 15/14 (Riyad 2003). Aynı lafızlarla bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/578.

Âyet şöyle bitiyor: "Eğer sen onların dediklerini yapsaydın *o zaman seni dost edinecekler di*; o zaman sen onların dostu olup benim dostluğumdan çıkardın."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer*, üzerinde bulunduğun doğru yolda özel korumamızla *sana sebat vermeseydik, az kalsın onlara birazcık meyledecektin.*" Yani şayet seni korumasaydık, onların kuvvetli tuzakları ve hileleri sebebiyle az da olsa kendilerine yaklaşacaktın; fakat seni korumamız, onlara yaklaşmaktan seni alıkoydu.

Bu âyet açıkça ifade ediyor ki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ortada kuvvetli bir sebep olduğu halde, onların istediklerini yapmaya meyletmedi ve ona yaklaşmadı. Bu âyet, ismetin yani hatadan korunmanın Allah'ın özel yardımı ve korumasıyla olduğuna dair bir delildir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Bu âyette, İbn Atıyye'nin sözüne de bir ret vardır. O demiştir ki: "Denildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onların istediğine uymayı içinden geçirdi, fakat bu, kalpte karar kılmayan bir düşünceden ibaretti."[214]

Doğrusu ise böyle bir düşüncenin dahi olmadığıdır; çünkü Allah Teâlâ'nın onu doğru yolda sabit tutması ve özel koruması buna manidir.

İmam Kuşeyrî bu konuda şu güzel açıklamayı yapmıştır: "Âyette şu deniyor: Resûlüm biz seni, ismet sıfatı içinde özel korumaya aldık, seni gözetimimiz altında tuttuk, seni hevâna tâbi olma tehlikesinden koruduk. Bundan sonra senin yanılman ve hata etmen imkânsızdır. Senin ismet sıfatında bir kusurun olması düşünülemez. Eğer bir an muhalefet yönüne yönelecek olsan, kadrinin yüceliğinden ve şanının uluğundan dolayı, başına en şiddetli belalar gelir. Şüphesiz derecesi en yüksek olan kimse bir hata yapacak olsa, onun tesiri daha şiddetli olur."

İmam Kuşeyrî, "*Eğer sana sebat vermeseydik, az kalsın onlara birazcık meyledecektin*" âyetinin tefsirine şöyle devam eder:

---

214 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/475.

"Eğer seni nefsinle baş başa bıraksaydık ve senden özel korumamızı kaldırsaydık; emrimize muhalefet sayılacak câiz olmayan bazı şeylere yaklaşabilirdin. Fakat biz seni korumayı özel olarak üstlendik; öyle ki bu himaye hiçbir zaman seni kendi haline bırakmaz ve nurları senden uzak kalmaz."

İmam Kuşeyrî, *"O zaman sana hayatın ve ölümün azabını kat kat tattırırdık"* âyetine de şu açıklamayı eklemiştir:

"Büyüklerin düşüşü, makamlarının yüksekliğine göre olur. Sevgililerin imtihanı, az da olsa büyük olur."[215]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Eğer çok az da olsa, onlara yaklaşsaydın, *o zaman sana hayatın ve ölümün azabını kat kat tattırırdık."* Yani başkalarının dünyada ve ahirette çekeceği azabın iki katını sana çektirirdik. Şüphesiz hatırlı kimsenin hatası daha tehlikeli olur.

Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Sana, dünyada kat kat bir azap tattırdığımız gibi ahirette de kat kat bir azap tattırırdık.

Hayatın azabıyla, ahiret hayatının kastedildiği de söylenmiştir; çünkü ahiret hayatı devamlıdır. Ölümün azabıyla da kabir azabının kastedildiği söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra bize karşı kendin için,* senden azabı savacak *bir yardımcı da bulamazdın."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Onlar, yani Mekkeli müşrikler *yakında seni* içinde bulunduğun *yurdundan,* Mekke'den *çıkarmak için,* düşmanlıkları ve tuzaklarıyla *seni iyice sıkıştırırlar; o takdirde kendileri de senin ardından pek az kalabilirler."* Böyle de oldu. Mekkeli müşriklerin çoğu, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hicretinden sonra, Bedir Savaşı'nda helâk edildiler.

Âyetin yahudiler hakkında indiği de söylenmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'de kalmasına haset ederek,

---

215 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/33.

"Şam, peygamberlerin yaşadığı bir yerdir; eğer sen hak peygambersen oraya git, sana iman edelim!" dediler. Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbine bunu yapmak güzel geldi; bunun için Medine'den bir konak mesafe kadar yola çıktı; olay üzerine bu âyet indi; Allah Resûlü geri döndü. Sonra yahudilerden Kurayzaoğulları'nı (müslümanlara hainlik edip arkadan vurdukları için) öldürdü, kısa bir süre sonra da Nadîroğulları'nı sürgün etti.[216]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu, Allah'ın, senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanundur."* İlâhî kanun, peygamberlerini aralarından çıkaran kavmin helâk edilmesidir. Allah bunu, insanlara uyguladı fakat âyette, "Gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanunudur" buyruldu; çünkü o kanun, peygamberlerin bu tür olaylarla karşılaşmaları sebebiyle uygulandı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik,* değişme ve tebdil *bulamazsın."*

73-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâmil ârif, azimetleri (amelde en ihtiyatlı olanı ve takvaya uyanı) alır, nefisleri manen öldüren ve kulu ilâhî kudsî huzura ulaştıran şeyleri emreder. Bu, nefislere ağır gelen iş ve ibadetlerdir. Eğer ona, kendisini fitneye düşüren ve onu hevâya uymaya iten biri gelirse ilâhî inâyet onu korur, ilâhî rahmet kendisini sarar. Ona şöyle denir:

"O fitneciler az kalsın seni, sana ilham yoluyla vahyettiklerimizden saptırıp bize karşı iftira etmeye sevkedeceklerdi; o zaman sen ruhsatlarla amel etmeyi ve zayıf tevillere tâbi olmayı emredecektin; böylece onlar güya seni dost edinecekti. Eğer özel koruma ve gözetimimizle sana takva yolunda sebat vermeseydik, az kalsın onlara biraz meyledecektin. Bu meyil de kalbe gelen fakat orada sabit durmayan bir düşüncedir. O zaman sana hayatın sıkıntısını tattırırdık; bu, zillet, hırs ve dünya malına

216 Sa'lebî, sûrenin Mekke'de indiğini dikkate alarak, en uygun rivayetin, Mekkeliler'in Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] Mekke'den çıkarmaya çalışmalarıyla ilgili rivayet olduğunu belirtmiştir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/67).

tamahtır. Sana ayrıca ölümün sıkıntısını tattırırdık; bu, Cenâb-ı Hak ile huzur ve hoşluk sahibi mukarrebîn zatların makamından düşmektir."

Yine ârife şöyle denir: "Etrafındaki bazıları seni, içinde bulunduğun kulluk alanında sıkıştırırlar; seni kulluk alanından çıkıp hürriyetini izhar etmeye, izzet ve makama yönelmeye zorlarlar. Öyle bir şeye yönelsen, senden sonra, sana tâbi olanlardan çok azı kalırdı." Çünkü kim dünya ve maddeyle meşguliyete dönerse onun manevi yardımı azalır; insanlara faydası az olur, bu durumda kendisine çok az kimse tâbi olur. Bu durum, Allah'ın, veli kullarında uyguladığı kanunudur; Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın; O her zaman böyle yapar (takva üzere gideni sevip destekler; hevâsına uyanı zelil eder).

Namaz ve Makam-ı Mahmud

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kula ilâhî inâyetin bir alameti olan namazı emrederek şöyle buyurdu:

اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِۜ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً لَكَۗ عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ﴿٧٩﴾

78. ***Güneşin batıya kaymasından*** *(öğle vaktinden)* ***itibaren gecenin karanlığı bastırıncaya kadar*** *(belli vakitlerde)* ***namaz kıl. Bir de sabah okuyuşunu yerine getir*** *(sabah namazını kıl);* ***şüphesiz sabah namazı, şahit olunan bir namazdır.***

79. ***Gecenin bir kısmında uykudan kalkarak, sana mahsus bir nâfile olmak üzere namaz kıl. Böyle yap ki Rabb'in seni makam-ı mahmuda ulaştırsın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Güneşin* zeval anında *batıya kaymasından itibaren gecenin karanlığı bastırıncaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl.*"

Bu âyette, beş vakit namaz kılmaya dair bir işaret vardır. Güneşin batıya kayması, zeval vaktidir. Bu, öğle ile ikindi namazına işarettir. Gecenin girmesi, onun karanlığının çökmesidir; bu da akşam ve yatsı namazlarına işarettir. Âyetin, "*Bir de sabah namazını kıl*" kısmı da sabah namazını emretmektedir.

Sabah namazında diğer vakitlere nazaran daha fazla Kur'an okunduğu için, "*Sabah okuyuşunu yerine getir*" denilmiştir. Çünkü sabah namazı Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) zamanında genelde iki uzun sûre okunarak kılınırdı.

Cenâb-ı Hak, sonra, sabah namazını överek şöyle buyurdu: "*Şüphesiz sabah namazı, şahit olunan bir namazdır.*"

Şahit olunan kısmına şu manalar verilmiştir:

O kılınırken, gece melekleriyle gündüz melekleri hazır bulunurlar.

Yahut onda, namaz kılanlardan büyük bir kalabalık hazır bulunur, namaza şahit olur.

Yahut sabah vaktinde, ilâhî kudretin tecellisine şahit olunur. Şöyle ki o vakitte, karanlık yerini aydınlığa bırakır; yine ölümün bir benzeri sayılan uyku hali, yerini uyanıklığa terkeder.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, gece namazını emrederek şöyle buyurdu:

"*Gecenin bir kısmında uykudan kalkarak,* Kur'an'la namaz kılmak için uykuyu terkederek, *sana mahsus bir nâfile olmak üzere namaz kıl.*" Bu namaz senin için, beş vakit namaza eklenmiş bir farzdır.

Yahut bu namaz, sana mahsus olarak senin için ayrıca farz kılınmış bir namazdır.

Yahut o, senin için farzlara ilave olarak emredilmiş bir nâfiledir; farz değildir. Bu manaya göre Allah Teâlâ, ona beş vakit namazı emredince, ondan sonra kendisine nâfileleri de emretti. Hz. Peygamber'in (sallallahu

aleyhi vesellem] yaptığı nâfile ibadetler, manevi derecesinin artması içindir; yoksa diğer insanlarda olduğu gibi farz ibadetlerindeki kusurlarını kapatmak veya herhangi bir günahına kefâret olması için değildir; çünkü onun için, geçmişteki ve gelecekteki bütün kusurları affedilmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, gece namazının Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için sevabından bahsederek şöyle buyurdu: *"Böyle yap ki Rabb'in seni makam-ı mahmuda ulaştırsın."* Yani resûlüm seni, bütün insanlar tarafından övülen bir makama ulaştırsın.

Makam-ı mahmud, şefaat-i uzmâdır; yani sadece Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] verilecek olan en büyük şefaat yetkisidir. Bu âyette, gece namazının meşakkatini hafifletecek bir müjde vardır.

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Makam-ı mahmud, kendisinde ümmetime şefaat edeceğim bir makamdır."[217]

İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Allah onu makam-ı mahmuda ulaştırır. O öyle bir makamdır ki öncekiler ve sonrakiler onda kendisini överler. O makamda, kendisine bütün insanların üstünde bir şeref bahşedilir. O, Allah'tan ister, istediği kendisine verilir; şefaat eder, şefaati kabul edilir."

Huzeyfe'den [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: "Bütün insanlar yüksekçe bir yere toplanırlar; Allah'ın izni olmadan, içlerinden hiç kimse konuşamaz. Allah tarafından ilk çağrılan Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] olur. O, ilâhî huzura gelir ve şöyle der:

'Buyur yâ Rabbi, emrin başım üstüne! Bütün hayırlar senin elindedir. Hiçbir şer sana ait değildir. Hidayeti bulan, senin hidayet ettiğindir. Kulun senin önündedir. Her şey seninledir, sana döner. Senden, sadece sana sığınılır. Sen yüce ve ulusun. Ey Beyt'in (Kâbe'nin) sahibi, seni her türlü noksanlık ve kusurdan yüce ve uzak tutarım.'"[218]

---

217 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/48; Ahmed, *Müsned*, 2/441; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/324. Kısa bir rivayet bk. Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 18 (nr. 3137).

218 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/46; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/325; Hâkim, *Müstedrek*, 4/570.

Sonra kendisine şefaat etmesi için izin verilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî el-Meâfirî,[219] *Ahkâmü'l-Kur'ân* isimli eserinde şöyle demiştir:

"Gece namazının makam-ı mahmuda vesile olmasının sebebi hakkında iki görüş söylenmiştir.

Birincisi: Allah Teâlâ, bizim hikmetini bilmediğiniz şekilde, dilediği şeyi lutuf ve ihsanına sebep yapar.

İkinci görüş: Gece namazında kul, Allah Teâlâ ile baş başa kalır; insanların bulunmadığı bir anda O'na münâcât eder. Cenâb-ı Hak, buna karşılık olarak kuluna ahirette de kulu ile kendisi arasında kimsenin bulunmadığı özel beraberlik ve kuluna münâcât imkânı verir. Bu onun için övülecek bir makam olur. Kullar, bu makamda, derecelerine göre farklı üstünlüğe sahip olur. Onların içinde en üstün dereceye peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] sahiptir. Allah Teâlâ kendisine, o makamda yüce zatını övecek öyle ilimler verir ki onları daha önce vermemiştir. Sonra Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] şefaat izni verilir; o şefaat eder, Allah da şefaatini kabul eder."[220]

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî (*Celâleyn Hâşiyesi*'nde) demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] makam-ı mahmuda ulaştırılması, 'Namaz kıl' emrine bağlıdır; bu müjde gece namazına mahsus değildir. Bütün namazlar, Allah'ın huzuruna girişte bir anahtardır ve O'nunla özel konuşmadır. Bunun için, şefaat hadisinde geldiği gibi; şefaatin ilk başlangıcında Allah Resûlü secdeye kapanıp Allah'a hamdeder, o zaman kendisine şefaat için izin verilir.[221] Kim tevazu gösterirse Allah onu yüceltir."

---

219 İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meâfirî (v. 543/1148), önde gelen Mâlikî âlimlerindendir. *Ahkâmü'l-Kur'ân, Arizâtü'l-Ahvezî fî Şerhi't-Tirmizî, el-Avâsım mine'l-Kavâsım, el-Emedü'l-Aksâ fî Ma'rifeti'l-Esmâi'l-Hüsnâ, Sirâcü'l-Mürîdîn* gibi meşhur eserleri yanında, pek çok eseri vardır.

220 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/214 (Beyrut, ts.).

221 Hadis için bk. Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 18 (nr. 3148); İbn Hüzeyme, *Tevhîd*, nr. 363; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/326.

78-79. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir grup insan, âzalarla eda edilen namazı kılmaya özen gösterdi. Bunlar, hayırlı salih insanlardır. Bir grup insan (âzalarla namazı kılmakla birlikte) kalbin namazını da kılmaya özen gösterdi. Bu namaz, kalbin sürekli ilâhî huzurda olmasıdır. Bir grup insan, gecelerini rükû ve secde halinde ibadetle geçirmeye özen gösterdi; bunlar zâhidler, salihler ve gayret sahibi ibadet ehlidir. Bir grup insan, gecelerini müşahede ve tefekkür halinde murakabeyle uykusuz geçirmeye özen gösterdi. Bunlar, yüce sevgilinin (Cenâb-ı Hakk'ın) huzurunda yakınlık elde etmiş âriflerdir.

Birincilere ahiretteki ecirleri hûri ve gılmanla tam olarak verilir; diğerlerine ise perde açılır, sürekli Cenâb-ı Hakk'ın cemaline nazarla şereflenirler. Birinciler, Hak Teâlâ'yı sevenler, diğerleri ise Allah Teâlâ tarafından sevilenlerdir. Birinciler, akrabalarına ve kendilerine bağlı olanlara şefaat ederler; diğerlerinin her biri, -Allah'ın izniyle- kendisiyle aynı asırda yaşayan bütün müminlere şefaat eder. Bu, yüce Allah'a güç gelecek bir şey değildir.

Hak Geldi Bâtıl Yok Oldu

Cenâb-ı Hak, önceki âyette kulluk vazifelerini yerine getirmeyi emretti, bundan sonraki âyetlerde ise bütün işlerinde Rabb'ine sarılmayı emrederek şöyle buyurdu:

وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي
مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ
اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

80. ***De ki: "Rabbim! Beni gireceğim yere sıdk ile*** *(selâmetle, razı olduğun şekilde)* ***girdir; çıkacağım yerden de sıdk ile*** *(selâmetle, razı olduğun şekilde)* ***çıkar ve katından bana yardımcı bir kuvvet ver."***

81. ***De ki: "Hak geldi; bâtıl yok olup gitti. Şüphesiz bâtıl, yok olup gitmeye mahkûmdur."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki: Rabbim! Beni* bütün işlerde *gireceğim yere sıdk ile,* nefsimle değil senin rahmet ve desteğinle *girdir; çıkacağım yerden de sıdk ile,* aynı şekilde, hakikati senden alıp anlayarak, girişimde ve çıkışımda senden izin alarak *çıkar.*"

Âyette geçen girilecek ve çıkılacak yerlere şu manalar verilmiştir:

Rabbim beni, kabrime, ben senden razı sen de benden razı olarak sıdk ile (imanında sadık bir kul olarak) girdir; yeniden dirilme zamanında beni kabrimden sen benden razı olarak ve beni ikramlarınla karşılayarak sıdk ile çıkar. Bu manaya göre âyet, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] dirilme anında vaat edilen şeylere ulaşmak için bir dua telkini olmaktadır. Bu, kendisinden daha yüce bir ikram ve şeref olmayan makam-ı mahmudla birlikte istenecek bir duadır.

Selâmet ve şerefle girilecek yerin Medine, çıkılacak yerin ise Mekke olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Diğer bir görüşe göre âyetten maksat, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] muzaffer olarak Mekke'ye girmesi, müşriklerden selâmette olarak oradan çıkmasıdır.

Bir diğer görüşe göre kasıt, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hicret sırasında mağaraya emniyet içinde girmesi ve oradan selâmetle çıkmasıdır.

Şöyle diyen de olmuştur: Bundan kasıt, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberlik yükünün altına şerefle girmesi ve ondan hakkını vererek çıkmasıdır.

Bir diğer görüş şudur: Âyetin muradı, içine girilecek her mekân ve iştir; ondan çıkış ise ilâhî koruma ve gözetim altında o yeri terketmek ve işi bitirmektir. Şöyle ki o mekâna veya işe, Allah ile girer, Allah ile çıkar. Daha önce de belirttiğimiz gibi tercih edilen görüş budur.

Dua şöyle bitiyor: *"Ve katından bana yardımcı bir kuvvet ver."* Yani bana muhalif olanlara ve düşmanlık edenlere karşı, bana yardım edeceğin açık bir hüccet, delil ve destek ver.

Yahut bana, İslâm için izzet ve yardım ve küfre karşı zafer ver. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu duasına şu âyetlerle karşılık verildi:

"Şüphesiz Allah'ın fırkası, galip gelenlerdir" (Mâide 5/56).

"Kendisini bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur" (Tevbe 9/33).

"Allah, sizden iman edip salip amel yapanlara, kendilerini mutlaka yeryüzüne egemen yapacağını vaat etti ..." (Nûr 24/55).

"Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu hükmümüz geçti: Onlara mutlaka yardım edilecek (ve onlar düşmanlarına galip gelecekler)" (Sâffât 37/171-172).

Bu zafer, hak gelip her tarafa yayıldığı ve bâtıl yok olduğu zaman gerçekleşir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

"De ki: Hak, İslâm yahut vahiy *geldi, bâtıl yok olup gitti.* Küfür ve şirk yerle bir edildi, şeytanın vesvese ve süslemeleri defedildi. *Şüphesiz bâtıl,* ne halde olursa olsun, *yok olup gitmeye mahkûmdur."* Yani sabit kalmayıp silinip gider.

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], fetih günü Mekke'ye girdiğinde Kâbe'nin etrafında 360 put bulunuyordu. Allah Resûlü elindeki değnekle putların her birinin gözüne vurup, *'Hak geldi, bâtıl yok olup gitti'* âyetini okuyordu. Her bir put yüz üstü yere yıkılıyordu. Hepsini bu şekilde devirdi. Kâbe'nin üzerinde Huzâa kabilesine ait bir put kaldı. Bu put bakırdan yapılmıştı. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye,

'Ey Ali, şunu yere at!' buyurdu. Hz Ali, Kâbe'nin üzerine çıkarak onu yere attı, put parça parça oldu."[222]

222 Müslim, Cihad, 84; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/330.

80-81. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ârifler, kudsî huzurda Hakk'ı müşahede halinde ve ünsiyet mahallinde karar kıldıkları, ayaklarının sabit olduğu ve bu halde kalplerinde iman iyice yerleştiği zaman, onların hakları koruyacakları âleme ve hazlarını elde edecekleri dünyaya inişleri ilâhî izinle olur; bu durumda temkin hallerini korurlar ve yakîn halinde ileri bir seviyede olurlar. Onlar, hakları koruyacakları bu âleme, kötü edep ve gafletle inmezler; hazlarını elde edecekleri yeryüzüne de şehvet ve keyfetmek için yönelmezler; bilakis bütün bu işlere Allah ile, Allah için, Allah'tan aldıkları emir ve izinle, Allah'a ulaşmak için girerler. İbn Atâullah-ı İskenderî, bunu *Hikem* adlı eserinde dile getirmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, *"De ki: Rabbim! Beni gireceğim yere sıdk ile (razı olduğun şekilde) girdir; çıkacağım yerden de sıdk ile (razı olduğun şekilde) çıkar"* buyurdu. Ârif bunu söylerken demek ister ki: "Yâ Rabbi, böyle yap ki beni bir yere girdirdiğinde, bütün nazarım senin kuvvet ve yardımına yönelsin; beni bir yerden çıkarttığında da sana bağlanıp teslim olayım."

"Katından bana yardımcı bir kuvvet ver." O kuvvet, beni desteklesin, benim aleyhime düşmanıma destek olmasın. Nefsimi görmeye bana yardımcı olsun, tâ ki nefisten, onun boş zevklerinden ve çirkin arzularından uzak kalayım. Bana bahşettiğin kuvvet ve yardım, beni maddi âlemden uzaklaştırsın, bana mana âlemi açılsın, beni müşahede ve Hakk'ı görme fezasına ulaştırsın. İşte o zaman, bâtıl yok olup gider. Bu bâtıl, Allah'ın dışındaki şeylerdir. Hak gelir; o da tek olarak Cenâb-ı Hakk'ın varlığıdır. İşte o zaman,

"Hak geldi; bâtıl yok olup gitti. Şüphesiz bâtıl, yok olup gitmeye mahkûmdur" derim. Bâtılı (mâsivayı) mevcut gören, vehim ve cehalettir; yoksa başlangıçta ve sonda, varlıkları kendisine ait ve sabit bir varlığı yoktur.

Hastalıkların Şifası Olan Kitap

Kalpte, vehim ve cehaletin bulunması, bir çeşit manevi hastalıktır. Onun şifası, Kur'ân-ı Azîm'in getirdiklerine sımsıkı sarılmaktır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَٓاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِن۪ينَۙ وَلَا يَز۪يدُ الظَّالِم۪ينَ اِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾

82. ***Biz Kur'an'da, müminler için şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. O Kur'an, zalimlerin sadece zararını artırır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz Kur'an'da,* kalplerde olan şüphe, cehalet, vehim ve şek gibi bütün hastalıklara *şifa ve müminler için rahmet olan şeyler indiriyoruz."* O müminler ki Kur'an'ın içerdiği acayip sırları ve gizli ilimleri bilirler, onun içine dalıp inci yakut gibi kıymetli manalarına ulaşmak için fikir ve kabiliyetlerini kullanırlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz Kur'an'da onlara, dinlerini kuvvetlendirecek, nefislerini ıslah edecek, kendilerinden vehim ve şüpheleri kaldıracak şeyler indiriyoruz; aynen maddi hastalığı gideren ilaç gibi.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kim Kur'an'da (kalbine ve manevi hastalıklarına) şifa istemezse Allah ona şifa vermesin!"*[223]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O Kur'an,* kendisi hastalıklar için bir şifa iken, onu yalanlayan kâfirlerin ve her şeyi bulunması gereken yerin dışına koyan *zalimlerin sadece zararını,* onu inkâr etmeleri ve yalanlamaları sebebiyle helâkini *artırır."*

Âyetteki "hüsran" kelimesi burada, "noksan" manasında tefsir edilmez; çünkü kâfirlerin inkâr ve sapkınlık hastalığı hakiki manada olup, ona sadece helâk denir. Yoksa o, İslâm'ın bazı temel görevleri yerine getiriliyor da bir kısmında noksanlık var manasında değildir. İnkâr içindeki zalimler, tamamen İslâm dışında olduklarından, Kur'an onların

Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/76; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl,* nr. 28106 (Dârekutnî *İfrad*'da rivayet etmiştir).

sadece helâk sebebi olacak şeylerde ilerlemelerine sebep olur. Şöyle ki onlar, inen âyetleri her inkâr edişlerinde bu onların helâkini artırır.

Âyette şuna da bir işaret vardır: Müminlere hidayet ve irşad sırasında meydana gelen şüphe ve tereddütler, tedavisi mümkün olan hastalıklar gibidir; kâfirlerde bulunan cehalet ve inat ise ölüm ve helâk gibidir. Kâfirlerin kendileri, kötü tavırları sebebiyle helâk ve hüsranlarını artırdıkları halde, onun Kur'an'a isnat edilmesi, Kur'an'ın buna sebep olmasından dolayıdır; çünkü onlar, Kur'an'ı inkâr etmeleri sebebiyle helâk oldular. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[224]

82. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kur'an'la şifa bulmak, kalbin manevi kirlerden arındırılıp temizlenmesiyle gerçekleşir. Bu da sadece, ârif kâmil bir şeyhin elinde kalbin önce manevi kirlerden arındırılması, sonra güzel hallerle süslenmesi ve böylece nefsin hastalıklarına ilaçlarının verilmesiyle olur. Bu tedavi sonunda kalp, ağyardan (Allah'ın razı olmadığı her şeyden) ve kalbe sıkıntı veren karışıklıklardan (vehim ve şüphelerden) kurtulur. Ondan, nefsin vesvesesi ve boş düşünceler çekip gider. Bu işlem, Kur'an'ı dinlemek ve manaları üzerinde derin derin düşünmek için gereklidir. Ancak kalp maddi şekil ve sûretlerle dolmuş, havâtır ve ağyara (mâsivaya) çevrilmişse Kur'an'dan bir tat alamaz ve onun ne dediğini anlamaz, içindeki şifa olan şeye ulaşamaz. Çünkü Kur'an'dan sadece uyanık bir kalp sahibi olan ve hakikatine şahit olarak ona kulak veren kimse şifa bulabilir.

Bunun için, terbiye şeyhleri, terbiyesine aldığı müride önce, sadece zikri emreder; buna, zikrin nurları kalbini aydınlatıncaya ve ondan ağyarı giderinceye kadar devam ettirir. Kalp aydınlanıp mâsivadan temizlenince, artık manevi tadını alması için ona Kur'an okumasını emreder. Kalbin temizliği mükemmelliğine erince, kendisiyle kelâm ettiği Mevlâ'sını müşahede nimetiyle şereflenir ve zevklenir; artık bir vasıta olmadan Cenâb-ı Hak'tan dinler duruma gelir. Âyette, müminler için şifadan sonra zikredilen rahmet işte budur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

224 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l- Akli's-Selîm*, 4/153.

Herkes Fıtratına Göre Hareket Eder

Bu büyük nimete ulaşan kulun, sürekli şükretmesi gerekir. Allah Teâlâ, şükrün zıddı olan durumu dile getirerek şöyle buyurdu:

وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِهٖۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُ۫سًا ﴿٨٣﴾
قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهٖۜ فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَب۪يلًا ﴿٨٤﴾

83. ***Biz insana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip (doğru yoldan) uzaklaşır; kendisine bir kötülük dokununca da ümitsizliğe düşer.***

84. ***De ki: "Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre davranır. Rabb'iniz, kimin daha doğru yolda olduğunu en iyi bilir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz insana,* sıhhat, afiyet ve nimet gibi *bir ihsanda bulunduğumuz zaman,* onun şükrünü eda etmek bir yana, bizi anmaktan *yüz çevirir ve* yan çizerek *uzaklaşıp gider."*

Yahut âyette, kibirlenen kimselerin hali anlatılmaktadır; çünkü bu davranış kibirli kimselerin huyudur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kendisine* fakirlik, hastalık yahut herhangi bir musibet sebebiyle *bir kötülük dokununca da* bizim ona genişlik vereceğimizden ve sıkıntıdan kurtaracağımızdan bütünüyle *ümidini keser."*

Âyette, nimetin verilmesi Cenâb-ı Hakk'a ait bir iş olarak dile getirildi; kötülük ise tek başına söylendi. Bunda şuna dikkat çekilmektedir: Hayır (nimet), bizzat Allah'tan istenecek bir şeydir; kötülük ise böyle değildir. Burada zikredilen durum, insanlar içinde bu sıfatta olan bazı kimselerin halidir; şu âyetteki durum buna ters değildir:

"Ona bir kötülük dokunduğu zaman da duaya sarılır" (Fussılet 41/51). Bu ve benzeri âyetler, yukarıda geçen âyetle çelişmez; bu, başka bir grup insanın yaptığıdır.

Âyetin, müşriklerden Velîd b. Mugîre hakkında indiği de söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"De ki:* Yerimize gelecek olan *herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre,* hidayet ve dalâletten haline uygun yol üzere *davranır. Rabb'iniz, kimin daha doğru yolda olduğunu en iyi bilir."* Sizi, içinde bulunduğunuz hallerde ve yollarda gören Rabb'iniz, kimin en doğru yolda olduğunu ve hangi usulde gittiğini en iyi bilir.

Âyette geçen mizaç, karakter, âdet, din ve niyet olarak da açıklanmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

83-84. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kendisine şefkat edip acıyan kul, efendisinin (Mevlâ'sının) sözüne iyi kulak vermelidir. Onun bir ameli övdüğünü görünce, onu yapmaya çalışmalıdır yahut bir sıfatı övdüğünü işitince, hemen ona sahip olmaya gayret etmelidir. Kul, Rabb'inin bir kavmi, yaptıkları kötü bir işten dolayı yerdiğini işitince, bütün gücüyle ondan uzaklaşmalıdır yahut onun bir sıfatı kötülediğini duyunca, (o kendisinde varsa) ondan bütünüyle temizlenmelidir.

Cenâb-ı Hak bu âyette, kendisine verilen nimete karşı kibirlenen, onun şükrünü yerine getirmeyen gafil olan kimse ile, bir musibet anında feryat eden ve onun gitmesinden ümidini kesen kimseyi kötüledi. Mümin bunun aksi halde olmalı; başına bir musibet veya sıkıntı gelince Mevlâ'sına yalvarmalı, O'nun lutuf ve ihsanını beklemelidir. Kendisine dünyevî veya uhrevî bir nimet ulaşınca, ona şükrünü çoğaltmalı; onu almada ve harcamada nimetin sahibini müşahede etmelidir. Özellikle iman ve marifet nimetleriyle, ruhunun maddi endişe ve vehimlerden arınma nimetinde bu hale ulaşmaya çalışmalıdır; tâ ki ruh aslına dönsün.

Ruhun Aslı

Ruh aslı itibariyle, Allah'ın sırlarından bir sırdır. Cenâb-ı Hak, onun bu haline işaret ederek şöyle buyurmuştur:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي وَمَٓا اُو۫ت۪يتُمْ
مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَل۪يلاً ﴿٨٥﴾

85. *Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar; de ki: "Ruh, Rabbim'in emrindendir. Size pek az bilgi verilmiştir."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sana ruhtan,* ruhun nasıl bir şey olduğundan *soruyorlar.*"

Ruh, insan bedenini tedbir eden ve onun hayat kaynağı olan latif (gözle görülmeyen) bir varlıktır.

Rivayet edildiğine göre yahudiler Kureyş'e dediler ki: "Muhammed'e Ashâb-ı Kehf'i, Zülkarneyn'i ve ruhu sorun. Eğer onların hepsine cevap verir veya hiçbirine cevap vermezse o, peygamber değildir. Şayet bir kısmına cevap verir, bir kısmına cevap vermezse o, peygamberdir." Kureyş, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bunları sorunca, iki kıssaya cevap verdi; ruhun durumunu kapalı bıraktı. Ruh, Tevrat'ta da kapalı bir şekilde zikredilmişti. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

"*De ki: Ruh, Rabbim'in emrindendir.*" Yani ruh, ilmini sadece Allah'ın bildiği, beşer aklının hakkında bir şey diyemeyeceği gizli sırlardandır. "Size pek az bilgi verilmiştir." Size verilen azıcık ilim, bu tür sırları açıklamaya yetmez.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara bunu söyleyince,

"Bu hitap özellikle bize midir?" diye sordular; Allah Resûlü,

"Hayır, hem size hem de bizedir" buyurdu. Bunu üzerine onlar,

"Senin durumunu anlamıyoruz. Bir diyorsun ki, *'Kime hikmet verilmişse ona pek çok hayır verilmiştir'* (Bakara 2/269), bir de böyle diyorsun!" dediler. Bunun üzerine şu âyetler indi:

"De ki: Rabbim'in sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek, Rabbim'in sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi" (Kehf 18/109).

"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, ayrıca ona yedi deniz daha katılsa, yine de Allah'ın sözleri yazmakla tükenmez" (Lokman 31/27).

Bu tür sorular ve sözler, onların akıllarının zayıflığından kaynaklanır. Çünkü insanın gücü ölçüsünde hayırları bilmesi insanî hikmetin gereğidir; hatta insanın, bütün hayırları değil, kendisinin dünya ve ahiretiyle ilgili olanları bilmesi gerekir. Buradaki bilgi, Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz ilmine göre azdır; haddizâtında o az ilimle insan pek çok hayra ulaşır.

İbn Hacer-i Askalânî demiştir ki: "Taberî, İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediğini nakletmiştir: Yahudiler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, 'Bize ruh hakkında bilgi ver; ruh nedir? Bedendeki ruh nasıl azap görür? Halbuki ruh Allah'tan değil midir?' dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara cevap vermedi, daha sonra Cibrîl, *'De ki: Ruh Rabbim'in emrindendir; size pek az ilim verildi'* âyetini getirdi."[225]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu soruya cevap olarak şöyle denebilir: Ruh, şehadet âlemine gelince, ona kulluk hali gerekli oldu ve kendisini sıkıntılar kuşattı.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar bu soruyla, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] cevap vereceği konuda zora sokmak istediler; Allah Teâlâ da ona, ruhun hangi kısımdan olduğunu açıklamasını emretti. Çünkü bir özellik belirtmeden 'ruh' deyince, bu ruh, *'De ki: Ruh Rabbim'in emrindendir; size pek az ilim verildi'* âyetinin kapsamına girer."

225 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/70; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/321.

İmam Kuşeyrî sonra der ki: "Özetle ruh, sonradan yaratılmış bir varlıktır. Cenâb-ı Hakk'ın, dünyada koyduğu kanuna göre, ruh bedende bulunduğu sürece kula hayat vermektedir. Ruh, (gözle görülmeyecek şekilde) latif bir varlıktır. Bütün ilim sahipleri, onun, ilk durumda temiz ve latif bir halde yaratıldığı görüşündedir. Ruh, bedenlerden binlerce sene önce yaratılmıştır. Ruh, teklifi idrak etmiştir (ilâhî hükümlerle muhataptır). Ruh, Allah'ı tesbih etmenin sefasını elde eder, kendisini Hakk'a bağlayan amellerin ve hallerin nuruyla parlar, Cenâb-ı Hakk'ı tanıma nimetiyle şereflenmiştir."[226]

Ruhun, meleklerin en büyüklerinden ruhanî büyük bir varlık olduğu söylenmiştir.

Yine ruhun, Cibrîl [aleyhisselâm] olduğu da söylenmiştir.

Ruhun, Kur'an olduğunu söyleyenler de olmuştur. Buna göre âyette geçen, *"Ruh, Rabbim'in emrindendir"* kısmına, "O Kur'an, Rabbim'in vahyinden ve kelâmındandır; insan sözünden değildir" manası verilmiştir. Âyetteki kastını en iyi Allah Teâlâ bilir.

85. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruh hakkında, insanlar pek çok şey söylemişlerdir.

Bazı âlimler, ruh hakkında konuşmamanın daha iyi olduğunu, çünkü Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] bu konudaki soruya cevap vermediğini; Cenâb-ı Hak da ruhun Allah'ın emirlerinden bir emir (özel bir tecelli) ve sırlarından bir sır olduğunu belirttiğini söylemişlerdir.

Âlimlerden bazıları, ruh hakkında konuşmayı açıkça yasaklayan bir emir bulunmadığını söyleyerek, ruh hakkında anlayışları ölçüsünde açıklamalarda bulunmuşlardır.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Ruhun hakikati şudur: Ruh, latif (gözle görülmeyen) bir varlıktır; suyun yaş ağacın dallarında dağılıp yayılması gibi, bedenin her yanını sarmıştır."

---

226 bk. Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 4/37. Mana, Kuşeyrî'ye göre verildi.

İbn Gânim el-Makdisî,[227] *Hallü'r-Rumûz fî Fethi'l-Künûz* adlı eserinde, *"Nefsini bilen Rabb'ini bilir"* hadisi hakkında demiştir ki:

"Bu hadisten benim için, insanlara açıklanması gerekli ve tanıtılması güzel olan bir sır ortaya çıktı ki o da şudur: Allah Teâlâ ruhu, latif ve lâhutî (mana âlemine ait) olarak, bu kesif ve maddi âlemin özelliklerini taşıyan bedene, yüce zatının birliğine ve Rabliğine bir delil olarak koydu. Ruh, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine, on yönden delil olmaktadır; şöyle ki:

1. Bu insanın bedeni, kendisini hareket ettiren ve onu idare eden bir şeye muhtaçtır. Bu şey, onu hareket ettirip işlerini tedbir eden ruhtur. Bundan anladık ki bu âlemi de hareket ettirip yöneten biri gereklidir.

2. İnsanın bedenini yöneten tek ruhtur. Bundan anladık ki bu âlemi yöneten de tektir; âlemi takdir ve tedbirinde O'nun bir ortağı yoktur. Bu konuda yüce Allah şöyle buyurmuştur:

'Eğer gökte ve yerde, Allah'tan başka bir ilâh olsaydı, onların düzeni bozulurdu' (Enbiyâ 21/22).

3. İnsan bedeni, ruhun hareket ettirmesi ve iradesiyle hareket etmektedir. Bundan anladık ki ruh, bedeni hayır veya şer, nasıl hareket ettiriyorsa, bunu sadece Allah'ın hareket ettirmesi, takdiri ve iradesiyle yapmaktadır.

4. İnsan bedeninde hareket eden her şey, sadece ruhun bilmesi ve şuuru ile hareket eder; ruh, bedenin bütün hareketlerini bilir. Bundan anladık ki Cenâb-ı Hakk'a yerde ve gökte hiçbir şey gizli kalmaz (O, her şeyi bilir ve görür).

5. Bu bedene, ruhtan daha yakın bir şey yoktur. Bundan anladık ki Allah Teâlâ her şeye en yakındır; âlemde, Allah'a, yaratmış olduğu varlıklardan daha yakın hiçbir şey olmadığı gibi O'na varlıklardan daha

---

227 İbn Gânim, İzzeddin Abdüsselâm b. Ahmed el-Makdisî (v. 678/1280), mutasavvıf, vaiz ve edip bir zat olarak tanınmaktadır. *Hallü'r-Rumûz fî Fethi'l-Künûz, er-Ravzü'l-Enîk ve'l-Va'zü'r-Resîk* adlı, tasavvuf ve ahlâkla ilgili eserlerinden başka pek çok eseri vardır. *Hallü'r-Rumûz* adlı eseri, isim benzerliğinden dolayı, yanlışlıkla, Şâfiî fakihi İzzeddin Abdüsselâm es-Sülemî'ye (v. 660/1262) nisbet edilmiştir. Geniş bilgi için bk. İlhan Kutluer, "İbn Gânim, İzzeddin", *DİA*, 19/502. Kitabının, verdiğimiz şekliyle ismi için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, nr. 5092 (Beyrut 2008); Bağdâdî, *İzâhü'l-Meknûn*, nr. 4495 (Beyrut 2008).

uzak bir şey de yoktur. Bu yakınlık ve uzaklık, bildiğimiz mesafe yönünden değildir; çünkü yüce Allah için mesafeyle yakınlık veya uzaklık söz konusu değildir; O, bundan yüce ve uzaktır.

6. Ruh, beden yaratılmadan önce mevcuttu; beden ölüp yok olduktan sonra da ruh mevcuttur. Bundan bildik ki Allah Teâlâ, varlıklar yaratılmadan önce mevcuttu; onların yok olmasından sonra da mevcut olacaktır. O, ezelî ve ebedîdir (zaman itibariyle evveli ve sonu yoktur). Cenâb-ı Hak, zamanla yok olmaktan yüce ve uzaktır.

7. Bedendeki ruhun nasıl olduğu (şekli, durumu) bilinmez. Allah Teâlâ da bir şekilden, şekle girmekten ve şekil olarak düşünülmekten uzaktır.

8. Ruhun bedende nasıl bulunduğu ve bedenin neresinde olduğu bilinmez; ruh bedenin her yerindedir. Bedende ruhun bulunmadığı hiçbir yer yoktur. Aynı şekilde, Cenâb-ı Hak da bütün mekânlarda mevcuttur. Bununla birlikte, zaman ve mekâna bağlı olmaktan yüce ve uzaktır.

9. Ruh bedende, maddi olarak hissedilmez, kendisine dokunulmaz, elle tutulmaz. Bundan anladık ki Allah Teâlâ da her yerde mevcuttur, fakat varlığı (maddi olarak) hissedilmez, kendisine dokunulmaz, elle tutulmaz.

10. Ruh bedende gözle görülmez, kendisi için bir sûret ve şekil düşünülmez; bir şeye benzetilmez. Bundan anladık ki Allah Teâlâ'yı da gözler göremez; O, bir şekil ve sûrete benzetilmez, zatı, güneş ve aya benzemez. Âyette buyrulduğu gibi; '*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işiten ve görendir*' (Şûrâ 42/11)."

"*Nefsini bilen Rabb'ini bilir*" hadisine gelince, İmam Nevevî, bu sözün bu lafızlarla hadis olarak sabit olmadığını belirtmiştir. Sem'ânî ise onun, velilerden Yahya b. Muâz'ın sözü olduğunu söylemiştir.[228]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

228 bk. Nevevî, *Fetâva'l-İmâm Nevevî (el-Mesâilü'l-Mensûre)*, s. 504-505 (Beyrut 2007). Süyûtî, bu hadis ve üzerinde yapılan değerlendirmeler hakkında, *el-Kavlü'l-Eşbeh* isimli bir risâle yazmıştır. Bu risâlede, Şeyh İzzeddin b. Ganim'in bu hadisten çıkardığı on delili de zikretmiştir (bk. Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, 2/226-229 [Beyrut 2000]).

Ebû Saîd-i Harrâz'a, "Ruh, sonradan yaratılmış bir varlık mıdır?" diye sorulunca, hazret şöyle demiştir: "Evet, sonradan yaratılmıştır; eğer böyle olmasaydı; Allah'ın Rabliğini ikrar etmezdi. Cenâb-ı Hak ruhlara, *'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?'* diye hitap buyurunca ruhlar, *'Elbette, sen bizim Rabbimiz'sin!'* dediler" (A'râf 7/172).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ruh, aslından (asıl kaynağından) ayrılınca, ona kulluk sıfatları verildi ve ruh yüce Allah'ın Rabliğini ikrar etti.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ruh, hakikatin şuasıdır; bedenlerde farklı şekillerde etkisini gösterir."

Yine o demiştir ki: "Ruha has özelliklerinden biri de cevherinin güzelliğinden ve aslının hoşluğundan dolayı, güzel olan, güzel görülen her şeye, bütün güzel ve hoş seslere, güzel ve hoş kokulara meyleder. Onun zâhiri, Allah'ın gaybı, bâtını ise Allah'ın sırrıdır. Ruh, Hz. Âdem'in sûretinde şekillendirilmiştir. Allah Teâlâ bir insanı yaratmayı kastedince, ruhunu hazır eder; onun sûretini ruhunun sûretinde yapar. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu duruma işaret ederek ve kapalı bir şekilde ifade ederek,

'Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı'[229] buyurmuştur."[230]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Yani ruh, ilk tecellide ceberût denizinden ortaya çıkarken Âdem'in sûretinde idi. Allah sonra Âdem'i büyük ruhun sûretinde yarattı. Bu da mana denizinden ilk tecellidir. Böylece ilk tecelli, Rahmân'ın zatından oldu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir diğer hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, Allah Âdem'i Rahmân'ın sûretinde yarattı."[231]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şöyle denilmiştir: Güzel ses, ruhla ortak özellik taşıdığı için ruhanîdir; ruha heyecan verir ve onun aslına (Rabb'ine) dönmesi için kendisini teşvik eder. Ruhun sahibi, selim zevk sahibi biriyse işittiği her hoş sesten harekete geçer; semâ yapar.

229 Buhârî, İsti'zân, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed, *Müsned*, 2/244, 251.

230 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/383-384.

231 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 12/264; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 6/3076 (3928 nolu hadisin şerhinde).

Bayezid-i Bistâmî, güzel hoş bir nağme işitince, "Bu nağmelerde Hak Teâlâ'dan bir nidâ (bana sesleniş) zevki alıyorum" demiştir.

Şöyle denilmiştir: "Ruh, insanın bedenine sadece semâ (ilâhî aşk ve coşku) ile girmiştir; bu beden zindanından da sadece semâ ile çıkar." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kimse Kur'an'ın Bir Benzerini Getiremez

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, *"Size çok az ilim verildi"* âyetini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذٖٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهٖ عَلَيْنَا
وَكٖيلًاۙ ﴿٨٦﴾ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبٖيرًا ﴿٨٧﴾ قُلْ
لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا
يَأْتُونَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهٖيرًا ﴿٨٨﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ
فٖي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۘ فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾

86. ***Andolsun, dileseydik sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırdık; sonra sen bu konuda bize karşı bir vekil** (yardımcı ve koruyucu) **bulamazdın.***

87. ***Sadece Rabb'inden bir rahmet olarak bunu yapmadık. Şüphesiz, O'nun sana lutfu çok büyüktür.***

88. ***De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere toplansalar ve birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini getiremezler."***

89. ***Gerçekten biz, bu Kur'an'da insanlara her türlü misali çeşitli şekillerde anlattık. Yine de insanların çoğu inkârda ısrar ederler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun, dileseydik sana vahyettiğimizi*, size verilen ilimlerin kaynağı olan ve kendisinden nurların alındığı Kur'an'ı *ortadan kaldırırdık*; o durumda sizde çok az bir bilgi kalırdı."

Kur'an'ın ortadan kaldırılmasından kasıt, onun sahife ve kalplerden silinmesidir.

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Dininizden ilk kaybedeceğiniz şey, emanete riayettir; son olarak kaybedeceğiniz şey ise namazdır. Bazı insanlar, doğru dürüst bir dini (inancı ve yaşantısı) olmadığı halde namaz kılarlar. Gerçekten bir gün sabaha çıktığınızda kalbinizde Kur'an'a dair hiçbir şeyin kalmadığını görürsünüz." Bunları dinleyenler içinden bir adam,

"Biz Kur'an'ı ezberleyip kalbimize yerleştirdik; onu mushaflara yazdık, çocuklarımıza öğrettik. Çocuklarımız da onu kendi çocuklarına öğretirler. Böylece Kur'an aramızda yayılıp kalmış iken bu nasıl olur?" diye sordu. İbn Mesud [radıyallahu anh] şöyle dedi:

"Bir gün gelir, insanlar sabaha çıktıklarında Kur'an'a dair her şeyi kaybederler; Kur'an, sahifelerden silinmiş ve kalplerden çekilip alınmış olur."[232]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sonra*, sana vahyettiğimizi ortadan kaldırdığımızda *sen bu konuda*, Kur'an'ı muhafazada *bize karşı (sana yardımcı olacak) bir vekil*, onu yazılı ve ezberlenmiş olarak geri getirecek *kimse bulamazdın. Sadece Rabb'inden bir rahmet olarak, biz bunu yapmadık.*" Başına böyle bir durum gelseydi, senden alınanı sana geri getirecek olan sadece Allah'ın rahmetidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Fakat onun senden gitmesine Allah'ın rahmeti engel oldu da o senden alınmadı.

---

232 Hâkim, *Müstedrek*, 4/504; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8698; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2027; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/334.

"Şüphesiz, O'nun sana lutfu çok büyüktür." O seni bütün insanlara peygamber göndererek, sana kitabını indirerek, seni özel olarak muhafaza ederek ve sana sayılamayacak kadar nimet vererek bu ihsanını gösterdi.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen kitabın kıymetini bilmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

"De ki: Andolsun, insanlar ve cinler, belâgattaki, nazmının güzelliğinde ve manalarının mükemmelliğinde yüksek seviyesine akılların ulaşamayacağı *bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere toplansalar ve birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini* asla *getiremezler."* Çünkü bu kitap ilâhî ilimleri, apaçık delilleri, insanı hayrette bırakacak manaları içermektedir. Bunlar öyle şeylerdir ki hiç kimsede böyle bir ilim yoktur. Sonra bunları en mükemmel bir şekilde insanlara sunmuştur. Bunun için müşriklerin edip ve şairleri ona karşı bir şey ortaya koymaktan âciz kaldılar.

Pek çok âlim demiştir ki: Onlar, Kur'an'ın fesahati, belâgatı, ifadelerinin parlaklığı ve nazmının güzelliği karşısında, onun benzerini getirmekten âciz kaldılar. Kur'an'ın insanları âciz bırakan i'câz yönü çoktur.

Âyette, özellikle insanların ve cinlerin dile getirilmesi, Allah katında münkirlerin bu iki gruptan oluşmasındandır; yoksa bunların dışındakilerin Kur'an'la muaraza etmeye güç yetireceklerinden değildir. Yani onlar, bahsedilen güzel sıfatlarda ona benzer bir kelâm getiremezler. Halbuki, aslı ve dili itibariyle Arap olan ve Arapça'yı en iyi bilenler, söz ve beyan ustaları onların içindedir.

"Onlar, bu konuda birbirlerine destek verseler, yardımlaşsalar bile, bunu yapamazlar; Kur'an'ın bir benzerini getirmeye güç yetiremezler."

Cenâb-ı Hak, devamında gelen âyette şöyle buyurdu: *"Gerçekten biz, bu Kur'an'da,* bahsedilen sanat ve özellikleriyle *insanlara her türlü misali,* darbımeseller gibi, güzelliliği ile dikkatleri kendine çekip kişiyi hayrette bırakacak manaları, anlayıp kabul etmeleri için *çeşitli şekillerde*

anlattık." Onları genişçe ortaya koyacak ve açıklayacak biçimde, her birinin kalpte yerleşmesini temin edip kalbi huzura kavuşturacak şekilde, değişik yönleriyle tekrar tekrar açıkladık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onda, muhtaç oldukları faydalı ilimleri, kesin burhanları ve apaçık delilleri açıkladık. Bu, Kur'an'ın, onları âciz bırakan yönünün, ondaki ilimler ve manalar olduğunu göstermektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Yine de insanların çoğu inkârda ısrar ederler."* Onu inadına inkâr ederler ve kabule yanaşmazlar.

Bu âyette, onların hiçbir şekilde iman etmeyecekleri mübalağalı olarak ifade edilmiştir. Âyette, müşriklerin, inkâr ve inatla hakka karşı geldiklerine, doğruyu benimsemediklerine ve gerçekleri bilerek reddettiklerine işaret edilmektedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

86-89. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın dilemesine bağlı olarak, peygamberliğe ait bir özelliğin (mesela âyette geçtiği gibi vahyin) gitmesinden korku oluştuğu gibi; velilerdeki velâyet, marifet ve müşahede halinin gitmesinden de korku meydana gelir. Şüphesiz kalpler Allah'ın elindedir; onları dilediği gibi istediği yöne çevirir.

Velilik, kalplere konulmuş manevi bir emanettir; Allah onu kalpten almak istediği zaman alır; bunun için âriflerin endişe ve korkusu hiç gitmez. Büyükler sürekli, veliliğin kendilerine verildikten sonra çekilip alınacağından korkarlar ve bunun için edebe çok dikkat ederler; çünkü veliliğin çekilip alınmasının sebebi, kötü edeptir. Öyle bir halden Allah'a sığınırız.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın velilerine uyguladığı kanunu şudur: Yüce Allah onları, devamlı kendisine muhtaç olduklarını gösterir; bunu içinde bulundukları bütün hallerinde O'nun tecelli eden hükmüne boyun eğmeleri için yapar."

Kuşeyrî sonra şöyle demiştir: "Âyetin muradı, Cenâb-ı Hakk'ın habibi ile arasındaki sırrın sadece ikisi arasında kalması, başkasının buna ortak olmamasıdır."[233]

Velilerden bazısının diğerinden velilik halini çekip almasına gelince; bu durum, marifet halinde temkin sahibi olan velide gerçekleşmez. Çünkü yüce Allah'ın verdiği ve sabit tuttuğu hali kimse bozamaz. Sadece bu durum, manevi hali zayıf olan bazı velilerde geçekleşebilir. Şöyle ki manevi halinde temkin sahibi olan bir veli ile temkin sahibi olmayan bir veli karşı karşıya geldiklerinde, manen kuvvetli olan kimse -Allah'ın izniyle- diğerinin halini çekip alabilir. Bazan da veli, içinde bulunduğu halde haddi aştığında, sahip olduğu manevi hal kendisinden gider. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Tuhaf İstekleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlerin inat ve azgınlıklarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعاًۙ ﴿٩٠﴾ اَوْ تَكُونَ
لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيراًۙ ﴿٩١﴾ اَوْ
تُسْقِطَ السَّمَٓاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفاً اَوْ تَأْتِيَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ
قَبِيلاًۙ ﴿٩٢﴾ اَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰى فِي السَّمَٓاءِۜ وَلَنْ نُؤْمِنَ
لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَاباً نَقْرَؤُهُۜ قُلْ سُبْحَانَ رَبّ۪ي هَلْ كُنْتُ اِلَّا
بَشَراً رَسُولاً ﴿٩٣﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُٓوا اِذْ جَٓاءَهُمُ الْهُدٰٓى اِلَّٓا اَنْ
قَالُٓوا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَراً رَسُولاً ﴿٩٤﴾ قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ

---

233 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/28.

يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا ﴿٩٥﴾ قُلْ

كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾

90. ***Kâfirler dediler ki: "Sen, bizim için yerden bir su kaynağı fışkırtmadıkça sana asla iman etmeyeceğiz."***

91-92-93. ***"Yahut senin bir hurma ve üzüm bahçen olup içlerinden çağlayan ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça yağdırmadıkça veya Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut da altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça sana inanmayacağız. Yine bize, okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece göğe çıktığına da inanmayacağız." De ki: "Rabbim'i bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim; ben, sadece peygamber olarak gönderilmiş bir insanım!"***

94. ***İnsanlara hidayet geldiğinde, onların iman etmelerine mani olan, sadece, "Allah, peygamber olarak bir insan mı gönderdi?" demeleridir.***

95. ***De ki: "Eğer yeryüzünde yerleşip yürüyenler melekler olsaydı, elbette onlara gökten, peygamber olarak bir melek gönderirdik."***

96. ***De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah kâfidir. Şüphesiz O, kullarının halini en iyi bilen ve en iyi görendir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kureyş kâfirleri *dediler ki ...*"

Onlar, Kur'an'ın i'câzı ve diğer apaçık mucizeler karşısında âcizlikleri ortaya çıkıp mağlubiyetleri belli olunca, alışılan âdete göre meydana gelmesi mümkün olmayan, ilâhî hikmetin de vukuunu gerekli görmediği hârikulâde şeyleri, iman etmelerine sebep olarak talep ettiler. Bu, açık delil karşısında çaresiz kalıp mağlup olan kimselerin huyudur.

Kureyşliler eşraftan bir toplulukla Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Mekke suyu az bir yerdir; bize Mekke'de fışkırıp akan bir su kaynağı çıkar" dediler.[234]

Onların bu sözü, şu âyetin manasıyla aynıdır: "Onlar dediler ki: Sen, bizim için yerden, *Mekke arazisinden* hiç kurumayıp sürekli akan *bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız."*

Kâfirler isteklerine şöyle devam ettiler:

"Yahut senin bir hurma ve üzüm bahçen olup içlerinden gürül gürül ırmaklar akıtmadıkça sana iman etmeyeceğiz." Yani ağaçları altındaki araziyi kapatacak şekilde dalları gür, çok hurma ve üzüm bahçen olup ağaçları arasından kuvvetle akan nehirler fışkırtmadıkça sana iman edecek değiliz. Bundan kasıt, ağaçların gövdeleri yanından ırmakların akmasıdır. Yahut bu nehirlerin devamlı olarak akmasıdır.

"Yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize değişik *parçalar halinde* yahut tek bir parça halinde *yağdırmadıkça sana iman etmeyeceğiz."* Onlar, bu sözleriyle şu âyeti kastettiler:

"Dilersek onları yerin dibine geçiririz yahut üzerlerine gökten parçalar yağdırırız" (Sebe 34/9).

"Veya Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe, getirip de onları açıkça görmedikçe *sana asla inanmayacağız."*

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Senin söylediklerinin doğruluğuna şahitlik edecek bir kefil getirmedikçe sana inanmayacağız.[235]

"Yahut da altından bir evin olmadıkça ya da merdivenlerinden tırmanarak *göğe çıkmadıkça sana inanmayacağız."*

"Yine göğe çıktığında oraya tek başına çıkacağın için, oradan *bize,* içinde senin peygamber olduğunu tasdik eden, *okuyacağımız ve* içindekileri senden öğrenmeyip doğrudan ulaşacağımız *bir kitap indirmedikçe sana inanmayacağız."*

---

234 Bu konuda uzun bir rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/87-90; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/337-338.

235 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/83.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halasının oğlu olan Abdullah b. Ebû Ümeyye,[236] Allah Resûlü'ne şöyle dedi:

"Sen, benim de göreceğim şekilde, bir merdiven edinerek göğe çıkıp oradan bir kitap getirmedikçe sana inanmayacağım. Ayrıca seninle birlikte, yazılı bir kâğıt olsun ve kâğıtla birlikte dört tane de melek bulunsun; bu melekler, senin dediğin gibi hak peygamber olduğuna şahitlik etsinler; o zaman iman ederim."[237]

Abdullah b. Ebû Ümeyye daha sonra müslüman oldu.

Onlar, bu bâtıl ve boş istekleriyle, imana gelmeyi değil, inat ve ısrarlarında kalmayı hedeflediler. Eğer onlara, istediklerinin daha fazlası verilseydi, bu onların sadece hakka karşı kibirlerini ve azgınlıklarını artırırdı. Yoksa onların şahit olduğu bazı mucizeler bile iman etmeleri için yeterliydi. O mucizeler ki hiçbir şey duymaz denen dağlar bile onların önünde secde eder.

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle demesini emretti:

"De ki: Rabbim'i bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim; O'na herhangi bir kimsenin hükmetmesinden veya kudretine ortak olmasından zatını yüce ve uzak tutarım!"

Yahut O'nu, kâfirlerin bu tür çirkin istekleri gibi, zatına layık olmayan şeylerden yüce ve uzak tutarım. Onların söylediği ve istediği öyle şeylerdir ki onlardan neredeyse gökler parçalanıp yere düşecekti.

Yahut bu tür şeyleri talep etmekten yüce Allah'ın zatını tenzih ederim, böyle bir şey istemekten yüce ve uzak tutarım. Bu onların istedikleri şeyin bâtıl olduğuna dikkat çekmektedir.

Bu tesbih, onların inkârda direnmelerine karşı bir hayret ifade etmektedir.

236 Bu zat, Abdülmüttalib'in kızı Âtike'nin oğludur (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/90).

237 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/90.

"De ki: Ben, sadece peygamber olarak gönderilmiş bir insanım; bir melek değilim ki benden göğe yükselmem ve benzeri şeyler beklensin. Ben sadece, diğer peygamberler gibi, Rabbim tarafından O'nun emirlerini tebliğ etmek için gönderilmiş bir peygamberim.

Peygamberler, kavimlerine sadece, onların hallerine uygun şekilde, Allah'ın, onların vasıtasıyla ortaya koyduğu mucizeleri getiriyorlardı. Mucizeleri getirme işi onlara ait değildir. Onların bu konuda Rab'lerine bir tahakkümde bulunması da (zorlama ile bir şey yaptırması) söz konusu değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: "Bâtıl görüşleri anlatılan *bu insanlara hidayet* yani vahiy geldiğinde, *onların iman etmelerine mani olan, sadece, 'Allah, peygamber olarak bir insan mı gönderdi?' demeleridir."* Yani onlara imanı gerektiren mucizelerle birlikte vahiy geldiğinde, Kur'an'a ve senin peygamberliğine iman etmelerine mani olan, sadece, "Allah peygamber olarak bir insan mı gönderdi?" sözleri oldu. Onlar bu sözü, insan cinsinden bir peygamberin gönderilmesini inkâr ederek söylediler. Bu sözden kasıt, onlardan bazısının bunu söylemesi ve diğer bazılarını imandan alıkoyması değildir; onları imandan alıkoyan, hepsinin sahip olduğu bâtıl itikaddır; onlara bu sözü söyleten de bu itikaddır.

Onları imandan alıkoyan şeye "söz" denmesi, şunu bildirmek içindir: Onların bu sözleri, bir sağlam rivayete dayanmayan ve hariçte onu tasdik edecek bir delil bulunmayan kuru bir sözden ibarettir.

Onları iman etmekten alıkoyan pek çok sebep ve engel varken, bunun sadece bu belirtilen söze bağlanması, ya onun sebeplerin en büyüğü olmasından yahut da o andaki hale göre engelin o olmasındandır. Bununla şunu kastediyorum: Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ben sadece peygamber olarak gönderilmiş bir insanım"* cevabını işittiklerinde, onun bu haline göre bu sözü söyleyerek iman etmediler. Çünkü onlar, o anda, akıllarına diğer boş şüphelerinden biri gelmeden sadece onunla meşguldüler.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "Resûlüm, işin hikmetini-tesbit ve şüpheleri gideren hakkı ortaya koymak için, bizim

tarafımızdan onlara *de ki: Eğer yeryüzünde,* insanların yerine *yerleşip karar kılan,* sürekli orada yaşayıp yürüyenler *melekler olsaydı, elbette onlara gökten,* kendilerini hakka sevkeden *peygamber olarak bir melek gönderirdik."* Böyle olsaydı, onların melekle buluşması ve ondan bir şey almaları mümkün olurdu. Sadece insanların çoğunluğu, meleklerle içli dışlı olup onlardan bir şey alma hak ve imkânından uzaktır; çünkü böyle bir şeyin gerçekleşmesinin ana sebebi, iki tarafın hallerinin birbirine benzemesi ve cinslerinin aynı olmasıdır.

Bu durumda, insanlara peygamber olarak meleklerin gönderilmesi, yaratılışın ve ilâhî hükümlerin bağlı olduğu hikmete terstir. Melek sadece, insanlar içinde kudsî kuvvetle desteklenmiş, ruhanî ve cismanî her iki âlemle irtibat kurabilen temiz nefis sahibi seçkin kimselere (peygamberlere) gönderilir; onlar, meleklerden aldıkları ilmi insanlara tebliğ ederler.[238]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Benimle sizin aranızda,* benim peygamberliğin gereği olan şeylerden bana düşeni yerine getirdiğime ve sizin de buna karşı yaptığınız yalanlama ve inada *şahit olarak Allah kâfidir."*

Âyette, "Benimle sizin aranızda" dedi, "aramızda" demedi; bunu, hal ve durumlarının birbirinden farklı olduğunu ortaya koymak ve aralarında büyük bir ayrılığın olduğunu göstermek için söyledi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O,* peygamber olarak gönderdiği ve kendilerine peygamber gönderilen *kullarının halini en iyi bilen ve en iyi görendir."* Allah, onların zâhirî ve bâtınî bütün amellerini bilir; hepsine ona göre karşılık verir. O'nun bu sıfatlara sahip olması, her şeye yetmesinin de bir sebebidir. Bu âyette ayrıca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir teselli, kâfirler için ise bir tehdit vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

238 İbn Acîbe, bu açıklamaları Ebüssuûd Efendi'nin (v. 982/1574) *İrşâdü'l-Akli's-Selîm* isimli tefsirinden almıştır. Biz manayı oradan destekleyerek verdik. bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/158-159 (Beyrut 1999).

90-96. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerden keramet istemek, velilik yolunu bilmemek ve onlar hakkında kötü zanna sahip olmaktır; çünkü veliliğin elde edilmesi için keramet şart değildir. Onlarla yüce sevgilileri arasındaki perdenin kalkıp O'nu gerçek olarak müşahede etmekten ve kendilerinden bütün şek ve şüphelerin gitmesinden daha büyük hangi keramet vardır? Onların yanında Cenâb-ı Hak, zaruri olarak müşahede edilir duruma gelmiş ve O'nun dışındaki varlıkların vücudu zaruri olarak, muhal olmuştur (Yani mâsivanın kendi başına bir vücut sahibi olmadığı kesin olarak gözükmüştür). Bu halden daha büyük hangi keramet vardır?

Bu söylediklerimiz ârifler hakkındadır; salihlere, ibadet ehline ve zâhidlere (dünyadan el etek çekip Mevlâ'ya yönelenlere) gelince, onlar, yakînlerinin artması ve nefislerinin mutmain olması için keramete muhtaçtırlar. Çünkü onlardan perdeler kaldırılmamış ve kendilerinden varlıkların etki ve tesirleri çekilip gitmemiştir.

Hidayet Yüce Allah'ın Elindedir

Cenâb-ı Hak, hidayetin kendi elinde olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِهٖۜ
وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْياً وَبُكْماً وَصُمّاًۜ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ
كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيراً ﴿٩٧﴾ ذٰلِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا
وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَاماً وَرُفَاتاً ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقاً جَدِيداً ﴿٩٨﴾

97. Allah kimi hidayete ulaştırırsa doğru yolu bulan odur; kimi de sapkın halde bırakırsa artık onlara, Allah'tan başka dostlar bulamazsın. Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzüko-

yun haşrederiz. Onların varıp kalacakları yerleri cehennemdir. Onun ateşi azaldıkça alevini artırırız.

98. ***Bu onların cezasıdır. Çünkü onlar, âyetlerimizi inkâr ettiler ve, "Bizler, bir kemik yığını ve dağılmış kırıntı olduktan sonra mı yeni bir yaratılışla diriltileceğiz?" dediler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah kimi hidayete ulaştırırsa,* peygamberleri eliyle kendi tarafından gelen doğru yola sevkederse; O'na giden *doğru yolu bulan* ve kendisine sevap getiren şeye ulaşan *odur."* Yahut onlar, iyilik namına istedikleri bütün arzularına ulaşan kimselerdir.

"Allah kimi de sapkın halde bırakırsa; bu inatçı müşrikler gibi, onlarda sapkınlık halini yaratırsa, *artık onlar için, Allah'tan başka,* onları Allah'ın azabından kurtaracak *dostlar bulamazsın."*

Yahut onları, Allah'ın yoluna ulaştıracak ve kendilerini dünyevî ve uhrevi isteklerine kavuşturacak kimse bulamazsın.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kıyamet gününde onları yüzükoyun haşrederiz;* yani yüzleri üstünde sürüyerek mahşere sevkederiz." Şu âyette de bu durum ifade edilmektedir:

"O gün yüzleri üzeri ateşe (cehenneme) sürüklenirler" (Kamer 54/48).

Yahut onlar, kabirlerinden kalktıktan sonra, mahşere yüzleri üstü yürüyerek gelirler. Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onlar yüzleri üzerinde nasıl yürüyecekler?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şu cevabı vermiştir:

"Onları ayakları üzerinde yürütmeye kadir olan Allah, yüzleri üzerinde yürütmeye de kadirdir."[239]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onları kör, dilsiz ve sağır bir halde haşrederiz."* Onlar mahşerde gözlerini aydınlık edecek şeyleri göremezler;

239 Hadis için bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (25), 1; Müslim, Münâfikîn, 54; Tirmizî, Tefsîru Sûre (17), 12; Ahmed, *Müsned,* 2/354.

onlardan kabul edilecek bir şey konuşamazlar; kulaklarına hoş gelecek ve lezzet verecek bir şey işitemezler. Onlar, dünyada apaçık âyet ve ibretleri görmediler; doğruyu konuşmadılar ve dinlemediler; bunun için bu cezayı hak ettiler.

Onların hesaptan sonra, hesap yerinden ateşe bu şekilde sürülmeleri de câizdir; o anda kendilerinden görme, işitme gibi kuvveleriyle hisleri alınır.

Onların, bu şekilde gözleri kör, kulakları sağır ve dilsiz olarak mahşere getirilip sonra bu kuvvelerinin ve hislerinin kendilerine verilmesi de câizdir. Çünkü onların, mahşerin bazı yerlerinde görme, işitme gibi âzalarını kullandıkları da (âyet ve hadislerin beyanıyla) şüphe götürmez bir gerçektir.[240]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların varıp kalacakları yerleri cehennemdir. Onun ateşi azaldıkça alevini artırırız."* Yani her ne zaman ateş onların derilerini ve etlerini yiyip bitirerek yakacak bir şey kalmazsa alevi sakinleşirse, onların derilerini yenileriyle değiştirerek ateşlerinin alevini artırırız; böylece ateş tekrar kızgın ve alevli haline döner.

Kâfirlere böyle bir azabın uygulanması, onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmelerindendir. Böylece azap sürekli tekrar eder ki dünyada onca delillerle bilmedikleri şeyi, burada bizzat görerek bilsinler. Nitekim peşinden gelen âyet bunu şöyle açıklamaktadır:

"Bu azap *onların cezasıdır.* Sebebi şudur: *Onlar,* öldükten sonra tekrar dirilmenin olacağını açıkça gösteren aklî ve naklî *âyetlerimizi inkâr ettiler* ve tekrar dirilmeyi şiddetli bir şekilde inkâr ederek, *'Bizler, bir kemik yığını ve dağılmış kırıntı olduktan sonra mı yeni bir yaratılışla diriltileceğiz?' dediler."* Yani onlar, "Bizler toprak olduktan sonra tekrar dirileceğiz öyle mi?" dediler.

---

240 Açıklamalar için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/583; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/159-160.

97-98. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ kimi apaçık marifete ve velilik sırrına ulaştırırsa bu nimete sadece o ulaşır. Cenab-ı Hak önce kulu, bu işin ehli olan âriflerin sohbetine ulaştırır. İnsan, onun elinde terbiye olup ahlâkını güzelleştirince, üzerinde marifet nurları parlar. Hak Teâlâ bir kulu bu marifetten mahrum edince, kul ona bakmaz ve onun ehli olan âriflerin sohbetine ulaşmaz. Bu kimse, dünyada Allah'tan kalbi perdelenmiş bir halde yaşadığı gibi, kıyamet günü de perdeli olarak haşredilir. Kişi, yaşadığı hal üzere ölür ve öldüğü hal üzere diriltilir. Bu kimse, zât-ı bârînin ebedî nimetlerde ortaya çıkan sırlarını göremez; Rahmân ve Rahîm olan Mevlâ ile özel konuşma yapamaz; Cenâb-ı Hakk'ın mukarrebîn makamındaki kulları ile konuşmasını işitemez. Bunun sebebi, onun, kendi zamanındaki terbiye ehli kâmil mürşidleri inkâr etmesi ve, "Allah'ın, cehaletle ölmüş ruhları, marifetle diriltmesi mümkün değildir" demesidir. Bu sözde, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi kapsayan ezelî kudretini inkâr ve O'nu sınırlama vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak bundan sonra, her şeyi kapsayan kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰٓى
اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ اَجَلًا لَا رَيْبَ ف۪يهِۜ فَاَبَى الظَّالِمُونَ
اِلَّا كُفُوراً ﴿٩٩﴾ قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَٓائِنَ رَحْمَةِ رَبّ۪ٓي
اِذاً لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُوراً ﴿١٠٠﴾

99. ***Onlar, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, kendilerinin benzerini yaratmaya güç sahibi olduğunu görüp anlamadılar mı? Allah, onlar için, kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bir ecel belirledi; fakat zalimler, inkârdan başkasını kabul etmediler.***

100. ***De ki: "Eğer siz, Rabbim'in rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla cimrilik yapardınız. Doğrusu insan çok cimridir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, gökleri ve yeri* bu kadar büyüklükleriyle bir temel madde olmaksızın yoktan *yaratan Allah'ın, onların benzerini,* onlar gibi küçük ve basit bir şeyi *yaratmaya güç sahibi olduğunu görüp anlamadılar mı?* Yani bunu düşünüp Allah'ın her şeye gücünün yeteceğini bilmediler mi?" Halbuki onlar, bunların benzeri de değildir.

Mana şudur: Onlar, (bunca delillere bakıp da) Allah'ın, kendilerini yeniden yaratacağını anlamadılar mı? Gerçekte onlar, yaratılış yönüyle göklerden ve yerden daha ağır değildir. Bir de yeniden yaratma, ilk yaratmadan daha zor değildir.

"Allah, onlara, ölümleri ve yeniden diriltilmeleri için, *kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bir ecel,* muhakkak gelecek olan bir zaman *belirledi.* Bu, kıyametin kopmasıdır. *Fakat zalimler, inkârdan başkasını kabul etmediler;* yaptıkları tek şey inatla inkârda direnmek oldu."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara de ki: Eğer siz, Rabbim'in, rahmet hazinelerine,* O'nun bütün varlıklara akıttığı rızık ve diğer nimet hazinelerine sahip olsaydınız, vermekle *tükenir korkusuyla cimrilik yapardınız;* onu elinizde tutardınız." Çünkü dünyada bulunan herkes, bir faydayı kendisi için ister; eğer başkası için istiyorsa bunu daha büyük bir menfaati elde etmek için yapar. Şu halde insan, yüce Allah'ın sonsuz cömertliği yanında cimridir; sadece Rahmân'ın ahlâkı ile ahlâklanmış peygamberler ve sûfîlerin büyükleri cimrilik sıfatından kurtulmuştur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Doğrusu insan çok cimridir."* Âyetin lafzında geçen "katûr" ifadesi, ileri derecedeki cimriliği ifade etmektedir. İnsanın yapısında şu vardır: İnsan, muhtaç olarak yaratılmıştır ve onda, ihtiyaç duyduğu şeyleri elinde tutup kimseye vermeme huyu mevcuttur. Yine bu insan, elindekini bolca verdiğinde, bir karşılık elde etme düşüncesi-

ne sahiptir. Yani insan tabiatı icabı, eşyanın bir sonunun olduğunu ve yok olacağını düşünür. Bu durumda eğer o, Allah'ın rahmet hazinelerine sahip olsaydı, fakir kalırım korkusuyla onları elinde tutardı.

Aynı şekilde, bu gafil ve cahil insan, Allah'ın kudretinin, ölümden sonra diriltme noktasında duracağını (hâşâ, ona gücünün yetmeyeceğini) zanneder. Halbuki böyle değildir. Allah'ın kudreti sonsuzdur; O, dilediğini, hiç yoktan yaratır; istediği rızkı hiç yoktan var eder. O, rahmet hazinelerinin bitmesinden korkmaz. Bu manaya göre âyet, öncesiyle bağlantılıdır. Açıklama için İbn Atıyye tefsirine bakınız.[241]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu âyetin, "Allah peygamber olarak bir insan mı gönderdi?" âyetinin manasıyla bağlantılı olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak onlara sanki şöyle diyor: "Eğer Allah'ın rahmet hazineleri sizin elinizde olsaydı, peygamberliği istediğinize verirdiniz, fakat o, sizin elinizde değildir. Olmaz ya, diyelim ki olsaydı, o zaman sizler, o hazinelerin bitmesinden korkarak elinizde tutardınız. Çünkü insan tabiatı, cimrilik ve fakirlik korkusu üzere yaratılmıştır. Bu söylediğimiz mana ve bağlantı, şu iki âyet arasında da mevcuttur. Allah Teâlâ, Sâd sûresinde önce,

"Kâfirler, kendilerine, içlerinden bir uyarıcı gelmesine şaştılar" (Sâd 38/4) buyurdu; peşinden de,

"Yoksa, aziz olan (her şeye gücü yetip hükmü geçen) ve sonsuz ihsanda bulunan Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır?" (Sâd 38/9) buyurdu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

99-100. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bir anda bin âlemi hiç yoktan var etmeye güç sahibi olduğu gibi bir anda bin âlemi yok etmeye de güç sahibidir. Var olması mümkün olan hiçbir şeyi gerçekleştirmekten âciz değildir.

Yine Cenâb-ı Hak, insanı öldükten sonra maddî olarak yeniden diriltmeye kadir olduğu gibi onu gaflet ve cehaletle manen ölümünden

241 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/488.

sonra diriltmeye de güç sahibidir. Bütün bunlar, O'nun ezeldeki hükmüne göre olur. Allah bunun için, kendisinde şüphe olmayan bir vakit tayin etmiştir; onu sadece zalim olan ve inkâra dalan kimse inkâr eder.

Veliliği sadece kendisine veya geçmişlerine has kılıp hallerini bilmedikleri bir topluma Allah'ın manevi fetih vermesini inkâr edenlere de ki: Eğer siz, Rabbim'in rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman cimrilik yapar, elinizdekinin tükenmesinden korkarak veliliği kendinizde tutardınız. Gerçek şu ki (hakikati tanımayan gafil ve cahil) insan çok cimridir; hayrı sadece kendisi için sever ve ister.

Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] Verilen Dokuz Mucize

Cenâb-ı Hak, bunun ardından, kendilerine birçok mucize gösterildikten sonra, Hz. Musa [aleyhisselâm] ile kavmi arasında yaşananları ve bu mucizelerin onlara hiçbir fayda sağlamadığından bahsederek, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklerin kendisinden inat ve ifsat için istedikleri mucize taleplerine karşı teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ اِذْ
جَٓاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُوراً ﴿١٠١﴾ قَالَ
لَقَدْ عَلِمْتَ مَٓا اَنْزَلَ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ بَصَٓائِرَۚ
وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً ﴿١٠٢﴾ فَاَرَادَ اَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْاَرْضِ
فَاَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَم۪يعاًۙ ﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِه۪ لِبَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ
اسْكُنُوا الْاَرْضَ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَف۪يفاً ﴿١٠٤﴾

101. ***Andolsun biz, Musa'ya apaçık dokuz âyet (mucize) verdik. İsrâiloğulları'na sor. Musa onlara geldiğinde Firavun ona, "Ey Musa! Ben senin kesinlikle büyülenmiş biri olduğunu düşünüyorum!" dedi.***

102. ***Musa dedi ki: "Sen de biliyorsun ki bunları sadece, göklerin ve yerin Rabb'i, apaçık deliller olarak indirdi. Ey Firavun! Ben de seni hakikaten helâk olmuş biri olarak görüyorum!"***

103. ***Bunun üzerine Firavun, onları ülkeden sürüp çıkarmak istedi. Biz de onu ve kendisiyle birlikte olanları hepsini birden denizde boğduk.***

104. ***Arkasından İsrâiloğulları'na şöyle dedik: "O topraklarda oturun! Ahiret vaadi gelince, hepinizi toplayıp bir araya getiririz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz Musa'ya,* onun peygamberliğine delil olacak ve Allah'tan getirdiği şeylerin doğruluğunu gösterecek *apaçık dokuz âyet (mucize) verdik."*

Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen bu dokuz mucize şunlardır: Yılana dönen asâ, ışık saçan el, çekirge istilası, ekin böceği istilası, kurbağa istilası, Kıptîler'in sularının kana dönmesi, tufan (sel baskını), kıtlık ve ürünlerin azalması (bk. A'râf 7/133).

Bazıları, son üç mucizenin yerine şunlar saymıştır: Taştan suyun fışkırması, Tûr dağının İsrâiloğulları'nın üzerine kaldırılması ve denizin yarılması. Ancak, âyetteki "mucizeler"le bu son üçünün kastedildiğini söylemek doğru değildir; çünkü bu üçü Firavun'a gönderilmedi; onlar, Hz. Musa [aleyhisselâm] Mısır'dan çıktıktan sonra gerçekleşti.

Saffân b. Assal [radıyallahu anh] şöyle rivayet etmiştir: "Bir yahudi, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen dokuz âyetin ne olduğunu sorunca, Allah Resûlü şöyle buyurdu:

'Bunlar, ona verilen şu emirlerdir:

1. *Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın.*

2. *Hırsızlık yapmayın.*

3. *Zina etmeyin.*

4. *Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin.*

5. *Büyü yapmayın.*

6. *Faiz yemeyin.*

7. *Suçsuz bir insanı, öldürmesi için sultana gidip yalan beyanlarda bulunmayın.*

8. *Namuslu kadınlara iftira atmayın.*

9. *Savaştan kaçmayın. Özellikle ey yahudiler sizler, cumartesi yasağını çiğnemeyin.'* Bunun üzerine yahudi Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] el ve ayaklarını öptü."[242]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hadiste, yahudi, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen mucizeleri sorunca, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ona bu ilâhî emirleri saymasının hikmeti şu olabilir: Cenâb-ı Hak, onlara dokuz mucize gösterdi, bunlara bir şükür olarak da kendilerini dokuz ilâhî emirle mükellef yaptı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara, mucizeleri değil mükellef oldukları şeyi söyledi; çünkü onlar daha önemliydi. Onlara gösterilen mucizelerden ise bahsetmedi; zira onlar zaten malumdu. Soruyu soran kimsenin, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] elini öpmesinin tek sebebi, onun söylediklerinin Tevrat'ta geçen ilâhî hükümlere aynen uyması idi; yahudi onun bunları sadece vahiy yoluyla bildiğini anladı; onun için elini öptü.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Özellikle ey yahudiler sizler, cumartesi yasağını çiğnemeyin"* sözü, cevaba ilaveten müstakil olarak söylenmiş bir sözdür. Bunun için sözün ifade şeklini değiştirdi.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında buyuruyor ki: "Ey Muhammed, sana, Musa [aleyhisselâm] ile ilgili bahsettiğimiz kıssayı, yakîn ve kalp huzurunun artması için *İsrâiloğulları'na sor."*

Yahut bütün insanlar için senin doğruluğun ortaya çıksın diye onlara sor.

Bazıları âyetteki, *"İsrâiloğulları'na sor (onlardan iste)!"* emrinin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] değil, Hz. Musa'ya olduğunu söyle-

---

242 Tirmizî, İsti'zân, 33 (nr. 2733), Tefsîru Sûre (17), 15 (nr. 3144). Tirmizî rivayetinde soruyu soranlar iki yahudi olarak geçmektedir; ayrıca bk. Ahmed, *Müsned*, 4/239-240.

yerek âyete şu manayı vermiştir: "Biz Musa'ya dedik ki: Firavun'dan, İsrâiloğulları'nı seninle göndermesini iste."

Bir diğer mana: Ey Musa, İsrâiloğulları'ndan seni desteklemelerini ve seninle birlikte olmalarını iste!

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], âyeti "istedi" manasına gelecek şekildeki bir okuyuşu da bu manayı desteklemektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Musa onlara,* peygamberlikle *geldiğinde* kendisine dokuz mucize verdik." Yahut ona şöyle dedik: "Kendilerine vahiyle geldiğinde, Firavun'dan, İsrâiloğulları'nı seninle göndermesini iste."

Musa, kendisine verdiğimiz delilleri Firavun'a gösterdiğinde ve onunla gönderdiğimiz şeyleri ona tebliğ ettiğinde, *"Firavun ona, 'Ey Musa! Ben senin kesinlikle büyülenmiş,* büyülenip aklını yitirmiş *biri olduğunu düşünüyorum!' dedi."*

"Musa da ona *dedi ki: Ey Firavun, sen de biliyorsun ki* benim elimde ortaya çıkan *bu mucizeleri sadece, göklerin ve yerin Rabb'i,* onları yaratıp tedbir eden Allah, sana benim doğruluğumu gösteren *apaçık deliller olarak indirdi."* Hem onlara O'ndan başkasının gücü yetmez. Fakat sen, inat edip büyüklük tasladın. Aslında, sizler onların Allah'tan olduğunu kesin biliyorsunuz, fakat zulme sapıp büyüklük taslayarak onları inkâr ettiniz.

"Ey Firavun! Ben de seni hakikaten helâk olmuş, soyu ve desteği kesilmiş, işi bitmiş *biri olarak görüyorum!"*

Âyete şu mana da verilmiştir:

Seni, mağlup ve kahredilmiş biri olarak görüyorum.

Yahut seni, hayırdan çevrilmiş biri olarak görüyorum.

Hz. Musa [aleyhisselâm], Firavun'un, *"Ey Musa! Ben senin kesinlikle büyülenmiş biri olduğunu düşünüyorum!"* sözüne karşılık olarak ona, *"Ey Firavun! Ben de seni hakikaten helâk olmuş bir kimse olarak görüyorum!"* dedi.

Bu iki zan ve görüş arasında ne kadar fark vardır. Firavun'un zannı, apaçık bir iftiradır; Hz. Musa'nın zannı ve görüşü ise hakka'l-yakîn

derecesinde kesindir; çünkü o, âlemlerin Rabb'inin vahyi ile yahut gözüken emarelerinden elde edilmiş bir görüştür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine Firavun, onları ülkeden,* Mısır'dan *sürüp çıkarmak,* onları zorlayıp oradan göç etmelerini *istedi. Biz de onu ve kendisiyle birlikte olanları hepsini birden denizde boğduk."* Firavun'u ilmini ve hilesini tersine çevirdik; onu ve kavmini suda boğarak köklerini kazıdık.

"Firavun'u ve kavmini suda boğduktan *sonra İsrâiloğulları'na şöyle dedik:* 'Onun sizi sürüp çıkarmak istediği *topraklarda oturun!'"* Yahut Şam topraklarında oturun. Bu daha isabetli bir görüştür; çünkü İsrâiloğulları'nın Mısır'a yerleşip oturmak için geri döndükleri doğru değildir. "Biz onların terkettiği bu şeylere *İsrâiloğulları'nı vâris yaptık"* (*Şuarâ* 26/59) âyetinin tefsirine bakınız.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ahiret vaadi gelince,* yani ahiret hayatı yahut ahiret yurdu veya ahirette toplanma vaadi gerçekleşince, *hepinizi, birbirinize karışmış olarak toplayıp bir araya getiririz."* Sonra aranızda hüküm verir, saîdleri (cennetlikleri) şakîlerden (cehennemliklerden) ayırırız. Âyetin sonunda geçen "lefîf", değişik kabilelerden oluşmuş topluluklar demektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

101-104. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Haset ve inatçılara, herhangi bir mucizenin veya âyetin gösterilmesi fayda vermez. Kendisine ezelde ilâhî inâyet takdir edilen kimseler ise mucize ve keramet türü şeylere bağlanıp kalmazlar; fakat bu tür şeyler, yakîn ehlinin kalp kuvvetini ve huzurunu artırır; hasetçilerin ve inatçıların ise nefret ve inadını çoğaltır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an Cenâb-ı Hak Tarafından Hak ile İndi

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen mucizeden bahsetti. Ondan sonra da peygamberimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] verilen Kur'an mucizesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَۜ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّراً وَنَذ۪يراًۢ ﴿١٠٥﴾

وَقُرْاٰناً فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْز۪يلاً ﴿١٠٦﴾

قُلْ اٰمِنُوا بِه۪ٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُواۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِه۪ٓ اِذَا يُتْلٰى

عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّداًۙ ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنْ كَانَ وَعْدُ

رَبِّنَا لَمَفْعُولاً ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَز۪يدُهُمْ خُشُوعاً ﴿١٠٩﴾

105. ***Biz onu (Kur'an'ı) hak ile indirdik; o hak ile indi. Seni de sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.***

106. ***Biz Kur'an'ı, insanlara durup düşünerek okuyasın diye farklı zamanlarda parça parça indirdik.***

107. ***De ki: "Ona ister inanın, ister inanmayın; şüphesiz, ondan önce kendilerine ilim verilenlere o Kur'an okununca, onlar yüzleri üstü secdeye kapanırlar."***

108. ***Derler ki: "Rabbimiz'i tesbih ederiz. Şüphesiz Rabbimiz'in vaadi yerine gelir."***

109. ***Onlar ağlayarak yüzleri üstü yere kapanırlar ve Kur'an onların huşûunu artırır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak Kur'an hakkında buyuruyor ki:

"Biz o Kur'an'ı, indirilmesini gerektiren *hak ile indirdik; o,* ilâhî emirleri ve yasakları içeren bir kitap olarak *hak ile indi."*

Mana şudur: Biz onu, bütünüyle hakkı içeren bir kitap olarak indirdik.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz onu, gökten meleklerin koruması ve nezareti altında indirdik. O kitap Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], şeytanların karışmasından muhafaza edilerek indi.

Âyetteki kasıt, Kur'an'a, inişinin öncesinde ve sonrasında hiçbir bâtılın karışmadığı da olabilir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Seni de sadece,* itaat edenlere sevabı (cenneti ve cemali) *müjdeleyici ve* isyan edenleri azapla *uyarıcı olarak gönderdik."*

Bu âyette, Kur'an'ın hak ile indiği belirtildikten sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilmesinin de hak ile gerçekleştiği açıklandı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz Kur'an'ı, insanlara durup düşünerek okuyasın diye farklı zamanlarda parça parça indirdik."* Yani biz Kur'an'ı, yirmi veya yirmi üç senede parçalar ve bölümler halinde indirdik.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, ezberlenmesi kolay olsun diye Kur'ân'ı parça parça indirdi. Bunun bir sebebi de Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Rabb'inden, birçok defa vahiy meleğinin ve âyetlerin gelmesidir. Böylece Kur'an, her vakitte ve meydana gelen her olayda inmiş oldu. Bu durum, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], (müşriklerin dediği gibi) Kur'an konusunda başka bir insanın yardım etmediğine de bir delildir.

"Onu insanlara durup düşünerek, manaları akla ve kalbe yerleşe yerleşe *okuyasın diye parça parça indirdik."* Böyle olması, ezberlemek için daha kolaydır ve anlamaya daha fazla yardımcıdır.

"Ve onu, hikmet ve maslahatın gerektirdiği şekilde, meydana gelen olaylara göre *farklı zamanlarda indirdik."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Kâfirlere *de ki: Ona ister inanın, ister inanmayın;* şu bir gerçek ki sizin imanınız onun kemalini artırmadığı gibi, iman etmeyişiniz de ona bir noksanlık getirmez."

Yahut bununla, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], onları küçük düşürmesi ve hallerinden rahatsız olmaması emredildi. Sanki o şöy-

le diyor: "Ey kâfirler, ona iman etmenizle etmemeniz birdir; çünkü siz, bir delil üzere değilsiniz (bunun için sizin Kur'an'ı tasdik ve inkârınızın, onun hak kitap olduğu noktasında bir önemi yok). Geçerli delil sadece ilim sahiplerinde mevcuttur; onlar Ehl-i kitap'tan mümin olanlardır ki şu âyet onlara işaret etmektedir:

"Şüphesiz, ondan önce kendilerine ilim verilenlere o Kur'an okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar." Onlar, Kur'an'ın inmesinden önce, geçmişte inen ilâhî kitapları okuyan âlimlerdir. Onlar, vahyin hakikatini, peygamberliğin alametlerini bilen, hak ile bâtılın, doğru yolda olan ile bâtıla dalanların arasındaki farkı anlama imkânına sahip olan kimselerdir.

Onlar, Allah'ın emrine tâzim için yahut Allah'ın önceki kitaplarda belirttiği senin sıfatların, ortaya çıkarılışın ve sana Kur'an'ın indirilmesiyle ilgili vaatlerini gerçekleştirmesine bir şükür olarak yüzleri üzeri yere kapanıp secde ederler.

Bu âyette, daha önce geçen, *"Ona ister inanın ister inanmayın"* âyetinde belirtilen, onlara aldırış etmemenin bir sebebi ortaya konmaktadır. Mana şudur: Ey müşrikler, eğer siz Kur'an'a iman etmezseniz, sizden daha üstün olan ve imanı sizden daha güzel kimseler ona iman etti.

Bu âyetin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir teselli olarak görülmesi de mümkündür. Ona sanki şöyle deniyor: Cahillerin iman etmeyişine karşı sen âlimlerin imanı ile teselli bul; cahillerin iman etmeyip yüz çevirmesinden rahatsız olma!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* secdelerinde *şöyle derler: Rabbimiz'i tesbih ederiz;* kâfirlerin yaptıklarından veya vaadinden dönmesinden Rabbimiz'i tenzih ederiz, O'nu böyle bir halden yüce ve uzak tutarız. *Şüphesiz, Rabbimiz'in vaadi yerine gelir."* Gerçek şu ki Rabbimiz'in her vaadi mutlaka yerine gelir.

"Onlar, Allah'a karşı kalplerindeki saygı ve korkudan dolayı *ağlayarak yüz üstü secdeye kapanırlar."*

Sebepleri farklı olduğu için, secdeye kapanma işi tekrarlandı. Onların birinci secdesi, Allah'ı yüceltmek ve O'nun vaadini yerine getirme-

sine bir şükür içindi; ikinci secdeleri ise Kur'an'ın vaaz ve öğütlerinin onlarda yaptığı tesirdendir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Kur'an onların*, Allah Teâlâ hakkındaki bilgilerini artırdığı gibi O'na karşı kalplerindeki *huşûyu da artırır.*"

105-109. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz onu, yani rubûbiyyetin sırlarıyla ilgili bilgiyi hak ile indirdik ve o, kulluğun edeplerini öğretmek için hak ile indi.

Yahut biz, hakikat ilmini hak ile indirdik; şeriat ve tarikat ilmi de hak ile indi.

Biz seni, ihlâslı kulları Allah'a vuslatla ve O'nun özel dostluğuna seçilmekle müjdelemen; günahlara dalanları ise ilâhî huzurdan kovulma ve uzaklaştırılma ile korkutman için gönderdik.

Sana Kur'an'ı parça parça indirdik. Bunun sebebi, onu bizim adımıza onlara okuman içindir. Bir de onlar maddi resim ve şekillerinden fâni olduklarında, arada bir vasıta olmadan onu bizden dinlemeleri için böyle yaptık. Biz, Kur'an'ı bizi tanıtması için peyderpey indirdik.

Onlara de ki: "Kudsî huzurumuza girmek için ona iman edin yahut etmeyin; şüphesiz, bizi tanıyan ilim sahipleri, onun hakkını yerine getirirler; onu okurken huşû içinde olurlar; onu bizden dinleme anında bizi müşahedeleriyle lezzetlenip keyif alırlar."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah'a Esmâ-i Hüsnâ ile Dua

Kur'ân-ı Hakîm, Allah Teâlâ'nın isimlerinden pek çoğunu içermektedir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] dua ederken, "Yâ Allah, yâ Rahmân" derdi. Bunu işiten müşrikler, "O bize, iki ilâha tapmayı yasaklıyor, fakat kendisi Allah'tan başka bir ilâha (Rahmân'a) dua ediyor!" dediler.

Yahudiler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Sen Rahmân'ı az zikrediyorsun; halbuki Allah, Tevrat'ta Rahmân'dan çokça bahsetmektedir!" dediler. Allah Teâlâ da bu iki gruba cevap olarak şu âyeti indirdi:[243]

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَۜ اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰىۚ

110. ***De ki: "İster Allah diyerek dua edin, ister Rahmân diyerek; hangisiyle dua etseniz olur. En güzel isimler O'na aittir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, müminlere *de ki: İster Allah diyerek dua edin, ister Rahmân diyerek;* O'nu hangi ismiyle çağırırsanız çağırın, aynıdır."

Yahut O'nu bunlardan biriyle isimlendirin (O'na ister Allah deyin, ister Rahmân deyin) aynıdır.

"İster Allah deyin ister Rahmân, ikisi de eşittir" âyetinde "eşittir" ile kastedilen iki şey olabilir:

Birincisi, bu iki lafız (delalet ettikleri zat yönüyle) eşittir; çünkü onlar tek zatı ifade etmektedir. İki lafzın mana ve kullanılmaları farklı olsa da bir oldukları nokta, ikisinin de aynı zata ait olmasıdır; o da gerçek manada kendisine ibadet edilmeye layık olan zattır.

İkincisi, bu iki lafız (Allah ve Rahmân), mutlak olarak kullanılmada ve kulu maksadına ulaştırmada eşittir. Bunun için, *"Hangisiyle dua etseniz* isabetli ve güzel *olur; en güzel isimler O'na aittir"* buyruldu.

Mana şudur: Bunların hangisiyle dua etseniz güzel olur; çünkü hepsi, Cenâb-ı Hakk'ın cemal ve celâl sıfatlarının mükemmelliğine delalet etmekte, O'nun zatının güzelliğini, celâl ve cemal yönünden kemalini göstermektedir.

243 Rivayetler için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 15/123, Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/88, Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/347-348.

Seyyid Şerif-i Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserinde demiştir ki:[244] Buhârî ve Müslim'de şu hadis-i şerif zikredilmiştir:

"Allah'ın doksan dokuz ismi vardır; kim onları sayarsa cennete girer."[245]

Bu hadiste isimler belirtilmemiştir. Fakat Tirmizî ve Beyhakî rivayetinde bu isimler sayılmıştır. Bu, meşhur bir rivayettir. İmam Tirmizî'nin rivayetinde, Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] esmâ-i hüsnâyı şu sırayla saymışlardır:

"Kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah, er-Rahîm, er-Rahmân, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlik, el-Bâri, el-Musavvir, el-Gaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-Kâbız, el-Bâsıt, el-Hâfıd, er-Râfi', el-Muiz, el-Müzil, es-Semî', el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Gafûr, eş-Şekûr, el-Alî, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukît, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mücîb, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hak, el-Vekîl, el-Kavî, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdi, el-Muîd, el-Muhyî, el-Mümît, el-Hay, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid, es-Samed, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâlî, el-Müteâlî, el-Ber, et-Tevvâb, el-Müntakım, el-Afüv, er-Raûf, Mâlikü'l-mülk, Zü'l-Celâli ve'l-ikrâm, el-Muksit, el-Câmi', el-Ganî, el-Mugnî, el-Mâni', ed-Dâr, en-Nâfi', en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî', el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr (celle celâluhû)."[246]

Kur'an ve Sünnet'te bunların dışında da ism-i şerifler zikredilmiştir. Kur'an'da geçenlerden bazıları şunlardır: el-Mevlâ, en-Nasîr, el-Gâlib, el-Kâhir, el-Garîb, er-Rab, el-A'lâ, en-Nâsır, el-Ekrem, Ahsenü'l-Hâlikîn, Erhamü'r-Râhimîn, Zü't-Tavli, Zü'l-Kuvve, Zü'l-Meâric ve diğerleri.

Hadiste geçen ism-i şeriflerden bazısı şunlardır: el-Mennân, el-Hannân.

---

244 bk. Îcî, *Kitâbü'l-Mevâkıf* (Cürcânî şerhiyle birlikte), 3/304 vd. (Beyrut 1997).

245 Buhârî, Daavât, 69, Tevhid, 12; Müslim, Zikir, 5, 6.

246 Tirmizî, Daavât, 82; Hâkim, *Müstedrek*, 1/16; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 808. Beyhakî rivayetleri için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 102; *el-Esmâ ve's-Sıfât*, 1/29-29 (Beyrut 1994), *el-İ'tikâd*, 34-35 (Beyrut 1988). Beyhakî, *el-İ'tikâd* isimli eserinde iki ayrı rivayet vermiştir. Bu rivayetlerde bazı isimler farklıdır.

İbn Mâce rivayetinde[247] bazı isimler geçmiştir ki onlar, yukarıda zikredilen meşhur rivayette yoktur. Bunlar el-Kâim, el-Kadîm, el-Vitr, eş-Şedîd, el-Kâfi ve diğerleri gibi.

Bu isimlerin sayılmasına gelince; hadiste saymak manası verdiğimiz "ihsâ" birkaç şekilde olur:

1. Esmâ-i hüsnâyı ezberleyerek. Çünkü onları toptan ezberleyip tekrar tekrar sayarak zikretmekle bu yapılmış olur.

2. Esmâ-i hüsnânın manasını bilerek, onlara iman ederek ve onlara ait hak ve edepleri koruyarak.

3. Esmâ-i hüsnâya bağlanarak, onların kâinattaki tecellilerini müşahede ederek ve taşıdıkları ilâhî ahlâklardan pay sahibi olarak.

Şerhu'l-Fâtihati'l-Kebîr isimli eserimizde,[248] esmâ-i hüsnâ ile ahlâklanmanın ve onların hakikatine ulaşmanın nasıl olacağından bahsettik.

İbn Hacer-i Askalânî, *Fethu'l-Bârî* isimli eserinde demiştir ki:

"Bu konuda şöyle de denmiştir: Allah Teâlâ'nın isimleri 100 tanedir; Allah, bir tanesini açıklamayıp kendi katında gizli tutmuştur. O, ism-i âzamdır; onu kimseye açıklamamıştır. Buna göre hadiste sanki şöyle denmiş oluyor: Allah'ın 100 ismi vardır; O, bunlardan birini katında gizli tuttu, diğerlerini insanlara açıkladı.

Başka biri de şöyle demiştir: 100'ü tamamlayan isim gizli değildir; o, lafza-i celâldir (Allah ism-i şerifidir). Bu görüşte olanlardan biri de Beyhakî'dir. O demiştir ki: Esmâ-i hüsnâ 100 tanedir, onları 100'e tamamlayan 'Allah' ism-i şerifidir. Bunu şu âyet de desteklemektedir:

'Güzel isimler Allah'a aittir' (A'râf 7/180). Buna göre, doksan dokuz ism-i şerif Allah'a aittir. Allah ismi onlardan ayrı olup, onunla 100 tamamlanmaktır."[249]

---

247 bk. İbn Mâce, Duâ, 10.

248 Müellif İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd*'den müstakil olarak, Fâtiha sûresine, büyük, orta ve kısa olmak üzere üç ayrı tefsir yazmıştır. 1. ciltte "İbn Acîbe'nin Hayatı ve Eserleri" kısmına bakınız (Mütercim).

249 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 12/523 (Beyrut 1993).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Herhalde o âlim, doksan dokuzu tamamlayan başka bir isim zikretmiş olmalı; yoksa geçen rivayette, Allah ism-i şerifi, doksan dokuzun içinde zikredilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

110. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

"İster Allah diyerek dua edin ister Rahmân diyerek ..." âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ kullarını, zatına has, içinde bütün ilâhî isimlerin, sıfatların, zatın ve fiillerin sırlarının bulunduğu iki isimle kendisini tanımaya çağırdı. Bunlardan Allah ism-i şerifi, bütün isimleri, her yönden içinde toplamaktadır. Rahmân ismi de toplayıcı bir isimdir, sadece o da Allah ism-i şerifinin altına girmektedir; çünkü Allah ism-i şerifi hepsini toplayıcıdır. Sen, 'Allah' dediğin zaman, diğer bütün isimleri zikretmiş olursun."

Vertecübî sonra der ki: "Kul 'Allah' deyince, O'nun dışında her şeyi yok eder. Kul, 'Rahmân' deyince ise sıfat ve birleme yönünden diğer bütün sıfatları sabit tutmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarla sıfatlanması rahmâniyeti yönündendir; tek oluşu ise ilâhlığı yönündendir."

Sonra der ki: "Üstat Kuşeyrî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın velilerine ihsan ettiği büyük nimetlerden biri de onlara esmâ-i hüsnâsını zikrettirerek zikir bahçesinde sırlarını dinlendirip huzura kavuşturmasıdır. Onlar, esmâ-i hüsnânın zikriyle bir manevi bahçeden diğerine geçerler; bir huzur halinden diğerine intikal ederler."

Şöyle denilmiştir: "Zenginlerin dinlenmesi, bağ ve bostanlarında olur; dervişlerin dinlenmesi ise zikir ve tesbih anındaki müşahedelerinde olur; onlar o anda sırlarına keşfolan celâl ve cemal tecellileriyle hoş olup keyfederler." Vertecübî'nin nakli burada bitti.[250]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âriflerin dinlenmesi ve keyfi ise sevgililerinin (yüce Mevlâ'nın) sırlarını müşahedelerinde ve O'nun cemal ve celâl bahçesinden açılan güzellikleri seyirlerindedir.

250 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/388-389.

Namazdaki Kıraatte Usul

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müşriklerin Kur'an'a ve onu getirene sövmemeleri için, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] namazdaki okuyuşunu gizli yapmasını emrederek şöyle buyurdu:

...وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَر۪يكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ
يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْب۪يرًا ﴿١١١﴾

... Namazında (Kur'an okurken) sesini çok yükseltme; pek kısık da okuma; ikisinin arası bir yol tut.

111. ***De ki: "Bütün hamd, hiç kimseyi çocuk edinmeyen, mülkünde (ilâhlığında) hiçbir ortağı bulunmayan, âcizlikten ötürü bir dosta da ihtiyacı olmayan Allah'a aittir." Sonra tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Namazında* Kur'an okurken, *sesini* müşriklere işittirecek şekilde *çok yükseltme;* çünkü bu, onları Kur'an'a sövmeye ve onunla eğlenmeye sevkeder. *Ondaki okuyuşunu,* arkandaki müminlerin duyamayacağı şekilde *kısık da yapma; ikisinin arası bir yol tut."* Açıktan ve gizli okumada orta yolu tut; şüphesiz işlerin en hayırlısı orta yollu olanıdır.

Bunun yol olarak ifade edilmesi, onun, kendilerini kasıtlarına ulaştırması için yönelenlerin yöneldiği ve uyanların takip ettiği bir yol olması itibariyledir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] (namazda Kur'an okurken) gizlice okuyor ve,

"Ben Rabbim'e gizlice yalvarıyorum; O benim ihtiyacımı bilmektedir" diyordu. Hz. Ömer [radıyallahu anh] ise açıktan yüksek sesle okuyarak,

"Ben şeytanı kovuyorum; uyuklayanları uyandırıyorum" diyordu. Bu âyet indiği zaman, Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ebû Bekir'e (namazda Kur'an okurken) sesini biraz yükseltmesini; Hz. Ömer'e de sesini biraz kısmasını emretti."[251]

Âyete şu mana da verilmiştir: Bütün namazlarında açıktan okuma, hepsinde sesini kısma da! İkisinin arasında orta bir yol tut; gündüz namazlarında sesini kıs, gece namazlarında okuyuşunu açıktan yap.

Bazıları, âyette duanın kastedildiğini, âyetin dua hakkında indiğini söylemişlerdir.[252]

Bir grup âlim de bu âyetin hükmünün kaldırıldığını, çünkü dinin her tarafa yayılıp şirkin gizlenip ortadan kalkmasıyla dine sövülme ve onunla eğlenilme durumunun da ortadan kalktığını söylemişlerdir.

O halde bütün hamdler Allah'a aittir. Bunu ifade için Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Resûlüm, 'Üzeyir Allah'ın oğludur' diyen yahudilerin, 'Mesih İsa Allah'ın oğludur' diyen hıristiyanların ve, 'Melekler Allah'ın kızlarıdır' diyen Müdlicoğulları'nın (Araplardan bir kabilenin) iddia ettiğinin aksine, *de ki: 'Bütün hamd, hiç kimseyi çocuk edinmeyen Allah'a aittir.'"* Allah onların, söylediklerinden yüce ve uzaktır.

"Alemde birçok ilâhın bulunduğunu söyleyen Seneviyye grubunun dediğinin aksine, *O'nun mülkünde,* ilâhlığında *hiçbir ortağı yoktur."*

"O'nun âcizlikten ötürü, kendisine yardımcı olacak *bir dosta ihtiyacı da yoktur."* Yani O, âcizlik ve zillete düşmüş değildir ki bu hali gidermek için kendisine yardımcı olacak bir dosta ihtiyacı olsun.

---

251 Ebû Davud, Tetavvu', 25; Tirmizî, Mevâkît, 212. Değişik rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/349-350.

252 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/351. Burada âyete şu mana verilmiştir: Dua ederken, sesini yükseltme; yüksek sesle dua edip halini Allah'a arzederken kusurlarını dile getirirsin; insanlar onları işitip seni ayıplarlar.

Bütün hamdlerin Allah'a ait olduğu söylenirken, bu sıfatların zikredilmesi şunu bildirmek içindir: Hamde layık olan, bu sıfatların sahibi olan zattır, başkası değildir; çünkü sadece bu şekilde kemal hali tamam olur. Onun dışındakiler ise noksan ve hakirdir. Bunun için Allah, önceki âyete bağlı olarak peşinden şöyle buyurdu

"Sonra tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!"

Bu âyette şu hakikate dikkat çekilmektedir: Kul, yüce Allah'ı tenzih edip yüceltmede son derece gayret etse, Allah'a ibadet ve hamdetmede bütün çabasını ortaya koysa da O'nun hakkını yerine getirmede kusurlu olduğunu itiraf etmesi gerekir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Abdülmüttaliboğulları'ndan (aile fertlerinden) bir çocuk düzgün konuşmaya başladığında, ona bu âyeti öğretirdi.[253]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

110-111. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Manevi terbiyeye yeni giren kimseler için, açıktan zikretmek, Kur'an okumak ve dua etmek mubahtır (mürşidinin iznine bağlı olarak serbesttir); bu hüküm, bunları yaparken kalbi gaflette olmayan kimse içindir.

Âyetteki yasak, daha sonra kaldırılmıştır. Çünkü sahâbe-i kirâm, Mekke'den hicret ettikten sonra, Kur'an okurken ve tekbir getirirken seslerini yükseltiyorlardı. Fakat ilâhî huzurdan uzak olanların hali, açıktan okumaya ve sesli zikre devam etmektir. İlâhî huzurda yakınlık elde etmiş âriflerde ise galip olan hal, sükût ve gizliliktir. Allah Teâlâ (bu hale işaret eden) bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Rahmân'ın azametinden dolayı sesler kısılır; artık sadece fısıltı işitebilirsin" (Tâhâ 20/108).

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ebû Bekir'e sesini biraz yükseltmesini; Hz. Ömer'e de sesini biraz kısmasını emretmesi, on-

253 bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 7976; İbnü's-Sinnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 424; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/353.

ları kendi tercih ve isteklerinin dışına çıkarmak içindir. Bu onlar için bir terbiyedir.

İsrâ sûresinin, Allah'ı yüceltme âyetiyle bitmesi şuna bir işarettir: Kim ruhuyla veya bedeniyle mele-i a'lâya (melekût âlemine) yolculuk yaparsa onun iki cihanda âkıbeti, izzet ve yücelik olur.

İsrâ sûresinin tefsiri burada bitti.

(18) KEHF SÛRESİ[254]

Sûre Hakkında Bilgi: Kehf sûresi 110 âyettir. Mekke'de nâzil olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Cenâb-ı Hak, önceki sûrenin sonunda Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ı bütün noksan sıfatlardan tenzih ederek (yüce ve uzak tutarak) kendisine hamdetmesini emretti. Bu sûrenin başında da bu hamdi, ona verdiği en büyük nimet sebebiyle hak ettiğini haber verdi. Bu büyük nimet, ebedî nimet yurdu olan cennete ulaştıran hidayetin sebebi yüce Kur'an'ın indirilmesidir.

İçinde Hiçbir Eğrilik Bulunmayan Kitap

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجاًۜ

﴿١﴾ قَيِّماً لِيُنْذِرَ بَأْساً شَد۪يداً مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ

---

254 Sûre bu adı, içinde kıssaları anlatılan "Ashâb-ı Kehf"ten almıştır.

يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًاۙ ﴿٢﴾ مَاكِثٖينَ فٖيهِ اَبَدًاۙ ﴿٣﴾
وَيُنْذِرَ الَّذٖينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًاۗ ﴿٤﴾ مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَٓائِهِمْۜ
كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْۜ اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. ***Hamd, kuluna kitabı*** *(Kur'an'ı)* ***indiren ve onda hiçbir eğrilik*** *(bozukluk ve noksanlık)* ***bulundurmayan Allah'a mahsustur.***

2-3. ***Allah onu dosdoğru bir kitap olarak, insanları tarafından gelecek şiddetli azapla uyarmak ve salih amel işleyen müminlere güzel bir mükâfat*** *(cennet)* ***olduğunu, orada ebedî olarak kalacaklarını müjdelemek için indirdi.***

4. ***Onu ayrıca, "Allah bir çocuk edindi" diyenleri uyarmak için indirdi.***

5. ***Onların ve babalarının bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan ne büyük bir sözdür. Onlar yalandan başka bir şey söylemiyorlar.***

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"Bütün hamdler,* güzel övgüler *Allah'a mahsustur."* Âyetin kastı, kendisine iman edilmesi için hamd, övgü ve yüceliğin kime ait olduğunu duyurmaktır. Yahut bu ifade, yüce Allah'ın kendisini övmesidir. Veyahut her ikisidir.

Cenâb-ı Hak sonra, bu hamd ve övgüyü hak edişinin sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"O Allah ki kuluna kitabı indirdi."* Yani diğer kitaplar arasında kitap deyince hemen tanınan, özel olarak kitap ismini almaya layık olan, her yönüyle mükemmel olan kitabı indirdi. Bu kitap, Kur'an'ın tamamıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, yüce zatına yapılacak hamdi Kur'an'ı indirmeye bağlaması, onun en büyük nimetlerinden biri olduğuna dikkat çekmek içindir. Çünkü o, kulu kemale erdirecek şeylere sevketmekte ve onu dünya ve ahiret saadetini temin edecek şeylere davet etmektedir.

Âyette, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'a nisbet edilerek "kulu" diye bahsedilmesi, onun, ibadet mertebelerinde ve kulluğun kemalinde en son noktaya ulaştığına dikkat çekmek içindir. Çünkü Allah Resûlü, kendi hazlarından geçmiş, Allah'ın haklarını en güzel şekilde yerine getirmiş ve Rabb'ine kullukta ihlâsı elde etmiştir.

Cenâb-ı Hak, indirdiği bu kitabı şöyle tanıtıyor:

"Onda, o kitapta hiçbir eğrilik, lafızlarında farklılık, manalarında çelişki ve davetinde sapma *bulundurmadı."*

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah, indirdiği kitabı çelişkiden ve tenakuzdan (içinde birbirine zıt hükümler bulunmasından) korudu. O, aziz olan Rab'den, aziz olan kuluna inen aziz bir kitaptır."[255]

"Allah onu dosdoğru bir kitap olarak indirdi." O, istikamette son noktada, ifrat ve tefritten uzak, mutedil (her konuda dengede) bir kitaptır. Bu ifade, az önce geçen *"onda hiçbir eğrilik bulundurmadı"* ifadesini tekit etmektedir. Bu ifade, bahsedilen özelliğin Kur'an'ın zâtî bir sıfatı olduğunu haber vermektedir.

Âyetteki "kayyimen" ifadesine şu manalar da verilmiştir: O, kulların din ve dünyalarına ait faydaları temin eden bir kitaptır. Bu manayı, onun uyarıcı ve müjdeleyici bir kitap olarak gönderildiğini bildiren az sonraki âyetten çıkarıyoruz. Bu, Kur'an'ın kendisine ait mükemmellik vasfından sonra, kulları kemale erdirme vasfını göstermektedir.

Kur'an'ın kayyim oluşuna şu mana da verilmiştir: O, kendisinden önceki semavî kitaplar için bir gözetleyicidir; onların doğruluğuna şahitlik eder ve onları kontrol eder.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onu, uyarmak için indirdi."* Allah onu, kendisiyle insanları korkutmak için indirdi. Yahut o kitabı insan-

255 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/47.

ları uyarsın diye indirdi. Birinci izah, daha uygundur; çünkü peşinden gelen âyet buna münasiptir.

Yani *"Allah, kitabı,* içindekilerle kâfirleri, inkâr ve yalanlamalarına karşılık olarak, *tarafından gelecek şiddetli bir azapla korkutmak için indirdi."*

"Onu ayrıca salih amel işleyen müminlere, iman ve salih amellerine karşılık olarak *güzel bir mükâfat olduğunu* ve orada ebedî olarak kalacaklarını müjdelemek için indirdi." Bu mükâfat, cennet ve orada kendilerine verilecek olan en güzel mükâfatlardır.

Âyette, salih amellerin sürekliliğine ve onların kabulünün imana bağlı olduğuna işaret de vardır.

Âyette, uyarının müjdeden önce söylenmesi, kâfirleri içinde bulundukları hal konusunda uyarmaya çok önem verildiğini göstermek içindir. Onda, kalbin manevi kirlerden temizlenmesinin, güzel hallerle süslenmesinden önce gelme prensibine de dikkat edilmiştir.

"Allah bir çocuk edindi, diyenleri uyarmak için indirdi" âyetinde, uyarma işi tekrar edildi. Önceki âyette geçen uyarı, şiddetli bir azabı hak eden bütün insanları kapsarken, bu âyetteki uyarı özel bir gruba aittir. Bu, onların, inkâr ve sapkınlıktaki iğrenç hallerinin son noktaya gelmesinden dolayı, içinde bulundukları durumun çirkinliğini bildirmek içindir. Buna göre âyetin manası şudur:

Allah bu kitabı, diğer kâfirler arasında ayrıca, böyle vebali büyük bir sözü söyleyen kimseleri uyarmak için indirdi. Onlar, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyen Araplar, "Üzeyir Allah'ın oğludur" diyen yahudiler, "İsa Allah'ın oğludur" diyen hıristiyanlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların,* Allah'ın bir kimseye çocuk edinmesi konusunda, bir asla (sağlam bir delile) dayanan *hiçbir bilgileri yoktur.* Onlar bunu sadece kendileri haktan saptıkları için ve başkalarını da saptırmak için söylüyorlar. Onların bir bilgisi olmadığı gibi kendilerini taklit ettikleri *babalarının da* bu konuda delile dayanan *bir bilgisi yoktur."* Onların hepsi, cehalet ve sapkınlık çölünde kaybolmuştur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların, söyledikleri şeyin doğru mu yanlış mı olduğu konusunda bir bilgileri yoktur; onlar bunu sadece, düşünüp taşınmaksızın, körü körüne bir taklit ve cehaletle söylüyorlar. Şu âyet de onların bu durumunu ifade etmektedir:

"O'nun hakkında, bilgisizce erkek ve kız çocukları uydurdular" (En'âm 6/100). Yani onlar, söyledikleri şeyin hakikatini ve ne derece çirkin bir şey olduğunu bilmiyorlar. Şu âyet onların, bu konudaki çirkin sözlerini haber vermektedir:

"Onlar, 'Rahmân bir çocuk edindi' dediler. Gerçekten siz, çok çirkin bir şey ortaya attınız. Ondan dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir" (Meryem 19/88-91).

Bu mana, *"Ağızlarından çıkan ne büyük bir sözdür"* âyetine daha uygundur. Yani onların bu sözleri, inkâr ve iftira olarak ne büyük bir sözdür; çünkü onda, Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve yüceliğine layık olmayan bir nisbet vardır. Yine onda, Cenâb-ı Hakk'ı bir varlığa benzetme ve O'na ortak koşma vardır. Bu sözde ayrıca, Allah Teâlâ'nın kendisine yardımcı ve halef olacak bir çocuğa ihtiyacı olduğu yanlış fikri de yer almaktadır.

"Onların ağzından çıkan ne büyük ve ne çirkin *biz sözdür!"* Onlar bu sözü, hakikatini bilmeden ve manasını araştırmadan söylüyorlar. *"Onlar yalandan başka bir şey söylemiyorlar."* Onlar bu konuda sadece yalan bir söz söylüyorlar; onun doğru olmasına aslen imkân da yoktur.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kimin Allah için kulluğu kemale erer, bütün kâinatın bağından kurtulup müşahede makamına yükselerek Allah'tan başkasından hürriyete kavuşursa Allah onun kalbine hakikat ilmini indirir, kendisini, doğru yolu bulmuş kimselerin sağlam ve istikamet üzere gittikleri yola sevkeder. O yolda ifrat ve tefrit yoktur. Allah onun iç âlemini bâtıla kaymaktan ve dinden çıkaracak hallerden muhafaza eder; kendisini zâhirinde de fesat ve inattan korur. Allah Teâlâ, onun işlerini üstlenir ve onun

adına yürütür. Artık o, aldığı ve almadığı şeylerde, Rabb'inden açık bir delil üzere hareket eder.

Eğer Allah bu kula, insanları uyarıp irşad etmesi için izin verirse onun sözleri insanlara etki eder; işaretleri onların dikkatini çeker; kendilerini cezbeder. O, insanları müjdeler ve uyarır, güzel işlere teşvik eder ve kötü işlerden sakındırır. Tevhid ehline ve Cenâb-ı Hakk'ı her türlü noksanlıklardan uzak tutanlara, cennet nimetlerini ve yüce Rahmân'ın cemaline bakmayı müjdeler. Müşrikleri ise içine düşecekleri cehennem azabıyla, zillet ve alçaklıkla korkutur. Fitnenin geliş noktalarından Allah'a sığınırız.

İman Etmiyorlar Diye Üzülme!

Kureyş müşrikleri, Allah Teâlâ'nın çirkin ve iğrenç olarak tanıttığı sözlerden bazılarını söylediklerinde, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] çok üzülüyordu. Cenâb-ı Hak, onun üzüntüsünü hafifletip onların söylediklerine karşı kendisini teselli ederek şöyle buyurdu:

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَد۪يثِ
اَسَفًا ﴿٦﴾ اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ ز۪ينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ
اَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَاِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَع۪يدًا جُرُزًا ﴿٨﴾

6. ***Resûlüm sen, onlar bu söze** (Kur'an'a) **inanmıyorlar diye üzüntüyle neredeyse kendini helâk edeceksin.***

7. ***Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye, yeryüzündeki her şeyi onun için bir süs yaptık.***

8. ***Biz mutlaka** (zamanı gelince) **oradaki her şeyi kupkuru bir toprağa çevireceğiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *sen*, kendilerini Allah'a çağırdığında senden yüz çevirdiklerinde, kavminin imandan uzaklaşması ve seni terketmesinden dolayı *peşlerinden üzülüp* esef ederek *neredeyse kendini* öldürüp *helâk edeceksin.*"

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kavminin imandan yüz çevirmesinden dolayı duyduğu üzüntüyü, en kıymetli şeyi kendisini terkeden kimsenin haline benzetti. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], onların peşinden çok üzülüyor ve onlara karşı duyduğu üzüntüden neredeyse kendisini helâk ediyordu.

"*Onlar bu söze*, yani sûrenin başında kitap diye bahsedilen Kur'an'a inanmıyorlar diye, *üzüntüden dolayı böyle oldun.*" Yani onlar adına duyduğun aşırı üzüntü ve eseften bu hale düştün.

Cenâb-ı Hak sonra, onların imandan yüz çevirmesinin sebebinden bahsetti; bu, onların dünyanın aldatıcı süslerine aldanmalarıdır. Şöyle buyurdu:

"*Biz, yeryüzünde bulunan* şeyleri, ağaçları, çiçekleri, meyveleri, onun içerdiği madenleri, her türlü giyecek, yiyecek, binecek şeyleri ve kendileriyle evlenilecek kadınları, *onun için bir süs yaptık.*" Onları, bakanların zevk alacağı cazip şeyler yaptık. Onlar, ondaki yiyecek ve giyecek maddelerinden faydalanırlar; ondaki varlıklara bakıp ibret alırlar. Bu varlıkların içine yılan ve akrepler bile girmektedir; çünkü onlar, insana ahiret azabını hatırlatma yönüyle fayda verirler. Hatta yüce yaratıcının varlığına bir delil olması yönüyle bütün varlıklar, âyetteki süsün ve faydanın kapsamına girmektedir. Eş ve çocuklar da dünya süsünün kapsamına girmektedir. Ayrıca onlar, dünyanın en büyük süslerinden olup imtihanın içine girmektedir.

Bunun sebebi şöyle açıklanıyor: "*İnsanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye böyle yaptık.*" Onları deneyelim ve hangisinin daha zâhid olduğu (dünyadan gönlünü çektiği) ve salih amel ile Allah'a yöneldiği ortaya çıkıp gözüksün diye böyle yaptık.

Salih amele zühd manasını verdik; gerçek şu ki dünyadan gönlü çekip Allah'a bağlamaktan daha güzel bir salih amel yoktur; çünkü zühd, beden ve kalple yapılacak değişik ibadetler için kalbi boşaltmaya sebeptir.

Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Şunlar salih ameldir: Dünyadan gönlü çekmek ve onun için endişe etmemek. Dünyadan az bir şeye kanaat etmek. Ele geçen dünya malını dinen uygun olan yere harcamak. Dünyanın nereden gelip nereye gittiği, aslının ne olduğu hakkında düşünmek; onu, yüce yaratıcısını tanımada bir vesile yapmak, ondan, şeriatın izin verdiği ölçüde faydalanmak. Ele geçen malın hakkını vermek. Nimetlerine şükretmek. Onu, kâfirlerin ve hevâ ehlinin yaptığı gibi şehvetlerini ve bozuk arzularını tatmin için vesile etmemek ..." Diğer açıklamaları için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[256]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Biz mutlaka* dünyanın ömrünün bittiği zaman, *oradaki her şeyi kupkuru bir toprağa çevireceğiz.* Onu, parlaklığı ile bakanları hayrette bırakan ve gözlerine hoş gelen güzel manzarasından sonra, içinde hiç bitki bulunmayan kuru bir toprağa çevireceğiz. Böyle fâni olup giden bir şeyle sadece aklı olmayan kimse aldanır. Öyle ise resûlüm sen, onların hak dinden yüz çevirmesini tuhaf karşılama; çünkü onların aklı yoktur.

Bu âyetin Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir teselli olması da mümkündür. Şöyle ki: Âyet-i kerime onu, Cenâb-ı Hakk'ın tedbirini müşahede etmeye sevketmektedir. O zaman, her şeyi tedbir eden ve her şeye şekil veren zatı müşahedede fâni olup sûrete takılmaz, varlıkları süsleyen yüce zata bakıp süsle meşgul olmaz. Bütün kâinat ilâhî sıfatların zuhur yeri ve aynasıdır. Böylece kalp, zâhirî varlıkları ve fiillerini yok sayıp hepsinin kaynağı olan zatta kaybolur. "*Biz hepsini kuru bir çamura çeviririz*" âyeti de eşyanın fâniliğine dikkat çekmektedir.

256 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/169.

6-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliliğin de başlangıç ve nihayet halleri vardır.

Veliliğin başlangıcında olanlar, kendileri ve Allah'ın kullarının hayra yönelmesi konusunda çok gayretli olurlar; bütün insanların veli veya salihlerden olmasını temenni ederler. İnsanların onlardan yüz çevirdiğini gördüklerinde, onlar adına çok üzülürler; insanlar onların davetine yönelince ise onlar adına çok sevinirler. Bunu Allah'ın kulları arasında dinî yaşantının ve güzel ahlâkın artmasını istedikleri için yaparlar.

Velilikte karar kılıp manevi hallerinde sabit hale geldiklerinde ve kendileri için en ileri derecede Cenâb-ı Hak'ta fânilik hali gerçekleşince, artık kendileri ve başkaları adına bir şeye hırs göstermezler ve kaçırdıkları hiçbir şey için de üzülmezler.

Bazan, velilerin başlangıç hallerindeki hırslarından dolayı, onları kemale erdirmek ve daha kâmil bir makama yükseltmek için kendilerine kınama ve uyarı gelebilir.

"Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye, yeryüzündeki her şeyi onun için bir süs yaptık" âyeti, insanların velilik mertebesinden geri kalışlarının hikmetini ortaya koymaktadır. Dünyanın süsü, ona yönelenle ondan yüz çevireni birbirinden ayırt etmektedir. Kim dünyanın süsüne ve alâyişine yönelirse o kimse, veliliği elden kaçırır, avam insanlarla birlikte kalır. Kim de dünyanın süsünden ve alâyişinden yüz çevirip kalbiyle Allah'a yönelirse, seçkin velilerden ve Allah katında mukarrebînlerden (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş dostlarından) olur. İşte bu hal, Allah Teâlâ'nın, *"Hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye, yeryüzündeki her şeyi onun için bir süs yaptık"* âyetiyle, kullarına haber verdiği "amellerin en güzelidir."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Dünya, malı olmayanın malıdır; onu (ihtiyaç dışında) sadece aklı olmayanlar biriktirir ve onun için sadece ilmi olmayanlar birbirine düşmanlık yapar."*[257]

---

257 Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bk. Ahmed, *Müsned*, 6/71; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, nr. 10637; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 4274.

Zühd ve ona teşvik konusunda pek çok hadis-i şerif vardır. Bu konuda müstakil eserler yazılmıştır.[258] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Ashâb-ı Kehf'in Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, asıl kasıt olan Ashâb-ı Kehf kıssasını anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ اٰيَاتِنَا عَجَبًا
﴿٩﴾ اِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً
وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلٰٓى اٰذَانِهِمْ فِى الْكَهْفِ سِنِينَ
عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ اَىُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُوٓا اَمَدًا ﴿١٢﴾

9. ***Yoksa sen,*** *(sadece)* ***Ashâb-ı Kehf ve rakîmin durumlarını mı şaşılacak âyetlerimizden sandın?***

10. ***O gençler mağaraya sığındıklarında şöyle dediler: "Rabbimiz! Bize tarafından bir rahmet ver ve bize şu işimizde doğruluk ve muvaffakiyet ihsan et."***

11. ***Bunun üzerine biz de mağarada onların kulaklarına perde koyduk*** *(onları ağır bir uykuya daldırdık);* ***o halde sayılı seneler kaldılar.***

12. ***Sonra da iki gruptan hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık.***

---

258 *Kitâbü'z-Zühd* ismiyle müstakil eser yazan zatların başında Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Mübârek ve Beyhakî gelmektedir. Eserleri basılmıştır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yoksa,* ey Muhammed *sen, sadece Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'in durumlarını mı şaşılacak âyetlerimizden sandın?*"

Âyette, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap edilmiştir, fakat asıl kastedilen ümmetidir.

Kehf, "dağda bulunan geniş mağara" demektir. Âyette geçen bu mağaranın nerede olduğu hakkında farklı görüşler söylenmiştir. Bazıları onun, Filistin'e yakın bir yerde olduğunu söylerken; bazıları da onun Endülüs'te Gırnata cihetinde bulunan Levşe beldesine yakın bir yer olduğunu söylemiştir.[259]

İbn Atıyye tefsirinde demiştir ki: "İnsanların Endülüs'te Ashâb-ı Kehf'in yeri diye tanıttıkları yere ben girdim; orada birtakım ölmüş kimseler vardı, beraberlerinde çürümüş bir de köpek bulunuyordu. Üzerlerine bir mescid yapılmıştı. Oraya yakın bir yerde 'rakîm' denen bir yapı bulunuyordu. Onun duvar yeri hâlâ duruyordu. Ona bakan tarafta birtakım kalıntılar vardı ki oraya 'Dekyûs şehri' diyorlardı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[260]

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "İbn Atıyye'nin dediğinden daha uzak olan durum şudur: Rivayet edildiğine göre Hz. Muâviye [radıyallahu anh] oraya uğradı, fakat onların halinden çekinerek oraya girmedi. Halbuki Hz. Muâviye Endülüs'e hiç uğramadı.[261] Ayrıca, Levşe denilen yerdeki ölüleri bazı insanlar görmüşler, ancak onlardan Allah Teâlâ'nın Ashâb-ı Kehf hakkında söylediği korkuyu hiç kimse hissetmemiştir. (Onların gördükleri de Ashâb-ı Kehf değildir)."[262]

---

259 Begavî, Ashâb-ı Kehf'in yaşadığı şehrin ve sığındığı mağaranın Anadolu Tarsus'ta olduğunu, oraya Câhileye döneminde "Efsûs" dendiğini, İslâm döneminde ise "Tarsûs" isminin verildiğini söylemiştir (bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 3/155 [Beyrut 2002]).

260 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/511. Mana, İbn Atıyye tefsirinden özetlenerek verildi.

261 Konevî, Hz. Muâviye'nin Endülüs'e değil, Anadolu Tarsus'a uğradığını, oradaki mağaraya girmek istediğini, Endülüs rivayetinin zayıf olduğunu söylemiştir (bk. Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî,* 12/40-41 [Beyrut 2001]).

262 İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl,* 1/460. Bu konuda Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Ashâb-ı Kehf'in yerini ve zamanını akıl ile bilmeye imkân yoktur. Bu ancak âyet ve hadisle bilinecek bir konudur. Onlarda da bu konuda açık bir bilgi yoktur; şu halde onların yerini bilmek imkânsızdır (bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-Gayb,* 21/96 [Beyrut 1990]).

Meşhur olan görüş şudur: Rakîm, Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin ve neseplerinin yazıldığı levhanın (kitabenin) adıdır. Bu kitabe, o zamanki melikin hazinesine konmuştu. O, kurşundan veya taştan yapılmış bir kitabeydi. Melik, Ashâb-ı Kehf'i arayan kavmi onları bulamadıklarını şikâyet edince, o kitabeye isimlerinin yazılmasını emretti.

Rakîmin, Ashâb-ı Kehf'in köpeklerinin ismi olduğu da söylenmiştir.[263]

Yani sen, Ashâb-ı Kehf'in kıssasının diğer âyetlerimiz arasında şaşılacak tek olay olduğunu mu sandın? O, tek olay değildir.

Mana şudur: Ashâb-ı Kehf'in kıssası her ne kadar hayret edilecek hârikulâde bir olay ise de Allah Teâlâ'nın yeryüzünde yarattığı öyle şeyler vardır ki onlar daha hayret vericidir. Mesela, O'nun tek bir maddeden sayılamayacak kadar çeşit ve cinste yaratmış olduğu hayret verici harika şeylere nisbetle Ashâb-ı Kehf'in kıssasında o kadar şaşılacak bir şey yoktur.

Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak âyette, 'bizim âyetlerimizden (ibretlik harika işlerimizden)' buyurarak Ashâb-ı Kehf'in halini zatına nisbet ederek onlardaki şaşılacak hali ortadan kaldırdı. Kâinatta yerleşmiş bir âdetin Allah tarafından değiştirilmesi tuhaf görülüp inkâr edilecek bir şey olmadığı gibi, ilk defa olan yeni bir durum da değildir."[264]

Cenâb-ı Hak sonra, Ashâb-ı Kehf'in kıssasının başından bahsederek şöyle buyurdu:

"O gençler mağaraya sığındıklarında ..."

Âyette bahsedilen gençler, olgun yiğit insanlar demektir. Yani kıssaları anlatılacağı üzere, kavimleri içindeki kâfirlerden ve reisleri Dakyanus'tan imanları adına zarar göreceklerinden korkarak ve dinlerini muhafaza etmek için kaçarak mağaraya sığındıklarında o gençlerin halini zikret.

263 Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/362.

264 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/49.

"Onlar mağaraya girdiklerinde *şöyle dediler:* Rabbimiz! *Bize tarafından,* gizli tecellilerinden, insanların gözlerinden gizlediğin özel rahmet hazinenden bize acıyacağın ve düşmanlarımızdan güvende kılacağın özel *bir rahmet ver* ve bize, kâfirlerden ayrılıp kendilerini terkettiğimiz *şu işimizde doğruluk ve muvaffakiyet ihsan et;* bize, kendisiyle doğruluk ve hak üzere olacağımız bir yol nasip et."

Âyete şu mana da verilmiştir: Bizim bütün işlerimizi doğru ve hak üzere yap.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine biz de onların kulaklarına perde koyduk,* yani kendilerini mağarada derin bir uykuya daldırdık."

Âyette, dışarıdaki seslerin kulağa gelmesine mani olan ağır uyku, onun üzerine perde konulmasına benzetildi. Uyku anında şuur ve hissin perdelenmesi konusunda diğer âzalar da ortak olduğu halde, âyette özellikle kulaktan bahsedilmesi, onun perdelenmeye diğerlerinden daha fazla muhtaç olduğundandır, çünkü uykudan uyanmanın yolu, daha çok kulaktır.

"O halde, mağarada *sayılı seneler kaldılar."*

Sayılı seneler denmesi, iki türlü değerlendirilebilir. Bu ifade çok seneyi ifade etmek için kullanılmış olabilir. Bu, Allah'ın kudretinin kemalini göstermeye daha münasiptir. Yahut o, az seneyi ifade etmek için kullanılmıştır. O zaman bu, kıssanın, diğer harika işlerden ayrı tutulup şaşılacak bir şey olmasını inkâr etmeye daha layıktır; çünkü onların bu kadar sene mağarada kalışı, Allah Teâlâ katında, günün bir kısmı kadar kısadır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra da iki gruptan hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık."* Yani onları bu ölüme benzeyen uykularından uyandırdık. *"Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldık"* (Kehf 18/19) âyetinde zikredilen kalış süreleri hakkında farklı şeyler söyleyen iki grubun hangisinin daha isabetli hesap yaptığını bilelim, ezeldeki ilmimize uygun olan sonucu görelim diye onları uykudan uyandırıp kaldırdık.

Bu şekilde onların âcizlikleri ortaya çıkar, mağarada ne kadar kaldıklarının bilgisini, her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan Allah'a havale ederler, kendi hallerini itiraf ederler. Allah'ın onların dinini ve bedenlerini koruma konusunda kendilerine yaptığı ihsanı dile getirirler; böylece O'nun kudretinin ve ilminin mükemmelliğine inançları artar ve bu sayede, öldükten sonra dirilmenin olduğuna kesin olarak inanırlar. Bu durum, onların zamanındaki müminlere bir lutuf, kâfirlere karşı açık bir delil, kendilerinden sonra gelenlere de bir ibret olur. Onların senelerce uyuduktan sonra uyandırılmalarının hikmeti bunlardır. Allah her şeyi en iyi bilen ve her işini hikmetle yapandır.

9-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın kulları içinde uyguladığı kanunu şudur:

Kim bütün varlığı ile Allah'a bağlanır, O'nun özel korumasına sığınır ve mahlûkatının yardımından ümidini keserse, Cenâb-ı Hak onu özel gözetimi ve koruması altına alır; onun kalp kulağını karışık ve rahatsız edicici sesleri işitmekten uzak tutar, basiret gözünü ağyarı görmekten korur. Kullar, yüce Allah'ın bütün zararlara mani olan rahmetinin koruması altına girdiklerinde ve her şeyi kapsayan hidayetinin gölgesi altında bulunduklarında, bu saadeti elde ederler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kıssanın Seyri

Cenâb-ı Hak, Ashâb-ı Kehf'in kıssasını anlatmaya devam ederek şöyle buyurdu:

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّۜ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًىۗ
﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِه۪ٓ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَٓا اِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ

دُونِهٖٓ اٰلِهَةًۜ لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍۜ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى
اللّٰهِ كَذِبًاۜ ﴿١٥﴾ وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ فَأْوُٓا اِلَى الْكَهْفِ
يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا ﴿١٦﴾

13. ***Biz sana onların haberini gerçek olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar, Rab'lerine inanmış bir grup gençti. Biz onların hidayetini artırdık.***

14. ***Biz onların kalplerini kuvvetlendirdik. O yiğitler hep birlikte ayağa kalkarak dediler ki: "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabb'idir. Biz, O'ndan başkasına ilâh demeyiz; öyle bir şey yapacak olsak haddi aşan bir söz söylemiş oluruz."***

15. ***"Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka varlıkları ilâh edindi. Onların ilâh olduğu konusunda bir delil getirseler ya!"*** *(Ne mümkün!)* ***Allah hakkında yalan uydurandan daha zalim kim vardır?***

16. *(İçlerinden biri şöyle demişti:)* ***"Mademki siz onlardan ve onların Allah'ın dışında tapmakta oldukları putlardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığının ki Rabb'iniz size rahmetini yaysın ve işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz sana onların haberini gerçek olarak,* içinde hiçbir yalan ve şüphe olmadan, doğru bir şekilde *anlatıyoruz."*

Muhammed b. İshak'ın naklettiğine göre onların haberi şudur:

İncil ehlinin (İncil'e inananların) işi karıştı; aralarında hata yapmak yaygınlaştı. Melikleri azdı; putlara tapıp onlar için kurban kesmeye başladılar. Azgınlık edip haddi aşan hükümdarlardan biri de Dakyanus idi. O, bu konuda çok ileri gitti. Bütün ülke ve beldeleri dolaşarak oralarda

fitne ve fesat yaydı. Hz. İsa'ya inananlardan kendisine karşı gelenleri öldürdü. İnsanları takip edip yakaladı; onları ölümle putlara tapma arasında tercih yapmaya zorladı. Kim fâni dünya hayatına rağbet etti ise ona tâbi oldu ve dediğini yaptı, putlara taptı. Kim ahireti dünyaya tercih edip dediğini yapmadı ise onu öldürdü, vücudunu parçalayıp şehrin surlarına ve kapılarına astırdı.

Gençler bu durumu gördüler. Onlar, şehrin eşrafından olup idarî yetkisi olanların çocuklarıydı. Kalkıp Allah Teâlâ'ya yalvardılar, namaz kılıp dua ettiler. Onlar bu halde iken, zalim hükümdarın adamları geldi ve onları yakalayıp zalimin huzuruna çıkarttılar. Hükümdar onlara söyleyeceklerini söyledi ve kendilerini ölümle putlara tapma arasında bir tercihte bulunmak için serbest bıraktı. Onlar da,

"Bizim öyle bir ilâhımız var ki O, azamet ve yüceliği ile gökleri ve yeri doldurmuştur. Biz O'ndan başkasına ibadet etmeyiz ve senin bizi çağırdığın şeyi kabul etmeyiz; istediğini yap!" dediler.

Zalim hükümdar onların üzerindeki şatafatlı elbiselerin çıkarılmasını emretti ve onları huzurundan çıkarttı.

Bir rivayette şu vardır: Zalim hükümdar gençleri ailelerine teslim etti; kendisi de bazı işleri için Ninova tarafına gitti. Gençler hakkında vereceği hükmü dönüşüne bıraktı; onlara mühlet verip durumlarını düşünmelerini istedi, yoksa hak dine tâbi olan diğer müminlere yaptığını onlara da yapacağını söyledi.

Gençler toplanıp durum değerlendirmesi yaptılar ve şehirden kaçıp sağlam bir mağaraya sığınma kararı aldılar. Her biri babasının evinden bir miktar eşya aldı, onların bir kısmını sadaka olarak dağıttı, kalanını da azık olarak yanlarına alıp mağaraya sığındılar.

Bir rivayette şöyle geçer: Onlar mağaraya doğru giderken, ileride anlatılacağı gibi köpekleri de kendilerini takip etti.

Gençler mağarada gece gündüz namaz kılmaya ve ağlayıp sızlayarak Allah'a yalvarmaya başladılar. Yemek işini içlerinden Yelmihâ'ya havale ettiler.

Yelmihâ, sabah olunca, güzel elbiselerini çıkarıp fakirlerin giydiği cinsten bir elbise giyerek şehre gidiyor, kendileri için lazım olan şeyleri alıyor, oradaki haberleri teftiş ediyor, sonra arkadaşlarının yanına dönüyordu. Zalim hükümdar şehre dönene kadar bu şekilde devam ettiler. Hükümdar şehre dönünce, gençlerin huzuruna getirilmesi emretti, onları bulamayınca babalarını istedi. Babaları, hükümdardan özür dileyerek, çocuklarının kendilerine isyan ettiklerini, mallarını alıp götürdüklerini, onları çarşılarda dağıttıklarını ve dağa kaçtıklarını söylediler.

Yelmihâ, şehirde gelişen bu kötü durumu görünce, yanında az bir azıkla birlikte ağlayarak arkadaşlarının yanına döndü. Onlara, gördüğü tehlikeyi haber verdi. Bunun üzerine gençler, yüce Allah'a sığındılar, başlarını secdeye koyup O'na yalvarıp yakardılar. Sonra başlarını secdeden kaldırıp oturdular ve ne yapacaklarını konuştular. Onlar bu halde iken Allah Teâlâ kulaklarına bir uyku ağırlığı verdi ve uyudular. Yiyecekleri de başuçlarında bulunuyordu.

Dakyanus, yanında atlı ve yaya bir grup insanla onları aramaya çıktı; onların bulunduğu mağarayı buldu. Adamlarına gençlerin içeriden çıkarılmasını emretti, fakat onlardan hiçbiri içeri girmeye güç yetiremedi. Çaresiz kalınca, içlerinden biri Dakyanus'a,

"Sen bunları ele geçirseydin öldürmeyecek miydin?" diye sordu, o da,

"Evet, öldürecektim" dedi. Adam,

"O halde mağaranın kapısını üzerlerine kapat, bırak içeride açlık ve susuzluktan ölsünler!" dedi. O da böyle yaptı. Onların durumu Allah Teâlâ'nın anlattığı gibi oldu.[265]

Cenâb-ı Hak onların halini şöyle anlattı:

"Şüphesiz onlar, Rab'lerine inanmış, yiğitlikte kemale ermiş *bir grup gençti. Biz,* onları bulundukları halde sabit tutarak, kendilerine gizli hakikatleri açıp göstererek *onların hidayetini artırdık;* böylece fâni olan dünyayı ebedî olan ahirete tercih etmediler."

"Biz onların kalplerini kuvvetlendirdik; böylece aile, vatan, nimetler ve kardeşleri terketme konusunda sabrın acılığına katlandılar, korkma-

---

265 Rivayet için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 15/163-164; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/94-95.

dan çekinmeden hakkı haykırmaya ve zalim Dakyanus'a karşı cevap vermeye cesaret ettiler."

"O yiğitler hep birlikte ayağa kalkarak, dinin alametini ortaya koymak için dediler ki ..."

Mücâhid demiştir ki: "Gençler şehirden çıktılar; belli bir vakitte buluşma hesabı olmadan bir yerde toplandılar. İçlerinden en büyük olanları,

'Benim içimde şöyle bir his var: Benim Rabbim, göklerin ve yerin Rabb'idir.' Diğer gençler de,

'Biz de aynı şekildeyiz' dediler ve sonra hep birlikte kalkıp,

'Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabb'idir' dediler. Bununla imanlarındaki kararlılıklarını göstermek istediler."

Diğer bir görüşe göre gençler, zalim Dakyanus onları putlara tapmayı terkettikleri için ayıplayınca, ondan hiç çekinmeden önünde ayağa kalkıp böyle dediler. Buna göre, gençlerin az sonra söyledikleri, *"Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka varlıkları ilâh edindi"* sözü, zalim hükümdarın yanından çıktıktan sonra kendi aralarında söyledikleri bir sözdür.

Gençler sonra şöyle dediler: *"Biz, O'ndan başkasına ilâh demeyiz."* Allah'tan başka ne tek başına bir ilâh ediniriz ne de O'na başkasını ortak koşarak bir ilâh ediniriz.

Gençler, *"O'ndan başkasını ilâh edinmeyiz"* dediler, "Rab edinmeyiz" demediler. Bunu, zalim ve kâfirlere muhalefetlerindeki kararlılıklarını göstermek için söylediler; çünkü onlar putlarına ilâh ismini veriyorlardı. Bununla, kulluğun ilâhlık vasfına bağlı olarak oluştuğu da vurgulanmak istenmiştir.

Gençlerin sözü şöyle devam ediyor: *"Öyle bir şey yapacak olsak haddi aşan bir söz söylemiş oluruz."* Böyle bir söz, zulüm ve haddi aşmaktır. Yani eğer biz, kesin inanarak Allah'tan başka bir ilâhın olduğunu söylersek, o zaman haddi aşmış, inkârda ileri gitmiş ve akıl dışı bir söz söylemiş oluruz.

"Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka varlıkları ilâh edindi."

Bu sözde, onların edindikleri ilâhları inkâr manası vardır.

"Onların ilâh olduğu konusunda, açık kesin *bir delil getirseler ya!* Buna imkân yok. *O halde,* Allah'a bir ortak nisbet ederek *Allah hakkında yalan*

uydurandan daha zalim kim vardır? Bu kimse, zalimlerin en zalimidir."

İçlerinden biri şöyle demişti: *"Mademki siz onlardan ve onların Allah'ın dışında tapmakta oldukları putlardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığının."*

Mana şudur: Siz, itikad yönünden onlardan uzaklaşıp ayrıldığınız gibi beden olarak da kendilerinden ayrılın. *"Böyle yapın ki Rabb'iniz size* dünyada ve ahirette *rahmetini yaysın, size çokça rahmet etsin* ve dininizi korumak için gerçekleştirdiğiniz bu kaçış işinde size fayda göreceğiniz, istifade edeceğiniz güzel bir sonuç nasip etsin."

İçlerinden bu sözü söyleyen genç, arkadaşlarının imanlarının samimiyetinden ve Allah'ın fazlına olan güvenlerinin kuvvetinden dolayı onlara, kesin olarak böyle yapmalarını söyledi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

13-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak bu âyette, Ashâb-ı Kehf'in beş vasfından bahsetti ki onlar, sûfîlerin de şiarıdır (en belirgin vasıflarıdır). Bu vasıflar şunlardır:

1. Dinin esası olan iman.
2. Kulu marifete ulaştıran yakîn terbiyesi ve bunun sonucu olarak hidayetin artması.
3. Rabb'in huzurunda kalbin bağlanması.
4. Hakkı ortaya koymak için ayağa kalkmak, harekete geçmek.
5. Hiç kimseden çekinmeden hakkı açıkça ortaya koymak, daveti duyurmak.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Biz onların hidayetini artırdık ..."* âyeti hakkında demiştir ki:

"Âyette şu deniyor: Biz onlara cemalimizden verdiğimiz nuru artırdık, böylece onlar, onunla zatımıza ve sıfatlarımıza ait bilgilere ulaştılar. Bu nur, onlar için ebediyen artar durur; çünkü benim nurum için bir son yoktur."[266]

---

266 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/403.

Vertecûbî, *"O vakit gençler ayağa kalktılar ve, 'Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabb'idir' dediler"* âyeti hakkında da şöyle demiştir:

"Meşayihten bazıları bu âyeti, semâ ve zikir anında vecde gelerek ayağa kalkıp hareket etmeye delil göstermişlerdir. Çünkü kalpler, melekût âlemine ve kudsî huzura bağlı olduğunda, değişik zikirler ve kalbe etki eden semâ icraatları (güzel ses ve kasideler) onu harekete geçirir. Bunun aslı şu âyettir: *"Onların kalplerini (huzurumuza bağlayıp) kuvvetlendirdik; o vakit ayağa kalktılar ...*"[267]

Evet, ayağa kalkış bedenle olunca mana budur. Fakat ayağa kalkış, ilâhî koruma ve gözetme yönünden olur, kalbi bağlama da onu telvin halinden temkin haline nakletme yönünden gerçekleşirse o zaman âyeti, vecd halinde hareket etmeye değil, sakin olmaya delil görmek daha güzel olur. Tabii bu söylediğimiz, "kalbi bağlama", "onu teskin etme" manasına alınınca ve "ayağa kalkma" da "istikamet" anlamında düşünülünce böyledir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetteki ayağa kalkmayı, beden olarak ayağa kalkmak manasında aldığımızda, onda, manevi terbiyede işin başında olanların zikir ve semâ anında ayağa kalkmasına delil vardır. Ayağa kalkmayı, manevi olarak düşündüğümüzde mana, bir şeye tam manasıyla yönelmek yahut onda istikamet üzere olmaktır. O zaman âyette, manevi terbiyede nihayete ulaşmış ârifler için, zikir ve semâ anında sakin olma ve hareket etmemeye bir delil vardır. Sanki o, Cüneyd-i Bağdâdî'nin, seyrü sülûkteki ilk haliyle nihayet haline işaret etmektedir.[268] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

267 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/404.

268 Ebû Muhammed Cerîrî'nin [rahmetullahi aleyh] naklettiği şu olay da bu söze destek vermektedir. Cerîrî der ki: "Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanındaydım. Aynı mecliste İbn Mesrûk ve başka insanlar da vardı. Orada biri kaside söylüyordu. İbn Mesrûk ve diğerleri ayağa kalkıp vecde gelmek için harekete başladılar. Cüneyd ise sakin bir şekilde oturuyordu. Ben kendisine, 'Efendim, sizde semâ için bir hareket yok!' dedim. Hazret bana şu âyeti okudu: *'Sen dağları görürsün, onları donuk (yerinde sabit) zannedersin; halbuki onlar akıp giden bulutlar gibi hareket halindedir'* (Neml 27/88). Bununla, kendisindeki cezbe ve vecd hallerinin içinde olduğunu, onları dıştan belli etmediğini anlatmaya çalıştı." Rivayet için bk. Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 122-123 (Beyrut 1998); *a.e.*: *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi), s. 191 (İstanbul: Semerkand, 2007).

İbn Lüb demiştir ki: "Âlimler, Allah Teâlâ'yı zikir anında ayağa kalkma konusunda farklı şeyler söylemişlerdir. Sûfiler (içinde bazıları) bunu mubah görmüşler, onu yapmışlar ve ona devam etmişlerdir. Bu yaptıklarına delil olarak da Allah Teâlâ'nın Ashâb-ı Kehf hakkında buyurduğu, *'O vakit gençler ayağa kalktılar ve 'Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabb'idir' dediler"* âyetini delil göstermişlerdir. Her ne kadar âyet, bunun dışında bir durumla ilgili ise de ona da delil olacak bir yönü vardır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ'nın, *"O akıl sahipleri ki ayakta, oturarak ve yanları üzeri yatarken Allah'ı zikrederler"* (Âl-i İmrân 3/191) âyeti, ayakta zikretmenin câiz olduğu konusunda açıktır.

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki:

"Bize rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sesli bir şekilde âh edip inleyen bir kimsenin yanından geçiyordu. Yanında bulunanlardan biri,

"Yâ Resûlallah, o gösteriş mi yapıyor?" dedi. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hayır, o Allah'a yönelmiş içli dua eden biridir" buyurdu.[269]

Oysa Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sesini yükselterek okuyan başka birine,

"Okuyuşunu Allah'a duyur, insanlara duyurmaya çalışma!" buyurdu; onda gördüğü hali hoş bulmadı. Çünkü o adam bunu gösteriş için yapıyordu. Halbuki Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], Ebû Musa el-Eş'arî'nin [radıyallahu anh],

"Beni dinlediğinizi bilseydim daha güzel okumaya çalışırdım"[270] dediğinde, ona bir şey demedi. Çünkü o, bu hususta güzel bir niyet ve iyi bir kasıt içinde bulunuyordu. Bunun için, her kimin, amelini ortaya koymada kastı güzel, niyeti hayır olursa onun yaptığı, amelini duyurma ve

---

269 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 581. Kısa bir rivayeti için bk. Ahmed, *Müsned*, 4/149; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/295 (nr. 813).

270 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 31; Müslim, Müsâfirîn, 235, 236; Tirmizî, Menâkıb, 56; Nesâî, İftitah, 83; İbn Mâce, İkame, 176; Dârimî, Salât, 171, Fezâilü'l-Kur'ân, 34.

insanlara gösterme olmaz; zira o kimse tamah ve övgü gibi dünyevî bir menfaatten kalbini tamamen çekmiştir."[271]

Ashâb-ı Kehf'in Mağaradaki Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, onların mağaradaki halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَاِذَا غَرَبَتْ
تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ
فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾ وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا
وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ
بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾

17. *(Orada bulunsaydın)* ***görürdün ki güneş doğduğu zaman mağaralarının sağına kayıyor, batarken de sol taraftan onlara vurmadan kendilerini terkediyordu. Halbuki onlar mağaranın genişçe bir yerinde bulunuyorlardı. İşte bu durum, Allah'ın âyetlerindendir. Allah kime hidayet verirse işte o, doğru yolu bulmuştur; kimi de hidayetten mahrum ederse artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.***

18. ***Onlar uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Biz onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış bir vaziyette yatmakta idi. Eğer onları görseydin, gördüklerinin dehşetinden dönüp kaçardın ve için korku ile dolardı.***

---

271 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb,* 1/133-134 (19. bölüm); *a.e.: Kalplerin Azığı,* 1/262-263 (İstanbul: Semerkand, 2003). Tefsirde, Mekkî'nin açıklamaları özetlenerek verilmiştir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, gençlerin mağaraya girdikten sonraki hallerini beyan etmek için buyuruyor ki: "Orada bulunsaydın *görürdün ki güneş doğduğu zaman,* onların içinde bulundukları *mağaralarının sağına kayıyor."*

Âyetteki *"görürdün ki"* ifadesinde hitap Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem] yahut âyete muhatap olmaya uygun olan herkesedir. Bundan kasıt, gerçekten bir görmeyi haber vermek değil, güneşin doğuşu ve batışı sırasında mağaranın durumunu bildirmektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Güneş batarken de mağaranın sol tarafından onlara isabet etmeden kendilerini terkediyordu."* Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın, onlar için bir keramet olarak güneşe hârikulâde bir şekilde yön vermesiyle oluyordu. Bir rivayete göre mağaranın sol tarafa düşen kapısı, Büyük Ayı yıldız kümesine bakıyordu.

"Halbuki onlar, mağaranın genişçe bir yerinde bulunuyorlardı." Aslında onlar, mağaranın içinde güneşin rahatça vuracağı geniş bir yerde bulunuyorlardı. Bununla birlikte Allah güneşi onlara dokundurmadan sağ ve sol taraflarından kaydırarak seyrettiriyordu.

"İşte bu durum, yani Allah'ın güneşin doğma ve batma sırasında güneş ışınlarını onlara vurdurmadan sağa sola kaydırarak seyrini devam ettirmesi, *Allah'ın âyetlerindendir."* O, yüce Allah'ın ilminin ve kudretinin kemalini, tevhidin faziletini ve tevhid ehlinin Allah katındaki kerametini gösteren mucizelerindendir.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Bu durum, Dakyanus'un mağaranın kapısını kapattırmasından sonra olmuştur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: O, mağaranın kapısının duvarla kapatılmasından önce ve sonra olmuştur. Çünkü kapı daha sonra yıkılmıştır. Mağaradaki gençler uyanıp kalktıkları zaman mağaranın kapısı yıkılıp açılmış idi. Âyetin zâhiri, "Bu durum hârikulâde bir olaydır" diyen kimsenin görüşünü tercih ettirmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah kime hidayet verirse işte o, doğru yolu bulmuştur;* yani o kimse kurtuluşu elde etmiştir."

Bu âyetten kasıt iki şey olabilir:

Birincisi, âyet Ashâb-ı Kehf'i övmekte, onların istedikleri şeyi elde ettiklerine şahitlik etmekte, onların Allah'tan bekledikleri ilâhî rahmetin üzerlerine yayılmasının ve en hayırlı sonucun hazırlanmasının gerçekleştiğini haber vermektedir.

İkincisi, bu âyet şuna dikkat çekmektedir: Bu tür mucizeler çoktur, fakat onlardan fayda gören sadece, Allah'ın kendisini muvaffak ettiği ve ondan ibret almaya sevkettiği kimselerdir.

"Allah kimi de hidayetten mahrum ederse, yani irade ve ihtiyarını o kula yönelterek kendisinde sapkınlık halini yaratırsa, *artık sen* ne kadar çaba harcasan da *ona doğru yolu gösterecek,* onu bahsedilen bu kurtuluşa ulaştıracak *bir dost bulamazsın."*

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Onları görsen,* gözleri açık olduğu için veya çokça sağa sola döndüklerinden *kendilerini uyanık sanırdın;* halbuki *onlar uykudadır. Biz onları,* uykularında *sağa sola çeviriyorduk."* Toprak, bedenlerinin kendine değen kısmını çürütmesin diye onları bazan sağ taraflarına, bazan sol taraflarına döndürüyorduk.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Eğer sağa sola çevrilmeselerdi, toprak bedenlerini çürütürdü."

Onların senede iki defa sağa sola çevrildikleri söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre senede bir defa aşure gününde çevriliyorlardı. Bunun dokuz senede bir gerçekleştiğini söyleyenler de olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış bir vaziyette yatmakta idi."* Onun mağaranın eşiğinde veya avlusunda yattığı da söylenmiştir.

Ashâb-ı Kehf'in köpeği hakkında denmiştir ki: Bu köpek, gençler mağaraya giderken yanından geçtiklerinde onların peşine takıldı, gençler onu defalarca kovdular fakat köpek geri dönmedi. Allah Teâlâ köpeği konuşturdu, köpek onlara,

"Ey Allah'ın dostları, benden korkmayın; ben gerçekten Allah'ın sevdiklerini seviyorum; siz uyuyun, ben sizi korurum" dedi.

Bir diğer görüşe göre o, bir çobanın köpeği idi. Gençler mağaraya giderken bu çobanının yanından geçtiler, çoban onların dinine tâbi olup kendilerine katıldı, köpek de onunla birlikte geldi.

Şöyle de denilmiştir: Bu köpek gençlere aitti; onlar için av yapar, ekinlerini korurdu.

Köpeğin rengi hakkında da farklı görüşler söylenmiştir: Onun kırmızı, sarı ve kızıl olduğu söylenmiştir.[272]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer onları görseydin,* gördüklerinin dehşetinden *dönüp kaçardın* ve Allah'ın onlara verdiği korkunç halden dolayı *için korku ile dolardı.*" Yahut onların bedenlerinin büyüklüğünden ve gözlerinin açık oluşundan içini korku sarardı. Onların gözü, konuşmak isteyen uyanık bir kimsenin gözleri gibi açıktı.

Hz. Muâviye'den [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Muâviye, Rum ülkesine (Anadolu'ya) gazâya gelince, Ashâb-ı Kehf'in bulunduğu mağaraya geldi,

"Şunların üzeri açılsa da kendilerine baksak!" dedi. Yanında bulunan İbn Abbas [radıyallahu anh],

"Bu senin için uygun değildir; Allah Teâlâ senden daha hayırlı olan peygamberini bile ondan menederek, '*Eğer onları görseydin,* gördüklerinin dehşetinden *dönüp kaçardın*' buyurdu." Hz. Muâviye bunu dinlemedi ve,

"Onların ne halde olduğunu öğrenmeden buradan ayrılmayacağım!" dedi. Sonra bir grup insana,

272 İbn Abbas [radıyallahu anh], Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin isminin "Kıtmîr" olduğunu söylemiştir (bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/154 [Beyrut 2002]).

"Gidin ve mağaranın içine bir bakın!" dedi. Onlar da denileni yaptılar. Mağaraya girmek istediklerinde, Allah bir rüzgâr gönderdi, rüzgâr onları dışarı fırlattı; korkudan içeri girip bakmaya güç yetiremediler."[273]

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendilerinden razı olsun, sûfîler, kalbi her şeyden kesip Allah'a bağlamada, O'nun dışındaki her şeyden gönlü çekip Allah'a sığınmada, Allah'tan alıkoyan her şeyden kaçmada, Allah'ın geniş rahmetini aramada ve her işte doğru ve hak olanı nasip etmesini istemede Ashâb-ı Kehf'e çok benzemektedir. Bundan dolayı, kutub Abdüsselâm b. Meşîş [rahmetullahi aleyh], meşhur salavat duasını, Ashâb-ı Kehf'in mağaraya sığındıkları zaman yaptıkları dua ile[274] bitirmiştir. Bunu, maddi şeylerden kaçıp gönlü tamamen Allah'a bağlamada onlara benzemek için yapmıştır.[275]

Sûfîler Ashâb-ı Kehf'e benzedikleri için, Allah onları da kendilerine eziyet etmek isteyen kimselerden korudu, onları nefislerini görmekten ve sadece kendilerini düşünmekten uzak tuttu, kendilerine sonsuz ihsanının ve kudretinin şaşılacak güzelliklerini müşahede ettirdi.

Sûfîlerin Ashâb-ı Kehf'e benzedikleri bir yön de şudur: Çok azı hariç, genelde sûfîler bir grupla yolculuk yaparken, muhakkak beraberlerinde kendilerini takip eden bir köpek bulunur. Ben bunu dervişlerle yolculuk yaparken, seferlerimizin çoğunda müşahede ettim. Bu, onların

---

273 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/110. Mana, Sa'lebî'nin rivayetine göre verildi. İbn Acîbe'nin [rahmetullahi aleyh] aldığı rivayette, rüzgârın onları yaktığı söylenmektedir. Aynı rivayet Begavî, Beyzâvî ve Ebüssuûd'da geçmektedir. Beyzâvî üzerine hâşiye yazan Konevî de rüzgârın onları yaktığını değil geri çıkarttığını söyleyen rivayeti daha doğru bulmuştur. Konevî ayrıca demiştir ki: "Bu rivayet, Ashâb-ı Kehf'e ait mağaranın Anadolu Tarsus'ta olduğunu söyleyenlerin görüşünü kuvvetlendirmekte ve onun Endülüs'te olduğunu söyleyenlerin görüşünün zayıflığı göstermektedir, çünkü Hz. Muâviye Endülüs'e hiç gitmemiştir" (bk. Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 12/40-41).

274 Ashâb-ı Kehf'in yaptığı dua şu manadadır: "*Rabbimiz! Bize tarafından bir rahmet ver ve bize şu işimizde doğruluk ve muvaffakiyet ihsan et*" (Kehf 18/10).

275 Abdüsselâm b. Meşîş'e ait bu salavat, İmam Abdülganî Nablûsî tarafından şerhedilmiştir. Şerh, İbn Atâullah-ı İskenderî'ye ait *Unvânü't-Tevfîk fî Âdâbi't-Tarîk* isimli eserin ekinde basılmıştır (bk. İskenderî, *Unvânü't-Tevfîk*, s. 61-84, Halep 2002). Aynı salavat, müfessirimiz İbn Acîbe tarafında da şerhedilmiştir.

Ashâb-ı Kehf'e benzemelerinin tam olarak gerçekleşmesi için oluyordu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ashâb-ı Kehf'in Uykudan Uyanmaları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Ashâb-ı Kehf'in uykudan uyanmalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَٓاءَلُوا بَيْنَهُمْۜ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْۜ
قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍۜ قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْۜ فَابْعَثُٓوا اَحَدَكُمْ
بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ اِلَى الْمَدٖينَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَٓا اَزْكٰى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ
مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدًا ﴿١٩﴾ اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ
يَرْجُمُوكُمْ اَوْ يُعٖيدُوكُمْ فٖي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُٓوا اِذًا اَبَدًا ﴿٢٠﴾

19. ***Böylece biz, birbirlerine sormaları için onları uyandırdık: İçlerinden biri, "Ne kadar kaldınız?" dedi. Bir kısmı, "Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık" dediler. Bir kısmı da, "Rabb'iniz, kaldığınız müddeti en iyi bilir. Şimdi siz, içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın,*** *(şehrin)* ***hangi yiyeceği daha temiz ise size ondan yiyecek getirsin; sadece çok dikkatli olsun ve sakın sizi kimseye sezdirmesin" dediler.***

20. ***"Eğer onlar sizi farkederlerse sizi ya taşlayarak öldürürler yahut kendi dinlerine çevirirler; o zaman ebediyen kurtulamazsınız."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Biz, onları uyutup cesetlerini bela ve bozulmadan koruduk; bu bizim kudretimizin mükemmelliğine bir delildir. *Aynı şekilde, birbirlerine sormaları için onları uyandırdık."* Açıklanan sonsuz hikmetler onların uyanmasına bağlı idi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, hallerini ve Allah'ın kendilerine yaptıklarını yakînen bilsinler de böylece Allah'ın kudretinin mükemmelliğine imanları artsın, öldükten sonra dirilmeyi görsünler ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetlere şükretsinler diye onları uyandırdık.

"İçlerinden biri ki bu, reisleri olan Meksileyminyâ'dır, onlara, 'Uykunuzda *ne kadar kaldınız?'* dedi." O belki de bunu, hepsinde gördüğü normal halin dışındaki değişiklikten dolayı söyledi.

"Bir kısmı, 'Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık' dediler." Onların böyle söyleme sebebi şuydu: Onlar mağaraya sabah erkence girdiler, uyanmaları ise günün sonunda olmuştu. Bunun için önce, *"Bir gün kaldık"* dediler, sonra güneşin batmadığını görünce, *"Yahut günün bir kısmı kadar kaldık"* dediler. Bunu zannı galiplerine göre söylediler; dolayısı ile yalan söyledikleri düşünülemez.

"Onlardan *bir kısmı da,* ortada görülen delile, tırnaklarının ve saçlarının uzamasına bakarak, *'Rabb'iniz, kaldığınız müddeti en iyi bilir'* dediler." Yani ne kadar kaldığınızı siz bilemezsiniz, onu sadece Allah Teâlâ bilir, dediler. Bu onların, öncekilere, bu konuda güzel olan edeple cevap vermesidir. Sözlerine şöyle devam ettiler:

"Şimdi siz, içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin ..." Yani ne kadar kaldığınızı konuşmayı bırakın, şu anda mühim ve gerekli olan işe yönelin.

"Şu gümüş parayla" ifadesi, onun günlük yiyecek satın almak için hazırlanan bir para olduğunu gösteriyor. Ayrıca, gümüş paranın yanlarında taşınması, azık edinmenin tevekküle aykırı olmadığına delildir. Peygamberimiz de [sallallahu aleyhi vesellem], ibadet için Hira dağına (Cebelinur) gittiğinde, yanında azık bulundururdu.

Sonra şöyle dediler: *"Baksın,* şehirde *kimin yiyeceği daha temiz,* helâl, hoş yahut daha fazla ve daha ucuz *ise size o temiz yiyecekten rızık getirsin; sadece çok dikkatli olsun.* Tanınmamak için şehre girişte ve yiyecek satın alırken iyice gizlenmeye çalışsın. *Sakın sizi kimseye sezdirmesin;* sizi ve yerinizi şehirden kimseye haber vermesin! Yahut buna sebep olacak bir iş yapmasın!

İçlerinden bunların yapılmamasını isteyen şahıs, sebebini şöyle açıkladı:

"*Eğer onlar sizi farkederlerse* sizi öğrenirler yahut bu şehir insanları sizi ele geçirirse, bu halinizde devam ederseniz *sizi ya taşlayarak öldürürler* yahut sizi kendi dinlerine çevirirler; sizi zorla kendi bâtıl dinlerine sokarlar." Allah Teâlâ'nın şu âyeti bu durumu ifade etmektedir:

"*Kâfirler, peygamberlere dediler ki: Ya sizi memleketimizden çıkarırız ya da bizim dinimize dönersiniz*" (İbrahim 14/13).

Şöyle denilmiştir: Bu gençler önce onlarla aynı dinden idiler; sonra hak için kendilerine muhalefet ettiler.

Konuşan şahıs sözünü şöyle tamamladı: "Zorlama ve cebirle de olsa, eğer onların dinine girerseniz, *o zaman,* dünyada ve ahirette *ebediyen kurtuluşa eremezsiniz.*"

Bu sözde, onları böyle bir işten şiddetli bir şekilde sakındırma vardır.

19-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, Ashâb-ı Kehf'e yaptığımız gibi, bize yönelenleri, gaflet ve cehalet uykusundan uyandırırız. Bunu birbirlerine hallerini sormaları, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği manevi uyanıklık ve tembellikten kurtuluş nimetini tanımaları için yaptık. Onlar, gaflet uykusundan uyandıklarında, boş ve bâtıl üzere geçen günlerini çok kısa bulurlar; çünkü gaflet günlerinin süresi uzun olsa da manevi ihsanları (bereketi ve hayrı) çok azdır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Nice ömürler vardır ki süresi uzundur, fakat manevi ihsanları (bereket ve hayrı) azdır."

Manevi uyanıklık zamanı ise böyle değildir; onun süresi az olsa da hayrı ve bereketi çoktur. O, maddi süre olarak kısadır, ancak manevi olarak uzundur. Bunun için yine *Hikem* adlı eserde der ki:

"Nice ömürler vardır ki gün olarak süresi azdır, fakat manevi desteği (bereketi ve hayrı) çoktur."

Yine İbn Atâullah-ı İskenderî der ki: "Ömrüne bereket verilen kimse, kısa zamanda Allah Teâlâ'nın ihsanlarından öyle şeyleri elde eder ki söz ve işaretle ifade edilemez."

Cenâb-ı Hakk'a yönelen kullar, bedenlerinin günlük gıdasını temin etmek istediklerinde, onun en hoş, en temiz, en helâlini ararlar. Gerçekten helâl yemek, kalbi nurlandırır, âzalara taat için dinçlik verir. Onlar rızkı, kimseye sıkıntı vermeden, hırs göstermeden ve zorluğa girmeden sakince elde ederler.

Allah Teâlâ, kendisine yönelenleri, zatının sırlarından gizli sırrına vâkıf ettiğinde, onlar bunu gizlemede son derece gayret gösterirler; öyle ki onu, insanlardan ona ehil olmayan hiç kimseye hissetmezler. Çünkü onlar, eğer bu sırrı başkalarına açarlarsa ya onları taşlayıp öldürürler ya da sûfîlerin yolundan dönmeye zorlayarak kendi dinlerine (yollarına ve hallerine) döndürürler. O zaman, onların yoluna dönen kimse asla iflah olmaz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın özel yardımıyla mümkündür.

İnsanların Ashâb-ı Kehf'ten Haberdar Olması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, şehir insanlarının Ashâb-ı Kehf'ten haberdar olmasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ
فِيهَاۚ اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَاناًۜ رَبُّهُمْ اَعْلَمُ
بِهِمْۜ قَالَ الَّذ۪ينَ غَلَبُوا عَلٰٓى اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِداً ﴿٢١﴾ سَيَقُولُونَ
ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْۚ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْماً بِالْغَيْبِۚ

وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا
قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا ۝٢٢

21. ***Böylece (insanları) onlardan haberdar ettik ki Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu, kıyametin gerçekleşmesinde hiçbir şüphe bulunmadığını bilsinler. O zaman insanlar aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Bazıları, "Üzerlerine bir bina yapın; Rab'leri onları daha iyi bilir" dediler. Onların durumuna hâkim olanlar ise, "Bizler, muhakkak onların üzerine bir mescid yapacağız" dediler.***

22. ***Bazıları, gayb hakkında tahminle, "Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir" diyecekler. Bazıları da, "Onlar beş kişidir; altıncıları köpekleridir" diyecekler. Kimileri de, "Onlar yedi kişidir; sekizincileri köpekleridir" der. De ki: "Onların sayısını en iyi Rabbim bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok az kimse vardır." Öyle ise onlar hakkında, sana açıklananın dışında münakaşaya girme ve onlar hakkında Ehl-i kitap'tan hiçbirine bilgi sorma!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Böylece biz,* Ashâb-ı Kehf'i uyuttuğumuz ve sonra onları imanları artsın diye uykudan uyandırdığımız gibi; *insanları onlardan haberdar ettik ki* o vakitte yaşayan insanlar, *Allah'ın vaadinin hak olduğunu* bilsinler." Yani O'nun öldükten sonra diriltme, amellere sevap ve azap şeklinde karşılık verme vaadinin gerçek olduğunu, Allah'ın sözünden dönmeyip onu muhakkak yerine getireceğini bilsinler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'ın vaadinin sabit olduğunu, onu geri çevirecek kimsenin bulunmadığını bilsinler. Çünkü Ashâb-ı Kehf'in önce uyutulup uzun bir aradan sonra uyandırılması, ölüp sonra diriltilen kimsenin haline benzemektedir.

"Yine *bilsinler ki kıyametin gerçekleşmesinde hiçbir şüphe yoktur."* O kıyamet, Allah'a hesap vermeleri ve amellerinin karşılığını almaları için bütün insanların öldükten sonra diriltildiği vakittir. Onda, onun meydana gelmesinde hiçbir şüphe yoktur. Şüphesiz yüce Allah'ın, Ashâb-ı Kehf'i uykuya daldırıp onları, bedenlerini bozulma ve dağılmadan koruyarak 300 küsur sene o halde tuttuğuna, sonra onları uykudan uyandırıp eski hallerine döndürdüğüne şahit olan bir kimsede, Allah Teâlâ'nın vaadinin hak olduğu, O'nun kabirlerdekileri dirilteceği ve kendilerine amellerinin karşılığını vereceği konusunda hiçbir şek ve şüphe kalmaz.

"İnsanları Ashâb-ı Kehf'in halinden haberdar ettiğimizde, *onlar aralarında durumlarını tartışıyorlardı."* O zamanki insanlar, öldükten sonra dirilme konusunda değişik görüşlere sahipti. Bir grup bunu kabul ediyor, diğer bir grup ise inkâra gidiyordu. Bazıları, "Öldükten sonra sadece ruh diriltilir" diyor; bazıları ise, "Bedenle ruh birlikte diriltilir" diyordu.

Rivayet edildiğine göre, o zaman şehrin hükümdarı salih bir insandı. Şehri yirmi sekiz sene yönetti. Sonra şehir insanları, daha önce geçtiği gibi öldükten sonra dirilme konusunda görüş ayrılığına düştüler. Bunun üzerine hükümdar evine girdi, kapılarını kapattı, üzerine bir cübbe giydi, külün üzerine oturdu, Rabb'inden hak olan durumu kendisine açması için yalvardı.

O sırada Allah Teâlâ, mağaranın bulunduğu şehirde yaşayan bir adamın kalbine, Dakyanus'un ağzını kapattırdığı mağaranın ağzını açıp orayı koyunları için kalma yeri yapma fikrini attı. Adam mağaranın kapısını açarken, Allah Teâlâ Ashâb-ı Kehf'i uyandırdı; sonra aralarındaki konuşma cereyan etti.

Rivayet edildiğine göre şehre gönderilen adam, yiyecek satın almak için elindeki parayı çıkardı. Üzerinde Dakyanus'un resmi vardı; bunu gören insanlar, parayı getiren kimsenin bir hazine bulduğunu sanarak onu hükümdarlarına götürdü. Genç, hükümdara başlarından geçen olayı anlattı. Orada bulunanlardan bazıları,

"Bizim babalarımız, bazı gençlerin dinlerini korumak için Dakyanus'tan kaçtıklarını anlatırlardı; bunlar o gençler olabilir!" dediler. Bu-

nun üzerine hükümdar, mümin-kâfir şehir insanlarıyla birlikte mağaranın bulunduğu yere gittiler; oraya girip kendileriyle konuştular. Sonra gençler hükümdara,

"Seni Allah'a emanet ediyoruz ve seni, insanların ve cinlerin şerrinden korumasını diliyoruz" diyerek yerlerine döndüler ve orada öldüler. Hükümdar onların üzerine elbisesini attı ve onların her biri için altından bir tabut yaptırdı. Sonra hükümdar gençleri rüyasında gördü, gençler altından tabutu hoş bulmadıklarını belirttiler. Bunun üzerine hükümdar tabutlarını çınar ağacından yaptırdı ve mağaranın kapısının önüne bir mescid bina ettirdi.

Diğer bir rivayette şöyle denmiştir: İnsanlar, yiyecek almak için şehre inen gençle birlikte mağaranın önüne gelince genç, "Sizler yerinizde durun, ben içeri girip haber vereyim ki korkmasınlar" dedi ve içeri girdi. Genç içeri girince, mağaranın girişi Allah tarafından dışarıdakilere görünmez hale getirildi. Bunun üzerine oraya bir mescid yaptılar.

Şöyle denilmiştir: İnsanların hakkında tartıştığı durum, gençlerin uyandırılmadan önceki haliydi. Yani insanlar, aralarında gençlerin durumunu ve onların Dakyanus ile aralarında geçen korkunç halleri konuşup duruyordu. İnsanlar onların başından geçen kıssayı, masallardan ve insanların ağzında dolaşan hikâyelerden öğrenmişti. İşte onlar, bu gençlerin durumunu tartışıp dururken, biz onlardan kendilerini haberdar ettik; böylece gördüklerini gördüler, sonra gençler öldüler. Bunun üzerine bazıları,

"Üzerlerine, mağaranın kapısına bir bina yapın ki insanlar onların yanına ulaşamasın" dediler ve onların makamını muhafaza edip kendilerini korumak için, mağaranın girişine bir bina yaptılar. Sonra, *"Onları en iyi Rab'leri bilir"* dediler. Onlar sanki onların soylarını, sayılarını ve mağarada uzun süre nasıl kaldıklarını bilmekten âciz kaldıklarında, böyle diyerek işin aslını, bütün gaybı bilen Allah'a havale ettiler.

"Onları en iyi Rab'leri bilir" sözü, gençler hakkında tartışan insanlara değil, Allah Teâlâ'ya da ait olabilir. O zaman bu söz, Ashâb-ı Kehf hakkında tartışmaya giren grupların sözünü ret için söylenmiş olur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların işlerine hâkim olanlar, 'Bizler, muhakkak onların üzerine bir mescid yapacağız' dediler."* Bunu diyenler, hükümdar ve o zamanki hak dine inanmış müslümanlardı. O zamanda duruma ve idareye hâkim olan onlardı. Kıssada geçtiği gibi hükümdar, mağaranın kapısının önüne içinde namaz kılınan bir mescid yaptırdı.

Sonra, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında, Medine'ye gelen Necran hıristiyanları ile müslümanlar arasında, Ashâb-ı Kehf'in sayısı hakkında tartışma cereyan etti. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Bazıları, 'Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir' diyecekler." Bunlar, hıristiyanların Yakubiyye fırkasıdır. Onların başkanı Seyyid dedikleri zattı. Bu sözü, yahudilerin söylediği de rivayet edilmiştir.

"Bazıları da, 'Onlar beş kişidir; altıncıları köpekleridir' diyecekler." Bu da hıristiyanlardan Nestûriyye fırkasının sözüdür. Onların başkanı da Âkıb dedikleri zattı.

"Onlar bunu işin hakikatini bilmeden söylediler."

Bu âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, hakikatine ulaşmadan, gayb hakkında zan ile söz ediyorlar.

"Kimileri de, 'Onlar yedi kişidir; sekizincileri köpekleridir' der. Bunu da vahiy yoluyla öğrenerek müslümanlar söylediler. Onların söylediği hakkında, gayb hakkında tahminle haber vermek denmedi.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyurdu ki: "Ey Muhammed, hakkı ortaya koymak ve ilk iki grubun sözünü reddetmek için *de ki: Onların sayısını en iyi Rabbim bilir.* Onların sayısı hakkında en kuvvetli ilim Rabbim'e aittir. İnsanlardan *onlar hakkında bilgisi olan çok az kimse vardır."* Allah Teâlâ onları bu ilme, deliller veya ilham yoluyla ulaştırmıştır.

İbn Abbas [radıyallahu anh], "Ben de o az insanlardanım" demiş ve âyetten hareketle, mağaraya sığınan gençlerin sayısının yedi, sekizin-

cilerinin ise köpekleri olduğunu, çünkü âyette onların sözü için, gayb hakkında tahminle konuşmak denmediğini söylemiştir.[276]

Hz. Ali'den şöyle rivayet edilmiştir: "Onlar yedi kişi olup isimleri şöyledir: Yemlihâ. O, gümüş para ile şehre yiyecek almaya giden zattır. Mekselminâ. Bu, onların en büyükleri olup onlar adına kralla konuşan kimsedir. Meşlînâ. Taberî'nin rivayetinde bunun yerine Mecseysiyâ zikredilmiştir. Bu üçü, şehirden ayrılmadan önce kendi zamanlarındaki hükümdarın sağında bulunan vezirleri idi. Onun solunda ise şunlar bulunuyordu: Mernûş, Debernûş ve Ceşâznûş. Hükümdar işlerini bu altı kişiyle istişare ederdi. Yedincileri ise Dakyanus'tan kaçtıkları sırada yolda kendilerine tâbi olan çobandır. Onun ismi de Kefeştatayûş idi.[277]

İbn Atıyye el-Endelüsî, bu isimleri Taberî'den naklederek hepsinin Arapça'nın dışında yabancı isimler olduğunu belirtmiş ve onları tanıtan senedin zayıf olduğunu söylemiştir.[278] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Öyle ise onlar hakkında, sana açıklananın dışında münakaşaya girme"* Onların hali ve sayıları hakkında sadece vahiyle bildirileni söyle, üzerine bir şey ekleme. Bunu yaparken de onun ilmini Allah'a havale et (en iyisini Allah bilir de). Bu konuda derin münakaşalara dalıp onların cehaletini açıklama, hatalarını ortaya çıkarıp kendilerini utandırma; çünkü böyle yapmak senin güzel ahlâkını zedeler.

"Ve onlar hakkında bilmeden ileri geri konuşan *Ehl-i kitap'tan hiçbirine bilgi sorma!"* Şüphesiz sana vahyedilende, bilinmesi gerekli olan her şey vardır; başkasına ihtiyaç bırakmaz. Hem onların bu konuda doğru bir bilgisi yoktur.

---

276 İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 15/219; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/112; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/375-376.

277 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/165-166; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/375-376.

278 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/498.

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, velileri hakkında uyguladığı kanunu şudur: Cenâb-ı Hak, velilerini önce, kendilerine bir rahmet olarak insanlardan gizler; çünkü eğer onları manevi seyrin başında insanlara açıklasaydı, insanlar onları fitneye düşürür ve eski hallerine geri döndürürlerdi. Onlar, mâsivadan (her türlü günah ve perdelerden) tam olarak kurtulup Cenâb-ı Hakk'ı tanıma ve müşahedede temkin halini elde ettiklerinde, yüce Allah, hakkında saadet dilediği ve huzuruna ulaştırmak istediği kimseleri onlardan haberdar eder. Bunu insanların şunu bilmesi için yapar: Allah Teâlâ'nın, her devirde, kendileriyle âlemin nizamını muhafaza ettiği belli sayıdaki velilerini bulundurmasıyla ilgili vaadi haktır. Onların gitmesiyle âlem harap olur, kıyamet kopar; bunda hiç şüphe yoktur.

Âyette şuna da dikkat çekilmektedir: Kulun bilmediği konulara dalması kınanacak bir şeydir. Kulun her şeyde, o şeyin asıl ilmini Allah'a havale etmesi ise övülecek bir durumdur. En iyisini Allah Teâlâ bilir.

Ashâb-ı Kehf Kıssasının Sonu ve Önemli Edepler

Cenâb-ı Hak önceki âyette, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] gerçek açıklandıktan sonra, insanlarla mücadeleye girmekten nehyetti. Bundan sonra, bazı edepleri ve kıssanın sonunu anlatarak şöyle buyurdu:

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايْءٍ اِنّ۪ي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًاۙ ﴿٢٣﴾ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُۘ
وَاذْكُرْ رَبَّكَ اِذَا نَس۪يتَ وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّ۪ي لِاَقْرَبَ مِنْ
هٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُوا ف۪ي كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِن۪ينَ وَازْدَادُوا
تِسْعًا ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواۚ لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اَبْصِرْ
بِه۪ وَاَسْمِعْۜ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَلِيٍّۘ وَلَا يُشْرِكُ ف۪ي حُكْمِه۪ٓ اَحَدًا ﴿٢٦﴾

23. Herhangi bir şey için, "Onu muhakkak yarın yapacağım" deme!

24. Sadece, "Allah dilerse yapacağım" de. Unuttuğun zaman, Rabb'ini zikret ve, "Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır" de.

25. Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar ve buna dokuz yıl daha eklediler.

26. De ki: "Onların ne kadar kaldıklarını en iyi Allah bilir. Göklerin ve yerin gaybı O'na aittir. O ne güzel görür, ne güzel işitir. Onların, O'ndan başka bir dostu yoktur. O, hükmünde hiç kimseyi ortak etmez."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Karar verdiğin *bir şey için, 'Onu muhakkak yarın yapacağım' deme!"* Yarın ifadesi, mutlak olarak gelecek zaman manası taşır; yarın ve daha sonrası için kullanılması uygundur. Çünkü bu sûrenin iniş sebebi de bunu göstermektedir. Şöyle ki yahudiler Kureyş'e,

"O Peygamber'e ruh, Ashâb-ı Kehf ve Zülkarneyn hakkında soru sorun" dediler. Onlar da Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bunlar hakkında sorduklarında, Allah Resûlü, "Yarın size haber veririm" buyurdu, fakat "inşallah" demedi. Bunun üzerine kendisine vahiy gecikti. Bu durum kendisine ağır geldi. Kureyş yaygara çıkarıp onu yalanladı. Siyer âlimlerinin belirttiği gibi, on dört gün sonra veya ona yakın bir süre geçince bu sûre nâzil oldu.[279]

Mana şudur: Herhangi bir durumda veya herhangi bir vakitte, bir iş yapmak istediğinde, bilindiği şekilde "inşallah" demeden, "Onu yapacağım" deme! İnşallah demek, "Allah izin verirse" demektir. Şüphesiz unutmak da Allah Teâlâ'nın dilemesiyle olmaktadır.

---

279 bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* 1/222-226 (Beyrut 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/357-358.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: "*Unuttuğun zaman*, yani eğer unutursan, hatırlayınca, 'inşallah' diyerek *Rabb'ini zikret*; böylece sözünü tamamla."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Eğer kişi yemin etmişse, yeminini bozmadığı sürece, bir sene sonra hatırlasa da 'inşallah' diyebilir."[280]

Bu söz, "inşallah" demenin daha sonra olmasını câiz görmektedir. Fakihlerin geneli, bunun aksi görüştedirler, çünkü eğer böyle yapmak geçerli olsaydı, o zaman boşama ve köle âzat etme kesinleşmez, söz sahibinin doğru veya yalan söylediği bilinmezdi. Hükmü değiştiren "inşallah" sözü ise verilen hükmün peşinden söylenendir.

Âyetteki mananın şu olması da câizdir: "İnşallah" demeyi unuttuğun zaman, Rabb'ini tesbih ve istiğfarla zikret. Bu, zikre daha fazla teşvik içindir.

Bir diğer mana: Sana bir unutma hali ârız olunca, bunu telafi etmek için Rabb'ini zikret. Bunun, unutularak terkedildikten sonra, hatırlandığı anda namaz kılmayı içine aldığı da söylenebilir. Bu konudaki diğer açıklamalar, âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecek.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır*, onu yapmaya muvaffak eder, *de*." Yani umarım Rabbim, insanları irşad etmesi ve hakka delil olması için, benim peygamberliğimi gösteren, Ashâb-ı Kehf'in haberinden daha açık ve anlaşılır olan delil ve âyetlere beni ulaştırır. Şüphesiz yüce Allah bunu yaptı; şöyle ki: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden çok önce yaşayan peygamberlerin kıssalarından daha açık ve büyük mucizeler verdi. Ayrıca ona, kıyamete kadar gelecek zaman içinde meydana gelecek hadiseleri ve gayba ait şeyleri haber verdirdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Umarım Allah beni, unutulan şeyden daha doğru ve daha hayırlı bir şeye ulaştırır. Yani beni, benim için unutulan şeyden daha hayırlı olana ulaştırır. İnsanın bazan bir şeyi unutma-

280 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/346 (Beyrut 1998). Kurtubî'nin naklinden az bir ekleme yapıldı (Mütercim).

sı, kendisi için hatırlamaktan daha hayırlı olabilir. Çünkü o durumda, Allah Teâlâ'nın her şeydeki kahrı (hâkimiyeti), yarattıklarından hiçbirine ihtiyacı olmadığı ve O'nun, haktan yüz çevirenin yüz çevirmesine, yönelenin de yönelmesine hiç aldırış etmediği ortaya çıkmaktadır.

Âyete verilen diğer bir mana şudur: Umarım Rabbim beni, Ashâb-ı Kehf'i ulaştırdığı yoldan daha açık ve daha doğru yola ulaştırır. Cenâb-ı Hak bunu da yaptı. Şöyle ki Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem], müşrikler istemese de bütün dinlere üstün kıldığı en sağlam dine ulaştırdı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar mağaralarında,* uyku halinde yaşayarak *üç yüzyıl kaldılar ve buna dokuz yıl daha eklediler."*

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ehl-i kitaba göre onlar mağarada güneş hesabına göre 300 sene kaldılar. Allah Teâlâ onların ay hesabına göre kaldıkları süreyi belirtti. Her iki takvim arasında her 100 senede üç sene fark vardır. Böylece, ay hesabına göre mağarada kaldıkları süre farkı, 300 senede dokuz sene yapar (Bu da toplam 309 sene eder)."[281]

"De ki: Onların mağarada *ne kadar* süre *kaldıklarını en iyi Allah bilir. Göklerin ve yerin gaybı,* onlarda gizli olan şeylerin ilmi ve içinde olanların halini bilmek *O'na aittir. O ne güzel görür, ne güzel işitir."* O'nun görmesi ve işitmesi, idraklerin ötesindedir; çünkü Cenâb-ı Hakk'ı hiçbir şey perdelemez, hiçbir şey O'na engel olmaz. Yüce Allah için bir şeyin latif (gözle görülemeyecek) olmasıyla katı olması, büyük veya küçük, açık veya gizli olması arasında bir fark yoktur.

"O ne güzel görür, ne güzel işitir" âyeti, hayret ve şaşırma ifade etmektedir. Bu durum Cenâb-ı Hak için mecazidir. Allah için hakiki manada hayret edilecek bir şey yoktur. Çünkü hayret sadece, sebebi gizli olan bir şeyde olur. O, hayrette kalan kimsenin, alışmadığı bir şeyi görmesi anında, kendisine gelen dehşet ve ürpertinin sonucudur. Allah Teâlâ böyle bir durumdan yüce ve uzaktır. Buna göre âyetin manası, daha önce geçtiği gibi, Cenâb-ı Hakk'ın işitip görmesiyle her şeyi kuşattığını mübalağa ile anlatmaktır.

---

281 bk. Begavî, *Medlimü't-Tenzil,* 3/158 (Beyrut 2002).

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlar için*, yani göklerdeki ve yerdekiler için *O'ndan başka*, işlerini üstlenecek ve kendilerine yardımcı olacak *bir dost yoktur*. *O*, gayb ilminde verdiği *hükmünde onlardan hiç kimseyi ortak etmez*; onlardan hiç kimseyi kendi işine ve hükmüne karıştırmaz."

Âyetin diğer bir okuyuşa göre manası şudur: Ey muhatap, Allah'ın hükmüne ve idaresine mahlûkattan hiçbirini ortak etme; çünkü, o varlığın (Allah'ın dilemesi dışında kendi başına yapabileceği) hiçbir fiil ve yetkisi yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

23-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetin işaretinde, sûfîlerin sahip oldukları vasıflardan beş tanesi bulunmaktadır. Bunlar, şunlardır:

1. Çekişme ve münakaşayı terketmek. Bu sadece, hakkın ortaya çıkması ve hak olan şeyin belli olması için, karşılıklı müzakere ve fikir alışverişi şeklinde olabilir. Bu da herhangi bir sözlü çekişme ve tartışma olmaksızın, kolaylık, yumuşaklık ve kalp selâmeti içinde olmalıdır.

2. Ortaya konan müşkül işlerde, işin aslını sâfi kalplere sormak. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Sana müftüler fetva verseler de sen kalbine sor! İyilik, kalbin huzur ve sükûnet bulduğu şeydir. Kötülük ise içi rahatsız eden ve kalbi tereddüde iten şeydir."[282]

Kendisinden fetva istenecek kalpler, Allah'ın zikriyle nurlanmış ve O'ndan başkasından yüz çevirmiş sâfi kalplerdir. Şüphesiz, kalp bu vasfa sahip olunca, orada sadece hak tecelli eder, o kalp sadece hak ile sakin olup huzur bulur. Dünya sevgisine ve hevâya dalmış kalpler ise böyle değildir; böyle bir kalp sadece hevâsına uygun fetva verir.

3. İşi Allah Teâlâ'nın dilemesine havale etmek, ilâhî kazânın ortaya koyduğu şeylere rıza göstermek. Şöyle ki Hak adamı sadece Allah'ın di-

---

282 bk. Ahmed, *Müsned*, 4/227; Dârimî, Büyû, 2; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1586-1587; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/175-176. Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde hadis, "kalbine sor" yerine, "nefsine (kendine) sor" şeklindedir.

lemesiyle bir şeye niyet eder ve bir şeyi yapmaya karar verir. Ondan sonra da Allah'ın yaptığına bakar. *Hikem* sahibi İbn Atâullah-ı İskenderî'nin dediği gibi akıllı kimse, sabaha çıkınca Allah'ın kendisine ne yaptığına bakar. Cahil kimse ise sabaha çıkınca, nefsinin ne yaptığına bakar.

4. Zikredilen zattan (yüce Allah'tan) başka her şeyi unutana kadar zikir ve fikir ile meşgul olmak. Hak Teâlâ, *"Unuttuğun zaman Rabb'ini zikret"* buyurdu. Yani O'ndan başkasını unuttuğun zaman Rabb'ini zikret, işte o zaman gerçekten zikreden olursun. Hakiki zikir, zikreden kimsenin kendi nefsini, resmini ve cismini görmekten uzak olduğu zikirdir. Böyle olursa, gönlünün ileri derecede Hak'ta fâni olmasından dolayı, onun dilinde konuşan Hak Teâlâ olur. Bu, bir terbiye şeyhini bulan ve onun sohbetine sımsıkı sarılan kimse için müşahede edilecek bir durumdur.

5. Hidayet yolunda ve yakîn halinde manevi terakki ve artışın peşinde olmak. Sûfînin, ulaştığı her makamdan daha yüksek olan makamı talep etmesi gerekir. Allah Teâlâ'nın ilminin ve azametinin nihayeti yoktur (Onun için elde edilecek manevi makamların da sonu yoktur). Âyetin beyanıyla de ki: Umarım ki Rabbim beni, sahip olduğumdan daha doğru ve kendisine daha yakın olana ulaştırır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hidayet Kitabını Oku

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, bütün doğruların ve hakkın kaynağı olan ve akıl sahiplerini hidayete en fazla yaklaştıran kitabını okumayı emrederek şöyle buyurdu:

وَاتْلُ مَآ اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَۚ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِه۪ۚ وَلَنْ

تَجِدَ مِنْ دُونِه۪ مُلْتَحَداً ﴿٢٧﴾

27. Rabb'inin kitabından sana vahyedileni oku. Onun kelimelerini değiştirecek bir güç yoktur. O'ndan başka bir sığınak da bulamazsın.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'inin kitabından sana vahyedileni oku."* Onu indiği şekliyle oku. Onların, *"Bundan başka bir Kur'an getir"* (Yunus 10/15) sözlerine kulak asma!

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun hükümlerine tâbi ol.

"Onun kelimelerini değiştirecek bir güç yoktur." Onu başka bir kitaba çevirmeye gücü yetecek hiç kimse yoktur.

Bir diğer mana: Onun, kendisine muhalefet edenlere vaat ettiği azabı değiştirecek hiç kimse yoktur.

"O'ndan başka bir sığınak asla bulamazsın." Yani bir felaket ve zorluk anında kendisine yönelip sığınacağın bir sığınak bulamazsın.

Âyete şu mana da verilmiştir: Olmaz ya, bilfarz, eğer sen onu değiştirecek ve sana indirilen şeylere muhalefet edecek olsan, Allah'tan başka kendisine sığınacak bir yer bulamazsın. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

27. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kur'an, bütün dertlerin şifasıdır. Kime, maddi veya manevi, dünya veya ahiretiyle ilgili bir zorluk ve sıkıntı geldiğinde Kur'an'a koşar, onu okuyarak ve onunla namaz kılarak Allah'a yönelirse bir genişlik bulur, kendisini Allah'a yaklaştıran bir hali elde eder.

Allah'ın kelâmına sığınmak, Allah Teâlâ'ya sığınmaktır. Şüphesiz Hak Teâlâ, kelâmını okuma sırasında kalplere, onların safiyeti derecesinde tecelli eder. Kim de bir sıkıntı anında Allah'tan başkasına sığınırsa onun ümidi boşa gider, çabası zayi olur. Hak Teâlâ, "O'ndan başka asla sığınacağın, yani kendisine yönelip korunacağın bir yer bulamazsın" buyurmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İhlâslı Kullarla Olmaya Sabret

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kitabını okumada, dine yardımda ve onunla amelde kendisine yardımcı olan fakirlerin sohbetinde bulunmaya sabretmesini emrederek şöyle buyurdu:

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ
وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ
مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ اَمْرُهُ فُرُطًا ﴿٢٨﴾

28. Sabah akşam Rab'lerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte bulunmaya sabret. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini zikrimizden gafil kıldığımız, kötü arzularına uyan ve işi gücü aşırılık olan kimseye itaat etme!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sabah akşam Rab'lerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle,* O'na ibadet yapanlarla *birlikte bulunmaya sabret."*

Âyetteki, "sabah akşam yapılan ibadet"le, beş vakit namazın kastedildiği söylenmiştir. Âyette geçen "el-gadâtü" sabah namazı, "el-aşiyyü" ise öğle ve sonrasındaki namazlardır.

Bununla, sabah ve ikindi namazının kastedildiği de söylenmiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin ifadesinden ilk anlaşılan, onların farz namazdan önce kıldığı namazlardır. O, sabah ve yatsıdan önce kılınan iki rekât namazdır.

İbn Atıyye el-Endelüsî demiştir ki: "Âyetin kapsamına, namazdan ayrı olarak dua edenlerle ilim müzakere etmek için bir araya gelenler de girmektedir. Abdullah b. Ömer'den [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sabah ve akşam Allah'ı zikretmek, kılıçların Allah yolundan cihad ederken parçalanmasından ve malının hepsini infak etmekten daha faziletlidir."[283]

Şöyle denilmiştir: Onlar, bütün vakitlerinde ve günün iki tarafında (sabah ve akşam) Rab'lerine dua ederler. Âyette kastedilenler, Ammâr, Süheyb, Habbâb ve Bilâl [radıyallahu anhüm] gibi fakir müminlerdir.

Rivayet edildiğine göre Kureyş kâfirlerinin ileri gelenleri Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Şu fakir müslümanları yanından uzaklaştır da seninle birlikte oturup sohbet edelim; onların üstlerindeki elbiselerinin kokusu bizi rahatsız ediyor!" dediler. O zaman bu âyet indi.

Yine rivayet edildiğine göre bu âyet indiği zaman, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] çıkıp fakir müslümanların yanına gitti, onların meclisine oturdu ve,

"Ümmetimin içinde bana kendileriyle birlikte oturmamı emrettiği kimseleri bulunduran Allah'a hamdolsun" buyurdu.[284]

Bu âyetin, Suffe ehlinin halini bildirmek için indiğini söyleyenler de olmuştur. Onlar, 700 civarında insandı. Buna göre âyet Medine'de inmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların ihlâs sahibi kimseler olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"*Onlar, O'nun* rızasını, yani zatını tanımayı *istemektedirler;* cenneti veya cehennemden kurtulmayı değil."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Gözlerini onlardan çevirme!"* Yani nazarlarını onlardan çekip başkasına yöneltme.

Vâhidî, *el-Vecîz* isimli tefsirinde der ki: "*Dünya hayatının süsünü isteyerek,* yani dünya ehli eşraf ve zenginlerle oturmak isteyerek *gözlerini onlardan çevirme;* gözlerini onlardan çekip şatafat ve süslü kimselere yöneltme."[285]

---

283 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/512. Hadis için bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 1850.

284 Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/238-240; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/380-381.

285 Vâhidî, aynı açıklamayı *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimli tefsirinde de yapmıştır (bk. Vâhidî, *el-Vasît*, 3/145).

Âyet şöyle devam ediyor: "Fakirleri meclisinden uzaklaştırma konusunda, *kalbini zikrimizden gafil kıldığımız kimseye itaat etme!"* Yani senden, fakir müslümanları meclisinden uzaklaştırmanı isteyen kimseler gibi kendisini zikrimizden gafil kıldığımız ve zikretme kabiliyetinden mahrum ettiğimiz kimselere itaat etme. Şüphesiz onlar, bütün vakitlerinde dua ve zikir halinde olan müminlerin aksine, zikrimizden gafildir.

Bu âyette şu duruma dikkat çekilmektedir: Kâfirleri bunu istemeye sevkeden şey, kalplerinin Cenâb-ı Hakk'ın azametinden habersiz olmasıdır. Böyle olduğu için, gerçek şerefin sadece kalbin faziletlerle süslenmesinde olduğunu, bedenin elbise ve yemekle süslemesinde olmadığını bilemediler.

Âyet, kendisine uyulmamasını istediği kimsenin diğer vasıflarını şöyle belirtiyor: *"O, nefsinin hevâsına,* kötü arzularına *uyan ve bütün işi haddi aşmak,* ziyan ve helâk olan kimsedir. Onun işi, ya noksan ve zararlı bir iştir veya haddi aşmak ve israftır. Şüphesiz Allah Teâlâ'nın zikrinden gaflet içinde olmak, insanı, haddi aşmaya iter ve hak ve doğrudan uzaklaştıran hevâya uymaya götürür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

28. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, fakirlerle (dervişlerle, sûfîlerle) sohbet edip onlarla birlikte bulunmaya teşvik vardır. Onların sohbetinde, büyük sırlar ve pek çok manevi ihsan vardır. Çünkü onların sohbetinde mürid, tarikatın âdabını öğrenir. Onların sohbetiyle güzel ahlâka ulaşılır, edep öğrenilir. Nihayet mürid, ilâhî huzura yaklaşmaya ehil olur. Kâmil velilerin sohbetiyle tarikatın (manevi terbiye yolunun) hayatı devam eder, kul hakikat ilimlerine ulaşır. Şeyh Ebû Medyen-i Mağribî bu konuda der ki:

"Hayatın tadı, sadece dervişlerin (sûfîlerin) sohbetiyle elde edilir. Onlar, gerçek manada sultan, efendi ve amirdirler. Onların sohbetine gir ve meclislerinde edebe bürün. Seni geride bıraktıklarında (gıyaplarında) ise nefsanî hazlarını terket." Hazret bu konuda daha pek çok şey söylemiştir.

İmam Kuşeyrî, *"Sabah akşam Rab'lerine dua eden kimselerle bulunmaya sabret"* âyeti hakkında demiştir ki: Âyette, "Kalbinle sabret" demedi;

çünkü Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] kalbi Cenâb-ı Hak ile beraberdi. Allah Teâlâ ona, bedeniyle fakirlerle birlikte olmasını emretti, kalbini ise gizlice yüce zatına ayırmasını istedi."[286]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Sabah akşam Rab'lerine dua eden kimselerle bulunmaya sabret"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Resûlüm, benim cemalime âşık, celâlime müştak olan şu fakirlerle birlikte bulunmaya sabret. Onlar öyle kimselerdir ki bütün vakitlerinde benden yüce zatımı dilemekte, muhabbet kanatlarıyla bana kavuşacakları âleme uçmak istemektedirler. Onlarla birlikte bulun ki vuslat makamına ulaşamadıklarında senin sohbetinle teselli (ve kuvvet) bulsunlar. Onların seni görmesinde, bu cemali görmek vardır."[287]

"Onlar, Rab'lerinin rızasını istiyorlar" âyeti belirtiyor ki onların bütün duası ve isteği, sadece yüce Allah'ı görmek ve O'na kavuşmaktır. Onlar bunu, O'ndan başkasına bağlanmadan veya mâsiva ile meşgul olmadan sırf O'na olan şevk ve muhabbetlerinden dolayı yapmaktadır. Onların bütün himmeti Allah'tır, başkası değil. Böyle olmazsa iradelerini sadece O'na yöneltme konusunda sadık olmazlar.

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki:

"Kim cehennemden korkarak veya cenneti ümit ederek amel etse bu da doğru olan niyetin içine girer; çünkü o, ahirette vaat edilen bir şeye meyletmektir. Bu, Allah'a taat ve tâzimi, başka bir şey için değil, sırf O'nun zatı ve azameti için yapmaya göre düşük bir derece olsa da sonuçta o da Allah'ın ahiretteki vaatleri için yapılmış olmaktadır."[288]

Gazâlî sonra demiştir ki: "Ruveym şöyle demiştir: 'İhlâs, amel sahibinin yaptığı amele karşılık, dünyada ve ahirette (Allah rızasından başka) herhangi bir karşılık beklememesidir.' Bu, sıddıkların ihlâsına işaret etmektedir. Bu, içine hiçbir şey karıştırılmayan saf ihlâstır. Onun dışındaki ise hemen elde edilen hazlara bağlı bir ihlâstır."[289]

---

286 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/61.

287 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/421.

288 Gazâlî, *İhyâ*, 5/102.

289 Gazâlî, *İhyâ*, 5/109.

Bu açıklamalar, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'den alınmıştır.

Hakkı Açıktan İlan Emri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, hakkı açıkça duyurmasını emrederek şöyle buyurdu:

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ إِنَّا
أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا
بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾

***29.** De ki: "Hak, Rabb'inizden geldi. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Biz, zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki onun surları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır.* (Susuzluktan ciğerleri yanıp) *yardım istediklerinde kendilerine, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su verilir. O ne kötü bir içecektir ve o ateş ne kötü bir yaslanacak yerdir!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Ey Muhammed, sen, hevâlarına tâbi olan o gafillere yahut sana gelen insanlara de ki: "Size getirdiğim bu şey, Rabbim'in katındandır; *o, Rabb'inizden gelen haktır.*" O, Rabb'iniz tarafından geldi; benim tarafımdan gelmedi ki onda bir değişiklik olacağı düşünülsün yahut ona tâbi olmada herhangi bir tereddüt imkânı bulunsun.

"Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." Bu bir tehdittir. Mana şudur: Sizden kim iman etmek isterse diğer müminler gibi iman etsin; bunun için uygun olmayan bir delil arayışına girmesin. Kim de inkâr etmek isterse yapsın. Bu ifadede, tehditle birlikte Cenâb-ı Hakk'ın, onların tâbi olmasına ihtiyacı olmadığına, O'nun insanların inkârına ve imanına aldırış etmediğine dikkat çekilmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, inkâra karşılık azap hazırladığını bildirerek şöyle buyurdu: *"Biz, zalimlere büyük bir ateş hazırladık."* Yani yüce Allah tarafından kendilerine geldikten sonra hakkı inkâr edenler için büyük bir azap hazırladık.

Onlardan zalimler diye bahsedilmesi, şuna dikkat çekmek içindir: Onların inkârı tercih etmeleri bir zulüm, haddi aşmak ve bir şeyi layık olmadığı yere koymaktır.

"Onlar için büyük bir ateş hazırladık. Öyle ki onun surları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır." Bu kuşatmanın, geçmiş zaman ifadesiyle zikredilmesi, onun muhakkak meydana geleceğini ifade etmek içindir.

Onları kuşatan şeyin, ateşten duvar, sur olduğunu söyleyenler olduğu gibi onun duman olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlar,* susuzluktan dolayı *yardım istediklerinde* kendilerine, yüksek ısıda *erimiş maden,* demir veya bakır *gibi yüzleri haşlayan bir su verilir."*

Onun, renk olarak, erimiş zeytinyağı tortusu gibi olduğu da söylenmiştir. O, içilmesi için verildiğinde, harareti ile yüzü haşlar. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], bu içecek hakkında şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"O, kızartılmış zeytinyağı tortusu gibidir; kâfire yaklaştırıldığı zaman, (hararetinden) yüzünün derisi içine düşer, ondan içtiği zaman bağırsakları parça parça olur."[290]

Âyet şöyle bitiyor: *"O ne kötü bir içecektir ve o ateş ne kötü bir yaslanacak yerdir!"*

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir vaizin, uyarıcının ve âlimin insanların iman etmesi konusunda çor hırslı olmaması gerekir; tam aksine o, bütün işlerinde Allah ile yetinmelidir. O, hak ile bâtılı açıkça ortaya koyduktan sonra, "Bu, size

290 Tirmizî, nr. 2584; Ahmed, *Müsned*, 3/70; Hâkim, *Müstedrek*, 2/501; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1475; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 7473.

Rabb'inizden gelen haktır; isteyen iman eder, isteyen inkâra gider" der. Bu, yapılan davet, umum insanlara ait olunca böyledir. Ancak davet, idareci ve makam sahipleri gibi, insanların içindeki özel kimselere ait olunca, onun hakkında farklı şeyler söylenmiştir. Âlimlerden biri demiştir ki:

"İdarecilere nasihat eden kimse de bu usul üzere hareket eder; onlara hakkı açıklar, sonra ne yaptıklarına bakmaz." Bu görüşteki kimse âyeti delil göstererek demiştir ki: Biz, ümmet-i Muhammed'iz; Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"De ki: Hak, Rabb'inizden geldi. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin."

Âlimlerden bir diğeri de demiştir ki: Onlara yumuşak söz söyler; çünkü Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Ona (Firavun'a), yumuşak söz söyleyin; belki öğüt alır yahut korkar" (Tâhâ 20/44).

Bu usul, insanları idare etme yoluna daha uygundur. Kim, kendisine yapılan vaazdan yüz çevirir ve yapmakta olduğu zulme devam ederse bu âyetin tehdidi onun için de geçerli olur.

İman ve Salih Amel Sahiplerinin Mükâfatı

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, önceki âyette dile getirilen zalimlerin tam zıddı bir halde olanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ مَنْ اَحْسَنَ عَمَلًاۚ
﴿٣٠﴾ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا
مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ
مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْاَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًاۚ ﴿٣١﴾

30. ***İman edip salih amel yapanlara gelince, şüphesiz biz, güzel amel yapanların mükâfatını zayi etmeyiz.***

31. ***İşte onlara, altından ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada altın bileziklerle bezenirler; ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyerler. Orada tahtlar üzerinde yaslanmış vaziyette otururlar. Bu ne güzel bir mükâfattır ve orası ne güzel bir kalma yeridir!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İman edip salih amel yapanlara gelince, şüphesiz biz,* sana vahyedilen Kitap ve Sünnet'te kendilerine açıklandığı üzere *güzel amel edenlerin,* bu ameli dinin istediği gibi sağlam yapanların *mükâfatını zayi etmeyiz.*"

Bu iki âyet, önceki âyete mukabil zikredilmiştir.

İman edenler, imanı tercih edenler demektir. Onlar, "*Dileyen iman etsin ...*" âyetinde sunulan iki tercih arasından imanı seçenlerdir.

Önceki âyette, zalimler yani kâfirler için ateş hazırlandığı belirtildi. Ona karşılık olarak bu âyette, mana olarak, "İman edenler için de şunları şunları hazırladık" dendi. İfadenin, "Onlar için adn cennetleri vardır" şeklinde farklı bir cümle yapısı ile sunulması, her iki grubun ulaştığı sonuçların birbirinden çok farklı olduğunu bildirmek için olabilir.

"*İşte onlara,* bu yüce vasıflara sahip olanlara, köşklerinin *altından* su, süt, şarap ve baldan oluşan *ırmaklar akan adn cennetleri vardır.*"

"*Onlar orada altın bileziklerle bezenirler.*" Yani her biri orada altın bileziklerle süslenir. Bilezik Araplar'a göre sultanların süsüydü.

"*İnce ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyerler.*" Onların elbiseleri arasında özellikle yeşilin dile getirilmesi, onun renklerin en güzeli ve çok yumuşak olmasındandır. İnce ve kalın ipeğin zikredilmesi, orada canlarının istediği ve gözlerine zevk veren her şeyin mevcut olduğunu belirtmek içindir.

"*Orada tahtlar üzerinde yaslanmış vaziyette otururlar.*" Yani onlar cennette, süslenmiş yüksek perdelerle çevrili tahtlar üzerinde yaslanmış

vaziyette otururlar; gelin ve damadın zevk ve hoşluk içinde odalarında bulunması gibi.

"Bu ne güzel bir mükâfattır ve orası ne güzel bir kalma yeridir!"

Bu âyet, sahâbe-i kirâmdan bazıları hakkında inmiş olsa da manası ve müjdesi geneldir. Allah Teâlâ bizlerin canını onların izinde ve yolunda alsın. Âmin.

30-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz, seçkin velilerin imanı gibi iman edenler ve kendilerini kudsî huzura yaklaştıran işleri yapanlar var ya; -bu işler, nefse ağır gelen şeyleri üstlenip yapmaktır- onlar için marifet cennetleri vardır. Onların kalplerinin içinden ilim ve manevi ihsan nehirleri akar. Onlar orada, yakîn makamlarının manevi süsleriyle süslenirler; izzet, nusret (ilâhî yardım) ve temkin (manevi halinde karar) elbiseleri giyerler. Sürur ve sevinç tahtları üzerinde otururlar. Onlardan, imtihan ve sıkıntı günleri geride kalmıştır. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onların arasına katsın.

Dünyaya Aldananla Ondan Gönlünü Çekenin Misali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, dünya malına aldanan kimse ile ondan gönlünü çekip Mevlâ'sına yönelen kimseye bir örnek vererek şöyle buyurdu:

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلاً رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِاَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ اَعْنَابٍ
وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعاً ﴿٣٢﴾ كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ
اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْـٔاً وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَراً ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ
ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهٖ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالاً وَاَعَزُّ نَفَراً ﴿٣٤﴾
وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهٖ قَالَ مَا اَظُنُّ اَنْ تَبٖيدَ هٰذِهٖ اَبَداً ﴿٣٥﴾

وَمَٓا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَٓائِمَةًۙ وَلَئِنْ رُدِدْتُ اِلٰى رَبّ۪ي لَاَجِدَنَّ خَيْراً مِنْهَا مُنْقَلَباً
﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُٓ اَكَفَرْتَ بِالَّذ۪ي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ
مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰيكَ رَجُلاًۜ ﴿٣٧﴾ لٰكِنَّا۬ هُوَ اللّٰهُ رَبّ۪ي وَلَٓا اُشْرِكُ بِرَبّ۪ٓي اَحَداً
﴿٣٨﴾ وَلَوْلَٓا اِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَٓاءَ اللّٰهُۙ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِۚ اِنْ تَرَنِ
اَنَا۬ اَقَلَّ مِنْكَ مَالاً وَوَلَداًۚ ﴿٣٩﴾ فَعَسٰى رَبّ۪ٓي اَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْراً مِنْ جَنَّتِكَ
وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَاناً مِنَ السَّمَٓاءِ فَتُصْبِحَ صَع۪يداً زَلَقاًۙ ﴿٤٠﴾ اَوْ يُصْبِحَ
مَٓاؤُ۬هَا غَوْراً فَلَنْ تَسْتَط۪يعَ لَهُ طَلَباً ﴿٤١﴾ وَاُح۪يطَ بِثَمَرِه۪ فَاَصْبَحَ يُقَلِّبُ
كَفَّيْهِ عَلٰى مَٓا اَنْفَقَ ف۪يهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَن۪ي
لَمْ اُشْرِكْ بِرَبّ۪ٓي اَحَداً ﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا
كَانَ مُنْتَصِراًۜ ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّۜ هُوَ خَيْرٌ ثَوَاباً وَخَيْرٌ عُقْباً ﴿٤٤﴾

32. *Onlara, şu iki adamın halini örnek olarak anlat: Biz onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, onların etrafını hurmalarla çevirmiş, aralarında da ekinler bitirmiştik.*

33. *İki bağın ikisi de yemişlerini vermişti ve ondan hiçbir şey noksanlaştırmamıştı. İkisinin arasından bir de ırmak fışkırtmıştık.*

34. *Bu adamın başka geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona dedi ki: "Ben senden daha zenginim, senden daha çok evladım ve yardımcılarım var."*

35. *Bu adam kendisine zulmederek bağına girdi. Şöyle dedi: "Bunun, hiçbir zaman yok olup gideceğini zannetmem."*

36. *"Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şayet Rabbim'in huzuruna döndürülürsem, şüphesiz bundan daha hayırlı bir sonuç bulurum."*

37. *Konuşma esnasında arkadaşı dedi ki: "Sen, aslını topraktan, sonra da bir damla meniden yaratan, daha sonra seni bir adam şekline sokan Allah'ı inkâr mı ediyorsun?"*

38. *"Fakat O Allah benim Rabbim'dir; ben Rabbim'e hiçbir şeyi ortak koşmam."*

39. *"Benim malımın ve evladımın senden daha az olduğunu düşünüyorsan, bağına girdiğinde, 'Mâşallah! Allah dilediği gibi güzel yapmış; bütün kuvvet yalnızca Allah'ındır' demeli değil miydin?"*

40. *"Belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir; senin bağına ise gökten bir azap gönderir de bağ kupkuru bir toprak haline gelir."*

41. *"Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu arayıp bulamazsın."*

42. *Çok geçmeden malı mülkü helâk edildi. O ise bağı için yaptığı masraflara karşı (pişmanlığından) ellerini ovuşturmaya başladı. Bağ, çardakları üzerine çöküp kalmıştı. Sahibi ise, "Âh, keşke ben Rabbim'e hiçbir ortak koşmamış olsaydım!" diyordu.*

43. *Ona Allah'tan başka yardım edecek bir topluluk olmadı. O, kendini kurtaracak durumda da değildi.*

44. *Orada velâyet (yardım ve himaye) yalnızca hak olan Allah'a mahsustur. O, mükâfat yönünden ve âkıbet yönünden en hayırlıdır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara, şu iki adamın halini bir örnek olarak anlat."* Yani önceki âyetlerde halleri anlatılan müminlerle kâfirlere bu iki adamın örneğini anlat.

Halleri örnek verilen iki adamın da biri mümin diğeri kâfirdir. Bu örnekte, kâfirin, nimetler içinde yüzerken isyan etmesi, müminin ise fakirlik ve zorluk içinde Allah'a taate devam etmesi ve her ikisinin vardığı sonuç konu edilmektedir. Onda, kâfirin ve müminin ahiretteki hali konu edilmiş değildir.

"Onlara iki adamın durumunu örnek olarak ver" âyetindeki, iki adam, ya temsil yoluyla anlatılan iki şahıstır ya da gerçekte yaşamış iki adamdır.

Gerçekte yaşamış iki adam görüşüne göre onlar, İsrâiloğulları'ndan iki kardeştiler. Onların, iki ortak olduğu da söylenmiştir. Bu iki ortağın biri kâfir olup ismi Kutrûs'tur; diğeri ise mümin olup ismi Yahûda'dır. Bu iki ortak 8000 altını aralarında bölüştüler. O altınların kendilerine babalarından miras kaldığı da söylenmiştir. Kâfir olan, payına düşen altınlarla çiftlik ve arazi aldı, mümin olan ise eline geçen payını hayır yollarında harcadı.

Rivayet edildiğe göre kâfir, 1000 altınla bir arazi satın aldı. Mümin olan arkadaşı da,

"Allahım, falan kimse 1000 altına bir arazi satın aldı; ben de senden 1000 altın karşılığında cennette bir arazi satın almak istiyorum" diyerek, 1000 altını sadaka olarak dağıttı. Sonra arkadaşı, 1000 altına bir ev satın aldı. Bunun üzerine mümin,

"Allahım, falan kimse 1000 altına bir ev satın aldı; ben de senden 1000 altın karşılığında cennette bir ev satın almak istiyorum" diyerek 1000 altını sadaka olarak dağıttı. Sonra arkadaşı, 1000 altın harcayarak bir kadınla evlendi. Bunun üzerine mümin,

"Allahım, falan kimse 1000 altına evlendi; ben de 1000 altın vererek senden cennet kadınlarından birine tâlip oluyorum" diyerek 1000 altını sadaka olarak dağıttı. Sonra arkadaşı, 1000 altına bir hizmetçi ve eşya satın aldı. Bunun üzerine mümin,

"Allahım, falan kimse 1000 altına bir hizmetçi ve eşya satın aldı; ben de senden 1000 altın karşılığında cennette bir hizmetçi ve cennet mülkü satın almak istiyorum" diyerek 1000 altını sadaka olarak dağıttı.

Sonra mümin zor duruma düştü, "Belki arkadaşım bana bir iyilik yapar" diyerek yanına gitti. Arkadaşı ona,

"Payına düşen malını ne yaptın?" diye sordu, o da durumu anlattı. Arkadaşı,

"Sen mi böyle sadaka verdin? Vallahi sana hiçbir şey vermeyeceğim!" dedi.[291]

Cenâb-ı Hak, bu iki şahsın öldükten sonraki hallerini Sâffât sûresinde şöyle zikretmiştir:

"O cennetliklerden biri der ki: Benim (dünyada) bir arkadaşım vardı; bana, 'Sen mi sadaka verdin?' derdi" (Sâffât 37/51-52).

Cenâb-ı Hak, onların dünyadaki hallerini şöyle açıkladı:

"Biz onlardan birine ki bu kâfir olandır, içinde her türlü üzüm çeşitlerinin bulunduğu *iki üzüm bağı vermiş, onların etrafını hurmalarla çevirmiş,* bu üzüm bağlarını hurma ağaçları ile sarıp muhafaza etmiş, *aralarında da ekinler bitirmiştik."* Böyle yaptık ki onlardan her biri, bütün yiyecek ve meyve çeşitlerini içinde bulundursun, güzel bir görüntü ve hoş bir manzara ile birbirine bitişik nizami bir şekil oluştursun.

"İki bağın ikisi de yemişlerini vermiş, meyveler olgunlaşıp yenecek hale gelmiş *ve ondan hiçbir şey noksanlaştırmamıştı."* Onun bağları, diğer bağ ve bahçelerin aksine, her seneki meyve ve ürününden hiçbir eksiltme yapmamıştı. Çünkü meyveler, genelde bir sene çok, diğer sene az olur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz, her iki bağın arasından* sürekli aynı şiddette akan *bir ırmak fışkırtmıştık."* Her bostan için bir nehir vardı. Bu, bağların sürekli sulanmaları ve hep güzel görünmeleri içindi.

Âyette, nehrin fışkırtılması, bağların yemişlerini vermesinden sonra söylendi. Halbuki bildiğimiz usule göre bağların sulanması, yemiş vermesinden öncedir. Önce bağ sulanır, sonra ürün alınır. Bilinenin aksine bu şekilde dile getirilmesi, bağın ürün vermesi ile içinden nehrin fışkırtılmasının ayrı birer nimet olduğunu bildirmek için olabilir. Bu, bağla-

---

291 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/119.

rın güzelliğini daha iyi tanımlar. Diğer bazı âyetlere ise bağ ve bahçede yetişen nimetler anlatılırken durum bildiğimiz usulde anlatılmış, önce su sonra meyve zikredilmiştir. Eğer bu âyette bahsedilen durumun tersi söylenseydi, o zaman hepsi birbirine bağlı tek durum olur, içinde nehrin fışkırtılmasıyla bağın meyve vermesi ayrı şey olurdu. Halbuki âyette, bağların güzel meyve vermesi ile ortalarından nehrin fışkırtılması birbirinden ayrı birer nimet olarak dile getirilmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu adamın başka geliri de vardı."* İki bağa sahip olan adamın, onlardan başka gelirleri de vardı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] bu gelirin, altın, gümüş, hayvan ve diğer malların hepsini içine aldığını söylemiştir.

Mücâhid,[292] onun özel olarak altın ve gümüşü içine aldığını zikretmiştir.

"Bağın sahibi, mümin *arkadaşıyla,* ortağı veya kardeşiyle *konuşurken ona dedi ki: Ben, senden daha zenginim; senden daha fazla* adamım, yardımcım ve erkek evladım var; *senden daha güçlüyüm."*

O bu sözü, mümin arkadaşı kendisine gelip, malını ahireti için sadaka olarak verdiğini belirtip ondan yardım istediğinde söyledi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Bu adam, kendini beğenip inkâr ederek *nefsine zulmederek bağına girdi.* Oraya girdiğinde *şöyle dedi: Bu bağın, hiçbir zaman yok olup gideceğini zannetmem."* Bu sözü, uzun emelinden ve sürekli gafletinden dolayı, dünyanın fâniliğini ve kıyametin kopmasını inkâr için söyledi. Bunun için, peşinden arkadaşına şöyle dedi:

"Kıyametin kopacağını, ileride böyle bir işin gerçekleşeceğini *sanmıyorum. Şayet* senin dediğin gibi kıyamet kopar da *Rabbim'in huzuruna döndürülürsem, şüphesiz bu iki bağdan daha hayırlı bir sonuç bulurum."* Yani Rabbim bana dünyada bunları verdiği gibi ahirette de ondan daha üstününü verecek. Onun bu tamahının ve yalan yemininin sebebi, ken-

292 Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

disinin bunu bizâtihi hak ettiğine, Allah katında şerefli biri olduğuna ve bunun için Allah'ın dünyada verdiğini, ahirette de vereceğine inanmasıdır. O bilmiyor ki dünyada verilen bu şeyler, kendisi için bir istidraçtır (onu bilmediği bir şekilde helâke ve azaba sürüklemektir).

"Onunla konuşan arkadaşı, yani mümin kardeşi *dedi ki: Sen, senin aslını topraktan yaratan Allah'ı inkâr mı ediyorsun?"* Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] topraktan yaratılması, evlatlarının da ondan yaratılması demektir. Çünkü onun fıtratı sadece kendisine ait değildi, tam aksine, kendi cinsinden gelecek bütün evlatlarının fıtratını içeren bir numune olup hepsine yansıyacak özellikleri ihtiva etmekteydi. Bunun için, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] topraktan yaratılması, hepsinin topraktan yaratılması olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Seni sonra,* daha yakın madden olan *bir meniden yaratan, daha sonra seni bir adam şekline sokan,* sana denge verip bir erkek insan olarak tamamlayan yahut *seni bir adam yapan Allah'ı inkâr mı ediyorsun?"*

Bu ifadede, öldükten sonra dirilmenin deliline işaret edilmiştir. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde de aynı durum mevcuttur:

"Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilme konusunda bir şüphe içindeyseniz, şu durumu düşünün: Şüphesiz biz sizi bir topraktan, sonra bir meniden, sonra rahme yapışkan bir maddeden yarattık ..." (Hac 22/5).

Beyzâvî demiştir ki: "Arkadaşı onun öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmesini, Allah'ı inkâr yerine koymuştur; çünkü öldükten sonrasını inkâr etmek, Allah'ın kudretinin mükemmelliği hakkında şüphenin kaynağıdır. Bunun için Allah, onu topraktan yaratmasından bahsederek, bunu yapan zatı nasıl inkâr ettiğini sordu. Şüphesiz, insanı ilk olarak topraktan yaratmaya gücü yeten yüce zatın, onu topraktan tekrar diriltmeye de gücü yeter."[293]

Sonra müslüman kardeşi dedi ki: *"Fakat O Allah benim Rabbim'dir."* Sanki ona şöyle dedi: Sen kâfirsin, fakat ben, Allah'ın birliğine inanan bir müminim. *"Ben Rabbim'e hiçbir şeyi ortak koşmam."*

---

293 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/12.

Âyette, onun inkârının şirk yoluyla olduğu bildirilmektedir. Bu açıklama müfessir Ebüssuûd'a aittir.[294]

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Bağına girdiğinde, 'Mâşallah! Kuvvet yalnız Allah'ındır' deseydin ya!" âyetiyle, daha sonra gelen, *"Âh, keşke ben Rabbim'e hiçbir ortak koşmamış olsaydım!' diyordu"* âyetinden ortaya çıkan şudur: O, asıl dilemeyi Allah'a ait görmemesi ve Allah'tan ayrı olarak kendi nefsinin müstakil olduğunu iddia etmesiyle Allah'a şirk koştu. Vehb b. Münebbih demiştir ki:

"Allah'ın indirdiği kitaplardan okuduğum pek çok kitapta şunu gördüm: Kim Allah'ın dilemesiyle olan herhangi bir işi kendisine ait görürse Allah'ı inkâr etmiş olur."

Sonra, bu adamın öldükten sonra dirilme konusundaki şüphesi, Allah'ın bu konudaki vaadini yalanlamaktır. Bu da açıkça inkârdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bağına girdiğinde, 'Mâşallah!' deseydin ya!"* Bağına girdiğinde, "Mâşallah yani bütün işler Allah'ın dilemesiyle olur yahut Allah'ın dilediği olur" demeli değil miydin?

Bununla amaçlanan, onun, bağda ve içinde olan şeylerin Allah'ın dilemesiyle olduğunu; O dilerse onu devam ettireceğini, dilerse yok edeceğini itiraf etmeye teşviktir.

Âyetin diğer kısmında şöyle buyruluyor: *"Bütün kuvvet Allah'a aittir, deseydin ya!"* Yani, "Benim bu bağı mâmur etmem ve işlerini yürütmem sadece Allah'ın yardımı ve verdiği güçle oldu" deseydin ya!

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kim bir şeye bakıp da onu beğenince, 'Mâşallah, lâ kuvvete illâ billâh' derse ona hiçbir şey zarar vermez (nazar değmez)."*[295]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Ebû Hüreyre'ye,

"Sana, arşın altından cennet hazinelerinden gelen bir söz söyleyelim mi?" diye sordu, Ebû Hüreyre,

---

294 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/190.

295 Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 4370. Hz. Enes'e [radıyallahu anh] ait mevkuf bir haber olarak bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, 7/2362 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/392.

"Evet, yâ Resûlallah, buyurun" deyince, Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"O, 'Lâ kuvvete illâ billâh' sözüdür. Kul bu sözü söyleyince, azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurur:

'Kulum bana teslim oldu, selâmeti buldu.'"[296]

Allah Resûlü Abdullah b. Kays'a,

"Sana, cennet hazinelerinden bir hazineyi göstereyim mi?" diye sordu; o,

"Evet, yâ Resûlallah, gösterin" deyince, Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"O, 'Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh' sözüdür."[297]

Sonra müslüman kardeşi ona şöyle dedi: *"Eğer sen benim* dünyada *mal ve evladımın kendinkinden daha az olduğunu düşünüyorsan;* ne biliyorsun *belki Rabbim bana,* ahirette veya dünyada *senin bağından daha iyisini verir."*

Mana şudur: Eğer sen beni, kendinden daha fakir görürsen, ben de yüce Allah'tan, bendeki fakirlikle sendeki zenginliği değiştirmesini, bana senin bahçenden daha hayırlı bir bahçe nasip etmesini, sana verdiklerini de O'nun nimetini inkârından dolayı çekip almasını ve senin bahçeni harap etmesini bekliyorum.

"Allah senin bağına gökten, dolu veya yıldırımla gelen *bir azap gönderir ve bağ kupkuru bir toprak haline gelir."* Üzerinde hiçbir şey kalmaz; gelen âfet bağda bitki, ağaç ve bina ne varsa hepsini kökünden kazıyıp atar.

"Yahut bağının suyu, içinde fışkıran nehir *dibe çekilir;* yerin dibine çekip gider *de bir daha onu arayıp bulamazsın."* Giden suyu bir daha arayıp bulma imkânın olmaz. Çünkü onu bulup geri getirmek bir yana, geride onun peşine düşülecek bir izi ve eseri dahi kalmaz.

---

296 Ahmed, *Müsned,* 2/298; Hâkim, *Müstedrek,* 1/21; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle,* 3 (nr. 9841-9842). Nesâî'de "arşın altından" kısmı yoktur.

297 Buhârî, Daavât, 51, Kader, 7; Müslim, Zikir, 44, 45.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Çok geçmeden adamın malı mülkü helâk edildi."* Meyve veren ağaçları, beklediği malları helâk oldu. Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ o bağa bir ateş gönderdi ve suyunu yerin dibine çekti.

"Bunun üzerine o, bağını mâmur etmek için *yaptığı harcamalara karşı pişmanlığından ellerini ovuşturmaya başladı."* Yahut pişmanlığını ifade için ellerini birbirine vurmaya başladı.

O andaki pişmanlığın, helâk olan bağa değil de ona yaptığı masraflara bağlanması, ona yapılan harcamaların kendi ihtiyarî fiilleriyle olduğundandır. Geniş açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[298]

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Bağ, çardakları üzerine çöktü."* Yani bağ, üzüm dallarını ayakta tutmak için dikilen direkler üzerine çöktü. Önce çardak çöktü, sonra onun üzerine üzüm dalları çöktü.

Âyette, ekin ve hurmaların helâki söylenmeden sadece üzüm bağının helâkinin dile getirilmesi şunun içindir: Bağda asıl olan üzümdür; diğer ikisi onu tamamlayıcı şeylerdir. Yahut onun helâk edildiğinin söylenmesi, diğerlerinin helâkinin dile getirilmesine ihtiyaç bırakmadı. Çünkü çardaklarına bağlı olan üzüm bağı helâk olunca, diğerleri öncelikle helâk olmuştur. Yahut bağa yapılan masrafın daha fazla olmasından dolayı, özellikle onun helâki dile getirildi.

Bağın sahibi, hem elini ovuşturuyor hem de, *"Âh, keşke ben Rabbim'e hiçbir ortak koşmamış olsaydım, diyordu."* Sanki o, kardeşinin öğüdünü hatırlamış, başına gelen şeyin Allah'a şirk koşmasından dolayı geldiğini bilmiş ve, "Keşke Allah'a şirk koşmasaydım da başıma gelen bu felaket gelmemiş olsaydı!" diye temenni etmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona Allah'tan başka yardım edecek,* malına gelen helâki gidererek kendisine yardım etmeye gücü yetecek *bir topluluk olmadı."* Şüphesiz bunu yapmaya gücü yetecek tek zat yüce Allah'tır.

---

298 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/191.

"O, kendini kurtaracak durumda da değildi." Yani Allah Teâlâ'nın kendisinden aldığı bu intikamı, kendi başına savacak güce de sahip değildi.

Kıssanın son âyetinde şöyle buyruluyor: *"Orada,* o makamda ve bu halde velâyet (yardım ve koruma), *yalnızca hak olan Allah'a mahsustur."* Yani ona sadece Allah yardım edebilir; buna O'ndan başka hiç kimsenin gücü yetmez.

Bu âyette şu duruma bir uyarı vardır: Bağ sahibinin, "Keşke Rabbim'i hiçbir şeyi ortak koşmasaydım" sözü, başına gelen felaketten kaynaklanan korku ve zorlama ile söylenmiştir; bunun için ona fayda vermedi. Şu âyette de ifade edildiği gibi:

"Fakat azabımızı gördüklerinde iman etmeleri kendilerine bir fayda vermedi" (Mü'min 40/85).

Cenâb-ı Hak o anda, dostlarını en mükemmel şekilde koruduğunu haber vererek ayrı bir cümle ile şöyle buyurdu:

"Orada, velâyet yani özel koruma, gözetip yardım etme *yalnızca hak olan Allah'a mahsustur."* Allah'ın bu koruması dünyada ve ahirette sadece dostları içindir. Allah onları hiçbir zaman terkedip kendi hallerine bırakmaz, tam aksine, onların işlerini yürütmeyi, onlara yardım etmeyi ve hidayete ulaştırılmalarını üstlenir. Bütün izzet ve şerefini Allah'tan alan kimse de böyledir. O'ndan başkasından izzet ve şeref bekleyen kimse ise böyle değildir.

"Onun için kendini koruyacak bir grup olmadı" âyeti, bağ sahibinin, mümin arkadaşına, *"Ben senden insan desteği yönünden de güçlüyüm!"* sözüne bir reddir.

Mana şudur: Asıl yardım, Allah'ın veli kullarına yaptığı yardımdır; O'ndan başkasını dost edinenler için böyle bir yardım yoktur.

Özetle, kim yüce Allah'ı dost edinirse onun âkıbeti ilâhî yardıma ulaşmaktır; kim de O'ndan başkasını dost edinirse onun da âkıbeti ilâhî yardımdan mahrum bırakılıp kendi haline terkedilmektir. Bu durumdan yüce Allah'a sığınırız.

Bu son âyet, manası ve kastedildiği yer olarak örnekten ayrı da olabilir. Sözün, kıssa ile bitmesi ve sonra kıssadan önceki söze dönerek kalındığı yerden devam etmesi de muhtemeldir. Buna göre, *"Orada, velâyet* (özel koruma, gözetip yardım etme) *yalnızca hak olan Allah'a mahsustur"* âyeti ile kastedilen kıyamet günüdür. Bu velâyeti hak edenler, Allah'ı dost edindiler, O'na iman ettiler, müşriklerin taptıkları putlardan uzak durdular.

Âyet şöyle bitiyor: *"O Allah, mükâfat yönünden en hayırlıdır."* Yani O, kendisinden sevap ve mükâfat beklenenlerin en hayırlısıdır. O, dostları için *âkıbet yönünden de en hayırlıdır."* En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

32-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, hevâsına tâbi olan ve bütün himmetini dünyanın süslerine yönelten kimse ile himmetini Mevlâ'sına yönelten ve dünyasını ahireti için değerlendiren kimse için bir örnek vermiştir. Birinci kişinin âkıbeti pişmanlık ve perişanlıktır. İkincisinin akıbeti ise sevinç ve Allah'ın hoşnutluğudur.

Bu örnek, ilmine bağlanıp ona güvenenle, yüce Allah'a ulaşmada kendi güç ve kuvvetinden sıyrılıp Mevlâ'sına teslim olan için de geçerlidir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki:

"İlim ve amel bahçene, sana bir nur ve fetih verildiğinde, sakın o kendi başına kalan adamın dediklerini diyerek girme. Yüce Allah onun sözünü şöyle haber vermiştir:

'O, bahçesine (kibir ve gurur ile) nefsine zulmederek girip, 'Bunun yok olup gideceğini hiç zannetmiyorum' dedi' (Kehf 18/35).

Fakat sen ilim ve amel bahçene veya sana verilen ilâhî nur ve fethin içine, sana açıklandığı gibi söyleyerek gir. Allah'ın senin için razı olduğu şekilde şöyle de: *'Bütün bunlar Allah'ın dilemesiyle oldu, bütün kuvvet Allah'a aittir'* (Kehf 18/39).

Burada, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözünü iyi anla: *'Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh sözü, cennet hazinelerinden bir hazinedir.'*[299]

Diğer bir rivayette, *'Arşın altındaki hazinelerden bir hazinedir'*[300] buyrulmuştur. Bunun manası şudur: O, zâhirî bir hazinedir; onda gizlenen mana ise sıdk ile kendi güç ve kuvvetinden sıyrılıp Allah'ın güç ve kuvvetine dönmektir."[301]

Dünya Hayatının Misali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, dünyanın süratle gidip yok olmasına bir örnek vererek şöyle buyurdu:

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَش۪يمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾ اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ ز۪ينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾

45. ***Onlara dünya hayatının örneğini ver: Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir suya benzer. Bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi*** *(önce gelişip)* ***birbirine karışır; fakat sonunda hepsi rüzgârın savurduğu çer çöp haline gelir. Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir.***

46. ***Mal ve evlatlar dünya hayatının süsüdür; bâki kalacak salih ameller ise Rabb'inin katında sevap olarak daha hayırlıdır ve ümit bağlamaya daha layıktır.***

---

299 Hadisin uzun rivayeti için bk. Buhârî, Daavât, 51, Kader, 7; Müslim, Zikir, 44, 45; Ahmed, *Müsned*, 5/156; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, 3 (nr. 9841-9842); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1284; Taberânî, *Kitâbü'd-Duâ*, nr. 1645.

300 bk. Ahmed, *Müsned*, 2/298; Hakim, *Müstedrek*, 1/21.

301 bk. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 48 (Beyrut, ts.).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara dünya hayatının örneğini ver."* Yani onlara, dünya hayatının süs ve parlaklıkta, sonra süratle dağılıp yok olmasında neye benzediğini söyle. Şöyle ki onunla huzur bulup ahiretten gafil olmasınlar.

"Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir suya yani yağmura *benzer. Bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi* büyüyüp gelişerek çokluğundan ve sıklığından dolayı *birbirine karışır; fakat sonunda hepsi rüzgârın savurduğu,* dağıtıp uçurduğu, sanki hiç mevcut olmamış gibi *çer çöp haline gelir. Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir."* Bir şeyi yok etmek ve yeniden yaratmak da O'nun kadir olduğu şeylerin içine girer.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Mal ve evlatlar dünya hayatının süsüdür."* Yani hepsi kader rüzgârının yeryüzüne dağıttığı, kendisine yok oluş ve helâk gelecek olan şeylerdendir. Makam, itibar ve içinde nefsin hazzı olan her şey dünya süsünün kapsamına girer. Hepsi yok olup gider.

Cenâb-ı Hak sonra, yok olmayan şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Bâki kalacak salih amellere gelince ..." Onlar, bütün hayırlı işlerdir.

Bunun beş vakit namaz olduğu da söylenmiştir.

Bâki kalacak salih şeylerin, şu zikirler olduğu da rivayet edilmiştir: *"Sübhânellâhi velhamdü lillâhi velâ ilâhe illallahu vallahu ekber."*

Bazıları bu zikre, *"Velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm"* kısmını da eklemiştir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Bu zikir, cennetin hazinelerinden bir hazinedir. Ganimet sözlerdir. Bâki kalacak salih amellerdir. Onlar, kıyamet günü kulun önünde öncü olarak gelir, onun etrafını sararak kendisini korur."*[302]

302 Hadis için bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 10684; Hâkim, *Müstedrek*, 1/541; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 606; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/89.

Bâki kalacak salih şeyler için şu mana da verilmiştir: Onlar, yüksek himmetler ve salih niyetlerdir; çünkü ameller onlarla ilâhî huzura yükselir ve kabul edilir.

Yahut onlar, kendisiyle Allah'ın rızası istenen her şeydir. Onlara bâki (kalıcı) denmesinin sebebi, nefsin tamah ettiği bütün dünya hazları ve fâni süsleri yok olup gittiğinde onların sevabının kalmasındandır.

İmam Gazâlî *İhyâ* adlı eserinde demiştir ki: "Ölüm rüzgârının savurup dağıttığı her şey dünya hayatının süsüdür; mal ve makam gibi. Yakın bir zamanda bozulup elden çıkacak şeyler bu kısma girer. Ölümün hükümsüz bırakmadığı her şey bâki kalan salih amellerdendir; ilim ve hürriyet gibi. Çünkü bunlar, kulda kemal hali olarak ve Allah Teâlâ'ya yaklaşma sebebi olarak bâki kalır. Şehvetlerden kurtulma, kalbi Allah'ın dışındaki her şeyden keser ve onu mâsivadan arındırır. Hakiki ilme gelince o, kalbi sadece Allah'a yöneltir ve O'nda toplar."

Âyet şöyle bitiyor: "İşte bu *bâki kalan salih ameller*, ahirette *Rabb'inin katında*, sahibine dönecek *sevap olarak daha hayırlıdır*, fâni olan mal ve evlatlar ise böyle değildir; onlar yok olup gider." Şu âyette belirtildiği gibi:

"Sizin yanınızdakiler tükenir; Allah'ın katında olanlar ise kalıcıdır" (Nahl 16/96).

"Rabb'inin katında daha hayırlıdır" ifadesi, onda ortaya çıkan hayırlı hali açıklamak içindir; yoksa Allah katında mal ve evlatlarda da bir hayırlı hal var da salih ameller onlardan daha üstündür manasında değildir; çünkü ahirette onlardan bir hayır gelmez.

Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Onlara ümit bağlanması daha hayırlıdır."* Yani salih amellere insanın ümit bağlayıp Allah Teâlâ katında kendisinden sevap beklemesi daha hayırlıdır. Çünkü salih amel sahipleri dünyada iken ümit ettikleri her şeyi ahirette bulurlar. Fâni olan mal ve evlatlara gelince, onlara sahip olan kimsenin onlar hakkında ulaşacağı bir emeli yoktur.

Âyette, sevap yönünden ve emel yönünden hayırlı olmanın ayrı ayrı dile getirilmesi, her birindeki hayırlı oluş yönünün farklı olduğunu bildirmek ve durumu mübalağa ile ifade etmek içindir.

45-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Süratle elden çıkıp bozulduğu için, dünyanın aldatıcı süslerine ve güzelliğine bağlanıp kalmaktan sakındırma daha önce defalarca geçti.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bana,

"Ey Ebû Hüreyre, sana dünyayı göstermemi ister misin?" diye sordu; ben de,

"Evet, isterim" dedim. O zaman Allah Resûlü elimden tutarak yürüdü; beni bir çöplüğün başında durdurdu. Orada atılmış birtakım insan kafatasları, çürüyüp dağılmış kemikler, insan pisliklerine bulaşıp kirlenmiş yırtık elbiseler vardı. Allah Resûlü bu manzaraya bakarak bana şöyle buyurdu:

"Ey Ebû Hüreyre, şu gördüğün insan kafatasları, sizin başlarınız gibi dünya malı toplama hırsı ve gayretiyle doluydu. Onlar da sizin gibi uzun yaşamayı ümit ediyorlardı. Sizin gayret ettiğiniz gibi dünya malı toplamaya ve onu mâmur etmeye çalışıyorlardı. Bugün ise gördüğün gibi bedenleri dağılıp çürümüş, kemikleri ortaya çıkmıştır. Şu eskimiş paçavralar, onların süslenme vakitlerinde süslendikleri elbiselerıdir. Bugün rüzgâr onları pisliklerin içine atmıştır. Şu ise sırtlarına binip yeryüzünü dolaştıkları hayvanlarının kemikleridir. Şu necasetler, onların elde etmek için var güçleriyle çalıştıkları ve birbirilerine saldırdıkları lezzetli yiyeceklerin son halidir. Onlar, utanç verici bu şeyleri kendilerinden attılar, öyle ki onlara kötü kokusundan dolayı hiç kimse yaklaşamaz. İşte gördüğün gibi bunlar dünyanın halleridir. Kim dünyanın bu haline ağlamak isterse ağlasın, şüphesiz o, ağlama yeridir."

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu sözler üzerine orada bulunanların hepsi ağladı."[303]

---

303 Rivayet için bk. Gazâlî, *İhyâ*, 3/251 (Beyrut 2000); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 9/546. Buradaki kayda göre, Hafız Irâkî, bu rivayeti hadis olarak bulamadığını söylemiştir. Benzer bir rivayet, *Kûtü'l-Kulûb*'da Hasan-ı Basrî'den mürsel haber olarak nakledilmiştir.

Kulların Saf Halinde İlâhî Huzura Arzedilişi

Cenâb-ı Hak, yukarıda örneği geçtiği üzere dünyanın fâni olmasından sonra meydana gelecek haşir ve hesabın korkunç halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْاَرْضَ بَارِزَةًۙ وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ
اَحَدًاۚ ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا عَلٰى رَبِّكَ صَفًّاۜ لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۘ
بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ
مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً
وَلَا كَبِيرَةً اِلَّٓا اَحْصٰيهَاۚ وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًاۜ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿٤٩﴾

47. ***O gün biz dağları yürütürüz ve yeryüzünü apaçık** (üzeri boş bir halde)* ***görürsün. Biz onlardan hiçbirini bırakmaksızın hepsini mahşerde toplarız.***

48. ***O gün hepsi saf halinde Rabb'inin huzuruna arzedilir. Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız şekilde** (çıplak vaziyette)* ***bize geldiniz. Halbuki siz, sizin için hesaba çekileceğiniz bir vakit belirlemediğimizi zannetmiştiniz.***

49. ***Kitap ortaya konur. Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. Derler ki: "Yazıklar olsun bize! Bu nasıl bir kitaptır ki** (yaptıklarımızdan)* ***küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!" Böylece bütün yaptıklarını karşılarında hazır bulurlar. Senin Rabb'in hiç kimseye zulmetmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm şunu zikret, *o gün biz dağları yürütürüz.*" Yani onları yerinden söküp oldukları halde havada yürütürüz. Şu âyet de dağların durmunu haber vermektedir:

"Sen dağları görürsün ve onları donuk sabit zannedersin, halbuki onlar, bulutlar gibi akıp gitmektedir" (Neml 27/88).

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz dağları, dağıtıp toz haline getirdikten sonra parçalarını yürütürüz.

Bunun dile getirilmesinin amacı, o andaki korkunç hallerle gafillerin gafletten uyandırılıp isyandan sakındırılmasıdır.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyuruyor: *"Yeryüzünü,* her yanından *apaçık görürsün;* üzerinde herhangi bir dağ ve başka şey yoktur." Tam tersine, âyette belirtildiği gibi Rabb'in dağların yerini dümdüz boş bir alan halinde bırakır; orada hiçbir çukur ve tümsek yoktur (Tâhâ 20/106-107).

Âyetteki hitap Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] veya onu işiten herkesedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz onları mahşerde toplarız;* mümin kâfir hepsini dört bir yandan hesap yerinde bir araya getiririz; *onlardan hiçbirini bırakmayız."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün hepsi saf halinde,* dağınık olmadan ve birbirine karışmadan *Rabb'inin huzuruna arzedilir."* Onların hali, kendilerine emredeceği şeyleri söylemesi için sultanın huzuruna arzedilen bir ordunun haline benzetildi. Geniş açıklama için Ebüssuûd tefsirine bakınız.[304]

O gün her ümmet, dağınık olmadan ve birbirine karışmadan saf halinde Allah'ın huzuruna arzedilir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], uzunca bir hadis-i şerifi içinde şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, öncekileri ve sonrakileri, saflar halinde geniş düz bir alanda toplar. Öyle ki bir çağırıcı hepsine sesini işittirir ve onlar göz hepsini görecek bir şekilde bulunurlar."[305]

---

304 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/194-195.

305 Buhârî, Enbiya, 3, Tefsîru Sûre (17), 5; Müslim, İmân, 327.

Diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kıyamet gününde cennetlikler yüz on saf olur; bunun seksen safını sizler oluşturursunuz."*[306]

Kâfir olanlara kıyamet günü şöyle denir: *"Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız şekilde bize geldiniz."* Size verdiğimiz malları arkanızda bıraktınız.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizleri ilk yarattığımız haldeki gibi çıplak, yalın ayak ve sünnetsiz olarak huzurumuza geldiniz. Nitekim bu durum bir hadis-i şerifte de ifade edilmiştir.

Bu azarlamaya muhatap olanlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden kâfirlerdir. Öldükten sonra dirilmeyi kabul eden müminlere gelince, bu hitap onlara değildir. Bu hitabın kâfirlere yapıldığını, peşinden gelen şu âyet göstermektedir:

"Halbuki siz, sizin için hesaba çekileceğiniz bir vakit belirlemediğimizi zannetmiştiniz." Yani sizler dünyada iken, sizin için, içinde öldükten sonra dirilme ve peşinden gelen şeylerin olacağı bir vakit tayin etmediğimizi zannediyordunuz. Her iki söz de onları azarlayıp kınamak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kitap ortaya konur."* Herkesin kitabı, sağ veya sol eline konur. Buradaki kitaptan kasıt, kulların amel defterleridir. Onun konulması, ya sahiplerinin sağ veya sol ellerine verilmesi veya mîzana konmasıdır.

"Öldükten sonra dirilmeyi ve diğer durumları inkâr eden *suçluların, onda yazılı olan suç ve günahlardan korkmuş olduklarını görürsün."* Onda en ufak şeylerin bile yazılı olduğunu gördüklerinde, *"Yazıklar olsun bize, derler."* Onlar bu sözle, tehlikeler arasında onları helâk edecek şeyi çağırırlar; böylece yok olup başlarına gelecek korkunç halleri görmemek isterler. Yani, "Ey helâk, hazır ol, işte tam senin gelme zamanın, gel de bizi kurtar" derler.

Sözlerine şöyle devam ederler: *"Bu nasıl bir kitaptır ki* günahlarımızdan *küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş,* içinde kay-

---

306 Ahmed, *Müsned*, 1/453; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10350; *el-Evsat*, nr. 543; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/403.

detmiş! *Böylece,* dünyada *yaptıkları bütün kötülükleri* yazılmış vaziyette *karşılarında hazır bulurlar."*

Yahut yaptıkları amellerin karşılığını hazır bulurlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Senin Rabb'in hiç kimseye zulmetmez."* Kulun yapmadığı bir kötülüğü yazmaz yahut hak ettiği azaba bir şey eklemez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

47-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz o gün, mananın üzerinden his ve vehim perdelerini kaldırırız, o zaman ilâhî azameti açıkça görürsün; o hiç kimseye gizli kalmaz. İlâhî azamet sadece, gökteki dolunayı göremeyen kör gözlere gizli kalır.

Biz kendisinden his ve vehim perdesini kaldırdığımız kimseleri kudsî huzurumuzda toplarız, onlardan hiçbirini terkedip geride bırakmayız. Hepsi, Rabb'inin cemalinin ve celâlinin nurlarını müşahede etmeleri ve huzurunda durmaları için saf halinde kendisine arzedilir. Rabb'in onlara der ki:

"Biz sizleri ilk olarak, maddi kirlerden temiz ve her türlü engellerden uzak yarattığımız gibi şimdi sizler, tecrit kapısından (bütün maddi bağlantılardan sıyrılmış olarak) bize geldiniz. Sizler, bu buluşmanın dünyada olmayacağını, onun yerinin cennet olduğunu zannediyordunuz. Kim, maddi yönünü müşahede etmekten (kendinde bir varlık görmekten) ve hazlarından nefsini öldürürse onun için maddi ölümünden önce Rabb'ini müşahede ve O'na kavuşma gerçekleşir."

Hakikatten perdeli kimselerin kitapları (amel defterleri) ortaya konur. Günahlara dalan mücrimlerin ondan dolayı büyük bir korkuya kapıldığını görürsün. Kulun, kendi varlığını görmesi (kendisine bakıp Rabb'ini unutması) öyle bir günahtır ki onunla başka bir günah kıyas edilmez.

Ahirette mîzanın konulması ve ince bir hesaba çekilme işi, sadece kalbi hakikatten perdeli kimseler içindir. Nefislerinden fâni ve Rab'lerinde bâki olan âriflere gelince, onlarıb hesaba çekilecek bir şeyleri kalmamış-

tır. Çünkü onlar, hiçbir işi kendilerinden bilmezler ve Allah'tan başka hiç kimsede bir güç ve kuvvet görmezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kibir ve Kendini Beğenmenin Sonu

İlâhî azabın sebebi ve kalbin perdelenmesi, kulun Rabb'ine karşı kibirlenip hakka boyun eğmemesi olduğundan, Cenâb-ı Hak, haşir ve hesabın peşinden bunun cezasından bahsetti.

Şöyle de denebilir: Cenâb-ı Hak, iki adamın kıssasından bahsettikten sonra, kendini beğenen kimsenin yaptığı çirkin işi dile getirdi. Bu kimse, bu haliyle İblîs'e benzemektedir. Kim kendini beğenir ve fakir müminlerle birlikte aynı ortamda bulunmaktan kaçınırsa o da şeytanın taraftarları arasına dahil olur.

Vâhidî demiştir ki:[307] "Cenâb-ı Hak, sonra Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] fakirlerle oturmaktan kibirlenen bu kimselere, İblîs'in kıssasını ve kibrin ona ne kazandırdığını anlatmasını emrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلٖيسَۜ كَانَ مِنَ
الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهٖۜ اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونٖى وَهُمْ
لَكُمْ عَدُوٌّۜ بِئْسَ لِلظَّالِمٖينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَٓا اَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْۖ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلّٖينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾

50. ***Bir zaman biz meleklere, "Âdem'e secde edin" demiştik. İblîs hariç, hepsi secde ettiler. İblîs cinlerdendi; Rabb'inin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun neslini mi dost ediniyorsunuz? Halbuki onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için bu ne kötü bir değişmedir!***

---

307 bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/152.

51. ***Ben onları göklerin ve yerin yaratılışına şahit tutmadım. Onları kendilerinin yaratılışına da şahit tutmadım. Ben hak yoldan saptıranları yardımcı edinmiş değilim.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlara şunu anlat. *Biz bir zaman meleklere, 'Âdem'e secde edin' demiştik.*" Yani onlara, meleklere, Âdem'e hürmet ve saygı secdesi yapın dediğimiz vakti zikret.

"Meleklerin hepsi, ilâhî emre uyarak *secde ettiler, sadece İblîs hariç;* o, secde etmeye yanaşmayıp kibirlendi. Çünkü *o, cinlerdendi.*"

İblîs, yeryüzünde cinlerin reisi idi; orada fesat çıkarttıkları zaman Allah Teâlâ üzerlerine meleklerden bir ordu gönderdi. Onlar cinlerle savaştılar, bunun üzerine cinler yeryüzünün uzak bölgelerine kaçtılar. İblîs esir alındı. Melekler onu göğe çıkarttılar. O zaman İblîs müslüman oldu; göğün her yerinde ibadet yaptı. Meleklere, Hz. Âdem'e secde emri verilince, İblîs secdeye yanaşmadı, asıl haline döndü.

Âyet şöyle devam ediyor: "İblîs, *Rabb'inin emrinden,* yani O'na itaatten *dışarı çıktı.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: İblîs, Allah Teâlâ'nın emri sebebiyle fâsık (günahkâr) oldu; eğer bu emir olmasaydı, secde etmekten çekinme olmazdı.

"Rabb'inin emri" ifadesi, İblîs'in yaptığı işin son derece kötü bir şey olduğunu bildirmek içindir; çünkü Rab, bütün varlıkları yaratan, büyütüp besleyen, koruyan olduğu için, O'na isyan edilmesi çok çirkin bir iştir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun neslini dost mu ediniyorsunuz?"* Yani siz, İblîs'i ve onun evladını, tâbilerini dost mu ediniyorsunuz? Onlar, şeytanlar olup kendilerine mecazen zürriyeti denmiştir.

Katâde[308] demiştir ki: "Şeytanlar da insanların ürediği gibi üreyip çoğalırlar."[309]

Bir rivayette şöyle denmiştir: "İblîs üreyeceği zaman, kuyruğunu arkasına sokarak yumurtlar; yarılan her yumurtadan toplu halde şeytanlar çıkar."[310]

"Siz, beni bırakıp da onu ve onun neslini mi dost ediniyorsunuz? Yani bana itaatin yerine onlara mı itaat ediyorsunuz? *Halbuki onlar,* İblîs ve zürriyeti *sizin düşmanınızdır."*

"Bu, bir şeyi hak ettiği yerin dışına koyan *zalimler için ne kötü bir değişimdir!"* Onlar Allah Teâlâ'nın yerine İblîs'e ve zürriyetine itaat ettiler. Onların yaptığı, apaçık, çirkin bir zulümdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ben onları,* İblîs'i ve zürriyetini veya bütün kâfirleri, *göklerin ve yerin yaratılışına şahit tutmadım."* Yani bunları yaratırken onları hazır bulundurmadım. Çünkü gökleri ve yeri onlardan önce yarattım.

"Onları, kendilerinin (kendi cinslerindeki diğer insanların) *yaratılışına da şahit tutmadım."* Onlardan birini yaratırken diğerini şahit tutmadım. Âyetteki, "kendilerinden" kasıt, kendi cinsleridir. Bu mana, şu âyette de geçmektedir:

"Kendinizi (birbirinizi) öldürmeyin" (Nisâ 4/29). Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[311]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette geçen "kendiniz" ifadesine şahsın kendi zatı olarak mana vermek daha uygundur. O zaman anlam şöyle olur: Biz sizleri yaratırken, sizi kendinize şahit tutmadık; yani onları yarattığımda kendileri hazır değillerdi; tam aksine onlar, son derece acziyet ve cehalet içinde sonradan yaratılmış kimselerdir. Hal böyle iken

---

308 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiûn devri müfessirlerindendir.

309 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/128; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/404.

310 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/196.

311 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/14.

onlar nasıl oluyor da beni bırakıp onları (İblîs ve zürriyetini) dost ediniyorlar?

Âyette, tahmin ile göklerin sırlarına dalıp onlardan haber verenlere bir ret vardır. Yine bu tür işlere dalan ve insan tabiatı üzerinde birtakım tahminlerde bulunan kimselerin yaptığına da bir ret vardır. Yine âyette kâhinlere, tahminle gayba ait ilimlere ulaşmak isteyenlere ve onları tasdik edenlere bir ret mevcuttur. Açıklama için İbn Atıyye'nin tefsirine bakınız.[312]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ben hak yoldan saptıranları* yani şeytanları, yaratma işinde veya herhangi bir işimde *yardımcı edinmiş değilim."* Böyle bir şey yapmadım ki siz, onları dost edinesiniz ve bana ibadette ortak koşasınız.

Âyette, onların yaptığı işle alay etme vardır. Ayrıca onların akıllarının ne kadar zayıf ve görüşlerinin son derece çürük olduğu bildirilmektedir. Çünkü onlar, aptal bir çocuğa bile kapalı olmayan bu apaçık şeyi anlamıyorlar; bunun için onun kendilerine açıklanmasına ihtiyaçları var. Geniş açıklama için, Ebüssuûd tefsirine bakınız.[313]

50-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, İblîs'e benzeyerek kibirlenip kendini beğenmekten ve Allah'ın kullarına karşı büyüklenmekten nefret ettirip uzaklaştırma vardır.

Âyette ayrıca, Allah'ın yarattıklarına ve nasıl olursa olsun bütün tecellilerine karşı tevazu göstermeye ve Allah için boyun eğmeye teşvik mevcuttur.

Yine onda, sadece Allah'a yönelip O'nu sevmeye, kalbi Allah'tan alıkoyan her şeyden uzaklaşmaya bir teşvik ve özendirme vardır.

---

312 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/523.

313 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/197.

Âyette ayrıca, Allah'ın kitabında ve Allah Resûlü'nün sünnetinde açık bir nas (âyet ve hadis) gelmediğinde, kaderin sırlarını öğrenmeye çalışmayı yasaklama mevcuttur.

Yine onda, hangi durumda olursa olsun, Allah'ın düşmanlarına yardım etmeyi yasaklama vardır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah'tan Başkasını Dost Edinenlerin Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Allah'tan başkasını dost edinenlerin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ
وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقاً ﴿٥٢﴾ وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا اَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا
وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفاً ﴿٥٣﴾

52. ***Allah, o gün kâfirlere, "Benim ortaklarım olduklarını ileri sürdüğünüz şeyleri çağırın!" buyurur. Onlar da onları çağırır; fakat kendilerine cevap vermezler. Zaten biz onların arasına ateşten bir engel koyduk.***

53. ***Suçlular ateşi gördüklerinde, oraya düşeceklerini kesin olarak anlarlar ve ondan bir kurtuluş yolu bulamazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm şunu söyle, *Allah o gün kâfirlere,* onları kınamak ve âciz bırakmak için *şöyle buyurur: Benim ortaklarım olduklarını ileri sürdüğünüz,* size şefaatçi olmaları için kendilerini şefaatçi kabul ettiğiniz *şeyleri çağırın!"* Bundan kasıt, Allah'ın dışında, kendisine ibadet edilen her şeydir. Yahut İblîs ve zürriyetidir.

"Onlar da kendilerine yardım etmeleri için *onları çağırır; fakat* putlar *kendilerine cevap vermezler;* onlara yardım edemezler. *Zaten biz onların arasına,* yardıma çağıranlarla çağrılanlar arasına, hepsini içinde helâk edecek ateşten *bir engel koyduk."*

Onların arasına konan şeyin, düşmanlık olduğu da söylenmiştir. O da bir çeşit helâktir. Hz. Ömer [radıyallahu anh] bu manada şöyle buyurmuştur:

"Sevgin, seni zora sokacak derecede olmasın; düşmanlığın da karşındakini telef etmesin!"

"Aralarına" kelimesinin, ilişki, bağ manasına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Buna göre anlam şöyle olur: Onların dünyadaki ilişkilerini, ahirette bir helâk sebebi yaptık. Şu âyet de bu manadadır:

"Artık aranızdaki bağlar tamamen kopmuştur" (En'âm 6/94).

Şöyle de denmiştir: Ortaklardan kasıt melekler, Hz. Üzeyir ve Hz. İsa'dır [aleyhimüsselâm]. O zaman, "engel" ile uzun berzah kastedilmiş olur. Yani onlarla kendilerine ibadet ettiklerinin arasına çok uzun bir berzah koyduk; çünkü müşrikler cehennemin dibinde, onlar (Hz. Üzeyir ve Hz. İsa) ise cennette en yüksek makamdadırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Suçlular ateşi gördüklerinde, oraya düşeceklerini,* onun içine yuvarlanacakları *kesin olarak anlarlar ve ondan bir kurtuluş yolu bulamazlar."* Allah Teâlâ'dan bizleri, helâke götüren şeylerden korumasını istiyoruz.

52-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, sürekli taatine devam ederek ve sadece O'nu severek Allah'ı dost edinirse Allah Teâlâ da onun dostu, ihtiyaç ve sıkıntı anında yardımcısı olur; dua ettiğinde ve kendisinden bir yardım istediğinde ona karşılık verir. Kim de Allah'tan başkasını dost edinirse beklentisi ve ümidi boşa çıkar; ondan bir yardım istediğinde, kendisiyle yardım isteyen arasına büyük bir engel konur.

Kim Allah'ın dostlarını dost edinirse Allah'ı dost edinmiş olur. Bu durum âyet-i kerimede şöyle belirtilir:

"Resûlüm, şüphesiz sana biat edenler, Allah'a biat etmiş olurlar" (Feth 48/10). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an'ı İnkâr Edenlerin Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, gözler için apaçık bir delil olduğu halde, Kur'an'ı inkâr edenlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ
شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُٓوا اِذْ جَٓاءَهُمُ الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا
رَبَّهُمْ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ اَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ
الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَۚ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ
لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُٓوا اٰيَاتِي وَمَٓا اُنْذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ
مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّهِ فَاَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُۜ اِنَّا جَعَلْنَا
عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرًاۜ وَاِنْ تَدْعُهُمْ اِلَى الْهُدٰى
فَلَنْ يَهْتَدُٓوا اِذًا اَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِۜ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا
كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَۜ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا
﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرٰٓى اَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

54. ***Gerçekten biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali, değişik şekillerde açıkladık. Ne var ki insan, her şeyden çok tartışmaya düşkündür.***

55. *Kendilerine hidayet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rab'lerinden af dilemekten alıkoyan şey, sadece, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini yahut azabın göz göre göre kendilerine inmesini beklemeleridir!*

56. *Biz peygamberleri, sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndeririz. İnkâra dalanlar ise hakkı bâtılla ortadan kaldırmak için mücadele ederler. Bir de onlar âyetlerimizi ve uyarıldıkları şeyleri alaya aldılar.*

57. *Kendisine Rabb'inin âyetleri hatırlatılıp da ondan yüz çevirenden ve eliyle yaptığı işleri unutandan daha zalim kim vardır! Biz onların kalplerine, bunu anlamalarına engel olan perdeler çektik, kulaklarını da sağırlaştırdık. Sen onları hidayete çağırsan da artık ebediyen hidayeti bulamazlar.*

58. *Rabb'in, çok affeden merhamet sahibidir. Eğer yaptıkları yüzünden onları (dünyada) cezalandıracak olsaydı, onlara azabı hemen gönderirdi. Fakat onlar için belirlenmiş bir süre vardır ki o vakit gelince ondan kaçıp kurtulacakları bir yer bulamazlar.*

59. *İşte helâk edilmiş şehirler! Onlar zulmettiklerinde kendilerini helâk ettik. Onları helâk etmek için de belli bir zaman tayin etmiştik.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Gerçekten biz bu Kur'an'da insanlar için, onların yarar ve menfaatine olan her türlü misali, değişik şekillerde açıkladık.*" Biz onda, insanın muhtaç olduğu ibretlik bütün haberleri, değişik şekillerde tekrar tekrar dile getirdik.

Yahut onda, ibret alacakları her türlü misali verdik. Onlardan biri de iki adamın örneği ile dünya hayatının misalidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz onda, imana çağıran son derece güzel ifade şekillerinden bahsettik. Onlar, güzellikte ve kalpleri çekmede darbımesel gibi güzel şeylerdir. Bunu, onu kabul etmeleri için yaptık, fakat onlar kabul etmedi.

"Ne var ki insan, yaratılışı itibariyle *her şeyden çok tartışmaya düşkündür."* Onun en çok yaptığı iş tartışmadır. Onun burada yaptığı da bâtıl sebeplerle şiddetli düşmanlıktır.

Mana şudur: Onun mücadelesi, bütün mücadele edenlerinkinden daha fazladır.

Âyette, mücadele kötülenmektedir. Âyetin iniş sebebi, bir rivayete göre Nadr b. Hâris'in mücadelesidir. Sadece âyetin manası umumi olup bütün insanları içine alır.[314]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine hidayet,* yani içinde bulunan çeşitli ilim ve mucize türleriyle imana sevkeden Kur'an *geldiğinde insanları* yani yanlış halleri anlatılan Mekkeliler'i, Allah Teâlâ'ya *iman etmekten,* içinde bulundukları şirki terketmekten *ve* haddi aşarak işledikleri günahlardan *Rab'lerine istiğfar etmekten alıkoyan şey, sadece, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini beklemek olmuştur."*

Yani onların iman etmesine mâni olan şey, öncekilerin başına gelenlerdir. Bu, onların kökünü kazıyan azaptır.

Yahut onların, iman etmesine mâni olan şey, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına gelmesini beklemek olmuştur. Bu da helâktir.

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetin manası şudur: İnsanları imandan ve istiğfardan alıkoyan şey, haklarında öncekilerin başına gelenlerin hükmedilmesidir. Bu, dünyada helâk edilmeleridir. Yahut insanları imandan ve istiğfardan alıkoyan şey, onlara azabın yani ahiret azabının gelmesidir."[315]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin zâhirinden anlaşılan mana şudur: İnsanları imandan ve istiğfardan alıkoyan şey, öncekilerin âdeti gibi açıkça görecekleri bir mucizeyi beklemeleridir; o zaman da Allah'ın önceki milletlerde uyguladığı gibi helâk edilmeleridir. Yahut insanları imandan ve istiğfardan alıkoyan şey, onlara, açıkça bir azabın gelmesini beklemeleridir. Bu, *"Yahut azabın göz göre göre kendilerine inmesini beklemeleridir!"* âyetinin manasıdır.

314 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/129; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 3/169.

315 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzil,* 1/468.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyurdu ki:

"Biz peygamberleri, ümmetlere *sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndeririz."* Yani biz peygamberleri, iman edenlere sevabı müjdeleyen, inkâr edenleri de azapla korkutan kişiler olarak göndeririz; acayip deliller ortaya koymak ve mucizeler göstermek için değil.

"İnkâra dalanlar ise Ashâb-ı Kehf ve benzerinin kıssalarını sormak gibi birçok mucize talebinde bulunarak *hakkı bâtılla ortadan kaldırmak için mücadele ederler.* Yani hakkı, kökünden silip atarak yok etmek için mücadele ederler. Onların mücadelesi, peygamberlerine şu tür sözleri söylemeleridir:

"Siz sadece bir insansınız" (Yâsîn 36/15).

"Eğer Allah dileseydi (sizin yerinize) melekleri indirirdi" (Mü'minûn 23/24).

Âyet şöyle bitiyor: *"Bir de onlar,* sağır dağların bile azametinden parça parça olduğu *âyetlerimizi* yani Kur'an'ı *ve uyarıldıkları şeyleri,* kendilerini uyarmamı *alaya aldılar."* Yahut uyarıldıkları azabı ve cezayı alaya aldılar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendisine Rabb'inin âyetleri* yani Kur'ân-ı Azîm *hatırlatılıp da ondan yüz çevirenden,* onu hiç düşünmeyen ve ona iman etmeyenden *daha zalim kim vardır?"* Yani ondan daha zalim kimse yoktur; çünkü o, Kur'an'la mücadeleye, onu yalanlama ve ondan yüz çevirmeyi eklemekle, bütün zalimlerden daha zalim olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve eliyle yaptığı* inkâr ve isyan türü *işleri unutandan,* onun âkıbetini hiç düşünmeyenden *daha zalim kim vardır! Biz onların kalplerine, bunu anlamalarına engel olan perdeler* çektik, kalplerinin üzerine onları âyetleri düşünmekten alıkoyan pek çok perde çektik. Bu, onların Kur'an'dan yüz çevirmesinin ve yaptıkları kötü işleri unutmasının sebebidir. Onların kalpleri mühürlendiği için bu haldedirler. Onlara bunu, Kur'an'ı anlamalarını istemediği için yaptı (Çünkü onlar bilerek, inatla inkâr etmektedirler).

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz onları, Kur'an'ın hakikatine vâkıf olmaktan (ondaki hakikatleri anlamaktan) alıkoyduk.

"Ayrıca onların kulaklarına, Kur'an'ı işitmelerine mâni olacak *bir sağırlık koyduk. Sen onları hidayete çağırsan da artık ebediyen hidayeti bulamazlar."* Yani onların daha önceden kalpleri mühürlendiği için, teklif müddetinde onlardan hidayete ulaşan olmaz. Bu hüküm, ezelde haklarında şekavet (cehennemlik olma) hükmü verilmiş belirli bir topluluk hakkındadır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'in, çok affeden,* sonsuz *merhamet sahibidir. Eğer yaptıkları* isyanlar *yüzünden onları,* amelleri gerektirdiği için, kıyametten önce dünyada *cezalandıracak olsaydı, onlara azabı hemen gönderirdi."*

Onların azabı hak eden isyanlarından bazıları şunlardır: Bâtıl yollarla Kur'an'ı iptal etmeye çalışmak, Rab'lerinin âyetlerinden yüz çevirmek ve kendilerini helâke götürecek işleri yapmalarına hiç aldırış etmemek.

Âyetin kastı, Kureyş Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlıkta çok ileri gittiği halde kendilerine mühlet verilmesidir.

"Fakat onlar için belirlenmiş bir süre vardır." O, kıyamet günüdür. Yahut o, Bedir günüdür. *"O vakit gelince ondan kaçıp kurtulacakları bir yer bulamazlar."* Yani ondan sığınacakları yahut kaçıp kurtulacakları bir yer bulamazlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte* Âd, Semûd ve benzerleri gibi *helâk edilmiş şehirler!* Kureyş'e yaptığımız gibi; *o şehir insanları zulmettiklerinde kendilerini helâk ettik. Onları helâk etmek için de belli bir zaman tayin etmiştik."* Ondan kaçışları mümkün değildi. Öyleyse Kureyş bundan ibret alsın ve içinde bulunduğu hale aldanmasın. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

54-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ yüce kitabında, zâhirî ve bâtınî ilimlerden kullarının muhtaç olduğu her şeyi açıklamıştır; fakat kalplerin mâlâyâni şeylere

dalması ve boş şeylerle çokça mücadele etmesi onu, ilâhî kitabın sırlarını anlamaktan ve ondaki gizli hakikatleri ortaya çıkarmaktan alıkoymuştur. Kimin kalp aynası arınmış olursa Allah'ın kitabındaki hakikatleri anlar. Kalbin manevi kirlerden arındırılıp temizlenmesi, manevi sefa ehli bir mürşidin sohbetiyle (terbiye halkasına girmekle) gerçekleşir. Onlar, ârifibillâh zatlardır. Allah'ın kıyamet emri gelinceye kadar, yeryüzünde onlardan muhakkak birileri bulunur.

İnsanları, kâmil insanların veliliğine inanmaktan ve kendilerini tasdik etmekten sadece, onlardan açık keramet beklemek ve onlara eziyet edenlere hemen bir azabın gelmesini gözlemek olmuştur. Bu beklenti, velilerin yolunu bilmemekten ileri gelmektedir. Çünkü onlar, kullar için bir rahmettir. Cenâb-ı Hak onları, her devirde gönderir. Onlar, insanları ilâhî azaptan sakındırarak, ilâhî müjdeleri haber vererek, yumuşak bir dille vaaz ve uyarı yaparak kendilerine öğüt verirler. Sadece insanlar, onların uyarılarından yüz çevirerek ve sohbetlerinden uzaklaşarak onları ve yaptıkları uyarıları alaya alıp eğlence konusu edindiler. Allah ile ve âyetleriyle uyarılıp da ondan yüz çeviren, ona karşı kibirlenen, bizzat elleriyle yapmış olduğu isyan ve kusurları unutan kimseden daha zalim kimse yoktur.

Bunun sebebi, onların kalplerinin üzerine perdelerin çekilmesi, isyan ve günah kirlerinin kalplerini kaplaması, bundan sonra o kalbin hiçbir vaaz ve uyarıyı anlamaması, uyarı ve müjdeyi işitmemesidir. Şayet onları, hidayete ve tehlikeden dönmeye çağıracak olsan, haklarında ezelde şekavet (cehennemlik olma) hükmü verildiği için, asla hidayet yoluna ulaşamazlar.

Eğer Allah'ın umumi mağfireti ve rahmeti olmasaydı, onlara hemen azap gönderirdi. Fakat o azap için belirlenmiş bir vakit ve kesinleşmiş bir zaman vardır; o vakit geldiği zaman ondan kaçış yoktur. O anda sığınacak ve kendilerini kurtaracak bir yer bulamazlar. Allah Teâlâ'dan lutuf ve keremiyle bizleri kötü duruma düşmekten korumasını istiyoruz.

Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak, Ashâb-ı Kehf'in kıssasından bahsettiğinde, onda Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir uyarı geldi. Uyarının sebebi, Allah Resûlü'nün, kendisine sorular sorulunca, vahyin gecikmesi durumunu istisna etmeden ve inşallah demeden, "Yarın haber veririm" demesiydi. Hak Teâlâ, burada da Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Hz. Hızır [aleyhisselâm] ile kıssasından bahsetti. Bunun sebebi de Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] uyarılması idi; çünkü o da ümmetinden biri, kendisine, "Senden daha âlim birini biliyor musun?" diye sorunca, Hz. Musa, "Onu Allah bilir" diyerek Allah'ın ilmine havale etmeden, "Hayır, bilmiyorum!" demişti. Allah Teâlâ, uyarının ortak olduğunu belirterek Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli etmek için ikisinin kıssasını anlattı. Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasına şöyle başladı:

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَٓا اَبْرَحُ حَتّٰٓى اَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِيَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾

60. Bir zamanlar Musa genç yardımcısına, "İki denizin birleştiği yere ulaşıncaya kadar durmayacağım yahut senelerce yürüyeceğim" dedi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şunu anlat: Bir vakit Musa genç yardımcısına dedi ki ..."*

Bu genç, Yûşa' b. Nûn'dur. Soyu, Hz. Yusuf'a dayanmaktadır. Soy kütüğü şöyledir: Yûşa' b. Nûn b. Efrâyîm b. Yusuf [aleyhisselâm].

Yûşa', Hz. Musa'nın kız kardeşinin oğlu idi. O, devamlı Hz. Musa'ya hizmet ettiği, ona tâbi olup kendisinden ilim öğrendiği için kendisine fetâ (yiğit, hizmetçi genç) denmiştir. Hizmet işlerini daha çok gençler yaptığı için, onlara bu isim verilmiştir. Yaşlı da olsa, ilim öğrenen kimseye de fetâ (genç) denir; çünkü o, devamlı üstadının hizmetinde bulunmaktadır. Hz. Musa [aleyhisselâm] şöyle dedi:

"İki denizin birleştiği yere ulaşıncaya kadar durmayacağım yahut senelerce yürüyeceğim." Yani iki denizin birleştiği yerde Hızır'ı [aleyhisselâm] bulmak için devamlı yol gideceğim.

İki denizin birleştiği yer hakkında değişik görüşler söylenmiştir. Bir görüşe göre orası, İran denizi yani Basra körfezi ile Rum denizi yani Akdeniz'dir. Çoğunluğun görüşü budur.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "İki denizin birleştiği yer, Tanca yakınlarında Atlas Okyanusu ile ondan hariçte olan denizde (Sebte Boğazı'nda) birleşmektedir. O, Endülüs denizidir."[316]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kâ'b b. Muhammed el-Kurazî[317] de onun Tanca olduğunu söylemiştir.[318]

Hz. Musa [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Yahut senelerce yürüyeceğim."* Yani onu bulma imkânım kalmadığını kesin anlayıncaya kadar uzun bir süre yürüyeceğim. Burada kastedilen sürenin, uzun bir zaman olduğunu söyleyenler olduğu gibi onun seksen yahut yetmiş sene olduğunu söyleyenler de mevcuttur.

Yolculuğa çıkma sebebi: Hz. Musa [aleyhisselâm] Kıptîler'in (yerli Mısır halkının) helâk olmasından sonra, Mısır'a hâkim olunca, Allah Teâlâ ona, bu nimeti onlara hatırlatmasını istedi. O da kendilerini toplayıp onlara etkili bir konuşma yaptı; öyle ki ondan kalpler duygulandı, gözlerden yaşlar boşandı. O sırada Hz. Musa'ya [aleyhisselâm],

"İnsanların en âlimi kimdir?" diye sordular; Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Benim" dedi. Başka bir rivayette,

---

316 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/469.

317 Kurazî, Kâ'b b. Muhammed (v. 118/736), Medine ekolünden Übey b. Kâ'b'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

318 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/133; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/171. İki denizin birleştiği yerin, Hazar denizi ile Karadeniz olduğu yahut Nil nehrinin Sudan'daki iki kolu olan Beyaz Nil ile Mavi Nil olabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, onun Akabe ve Süveyş körfezlerinin birleştiği yer olduğu da söylenmiştir. Bir başka anlayışa göre bu iki denizden biri Hz. Musa, diğeri de Hızır'dır [aleyhisselâm]. Çünkü Musa zâhir âleminin, Hızır da bâtın âleminin denizidir. Geniş bilgi için bk. Celal Kırca, "Mecmau'l-bahreyn", *DİA*, 28/256; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/367-368 (sad. Azim Dağıtım).

"Senden daha âlim birini biliyor musun?" diye sordular; Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Hayır!" dedi. Hz. Musa, "Allah bilir diyerek" kimin daha âlim olduğunu bilmeyi Allah Teâlâ'ya havale etmediği için Cenâb-ı Hak onu uyararak,

"Senden daha âlim bir kulum vardır; iki denizin birleştiği yerde bulunmaktadır; o Hızır'dır" diye vahyetti.[319]

Hızır [aleyhisselâm] Hz. Musa'dan önce, Zülkarneyn'in önde gelen adamlarındandı. Hz. Musa'nın zamanına kadar yaşamıştı. Onu tanıtan bilgiler inşallah yerinde gelecektir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

Hz. Musa [aleyhisselâm] Rabb'ine,

"Hangi kulunu daha fazla seversin?" diye sordu; Allah Teâlâ,

"Beni sürekli zikreden ve unutmayan kulumu" buyurdu. Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Hangi kulun en iyi hüküm verendir?" diye sordu; Allah Teâlâ,

"Hak ile hüküm veren ve hevâya (nefsin kötü arzularına) uymayan kulum" buyurdu. Musa [aleyhisselâm],

"Hangi kulun daha âlimdir?" diye sordu; Allah Teâlâ,

"Kendisini doğruya sevkedecek yahut helâkten kurtaracak bir kelimeye ulaşırım ümidiyle, kendi ilmi yanında insanların ilmine müracaat edendir" buyurdu. O zaman Musa [aleyhisselâm],

"Yâ Rabbi, eğer kulların içinde benden daha âlim biri varsa beni onunla buluştur" dedi. Allah Teâlâ,

"Senden daha âlim Hızır'dır" buyurdu. Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Onu nerede bulabilirim?" diye sordu; Allah Teâlâ,

---

319 Bu konuda uzunca bir hadis için bk. Buhârî, İlim, 44, Enbiya, 24; Müslim, Fezâil, 170-171; Tirmizî, Tefsîr (19) 1; Ahmed, *Müsned*, 5/117-119.

"Denizin kenarında kayanın yanında bulursun" buyurdu. Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Yâ Rabbi, orayı nasıl bulabilirim?" diye sordu; Allah Teâlâ,

"Sepete bir balık koy yola çık; onu kaybettiğin yer, Hızır'ı bulacağın yerdir" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Musa [aleyhisselâm], kızarmış bir balık aldı, onu sepete koydu. Hizmetindeki gence,

"Balığı kaybettiğin yerde bana haber ver" dedi ve beraberce yola çıktılar. Hızır'a ulaşana kadar yol yürüdüler.[320] Kıssanın tamamı gelecek inşallah.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], ümmeti içinde yaptığı konuşmayla ilgili rivayet Buhârî'de ve diğer hadis kitaplarında geçmektedir.[321] Bu olayın nasıl gerçekleştiğini ve nerede vuku bulduğunu en iyi Allah Teâlâ bilir.

60. Âyetin Tasavvufi İşaretleri

Hz. Musa [aleyhisselâm] ile Hz. Hızır [aleyhisselâm] arasında geçen kıssa, zâhir ilmine sahip olanlarla bâtın ilmine sahip olanlar arasındaki farkın ortaya çıkmasında önemli bir sebep olmuştur.

Zâhir ehli, dış âzaların ıslahıyla uğraşırlar; bâtın ehli ise iç âlemdeki hakikatlerin elde edilmesini sağlarlar.

Zâhir ehli, hükümler denizinden ilim alırlar; bâtın ehli ise hakikat denizinden ilim alırlar.

İki denizin birleştiği yerden maksadın, bu olduğu da söylenmiştir. Şöyle ki zâhirî hükümlerin denizi olan Hz. Musa [aleyhisselâm] ile hakikatlerin denizi olan Hz. Hızır [aleyhisselâm] buluştu. Bundan, Hz. Musa'nın, hakikat ilminden habersiz olduğu sonucuna varılmaz; tam tersine o, her iki ilme tam olarak sahipti; sadece Cenâb-ı Hak onu, daha fazla ilim sahibi yapmayı ve tevazuya bürüyerek şerefin zirvesine ulaştırmayı murat etti. Ayrıca ona daha yüksek bir terbiye ve edep kazandırmak istedi;

---

320 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/321; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/132-133.

321 bk. Buhârî, İlim, 44, Enbiya, 24; Müslim, Fezâil, 170-171; Tirmizî, Tefsîr (19) 1; Ahmed, *Müsned*, 5/117-119.

çünkü o, ilmi kendisine nisbet ederek bir an bütün kuvveti kendinde gördü.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ, mahlûkata ait bir şeyi sana ait görmeni yasaklarken, O hiç, âlemlerin Rabb'i olarak, senin kendisine ait bir vasfı iddia etmeni uygun görür mü?"

Bu, Allah Teâlâ'nın sevdikleri arasından seçkin kullarına uyguladığı kanunudur. Onlar, kendilerine verilen ilâhî kuvvetten azıcık bir şeyi nefislerine ait gösterdiklerinde yahut az da olsa kulluk edebinden dışarı çıktıklarında, onları, kendilerinden ilim ve hal olarak daha aşağıda olan kimselerle terbiye eder. Bunu, kemalatın zirvesinden geride kalmasınlar diye, kendilerini gözetmek ve onlara şeref bahşetmek için yapar.

Mesela, Şâzelî'nin, bir kadınla yaşadığı olay buna bir örnektir. Kadın ona demiştir ki: "Sen seksen gün aç kaldım diye yaptığın işi Rabb'in huzurunda dile getirip duruyorsun; ben altı aydır yiyecek bir şey tatmadım!"

Cüneyd-i Bağdâdî'nin, Serî-i Sakatî ile bir cemaat içinde yaşadıkları olay da bu cinstendir. Cemaat, sevgi konusunda konuşuyorlardı; her biri, kendi ilim derecesine göre bu konuda bir şeyler söylüyordu. O sırada, kapıda bir kadın belirdi; üzerinde yünden bir örtü vardı. Kadın, onların her birinin ilmini göstermek için söylediği sözleri reddetti, onlara ayrı ayrı cevaplar verdi. Böylece Cenâb-ı Hak onları bir kadınla edeplendirdi.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Hz. Hızır'ı bulmak istemesinden ve bunun için sefere çıkmasından, ilme ve özellikle bâtın ilmine teşvik edildiği sonucu çıkar. Bu ilmi talep etmek, kuvvetle emredilen bir iştir.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bâtın ilmi (yani kalbi manevi kirlerden arındırıp nefsi terbiye ederek marifete ulaşmak), her mükellef insana farz olan bir ilimdir; çünkü peygamberler hariç, hiç kimse (kendi başına) kusurdan yahut (özellikle gizli) bir günahta ısrar etmekten tamamen kurtulamaz."

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Kim bizim şu maneviyat ilmimizde ileri derece bir paya sahip olmazsa, (kalpte gizli olan) büyük günahlarda ısrar ederek ölür, farkında olmaz."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın Hz. Hızır ile Buluşması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kıssanın devamından bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِى الْبَحْرِ
سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ اٰتِنَا غَدَٓاءَنَاۘ لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا
هٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَٓا اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنّ۪ى نَسِيتُ الْحُوتَۘ
وَمَٓا اَنْسَانٖيهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُۚ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِى الْبَحْرِۗ عَجَبًا
﴿٦٣﴾ قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِۗ فَارْتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا قَصَصًاۙ ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا
عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَٓا اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾

61. *(Musa ve genç hizmetçisi)* ***İki denizin birleştiği yere vardıklarında balıklarını unuttular. Balık, denizde yolunu tutup gitmişti.***

62. ***Buluşma yerini geçtiklerinde Musa, hizmetçisi olan gence, "Bize yemeğimizi getir; gerçekten bu yolculuğumuzda epey yorulduk" dedi.***

63. ***Genç, "Gördün mü? Kayanın yanında mola verdiğimiz sırada balığı unuttum. Onu hatırlamamı bana sadece şeytan unutturdu; o, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitti" dedi.***

***64.** Musa, "İşte aradığımız o idi" dedi. Hemen izlerini takip ederek geri döndüler.*

***65.** Orada, kullarımızdan, kendisine katımızdan bir rahmet verdiğimiz ve tarafımızdan bir ilim öğrettiğimiz bir kulu buldular.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Sonra Hz. Musa ve Yûşa' [aleyhisselâm] yanlarına kızartılmış bir balık ve ekmek alarak, Hızır'ı aramak üzere yola çıktılar. *İki denizin birleştiği yere,* iki denizin arasına yahut ikisini birbirine bağlayan noktaya *vardıklarında,* orada bir kaya buldular. Kayanın yanında hayat suyu vardı. Bu su bir şeyin üzerine döküldüğü zaman o, Allah'ın izniyle dirilirdi. Oraya gece varmışlardı. Kayanın yanında uzanıp uyudular. Balığa hayat suyunun esintisi ve soğukluğu vurunca, sepetin içinde hareketlenip denize daldı. Hz. Musa ve Yûşa' [aleyhisselâm] ondan bir miktar yemişlerdi. Balığın canlanıp suya dalması, Yûşa' [aleyhisselâm] uyandıktan sonra oldu.

Bir rivayete göre Yûşa' [aleyhisselâm] bu kaynaktan abdest aldı, o sırada su balığın üzerine sıçradı, balık dirilip denize daldı. Daha sonra Hz. Musa [aleyhisselâm] uyandı, kalkıp yola devam ettiler.

"Balıklarını unuttular." Yani balığın durumunu araştırmayı ve ne olduğuna bakmayı unuttular. Yahut Yûşa' [aleyhisselâm] ona haber vermeyi unuttu, Hz. Musa da [aleyhisselâm] balığın durumunu sormayı unuttu.

"Balık, denizde yolunu bulup gitmişti." Deniz suları, su külüngü gibi oldu, balık onun içinden akıp gitti.

Bir rivayete göre Allah Teâlâ balığın üzerinde suyun akışını durdurdu, su dondu, öyle ki suyun içinde bir su külüngü gibi tünel oluştu. Bu durum, Hz. Musa'nın veya Hz. Hızır'ın [aleyhisselâm] mucizesi olarak gerçekleşti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "İkisinin buluşma yeri olarak belirlenen *yeri geçtiklerinde* ve gecenin kalan kısmıyla gündüzün öğle vaktine kadar yol aldıklarında, Hz. *Musa,* açlığın hararetini hisse-

derek, *hizmetçisi olan gence, 'Bize yemeğimizi,* yiyeceğimizi *getir' dedi."* Bu yiyecek balıktı. Hz. Musa, sözüne şöyle devam etti:

"Gerçekten bu yolculuğumuzda epey yorulduk." Denildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], bundan önce bu derece yorulmamış ve acıkmamıştı. "Bu yolculuğumuzda" ifadesi de bunu gösteriyor. Bu yorgunluk, ya açlıktan kaynaklanan zayıflık sebebiyle yahut herhangi bir istirahatte yemek esnasında meydana gelmiş olabilir.

Genç hizmetçisi dedi ki: *"Gördün mü? Kayanın yanında mola verdiğimiz* ve yanında uyuduğumuz *sırada balığı unuttum."* Yani şu başıma gelene ne dersin? Bu yüzden sana balığın durumunu hatırlatamadım; onun durumunu sana söylemeyi unuttum. Gencin bu sorusundan kasıt, başına gelen unutma durumuna Hz. Musa'nın da [aleyhisselâm] hayret etmesidir; halbuki o, müşahede ettiği büyük olaylar içinde, kolay kolay unutulmayacak bir olaydı.

Genç sözüne şöyle devam etti: *"Onu hatırlamamı bana sadece,* kalbimi meşgul edecek vesveseler vererek *şeytan unutturdu."*

Gencin unutma işini şeytana nisbet etmesi, nefsinin kibrini kırmak ve noksanlıkları şeytana nisbet etmedeki edeple amel etmek içindir. Her ne kadar her şey Allah katından ise de, kötülük ve noksanlıkları şeytana veya nefse ait göstermek Cenâb-ı Hakk'a karşı bir edeptir.

Aslında kızarmış balığın canlanıp denize atlaması, unutulması düşünülmeyecek kadar garip bir hadise iken, gencin onu unutmasının sebebi şu olabilir: Genç hizmetçi, Hz. Musa'dan buna benzer pek çok harika olay göre göre onlara alışıp ünsiyet kazanmıştı. Bunun için yeni olayı aklında tutmaya gösterdiği özen az oldu. Yahut onun sırrı (iç âlemi), Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çekilip o makamı seyre daldığından balık olayını haber vermekten uzak kaldı.[322]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: En doğrusu şudur: Genç hizmetçinin balığın canlanıp denize dalmasını unutması, herhangi bir sebebe bağlı olmadan, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi hükmü altına alan kahır tecellisiyle olmuş ilâhî bir iştir. Bunun hikmeti, ilim yolunda karşılaştığı zorluktur.

322 Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir (bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/17).

Hz. Musa'nın, Hz. Hızır'dan aldığı ilmin tadı daha büyük olması için, ona bu zorluk yaşatıldı. Şüphesiz yorgunluktan sonra ulaşılan şey, hiç yorulmadan elde edilen şeyden daha tatlıdır. Bunun için, cennetin etrafı nefsin hoşlanmadığı şeylerle çevrilmiştir.

Genç hizmetçi sonra dedi ki: *"O balık, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitti."* Yani balık önce dirildi, hareket etti ve denize daldı; denizde şaşılacak şekilde bir yol tutup gitti. Yahut onun gittiği yer bir su külüngü şeklini alarak şaşılacak bir yol oluştu.

"Musa, 'İşte aradığımız o idi' dedi." Yani senin balıkla ilgili bahsettiğin bu durum, bizim aradığımız şeydi. O, aradığımıza ulaşmak için bir alamet yapılmıştı.

"Hemen izlerini takip ederek, geldikleri yoldan *geri döndüler.* Nihayet kayanın yanına geldiler. *Orada, kullarımızdan bir kulu buldular."*

Âlimlerin çoğunluğuna göre orada buldukları bu kul, Hz. Hızır'dı. İsmi, Belyâ b. Melkân Yu'sû idi. Hızır onun lakabıdır. Ona Hızır denmesinin sebebi, ot bitmeyen kıraç bir yere oturduğu zaman, oturduğu mekânın yeşermesidir. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadis-i şerifte böyle buyrulmuştur.[323]

Mücâhid[324] demiştir ki: "Ona Hızır dendi; çünkü o, bir yerde namaz kıldığı zaman etrafı yeşerirdi." Sonra demiştir ki: "O, Abir b Şâlih b. Erfahşed b. Sâm b. Nuh'tur. Hızır'ın babası, melikti."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Hızır'ın kıssasından bahsettiği hadisinde şöyle buyurmuştur: *"O, meliklerden (krallardan) birinin oğluydu. Babası onu, kendisinden sonra yerine kral yapmak istedi, o yanaşmadı ve oradan kaçtı, denizdeki adalara gitti, babası ona ulaşamadı."*

Bir rivayete göre Hz. Hızır, hayat suyundan içti; bunun için kendisine uzun ömür nimeti verildi.

---

323 bk. Buhârî, Enbiya, 27; Tirmizî, Tefsir (19), 1.

324 Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], kayanın bulunduğu yere varınca, Hz. Hızır'ı [aleyhisselâm] suyun üzerine bir yaygı üzerinde otururken gördü; kendisine selâm verdi.[325]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ise hadisinde olayın bu kısmını şöyle anlatmıştır: *"Musa, Hızır'a ulaştı; o üzerine bir örtü örtmüş uyuyordu; kendisine selâm verdi. Hz. Hızır doğrulup oturdu ve,*

'Sana da selâm olsun ey İsrâiloğulları'nın peygamberi' dedi. Musa [aleyhisselâm],

'Benim İsrâiloğulları'nın peygamberi olduğumu sana kim haber verdi?' diye sordu; Hızır,

'Seni bana ulaştıran ve sevkeden zat haber verdi' dedi."[326]

Cenâb-ı Hak, Hızır [aleyhisselâm] hakkında buyurdu ki: *"Kendisine katımızdan bir rahmet verdik."* Bu rahmet, vahiy ve peygamberliktir. Âyette, "bir rahmet" kelimesinin kapalı ifade edilmesi ve Cenâb-ı Hakk'ın zatına izafe edilmesi bunu gösteriyor.

Şöyle de denmiştir: Ona verilen rahmet, seçilmiş kullara verilen sırdır, bu da velîliktir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ona ayrıca tarafımızdan,* özel *bir ilim öğrettik."* O öyle bir ilimdir ki onun herkes tarafından hakikati bilinemez, kıymeti idrak edilemez.

Ledün ilmi, gayb ilmidir yahut hakikat sırlarıdır. Onun, Allah'ın zat ve sıfatları hakkındaki gerçek ilim olduğu da söylenmiştir.

Hz. Hızır [aleyhisselâm], bir görüşe göre peygamberdir. İleride gelecek olan, *"Ben bunları kendiliğimden yapmadım"* (Kehf 18/82) âyeti, bu görüşe delil gösterilmiştir. Onun veli olduğunu söyleyenler de vardır.

Hz. Hızır'ın [aleyhisselâm], vefat ettiği veya hayatta olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Velilerin çoğunluğu onun hayatta olduğu görüşündedir. Salihlerden ve velilerden pek çoğu onunla buluşup görüş-

---

325 Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/411.

326 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/135-136.

müştür. Onun yaşadığı hakkında tevâtür derecesinde haberler vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

61-65. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Balık, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] bir delil oldu; onun bu delil oluşu sadece ölüp alıştığı hayat şartlarından çıktıktan sonra, üzerine hayat suyu saçılmasının peşinden bulduğu özel hayatla dirilerek gerçekleşti. Ârif böyledir. Onun Allah'a delil ve kendisine uyulacak bir rehber olması, sadece maddi yönünü görmekten gönlünü çektiği, nefsinin kötü âdetlerini terkettiği, beşeriyetinden fâni ve Rabb'iyle bâki olduğu zaman gerçekleşir. O zaman ârifin ruhu, Rabb'inin azametini müşahede ile dirilir; Allah'a ulaştıran bir delil ve imam olur, harika işler yapar.

Allah Teâlâ balık için suyun akışını durdurup, denizi ona özel bir su kemeri gibi yol yapmıştır. Bu, o varlığa verilen özel bir güçtür. Hz. Hızır'ın hali de bu duruma işaret etmektedir. Bu kıssada balık, onun haline mazhar olmuştur. Bu manadaki açıklamayı, Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri*'ne yaptığı *Hâşiye*'de zikretmiştir.

Abdurrahman-ı Fâsî bundan önce de, *"O, denizde şaşılacak şekilde bir yol tutup gitti"* âyeti hakkında şunları söylemiştir: "Yani balık, denizde şaşılacak şekilde bir yol tuttu. Bu yolu tutanın Hz. Musa [aleyhisselâm] olması da mümkündür. Buna göre mana şöyle olur: Hz. Musa [aleyhisselâm], denizde hârikulâde bir olay olarak şaşılacak bir şekilde, balığın yolunu takip etti; suyun üzerinde balığın gittiği yolda yürüyerek denizin ortasında Hz. Hızır'ı buldu.

Fâsî sonra demiştir ki: "Özetle deriz ki: Bu olay, Hz. Hızır yönünden bakılırsa, ilâhî kudretle doğrudan bir işi yapmaya ve sebepleri ortadan kaldırmaya işaret ediyor. Hz. Musa cihetinden ise sebepleri kullanmaya ve hikmete işaret ediyor. Doğrudan ilâhî kudretle iş yapma hali daha şereflidir; (sebeplere tâbi olan) hikmet sahibi ise daha kâmil ve faydası daha umumidir; diğeri ise böyle değildir, onun faydası hususidir."

"Biz ona, tarafımızdan bir ilim verdik" âyeti hakkında deriz ki: Ledün ilmi, kulun bir çalışması ve öğrenme çabası olmadan, doğrudan kalbe

akıtılan ve atılan bir ilimdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Kim bildikleri ile amel ederse Allah ona bilmediklerini öğretir."[327]

Bu da kalbin noksanlık ve rezil işlerden temizlenmesinden ve onu haktan alıkoyan engel ve meşguliyetlerden boşaltılmasından sonra olur. Kalp tam olarak temizlenip yüce Rabb'in huzuruna çekildiğinde üzerine ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar akar.

Kalbe gelen ilim ve sırların bir kısmını akıllar anlar ve onlar nakillerin belirttiği daireye girer. Onlardan bir kısmını akıllar anlamaz, onlar nakillerin (Kitap ve Sünnet'in) açıkladığı alana da girmez. Bu kısım ilimler, o konuda kendilerine uyulmaksızın, ehline teslim edilir.

Ledünnî ilimlerden bir kısmı, onlara gayb âlemi tarafından gelir. Bunlar, kaderin gerçekleşme zamanı ve kâinatta gelecekte olacak olaylarla ilgilidir.

Onlara verilen ledünnî ilimlerden bazısı, şeriat ilimleri ve ilâhî hükümlerin sırlarıyla ilgilidir.

Onların bir kısmı, harflerin sırları ve eşyanın hususiyetleriyle ilgilidir. Allah Teâlâ'nın ilimlerinden bunların dışında daha pek çok ilim vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın, Hz. Hızır'dan İlim Talebi

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın buluşmalarından sonraki kıssalarını anlatmaya devam ederek şöyle buyurdu:

قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ
اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ

327 Hâkim et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/15; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2542.

خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِىٓ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَٓا اَعْصٖى لَكَ اَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ
فَاِنِ اتَّبَعْتَنٖى فَلَا تَسْـَٔلْنٖى عَنْ شَىْءٍ حَتّٰٓى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾

66. Musa ona, "Sana öğretilen hakikat ilminden bana öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?" dedi.

67-68. O dedi ki: "Doğrusu sen benimle beraber olmaya sabredemezsin. Hakikatini kavrayamadığın bir şeye karşı nasıl sabredeceksin?"

69. Musa, "İnşallah, benim sabırlı olduğumu göreceksin. Senin hiçbir emrine karşı gelmeyeceğim" dedi.

70. O, "Eğer bana tâbi olursan, ben sana bir açıklama yapıncaya kadar bana onunla ilgili hiçbir şey sormayacaksın!" dedi.

Tefsir

Hz. Musa, Hz. Hızır ile buluştuğunda, kendisinden ilim öğrenmek için onunla beraber olma konusunda izin istedi. Bunu gayet yumuşak bir üslupla, edep ve tevazu içinde yaptı. Aynı şekilde, şeyh ve üstatlarından ilim öğrenmek isteyen kimsenin de onlara karşı edepli olması ve tevazu göstermesi gerekir.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa ona, 'Sana öğretilen hakikat ilminden bana öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?' dedi."* Yani Allah Teâlâ'nın hakkı ve doğruyu gösteren ilimden sana öğrettiğini bana öğretmen için sana tâbi olabilir miyim? Belki senden öğreneceğim ilimle dinim konusunda en doğru hale ulaşırım.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] şeriat sahibi bir peygamber olması, başkasından gizli ilimlerin sırlarından öğrenmesine aykırı değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın ilminin bir sonu yoktur. Cenâb-ı Hak, daha önce geçen bir sözde şöyle demiştir:

"İnsanların en âlimi, kendi ilmine ilave olarak başkasının ilmini arayan kimsedir."

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] Hz. Hızır ile buluştuğunda deniz sahilinde oturdular konuşuyorlardı. O sırada bir kırlangıç veya serçe kuşu gelerek, denizden bir veya iki gaga su aldı. Bunu gören Hz. Hızır şöyle dedi:

"Ey Musa, senin aklına, insanların en âlimi olduğun düşüncesi gelmişti değil mi? Allah Teâlâ'nın ilmi yanında benim, senin, öncekilerin ve sonrakilerin ilmi, şu serçenin ağzıyla denizden aldığı sudan daha azdır."[328]

Hz. Musa [aleyhisselâm] Hz. Hızır'a, ilim öğrenmek için kendisiyle beraber bulunmak istediğini söyleyince, Hızır ona şöyle dedi:

"Doğrusu sen benimle beraber olmaya sabredemezsin." Çünkü sen, şeriatın zâhirî hükümlerini muhafaza ile mükellef bir peygambersin; ben ise Allah Teâlâ'nın kendisine gizli işlerin ilmini öğrettiği bir kimseyim; benim işlerim görünüşte şeriata ters düştüğü için sen onları görmeye sabredemezsin.

Sahîh-i Buhârî'de zikredilen hadis-i şerifte, Hz. Hızır Hz. Musa'ya şöyle dedi:

"Ey Musa, ben Allah'ın bana öğrettiği bir ilim sahibiyim ki onu (bütünüyle) sen bilmezsin; sen de Allah'ın sana öğrettiği bir ilim sahibisin ki onu (bütünüyle) ben bilmem!"[329]

Hz. Hızır, onun neden sabredemeyeceğini şöyle belirtti: *"Hakikatini kavrayamadığın bir şeye karşı nasıl sabredeceksin?"* Çünkü ben öyle gizli işler yaparım ki onların iç yüzü hakkında senin bilgin yoktur. Şeriat sahibi olan kimse, şeriata bağlı olmayan hakikat ehline teslim olmaz.

Hz. Musa ona, *"İnşallah benim,* sana itiraz etmeden seninle beraber bulunmaya *sabırlı olduğumu göreceksin. Senin hiçbir emrine karşı gelmeyece-*

328 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/136. Aynı konuda biraz farklı rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/325; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/410-411.

329 Buhârî, İlim, 44; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/325; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/411.

ğim" dedi. İnşallah duası, bu son cümleyi de içine almaktadır. Mana şudur: İnşallah beni, sabırlı ve sana isyan etmeyen olduğumu göreceksin.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Musa, Hz. Hızır'a iki şeyi yapacağına söz verdi. Biri sabır, diğeri de kendisine emrettiği işlerde ona isyan etmemek. Sabra gelince, onu 'inşallah' diyerek söylediği için, Hızır onu sabırlı buldu. Şöyle ki Hz. Musa, Hz. Hızır'ın yaptığı işlerde elinden tutup kendisine engel olmadı. İkincisi ise, 'Sana hiçbir işte isyan etmeyeceğim, karşı gelmeyeceğim' sözü idi. Onu, 'inşallah' demeden söyledi. Bunun için karşı geldi. Çünkü Hızır ona, 'Bana hiçbir şey sorma!' demişti. O ise, 'Niçin, neden böyle yaptın?' diye soruyordu. 'İnşallah' dediği konuda sözünü tuttu, fakat bunu söylemediği hususta sözüne aykırı davrandı."[330]

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Kuşeyrî'nin sözü tenkide açıktır. Çünkü sahih hadis-i şerifte, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'Allah Musa'ya rahmet etsin, keşke sabretseydi de Allah Teâlâ bize onların daha fazla ilginç kıssalarını bildirseydi.'[331]

Bir de Hz. Musa'nın, 'Sana isyan etmeyeceğim' sözü, inşallah sözünün dışında değildir. Bu daha önce geçti. Eğer onun 'inşallah' sözünün dışında olduğu ihtimali olduğu düşünülürse o zaman şunu deriz:

'İnşallah' sözü bir dua gibidir. Dua sadece kadere uygun gelirse fayda verir. Burada dua kadere uygun gelmemiştir. Aslında Hz. Hızır ona, *'Sana, sen benimle birlikte olmaya sabredemeyeceksin demedim mi?'* sözüyle, onun bu halini bildiğini kapalı yoldan ifade etmiştir. Allah Teâlâ, Hz. Hızır'ın bildiğini yerine getirmeyi murat etti."

İbnü'l-Bennâ demiştir ki: "Verilen söz, sadece güç ölçüsünde tutulur. Verilen söze vefa, sadece dine aykırı olmayan konularda olur. Yüce yaratıcıya isyan olan bir konuda kula itaat etmek yoktur. Hz. Musa [aleyhisselâm] sadece, şeriata aykırı olmayan hususlarda itaat etmeye söz vermiştir. Onun, zâhiren dine göre haram olan işler yaptığını gördüğünde konuştu. Bu inceliğini anla!"

---

330 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/77.

331 Buhârî, Tefsîru Sûre (18), 1, Enbiya, 27; Ahmed, *Müsned*, 5/121.

Hz. Hızır, Hz. Musa'ya, kendisinde gördüğü şeylere teslim olmasını şart koşarak şöyle dedi:

"Eğer bana tâbi olursan, yaptığımı gördüğün işleri anlasan da anlamasan da *ben sana bir açıklama yapıncaya kadar bana onunla ilgili hiçbir şey sormayacaksın!"* Yani benimle münakaşa etmek bir yana, yaptığım işlerin hikmetini sormak için de bana bir şey söylemeyeceksin. Ben sana onun hikmetini açıklamaya başlayıncaya kadar böyle devam edeceksin.

Bu sözde, onun yaptğı işte gizli bir hikmetin bulunduğu ve güzel bir sonun mevcut olduğu haber verilmektedir. Bu, talebenin hocasına, tâbi olanın tâbi olduğu kimseye karşı koruması gereken bir edeptir. Talebe, şeyhine (üstadına) itiraz etmez, sadece bilmediğini öğrenmek için edeple, yumuşak sözle soru sorar. Bu zâhir ilimde böyledir. Bâtın ilmini ilgilendiren şeyler, âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecektir.

66-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendilerinden razı olsun, sûfîler, Hz. Musa [aleyhisselâm] ile Hz. Hızır [aleyhisselâm] arasında geçen kıssadan, müridin şeyhiyle birlikte iken koruması gereken birçok edebi almıştır.

Sûfîlerin yolu, rehberine karşı sükût ve teslimiyet esası üzere kuruludur. Bir mürid şeyhine, "Niçin böyle?" demeye başlarsa o asla iflah olmaz. Onun şeyhinin hoşa gitmeyen bir şey yaptığını görmesi ve görmemesi aynıdır. Şeyhinde gördüğü hoşa gitmeyen şeyler, belki kendisinin sadakatini ölçmek için bir imtihan olabilir; yahut o, işin iç yüzüne vâkıf olmuştur, onun için böyle yapmaktadır.

Kâmil şeyhlerin halleri, Hz. Hızır'ın hallerine benzer. Sadık mürid, her gördüğü hususta şeyhine teslim olur, onun her konudaki emrine sımsıkı yapışır. O işin, şeriata göre durumunu anlasa da anlamasa da emre tâbi olmalıdır. Bu, bâtın ilminde böyledir. Zâhir ilmine gelince o, yumuşak söz ve hürmetle araştırma ve teftişe dayalıdır.

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî), demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'yı [aleyhisselâm], Hz. Hızır [aleyhisselâm] ile beraber bulunmakla imtihan etti.

Bunu, şeyhlere uymada tarikatın istikameti, gidişatın sağlam olması ve ayrıca bu durumun, müridler ve hakka yönelenler için tarikat şeyhlerine yapacakları hizmetlerinde güzel bir örnek olması için yaptı."[332]

İmam Kuşeyrî, "Bana bir şey sorma!" âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Müridin şeyhine, 'Niçin böyle?' demesi doğru değildir. Aynı şekilde, talebenin üstadına, cahil insanların, kendisine fetva ve hüküm veren müftüye, 'Niçin böyle?' demesi de doğru değildir."[333]

İbnü'l-Bennâ tefsirinde demiştir ki: "Bu kıssadan elde edilecek sonuçlardan biri şudur: Allah dostları, zâhirî ilme ters gibi gözüken bir şey yaptığında hemen itiraz etme. Çünkü onlar, yaptıkları işte, başkalarına açık olmayan bir delil ile hareket ederler. Ancak, eğer bu kimse seni kendisine tâbi olmaya davet ederse ona delilini bilerek uy ve haline karışma; ona itiraz etme. Bu durum seni ondan ilim almaktan alıkoymasın. Onun ameliyle amel etmesen de kendisinden muhtaç olduğun ilmi al. Zira onu sadece bir delile dayanarak taklit etmen gerekir. Onun, zâhir ilme aykırı gördüğün ameli gibi amel yapma. Sen kendi zannına göre, onu kendine muhalif görüyorsun, fakat işin iç yüzünü ve hakikatini de bilmiyorsun. Öyle ise hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Kulunu Hayırlı işlerde muvaffak eden ve ona doğruyu gösteren sadece yüce Allah'tır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun belirttiği bu durum, velinin terbiyesi altına girmeyen, ona sadece ilim almak ve kendisiyle bereketlenmek için gelen kimse hakkındadır. Terbiye için sohbetine (terbiye halkasına) giren kimseye gelince o, mürşidinin emrettiği şey (dinen kesin haram olmadıktan sonra, zor-kolay, acı-tatlı) nasıl olursa olsun, onu yapmaktan geri durmamalıdır. Evet, bu mürşid, kendisine uyulma noktasında hiç tereddüt edilmeyecek bir kimse ise böyle yapmalıdır (Aksi durumda, ondan sakınmalıdır).

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* isimli eserinde, *"Bana bir şey sorma"* âyeti hakkında demiştir ki: "Buradaki şey, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet sıfatına mahsus bir sıfatla ilgili bilgidir ki Allah Teâlâ onu, kendi tarafın-

---

332 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/436.

333 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/77.

dan Hz. Hızır'a [aleyhisselâm] öğretmiştir. O, kendisi açıklamaya başlamadan önce, sorulması uygun olmayan bir ilimdir. Bunun için, onun Allah tarafından verilen bir ilim olduğunu söyleyerek bunu ima etti.

Bunun gibi ilim iki kısımdır. Bir kısım vardır ki sorulmadan anlatılmaya başlanması uygun değildir. O, bilinmesi için kimsenin zorlanmadığı ilimdir. Bunun için onu bilmemeye müsaade edilmiş ve gizlenmesi güzel bulunmuştur. Bir kısım vardır ki onun hakkında soru sorulması uygun değildir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tevhid ve vahdâniyyet sıfatlarına ait, bilinmesi akıllara bırakılmayan bir ilimdir. Allah Teâlâ onu, murad sınıfına (özel olarak seçip sevdiği dostlarına) ve her işini kendisinin üstlendiği kimselere özel olarak öğretir. Hz. Hızır'ın, Hz. Musa'ya, kendisi açıklamadan hakkında bir şey sormamasını şart koştuğu ilim, bu türdendir. Allah Teâlâ her işinde galiptir; dilediğini yapar."[334]

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de der ki: "Ebû Tâlib-i Mekkî'nin bahsettiği Allah Teâlâ'nın her işini üstlendiği kimseler, kendilerine sıfat ve kudretinden özel olarak bahşettiği ve böylece kâinatta tasarrufta bulunan kimselerdir. Onlar hakikatte, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerinde tasarrufta bulunduğu kimselerdir. Onlar, yüce Mevlâ'nın kendilerine hakikatin sırrını öğrettiği, (O'nun izniyle) alıp veren ve eşyaya hükmeden kimselerdir. Onlar, *'Habibim, attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı'* (Enfâl 8/17) âyetindeki sırra ermişlerdir."

Yolculuk Sırasında Görülen Harika Olaylar

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] gösterdiği harika olaylardan bahsederek şöyle buyurdu:

فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا رَكِبَا فِى السَّفٖينَةِ خَرَقَهَاۜ قَالَ اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ اَهْلَهَاۚ
لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا اِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطٖيعَ مَعِيَ صَبْرًا
﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنٖى بِمَا نَسٖيتُ وَلَا تُرْهِقْنٖى مِنْ اَمْرٖى عُسْرًا ﴿٧٣﴾

334 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/116 (Beyrut 2007). Mana, tam anlaşılması için *Kûtü'l-Kulûb*'un metninden tercüme edildi (Mütercim).

فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ اَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ
نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُكْرًا ﴿٧٤﴾ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكَ اِنَّكَ لَنْ
تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ اِنْ سَاَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا
تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾ فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَيَٓا
اَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَٓا اَهْلَهَا فَاَبَوْا اَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا
يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا ﴿٧٧﴾

71. ***Beraberce yürüdüler. Nihayet gemiye bindiklerinde Hızır gemiyi deldi. Musa, "İçindekileri boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok tehlikeli bir iş yaptın!" dedi.***

72. ***Hızır, "Ben sana, benimle beraber bulunmaya sabredemezsin, demedim mi?" dedi.***

73. ***Musa, "Unuttuğum şeyden dolayı beni suçlama; işimde bana güçlük çıkarma" dedi.***

74. ***Yine yürüdüler. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında Hızır çocuğu yakalayıp öldürdü. Musa, "Günahlardan temiz bir canı, bir cana karşı kısas olmaksızın nasıl öldürürsün? Gerçekten sen fena bir şey yaptın!" dedi.***

75. ***Hızır, "Ben sana, benimle beraber bulunmaya sabredemezsin, demedim mi?" dedi.***

76. ***Musa, "Eğer, bundan sonra sana bir şey sorarsam artık benimle arkadaşlık etme. Artık benim tarafımdan*** *(ileri sürülebilecek)* ***son mazerete ulaştın" dedi.***

77. ***Yine yürüdüler. Nihayet bir şehir insanlarına varıp onlardan yiyecek istediler. Sadece şehir insanları onları misafir etmekten kaçın-***

dı. O sırada şehirde yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar. Hızır hemen onu doğrulttu. Musa, "İsteseydin buna karşı muhakkak bir ücret alırdın" dedi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bunun üzerine* Musa ve Hızır *birlikte yürüdüler.*" Hizmetçi genç, Hz. Musa'ya tâbi olduğu için, âyette ondan bahsetmedi. Bir rivayete göre Yûşa', onlarla birlikte bulunmayıp geri döndü.

Hz. Musa ile Hz. Hızır, deniz kıyısında beraberce yürümeye başladılar. O sırada yanlarından bir gemi geçti. Kendilerini gemiye almaları için konuştular; geminin sahipleri Hz. Hızır'ı tanıdılar ve onları ücretsiz olarak gemiye bindirdiler. Denizin ortasına doğru açıldıklarında, Hz Hızır gemiyi deldi; suya değen yerden biri veya iki tahta söktü. Hz Musa, açılan deliği elbisesiyle kapamaya çalıştı ve,

"İçindekileri batırıp boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok tehlikeli bir iş yaptın, dedi."

"*Hızır,* Hz. Musa'ya daha önce söylediği sözü hatırlatarak ve verdiği söze vefa göstermeyişini yadırgayarak, *'Ben sana, benimle beraber bulunmaya sabredemezsin, demedim mi?' dedi.*"

"*Musa, 'Unuttuğum şeyden dolayı beni suçlama!' dedi.*" Yani unuttuğum için veya unuttuğum şeyden dolayı beni suçlama dedi. Unuttuğu şey, Hz. Hızır, sebebi gizli bir iş yaptığında, kendisi bir açıklama yapmadan, o konuda ona bir şey sormama tavsiyesiydi. Hz. Musa'nın bu sözden kastı, yapılan tavsiyeyi unuttuğu ve unutan kimsenin hesabı çekilmemesiydi. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Musa'dan meydana gelen birinci durum, unutma idi."[335]

Yahut Hz. Musa, unutma ile terketmeyi kastetti. Yani, "İlk defa tavsiyene uymayı terkettiğim için beni suçlama" dedi.

---

335 Buharî, Enbiya, 27; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/410.

Hz. Musa, sözüne şöyle devam etti: *"İşimde bana güçlük çıkarma!"* Yani beni zora sokma, sana uyma işimi ağırlaştırma. Sana uymamda bana zorluk çıkarma; bilakis, yaptığıma göz yumarak ve müsamaha göstererek işimi kolaylaştır.

"Hz. Hızır, Hz. Musa'nın özrünü kabul etti; gemiden indiler ve *beraberce yürüdüler. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında Hızır çocuğu yakalayıp öldürdü."*

Rivayet edildiğine göre öldürülen çocuk, diğer çocuklarla birlikte oynuyordu; Hz. Hızır onu yakaladı, boynunu büküp öldürdü. Onun, başına taşla vurarak veya boğazını keserek öldürdüğü de söylenmiştir. En doğrusu birinci görüştür; çünkü *Sahîh-i Buhârî*'de de böyle geçmektedir.[336]

Çoğunun isminin Ceysûr ve Haysûr olduğu rivayet edilmiştir.

"Bu durumu gören Hz. *Musa,* ona itiraz ederek, *'Günahlardan temiz bir canı, bir cana karşılık olmaksızın,* yani öldürülmesi haram olan bir cana kıyıp kısası hak etmeksizin *nasıl öldürürsün? Gerçekten sen fena bir şey yaptın!' dedi."*

Hz. Musa'nın, büyük günahlar içinde, özellikle adam öldürmeyi dile getirmesi, çocuğun durumuna göre onun meydana gelmesi daha kolay olmasındandır. Halbuki iman edip dinden dönen veya evli iken zina eden kimseler de öldürülür.

Hz. Musa, gemiyi delmeye, "Çok tehlikesi bir iş" dedi; çocuğu öldürmeye ise, "Fena bir iş" dedi. Bazıları, buradaki fena bir işin birinciden daha kötü manasında olduğunu söylemiştir. Çünkü gemiye verilen hasar tamir edilir, fakat çocuğu öldürmenin tamiri yoktur.

Bu konuda şöyle diyen de olmuştur: "Birinci iş daha büyük tehlike arzetmektedir; çünkü onda gemidekilerin ölmesi söz konusudur; ikinci olayda ise tek bir şahsın ölümü söz konusu olup bu, birinciye göre daha hafiftir."

"Hızır, Hz. Musa'ya *dedi ki: Ben sana, benimle beraber bulunmaya sabredemezsin, demedim mi?"*

---

336 bk. Buhârî, Enbiya, 27; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/410.

Musa dedi ki: *"Eğer, bundan sonra sana bir şey sorarsam artık benimle arkadaşlık etme! Benim tarafımdan ileri sürülebilecek son mazerete ulaştın."* Yani artık sen, ayrılma konusunda mazeret sahibisin ve benim tarafımdan bunun mazereti oluşturulmuş durumdadır; çünkü sana üçüncü kez muhalefet etmiş olacağım.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Allah, kardeşim Musa'ya rahmet etsin; kendisi Hızır'a karşı hayâ ederek böyle söyledi. Eğer arkadaşı ile beraber bulunmaya sabretseydi, daha pek çok acayip şey görürdü."[337]

Buhârî'de zikredilen hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"Ne kadar isterdik, şayet Musa sabretseydi de Allah onların hayret verici hallerinden bize daha fazla haber verseydi."[338]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Yine yürüdüler. Nihayet bir şehir insanlarına geldiler." Bu şehir Antakya'dır. Bir görüşe göre Eyle'dir. Onun Übülle olduğu da söylenmiştir. O, gökten bakılınca, konumu itibariyle Allah'ın en uzak yeridir. Bu şehrin, Berka olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] ve başkaları, onun Endülüs olduğunu söylemiştir. O, yeşil ada olarak zikredilmektedir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bugün oraya Turayfe denmektedir. Bu görüşe göre, iki denizin birleştiği yer Tanca ve Sebte yanındadır.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Şehir insanları, çok cimriydi."[339]

---

337 Ebû Davud, Huruf, 16 (nr. 3984). Aynı konuda bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/175.

338 Buhârî, Tefsîru Sûre (18), 2, Enbiya, 27; ayrıca bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre (19), 1; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/410.

339 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/139; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/175; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/428.

Katâde[340] demiştir ki: "Beldelerin en kötüsü, misafiri ağırlamayan ve kendilerinde yolcunun hakkı olduğunu bilmeyendir."

Cenâb-ı Hak, sonra şehrin sıfatı hakkında şöyle buyurdu:

"Şehir insanlarından yiyecek istediler; sadece şehir insanları onları misafir etmekten kaçındı." Yani onlardan yiyecek istediler. Şehir insanlarından istediler ifadesi, onların yaptığı işin ne kadar kötü olduğunu ifade etmektedir; çünkü onların şehirli olması ve orada yerleşmiş bulunmalarıyla birlikte, kendilerinden yiyecek bir şeyler isteyenlere bir şey vermemeleri ne kadar çirkin ve ne kadar kötü bir iştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa ile Hz. Hızır, şehri dolaşarak yiyecek istediler; şehir insanları onlara yiyecek vermedi; kendilerini misafir etmelerini istediler, onları misafir etmekten de kaçındılar.

"Onlar böyle yürürlerken, *şehirde yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar."* Vehb b. Münebbih, duvarın uzunluğunun 100 zirâ olduğunu söylemiştir.

"Hızır, duvarı eliyle tutup meshederek *doğrulttu."* Bazıları, onu yıkıp yeniden yaptı demişlerdir, ancak bu görüş doğruluktan uzaktır.

"Musa, Hızır'a, *'İsteseydin buna karşı muhakkak bir ücret alırdın;* onunla kendimizi doyururduk' *dedi."*

Bu, onu yaptığı işe karşılık ücret almaya bir teşviktir.

Yahut bu sözde, onun yaptığı işin fuzuli olduğu kapalı bir yolla ifade edilmiştir. Sanki Hz. Musa, isteklerinin verilmeyişini ve ihtiyacın ortada olduğunu gördüğünde, böyle bir vakitte bu işle meşgul olmayı faydasız gördü ve bundan dolayı ona sabredemedi.

İbnü't-Tîn demiştir ki: "Bu üçüncü itiraz da unutarak oldu. Çünkü Hz. Musa, yapılması mubah olan bir işi inkârdan uzaktır. Hz. Hızır'ın yaptığı, kendine kötülük edene iyilik yapmaktır."

340 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

Bu görüş tenkide açıktır. İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Musa, Hızır'a, 'Sen yanlış bir iş yaptın' demedi, sadece, '*İstesen bir ücret alabilirdin*' dedi. Yani şunu demek istedi: Kendin için almasan da bizim için alsaydın ya! Bu durumda ücret alman, almamandan daha hayırlıdır. Eğer onların hakkı icabı bunu yapman gerekli oldu ise bizim hakkımızı niçin ihlal ettin?

Şöyle denilmiştir: Hz. Musa'nın bu yolculuğu, ona edep vermek içindi; bunun için meşakkatli işleri taşımakla baş başa bırakıldı. Yoksa onun, Hz. Şuayb'ın kızlarının koyunlarını suladığı zaman karşılaştığı yorgunluk ve açlık daha fazla idi. Fakat o zaman Cenâb-ı Hak, ona özel bir kuvvet vererek sıkıntı ve yükünü taşıyordu. Hz. Hızır ile yaptığı yolculukta ise karşılaştığı işlerin zorluğunu kendisi taşıyordu."[341]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Çünkü Cenâb-ı Hak, Hızır'la yolculuğunda ona edep kazandırmak istiyordu; bunun için, karşılaştığı ağır işlerde ona özel olarak yardım ederek yükünü taşımadı. Hz. Musa, Hz. Hızır ile yaptığı yolculukta sadece sâlik yani rehberiyle yol alan manevi yolcu idi. Hz. Şuayb'ın kızlarının koyunlarını suladığında ise yükü Cenâb-ı Hak tarafından taşınan ilâhî cezbeye düşmüş biriydi.

Sonra Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Musa, ilmini artırma gayesiyle Hz. Hızır ile sohbet edip beraber olmayı sevdiği gibi, Hızır da insanlardan kurtulup Allah ile baş başa kalmayı tercih ederek onun sohbetini terketmeyi seviyordu."[342] Bu açıklamayı Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de zikretmiştir.

71-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Geminin delinip parçalanmasından şu sonuç çıkar: Bir mürid, nefsinin kötü alışkanlıklarını kesip atmadıkça ve vücut gemisini zahiren kusurlu hale getirmedikçe, kalbine ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar akmaz.

341 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/79.

342 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/80.

Kendini zahiren öyle kusurlu hale getirmeli ki onu hiç kimse kabul etmemeli ve hiç kimse ona yönelmemelidir. Böylece kalbini insanlardan çekip iç âlemi ile baş başa kalmalı, Rabb'inin zikrinde istikamet üzere devam etmelidir. Mürid, zâhiri, alışıp sevdiği giysilerle süslü olduğu sürece, kalbine manevi ihsanların ve faydalı ilimlerin gelmesini beklemesin.

Çocuğun öldürülmesinden şu sonuç çıkar: Hak yolcusunun hevâsını, içinde nefsin ve şeytanın payı olan her şeyi öldürmesi yani kalbinden silip atması gerekir. Bunun yolu şudur: Hak yolcusu bakar, nefsine ne ağır geliyorsa nefse onu yaptırır; nefsine neyi yapmak hafif ve kolay geliyorsa ondan alıkoyar. Böyle yapa yapa öyle bir hale gelir ki hak olan hiçbir şey nefse ağır gelmez olur.

Duvarın doğrultulmasından şu sonuç çıkar: Din, istikamet üzere yaşanmalıdır. Bu, kulluk edeplerini hakkı ile yapmak ve rubûbiyyet sırlarının hazinesini korumak için gereklidir.

Ondan çıkacak bir sonuç da kötülük edene iyilik yapmaktır. Şehir insanları, Hz. Hızır'ı misafir etmeyerek kötülük yaptı, o ise buna, yıkılmak üzere olan duvarlarını düzelterek karşılık verdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sırlı İşlerin İç Yüzü

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın ayrılmasını ve Hz. Hızır'ın yaptığı harika işlerin hikmetinin açıklamasından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَۚ سَاُنَبِّئُكَ بِتَاْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ
صَبْرًا ﴿٧٨﴾ اَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَاَرَدْتُ
اَنْ اَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَآءَهُمْ مَلِكٌ يَاْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَاَمَّا الْغُلَامُ
فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا اَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًاۚ ﴿٨٠﴾ فَاَرَدْنَا

أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ
لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا
صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً
مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

78. *Hızır dedi ki: "İşte bu, benimle senin ayrılma zamanıdır. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim."*

79. *"Gemi var ya, o, denizde çalışan fakir kimselerindi. Onu kusurlu hale getirmek istedim. (Çünkü) onların ilerisinde, her (sağlam) gemiyi gasbeden bir kral vardı."*

80. *"Erkek çocuğa gelince, onun anne babası mümin kimselerdi. Çocuğun onları azgınlık ve inkâra düşürmesinden korktuk."*

81. *"Böylece, Rab'lerinin onun yerine kendilerine daha temiz ve daha merhameti bir evlat vermesini istedik."*

82. *"Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğa aitti; altında onlara ait bir hazine vardı. Babaları da salih bir kimseydi. Rabb'in istedi ki o iki çocuk olgunluk çağlarına erişsinler ve Rabb'inden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hızır dedi ki: *İşte bu, benimle senin ayrılma zamanıdır;* bundan sonra benimle birlikte bulunma! *Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim."* Yani zâhirî yönüyle hoş olmadığı için sabredemediğin konularda işin iç yüzünü haber vereceğim. Bundan kasıt, işin sonu ve âkıbetidir. Bu sonuç, geminin saldırganların elinden kurtarılması, anne babanın azgın çocuktan kurtulması

ve onun yerine daha güzel bir evlada ulaşmaları, diğeri de iki yetime ait hazinenin ileride çıkarılmasıdır.

Hz. Hızır, yaptığı işlerin iç yüzünü şöyle açıkladı:

"Deldiğim *gemi var ya, o, denizde çalışan* ve zalimlere karşı kendilerini müdafaa etmeye güçleri yetmeyen zayıf *fakir kimselerindi."*

Âyette onlara, düşkün hallerinden ve zayıflıklarından dolayı miskin dendi. Bu manada, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir duasında şöyle buyurmuştur:

"Allahım beni fakir olarak yaşat, fakir olarak öldür ve fakirlerin arasında haşret."[343]

Allah Resûlü, bu duasıyla fakirliğin zilletini istemedi, o sadece tevazu ve boyun büküklüğünü istedi. Duanın manası şudur: Allahım beni mütevazi ve alçak gönüllü olarak haşret; kibirli ve zalim olarak değil.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Hızır'ın deldiği gemi on kardeşe aitti. Beş tanesi yatalak hasta idi. Diğer beşi de denizde çalışıyordu. Bu durumda, hepsinin birden çalıştığının söylenmesi, galip olan duruma göredir. Bir de vekilin çalışması, ona vekâlet verenin çalışması sayılır.

Hz. Hızır sözüne şöyle devam etti: "*Onu* bu şekilde biraz *kusurlu hale getirmek istedim;* çünkü onların arkasında yani önünde *her sağlam gemiyi* sahiplerinden *gasbeden,* zorla alan *bir kral vardı."* Böylece gemiyi, az bir hasarla ondan kurtarmak istedim.

Kralın isminin Cülendâ b. Kerker olduğu söylenmiştir. Onun isminin, Hüded b. Büded olduğunu da söyleyenler de olmuştur. İbn Atıyye demiştir ki: "Kralın ismi hakkında söylenen bütün sözler kesin değildir."

Hz. Hızır sözüne şöyle devam etti: "Öldürdüğüm *erkek çocuğa gelince, onun anne babası mümin kimselerdi."* Çocuğun ise kâfir olacağına hükmedilmişti. Hz. Hızır, bunu açıkça ifade etmedi, çünkü ona ihtiyaç yoktu. Çocuğun bu durumu şu sözde ortaya çıkmaktadır:

---

343 Tirmizî, Zühd, 37; İbn Mâce, Zühd, 7.

"Bunun için çocuğun onlara karşı *azgınlık yapıp kendilerini inkâra düşürmesinden korktuk."* Onun azgınlık ve küfrünün, mümin olan anne babasını kuşatmasından, onların iyiliklerine karşı nankörlük edip kendilerine kötü davranmasından ve böylece onlara bir kötülük ulaştırmasından korktuk.

Âyete şu mana da verilmiştir: Anne babasının çocuklarına olan aşırı sevgilerinin kendilerini ona itaat etmeye sevketmesinden korktuk.

Bir diğer mana: Onların imanı ile çocuklarının azgınlık ve inkârının yan yana olmasından ve böylece bir evde iki müminle azgın bir kâfirin bir arada bulunmasından korktuk. Bu durumda onun, anne babasını kendi görüşüne meylettirip onları dinden çıkarma tehlikesi de ihtimal dahilindedir.

Hz. Hızır, çocuğun böyle yapmasından korktu. Çünkü Cenâb-ı Hak ona, çocuğun halini bildirmiş ve onun âkıbetini göstermişti.

Âyette, çocuğun yapacağın işin sonucunu hoş görmeyenin Allah Teâlâ olması da muhtemeldir. Buna göre mana şöyle olur: Biz o çocuğun, anne babasını azgınlık ve inkâr ile kuşatmasını hoş bulmadık.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Böylece, Rab'lerinin onun yerine kendilerine* günahlardan ve kötü ahlâktan *daha temiz ve daha merhametli bir evlat vermesini istedik."*

Âyette geçen, *"Rab'lerinin onlara vermesini istedik"* ifadesi, Allah Teâlâ'nın o anne babaya hayır ulaştırmak istediğini açıkça göstermektedir.

Şöyle denilmiştir: Onların bir kız çocuğu oldu. Onunla bir peygamber evlendi; ondan doğan çocuk peygamber oldu ve Allah Teâlâ onun elinde nice insanları hidayete ulaştırdı.

Bir rivayete göre Allah Teâlâ onlara, öldürülen çocuklarının yerine, kendileri gibi mümin bir çocuk verdi.

Hz. Hızır, yaptığı işlerin sırrını açıklamaya şöyle devam etti:

"Düzelttiğim *duvara gelince, o,* daha önce belirtilen *şehirdeki iki yetim çocuğa aitti."*

Onların isimlerinin Asrem ve Sarîm olduğu söylenmiştir.[344]

"*O duvarın altında onlara ait* altın ve gümüşten *bir hazine vardı.*" Hadis-i şerifte de onun altın ve gümüşten bir hazine olduğu belirtilmiştir.[345]

Altın ve gümüşü biriktirmenin kötülenmesi, onun zekâtını vermeyenler içindir. Bir de o zamanki şeriat, bizim şeriatımızdan farklıydı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onun hazine dediği şey, altından bir levha olup üzerinde şunlar yazılıydı:

Kadere inanan kimsenin nasıl üzüldüğüne şaşarım!

Rızkın Allah tarafından garanti edildiğine inanan kimsenin nasıl boş yere yorulduğuna şaşarım!

Ölüme inanan kimsenin nasıl sevinç içinde olduğu şaşarım!

Hesaba inanan kimsenin nasıl ondan gafil olduğuna şaşarım!

Dünyayı tanıyan ve onun içindekilerin halden hale girip sonunda toprak olduklarını gören kimsenin nasıl dünya ile huzur bulduğuna şaşarım!

Allah'tan başka ilâh yoktur. Muhammed, Allah'ın resûlüdür."[346]

Bir rivayete göre o, içinde birtakım ilimler saklanmış bir kâğıttı.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Babaları ise salih bir kimseydi.*" Burada şuna dikkat çekilmiştir: Hz. Hızır'ın bu konudaki bütün gayreti, çocukların anne babasının salih kimseler olmasındandı. Onda, Allah Teâlâ'nın, dostlarının zürriyetini koruyacağına da delil vardır.

Şöyle denilmiştir: "O iki çocukla, sayesinde korundukları babaları arasında yedi dede vardı."

Muhammed b. Münkedir demiştir ki: "Allah Teâlâ, salih bir adamın bereketine, onun çocuğunu, torununu, içinde yaşadığı kabilesini

---

344 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/143.

345 Tirmizî, Tefsîru Sûre (19), 1; Hâkim, *Müstedrek*, 2/369.

346 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/364; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/421; Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/143.

ve etrafındaki evleri muhafaza eder; onlar sürekli Allah'ın koruması ve kusurlarını örtmesi içinde olurlar."[347]

Tâbiînden Saîd b. Müseyyeb oğluna, "Oğlum senin için nâfile namazlarımı ve dualarımı artırıyorum ki Allah Teâlâ benim sebebimle seni korusun" derdi ve sonra bu âyeti okurdu.[348]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Her kim, malında verdiği sadakayı ve geride bıraktığını güzel yaparsa Allah Teâlâ muhakkak onun geride bıraktıklarında iyilik ihsan eder (malını bereketli kılar, onu hayırda harcatır; vârislerini korur ve onlara güzel geçim verir)."*[349]

Âyetten çıkarılacak bir sonuç da salihlerin evlatlarının haklarını korumak gerektiğidir; çünkü Hızır [aleyhisselâm], salih zatın çocuklarının hakkını korumak için duvarı düzeltti, onlara ait hazineyi koruma altına aldı.

Hızır [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Rabb'in istedi ki o iki çocuk olgunluk çağlarına,* bulûğ yaşlarına ve kemal hallerine *erişsinler ve Rabb'inden bir rahmet olarak,* duvarın altından *hazinelerini çıkarsınlar."* Eğer ben o duvarı düzeltmeseydim, duvar yıkılır, o iki çocuğun mallarını koruma ve artırmaya güç sahibi olmadan önce hazine ortaya çıkar ve hepten zayi olurdu. Onlara Allah Teâlâ tarafından merhamet edilerek hazinelerini en uygun zamanda çıkarmaları için böyle yapıldı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ey Musa, ben, şahit olduğun bu işleri, onlara Allah Teâlâ tarafından bir rahmet olarak yaptım.

Hızır [aleyhisselâm], bu sözlerinde edebe son derece dikkat etmiştir. Şöyle ki: Kusur olan işi (gemiyi delmeyi) kendisine ait gösterdi. Çocuğu öldürmeyi Allah Teâlâ ile kendisine nisbet etti. Çünkü onda, hüküm Cenâb-ı Hakk'a ait olmakla birlikte, öldürmeyi kendisi yaptı. Bu sebepsiz öldürme, zâhiren bakıldığında bir kusurdu. Öldürülen çocuğun yerine daha hayırlısını verme işini de Allah Teâlâ ile kendisine nisbet

---

347 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/144; Süyûtî, *a.g.e.*, 5/422; Humeydî, *Müsned*, nr. 273.

348 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/144.

349 Hadis için bk. İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 599; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7793; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/111; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 16071. Hadisin açıklaması için bk. Münâvî, *Fethu'l-Kadir*, 7793 numaralı hadisin şerhi.

ederek, "Biz istedik ..." dedi. Sırf hayır olan, duvarı doğrultma işine gelince, onu, "Rabb'in istedi ..." diyerek Hak Teâlâ'ya nisbet etti.

Hızır [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Benden gördüğün* olağan üstü *işleri ben kendiliğimden,* kendi görüş ve ictihadımla *yapmadım."* Bilakis onları, melek vasıtasıyla gelen ilâhî bir vahiyle yaptım. Yahut bana gelen ilhamla yaptım. Bu iki açıklama, onun peygamber veya veli olmasına göre yapılmıştır.

İşte bunlar, yani az önce yaptığım açıklamalar, *hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzüdür.* Yani bunlar, sabredemediğin şeylerin açıklamasıdır.

Şöyle denilmiştir: Hz. Musa [aleyhisselâm], Hz. Hızır'ın hangi işini inkâr etti ise onun bir benzeri kendisinde meydana gelmişti. Bu örneklerde, ona karşı bir delil vardır. Şöyle ki: Hz. Musa, Hz. Hızır'ın gemiyi delmesine itiraz edince, kendisine şöyle dendi:

"Ey Musa, sen, gemidekiler suda boğulacak diye karşı çıkıyorsun; peki sen küçükken annen tarafından bir sandık içinde suya atıldığında, senin tedbirin neredeydi? Seni o anda boğulmaktan kim korudu?"

Hz. Musa, Hz. Hızır'ın çocuğu öldürmesine karşı çıkınca, kendisine şöyle dendi:

"Sen, Mısırlı Kıptî'yi bir tokatta öldürdüğün zaman, yaptığını inkâr edişin neredeydi? (O zaman kendi işini niçin kötü görmedin?)"

Hz. Musa, Hızır'ın, yıkılmak üzere olan duvarı doğrultup yaptığı işe ücret almayışını hoş bulmayınca, kendisine şöyle dendi:

"Sen de Hz. Şuayb'ın kızlarının koyunlarını sulamak için, kuyunun ağzından taşı kaldırırken hiçbir ücret almamıştın; peki sen onu niçin ücretsiz kaldırmıştın?"

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Rivayet edildiğine göre Hızır [aleyhisselâm], Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] dedi ki: "Eğer sabretseydin, sana, hepsi de gördüğün cinsten 2000 tane şaşılacak olay gösterirdim!"

Hz. Musa, Hz. Hızır'dan ayrılmak istediği zaman kendisine, "Bana bir tavsiyede bulun" dedi. Hızır [aleyhisselâm] ona şu tavsiyede bulundu:

"İlmi, başkalarına bahsetmek için değil, onunla kendin amel etmek için öğren!"

Başka bir rivayette Hızır [aleyhisselâm], Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] şöyle dedi:

"Bütün himmet ve gayretini ahiretine yönelt. Sana fayda vermeyen iş ve söze dalma. Azap korkusundan emin olma. Allah'ın emniyetinden (rahmetinden) de ümit kesme. Zâhirde yaptığın işleri iyi düşünerek yap. Kudretin varken iyilik yapmayı terketme."

Hz. Musa [aleyhisselâm], "Ey Allah'ın velisi, bana biraz daha tavsiyede bulun" dedi. Hızır [aleyhisselâm] tavsiyelerine şöyle devam etti:

"Ey Musa, münakaşa etmekten ve çekişmekten kaçın. Bir ihtiyacın yokken, boş boş dolaşma. Hayret verici bir şey yokken sebepsiz olarak gülme. Hiç kimseyi, pişman olduğu (tövbe ettiği) bir kusurundan dolayı ayıplama. Ey İmrân'ın oğlu, nefsinin hatalarına ağla. Kendini beğenmekten sakın. Ömrünün kalan kısmında, hayırdan geri kalma."

Hz. Musa, Hızır'a, "Bana son derece güzel tavsiyelerde bulundun; Allah sana nimetini tamamlasın, seni rahmetiyle kuşatsın, düşmanından korusun" dedi. Hızır [aleyhisselâm] "âmin" dedi ve peşinden,

"Ey Allah'ın peygamberi, sen de bana bir tavsiyede bulun" dedi. Hz. Musa, ona şöyle dedi:

"Allah rızası için olanın dışında hiçbir şeye gazaplanma. Razı olduğun kimseden sadece Allah'ın rızası için razı olur. Dünya için sevme, dünya için kızma; dünya için sever ve kızarsan, imandan çıkar, küfre girersin."

Hızır [aleyhisselâm], "Ey İmrân'ın oğlu, gerçekten bana son derece güzel tavsiyelerde bulundun; Allah sana taatinde yardım etsin, sana her işinde sevineceğin sonuçları göstersin, seni yarattıklarına sevdirsin, sana bolca ihsanda bulunsun" dedi. Hz. Musa "âmin" dedi.

Bir uyarı: Âlimlerin çoğunluğunun, Hızır'ın [aleyhisselâm] hayatta olduğu görüşünde olduklarını daha önce belirtmiştik. Ona uzun ömür verilmesinin sebebi şudur: Hızır [aleyhisselâm], Zülkarneyn'in ileri gelen vezirlerindendi. Zülkarneyn, hayat suyunu aramak için adamlarıyla birlikte yolculuğa çıktı. Yolda bir karanlığa daldılar, Hızır [aleyhisselâm], hayat suyunu buldu. Onun yanına inip içinde yıkandı ve ondan içti. Zülkarneyn ise karanlıkta yolu şaşırdı, geri döndü, hayat suyunu bulamadı.

Âlimler demişlerdir ki: İlyas da [aleyhisselâm] hayattadır. Her sene hac mevsiminde buluşurlar.

Hızır'ın [aleyhisselâm] vefat ettiğini söyleyenler, *Sahîh-i Buhârî*'de geçen, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yatsı namazından sonra söylediği şu hadisini delil göstermişlerdir:

"Bu geceniz hakkında ne dersiniz? Şüphesiz yüz seneye kadar, bugün yeryüzünde yaşayan insanlardan hiçbiri kalmaz."[350]

Bu hadisi delil getirenlere şöyle cevap verilmiştir: O zaman Hızır [aleyhisselâm], yeryüzünde değil, gökte bulutta idi. Yahut o, bu hadisin dışında tutulur; İblîs ve onun dışındaki uzun ömürlü olanların hadiste bildirilen durumun dışında kaldığı gibi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

78-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Meşâyihe (kâmil mürşidlere) itiraz etmek, onlardan uzak kalmayı gerektirir. Onlardan uzak kalmak ise Allah'tan uzaklığı gerektirir. Allah Teâlâ'ya vâsıl olmak, sadece, kâmil mürşidlere hürmet ve tâzim ile gerçekleşir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Velilerini kendisine birer delil yapan Allah'ı tesbih ederim; Allah onları, sadece kendisine ulaştırmak istediklerine bir delil yapmıştır."

Mürşidinin huzurunda bulunduğu zaman, müride gereken edep, sükût, teslimiyet, hürmet ve tâzimdir. Eğer mürşidi, konuşmasını emrederse mürid, edep, vakar ve kısık bir sesle konuşur.

350 Buhârî, İlim, 41, Mevâkıt, 20; Ebû Davud, Melâhim, 18.

Mürid, mürşidinin, kendine göre şeriatın zâhirine ters bir şey yaptığını görürse hemen itiraz etmeyip işin aslını mürşidinin bildiğini düşünür ve onun izahını araştırır. Şüphesiz, şeriatın alanı geniştir; onun zâhirî ve bâtınî yönü vardır. İhtimal ki şeyh, müridin anlamadığı bir şeyi bilmektedir.

Dervişlere karşı da böyle davranmak, yaptıkları bir işi hemen inkâr etmemek gerekir. Ancak, bütün âlimlerin üzerinde ittifak ettiği ve hiçbir yolla mubahlığına yol bulunmayan işleri yaptıklarında, itiraz ve inkâr etmelidir. Bunlar da dinimizde hükmü açıkça belirtilen zina ve livâta gibi günahlardır. Hakkında alimlerin ihtilaf ettiği işlere gelince, kendi mezhebinin dışına çıksa da (yaptığı iş, hak mezheplerden birine uyuyorsa) yaptığına itiraz edilmez. Hakkında bir tevil olan yani mubah olduğuna dair geçerli bir yorum bulunan işler de böyledir.

Bu anlattığımız şeyler, o kimse hükümlerinde adalet ve istikamet sahibi ise böyledir. Âlimler şöyle demişlerdir: Eğer bir kişinin adaleti (verdiği hükümleri) doğruysa yaptığı işi terket (onu yaptığı ile baş başa bırak).

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Meczûb'un olayını düşün. O, dervişlerine sahibi belli olmayan bir öküzü kesmelerini emretti; onlar da emre uyarak öküzü kestiler. Daha sonra, öküzün sahibinin onu Abdurrahman-ı Meczûb'a sadaka olarak bağışladığı ortaya çıktı. Diğer manevi hal sahiplerinin durumu da böyledir. Onların bu tür işleri için, hemen hüküm vermeden, en güzel çıkış yolları aranır. Onların halleri, Hz. Hızır'ın haline benzer. Gördüğü her olumsuz işin, yapılma sebep ve şartlarını iyice araştırmadan hemen itiraz ve tenkide giden hiç kimsenin iflah olduğunu görmedik. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Zülkarneyn Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yahudilerin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ruh, Ashâb-ı Kehf ile birlikte sordukları Zülkarneyn kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِۜ قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًاۜ ﴿٨٣﴾ اِنَّا مَكَّنَّا
لَهُ فِى الْاَرْضِ وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَیْءٍ سَبَبًاۙ ﴿٨٤﴾ فَاَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾ حَتّٰٓى اِذَا
بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًاۜ
قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِمَّٓا اَنْ تُعَذِّبَ وَاِمَّٓا اَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ اَمَّا
مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ اِلٰى رَبِّه۪ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨٧﴾ وَاَمَّا مَنْ
اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَٓاءًۨ الْحُسْنٰىۚ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنَا يُسْرًاۜ ﴿٨٨﴾

83. ***Resûlüm! Sana Zülkarneyn'i soruyorlar; sen de, "Size onun hakkında*** *(bana Kur'an'da)* ***anlatılan bir haberi okuyayım" de.***

84. ***Gerçekten biz ona yeryüzünde büyük imkânlar bahşettik ve kendisine her şeyden bir sebep*** *(hedefine ulaşmanın yolunu)* ***verdik.***

85. ***O da*** *(batıya doğru)* ***bir yol tutup gitti.***

86. ***Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu sanki kara bir balçıkta batar vaziyette buldu. Onun yanında*** *(kâfir)* ***bir kavme rastladı. Biz ona, "Ey Zülkarneyn! Onlara ister azap edersin, ister güzel davranırsın" dedik.***

87. ***Zülkarneyn dedi ki: "Zulmedeni cezalandıracağız; sonra o,*** *(ahirette)* ***Rabb'ine döndürülür; O da kendisine görülmemiş şekilde azap eder."***

88. ***İman edip salih amel yapana gelince, onun için en güzel karşılık vardır ve ona emirlerimizden kolay olanı emrederiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sana Zülkarneyn'i soruyorlar."*

Soruyu soranlar yahudilerdi. Onlar, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] imtihan için sordular. Yahut soruyu, yahudilerin telkini ile Kureyş sordu.

Hakkında soru sorulan Zülkarneyn, Büyük Zülkarneyn'dir. O, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] zamanında yaşamıştır. Onun, Hz. İbrahim'e Şam'da yedi kuyu açması için hüküm veren zat olduğu da söylenmiştir.

İsminin Hermes veya Heredîs olduğu söylenmiştir.[351]

Küçük Zülkarneyn'e gelince o, Hz. İsa'ya yakın bir zamanda yaşamış olup ismi İskender'dir. Bu zat, filozof Aristo ile birlikte bulunmuştur. Âyetteki kastın bu İskender olduğu da söylenmiştir. Celâleddin-i Mahallî, tefsirinde sadece onu zikretmiştir.

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Âyette kastedilen Zülkarneyn'in birinci şahsın olması daha doğrudur; çünkü mülkü ve kuvveti Kur'ân-ı Hakîm'in bahsettiği dereceye ulaşan zât, Büyük İskender'dir. Nitekim tarih kitapları da buna şahitlik etmektedir."[352]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İki Zülkarneyn de en son hedefe ulaşmış, bütünüyle doğuya ve batıya sahip olmuştur.

Büyük Zülkarneyn'e gelince, o âdil, salih bir hükümdardı. Bütün iklimleri hâkimiyeti altına almıştı. Bütün hükümdarları emri altına almış, ülkeler kendisine boyun eğmişti. O, insanları Allah Teâlâ'ya davet ediyordu. İnsanların içinde, ilâhî desteğe mazhar olmuş muzaffer bir sultan olarak yürüyordu. Hızır [aleyhisselâm] ordusunun önünde bulunuyor, sultanların veziri gibi onun danışmanlığını yapıyordu. Bir rivayete göre Hızır [aleyhisselâm], Zülkarneyn'in teyzesinin oğlu idi.[353]

---

351 Onun için başka isimler de söylenmiştir; ancak Kur'an ve Sünnet'te Zülkarneyn lakabı, onun için isim yerine kullanılmıştır (Mütercim).

352 Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 21/139 (Beyrut 1990).

353 bk. İbn Manzûr, *Muhtasaru Târihi Dımaşk*, 8/220 (Dımaşk 1985).

Ezrakî'nin ve başkalarının belittiğine göre Zülkarneyn, Hz. İbrahim'le [aleyhisselâm] buluşmuş, onun dinine girmiş, Hz. İbrahim ve İsmail'le birlikte Kâbe'yi tavaf etmiştir.[354]

Rivayet edildiğine göre Zülkarneyn, yaya olarak hacca geldi. İbrahim [aleyhisselâm] onun geldiğini işitince kendisini karşıladı, ona hayır dua etti ve bazı tavsiyelerde bulundu. Bundan sonra Allah Teâlâ Zülkarneyn'in emrine rüzgârı verdi; rüzgâr onu istediği yere taşıyordu.[355]

Rivayet edildiğine göre Zülkarneyn, hac için Mekke'ye geldiğinde kendisine binmesi için bir at getirildi, o, "Allah'ın dostu Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bulunduğu beldede ben ata binmem" diyerek yaya yürümeyi tercih etti. Bunun üzerine Allah, bulutu onun emrine verdi, seferlerinde yol kendisi için dürüldü. Zülkarneyn bir kavimle savaşmaya gideceği zaman rüzgâr onu, askerlerini ve bütün harp aletlerini taşıyordu.[356]

Hz. Ali'ye [radıyallahu anh], "Zülkarneyn, peygamber midir yoksa melek midir?" diye sorulunca şöyle demiştir:

"Hayır o, bir peygamber ve melek değildi; o, Allah'ı seven, Allah'ın da kendisini sevdiği bir kuldu. Allah'a karşı samimiyetini gösterdi; Allah da onun bu samimiyetine karşılık verdi; bulutu onun emrine verdi, bütün sebepleri önüne serdi."[357]

Mücâhid demiştir ki: "Yeryüzünde (zamanımıza kadar) meşhur hükümdarlar dört tanedir. Bunların ikisi mümin, ikisi kâfirdir. Mümin olanlar, Hz. Süleyman ve Zülkarneyn'dir. Kâfir olanlar ise Nemrûd ve Buhtunnasr'dır.

Küçük Zülkarneyn'e gelince, o Yunanlı İskender'dir. Rivayet edildiğine göre İskender, babası ölünce, dağınık gruplar halinde olan bütün Rumlar'ı hâkimiyeti altında topladı. Sonra Arap hükümdarlarının

---

354 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/130-131 (Mektebetü'l-Esedî, 2003); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/308 (Beyrut 2007).

355 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/307, 313.

356 bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/313-314 (son iki cümle hariç). Rivayetin tamamı için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/212.

357 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/447; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/308.

üzerine yürüdü, onları kendisine boyun eğdirdi. Daha sonra seferine devam edip Kızıldeniz'e kadar geldi. Ardından Mısır'a dönerek orada İskenderiye şehrini kurdu ve ona kendi ismini verdi. Sonra Şam'a girdi; İsrâiloğulları'na yöneldi. Beytülmakdis'e (Kudüs'e) geldi. Orada kurbanlar kesti. Daha sonra Ermeniler'e yöneldi; Bâbülebvâb'a geldi. Iraklılar, Mısırlılar ve Berberiler ona boyun eğdi. Bütün İran mülkünü istila etti. Peşinden Pakistan'a yöneldi ve orayı fethetti. Serendib ve diğer şehirleri inşa ettirdi. Sonra Çin'e yöneldi; en uzakta olan milletlerle savaştı. Ardından Irak'a döndü, hastalandı ve öldü.

Rivayet edildiğine göre, gelecekle ilgili tahminlerde bulunan bilginler ona, "Sen altı demir, üstü tahta olan bir yerde öleceksin" dediler. İskender Bâbil'e ulaştı. Orada burnu kanadı; atından düştü. Dinlenmesi için altına demirden zırhları serdiler, onların üzerinde uyudu. Bu halde iken güneşin sıcağı kendisine eziyet verdi. O zaman tahtadan bir kalkanla üzerine gölgelik yaptılar. Bu manzarayı görünce, "İşte bana söylenen demirden bir yer ve tahtadan bir gök!" dedi. Orada öldü. Öldüğünde 1600 yaşındaydı. 3000 yaşında olduğunu söyleyenler de olmuştur, ancak İbn Kesîr bunun çok garip (kabul edilmesi zor) bir haber olduğunu belirtmiştir.

İbn Asâkir ise İskender'in otuz altı sene yaşadığını, Hz. Davud ve Süleyman'dan [aleyhisselâm] sonra hayat sürdüğünü zikretmiştir.

İbn Kesîr, iki İskender hakkındaki nakillerden bahsettikten sonra demiştir ki:

"Bu iki zatın durumunu açıkladık. Bunun sebebi şudur: İnsanların pek çoğu, onların ikisinin aynı zat olup Kur'ân-ı Azîm'de zikredilen Zülkarneyn'in bu sonuncu İskender olduğuna inanmaktadır. Bu şekilde büyük bir hata meydana gelmektedir. Nasıl böyle olmasın ki; birinci İskender (Büyük Zülkarneyn) mümin, salih bir kuldu; âdil bir hükümdardı. Onun veziri Hızır'dı [aleyhisselâm]. Onun peygamber olduğunu söyleyenler de olmuştur. İkinci İskender'e (Küçük Zülkarneyn'e) gelince, o kâfir bir zattı. Onun veziri filozof Aristo idi. İki İskender arasında 200 seneden fazla zaman vardır. O nerede bu nerede!"[358]

---

358 bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/310.

Bu değerlendirmeyi, *el-Lübâb*[359] isimli eserde zikredilen, İskender'in ölüm anında annesine yazdığı vasiyet ve kendisinin İslâm olduğunu gösteren sözleriyle birlikte düşün. *el-Lübâb*'da der ki:

Zülkarneyn, kendisine ölümün geleceğini anlayınca, kâtibini çağırdı ve ona, "Anneme vasiyetimi yaz" diyerek şunları yazdırdı:

"Bismillâhirrahmânirrahîm. Bedeniyle az bir zaman yeryüzündekilerin dostu olan, ruhuyla ise uzun zaman göktekilerin yakın dostu olacak Kayser oğlu İskender'den, safa sahibi annesi Rukıyye'ye. O anne ki gönlünün meyvesi olan yavrusunun ebedî âleme gitmesini engelleyemedi; o yavrusu, yakın zamanda fâni dünyayı terkedecektir. Ey anne! Senden, bana sevgi, merhamet ve analık hakkını helâl etmeni isterim.

Ey anne, dünya diyarında kalan kimse gördün mü? Ağaç ve bitkilere bak. Önce yeşil yaprak açar, peşinden çiçek ve meyvesiyle güzel bir hal alır, sonra kuruyarak dağılıp gider; sanki dün hiç yokmuş gibi olur. Ben Allah Teâlâ'nın indirdiği bazı kitaplarda şöyle buyurduğunu okudum:

Ey dünya, içinde yaşayanları gönder; sen onlar için sürekli duracak bir yer değilsin. Dünya insana sadece ölümü hibe eder; peşinden hüzün getirir, dostları birbirinden ayırır, mâmur şeyleri harap eder. Başkalarının diyarında olan her mahlûk için orada karar kılıp yerleşme yoktur."[360]

Mektubun devamı için oraya bak. Şunu da belirteyim ki İskender'in Aristo ile birlikte bulunması, onun dininde olmasını gerektirmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'an'da bahsedilen Zülkarneyn'in bir peygamber mi melek mi yoksa hükümdar mı olduğu konusunda farklı şeyler söylenmiştir. En doğrusu onun bir melik (hükümdar) olduğudur.

---

359 Bu eser, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Eş'ârî el-Yemenî el-Kurtubî el-Hanefî'ye ait *el-Lübâb ilâ Ma'rifeti'l-Ensâb* adlı eser olabilir (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, nr. 11408). Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn* adlı eserinde Ahmed el-Eş'ârî'nin vefat tarihini ihtimalli olarak hicrî 550, milâdî 1155 şeklinde vermiştir (bk. Kehhâle, *a.g.e.*, 2/59).

360 Mektup için bk. İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 17/346 (Beyrut 1995). Mektubun giriş kısmı İbn Asâkir'in rivayetine göre tercüme edildi.

Zülkarneyn'in bu ismi alması hakkında da farklı şeyler söylenmiştir.[361] Bunların bazıları şunladır:

Onun başında veya tacında boynuza benzer çıkıntı vardı, onun için kendisine Zülkarneyn (iki boynuz sahibi) dendi.

Onun iki tarafına sarkan kâkülleri vardı, onun için kendisine Zülkarneyn (iki kâkül sahibi) dendi.

O, insanları Allah Teâlâ'ya çağırdı; bu sırada karşı duranlar onun sağ şakağına vurup yaraladılar; sonra yine Allah Teâlâ'ya davet etmeye devam etti; bu defa sol şakağına vurdular; iki tarafında darbe izler kaldı, bunun için kendisine Zülkarneyn (iki tarafında siyah iz bulunan kimse) dendi.

O, saltanatının ilk günlerinde rüyasında göğe yükseldiğini ve güneşin iki kursundan (çemberinden) tuttuğunu gördü; bunun için kendisine Zülkarneyn (güneşin çemberini tutan kimse) dendi.

Onun zamanında iki asır insan yaşayıp yok oldu; bunun için kendisine Zülkarneyn (iki asır sahibi, iki asır insan nesli görmüş zat) dendi.

Nur ve zulmet (karanlık) onun emrine verilmişti; bir yere gittiği zaman nur önünde gider; karanlık da kendisini arkadan sararak korumaya alırdı. Bunun için kendisine Zülkarneyn (iki manevi güç sahibi zat dendi.

Cenâb-ı Hak sonra, Zülkarneyn hakkında soru soranlara verilen cevaptan bahsederek şöyle buyurdu:

---

361 Müfessir Elmalılı Hamdi Yazır (rahmetullahi aleyh), tefsirinde der ki: "Zülkarneyn, zü'l yedeyn (iki el sahibi) gibi bir lakaptır; zü'l-cenâheyn (iki yönlü, iki kanatlı) niteliğin benzer. Âsım Efendi'nin *Kamus*'ta genişçe belirttiği gibi, "karn" birçok manaya gelir Bunlardan bazıları şunlardır: Boynuz, asır, aynı zamanda yaşamış insan grupları. Ayrıca, insanın tepesine, özellikle şakaklarına, erkeğin perçemine, kadının zülüflerine d "karn" denir. Yine güneşin çemberine "karn" dendiği gibi, bir toplumun efendisine d "karn" denir. Kur'an'da geçen Zülkarneyn'e (iki karn sahibine) bu manalardan birin göre değişik anlamlar verilmiştir. Zülkarneyn'e, dünyanın doğusuna ve batısına sahi olan hükümdar demek en uygunudur. Buna Türkçe'mizde "cihangir" denir. Onun mad di ve manevi güçlere sahip, zâhirî ve bâtınî âleme hükmeden zat manasında alınması d Kur'an'da verilen manaya ve nazm-ı şerifin zevkine uygundu" bk. Elmalılı, *Hak Din* 5/382 (sad. Azim Dağıtım). (Mütercim).

"Size ondan bana Kur'an'da *anlatılan bir haberi okuyayım,* bildireyim" *de.*

Yahut, "Size, onun halini haber veren Kur'an'ı okuyayım" de.

Sonra, bu haberi okumaya başlayarak şöyle dedi:

"Gerçekten biz ona yeryüzünde büyük imkânlar bahşettik." Yani ona, maddi ve manevi sebepleri kolaylaştırıp iktidar kuvveti bahşederek yeryüzünde dilediği gibi tasarrufta bulunduğu bir kuvvet verdik. Şöyle ki rüzgâr onun emrine verildi, bütün sebepler önüne serildi. Kendisi için önünde nur yayıldı; onun için gece gündüz eşitti. Kendisine yeryüzünde yapacağı yolculuk kolaylaştırıldı, yollar onun için kolay ve rahat hale getirildi.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ve kendisine, mülkünün mühim işleri ve saltanatıyla ilgili yapmak istediği *her şeyden bir sebep* yani onu hedefine ulaştıracak ilim, kudret ve alet *verdik."*

"O da batıya ulaşmak istedi ve kendisini o tarafa ulaştıracak *bir yolu takip etti."*

"Nihayet güneşin battığı yere varınca ..." Yani batı cihetinden güneşin battığı en son noktaya ulaşınca, orası öyle bir yerdi ki kimsenin oranın ötesine geçmesi mümkün değildi. Batı tarafındaki okyanusun kenarında durdu. Orada "Hâlidât" denen adalar vardı. Bu adalar, bir görüşe göre, dünyanın uzunluk yani boylam başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onu,* yani güneşi *sanki kara bir balçıkta batar vaziyette buldu."*

Kara balçık manası verdiğimiz "hamie" kelimesi, bir okuyuşa göre "sıcak, kızgın kaynak" anlamına da gelmektedir. Uzaktan bakan için güneşin batış noktasının iki şekildede gözükmesi mümkündür ve iki görüş arasında bir zıtlık yoktur. İhtimal ki Zülkarneyn, Atlas Okyanusu'nun kıyısına vardığında, orada güneşi bu şekilde görmüştür. Çünkü onun baktığı yerde sudan başka bir şey yoktu. Allah Teâlâ'nın, *"Onu batar vaziyette buldu"* buyurması da bu duruma işaret etmektedir. Âyette, "Güneş batıyordu" demedi; zira güneş göktedir; yerde batmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Zülkarneyn, o kaynağın yanında bir kavim buldu."* Rivayete göre, onların elbiseleri vahşi hayvan derisi, yiyecekleri de denizin kendilerine attığı şeylerdi. Onlar, kâfir bir kavimdi. Bunun için Allah Teâlâ Zülkarneyn'i, onları öldürerek azap etmekle, imana çağırma arasında serbest bırakarak şöyle buyurdu:

"Biz ona dedik ki: Ey Zülkarneyn! İster kendilerini işin başında öldürmekle *onlara azap edersin, ister kendilerine güzel davranırsın,* onlara güzel muamele yaparsın." Güzel muamele, onları hak dine davet etmesi ve kendilerine ilâhî hükümleri öğretmesidir.

Bazıları, bu âyetin Zülkarneyn'in peygamberliğine delil olduğunu söylemiştir. Onun peygamber olduğunu söylemeyenler, ona bu hitabın, kendi zamanında beraber bulunduğu peygamber vasıtasıyla yapıldığını yahut onun ilham yoluyla olduğunu söylemiştir. Onun, kâfir bir kavmi öldürüp azap etmekle onları hak dine davet etme arasında serbest bırakılması, o zamanki peygamberin şeriatına uygundur.

"Zülkarneyn, sonuncu şıkkı yani onları Allah'a teslim olmaya daveti tercih ederek yanında bulunanlara *dedi ki:*

İnkârda ısrar edip imanı kabul etmeyerek nefsine *zulmedeni* ölümle *cezalandıracağız."*

Katâde[362] demiştir ki: "O, inkâr edenleri, kaynar kazana atarak azap ediyordu."

Zülkarneyn sözüne şöyle devam ediyor: *"Sonra o,* ahirette *Rabb'ine döndürülür; O da* orada *kendisine görülmemiş şekilde azap eder."* Bu, cehennem azabıdır. Bu ifadede, ona yapılan ilâhî hitabın vahiy yoluyla olmadığına dair açık bir delil vardır. Çünkü Zülkarneyn, "Sonra sana döndürülür" demedi. Onun konuşması, peygamberle beraber veya yanında bulunan istişare heyetiyle olmuştur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onun davetinin gereği *iman edip salih amel yapana gelince, onun için* iki dünyada *en güzel karşılık* yani

---

362 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiûn devri müfessirlerindendir.

en güzel mükâfat *vardır ve ona emrettiğimiz işlerde kolay olanı*, kendisine meşakkat vermeyeni *emrederiz.*"

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

83-88. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zülkarneyn, bütün varlığı ile Mevlâ'sına yönelip insanları Allah'a davet ettiğinde ve Allah'a karşı samimi olduğunda; Allah Teâlâ kendisine yeryüzünde tasarruf imkânı verdi, işlerini kolaylaştırdı; öyle ki yeryüzünün doğusunu ve batısını dolaşıp fethetti. Aynı şekilde kim, bütün varlığı ile Allah'a bağlanır, bütün himmetini Mevlâ'sına yöneltir ve kulları Allah'a davet ederse onun da himmeti kesin ve keskin olur. Bir şeyin olmasını isterse, Allah'ın kudreti ve takdiriyle o şey olur. Cenâb-ı Hak âlemi onun emrine bağlar.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen, kâinatı yoktan var edeni müşahede etmediğin müddetçe, varlıklarla beraber olursun (onlara bağlanırsın); kâinatın sahibini müşahede ettiğinde ise bütün kâinat seninle birlikte olur."

Allah Teâlâ, bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur: "*Ey kulum, sen benim istediğim gibi ol; ben de sana karşı senin istediğin gibi olayım.*"

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Zülkarneyn'e açıkça yeryüzünde hükmetme ve tasarruf imkânı verdi. O uzak yerlere gittiği zaman, yeryüzü kendisine dürülür, yolu kısaltılırdı. Ona, yeryüzünün doğusuna ve batısına gitmesi kolaylaştırılmıştı, dağı ve ovasıyla dünyanın dört bir yanı onun emrine ve kullanımına verilmişti. Aynı şekilde velilerden kim, ilâhî yardıma mazhar olmuşsa Cenâb-ı Hak, mülkünde ona da büyük imkânlar verir. O, bir yiyecek veya içeceğe ulaşmayı, uzun bir mesafeyi kısa zamanda katetmeyi, gözlerden gizlenmeyi, beklediği bir şeyin doğru çıkmasını, istediği bir şeyin gerçekleşmesini, duasına karşılık verilmesini, bir belanın giderilmesini istediği zaman, Allah Teâlâ onu isteklerine ulaştırır.

Bundan daha üstün olanı, Cenâb-ı Hakk'ın ona, bir işindeki düşüncesini gerçekleştirme imkânı vermesidir. Sonra bunun üstünde bir ma-

kam vardır ki o da Allah Teâlâ'nın onlara diledikleri kimseleri huzurda hazır bulundurma ve dilediklerinde bir topluluğu huzurdan menetme imkânını vermesidir. Onlar, hayırlı olay ve hadiselerde iradelerini ortaya koyarak Cenâb-ı Hakk'ın mülkünde tasarrufta bulunduklarında, Hak Teâlâ onların arzusunu gerçekleştirir. Bundan daha yüksek olanı, Allah Teâlâ'nın onlara, mülkünde, dilediklerini yüksek makam ve mahallere ulaştırma imkânı vermesidir. Yüce Allah, onların bu şahıslar hakkındaki arzusunu gerçekleştirir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bütün bunların daha üstünde olanı, Cenâb-ı Hakk'ın onlara, her vakit ve anda yüce zatını müşahede imkânı vermesidir. Öyle ki onlar, bu halden perdelenmeyi isteseler, perdelenmezler; Cenâb-ı Hak'tan başkasını görmeleri için zorlansalar, buna güç yetiremezler. İşte onlar, kulları, Allah'a gidenlerin menzillerine ve Allah'a vâsıl olanların makamına ulaştırmada kendilerine izin ve imkân verilmiş zatlardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Zülkarneyn'in Doğuya Yolculuğu

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Zülkarneyn'in doğu tarafına yaptığı yolculuğun seyrinden bahsederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰى قَوْمٍ
لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًاۙ ﴿٩٠﴾ كَذٰلِكَۜ وَقَدْ اَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾

89. ***Sonra (doğuya doğru giden) bir yolu takip etti.***

90. ***Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onun, kendilerini güneşten koruyacak bir siper yapmadığımız bir kavim üzerine doğduğunu gördü.***

91. ***İşte onun hali böyleydi. Biz, onun sahip olduğu her şeyden haberdardık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Zülkarneyn, güneşin battığı taraftan döndükten *sonra*, onun doğduğu tarafa doğru giden *bir yolu takip etti. Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca*, yani insanları ilk yerleştiği yerlerden güneşin doğduğu yere varınca, onun, kendilerini güneşten *koruyacak bir siper*, elbise ve ev *yapmadığımız bir kavim üzerine doğduğunu gördü.*"

Bir rivayete göre oraya on iki senede ulaştı; bundan daha az bir zamanda ulaştığını söyleyenler de olmuştur (çünkü kendisine maddi ve manevi birçok imkân verilmişti).

Zülkarneyn'in, güneşin doğduğu meskûn yerde bulduğu kavmin zenciler olduğu söylenmiştir. *el-Lübâb*[363] isimli eserde der ki:

"Onların Benî Küleyb oldukları söylenmiştir. Bir başka görüşe göre Benî Küleyb, onlardan bir gruptur. Onlar, aslı Çinliler'den olan başka bir kavimdir. Bu kavim, insan şeklindedir fakat onların köpek kuyruğu gibi kuyrukları ve köpeklerin yüzü gibi yüzleri vardı. Onların günlük yiyecekleri daha çok balıktı. İçlerinden biri öldüğü zaman onu yerler, beyninin yerine (kafatasına) misk ve amber doldurup onu yanlarında saklarlardı. Bunu baba ve çocuklarıyla bereketlenmek için yaparlardı. Onların, hayvan derisinden başka, avret yerlerini örten giysileri yoktu."

Kâ'b el-Ahbâr'dan şöyle rivayet edilmiştir: Onların arazisinde bina tutmuyordu. Orada kabre benzer çukurlar (dehliz ve tüneller) kazmışlardı. Güneş doğduğu zaman çukurlara giriyor veya denize dalıyorlardı. Gün yükselince, geçimlerini temin için bulundukları yerden çıkıyorlardı. Karınlarını, hayvanlar gibi yerden ot yiyerek doyuruyorlardı. Semerkant'tan bir adam demiştir ki:

"Yolculuğa çıkmıştım; Çin'i geçtim. Onlara, güneşin doğduğu yeri ve oradaki insanları sordum; bana, 'Oraya bir gün bir gecelik yol var' dediler. Yolu ve onların dilini bilen bir adamı ücretle tuttum; beraberce gittik. Onların bulunduğu yere varınca gördüm ki onlardan biri, kulağının birini yere sermiş, diğerini de elbise gibi üzerine sarmış yatıyordu (Onların, kulakları kanat gibi uzun olup iki yanlarına sarkıyordu). Be-

363 Eser hakkında az yukarıda bilgi verildi.

raberimdeki arkadaşım onların dilini iyi biliyordu. Onlara durumlarını sordu. Onlar da,

'Bize, güneşin doğuşunu görmek için geldin değil mi?' dediler. Biz o halde beklerken, zil sesi gibi şiddetli bir ses işittik; ben kendimden geçip bayıldım. Ayıldığımda, beni kendime getirmek için yüzüme yağ sürüyorlardı. Güneş suyun üzerine doğduğu zaman, ışınları sanki suyun üzerinde yayılmış zeytinyağı şeklindeydi. Bizi, kendilerine ait bir çukur yere (toprakta açtıkları dehlize) soktular. Gün yükseldiği zaman, bulundukları yerden denize çıkıp balık avlıyorlardı. Tuttukları balığı, güneşe karşı atıyorlar, balık güneşte pişiyordu."[364]

Mücâhid demiştir ki: "Sudan'da güneşin battığı yerde elbise giyinmeyenler, yeryüzündeki bütün insanlardan daha çokturlar."

Devamındaki âyette buyruluyor ki: *"İşte Zülkarneyn'in hali böyleydi,* durumu anlattığımız gibiydi; o, yüksek bir hale ve geniş bir mülke sahipti."

Âyetteki işaret zamirine şu mana da verilmiştir: Zülkarneyn'in, onlar hakkındaki tutumu, güneşin battığı yerdeki kavme tutumu gibidir; onlara da azap etmekle güzel muamele yapma arasında tercihte serbestti.

Bir diğer mana: Zülkarneyn, güneşin battığı yerde, aynı şekilde bir kavim buldu ve onlar hakkında da diğerleri gibi hüküm verdi; onları öldürerek cezalandırmayı değil, Allah'a davet ederek güzel muameleyi seçti.

Yahut onlara, size verdiğimiz gibi giysi, barınak ve dağ gibi kendilerini sıcak ve soğuktan koruyacak bir siper imkânı vermemiştik.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Onların yaşadığı yerde dağ ve ağaç yoktu; toprakları, üzerinde bina yapılacak durumda değildi. Güneş doğduğu zaman, denize koşuyorlardı."[365]

---

364 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/149-150; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, 2/498 (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.); Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/215; Konevi, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsiri'l-Beyzâvi*, 12/166.

365 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/454.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz, onun sahip olduğu* imkân ve teçhizat gibi *her şeyden haberdardık;* yaptığı ve karşılaştığı her işi, zâhiriyle ve bâtınıyla, açığı ve gizlisiyle bilmekteydik." Yani ona verilen imkân ve nimetler o dereceye ulaştı ki onları sadece her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah'ın ilmi kuşatır.

89-91. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zülkarneyn, zâhirde, maddi güneşin battığı yeri araştırıyordu, bâtında ise manevi güneşi araştırıyordu. O, gaybın perdelerini açan manevi güneştir. Sonra, kendisini Hakk'ı müşahede güneşine ulaştıracak sebebi takip etti; o güneşin irfan ehlinin (ârifibillâh zatların) kalbinde doğduğu gördü. Allah onlara en ileri derecede vuslat halini ve ilâhî ikramlarını bahşettiğinden, onlar için müşahede güneşinin önüne devamlı sûrette bir perde koymadı. Hatta âriflerden bir zat şöyle demiştir:

"Cenâb-ı Hak benden, bir göz yumup açma süresince perdelense kendimi (gerçek) müslümanlardan saymam. Aynı şekilde, Allah'ın Resûlü de [sallallahu aleyhi vesellem] kalbimden perdelenecek olsa, kendimi gerçek müslümanlardan saymam."[366]

Şöyle de denebilir: Yahut o manevi güneşin, tevhid denizine ve birlik sırlarına dalan tecrit ehlinin (gönlünü eşyadan tamamen çekip Mevlâ'ya verenlerin) üzerine doğduğunu gördü.

Abdurrahman-ı Meczûb [kuddise sırruhû] tecrit ehli hakkında şöyle demiştir: "Onlar (avam halk) tevhid ilmini mi okuyorlar? Burada (önümde) öyle bir mana denizi var ki o bana gerçek tevhidi haber vermektedir. Bu makam, sürekli Rabb'i ile birlikte olan tecrit ehli kimselerin makamıdır."

Onlar, süs ve övünç sebebi giysilerden sıyrılıp, tevazu ve fakirlik elbisesini giydiler; Allah Teâlâ buna karşılık olarak onların kalbine zenginlik, izzet ve iftikar (Hakk'a muhtaç olduğunu bilme) elbisesini giydirdi. Onlar, nefislerini terbiyede azıcık sabrettiler, bunun sonucu uzun bir istirahati (nefsin köleliğinden kurtulup ebedî huzur ve saadeti) elde

366 Bu söz, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'ye [kuddise sırruhû] aittir. bk. Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ,* s. 315 (Beyrut 2005). Burada sözün ilk kısmı verilmemiş (Mütercim).

ettiler. Allah için, azıcık zillet çektiler, sürekli bir izzete ulaştılar. Allah Teâlâ lutuf ve kerimiyle bizleri de onlardan yapsın.

Zülkarneyn'in Seddi Yapması

Zülkarneyn, sonra güneyden kuzeye doğru yolculuğa çıktı. Cenâb-ı Hak, onun bu yolculuğu hakkında şöyle buyurdu:

ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَباً ﴿٩٢﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْماًۙ
لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلاً ﴿٩٣﴾ قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ
مُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجاً عَلٰٓى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا
وَبَيْنَهُمْ سَدّاً ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنّ۪ي ف۪يهِ رَبّ۪ي خَيْرٌ فَاَع۪ينُون۪ي بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْماًۙ ﴿٩٥﴾ اٰتُون۪ي زُبَرَ الْحَد۪يدِۜ حَتّٰٓى اِذَا سَاوٰى بَيْنَ
الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُواۜ حَتّٰٓى اِذَا جَعَلَهُ نَاراًۙ قَالَ اٰتُون۪ٓي اُفْرِغْ عَلَيْهِ
قِطْراًۜ ﴿٩٦﴾ فَمَا اسْطَاعُٓوا اَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْباً ﴿٩٧﴾ قَالَ هٰذَا
رَحْمَةٌ مِنْ رَبّ۪يۚ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ رَبّ۪ي جَعَلَهُ دَكَّٓاءَۚ وَكَانَ وَعْدُ رَبّ۪ي حَقّاًۜ ﴿٩٨﴾
وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ ف۪ي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ
جَمْعاًۙ ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِر۪ينَ عَرْضاًۙ ﴿١٠٠﴾ اَلَّذ۪ينَ كَانَتْ
اَعْيُنُهُمْ ف۪ي غِطَٓاءٍ عَنْ ذِكْر۪ي وَكَانُوا لَا يَسْتَط۪يعُونَ سَمْعاً ﴿١٠١﴾

92. ***Sonra (üçüncü) bir yol takip etti.***

93. ***Nihayet iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu.***

94. *Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Gerçekten Ye'cûc ve Me'cûc bu memlekette bozgunculuk yapmaktadır. Bizimle onlar arasında bir set yapman karşılığında sana vergi versek olur mu?"*

95. *Dedi ki: "Rabbim'in bana verdiği nimet ve imkânlar* (sizin vereceğiniz vergiden) *daha hayırlıdır. Siz bana kuvvetinizle yardım edin de sizinle onlar arasına sağlam bir engel yapayım."*

96. *"Bana, demir kütleleri getirin" dedi. Nihayet dağın iki ucunu aynı seviyeye getirince, "Ateşi körükleyin" dedi. Demiri bir ateş koru haline getirince, "Bana erimiş bakır getirin üzerine dökeyim" dedi.*

97. *Artık onu ne aşabildiler ne de onu delebildiler.*

98. *Zülkarneyn dedi ki: "Bu, Rabbim'in bir rahmetidir. Rabbim'in vaadi gelince, O, bunu yerle bir eder. Rabbim'in vaadi haktır."*

99. *O gün biz onları bırakırız; dalgalar halinde birbirlerine karışırlar. Sonra sûra üfürülür ve onları toptan bir araya getiririz.*

100. *O gün cehennemi bütün dehşetiyle kâfirlere gösteririz.*

101. *Onlar ki* (dünyada) *gözleri zikrime* (Kur'an'a) *karşı perdeli idi ve onu dinlemeye tahammül edemiyorlardı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Zülkarneyn, batı ve doğu seferlerinden *sonra,* batı ile doğu arasında güneyden kuzeye doğru üçüncü *bir yol takip etti. Nihayet,* aralarına set yaptığı *iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu."*

Orası, Doğu Türkistan'ın sınırlarının bittiği yerdi. Bazılarının zannettiği gibi Ermenistan ve Azerbaycan dağlarının bitiştiği yer değildi.

"Onların önünde, o dağların gerisinde Türkler'e bakan yönde *öyle bir topluluk buldu ki* dillerinin garip ve anlayışlarının kıt olmasından dolayı *neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlardı."*

Onların, hiçbir şeyi anlatamayan kimseler olduğu da söylenmiştir.

Bu kavmin kim olduğu hakkında farklı görüşler nakledilmiştir.

Onların Türkler'den bir boy olduğu zikredilmiştir.

Süddî[367] demiştir ki: "Türkler, Ye'cûc ve Me'cûc'ün bir koludur. Bunlar yurtlarından çıktılar; Zülkarneyn set yapınca onun dışında kaldılar."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İhtimal, Türkler, kavimlerinden ayrıldıklarında kendilerine bu şekilde yardım etmesini Zülkarneyn'den istediler.

Süddî sonra demiştir ki: "Bütün Türkler onlardandır."

Katâde[368] demiştir ki: "Ye'cûc ve Me'cûc, yirmi iki kabiledir; Zülkarneyn, onlardan yirmi birinin üzerine set yaptı, bir kabile seddin dışında kaldı; onlara Türk dendi; çünkü onlar, seddin dışında bırakıldılar."[369]

Tarihçiler demiştir ki: "Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] (nesli devam eden) üç oğlu vardır. Bunlar Sâm, Hâm ve Yâfes'tir. Sâm, Araplar'ın, Acemler'in (İranlılar'ın) ve Rumlar'ın babasıdır. Hâm, Habeşliler'in, Zenciler'in ve Sudanlılar'ın babasıdır. Yâfes ise Türkler'in, Hazarlar'ın, Slavlar'ın, Ye'cûc ve Me'cûc'ün babasıdır."[370]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dediler ki: Ey Zülkarneyn!"*

Onlar, Zülkarneyn ile ya tercüman vasıtasıyla konuştular ya da Zülkarneyn, onların konuştuklarını anladı. Zülkarneyn'in onların dilini anlaması, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği büyük imkânların kapsamına girmektedir. Ona dediler ki:

"Gerçekten Ye'cûc ve Me'cûc bu memlekette bozgunculuk yapmaktadır."

---

367 Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/745). Tâbiînden meşhur bir zattır. Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir (bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/288 [İstanbul 1973]).

368 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

369 bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/167; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 5/456; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/216.

370 bk. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/107-110 (Ankara 2004).

Az önce, Ye'cûc ve Me'cûc'ün Hz. Nuh'un oğlu Yâfes'in neslinden geldiği söylendi. Ye'cûc ve Me'cûc'ün, Hz. Âdem'in ihtilam olduğunda toprağa düşen menisinden türedikleri rivayeti doğru değildir.

Ye'cûc ve Me'cûc'ün özellikleri hakkında farklı şeyler söylenmiştir. Onların değişik sınıfları mevcuttur. Bir kısmının boyu çok kısa, bir kısmının ise boyları çok uzun ve cüsseleri çok iridir.[371]

Âyet şöyle devam ediyor: "İnsanlar, Zülkarneyn'e dediler ki: '*Gerçekten Ye'cûc ve Me'cûc bu memlekette bozgunculuk yapmaktadır.*'" Yani onlar, adam öldürerek, tahribat yaparak, ekin ve ağaçları telef ederek memleketimizde bozgunculuk yapmaktadır. Denildiğine göre onlar, ilkbaharda çıkıyorlardı; buldukları yeşil şeyleri yiyor, kuru şeyleri alıp götürüyorlardı. Yine onların insanları yediği de söylenmiştir.

Halk, Zülkarneyn'e şu teklifte bulundu: "*Bizimle onlar arasında,* onların bize ulaşmasını engelleyecek *bir set yapman karşılığında sana* malımızdan *bir vergi,* ücret *versek olur mu?*"

Zülkarneyn dedi ki: "*Rabbim'in bana verdiği* iktidar, mal ve diğer imkânlar sizin vereceğiniz vergiden *daha hayırlıdır.* Benim ona bir ihtiyacım yok. *Siz, bana kuvvetinizle yardım edin.*" Yani güzel bina ve iş yapan ustalarınızı ve bina yapımında gerekli olan alet ve edevatınızı temin ederek bana beden ve el becerinizle yardım edin de, "*Sizinle onlar arasına sağlam bir engel,* kuvvetli bir set *yapayım.*" Bu, onların beklentisinin üzerinde bir yardım oldu.

Zülkarneyn onlara, "*Bana, demir kütleleri getirin, dedi.*" Onun bu talebi, vergi almayı geri çevirmesiyle çelişmez; çünkü onlara emredilen şey, parası verilmek üzere demir kütlelerini getirmeleriydi. Hem bunda kendisinin bir menfaati olmadığı gibi, özel olarak aldığı bir şey de yoktu. Ayrıca onların, bu iş için gerekli alet ve malzemeleri getirmeleri,

371 Bu konuda birbirinden farklı rivayetler mevcuttur. Onların bir kısmı, âlimler tarafından ciddi olarak tenkit edilmiştir. Bunun için bazı rivayetleri tercüme etmedik. Ye'cûc ve Me'cûc'ün en başta gelen özelliği, yeryüzünde öldürme, tahribat ve fitne ile fesat çıkarmaktır. Kur'an'da onların soyları ve boyları değil, özellikleri verilmiştir. Çünkü dikkat edilmesi gereken, onların bu yönüdür. Ye'cûc ve Me'cûc'le ilgili rivayetleri bir arada görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/456-458; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* 2/316-321 (Beyrut 2007).

kuvvetleriyle yardım türünden bir şeydir; bunlar, yaptığı işe karşılık ücret almak ve onları vergiye bağlamak değildir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Zülkarneyn onlardan, kendileri adına olan bir işte, beden ve imkânlarıyla yardım etmelerini istedi. Kendisine verilen kuvvet ve iktidarın gereği, üzerinde onları himaye etme görevinin bulunduğunu bildiği için, onlardan bir ücret almadı."[372]

"Bana demir kütleleri getirin" âyetindeki emirde, set işinde gerekli olan kömür ve odun gibi diğer şeylerin söylenmeyip sadece demirin söylenmesi, ona daha fazla ihtiyaç olduğundandır; çünkü bu işte temel madde odur ve onun bulunması oldukça zordur.

Rivayet edildiğine göre iki dağ arasına set yapılırken, önce temeli kazıldı ve suya kadar ulaşıldı. Temel, büyük kaya ve erimiş bakırla atıldı. Settin binası demir kütlelerinden yapıldı. Önce, iki tarafa yerleştirilen demir kütlelerinin arasına kömür ve odun kondu; set iki dağın en ucuna kadar yükseltildi. İki dağ arasında 100 fersahlık mesafe vardı.[373]

Bu durum âyette şöyle zikredilmektedir: *"Nihayet dağın iki ucunu aynı seviyeye getirince ..."* Denildiğine göre, seddin yüksekliği 100 arşın, genişliği ise 50 arşın idi.[374]

Set, iki dağın arasında eşit şekilde yükseltilince, Zülkarneyn işçilere, yükseltilen demirlerin arasındaki, *"Ateşi körükleyin" dedi.* Onlar da körüklediler. Körüklenerek ısıtılan *demiri bir ateş koru haline getirince,* bakırı eritme ve diğer işlerleri yapanlara, *'Bana erimiş bakır getirin üzerine dökeyim' dedi."*

Bu işlerin Zülkarneyn bizzat kendisi yapmış gibi anlatılması, bu işte onun işin merkezinde bulunduğunu, çalışanların ise onun elinde birer alet durumunda olduğunu dikkate vermek içindir.

"Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler." Yani onlar, Zülkarneyn'in emrettiği şekilde erimiş bakır getirip o da kor halindeki demirin üzerine

---

372 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/82.

373 Bir fersah, 5,762 kilometredir.

374 Bir arşın, parmak ucu ile dirsek arasındaki mesafedir. Ona "zirâ" da denir.

dökünce, bakırla demir karışıp birbirine yapıştı; böylece, sert ve dümdüz bir dağ oluştu. Ye'cûc ve Me'cûc geldiler, onu aşmak yahut delmek istediler; fakat yüksekliğinden ve dümdüz oluşundan dolayı onu aşmaya güçleri yetmediği gibi sertliğinden dolayı onu delmeye de güçleri yetmedi.

Bu, Zülkarneyn için bir mucizedir; çünkü bu kadar büyük bir demir kütlesi, ateşin harareti ile kızdığında, onun içine erimiş bakırı boşaltmak şöyle dursun, hiç kimse onun etrafında dolaşmaya bile güç yetiremez. Cenâb-ı Hak sanki bu işleri yapanların bedenlerinden ateşin hararetini giderdi; ateş onlara tesir etmedi. Allah Teâlâ her şeye kadirdir.

Zülkarneyn, yanında bulunan o belde halkına ve diğer insanlara dedi ki: "*Bu* set yahut onu yapma imkânı, *Rabbim'in* bütün kullarına ve özellikle onun yakınlarında bulunan kimselere büyük *bir rahmetidir.*"

Bu sözle şunu bildiriyor: Bu yapılan eser, insanların eliyle yapılıp ortaya çıkacak türden değildir; o her ne kadar görünüşte benim elimle ortaya çıkmış ise de aslen sırf ilâhî ihsanla olmuş bir şeydir. "Rabbim'in" ifadesi de O'nun bol rahmet sahibi olduğunu bildirmek içindir.

Zülkarneyn sözüne şöyle devam etti: "*Rabbim'in vaadi gelince, O, bunu yerle bir eder.*" Rabbim'in, Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkmasıyla yahut kıyametin kopmasıyla ilgili vaadi gelince, kıyametin kopması yaklaşınca, onca sağlamlık ve kuvvetiyle birlikte bu seddi yerle bir eder; onu düzleyip yerle bir eder. Bunda, Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğini belirttikten sonra, O'nun kudretinin büyüklüğünü açıklama vardır.

Zülkarneyn'in sözü şöyle bitiyor: "*Rabbim'in vaadi haktır.*" Muhakkak gerçekleşecektir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ye'cûc ve Me'cûc, seddi delmeye başlarlar. Neredeyse tamamen delip de güneş ışınlarını görecek duruma gelince, başlarındaki yetkili,

'Bırakın, evlerinize dönün; kalanını yarın delersiniz' der. Onlar da delmeyi bırakıp dönerler. Allah Teâlâ, onların deldiği yeri eskisinden daha sağ-

lam olarak kapatır. Böylece, kendilerine verilen müddetleri dolana kadar aynı şekilde tekrar edip dururlar. Nihayet, onu tamamen delip güneşi görecek duruma geldikleri bir anda, başlarındaki yetkili,

'Dönün, yarın delerseniz inşallah' der. Bu defa 'inşallah' der. Ertesi gün geldiklerinde, onu, bıraktıkları halde bulurlar, kalan kısmını da delerek çıkıp insanların üzerine yürürler."[375]

Ye'cûc ve Me'cûc'ün kıssalarının devamı ve tamamı Enbiyâ sûresinde gelecek inşallah. Yukarıdaki sözle, Zülkarneyn'in sözü bitti.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyuruyor ki: "O gün, vaadimizin geldiği ve *Ye'cûc ve Me'cûc*'ün ortaya çıktığı gün, *biz onları bırakırız; dalgalar halinde birbirlerine karışırlar;* sürüler halinde ülkelere hücum ederler.

Bir diğer mana: İnsanlar, şiddetli korkunun şaşkınlığı içinde birbirine karışır, insanlar ve cinler birbirlerine katılır, sıkıntı içinde kalırlar.

Rivayet edildiğine göre, kıyamet yaklaştığında Ye'cûc ve Me'cûc denize gelirler; onun suyunu içip içindeki hayvanları yerler. Sonra ellerine geçirdikleri yeşillikleri ve kendilerini koruma altına almayan insanlardan bulduklarını yerler. Sadece Mekke'ye, Medine'ye ve Beytülmakdis'e giremezler. Sonra Allah Teâlâ onlara, boyunlarında bir hastalık musallat eder; hepsi bir anda ölürler. Cenâb-ı Hak peşinden kuşlar gönderir, kuşlar onların leşlerini denize atarlar. Ardından bir yağmur gönderir; yeryüzünü onlardan temizler. Daha sonra yeryüzünde bereket konur; bolluk olur. Bu durum, deccâl çıktıktan ve Hz. İsa [aleyhisselâm] gökten indikten sonra olur. Peşinden dünya yıkılır, kıyamet kopar. Cenâb-ı Hak durumu şöyle ifade buyurmuştur:

"*Sonra,* kıyametin kopması için *sûra üfürülür* ve peşinden *onları toptan bir araya getiririz."*

Cenâb-ı Hak burada, sûra birinci üfürmeyi zikretmedi; o başka yerde zikredildiği için, onunla yetinildi.

Mana şudur: Bütün insanları, vücut âzaları dağılıp cesetleri ufalandıktan sonra, tekrar diriltiriz ve onları hesaba çekip yaptıklarının karşı-

---

375 Tirmizî, Tefsîru Sûre (18), 2; İbn Mâce, Fiten, 33 (nr. 4080); Ahmed, *Müsned*, 2/510.

lığını vermek için geniş düz bir yerde toplarız. Bu öyle bir müthiş toplamadır ki onun nasıl olduğu dille ifade edilemez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O gün,* yani bütün insanları topladığımız gün, *cehennemi* akıl almaz dehşet ve korkunçluğu ile *kâfirlere gösteririz,* onların karşısına dikeriz. Öyle ki onu görürler ve onun öfkeden çıkarttığı sesi ve homurtusunu işitirler. Cehennem hesap yerinde toplanan bütün insanlar tarafından görülürken, sadece kâfirlerinin görmesinin zikredilmesi, bu azabın onlar için olmasındandır.

Cenâb-ı Hak sonra, onların vasıflarından bahsederek şöyle buyurdu:

"*Onlar ki* dünyada *gözleri zikrime* yani Kur'an'a karşı, onu dinlemekten ve düşünmekten yana kalın ve kesif bir şekilde *perdeliydi.*"

Bir diğer mana: Onların gözleri, birliğimi ilan etmekten ve zatımı yücelterek beni zikretmekten perdeliydi.

Yahut onların basiret gözleri, zatıma yakışır şekilde beni zikretmekten perdeliydi.

"Bununla birlikte *onlar,* hakka karşı aşırı sağır olduklarından ve Allah Resûlü'ne ileri derecede düşman kesildiklerinden, ondan *zikrimi* ve kelâmımı *dinlemeye tahammül edemiyorlardı.*" O kelâmım ki ona, önünden ve arkasından bâtıl gelemez.

Bu âyette, onların, işittikleri delillerden yüz çevirmeleri bir temsille anlatılmıştır. Az öncesindeki âyette ise onların gözle görülen delillere karşı körlükleri bir temsille dile getirilmiştir.

92-101. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlere göre, müridin manevi terbiyesinin başında yeryüzünün değişik bölgelerinde seyahat etmesi, talep edilen ve güzel bulunan bir şeydir. Bazılarına göre bunun en azı yedi senedir. Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Ali Cemel [kuddise sırruhû], müridin manevi terbiyesinin başında yapacağı seyahatin en az on dört sene olduğunu söylemiştir.

Bu yolculukta birçok fayda vardır. Onlardan bazıları şunlardır:

1. Din kardeşlerini ziyaret etmek ve onlarla birlikte ilim müzakere etmek. Bu, tarikatta temel bir görevdir.

2. Eğer işin ehli ise vaaz ve nasihatle insanlara fayda vermek. Hadis-i şerifte belirtildiği gibi, Allah Teâlâ'nın bir kulun vesilesiyle bir şahsı hidayete eriştirmesi, onun için dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır.[376]

3. İç âlemini düzene koymak ve marifetini artırmak. Kâinatın değişik bölgelerinde yoluculuk yapan kimse, her gün yeni bir tecelli ve hayret verici değişik manzaralarla karşılaşır. Onları anlayıp istifade edebilmesi için büyük bir marifete ve ayrı bir sabra ihtiyacı vardır. Mürid, suya benzer; su bir yerde uzun süre kalırsa, kokar ve bozulur. Akıp giderse tatlanır ve sâfi olur.

4. Allah için yolculuk yapmanın bir faydası da müridin seyahati sırasında, kendisinden istifade edeceği ve Rabb'ine giden yolda manevi yönünü kuvvetlendireceği kimselerle karşılaşmasıdır.[377]

Rivayet edildiğine göre Zülkarneyn, seyahati sırasında doğru yolda olan bir ümmete uğradı. Onlar, hak ölçülere göre yaşıyorlar, birbirlerine hakça davranıyorlar, mallarını eşit olarak bölüşüyorlar, adaletle hüküm veriyorlardı. Ölenlerinin kabirleri ise evlerinin önünde bulunuyordu. Evlerinin kapısı yoktu. Başlarında bir idareci bulunmuyordu. Aralarında hüküm verecek hâkimler mevcut değildi. Hiçbir konuda ihtilafa düşmüyorlar, birbirleriyle çekişmeye girmiyorlar, hiç kavga etmiyorlardı. Bu insanlar gülmedikleri gibi bir üzüntü içinde de değillerdi. İnsanların başına gelen bela ve musibetler onlara gelmiyordu. İnsanların en uzun ömürlüsü idiler. İçlerinde bir fakir, kaba sözlü ve katı tutumlu kimse yoktu. Zülkarneyn, onların bu haline hayret etti ve,

"Bana durumunuzu anlatır mısınız? Ben, yeryüzünün doğusunu ve batısını dolaştım, sizin gibi kimse görmedim" dedi. Sonra onlara,

---

376 Hadis için bk. Buhâri, Cihad, 102; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 35; Ahmed, *Müsned*, 5/238.

377 Manevi terbiye için yolculuk yapmanın fayda ve faziletleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 150-185 (16, 17 ve 18. bölümler).

"Kabirleriniz niçin evlerinizin kapısında bulunuyor?" diye sordu; onlar,

"Ölümü unutmamak ve bizi dünya talebinden menetsin diye" dediler. Zülkarneyn,

"Evlerinizin niçin kapısı yok?" diye sordu; onlar,

"İçimizde hırsızlık yapacak kimse yoktur; içimizdeki herkes emin ve güvenilirdir" dediler. Zülkarneyn,

"Aranızda niçin hâkimler yok?" diye sordu; onlar,

"Bizler mahkemelik olacak bir iş yapmayız" dediler. Zülkarneyn,

"İçinizde niçin zenginler yok?" diye sordu; onlar,

"Bizler mal biriktirmeyiz" dediler. Zülkarneyn,

"Başınızda niçin hükümdar ve idareciler yok?" diye sordu; onlar,

"Bizler birbirimize karşı övünüp üstünlük taslamayız" dediler. Zülkarneyn,

"Aranızda niçin bir çekişme ve ihtilaf yok?" diye sordu; onlar,

"Kalplerimizin kaynaşmasından ve güzel geçinmemizden" dediler. Zülkarneyn,

"Nasıl oluyor da sizin yollarınız bir ve sözleriniz doğrudur?" diye sordu; onlar,

"Bizler, birbirimize yalan söylemeyiz, birbirimizi aldatmayız, birbirimizin gıybetini yapmayız" dediler. Zülkarneyn,

"Bana söyleyin; kalpleriniz nasıl böyle birbirine benzedi ve iç âleminiz doğruluk üzere oldu?" diye sordu; onlar,

"İçimiz doğru ve temizdir; ondan kin ve haset çekilip alınmıştır" dediler. Zülkarneyn,

"İçinizde neden fakir ve yoksul yok?" diye sordu; onlar,

"Bizler elimize geçen malları eşit şekilde bölüştüğümüzden" dediler. Zülkarneyn,

"Aranızda niçin kaba sözlü ve katı tutumlu kimse yok?" diye sordu; onlar,

"Hepimiz zilleti ve tevazuyu seçtiğimiz için" dediler. Zülkarneyn,

"Sizler neden insanların en uzun ömürlü olanlarısınız?" diye sordu; onlar,

"Bizler sadece doğru olanı yaparız ve herkese eşit hüküm veririz" dediler. Zülkarneyn,

"Neden gülmüyorsunuz?" diye sordu; onlar,

"Bizler istiğfarı unutmuyoruz; sürekli Allah'tan affımızı istemekle meşgulüz" dediler. Zülkarneyn,

"Niçin hiç üzülmüyorsunuz?" diye sordu; onlar,

"Nefsimizi bela ve sıkıntıya alıştırdık" dediler. Zülkarneyn,

"Neden insanlara gelen âfetler size gelmiyor?" diye sordu; onlar,

"Bizler Allah'tan başkasına güvenip dayanmayız da ondan?" dediler. Zülkarneyn,

"Babalarınız da böyle miydi?" diye sordu; onlar,

"Evet, bizler babalarımızı yoksullara merhamet eder, fakirlere iyilik yapar vaziyette bulduk. Onlar ayrıca, kendilerine zulüm ve haksızlık edeni affediyorlardı. Kendilerine kötülük edene iyilik yapıyorlardı. Kendilerine cahilce davrananlara karşı tahammül gösteriyorlardı. Akraba haklarını gözetiyorlardı. Sözlerini yerine getiriyor, emanete hıyanet etmiyorlardı. Namazlarının vakitlerine dikkat ediyor, onu vaktinde kılıyorlardı. Sözleşmelerine vefa gösteriyorlardı. Vaatlerine sadıktılar; verdikleri sözde duruyorlardı. Allah Teâlâ, onlar hayatta oldukları müddetçe işlerini bu şekilde düzene koydu ve kendilerini korudu. Bize de onların bıraktığı bu şeylerde kendilerine güzel bir şekilde uymak düştü" dediler.

Bunları işiten Zülkarneyn, "Eğer bir yerde yerleşip kalsaydım sizin aranızda kalırdım; fakat benim bir yerde kalmam emredilmedi" dedi.

Bunu Sa'lebi rivayet etmiştir.[378]

---

378 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/156-157; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/396-397.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: Allah Teâlâ'nın, *"Onlar, gözleri zikrime karşı perde içinde olan kimselerdi"* (Kehf 18/101) âyeti, Allah'ın kalbi perdeli düşmanları hakkındadır. Bu âyetin aksi manasını düşündüğümüzde şu mana ortaya çıkar: Allah dostları, O'nun davet ve emirlerine uyan, O'ndan işiten, zikriyle kalp gözleri açılmış, O'nun gayb âlemine bakan kimselerdir. Cenâb-ı Hak, bu halin zıddına sahip olanlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Onlar, gerçeği işitmeye tahammül edemiyor ve onu görmüyorlardı" (Hûd 11/20).

Diğer âyette ise şöyle buyrulmuştur:

"Bu iki grubun (kâfirlerle müminlerin) durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimselerin durumu gibidir. Onların durumu hiç eşit olur mu? Hâlâ düşünmez misiniz?" (Hûd 11/24).[379]

Kâfirlere Hazırlanan Ateş Ziyafeti

Kalplerin doğruyu işitmemesinin ve hakikati görmemesinin yani perdeli olmasının sebebi, hevâya (nefsin kötü arzularına) tâbi olması ve yüce Mevlâ'dan başkasını sevmesidir. Bunun için Cenâb-ı Hak, bunu yapan kâfirlerin halini reddederek şöyle buyurdu:

اَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِى مِنْ دُونِى اَوْلِيَاءَ
اِنَّا اَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلاً ﴿١٠٢﴾

102. ***Kâfirler, beni bırakıp da kullarımı dostlar edineceklerini mi sandılar? Şüphesiz biz, kâfirlere bir ziyafet olarak cehennemi hazırladık.***

---

379 bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/243.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, daha önce durumları zikredilen kâfirlerin yaptığını inkâr ederek buyuruyor ki: *"Kâfirler,* zikrimden yüz çevirip gözleri, birliğimin delillerini görmede perde içinde olduklarında, *beni bırakıp da kullarımı dostlar,* kendilerine ibadet edecekleri mâbudlar *edineceklerini mi sandılar?* Bunun kendilerine bir fayda vereceğini mi düşündüler? Yahut bu yaptıklarına karşılık onlara azap etmeyeceğimizi mi zannettiler? Tam aksine, biz onlara bu yaptıkları işe karşılık azap edeceğiz. *Şüphesiz, biz, kâfirlere bir ziyafet olarak,* yani kıyamet günü ilk gelişlerinde kendisinde zevk alacakları şey olarak *cehennemi hazırladık."*

"Onlar için bir ziyafet olarak cehennemi hazırladık" ifadesi, onlarla bir nevi alay etmek ve düşüncelerinde hatalı olduklarını göstermek içindir. Şöyle ki sanki onlar, dünyada Allah'ın dışındaki varlıkları, kendilerine ibadet yapmak için dost edinmekle, kıyamet gününde kendilerine ateşten bir ziyafeti hazırlamış olmaktadırlar. Buna göre, âyette sanki şöyle denmiş oluyor:

"Onların kendileri için hazırladıkları azık ve diğer ihtiyaç maddeleri yerine, onlara cehennemi hazırladık."

Âyette, ziyafet ifadesinin kullanılması, onlar için cehennemin ötesinde (ilk gördükleri azabın dışında), başka azapların bulunduğunu ima etmektedir. Öyle ki bu ziyafet onun bir örneği olup asıl görecekleri azabın yanında çok küçük kalmaktadır.

Âyette geçen ve ziyafet manası verdiğimiz "nüzül" kelimesinin, inilip kalınacak yer manasına geldiği de söylenmiştir. Buna göre anlam şöyle olur: Biz onlar için kalacakları yer olarak cehennemi hazırladık.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

102. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sen bir şeyi aşırı sevdiğinde onun kölesi olursun; halbuki Allah Teâlâ, senin O'ndan başkasına kul köle olmanı sevmez. Öyle ise kalbini sadece Allah'a bağla; O'ndan başkasını kalbinden çıkarıp at. İşte o za-

man Allah için gerçek bir kul olursun ve O'ndan başkasının esaretinden kurtulursun.

Şunu bil ki Allah'tan başka her şey bâtıldır, boştur; geçip gidecek bir gölge hükmündedir. Öyle ise sen, Hz. İbrahim gibi ol. Onun gibi, *"Kaybolup giden şeyleri sevmem"* de (En'âm 6/76).

Ey kul, himmetini (yönelişini) insanlardan çekip onu, Hakk'a ver, mülkün sahibine bağla. Sadece Allah'ı sev (Allah için sev). O'ndan başkasını talep etme. Talep etme ki Allah'tan başkasını dost edinenlerin izinden gitmiş olmayasın; yoksa kulluk iddianda yalancı olursun.

Rivayet edildiğine göre Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki:

Fâtiha'yı okudum; önce,

"Elhamdü lillahi rabbi'l-âlemîn" (Bütün hamdler âlemlerin Rabb'ine aittir) dedim. Allah Teâlâ tarafından gizli bir ses bana,

"Doğru söyledin" dedi. Peşinden,

"Errahmanirrahîm" (O, Rahmân ve Rahîm'dir) dedim; gizli ses bana,

"Doğru söyledin" dedi. Peşinden,

"Mâlikiyevmiddin" (O, hesap gününün sahibidir) dedim; gizli ses bana,

"Doğru söyledin" dedi. Peşinden,

"İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn" (Sadece sana kulluk ederiz ve sadece senden yardım dileriz) dedim; gizli ses bana,

"Yalan söyledin; sen kerametlere kulluk ediyorsun (onlara kalbini bağlamışsın)" dedi. Sonra bana edep öğretti; ben de Allah Teâlâ'ya tövbe ettim. İbnü's-Sabbâğ bunu uzun şekliyle nakletmiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İhtimal, Şâzelî'nin anlattığı bu durum, şeyhi ile buluşmadan önce olmuştur. Bunun için şeyhi, kendisini şu şekilde uyarmıştır:

"Ey Ebü'l-Hasan, sen, 'Allahım, yarattığın varlıkları benim emrime ver!' sözünün yerine, 'Yâ Rabbim, sen benimle ol' de. Söylesene, O seninle olursa, hangi şeyden mahrum kalırsın?"

Allah Teâlâ bizleri hepsinin bereketinden faydalandırsın.

Çalışmaları Boşa Gidenler

Allah Teâlâ'dan başkasına bağlanmak, Hak yoluna girenlerde ve diğer insanlarda meydana gelen bir durumdur. Onlar, yaptıklarının güzel bir iş olduğunu zannederler, halbuki yaptıkları kötüdür. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْاَخْسَرِينَ اَعْمَالاًۜ ۝ اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً ۝ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا
بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَٓائِهِ فَحَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْناً
۝ ذٰلِكَ جَزَٓاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا اٰيَاتِي وَرُسُلِي هُزُواً ۝

103. ***De ki: "Size, amel yönünden en fazla zarara uğrayanları bildirelim mi?"***

104. ***Onlar, kendilerinin güzel iş yaptıklarını zannettikleri halde, dünya hayatındaki çalışmaları boşa giden kimselerdir.***

105. ***Onlar, Rab'lerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir; artık biz onlar için kıyamet gününde bir terazi kurmayız.***

106. ***İşte durum böyle. İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve resûllerimi alaya almaları sebebiyle onların cezası cehennemdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, de ki: Ey kâfirler topluluğu, *size,* sadaka, köle âzat etme, akraba ile ilgilenme, muhtaçlara yardım etme gibi iyi amel yaptıkları halde, iman etmedikleri için amel yönünden *en çok zarara uğrayanları bildirelim mi?"* Onlar, inkâr hali içinde bu tür işleri yaptılar, fakat kendilerinden kabul edilmedi.

"Onlar, kendilerinin güzel iş yaptıklarını, onu en güzel şekilde yerine getirdiklerini *zannettikleri halde, dünya hayatındaki çalışmaları* hepten *boşa giden kimselerdir.* Çünkü onlar, yaptıkları işin geçerli ve tamam olmasının şartı olan *imanı terkettiler."*

Bunların kimler olduğu hakkında farklı şeyler söylenmiştir:

Bir görüşe göre onlar, müşrik Araplar'dır.

Bir başka görüşe göre ise onlar, Ehl-i kitap olan yahudi ve hıristiyanlardır. Onların yaptıkları amellerin içine, ibadetlerle ilgili geçerliliği kaldırılmış hükümler de girmektedir.

Amelleri boşa giden bu grubun, kendilerini kilise ve havralarda hapsedip meşakkatli riyâzetler yapan rahipler olduğu da söylenmiştir.

Tercih edilen görüş şudur: Âyet, bozuk iş yapan fakat yaptığını doğru sanan bütün kâfirleri içine alır. Hemen peşinden gelen şu âyet bunu göstermektedir:

"Onlar, Rab'lerinin âyetlerini, aklen ve naklen ortaya konan birliğinin delillerini *ve O'na kavuşmayı,* öldükten sonra dirilmeyi ve onu takip eden ahiret işlerini *inkâr eden, bu yüzden* söz konusu *amelleri* bütünüyle *boşa giden kimselerdir; artık biz,* bütün amelleri boşa giden *bu kimseler için kıyamet gününde bir terazi kurmayız."* Yani onları hor hakir bir halde bırakırız; kendilerine bir değer ve itibar vermeyiz; çünkü şeref ve itibarın ana sebebi, salih ameldir. Bu da onlar için baştan ve toptan yok sayılmıştır.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) buyurmuştur ki:

"Kıyamet günü, semiz ve iri cüsseli bir adam getirilir; onun Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar mîzana konacak ağırlığı ve değeri bulunmaz.

İsterseniz şu âyeti okuyun: 'Biz, kıyamet günü, onlar için bir mîzan (terazi) kurmayız.'"[380]

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların amellerini tartmak için bir terazi kurmayız; çünkü inkârları amellerini boşa çıkardı.

Bir diğer mana: Onlar için, faydalı bir terazi kurmayız. Ebû Saîd-i Hudrî [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Kıyamet günü bazı insanlar getirilir; yanlarında Tihâme dağı büyüklüğünde ameller vardır; onlar tartıldığında hiçbir şey gelmez (Allah katında kabul görüp de sevap getirecek bir amel bulunmaz). Şu âyet bu durumu bildirmektedir:

'Biz, kıyamet günü, onlar için bir mîzan (terazi) kurmayız'" (Kehf 18/105).[381]

Cenâb-ı Hak, onların amellerinin sonunu açıkladıktan sonra, inkârlarının da sonunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"*İşte durum böyle!* Amelleri boşa giden bu sınıfın, bütün çirkin işleri içine alan *inkârları sebebiyle cezası cehennemdir*. Onların inkârlarının kapsamına giren bir diğer işleri de birliğimizi gösteren *âyetlerimizi* yahut kelâmımızı veya mucizelerimizi ve resûllerimi *alaya almalarıdır*."

Onlar, sadece inkârla yetinmediler, daha ötesine geçerek en büyük kötülüğü işlediler; bu kötülük, Allah'ın âyetleri ve peygamberleriyle alay etmektir. Böyle bir duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

103-106. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâfirler hakkında olan her âyet, bir yönüyle gafilleri içine almakta ve onları da uyarmaktadır. Kim, tefekkür yoluyla müşahede ve ilâhî tecellileri görme ibadetini elde etmeden, gaflet içinde yaptığı ibadetlerle yetinirse bâtınî yönden bakıldığında, bu kimsenin de amellerinin boşa gittiği söylenebilir. Halbuki bu kimse, kendisinin güzel işler yaptığını

---

380 Hadis için bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (18), 6; Müslim, Münâfikîn, 18; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2393 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/465.

381 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/161.

düşünmektedir. Kıyamet günü onun için, derecesini yükseltecek bir mîzan kurulmaz; çünkü onun manevi derecesini yükseltecek ihlâs ve ihsan makamında yapılmış salih ameli bulunmaz.

Bazı gruplar bu âyetin uyarısı içine girmektedir.

Onlardan biri, Allah'a yaptığı ibadeti, insanların katında bir makam ve itibar kazanmak için yapanlardır. Bu, sırf gösterişten ibarettir. Rivayet edildiğine göre Hz. Osman [radıyallahu anh], minberde yaptığı bir konuşmasında şöyle demiştir:

"Riyanın (insanlara gösteriş için ibadet yapmanın) yetmiş çeşidi vardır; bunların en hafifi, zina yapmak kadar günahtır."[382]

Âyetin uyarısı içine giren gruplardan biri de, havassa (seçkin âriflere) göre, bir karşılık ve mükâfat için ibadet edenlerdir.

Bu gruplardan biri de keramete ulaşmak ve elinde harika işlerin gerçekleşmesi için ibadet yapanlardır.

Bu gruplardan biri de Allah Teâlâ'ya zâhirî âzalarıyla ibadet yapıp bâtınî âzalarından perdeli olanlardır. Bâtınla yapılacak ibadet, uyanık kalplerin ibadetidir. Uyanık kalple yapılan zerre kadar amel, gaflet içinde zâhirî âzalarla yapılan dağlar kadar amele denktir.

Bu âyette kendisine bir uyarı bulunan gruplardan biri de zâhirî ilimlerle meşguliyetle yetinip kalp ilminden gafil olan kimselerdir. Muhakkik âriflere göre bu kimselerin yaptığı, bir çeşit tembellik ve gaflettir.

Bu gruplardan biri de tefekkür ve ibret almak gibi kalp ibadetleriyle yetinip, müşahede ve Hakk'a nazar gibi sırların ibadetinden gafil olan kimselerdir.

Özetle şunu diyebiliriz: Her kim, müşahedeye ulaşmadan, zâhirî ilim ve ibadetlere bağlanıp kalırsa o kimse tembel ve gevşek biridir. O bunun farkında olmasa da durum budur. Ona bu işin hakikati, ölüm anında ve sonrasında açılır. Zümer sûresinin 47. âyetinin tefsirinde inşallah bu konuyla ilgili daha fazla açıklama gelecektir.

382 Sa'lebi, *a.g.e.*, 4/161.

Bazan bir iş, bir kavme göre ibadet olur, diğer kavme göre o, bir tembellik ve fuzuli işle uğraşmak sayılır. Salih insanlara göre iyilik olan öyle işler vardır ki mukarrebîn makamındaki âriflere göre onlar kötülük sayılır. Bunu sadece, âzalarla ibadet halinden kalp ve sırla ibadet haline yükselen kimseler anlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müminlere Hazırlanan Cennet Ziyafeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yukarıda bahsedilen kâfirlerin zıddı bir hale ve sona sahip olan müminlerden bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلاًۙ ﴿١٠٧﴾
خَالِد۪ينَ ف۪يهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلاً ﴿١٠٨﴾ قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَاداً لِكَلِمَاتِ
رَبّ۪ي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبّ۪ي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِه۪ مَدَداً ﴿١٠٩﴾
قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَمَنْ كَانَ
يَرْجُوا لِقَٓاءَ رَبِّه۪ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه۪ٓ اَحَداً ﴿١١٠﴾

107. ***İman edip salih amel yapanlara gelince, onlara kalacakları yer olarak firdevs cennetleri vardır.***

108. ***Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler.***

109. ***De ki: "Rabbim'in sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek, Rabbim'in sözleri bitmeden önce denizler tükenirdi."***

110. ***De ki: "Ben, sadece sizin gibi bir insanım. Bana, ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyediliyor. Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı umuyorsa salih amel yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Rab'lerinin âyetlerine ve O'na kavuşmaya *iman edip salih amel yapanlara gelince,* Allah'ın ezeldeki hükmü ve vaadi gereği, *onlara ziyafet olarak firdevs cennetleri vardır."*

Firdevs cenneti, cennetlerin en yükseğidir.

Kâ'b el-Ahbâr demiştir ki: "Cennette, firdevs cennetinden daha yükseği yoktur; onda iyiliği emredenler ve kötülükten nehyedenler bulunur." Yani insanlara vaaz ve uyarı ile meşgul olan ârifler orada bulunur.

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Cennette yüz derece vardır. Her bir derecenin arası, gök ile yer arası kadar geniştir. Onların en yükseği firdevs cennetidir. Cennetin nehirleri ondan çıkar. Onun üzerinde Rahmân'ın arşı vardır. İstediğinizde Allah'tan firdevs cennetini isteyin."[383]

Yine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Firdevs cenneti dört tanedir. İkisi gümüştendir; binası ve içinde bulunan süsleriyle kapları gümüştendir. İkisi altındandır; binası ve içindekiler altından yapılmıştır. Cennete girenlerle Rab'lerine bakmanın arasında sadece Cenâb-ı Hakk'ın cemalini perdelediği kibriya perdesi vardır."[384]

Katâde demiştir ki: "Firdevs cenneti, cennetin en üst noktasındadır."

Ebû Ümâme demiştir ki: "O, cennetin merkezinde bulunmaktadır."

Mücâhid demiştir ki: "Firdevs, Rumca 'bostan' demektir."

Dahhâk demiştir ki: "Firdevs cenneti, birbirine geçmiş ağaçlara sarılı bir cennettir."[385]

Firdevs cenneti, onlara bir ziyafet olarak takdim edilir. Yani ona geldiklerinde kendilerine bir ziyafet olarak firdevs cennetinin meyve-

383 Tirmizî, Cennet, 4; Ahmed, *Müsned,* 5/316; Hâkim, *Müstedrek,* 1/80; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 15/435; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/467.

384 Buhârî, Tevhid, 24; Müslim, İmân, 296; Tirmizî, Cennet, 3 (nr. 2528).

385 Rivayetler için bk. *Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/162.

lerinden takdim edilir. Yahut onlara ileri derecede bir ikram olması için ziyafet olarak firdevs cennetinin kendisi takdim edilir.

Bu âyette şu bildirilmektedir: Allah Teâlâ'nın, peygamberi diliyle haber verdiği, *"Salih kullarıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen güzellikte nimetler hazırladım"* kudsî hadisindeki nimetler, asıl ziyafete ve ondan sonrasına bir hazırlık mesabesindedir.

Âyetteki, ziyafet manası verdiğimiz "nüzül" kelimesine, "menzil" yani durulacak yer manası da verilmiştir. Buna göre âyetin manası açık olup şudur: İman edip salih amel yapanlara duracakları yer olarak firdevs cennetleri vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler."* Oradan ayrılmak ve başka yere gitmek istemezler; çünkü onlara göre oradan daha kıymetli ve daha yüksek bir yer düşünülmez ki nefisleri oraya gitmek istesin, gözleri o tarafa çevrilsin. Onların nimetleri, her an sürekli yenilenir, onun bitişi ve sonu yoktur; zira onlar Allah Teâlâ'nın, "ol" sözüyle olmaktadır. O ilâhî söz de hiç bitmez.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"De ki: Rabbim'in sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek, Rabbim'in sözleri bitmeden önce denizler tükenirdi.' Rabbimiz'in sözü, cennetliklere buyuracağı lutuf ve ikramlardır. Düşünce ve akıllar onun nasıl olduğunu bilemez. Fikirler onun hakikatini kavrayamaz. Eğer bütün denizler mürekkep, ağaçlar da kalem olsaydı Rabbim'in sözleri bitmeden önce, onlardan bir şey kalmaz hepsi tükenirdi. Çünkü denizlerin sonu vardır; Allah'ın sözlerinin ise bir sonu yoktur. Peşinden gelen şu âyet de bu hükmü tekit etmektedir:

"Denizler mürekkep olsa, onlara bir o kadar daha eklesek, Rabbim'in sözleri bitmeden onlar biterdi." Çünkü bu âlemde yaratılan her şeyin bir sonu vardır; fakat ilâhî sözlerin bir sonu yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onlara *de ki: 'Ben, sadece sizin gibi bir insanım.'* Benim de sözlerim biter, ömrüm son bulur. *Sadece*

sizden ayrı olarak bana, vahiy ve peygamberlik verildi. Bana indirilen vahiyde, *sizin ilâhınızın, sadece tek bir ilâh olduğu vahyediliyor."* Yaratmada ve ilâhlığa ait diğer hükümlerde O'nun hiçbir ortağı yoktur.

"Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı umuyorsa, onu bekliyor ve gözlüyorsa yahut O'na kavuşmaktan korkuyorsa salih amel yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."

Ümit, ileride elde edilecek bir hayrı beklemektir. Buna göre mana şöyle olur: Kim Rabb'iyle güzel bir şekilde buluşmayı, O'nun rıza ve kabulüyle karşılaşmayı istiyorsa salih amel yapsın ve Rabb'ine, ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Ümidi, bilinen manada almak daha uygundur; çünkü bütün müminler Allah'a kavuşmayı beklerler. Ârifibillâh olan zatlar, O'na kavuşmayı ve cemaline bakmayı ümit ederler. Müminler ise O'na kavuşmayı ve ebedî nimetleriyle ikramına ulaşmayı beklerler." Kuşeyrî'nin sözünü mana olarak naklettik.[386]

"Ümit ederler" ifadesi, müminlerin sürekli Rab'lerine kavuşma ümidi ve beklentisi içinde olduğunu göstermektedir.

Mana şudur: Kim, sürekli Allah'ın ikramlarına ve rızasına kavuşma ümidi ve beklentisi içinde bulunuyorsa bu çok değerli talebinin gerçekleşmesi için salih amel yapsın.

Salih amel, bir amelin geçerlilik ve kabul şartlarını bütünüyle taşıyan ameldir. Bunun temeli, amelin zâhiriyle sağlam yapılması, bâtınıyla ihlâs ile olmasıdır.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Salih amel, sünnet-i seniyyeye uygun olarak yapılan ameldir."

Salih amelin, Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görmenin câiz olduğuna itikad etmek ve onun vaktini gözlemek olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'inin ibadetinde O'na ortak koşmasın."*

---

386 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/85.

Rabb'ine kavuşmak isteyen kimse, dünya hayatındaki yaptıkları boşa gidenler gibi Rabb'ine açıkça ortak koşmasın. Çünkü onlar, Rab'lerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr ettiler.

Rabb'ine kavuşmak isteyen kimse, ibadetlerinde gösteriş yapanların, onunla insanlardan bir karşılık veya güzel övgü bekleyenlerin yaptığı gibi, gizli şirke de düşmesin.

Şehr b. Havşeb demiştir ki: Ubâde b. Sâmit'e [radıyallahu anh] bir adam gelerek şöyle dedi:

"Şu duruma ne dersin? Bir adam var, Allah rızasını isteyerek namaz kılıyor, bununla birlikte yaptığının insanlar tarafından övülmesini de seviyor. Allah rızası için sadaka veriyor, aynı zamanda verdiği sadakadan dolayı insanlar tarafından övülmeyi de seviyor. Hacda da böyle yapıyor. Bunun durumu nedir?" Ubâde [radıyallahu anh] dedi ki:

"Onun için (Allah'tan alacağı) hiçbir şey yoktur. Allah Teâlâ kudsî bir hadiste şöyle buyurmuştur: '*Ben ortakların en hayırlısıyım (bir rivayette, en zenginiyim); kim bana, yaptığı ibadette bir kimseyi ortak koşarsa bütün yaptığı ona aittir (benim onun ameline ihtiyacım yok).*'"[387]

Rivayet edildiğine göre Cündeb b. Züheyr [radıyallahu anh] Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Ben sırf Allah rızası için bir amel yapıyorum; ancak amelim insanlar tarafından bilinince, bu hoşuma gidiyor; bunun durumu nedir?" diye sordu; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"*Senin için iki sevap vardır; biri amelini (Allah rızası için) gizli yapmanın sevabı, diğeri de onun açığa çıkıp hayırla anılmanın sevabı.*"[388]

Bu, kişi amelinde ihlâslı olup onunla kendisine uyulmasını amaçladığında böyledir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

---

387 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/441; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/163. Son kısmı hadis olarak bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/470.

388 Tirmizî, Zühd, 49; İbn Mâce, Zühd, 25.

"Küçük şirkten sakının" buyurdu. Sahabe,

"Küçük şirk nedir?" diye sorduklarında, Allah Resûlü,

"Amelde gösteriştir" cevabını verdi.[389]

Bu âyet-i kerime indiği zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ümmetim için en korktuğum şey, gizli şirktir. Sizler şirkin gizli olanlarından sakının! Şüphesiz gizli şirk, karanlık bir gecede taşın üzerinde yürüyen karıncanın ayak sesinden daha gizlidir" buyurdu. Bu durum oradakilere çok ağır geldi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara,

"Allah Teâlâ'nın sizden büyük ve küçük şirki gidereceği bir şey öğreteyim mi?" diye sordu; oradakiler,

"Öğretiniz" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Şu duayı okuyun: Allahım, bilerek şirk koşmaktan sana sığınırım; bilmediğim her şeyden de senden affımı isterim."[390]

Kehf Sûresini Okumanın Fazileti

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kim Kehf sûresinin sonunu (yani 108. âyetten sonuna kadar) okursa başından ayağına kadar onun için bir nur verilir. Kim de onun tamamını okursa onun için yerden göğe kadar bir nur verilir."*[391]

Yine Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim geceleyin Kehf sûresinin son âyetini okursa Aden'in daha uzağından Mekke'ye kadar kendisine nur verilir. Bu nuru melekler sarar (sahibi için dua ederler)."[392]

---

389 Ahmed, *Müsned*, 5/428; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/163.

390 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/163-164; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/473.

391 Ahmed, *Müsned*, 3/439; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/197; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1205; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/52.

392 Hadis için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/371; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 3672 (Beyrut 1993), Süyûtî, *a.g.e.*, 5/475. İbn Adîbe, aynı konuda biraz farklı bir rivayeti vermiştir; ancak biz eserlerde ulaştığımız ve daha sıhhatli bulduğumuz rivayeti tercüme ettik (Mütercim).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Tecrübeyle sabittik ki kim, gece yatarken Kehf sûresinin son âyetini okur ve gecenin herhangi bir saatinde kalkmaya niyet ederse Allah Teâlâ, onu kudretiyle o saatte uyandırır. Rivayetler için Sa'lebî'nin tefsirine bakınız.[393]

Kehf sûresinin faziletiyle ilgili diğer hadis-i şeriflerde[394] şöyle buyrulmuştur:

"Kim Kehf sûresinin evvelinden on âyeti ezberlerse (ve okursa) deccâlin fitnesinden korunur."[395]

"Kim cuma günü Kehf sûresini okursa o cumadan diğer cumaya kadar kendisine bir nur verilir (iki cuma arası nur olur)."[396]

"Kim cuma günü Kehf sûresini okursa onun için ayağından göğün bulutlarına kadar bir nur yükselir; bu nur kıyamet gününde ona ışık verir. Ayrıca onun iki cuma arasındaki günahları affedilir."[397]

107-110. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz, seçkin velilerin imanı gibi iman eden ve onlar gibi kulu ilâhî huzura yaklaştıran salih amel yapanlara, manevi ziyafet olarak marifet cennetleri vardır. Onlar orada sürekli kalırlar ve oradan çıkmayı hiç istemezler. Marifette temkin sahibi (sabit kadem) olanlar, Allah'ın lutuf ve keremiyle oradan hiç ayrılmazlar. Âriflerden biri bu konuda şöyle demiştir:

"O'nunla buluştuktan sonra, artık ayrılıktan korkmadım. Bugün ben dosta kavuşmuşum ve her şeyimle O'nun huzurunda toplanmışım."

Onlar sonra marifet menzillerinde ve tevhid sırlarında ebediyen yükselirler. Bu yükselmenin bir sonu yoktur. Çünkü onların yükselmesi,

393 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/163-164.

394 Bundan sonraki hadis-i şerifler tarafımızca eklenmiştir (Mütercim).

395 bk. Müslim, Müsâfirîn, 258; Ebû Davud, Melâhim, 14; Ahmed, *Müsned*, 5/13.

396 Nesâî, *Amelü'l-Yevm*, nr. 952-954; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/249; Hâkim, *Müstedrek* 2/368; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 1086.

397 Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 1087 (Münzirî hadisi şöyle değerlendirir: Onu Ebû Bekir İbn Merdeveyh, sakıncalı olmayan bir senetle tefsirinde zikretmiştir).

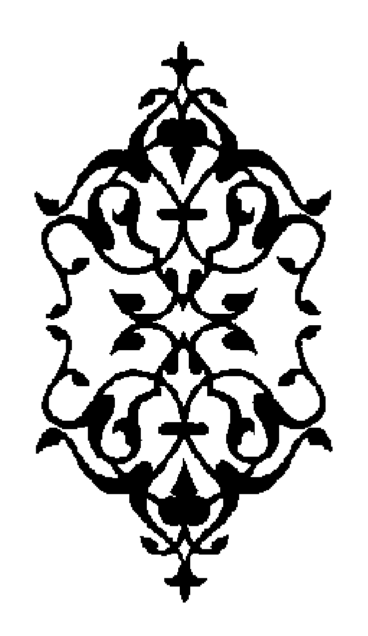
Cenâb-ı Hakk'ın ezelî kudret kelimesiyle olmaktadır. O, Hak Teâlâ'nın sonu olmayan "ol" sözüdür. Bu söz, denizler mürekkep olsa yazmaya yetmediği ilâhî sözdür. Bu terakki, onlarda beşeriyet vasıfları bulunurken gerçekleşir. Bir kimsenin veli olması, ondan insanî vasıfların yok olmasını gerektirmez.

Ârife şöyle denir: De ki: "Ey insanlar, ben de sizin gibi bir insanım; sadece bana ilham yoluyla şu bildiriliyor ve kalbime şöyle ilka ediliyor: Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır; zatında ve fiillerinde O'nun bir ikincisi (benzeri ve ortağı) yoktur. Kim, dünyada müşahede yoluyla Rabb'ine kavuşmayı ve gerçek irfanla O'na ulaşmayı isterse içinde dünya ve ahiret adına nefse ait hiçbir pay bulunmayan salih amel yapsın; Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak etmesin. Yaptığı ibadetle sadece Rabb'ini yüceltmeye ve kulluk vazifelerini yerine getirmeye niyet etsin."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e ve âline salât ve selâm etsin. Bütün güç ve kuvvet sadece yüce ve ulu Allah'a aittir.

Kehf sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

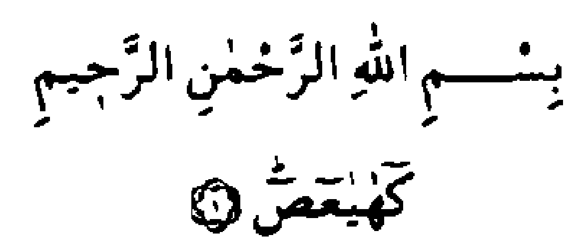

(19) MERYEM SÛRESİ[398]

Sûre Hakkında Bilgi

Meryem sûresi Mekke'de nâzil olmuştur; doksan sekiz âyettir.

Sûrenin maksadı, hıristiyanların Hz. İsa'yı Allah Teâlâ'nın ilâhlığına ortak etmesini reddetmektir. Bu sûre sanki önceki sûrenin sonunda zikredilen, *"Rabb'inin ibadetinde hiç kimseyi ortak etme"* âyeti için tamamlayıcı niteliğindedir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. ***Kâf. Hâ. Yâ. Ayn. Sâd.***

---

398 Bu sûreye, özellikle Hz. Meryem'den ve onun Hz. İsa'yı dünyaya getirmesinden bahsettiği için "Meryem sûresi" ismi verilmiştir.

Bu harflerin, Allah Teâlâ'nın isimlerinin kısaltılmış şekli olduğu söylenmiştir. Kâf, el-Kâfî ism-i şerifinin, hâ, el-Hâdî ism-i şerifinin, yâ, el-Yemîn ism-i şerifinin, ayn, el-Alîm veya el-Azîz ism-i şerifinin, sâd ise es-Sâdık ism-i şerifinin kısaltılmışıdır. Bunu Herevî, Saîd b. Cübeyr'den nakletmiştir.[399]

Bu harfler Allah Teâlâ'nın isimleri olduğu için, Hz. Ali'nin [kerremallahu vechehû] şöyle dua ettiği rivayet edilmiştir:

"Ey kâf, hâ, yâ, ayn, sâd! Azabı gerektiren günahlardan sana sığınırım. Nimetleri değiştiren (elden çıkaran) günahlardan sana sığınırım. Koruma perdesini yırtan günahlardan sana sığınırım. Gökten yağmur yağmasına engel olan günahlardan sana sığınırım. Düşmanın bize galip gelmesine sebep olan günahlardan sana sığınırım. Bize zulmedenlere karşı yardım et!"

Hz. Ali [kerremallahu vechehû], şiddetli bir sıkıntıya düştüğünde, bu isimlerden bahsederek yüce Allah'a yalvarırdı.[400]

Onun, bu harflerin kendisinden kısaltıldığı isimlerle tevessül etmesi de muhtemeldir. Yahut ona göre, bu harflerin her biri Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir.

Bu harflerin, ism-i âzam olduğu da söylenmiştir.[401]

Bu rumuzlarla Allah Teâlâ'nın dostlarına muamelesine işaret edilmesi de muhtemeldir. Kâf, Cenâb-ı Hakk'ın onlara kifayet edip her şeylerine yetmesidir. Hâ, Hak Teâlâ'nın onları kudsî huzuruna ulaştıran yola iletmesidir. Yâ, yüce Allah'ın onlara ve onlara tutunan kimselere ihsan ve bereketidir. Ayn, Cenâb-ı Hakk'ın onlara ezelî ilminde takdir buyurduğu inâyetidir. Sâd, yüce Mevlâ'nın onlara vaat ettiği ihsan ve ikramlarda sadık olması yani sözünü gerçekleştirmesidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

399 Saîd b. Cübeyr'den gelen rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/443-449 (Riyad 2003); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, 1/164 (Beyrut 1994); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/352 (Beyrut 1993)

400 bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Ferec Ba'de'ş-Şidde*, s. 47 (nr. 68), (Beyrut 1993); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 4999.

401 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân* 4/166; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/4 (Beyrut 1998).

Bir rivayete göre kâf, hâ, yâ, ayn, sâd, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] isimlerinin kısaltılmış şeklidir. Manaları şudur: Ey Kâfi (kendisini sevenlere ve tâbi olanlara yeten); ey hidayet yolunu gösteren, ey asılların aslı (varlıkları özü); ey sözünde sadık ve her şeyi Hak tarafından tasdik edilen zat.

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin [kuddise sırruhû] talebelerinden Muhammed b. Sultan'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Ben bir rüya gördüm. Rüyamda, bazı fakihlerle aramızda, kâf, hâ-yâ-ayn-sâd; hâ-mîm; ayn-sîn-kâf harflerinin manası hakkında ihtilaf oldu. Ben onlara dedim ki: Onlar Allah Teâlâ ile Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] arasındaki sırlardır. Yüce Allah, sanki ona şöyle demiş oldu:

Kâf, sen, her varlığın kendisine yönelip sığındığı sığınaksın.

Hâ, sana mülkü verdik ve senin için melekûtu hazırladık.

Yâ, ayn, ey asılların aslı, her şeyin özü yaptığım dost.

Sâd, Allah'ın sıfatlarının aynası, öyle ki, *'Kim Peygamber'e uyarsa Allah'a uymuş olur.'*

Hâ, seni sevdik ve kâinata sevdirdik.

Mîm, seni büyük mülk ve şeref sahibi yaptık.

Ayn, sana bilmediklerini öğrettik.

Sîn, seni mesrur ve memnun ettik.

Kâf, seni zatıma yaklaştırdım.

Ben bu harflere bu manayı verdim, fakihler ise bu konuda bana muhalefet edip söylediklerimi kabul etmediler. Ben de rüyamda onlara, 'Gelin, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gidelim; o aramızda hükmü versin' dedim. Birlikte Resûlullah'a gittik [sallallahu aleyhi vesellem], kendisiyle karşılaştığımızda, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

'Muhammed b. Sultan'ın söyledikleri doğrudur' buyurdu."

O, bununla sanki onların fiilî sıfatlar olduğuna işaret etmektedir.

Hz. Zekeriyya'nın Duası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] duasından bahsederek şöyle buyurdu:

ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّاۚ ﴿٢﴾ اِذْ نَادٰى رَبَّهُ نِدَٓاءً خَفِيًّا ﴿٣﴾
قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنّ۪ي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ اَكُنْ
بِدُعَٓائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿٤﴾ وَاِنّ۪ي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَٓائ۪ي وَكَانَتِ
امْرَاَت۪ي عَاقِرًا فَهَبْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّاۙ ﴿٥﴾ يَرِثُن۪ي وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ
يَعْقُوبَۗ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾

2. ***Bu, Rabb'inin, Zekeriyya kuluna olan rahmetinin anılmasıdır.***

3. ***Hani o, gizli bir sesle Rabb'ine şöyle dua etmişti:***

4. ***"Rabbim! Kemiklerim zayıfladı, saçım başım iyice ağardı. Rabbim, ben, bundan önce sana yaptığım dualarda*** *(istediklerimden)* ***hiç mahrum bırakılmadım."***

5. ***"Doğrusu ben, arkamdan gelecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum. Karım da kısırdır. Tarafından bana bir veli (oğul) ver."***

6. ***"O, bana ve Yakub ailesine vâris olsun. Rabbim, onu kendisinden razı olduğun biri yap."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, sana bu sûrede okuduğumuz *bu* âyetler, *Rabb'inin, Zekeriyya kuluna rahmetinin anılmasıdır."*

"Hani o, mihrabında çocuk talebinde bulunarak, *gizli bir sesle Rabb'ine şöyle dua etmişti ..."*

Duanın gizli oluşuna şu manalar verilmiştir:

O, duasını kavminden gizlice yaptı.

O, duasını gece yarısı sessizce yaptı.

O, duasını ihlâsla yaptı, öyle ki onu Allah'tan başka kimse bilmedi.

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], duayı gizli yapmakla güzel edebe riayet etti; zira gizli duada, daha fazla ihlâs bulunur ve o, gösterişten daha fazla uzaktır. Bir de o, insanların dedikodularından daha güvendedir. Çünkü Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], çocuk sahibi olma yaşını geçmiş olduğu bir zamanda çocuk istedi. Ayrıca o, duasını gizli yaparak, kendilerinden korktuğu akrabaların vereceği zarardan daha fazla uzak kaldı.

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm] duasında şöyle dedi: *"Rabbim! Kemiklerim zayıfladı."* Yani bedenim zayıfladı, kuvvetim gitti. Zayıflığın kemiklere bağlanması, onların bedenin temel direği ve bedeni ayakta tutan şey olduğu içindir. Onlar zayıflayıp ve gevşeyince, bütün beden zayıflayıp ve gevşer. Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] bedeni, ileri yaşından dolayı zayıflamıştı. Onun yaşının, yetmiş olduğunu söyleyenler olduğu gibi, yetmiş beş, yüz ve daha fazla olduğunu söyleyenler de mevcuttur.

"Saçım başım iyice ağardı." Saçlarım bembeyaz oldu. Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], âyetin metninde, saçlarının iyice ağarmasını ve her yanını sarmasını, başında bir alev topunun tutuşmasına benzetmiştir.

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm] sonra duasına şöyle devam etti:

"Rabbim, ben, bundan önce sana yaptığım dualarda (isteklerimde) hiç mahrum bırakılmadım." Yani Rabbim, ben bunca uzun bir ömür içinde, sana yaptığım hiçbir duada isteklerimden mahrum bırakılmadım; tam aksine, sana ne zaman dua etsem hep duamı kabul ettin.

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], duasının kabulüne bir hazırlık olarak ihtiyarlığı ve halinin zayıflığı gibi ilâhî rahmeti çekecek şeylerdan bahsettikten sonra, Allah Teâlâ'nın o zamana kadar kendisine her defasında güzel muamele etmesini de dile getirdi ki bu durum duasının kabul edilmesine vesile olsun. Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] duasında, iki defa "Rabbim" diyerek, O'nun rablik vasfını dile getirmesi, duasına icabeti hızlandırmak içindir. Bunun için şöyle denilmiştir:

"Kim duasının kabul edilmesini istiyorsa yüce Allah'a, istediği şeye münasip isimleriyle ve sıfatlarıyla dua etsin."

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Doğrusu ben, arkamdan gelecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum."* Bunlar, yakın akrabalar olup kastı amca çocuklarıdır. Onlar, İsrâiloğulları'nın en kötüleriydi. Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], onların, kendisinden sonra ümmetine iyi davranmayacaklarından korktu ve Allah Teâlâ'dan kendisine, ümmeti için güveneceği salih bir çocuk vermesini istedi.

Âyetin manası şudur: Benden sonra onların insanlara zulüm ve haksızlık yapmasından korkuyorum.

Bir diğer mana: Onların benden sonra insanları idare işini üstlenmesinden (ve bunu hakkı ile yapamayacaklarından) korkuyorum.

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Karım da kısırdır;* gençliğinden bu yana hiç çocuk doğurmadı. *Artık tarafından bana bir veli,* yani oğul *ver."*

Şunu demek istedi: Yâ Rabb'i, normal sebeplerle değil, geniş ihsanın ve her şeye hükmü geçen kudretinle hârikulâde bir yolla tarafından bana, sulbümden gelen ve benden sonra işlerimi üstlenecek salih bir çocuk ver.

Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm], yaşının çok ileride ve karısının kısır olduğunu söylemesi, normal sebeplerle bir çocuk elde etmekten ümidini kesmesini gerektirmektedir. Bunun için, onu olağanüstü bir yolla ihsan etmesini istedi. Onu bu duayı yapmaya sevkeden başka sebeplerin bulunması bu talebine bir zarar vermez. Çünkü Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], Hz. Meryem'in yanında birçok harika iş ve olay görmüştü. Âyet-i kerimede belirtildiği gibi o harika işleri görünce, Hz. Zekeriyya Rabb'ine dua etti (Âl-i İmrân 3/38). Bu durum, daha önce anlatıldığı için, burada dile getirilmedi, önceki ile yetinildi. Bu, Kur'ân-ı Hakîm'in inceliklerindendir; bazan bir yerde anlattığı şeyi diğer yerde ayrıca anlatmaz.

Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] sözü şöyle devam ediyor:

"O çocuk, bana ve Yakub ailesine vâris olsun." Yani bana ilim, din ve peygamberlik yönünden vâris olsun; çünkü peygamberlere mal olarak vâris olunmaz. Bu konuda Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Biz peygamberler topluluğu, (dünya malı olarak) bir miras bırakmayız ve bize maddi yönden vâris olunmaz."[402]

O çocuk, Yakub ailesine peygamberlik, mülk ve mal olarak vâris olsun. Âyette geçen Yakub'un, Hz. İshak'ın oğlu olan Hz. Yakub olduğu belirtilmiştir.

Kelbî[403] ve Mukâtil[404] demiştir ki: "Âyette geçen Yakub, Yakub b. Mâsân olup Hz. Meryem'in babası olan İmrân'ın kardeşidir. Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] zevcesi ise Hz. Meryem'in annesinin kız kardeşidir (Yani Hz. Zekeriyya, Hz. Meryem'in teyzesinin kocasıdır). Mâsân, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] neslindendir. Buna göre Yakub ailesi, Hz. Yahya'nın dayıları olmaktadır.

Kelbî demiştir ki: "Mâsânoğulları, İsrâiloğulları'nın reisi ve hükümdarlarıydı. Hz. Zekeriyya da [aleyhisselâm] da o zaman âlimlerin reisiydi. O, kendisine ihsan edilecek çocuğun, kendisinin ilmine ve Mâsânoğulları'nın mülküne vâris olmasını istedi."

Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] duası şöyle bitti: *"Rabbim, onu kendisinden razı olduğun biri yap."* Yani sen ondan razı olasın o da senin için razı olunan (insanlar tarafından, dünyada ve ahirette sevilen) biri olsun.

Âyete, "senin acı tatlı her hükmüne razı olan biri olsun" manası da verilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

402 Buhârî, Humus, 1, Ferâiz, 3; Müslim, Cihad, 49-52; Ahmed, *Müsned*, 1/4, 6.

403 Kelbî, Muhammed b. Sâib el-Kûfî (v. 146/763), Kûfe'de yetişmiş, tâbiîn devri müfessirlerindendir.

404 Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbau't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

2-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Allah'tan ruhanî vâris yani ilim ve haline vâris olacak birini istemek câizdir. Bu, öldükten sonra kendisinden faydalanmanın devam etmesi için istenmektedir.

Şöyle de denilmiştir: Bu konuda sükût etmek ve Allah'n hükmü ile yetinmek en evlasıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah, kardeşimiz Zekeriyya'ya rahmet etsin; onun kendisine vâris olacak kimsesi yoktu."[405]

"Gizlice dua etti" âyetinden hareketle deriz ki: Sûfîlere göre duada, zikirde ve diğer amellerde gizlilik daha hayırlıdır; sadece kendilerine uyulan kâmil insanların durumu farklıdır; onlar, içinde bulundukları vakitte durum neyi gösteriyorsa ona uygun olarak amel ederler.

"Rabbim, sana daha önce yaptığım dualarda hiç mahrum bırakılmadım" âyetinde, devam eden hal, geçmişteki hale kıyas edilmiştir. Geçmişte ihsanda bulunan kimse, şimdi de ihsanda bulunur. Bu durum, Allah'a karşı güzel zanda bulunmayı kuvvetlendiren sebeplerden biridir. Bundan daha büyük olanı, Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz kudret, kerem, ihsan, iyilik ve rahmet sıfatlarına sahip olmasından dolayı kendisine güzel zanda bulunan kimsedir. Birincisi tecrübeye, ikincisi ise ihsanın kaynağına bakmaktadır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Cenâb-ı Hakk'a karşı, sahip olduğu sıfatlarından dolayı güzel zan sahibi olamıyorsan, bu zamana kadar sana olan muamelesine bakarak güzel zan sahibi ol! O sana sürekli ihsanda bulunup iyilik etmedi mi?"

Hz. Zekeriyya'ya Oğul Müjdesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Zekeriyya'nın duasının kabul edildiğinden bahsederek şöyle buyurdu:

---

405 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/459-460; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/167.

يَا زَكَرِيَّٓا اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍۨ اسْمُهُ يَحْيٰىۙ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ
سَمِيًّا ﴿٧﴾ قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لٖى غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَاَتٖى عَاقِرًا
وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾ قَالَ كَذٰلِكَۚ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ
هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ﴿٩﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لٖى
اٰيَةًۜ قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾ فَخَرَجَ عَلٰى
قَوْمِهٖ مِنَ الْمِحْرَابِ فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾

7. ***Allah buyurdu ki: "Ey Zekeriyya! Biz sana bir oğul müjdeliyoruz; onun adı Yahya'dır. Daha önce onun ismini kimseye vermedik."***

8. ***Zekeriyya, "Rabbim, karım kısır, ben de ihtiyarlığın son noktasına ulaşmışken, benim nasıl oğlum olabilir?" dedi.***

9. *(Melek)* ***dedi ki: "Evet öyledir, fakat Rabb'in buyurdu ki: O bana kolaydır. Nitekim daha önce, sen hiçbir şey değilken seni yarattım."***

10. ***Zekeriyya, "Rabbim!*** *(Çocuğum olacağına dair)* ***bana bir işaret ver" dedi. Allah, "Sana işaret, sapasağlam olduğun halde*** *(üç gün)* ***üç gece insanlarla konuşamamandır" buyurdu.***

11. ***Bunun üzerine Zekeriyya, ibadet yerinden kavminin karşısına çıkarak onlara, "Sabah akşam tesbihte bulunun" diye işaret etti.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah,* melek vasıtasıyla *buyurdu ki: Ey Zekeriyya! Biz,* duanı kabul ediyor ve *sana bir oğul müjdeliyoruz; onun adı Yahya'dır. Daha önce onun ismini kimseye vermedik."*

Ona Yahya (hayat veren) dendi, çünkü onunla, annesinin kısır rahmi dirildi, hayat buldu. Yahut onunla Allah'ın dini yayılıp hayat buldu.[406]

Allah Teâlâ, Hz. Zekeriyya'nın duasına bir yönüyle karşılık verdi, her istediğini vermedi. İlâhî irade neyi murat ettiyse onu verdi. Çünkü Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], kendisine bir çocuk verilmesini ve onun kendisine vâris olmasını istedi. Cenâb-ı Hak, çocuk talebini kabul etti, fakat çocuğu kendisine vâris olamadı. Çoğunluğun görüşüne göre Hz. Yahya, babasından önce şehid edildi. Onun babasından sonra bir süre yaşadığı da söylenmiştir.[407] O zaman bir karışıklık kalmaz.

Hz. Yahya'nın önceden isminin belirlenmesi, ilâhî vaadi kuvvetlendirmek ve kendisine şeref bahşetmek içindir. Bu ismin sadece ona verilmesi, Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, ondan önce bu isimde kimsenin ona ortak yapılmayışı, ona daha fazla şeref vermek ve kendisini yüceltmek içindir. Şüphesiz, bir kimseye, insanların isimlerinden ayrı ve ayrıcalığı olan yeni bir ismin verilmesi, isim verilen kimse için bir yüceliktir.

Âyette geçen ve "isim verme" manası verdiğimiz "semiyyen" kelimesinin bir anlamı da "benzer" demektir. Buna göre anlam şöyle olur: Allah, ondan önce fazilet ve olgunlukta kendisine benzer kimse yaratmadı. Şu âyette de aynı kelime, "benzer" manasında kullanılmıştır:

"O'na benzer hiç kimse biliyor musun?" (Meryem 19/65).

Gerçekten Hz. Yahya'dan [aleyhisselâm] önce, bazı özelliklerde kendisine benzeyen hiç kimse yoktu. Bu özelliklerden bazıları şunlardır: Hz. Yahya [aleyhisselâm], asla bir günaha niyetlenmemiştir. O, yaşlı bir babadan ve kısır bir anneden doğmuştur. O çok iffetli biriydi. Bu özellikler kendisinden önce kimsede yoktu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Zekeriyya, 'Rabbim, karım kısır, ben de ihtiyarlığın son noktasına ulaşmışken, benim nasıl oğlum olabilir?' dedi."* Yani, "Karım kısır, ben ise yaşlılığımdan dolayı âzalarım ve mafsallarım kurumuş, bedenim iyice zayıflamış bir halde iken, nereden ve nasıl bir çocuk olacak?" dedi.

---

406 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/230.

407 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/229.

O zaman kendisi 120, hanımı ise doksan sekiz yaşında idi. Yaşları konusunda daha önce farklı rakamlar geçti.

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], daha önceden dua ettiği ve yakîni kuvvetli olduğu halde, özellikle Âl-i İmrân sûresinde anlatılan harika olayları müşahede ettikten sonra, böyle hayret içeren bir sözü söylemesi, Allah Teâlâ'nın kudretini yüceltmek, ona karşı hayretini göstermek ve bu konuda Cenâb-ı Hakk'ın kendisine bahşettiği nimetini dile getirmek içindir. Bu iş normalde imkânsız bir iş iken, onun sırf Allah'ın fazlı ve keremi ile olduğunu dile getirerek kendisine yapılan bu ihsanı açıklamıştır.

Şöyle denmiştir: Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], sevincinin bir sonucu olarak hayret ve dehşete düşerek böyle söyledi.

Bir rivayete göre bunu söylemesi, bu işin nasıl olacağını öğrenmek içindi.

Bir diğer görüşe göre o, bunun olmasını çok uzak bir ihtimal görerek böyle söyledi. Şöyle ki dua ile müjde arasından altmış sene geçti. Bu süre içinde o, yaptığı duayı unutmuştu. Bu görüş, doğru olmaktan çok uzaktır.

"Allah dedi ki: Evet durum öyledir, söylendiği gibi yaşın çok ileride, hanımın da kısırdır; fakat o, bizim kudretimize göre çok kolaydır." Bunun için şöyle dedi: *"Rabb'in buyurdu ki: O, bana kolaydır."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Rabb'in böyle hükmetti. Sonra da şöyle dedi: *"Onu yapmak benim için kolaydır;* düşünsene *daha önce seni de hiçbir şey değilken yarattım."*

Yani senin ilk aslın olan Âdem'i yoktan yarattım; sonra sen, hiçbir şey değilken onun sulbünden ortaya çıktın. Şüphesiz Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] yaratılması ve şekillendirilmesi, evlatlarının yaratılmasını da kapsamaktadır. Bunun için Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurdu:

"Sizi biz yarattık, sonra size şekil verdik" (A'râf 7/11). Geniş açıklama için Ebüs-suûd tefsirine bakınız.[408]

---

408 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/231-232.

"Zekeriyya dedi ki: Rabbim! Bana, istediğim şeyin gerçekleşeceğini ve arzuladığım şeye ulaşacağımı gösteren *bir işaret ver."* Bu, hanımımın çocuğa hamile kalmasıdır. Bu alameti göreyim ki bu büyük nimet oluşmaya başladığında onu şükürle karşılayayım, şükrü, çocuğun doğmasına ertelemeyeyim.

Hz. Zekeriyya'nın çocuk için bir işâret istemesi, onun müjdelemesinden bir müddet sonra olmuş olabilir. Bunu şu rivayetten anlıyoruz:

"Hz. Yahya, Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] altı ay veya üç sene büyüktü. Şüphesiz Hz. Zekeriyya'nın duası, Hz. Meryem'in küçüklüğünde olmuştu. Şu âyet bunu göstermektedir:

'Orada Zekeriyya Rabb'ine dua etti' (Âl-i İmrân 3/38).

Hz. Meryem, Hz. İsa'yı on yaşında veya on üç yaşında doğurdu."[409]

Yahut Hz. Zekeriyya için müjdelenen çocukla ilgili alametin ortaya çıkması, Hz. Meryem'in bulûğa ermesine yakın bir zamana ertelenmiş olabilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: Allah Teâlâ *dedi ki:* "Sana işaret, *sapasağlam olduğun halde,* yani yaratılışın tam, âzaların afiyette, dilinde bir pelteklik ve tutukluk hali yokken, Allah'ı zikretmeye gücün yeterken, *üç gün insanlarla konuşamamandır,* onlarla konuşmaya gücünün yetmemesidir." Konuşmama süresi, Âl-i İmrân sûresinin 41. âyetinde üç gün olarak belirtilmiştir. Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] bütün âzaları tam olduğu halde, mecburi olarak konuşmaktan menedildi. Bunun hikmeti, bu günlerdeki konuşmasını tamamen şükür ve zikre tahsis etmesidir.

"Bunun üzerine Zekeriyya, mâbedden, namaz kıldığı yerden *kavminin karşısına çıktı."* Orası kapalı bir yerdi. Âyette geçen mihrap, "ibadet yeri" demektir.

---

409 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/233. İbnü'l-Esîr, Hz. Meryem'in on üç yaşında iken Hz. İsa'ya hamile kaldığını belirtir. Hamilelik yaşının on beş veya yirmi olduğunu söyleyenler de olmuştur (bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih,* 1/308 [Beyrut, ts.]).

Yahut odasından çıktı. İnsanlar mihrabın gerisinde duruyor, içeri girip namaz kılmaları için kapıyı açmasını bekliyorlardı. O anda Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm] rengi değişmiş bir halde karşılarına çıktı. Durumunu yadırgadılar ve, "Sana ne oldu?" diye sordular, o da kendilerine,

"Sabah akşam tesbihte bulunun, diye işaret etti." Bir rivayete göre o, yapacakları işi yere yazdı.

Buradaki tesbih, "namaz kılın" manasındadır. Yani *"Sabah ve ikindi namazını kılın"* demek istedi; herhalde onların namazı böyle idi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Gündüzün iki tarafında (sabah ve akşam), Rabb'inizi tenzih edin; O'nu noksan sıfatlardan uzak tutarak zikredin.

Hz. Zekeriyya'dan [aleyhisselâm] bu süre içinde Rabb'ini tesbih etmesi ve onu kavmine emretmesi de istenmiş olabilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

7-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Duanın kabulü (genelde), zorda kalma şartına bağlıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren mi daha hayırlıdır?" (Neml 27/62).

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Zorda kalıp Rabb'ine yalvarmak kadar hiçbir şey senin için ilâhî yardımı isteyemez. Zillet ve iftikar hali kadar hiçbir şey de sana ilâhî ihsanları süratle çekemez."

Sen darda kalıp Rab'bine yalvardığın zaman, senin duana muhakkak karşılık verir; fakat bu karşılık senin istediğin yönde değil O'nun istediği yönde olur; senin istediğin vakitte değil, O'nun istediği vakitte gerçekleşir. Öyle ise ümitsiz olma ve acele de etme. Âyette belirtildiği gibi neyin hayırlı olduğunu Allah bilir; siz bilemezsiniz (Bakara 2/216).

Rabb'inin senin istediğin şeyi verdiğini görünce, bütün konuşmanı O'nun zikri ve şükrü yap; vaktini O'nun ihsan ve iyiliklerini müşahedeye ayır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Yahya'ya Verilen Nimetler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Yahya'ya yaptığı tavsiyeyi ve onun vasıflarından bahsederek şöyle buyurdu:

يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍۜ وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّاۙ ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا
مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةًۜ وَكَانَ تَقِيًّاۙ ﴿١٣﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا
عَصِيًّا ﴿١٤﴾ وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

12. ***"Ey Yahya! Kitaba kuvvetle sarıl!" dedik. Ona henüz çocuk iken hüküm** (peygamberlik ve ilim)* ***verdik.***

13. ***Ona ayrıca tarafımızdan büyük bir rahmet ve günahlardan temizlik verdik. O, çok müttaki biriydi.***

14. ***O, anne babasına çok iyi davranan biriydi; zorba ve isyankâr değildi.***

15. ***Doğduğu gün, öleceği gün ve kabirden diri olarak kalkacağı gün ona selâm olsun!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Dedik ki: *Ey Yahya! Kitaba* yani Tevrat'a *kuvvetle sarıl!"*

Âyette sarılması istenen kitabın, Hz. Yahya'ya özel olarak verilen bir kitap olduğu da söylenmiştir. Âyet-i kerime, onun peygamber olarak gönderildiğine dair bir delildir.

İbn Arafe[410] tefsirinde der ki: "Hz. Yahya, Hz. İsa gibi bir peygamberdir."

"Kuvvetle sarıl" demek, ciddiyet ve gayretle sarıl demektir. Bunun, "onunla amel et" manasına geldiğini söyleyenler de olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Henüz çocuk iken ona hüküm verdik."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyetteki hüküm, peygamberliktir; onun peygamberliği üç yaşında iken başladı."[411]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Küçük çocuğun nebî olması aklen câizdir; âlimlerin çoğunluğuna göre de vâkidir. Onun resûl (insanları dine davet eden bir peygamber) olarak gönderilmesine gelince, bu aklen câizdir. Fahreddin-i Râzî'nin sözünün zâhirinden anlaşıldığına göre, Hz. Yahya küçük yaşta peygamber olmuştur. Hz. Yahya ve Hz. İsa [aleyhisselâm], küçük yaşta peygamber olarak gönderilmişlerdir.

İbn Merzûk,[412] Buhârî şerhinde der ki: "Genel durum, peygamberlerin kırk yaşından sonra gönderilmesidir. Çünkü o, olgunluk yaşıdır. Bununla birlikte Hz. Yahya'nın ve İsa'nın [aleyhisselâm] küçük yaşta peygamber olarak gönderildikleri söylenmiştir."

İbnü'l-Arabî demiştir ki: "Küçük yaşta peygamber gönderilmesi câizdir, fakat vâki olmamıştır."

Hz. İsa'nın [aleyhisselâm], beşikte iken, *"Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum; O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı"* (Meryem 19/30) sözü, gelecekte olacak bir şeyi haber vermektir; yoksa o anda olan bir şeyi bildirmek de-

---

410 İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerdindendir. İbnü'l-Cezerî ve İbn Hacer el-Askalânî onun talebelerindendir. Mâlikî fıkhına dair *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* adlı eseri meşhurdur. Onun ayrıca, tefsir derslerinde talebeleri tarafından bazı notlardan oluşan *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

411 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/233.

412 İbn Merzûk el-Hatîb, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Acîsî et-Tilimsânî (v. 781/1379), Mâlikî fakihlerinden, muhaddis, hatip ve devlet adamıdır. Birçok eseri yanında *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* isimli bir şerhi mevcuttur (bk. Saffet Köse, "İbn Merzûk el-Hatîb", *DİA*, 20/186).

ğildir. Küçük bir çocuğun mükellef bir peygamber olarak gönderilmesinin câiz olması izahı zor bir meseledir. Çünkü eğer hükümler eşitse, mükellef olmanın şartı bulûğdur. Geniş açıklama için, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'ye bakınız.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ortaya çıkan sonuç şudur: Hz. Yahya ve Hz. İsa [aleyhisselâm] küçük iken nebî yapılmışlar, bulûğdan sonra da insanları dine davet edecek bir resûl olarak gönderilmişlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyette, peygamberlik manası verdiğimiz "hüküm" kelimesinin, hikmet, Tevrat'ı anlamak ve dinde fakih olmak anlamına geldiği de söylenmiştir.

Rivayet edildiğine göre çocuklar, kendileriyle aynı yaşta olan Hz Yahya'yı oyun oynamaya çağırdıklarında, Hz. Yahya,

"Ben oyun için yaratılmadım" demiştir.[413]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Ona ayrıca tarafımızdan büyük bir rahmet,* merhamet ve yumuşak huyluluk *verdik.* Yahut kendisine insanların sevgisini verdik." Avf, âyette geçen ve rahmet manasını verdiğimiz "el-hannân" kelimesinin, sevgi anlamında olduğunu söylemiştir.[414]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ona* ayıp ve günahlardan *temizlik verdik.*"

Âyette geçen zekât kelimesine şu mana da verilmiştir: Onu anne babasına bir sadaka (hibe) olarak verdik.

Bir diğer mana: Onu insanlara zekât ve sadaka vermeye muvaffak ettik.

"*O, çok müttaki biriydi.*" Allah'a son derece itaat eden ve isyanlardan kaçınan biriydi.

413 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/474; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/168; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 5/485.

414 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/168.

"O, anne babasına çok iyi davranan biriydi." Onlara yumuşak davranan ve kendilerine iyilikte bulunan biriydi.

"Cebbar (zorba) ve isyankâr değildi." Anne babasına isyan eden kibirli biri değildi. Cebbar, kendini beğenen kibirli kimse demek olup insanları kendi ahlâkına uymaya zorlar.

Nasihat dinlemeyen yahut Allah Teâlâ'ya isyan eden kimseye de cebbar dendiği söylenmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Doğduğu gün ona selâm olsun; yani şeytanın diğer insanlara verdiği gibi ona bir zarar vermesinden Allah'ın koruması içinde olsun.

"Ona öleceği gün selâm olsun; yani kabir azabından güvende olsun."

"Ayrıca kabirden diri olarak kalkacağı gün de ona selâm olsun; yani kıyametin dehşetinden ve cehennem ateşinden selâmette olsun."

Rivayet edildiğine göre Hz. Yahya ile Hz. İsa (aleyhisselâm) karşılaştılar. Hz. İsa, Hz. Yahya'ya,

"Benim için af dile; sen benden hayırlısın" dedi. Hz. Yahya da,

"Sen benim için af dile; sen benden hayırlısın" dedi. O zaman Hz. İsa,

"Sen benden hayırlısın; çünkü ben kendime selâm verdim,[415] sana ise Allah Teâlâ selâm verdi" dedi.[416]

12-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kitabı kuvvetle tutmak, onu okuma konusunda ciddiyet ve gayret içinde olmaktır. Bu da Allah'ın kitabını okurken kalbi mâsivadan arındırmak, bütün düşüncesini başkasından çekip ona yöneltmektir. Kul, Rabb'inin kitabını okurken bu halde olmadıkça, onu kuvvetle tutmuş olmaz.

415 Hz. İsa bununla, 33. âyette geleceği gibi şu sözüne işaret ediyor: "Doğduğum gün, öldüğüm gün ve kabirden diri olarak kalkacağım gün bana selâm olsun."

416 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/482; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/169.

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Kitabı kuvvetle tut"* demek; kitabımızı bizim kuvvet ve rahmetimizle tut, kendi nefsinle değil demektir. Kitap (Kur'an), Allah'ın ezelî kelâmıdır. Yani onu, ezelî kudretin desteği ile tut!"[417]

Bunun manası şudur: Allah'ın kitabını okuyan kimse, nefsinden fâni olup Rabb'i ile konuşmalı, onu Rabb'inden dinleyecek manevi hali elde etmelidir. Bu, mukarrebîn makamındaki âriflerin halidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Meryem'in Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Meryem'in kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ اِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾
فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَاَرْسَلْنَا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا
سَوِيًّا ﴿١٧﴾ قَالَتْ اِنّ۪ي اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ
اِنَّمَا اَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِاَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾ قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ ل۪ي
غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْن۪ي بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذٰلِكِۚ قَالَ رَبُّكِ هُوَ
عَلَيَّ هَيِّنٌۚ وَلِنَجْعَلَهُٓ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّاۚ وَكَانَ اَمْرًا مَقْضِيًّا ﴿٢١﴾

16. ***Kitapta Meryem'i de an. Hani o, ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti.***

17. ***Meryem, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. O sırada, biz ona ruhumuzu (Cibrîl'i) gönderdik; o, kendisine tam bir insan şeklinde göründü.***

---

417 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/454.

18. *Meryem dedi ki: "Senden, Rahmân olan Allah'a sığınırım! Eğer Allah'tan korkan bir kimse isen bana dokunma!"*

19. *Melek, "Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için Rabb'inin gönderdiği bir elçiyim" dedi.*

20. *Meryem, "Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl bir çocuğum olabilir?" dedi.*

21. *Melek dedi ki: "Durum öyledir; sadece Rabb'in buyurdu ki: Bu bana kolaydır. Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve tarafımızdan bir rahmet yapacağız. Hem bu, karara bağlanmış (ezelde hükmü verilmiş) bir iştir."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *kitapta,* Kur'an'da *Meryem'i de an."* Kitaptan kasıt, bu sûredir; çünkü bu sûre Hz. Zekeriyya'dan bahsedilerek başladı; peşinden Hz. Meryem'in kıssası getirildi. Çünkü iki kıssa birbiriyle iç içedir. Mana şudur: Kitapta Meryem'in kıssasını an.

"Hani o, ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti." Meryem, ailesinden ayrılarak Beytülmakdis'in doğu tarafında bir yere yerleşmişti. Yahut içinde ibadet etmek için evinin doğu tarafında bir yere çekilmişti. Bunun için hıristiyanlar, doğu tarafını kıble edinmişlerdir.

Bir rivayete göre Hz. Meryem, hayızdan yıkanmak için, etrafını bir perdeyle örterek evin bir köşesindeki yıkanma yerine oturdu. Şu âyette bu durum anlatılmaktadır:

"Meryem, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti."

Hz. Meryem'in asıl durduğu yer mesciddi. Hayız görmeye başladığı zaman, teyzesinin evine gidiyor; hayızdan temizlenince mescide geri dönüyordu. İşte, onlarla arasına bir perde çekip hayızdan yıkanmaya başladığı bir anda, ona Cibrîl [aleyhisselâm], parlak yüzlü, sakalı bitmemiş genç bir insan sûretinde gözüktü.

Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Ona ruhumuzu,* Cibrîl'i [aleyhisselâm] *gönderdik."* Ona "ruhumuz" demesi, bu andaki hale uygun olması içindi; çünkü o, Hz. Meryem'e taraf-ı ilâhîden özel bir ruh üflemek için gönderilmişti.

"Cibrîl ona tam bir insan şeklinde göründü." Yani yaratılış ve bünye bakımından tam, bütün insanî güzellikleri üzerinde taşıyan kusursuz bir insan sûretinde gözüktü.

Bir rivayete göre melek ona, kendi yaşıtında bir insan sûretinde gözüktü. Bu insan, kendisiyle birlikte Beytülmakdis'in hizmetinde bulunan Yusuf isminde biriydi. Meleğin ona, bu şekilde güzel bir insan sûretinde gözükmesi, kendisinden ürkmemesi ve ondan Allah Teâlâ'nın kelâmını alabilmesi içindir. Çünkü eğer ona bir melek sûretinde gözükseydi, kendisinden ürker, onunla konuşmaya ve kendisinden bir şey almaya gücü yetmezdi.

Bazıları, meleğin ona güzel bir genç sûretinde gözükmesinin, Meryem'in şehvetini harekete geçirip menisinin rahmine düşmesini sağlamak için olduğunu söylemişlerdir ki bu, büyük bir hatadır. O, felsefecilerin görüşüne meyletmektir. Herhalde bu görüş, filozofların kitaplarından çalınmış bir görüştür. Allah Teâlâ'nın şu sözü onu yalanlamaktadır:

"Meryem dedi ki: Senden, Rahmân olan Allah'a sığınırım! Eğer Allah'tan korkan bir kimse isen bana dokunma!"

Bu âyet, Meryem'in ona meyledip şehvetinin harekete geçmesi şöyle dursun, ona meyletmeyi aklından bile geçirmediği konusunda en âdil şahittir. Evet, meleğin ona bu şekilde son derece güzel bir halde gözükmesi, Hz. Meryem için bir imtihan ve onun iffetini göstermek için olması mümkündür. Zaten, onun kötülükten son derece sakındığı ve iffet sahibi olduğu ortaya çıktı.

Hz. Meryem'in, *"Senden Rahmân'a sığınırım"* diyerek, Allah Teâlâ'nın Rahmân (çok acıyan ve merhamet eden) sıfatını zikretmesi, Cenâb-ı Hakk'a ileri derecede sığınmak ve başına gelen felaketten kendisine koruyacak özel ilâhî rahmeti çekmek içindir. Bu açıklamalar Ebüssuûd'a aittir.[418]

---

418 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/234-235.

"Eğer Allah'tan korkan bir kimse isen" demek, şayet Allah'tan korkup O'na sığınmaya önem veriyorsan bana bir zarar verme, demektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Melek dedi ki: Ben, yalnızca Rabb'inin gönderdiği bir elçiyim."* Senin düşündüğün gibi kendisinden korkulacak kötü bir insan değilim; ben, senin rahmaniyet sıfatıyla kendisine sığındığın Rabb'inin elçisiyim. *"Sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için geldim."* Yani sana bir erkek evlat hibe edilmesine sebep olmak için geldim.

Meleğin, Hz. Meryem'e, *"Senin Rabb'inin elçisi olarak"* ifadesini kullanması, ona şeref vermek ve kendisini teselli etmek içindir. Bu ifadede, verilen müjdenin asıl sebebini bildirmek de vardır. Cenâb-ı Hakk'ın ona bir çocuk hibe etmesi, onu özel himayesinde büyütüp terbiye etmesinin kapsamına germektedir.

Âyette geçen ve "tertemiz" manası verdiğimiz "zekiyyen" kelimesi, bütün ayıp ve kusurlardan temiz, salih kimse demektir.

Onun diğer bir manası da, o, küçük yaşından büyüklüğüne kadar hep hayır içinde büyüyen biridir.

Meryem dedi ki: *"Bana* nikâhla *bir insan eli değmediği ve* iffetsiz, erkeklerin peşine düşen, zina etmiş günahkâr *biri de olmadığım halde, benim,* senin vasıflarını söylediğin şekilde *bir çocuğum nasıl olabilir?"*

"Melek dedi ki: Durum söylediğin gibidir; sadece Rabb'in buyurdu ki: Bu bana kolaydır." Yani sana bir erkek eli değmeden çocuk vermek, bizim kudretimiz için kolay ve basit bir iştir. Gerçi o, insanların alıştığı âdete göre imkânsız bir şeydir; fakat benim sebep ve vasıtalara bir ihtiyacım yoktur. Bilakis bizim işimiz, olmasını istediğimiz bir şeye "ol" demekten ibarettir; o da dilediğimiz şekilde oluverir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz, onu insanlara,* kudretimizin kemalini gösteren *bir delil* olsun diye böyle *yaptık. Bir de* onlara *tarafımızdan büyük bir rahmet olsun,* ona tâbi olup hidayeti bulsunlar, onun irşadı ile irşad olsunlar diye böyle yaptık. *Hem bu,* ezelde *karara bağlanmış,* Allah'ın hüküm ve takdir ettiği, levh-i mahfûza yazılmış, sende meydana gelmesi kesin olan *bir iştir."*

Bir diğer mana: Bu, büyük hikmetler ve acayip sırlar içerdiği için, hükmedilip yapılmayı hak eden bir iştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

16-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Manevi haller ve sırlar, açıkça günaha dalan kimselerden ayrılarak ve kalbi zikirden, müşahededen ve ibret almaktan alıkoyan şeylerden uzaklaşarak ortaya çıkar.

Hak yolcusu, doğu tarafında bir yere gidince; yani nur ehline yakın bir yerde bulunarak nurların ve sırların doğduğu yere yakın olunca, Allah ona kudsî bir ruh gönderir. O, ruhun, sırrın, kalbin ve kalıbın kendisiyle hayat bulduğu rabbânî vâridattır. Bu vâridat o kula, ledünnî ilim ve rabbânî sır bahşeder; kendisinden sonra gelenlere bir delil olur ve ona tâbi olup uyan kimseler için bir rahmet olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı Doğurması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalmasını, onu doğurmasını ve kavmi ile arasında geçen durumu anlatarak şöyle buyurdu:

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِه۪ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَاَجَٓاءَهَا الْمَخَاضُ اِلٰى
جِذْعِ النَّخْلَةِۚ قَالَتْ يَا لَيْتَن۪ي مِتُّ قَبْلَ هٰذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾
فَنَادٰيهَا مِنْ تَحْتِهَٓا اَلَّا تَحْزَن۪ي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾ وَهُزّ۪ٓي
اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّاۘ ﴿٢٥﴾ فَكُل۪ي وَاشْرَب۪ي
وَقَرّ۪ي عَيْنًاۚ فَاِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًاۙ فَقُول۪ٓي اِنّ۪ي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا

فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّاۚ ﴿٢٦﴾ فَاَتَتْ بِه۪ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُۜ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ
شَيْـًٔا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾ يَٓا اُخْتَ هٰرُونَ مَا كَانَ اَبُوكِ امْرَاَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ اُمُّكِ بَغِيًّاۚ
﴿٢٨﴾ فَاَشَارَتْ اِلَيْهِۜ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ اِنّ۪ي
عَبْدُ اللّٰهِۜ اٰتٰنِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَن۪ي نَبِيًّاۙ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَن۪ي مُبَارَكًا اَيْنَ مَا كُنْتُۖ
وَاَوْصَان۪ي بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمْتُ حَيًّاۖ ﴿٣١﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَت۪يۘ وَلَمْ يَجْعَلْن۪ي
جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ اَمُوتُ وَيَوْمَ اُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾

22. *Meryem ona hamile kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi.*

23. *Doğum sancısı onu bir hurma ağacına sevketti. Meryem, "Keşke, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim" dedi.*

24. *Bunun üzerine* (Cebrâil) *alt tarafından ona şöyle seslendi: "Üzülme! Rabb'in senin altında bir nehir akıttı."*

25. *"Hurma dalını kendine doğru silkele de üzerine taze, olgun hurma dökülsün."*

26. *"Ye, iç; gözün aydın olsun. Eğer insanlardan birini görürsen, 'Ben, Rahmân için oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de."*

27. *Nihayet onu* (Hz. İsa'yı kucağında) *taşıyarak kavmine getirdi. Onlar dediler ki: "Ey Meryem! Sen daha önce hiç görülmemiş çok çirkin bir şey yaptın!"*

28. *"Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi."*

29. *Bunun üzerine Meryem çocuğa işaret etti. Onlar, "Biz, beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz?" dediler.*

30. ***Bebek şöyle dedi: "Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı."***

31. ***"Nerede olursam olayım, beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti."***

32. ***"Beni anneme iyilik ve ihsanda bulunan biri yaptı; beni bedbaht bir zorba yapmadı."***

33. ***"Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün bana selâm** (esenlik ve selâmet) **vardır."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Meryem ona hamile kaldı."* Bu hamilelik şöyle oldu: Cebrâil [aleyhisselâm] Hz. Meryem'in elbisesinin içine üfürdü; üfürüğü onun içine girdi.

Bir rivayete göre Cebrâil [aleyhisselâm], onun elbisesini kaldırıp cebine üfürdü. Diğer bir rivayete göre ona uzaktan üfürdü, üflemesiyle oluşan rüzgâr ona ulaştı ve o anda hamile kaldı. Bu üflemenin onun ağzına yapıldığı da söylenmiştir.[419]

Hz. Meryem'in hamilelik müddeti hakkında da farklı şeyler söylenmiştir. Hz. Meryem'in hamileliği yedi ay sürmüştür. Diğer bir görüşe göre onun hamileliği sekiz ay sürmüştür ve Hz. İsa'dan başka sekiz aylık hiçbir bebek yaşamamıştır.[420]

İbn Atıyye demiştir ki: "Rivayetlerin ağırlık noktası, Hz. Meryem'in, Hz. İsa'yı sekiz aylık iken doğurduğu şeklindedir. Bunun için, ondan başka sekiz aylık iken doğan kimse yaşamamıştır. Bu durum Hz. İsa'ya ait bir hususiyet olarak korunmuş ve onun için bir mucize olmuştur."[421]

Bir rivayete göre Hz. Meryem'in hamileliği altı ay sürmüştür. Onun üç saat sürdüğünü söyleyenler de olmuştur. Birinci saatte hamile kal-

419 İbn Kesîr, "ağızdan üflendi" görüşünü, âyetlerin ifade ve ruhuna ters görmüştür. bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2/224 (Dımaşk 2007).

420 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1/309.

421 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/11.

muş, ikinci saatte çocuk rahminde şekillenmiş, üçüncü saatte onu doğurmuştur. Doğum, güneş tepe noktasından kaydığı bir zamanda (öğle vaktinde) gerçekleşmiştir. Onun bir saat içinde hamile kalıp doğum yaptığını söyleyenler de olmuştur.[422]

Hz. Meryem, Hz. İsa'yı doğurduğu zaman on üç yaşındaydı. On yaşında olduğu ve henüz iki defa hayız gördüğü de söylenmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve onunla uzak bir yere çekildi."* Yani Hz. Meryem, onun doğumunun yaklaştığını hissedince, onu kapatarak ailesinden uzak bir yere dağın arkasına çekildi. Evin en ücra köşesine çekildiği de söylenmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Doğum sancısı onu,* kendisiyle perdelenip gizlenmek veya doğum anında kendisine dayanmak için *bir hurma ağacına sevketti.* O, kuru bir hurma ağacı idi. Onun dalları ve kökü yoktu; kesilmiş kütük halindeydi. Bina yapımı için kesilip getirilmişti. Vakit kıştı. Orada ondan başka ağaç yoktu. Allah Teâlâ Hz. Meryem'e, onun korkusunu teskin edecek mucizelerini göstermek ve kendisine doğum yapan kadınlar için faydalı bir yiyecek olan yaş hurmadan yedirmek için o ağaca gitmesini ilham etmiş de olabilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Meryem,* kendisini doğum sancısı tutunca, *'Keşke, bundan önce,* şu karşılaştığım şeylerle karşılaşmadan *ölseydim' dedi."* Onun, Hz. Cebrâil [aleyhisselâm] ile arasında geçen şerefli vaadi (ilâhî müjdeleri) bildiği halde böyle söylemesi, insanlardan hayâ ettiğinden ve onların kendisini ayıplamasından korkmasındandır.

Yahut o, sıkıntı ve şiddet anında salih insanların söyledikleri söze uyarak böyle söylemiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh], yerden bir saman çöpü alarak,

"Keşke ben şu sapan çöpü olsaydım, başka bir şey olmasaydım" demiştir.

Hz. Bilâl de [radıyallahu anh], "Keşke annem beni doğurmasaydı!" demiştir.

---

422 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/174; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih,* 1/309.

Hz. Meryem sonra şöyle dedi: *"Unutulup gitseydim, hiç kimse tarafından hatırlanmasaydım;* insanlardan hiçbiri beni hatırlamasaydı."

"O sırada Cebrâil alt tarafından ona seslendi." Denildiğine göre, Cebrâil [aleyhisselâm] Hz. Meryem'in alt tarafında durarak doğan çocuğun gelişini karşılamış ve onu müjdelemiştir. Onun hurma ağacının altından seslendiği de söylenmiştir. Bu seslenenin Hz. İsa olduğu da zikredilmiştir, fakat âyetin bir kıraat şekli, bu görüşün uygun olmadığını göstermektedir.

Melek ona alt tarafından seslenerek şöyle dedi: *"Üzülme! Rabb'in senin altından,* aşağı tarafında *bir dere,* küçük bir nehir *akıttı."* Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilen bir hadiste de akıtılan şey, nehir olarak geçmiştir.[423]

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Cebrâil [aleyhisselâm] ayağı ile yere vurdu; oradan tatlı bir su kaynağı çıktı, dere halinde aktı."

Ayağını yere vuranın Hz. İsa [aleyhisselâm] olduğu da söylenmiştir. Yani o, ayağını yere vurunca yerden su aktı.

Bir rivayete göre orada kuru bir nehir vardı; Allah Teâlâ dalı, yaprağı ve meyvesi olmayan kuru hurma ağacından dal, yaprak ve meyve çıkarttığı gibi, kurumuş nehirden de su akıttı.

Bir rivayete göre de orada akan bir nehir vardı. Birinci görüş daha doğrudur; çünkü kurumuş bir nehrin akıtılması, harika işler gösterilmesine daha uygundur ve âyet-i kerimenin ifadesinden ilk akla gelen de budur.

Âyette "küçük nehir" manası verdiğimiz "seriyyen" kelimesinin, hali, şanı yüce seyyid, efendi anlamına geldiği de söylenmiştir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Sana altından (rahim yolundan) pek şerefli bir efendi yani Hz. İsa'yı verdik."

Melek sonra, Hz. Meryem'e şöyle dedi: *"Hurma dalını kendine doğru silkele,* kendine doğru hızlıca hareket ettir *de üzerine* peş peşe *taze, ol-*

---

423 bk. Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 13303; Heysemî, *ez-Zevâid,* 7/55; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* 5/502-503.

gun hurma dökülsün. Bu taze hurmalardan *ye,* o nehirden *iç; gözün aydın olsun;* kendini hoş tut; üzerinden üzüntü ve kederi at. Şüphesiz Allah Teâlâ, oğluna senin kusur ve günahtan tertemiz olduğunu söyleterek senden töhmeti giderdi."

Yahut Allah Teâlâ'nın seni koruması ve bütün işlerini görüp gözetmesi sebebiyle gözün aydın olsun.

Gözün aydın olsun demek, "Sevin; gözden akan yaşın soğuk olsun" demektir. Çünkü sevinçten dolayı gözden akan yaş soğuk olur; hüzünden dolayı akan yaş ise sıcak olur. Bunun için şöyle denilmiştir: Gözden akan soğuk yaş, sevilen şeyler için olur; sıcak yaş ise hoşa gitmeyen sevimsiz durumlarda olur.

Melek sözüne şöyle devam etti: "Kim olursa olsun, *eğer insanlardan birini görürsen,* senin konuşmanı ister veya seni ayıplarsa ona, *'Ben, Rahmân için* sükût *orucu tutmayı adadım'* de." Onların orucu, susmaktı; oruçlu iken yemekten kendilerini uzak tuttukları gibi konuşmaktan da uzak tutuyorlardı.

İbnü'l-Arabî,[424] *Ârizatü'l-Ahvezî* adlı eserinde şunu kaydeder:

"Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], oruçlu iken konuşmayı ümmeti için serbest kıldı; bizden önceki ümmetlerde (sükût orucu vardı ve) oruçlu iken konuşmak haramdı. Namazda ise durum bunun aksine olup, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onda konuşmayı yasakladı."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım, de."* Yani size Rahmân için oruç adadığımı bildirdikten sonra, hiç kimseyle konuşmam; sadece meleklerle konuşurum yahut Rabbim'e dua ve niyaz ederim.

---

424 İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meâfirî (v. 543/1148), önde gelen Mâlikî âlimlerindendir. *Ahkâmü'l-Kur'ân, Ârizatü'l-Ahvezî fî Şerhi't-Tirmizî, el-Avâsım mine'l-Kavâsım, el-Emedü'l-Aksâ fî Ma'rifeti'l-Esmâi'l-Hüsnâ, Sirâcü'l-Müridîn* gibi meşhur eserleri yanında, pek çok eseri vardır. *Ârizatü'l-Ahvezî fî Şerhi't-Tirmizî* adlı eseri, Tirmizî'nin baştan sona şerhidir. Eser sekiz cilt halinde basılmıştır (Beyrut 1995). İbnü'l-Arabî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili bk. Ahmet Baltacı, "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir", *DİA,* 20/488-491.

Şöyle denmiştir: Hz. Meryem'e, Rahmân için sükût orucunu adadığını işaretle söylemesi emredildi.

Hz. Meryem'e, bu şekilde adayıp insanlarla konuşmamasının emredilmesi, sefihlerin kendisiyle tartışmasından ve hakkında yaygara çıkarmasından çekinildiği içindir. Bunun bir diğer sebebi de Hz. İsa'nın konuşmasıyla yetinilmesidir. Şüphesiz Hz. İsa'nın konuşması, bu konudaki suçlamaları kökünden kesip atan bir delildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Nihayet* Hz. Meryem nifas halinden temizlenince, *çocuğunu* kucağında *taşıyarak kavmine getirdi.*"

Kelbî[425] demiştir ki: "Hz. Meryem'in amcasının oğlu olan Yusuf Neccâr, Hz. Meryem'i ve Hz. İsa'yı taşıyarak bir mağaraya götürdü; Hz. Meryem orada, nifastan temizleninceye kadar kırk gün kaldı. Kırk günden sonra çocuğunu kucağına alarak geldi. Hz. İsa, yolda konuşarak annesine şöyle dedi:

"Ey anne, sana müjde; ben Allah'ın kulu ve tertemiz yaptığı peygamberiyim."[426]

Ailesi Hz. Meryem'i kucağında çocukla görünce, (babası belli olmayan bir çocuk getirdi diye) ağlayıp üzüldüler; çünkü hepsi salih kimselerdi. Ona,

"*Ey Meryem! Sen,* bu zamana kadar ailemizde *görülmemiş çok çirkin bir şey yaptın, dediler*" ve sözlerine şöyle devam ettiler:

"*Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi.*"

Buradaki Harun'la, Hz. Musa'nın kardeşi Hz. Harun'u kastettiler. Hz. Meryem, Hz. Harun'la kardeş olacak nesilden geldiği için böyle söylemişlerdir. İkisi arasında 1000 yıl vardı.

Diğer bir görüşe göre, onların zamanında Harun isminde ibadet ehli salih bir zat vardı. Hz. Meryem'i ona benzeterek, "İbadet ve güzel

425 Kelbî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî el-Kûfî (v. 146/763), Kûfe'de yetişmiş, tâbiîn devri müfessirlerindendir (bk. İsmail Cerrahoğlu, "Kelbî, Muhammed Sâib", *DİA*, 25/205-206).

426 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/174.

ahlâkta Harun'un kardeşi" dediler. Bu Harun, İsrâiloğulları içinde öyle sevilmiş bir zattı ki ölünce cenazesinde 40.000 kişi bulunmuş; hepsi de isimlerini Harun koymuştu.

Bir rivayete göre ise onlar Hz. Meryem'i, kendi zamanlarında İsrâiloğulları içinde yaşayan Harun isminde çok fâsık birine benzeterek ayıpladılar ve şöyle dediler:

"Senin baban İmrân *kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi;* sen bu babasız çocuğu nereden elde ettin?" Bu ifade, onun yaptığı işin çok çirkin bir şey *olduğunu* dile getirmek yahut o, salihlerin çocuklarının işledikleri günahların, diğer insanların yaptıklarından daha çirkin olduğuna dikkat çekmek içindir.

"Bunun üzerine Meryem çocuğa, kendisiyle konuşmaları için Hz. İsa'ya *işaret etti;* sükût adağını yerine getirmek için kendisi konuşmadı." Hz. Meryem'in, Hz. İsa'ya işaret etmesi, kendisine verilen, "Gözlerin aydın olsun, üzülme" müjdesinin gerçekleşmesini görmek içindi. Çünkü gözlerinin aydın olması, sadece, kendisine yapılan yardım ve her işine yetme vaadinin yerine getirilmesiyle mümkün olur. Bu, onun sadece Allah'a güvenip dayanmasını ve O'ndan başka kimseye ihtiyacının olmamasını gerektirmektedir. Bunu işaretle göstermek istedi. Bu onun emrine verilmiş bir işti. Rahip Cüreyc'in olayını hatırla.[427] Bu açıklama, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'den alınmıştır.

"Onlar, Hz. Meryem'in cevabını yadırgayarak, *"Biz, beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz?* Geçmişte, bir akıllının beşikteki sabi çocukla konuştuğu hiç görülmemiş' *dediler."*

"Hz. İsa dedi ki: Ben, Allah'ın kuluyum." Allah Teâlâ onu bu şekilde konuşturdu ki gerçek ortaya çıksın ve onun rab olduğunu söyleyenlere bir reddolsun.

427 İsrâiloğulları içinde Rahip Cüreyc isminde ibadet ehli biri vardı. Fahişe bir kadın, "Cüreyc benimle zina etti" diyerek ona iftira attı, halk toplandı, Cüreyc'in ibadethanesini yıktı, kendisini lânetledi. Bunun üzerine Cüreyc, iki rekât namaz kılıp Allah'a dua etti ve kadının kucağındaki çocuğa işaret ederek, "Ey çocuk, senin baban kim?" diye sordu; kundaktaki çocuk dile gelip, "Benim babam falanca çobandır!" dedi. Böylece olayın iç yüzü anlaşıldı, Cüreyc'in temiz olduğu ortaya çıktı. Halk özür diledi (olay için bk. Buhârî, Enbiya, 48; Müslim, Birr, 2; Ahmed, *Müsned*, 2/307-308).

Bir rivayete göre, Hz. İsa'nın konuşmasını isteyen Hz. Zekeriyya'dır [aleyhisselâm].

Süddî'den şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Meryem, kendisiyle konuşmaları için Hz. İsa'ya işaret edince, kızdılar ve, "Onun bizimle alay etmesi, bize, yaptığı işten daha ağırdır" dediler.[428]

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa, annesinin memesini emiyordu, bu sözleri işitince, meme emmeyi terketti, yüzü ile onlara yöneldi, sol tarafına oturdu, işaret parmağı ile işaret ederek sözünü söyledi.

Bir rivayete göre Hz. İsa onlarla bu şekilde konuştu, sonra çocukların konuşacağı yaşa kadar daha konuşmadı.[429]

Hz. İsa sözüne şöyle devam etti: "*O bana kitabı,* İncil'i *verdi ve bununla birlikte beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, beni mübarek kıldı;* insanlara fayda veren ve hayrı öğreten biri yaptı. Dünyada *yaşadığım sürece, nerede olursam olayım* bana kesin bir emirle *namazı ve* malımdan *zekât vermemi emretti.* Yahut nefsimi bütün çirkin ve rezil işlerden temiz tutmamı emretti."

"*Beni anneme iyilik ve ihsanda bulunan biri yaptı. Beni* Allah katında *şakî olanlardan* (cehennemlik) *bir zorba yapmadı.*" Bilakis, yumuşak başlı ve mütevazi, ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş saîd (cennetlik) bir kul yaptı.

Hz. İsa, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği tevazu halinden dolayı derdi ki: "Bana sorun; kalbim çok yumuşaktır; nefsim ise benim gözümde çok küçüktür (bende kibir yoktur)."[430]

Hz. İsa sonra şöyle dedi: "*Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün bana selâm olsun.*" Bunun açıklaması, Hz. Yahya'ya verilen selâmda geçti.

Bu âyette, Hz. İsa'ya muhalefet edenlere kapalı yolla tehdit vardır. Ona bu yerlerde selâmın olduğunu belirtmek, onun zıddı olan kimsele-

---

428 bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân,* 15/528.

429 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/175; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/510.

430 bk. Taberi, *a.g.e.,* 15/533; Sa'lebî, *a.g.e.,* 4/177.

re de selâmın zıddı olan azabın bulunduğunu bildirmek olur. *"Hidayete tâbi olanlara selâm olsun"* (Tâhâ 20/47) âyetinde de durum aynıdır. Bu âyet, "Hakkı yalanlayan ve hidayet yolundan yüz çevirenlere azap olsun" demektir.

Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] sözü burada bitti. Hz. İsa, beşikte iken konuşan çocuklardan biridir. Yusuf sûresinde, beşikte konuşan çocukların kimler olduğu nesir ve nazım halinde dile getirildi. Beşikte konuşan çocukların hepsi bilinmektedir; sadece Firavun'un kızının bakıcısının hikâyesi pek meşhur değildir. Onu Sa'lebî'nin rivayetine göre nakledeceğiz. O demiştir ki:

İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle dedi:

"Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] mi'racda gökleri seyir esnasında güzel ve hoş bir kokuyla karşılaştı. Cebrâil'e bu güzel ve hoş kokunun nereden geldiğini sordu. Cebrâil [aleyhisselâm],

'Firavun'un kızının hizmetçisi ile çocuklarının kokusudur' dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Onun durumu nedir?' diye sorunca, Cebrâil [aleyhisselâm] bu kadının ve çocuklarının şehidlik hikâyesini şöyle anlattı:

Bu kadın bir gün Firavun'un kızının saçını tarıyordu. Elinden tarak düştü. Kadın, 'Bismillâh, Allah'ın ismiyle' diyerek tarağı yerden aldı. Kız,

'Allah'ın ismiyle derken babamı mı kastettin?' diye sordu. Kadın,

'Hayır, benim ve babanın rabbi Allah'ın ismini andım' dedi. Kız,

'Bunu babama söyleyeceğim' dedi. Kadın,

'Söyle!' dedi. Kız gidip babasına durumu haber verdi. Firavun hizmetçi kadını çağırttı. Ona,

'Senin benden başka bir rabbin mi var?' diye sordu. Kadın,

'Evet, benim ve senin rabbin Allah'tır' dedi. Firavun, kadının Hz. Musa'ya tâbi olduğunu ve Allah'a iman ettiğini anladı. Dininden dönmesini istedi. Kadın,

'Dönmem' dedi. Firavun,

'Seni, kocanı ve çocuklarını öldürürüm' dedi. Kadın ve kocası,

'Öldür, bizim için bir iyilik olur' dediler. Firavun adamlarına bir ateş yaktırdı, üzerine bakırdan yapılmış büyük bir kazan koydurup kızdırdı. Onları içine atmalarını emretti. Kadın Firavun'a,

'Senden bir isteğim var' dedi. Firavun,

'Nedir?' diye sordu. Kadın,

'Benim ve çocuklarımın kemiklerini bir beze koyup aynı yere gömün' dedi. Firavun kabul etti, yaparım dedi. Sonra kadının çocukları getirilip gözü önünde kızdırılmış kazana atıldı. Sonra kucakta süt emen küçük çocuğa sıra geldi. Çocuk annesinin kucağında idi. Annesi ona acıdı, ateşe girmekten çekinir gibi oldu. Çocuk dile gelip annesine,

'Anne, sabret, sen doğru yoldasın, korkma!' diye seslendi. Kadını çocuğu ile birlikte kazana attılar; hepsi şehid oldu."[431]

22-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerden, sûfîlerin durumuyla ilgili önemli sonuçlar çıkmaktadır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. İnsanın, şerefini ayaklar altına alacak işlerde, kendisini gizlemesi ve şerefini koruyacağı mekâna kaçması mubahtır; sadece bu kimse, riyâzet ve nefsiyle mücâhede halinde ise onun durumu değişir. O, nefsini öldürecek (onun kibir ve benliğini yok edecek) şeyleri yapmalıdır.

2. İnsanın, elemini hafifletecek ve karşılaştığı şiddetli sıkıntıyı azaltacak şeylere sığınmasında bir sakınca yoktur; bu, tevekküle aykırı değildir.

3. İnsanın, dininin yahut namus ve şerefinin elinden gitmesinden veya kalbi ile arasına giren bir fitneden korktuğu zaman, ölümü temenni etmesinde bir sakınca yoktur.

---

431 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/175-176; Ahmed, *Müsned*, 1/310; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2517; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/65; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 3/81.

4. Kalbin, musibetle ilk karşılaşma anında ürküp korkması, sabra ve rızaya ters değildir; çünkü bu hal, insan tabiatının normal tepkisidir. Sabır ve rızaya ters olan, korku ve feryadın sürekli olmasıdır.

5. Gerekli bir durumda sebepleri kullanmak tevekküle aykırı değildir. Bunu, *"Hurma dalını silkele de üzerine taze hurma dökülsün"* âyetinden anlıyoruz. Fakat sebepleri kullanma, haddini aşmadan dinin hükümlerine uygun olarak gerçekleşmeli, kalbiyle onlara bağlanıp mâsivaya itimat etmemelidir. Eğer bu kimse, tecrit ehli (dünyevî sebeplerden kendini ve kalbini çeken) biriyse, yakîni kuvvetlenmeden ve Cenâb-ı Hakk'ın marifetinde temkin sahibi olmadan maddi sebeplere dönmemelidir.

Âl-i İmrân sûresinin 37. âyetinde geçtiği gibi, Hz. Meryem'e ilk halinde rızıklar sebepsiz olarak geliyordu. Nihayet halinde ise kendisine, *"Hurma dalını kendine çekip silkele!"* dendi. Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [kuddise sırruhû] demiştir ki:

"Hz. Meryem'e ilk halinde, Cenâb-ı Hak, zâtını harika işlerle ve sebepleri ortadan kaldırarak tanıtmıştı. Yakîni kuvvetlenince, sebeplere geri döndürüldü. Hz. Meryem'in ikinci hali, birinci halinden daha üstündür. Bazıları, 'Hz. Meryem'in önce sevgisi bütünüyle Allah'a aitti; oğlu doğunca sevgisi ikiye bölündü' demiştir ki bu görüşe rıza gösterilmez ve iltifat edilmez; çünkü Hz. Meryem, sıddıka (çok sadık) biriydi. Bu vasıfta olanlar, bir halden ancak daha kâmil bir hale intikal ederler."

6. Bir insanın kendisine (farzların dışında) bazı ibadetleri görev olarak yüklemesinde bir sıkınca yoktur; özellikle bu ibadetlerle insanların ve nefsinin âfetlerinden korunacaksa onu yapmasında bir beis yoktur. Bu ibadetler, nâfile oruç, susmak veya bunların dışında onu avam insanların tehlikelerinden koruyacak ve güzel kullukta nefsine destek olacak işlerdir.

"Doğduğum gün bana selâm vardır ..." âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki:

"Hz. Yahya'ya verilen selâm, Allah Teâlâ'nın sevdiği kuluna özel olarak gönderdiği bir selâmdır. Hz. İsa'nın, 'Bana selâm olsun' şeklindeki selâmı ise aynü'l-cem' makamından (her şeyde Cenâb-ı Hakk'ı müşahede eden kuldan) gelen bir selâmdır. Onda, yüce Allah'ın kulda

tecellisinin üstünlüğü ortaya çıkmaktadır. Bu iki peygamberin makamından daha yüksek olanı ise Hak Teâlâ'nın, peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed Efendimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] mi'racda kendisine kavuştuğunda cemalini göstererek doğrudan selâm vermesidir. Eğer Cenâb-ı Hak ona meleğin diliyle selâm verseydi, yaratılmış bir varlığın diliyle selâm vermiş olurdu. Meleğin selâmı, yüce Mevlâ'nın ezelî sıfatıyla doğrudan verdiği selâmın derecesine ulaşamaz."[432]

Hıristiyanların Bozuk İtikadlarına Ret

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, hıristiyanları ve Allah'a başkasını ortak edenleri reddetmeye başlayarak şöyle buyurdu:

ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذ۪ي ف۪يهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلّٰهِ
اَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ
﴿٣٥﴾ وَاِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٣٦﴾ فَاخْتَلَفَ
الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٣٧﴾
اَسْمِعْ بِهِمْ وَاَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ ف۪ي ضَلَالٍ
مُب۪ينٍ ﴿٣٨﴾ وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ اِذْ قُضِيَ الْاَمْرُ وَهُمْ ف۪ي غَفْلَةٍ وَهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ اِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْاَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَاِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾

34. ***İşte kendisinde şüphe ettikleri Meryem oğlu İsa hakkında doğru söz budur.***

35. ***Allah'ın bir evlat edinmesi olacak şey değildir. O, bundan münezzehtir. O bir işin olmasına hükmettiği zaman, ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir.***

---

432 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/461.

***36.** Şüphesiz Allah, benim de sizin de Rabb'inizdir. Öyle ise O'na kulluk ediniz. İşte doğru yol budur.*

37. *Sonra gruplar aralarında ayrılığa düştüler. O çok dehşetli günü görmelerinden dolayı kâfirlerin vay haline!*

38. *Onlar bize geldikleri gün ne iyi duyarlar ve ne iyi görürler! Fakat bugün zalimler apaçık bir sapkınlık içindedir.*

39. *Onları, bütün işler hükme bağlandığında hasret çekecekleri günle uyar. Onlar büyük bir gaflet içindeler ve onlar iman etmezler.*

40. *Yeryüzüne ve onun üzerindekilere sadece biz vâris oluruz ve onlar sadece bize döndürülür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İşte bu* yüce sıfatlarla tanıtılan ve övülecek vasıfların sahibi olan zat, *İsa b. Meryem'dir;* hıristiyanların kendisine ilâh sıfatını verdikleri değil. Bu, en beliğ şekilde ve delil getirme metoduyla onların iddialarını bir yalanlamadır. Şöyle ki Cenâb-ı Hak onu, hıristiyanların tanıttığı şeklin tam tersi bir özellikte tanıttı. Âyetteki, "İşte bu ..." ifadesi, uzaklık ifade eden bir işaret zamiri olup Hz. İsa'nın yüksek derecesini, âli makamını ve başkasından ayrı olarak bu övülecek vasıflara sahip olduğunu göstermektedir.

"Doğru söz budur." Yahut Hz. İsa, içinde hiçbir şüphe olmayan doğru sözü söyledi. Bu, onun Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu söylemesidir. O İsa ki yahudi ve hıristiyanlar onun hakkında şüphe edip tartışmaya giriyorlar. Yahudiler, "O, yalancı bir sihirbazdır" derken; hıristiyanlar, "O, bir ilâhtır veya Allah'ın oğludur" diyorlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın bir evlat edinmesi olacak şey değildir!"* Yani bu, gerçek değildir yahut O'nun bir çocuk edinmesi zatı için doğru bir şey değildir. *O, bundan münezzehtir;* onların söylediklerinden yüce ve uludur."

Bu, onların iftira ettikleri şeylerden yüce zatını tenzih etmek, uzak tutmaktır. Allah Teâlâ'nın bir çocuk edinmesi nasıl doğru olur? Çocuk

sahibi olmak, birtakım sebeplere ve işleri yapmaya ihtiyaç duyar; halbuki Allah Teâlâ'nın işi, bir gözü açıp kapama süresinden daha hızlıdır. *"O bir işin olmasına hükmettiği zaman, ona sadece 'ol!' der, o da hemen oluverir."*

Sonra Hz. İsa [aleyhisselâm] onlara dedi ki: *"Şüphesiz Allah, benim de sizin de Rabb'inizdir. Öyle ise O'na kulluk ediniz. İşte doğru yol budur."*

Bu, Hz. İsa'nın beşikte söylediği sözlerin tamamıdır. Aradaki cümle, onun hakkında hata edenleri baştan reddetmek için söylenmiştir. Hz. İsa [aleyhisselâm] şunu demek istedi:

"Ben bir kulum. Allah, benim de sizin de Rabb'inizdir. Öyle ise sadece O'na kulluk edin ve O'na başkasını ortak koşmayın. İşte size söylemiş olduğum bu tevhid, dosdoğru yoldur; o yola giren sapıtmaz, tâbi olan bâtıla kaymaz."

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Sonra gruplar aralarında ayrılığa düştüler."* Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] kendisinin Allah'ın kulu ve peygamberi olduğu şeklindeki söyledikleri, aslında her şeyi apaçık ortaya koyan kesin bir delil iken; yahudi ve hıristiyanlar, ifrat ve tefrite düşerek onun hakkında görüş ayrılığına düştüler; her biri farklı şeyler söylediler. Hıristiyanlar kendi içlerinde birkaç gruba ayrıldı. Nestûriyye fırkası, "İsa, Allah'ın oğludur" dedi. Yakubiyye fırkası, "O, Allah'tır; yeryüzüne indi sonra semaya yükseldi" dedi. Melkâniyye fırkası, "O, üçün üçüncüsüdür (üç ilâhtan biridir; Allah bir ilâhtır; İsa bir ilâhtır; annesi bir ilâhtır)" dedi.[433]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O çok dehşetli günü görmelerinden dolayı* onun hakkında çeşitli sapkın görüşlere sahip olan *kâfirlerin vay haline!"* O, dehşeti, hesabı ve cezası büyük günü görmelerinden dolayı vay onlara! O, kıyamet günüdür.

Bir diğer mana: Vay onu gördükleri zamanki hallerine!

Yahut vay onu gördükleri mekândaki hallerine!

---

433 Fırkaların görüşleri için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/537-538. Müminler ise Hz. İsa [aleyhisselâm] için, "O Allah'ın kulu, resûlü, ruhu ve Hz. Meryem'in rahmine ilka ettiği kelimesidir" dediler.

Yahut vay onların aleyhlerine şahitlik yapıldığı gündeki hallerine! Bu, meleklerin ve peygamberlerin onların haline şahitlik yaptığı gibi kendi dillerinin, ellerinin ve ayaklarının da onların inkâr ve isyanlarını dile getirerek aleyhlerine şahitlik yapmasıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* hesap ve ceza için *bize geldikleri gün ne iyi duyarlar ve ne iyi görürler!"* Kulakları ne güzel işitir, gözleri ne güzel görür! Bu ifade, o gün onların son derece güzel işitmelerinden ve keskin görmelerinden ileri gelen bir hayret ifadesidir. Mana şudur:

Onların kulakları ve gözleri, dünyada hakka karşı sağır ve kör iken, hesap ve ceza için bize geldikleri gün hayret edilecek derecede işitip görür.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar ahirette doğruyu gördükleri zaman ne güzel işitir ve ne güzel boyun eğerler, fakat bugün dünyada ondan uzak oldukları için, kıyamet gününde bu boyun eğişleri kendilerine bir fayda vermez.

Kelbî[434] demiştir ki: "Allah Teâlâ, kıyamet günü Hz. İsa'ya, *'Sen mi insanlara Allah'ı bırakıp da beni ve annemi ilâh edinin dedin?'* (Mâide 5/116) diye sorduğunda, onlardan daha iyi işiten ve gören kimse olmaz."[435]

Âyetin bu kısmının, bir hayret ifadesi değil, tehdit emri olması da muhtemeldir. Buna göre mana şöyle olur: Resûlüm, bu günde vaat edilen azapları ve başlarına gelecek halleri onlara duyur ve göster.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat zalimler bugün* dünyada *apaçık bir sapkınlık içindedir;* öyle ki onların içinde bulunduğu sapkınlığın derecesi insanlar tarafından idrak edilemez, çünkü onlar gerçeği işitmekten ve onu görmekten tam manasıyla gafil oldular. Onlar bu halde gerçeği görmeyerek kendilerine zulmettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onları, bütün işler hükme bağlandığında hasret çekecekleri günle uyar."* O gün, bütün insanlar hasret

---

434 Kelbî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî el-Kûfî (v. 146/763), Kûfe'de yetişmiş, tâbiîn devri müfessirlerindendir.

435 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/177.

çekerler. Hali kötü olan kimse, yaptığı kötü işlere pişman olup üzülürken; hali iyi olan kimse de az iyilik yapmasına pişman olup üzülür. O gün iş bitirilir; herkesin hesabı görülür; bir grup cennete bir grup cehenneme ayrılır.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyet hakkında soru sorulunca şöyle buyurdu:

"Kıyamet günü ölüm güzel boynuzlu bir koç şeklinde getirilir, cennet ve cehennemliklerin gözü önünde boğazlanır. Bir melek şöyle seslenir: 'Ey cennetlikler, orada ebediyen kalın, artık size ölüm yok. Ey cehennemlikler, siz de orada ebedî kalacaksınız, artık size de ölüm yok.' İşte o zaman cennetliklerin sevinci kat kat artarken, cehennemliklerin üzüntüsüne üzüntü eklenir." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şu âyeti okudu:

"Onları, bütün işler hükme bağlandığında hasret çekecekleri günle uyar. Onlar, büyük bir gaflet içindeler." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bunu söylerken eliyle dünyaya işaret etti (Yani dünyada gaflet içindeler)."[436]

Mukâtil[437] demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ kâfirlerin cehennemde ebedî olarak kalmalarına hükmetmeseydi, bu durumu gördüklerinde hasretten ölürlerdi."

"Onlar, bu dünyada, kendileri için ahirette kastedilen şeyden *büyük bir gaflet içindeler ve onlar,* dünyanın güzelliklerine aldandıklarından dolayı ahirete *iman etmezler."*

Bu durumda, dünyanın temellerinin yıkılıp güzelliğinin ortadan kaldırılması ve üzerinde olan her şeyin yok edilmesi gereklidir. Allah Teâlâ buyurdu ki:

"Yeryüzüne ve onun üzerindekilere sadece biz vâris oluruz." Bizden başka hiç kimsenin dünyanın içindekilere ve sizlere sahip olup tasarrufta bulunması mümkün değildir.

---

436 Hadis için bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (19), 1; Müslim, Sıfatü'l-Cenne, 40; Ahmed, *Müsned,* 2/377; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 15/545-546; Sa'lebî, *a.g.e.,* 4/178; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/511-512.

437 Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbaü't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır.

Bir diğer mana: Biz, bir vârisin bütün mirası bitirip yok ettiği gibi yeryüzünü ve üzerindekileri yok edip öldürürüz.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve onlar*, amellerinin karşılığını almak için, başkasına değil *sadece bize döndürülürler*; ayrı ayrı veya beraberce başkasına döndürülmezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefsinin durumuna önem veren bir kulun önce, inancını Ehl-i sünnet'e uygun olarak kesin deliller ve sağlam ölçülere göre koruma altına alması gereklidir. Bu kimse sonra, manevi zevk ve vecd ehli irfan sahibi âriflerin sohbetinde (manevi terbiyesinde) bulunmaya çalışmalıdır. Tâ ki ârifler ona ihsan makamını öğretsinler, kendisini müşahede ve ilâhî tecellileri görme makamına ulaştırsınlar. Eğer bu konuda gevşek davranırsa pişmanlığın fayda vermediği günde pişman olur, üzülür. Kim, manevi zevk ve hakkı müşahede makamından geri kalırsa o kimse nefsine zulmeden ve onu zarara sokan biridir. Ona ileride bir zarar dokunur ve kendisinde muhakkak hak yolun dışında bozuk hallerden bir kalıntı bulunur. Çünkü o, gerçek erlerin (Allah dostlarının) yoluna girmekten geri kalmıştır. Bu gibiler hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Fakat zalimler, bugün apaçık bir sapkınlık içindedir."

"Onları, hayıflanma gününde başlarına gelecek şeylere karşı uyar" âyeti hakkında deriz ki: O gün, mukarrebîn makamındaki velilerin yükseldiği, boş iddia sahiplerinin ise alçaldığı bir gündür. Manevi zevk ve vicdan ehli (hakikati bulmuş kimseler) için bu dünyada yüce Allah ile manen buluşma hâsıl olur; bu hal ebedî âlemde devam eder.

Rivayet edildiğine göre Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû], bir gün üstadı şeyh kutub Abdüsselâm b. Meşîş'in [kuddise sırruhû] huzurunda, "Allahım sana kavuşma gününde beni affet" dedi. Bunu işiten üstadı şöyle dedi:

"Allah sana, gecenden ve gündüzünden daha yakındır. Fakat zulüm, bazı kullara dalâleti (haktan sapmayı) gerektirdi. İlâhî hüküm bazı

kulların ezelde üns (ilâhî yakınlık) derecesinden ve vuslat mertebesinden uzak kalmasına hükmetti. Zalim için öyle bir gün vardır ki o günün gelmesinde hiçbir şüphe olmadığı gibi, onda hile ve ikiyüzlülük de bulunmaz. Hak yolunda ileride olan kimse, şu anda Hakk'a vâsıl olan kimsedir. Cenâb-ı Hak, kulların halini şöyle bildiriyor: *"Onlar, bize geldikleri gün ne güzel işitir ve ne güzel görürler. Fakat zalimler bugün apaçık bir sapkınlık içindedir."* Allah kendisinden razı olsun, Şeyh İbn Meşîş'in sözü burada bitti.

Hz. İbrahim'in, Babasını Hakk'a Daveti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, peygamberlerin kıssalarından bahsetti. Bunu, müşriklere yaptığı reddi tamamlamak için yaptı. Bu şekilde, bütün hak dinlerin şirkin bâtıl olduğunda görüş birliği ettiğini ortaya koydu. Önce Halil İbrahim'den [aleyhisselâm] bahsetti; çünkü o, tevhid ehlinin imamıdır. Bu konuda şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرٰهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٤١﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا
أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا ﴿٤٢﴾ يَا أَبَتِ
إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾
يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾ يَا أَبَتِ
إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾

41. ***Kitapta İbrahim'i de an. Gerçekten o, peygamber olan bir sıddık idi.***

42. ***Babasına dedi ki: "Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan şeylere niçin tapıyorsun?"***

43. ***"Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi; öyle ise bana uy ki seni doğru yola ulaştırayım."***

44. *"Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, Rahmân olan Allah'a âsi olmuştur."*

45. *"Babacığım! Ben sana Rahmân'dan bir azabın dokunmasından ve senin şeytanla dost olmandan korkuyorum."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kitapta,* Kur'an'da veya sûrede *İbrahim'i de an."* Yani insanlara onun haberini oku ve kendilerine tebliğ et. *"Onlara İbrahim'in haberini oku"* (Şuarâ 26/69) âyetinde de bu mana ifade edilmektedir.

İnsanlara Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] haberlerini anlat, çünkü onlar, onun neslindendir. Onun kıssasını işiterek belki içine düştükleri şirkten ve isyandan vazgeçerler. Âyet şöyle devam ediyor:

"Geçekten o, bir sıddık idi." Yaptığı ve terkettiği her işinde sıdk (doğruluk ve sadakat) üzere bulunuyordu.

Onun sıddık vasfına şu mana da verilmiştir: O, hakkı çok tasdik edici biriydi, çünkü Allah Teâlâ'nın gayb ilimlerinden, âyetlerinden, kitaplarından ve peygamberlerinden, tasdik ettiği pek çok delile sahipti.

Sıddık, tasdik ve doğrulukta çok ileride olan demektir. Her kim, Allah Teâlâ'nın birliğini, peygamberlerini ve farzlarını tasdik eder ve ayrıca tasdik ettiği bu hükümlere göre amel ederse o bir sıddıktır. Bunun için Hz. Ebû Bekir'e [radıyallahu anh], "Sıddık" denmiştir. Bunun hakikati inşallah, âyetin tasavvufî tefsirinde gelecektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, peygamberdi."* Yani Hz. İbrahim [aleyhisselâm], sıddıklık ile peygamberliği bünyesinde toplamıştı. Çünkü her peygamber sıddıktır; fakat her sıddık, peygamber değildir. Bunun için âyette, sıddıklığın sadece peygamberlere has bir şey olduğu zannedilmesin diye, "O, sıddık olan bir peygamberdi" denmedi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. İbrahim babası Âzer'e, onu Hakk'a davet ederken gayet yumuşak ve tatlı bir üslupla *dedi ki:*

Babacığım! Senin kendisine ibadet ederken yaptığın övgüyü, dua ederken yaptığın yakarışı *duymayan*, senin huzurunda boyun büküşünü ve huşûunu *görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan*, yani bir faydanın elde edilmesinde yahut bir zararın giderilmesinde sana yardımcı olmaya gücü yetmeyen *putlara niçin tapıyorsun?"*

Âyete şu mana da verilmiştir: Hiçbir şeyi işitmeyen ve hiçbir şeyi görmeyen varlıklara mı tapıyorsun? Onlar bunları yapamayınca, az önce söylenen şeyleri yapamayacakları zaten bellidir.

Bak, Hz. İbrahim (aleyhisselâm), babasını hak dine davette ve kendisine öğütte nasıl en güzel usulü ve en sağlam yolu seçti. Ona güzel edep dairesinde ve ahlâk kuralları içinde en açık delilleri getirdi. Bunu, babası inat ve kibre düşüp doğru yoldan bütünüyle yüz çevirmesin diye yaptı. Bunun için, âlim olsun cahil olsun bütün akıl sahiplerinin, kendisine tâzimle ibadet etmek şöyle dursun, onu hafife aldığı ve kendisine güvenmekten kaçtığı bir puta, babasının ibadet etmesinin sebebini sordu. Halbuki ibadet sadece, her yönden zengin olan, hiç kimseye hiçbir şekilde muhtaç olmayan ve bütün nimetlerin sahibi bulunan bir zata layıktır; bu zat, her şeyi yaratan, rızıklandıran, hayat veren, öldüren, tekrar dirilten ve kullarına hesap sorup cezalarını veren Allah'tır.

Âyette şuna da dikkat çekilmiştir: Akıllı bir kimsenin, her yaptığı şeyi geçerli bir sebep ve doğru bir hedef için yapması gerekir.

Bir şey, hayat sahibi, iyiyi kötüden ayırma vasfına sahip, gören, işiten, fayda ve zarar vermeye gücü yeten, kula bir hayır ve şer ulaştırmaya imkânı olan biri olsa, fakat o, mümkün sınıfına giren yani var olmasıyla yok olması eşit bir varlık olsa, selim bir akıl, ona ibadet etmekten yine kaçınırdı. Velev ki o şey, (peygamber veya melek gibi) yaratılmış varlıkların en şereflisi, en kudretlisi olsun. Onlar için durum böyle olunca, bir ağaç veya taştan yapılmış, kendisinde hiçbir hayat emaresi bulunmayan putlara ibadet etmenin ne kadar akıl dışı olduğu ortadadır.[438]

438 İbn Acîbe (rahmetullahı aleyh), bu açıklamayı Ebüssuûd'un tefsirinden nakletmiştir; o da Beyzâvî'den almıştır. Biz manayı, Ebüssuûd'un tefsirine göre verdik (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/242; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/32).

Sonra o, babasını kendisine tâbi olmaya çağırdı; çünkü Hz. İbrahim, dosdoğru bir yolda idi. Bunun için daha önce geçtiği gibi davetine çok yumuşak ve kalbi çekecek bir üslupla başlayarak şöyle dedi:

"Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi."

Hz. İbrahim, babasının son derece cahil olduğunu söylemedi; aslında o, tam manasıyla bir cahildi. Kendisini de büyük bir ilim sahibi olarak tanıtmadı, halbuki o, ilmin zirvesindeydi. Tam tersine o, kendisiyle yola çıktığı yol arkadaşının halini en iyi bilen müşfik bir arkadaş sıfatıyla yumuşaklıkla onun gönlünü çekecek bir eda ile şöyle dedi:

"Öyle ise bana uy ki seni doğru yola ulaştırayım." Yani seni en yüce maksatlara ulaştıran, ayrıca helâk ve azaba götüren dalâletten kurtaran dosdoğru bir yola ileteyim.

Hz. İbrahim, sonra babasını putlara ibadetten menederek şöyle dedi: *"Babacığım! Şeytana kulluk etme!"* Şüphesiz senin putlara tapman, şeytan için yaptığın bir ibadettir; çünkü bu işi sana süslü gösteren ve seni ona teşvik eden odur.

Sonra ona bu işi yasaklamasının sebebini şöyle belirtti: *"Çünkü şeytan, Rahmân olan Allah'a âsi olmuştur."* Bu ifade, onu putlara ibadetten menetmesini gerektiren sebebi açıklamakta ve ayrıca ona, şeytanın, kendisine sayısız nimetler bahşeden Rabb'ine isyan etmiş biri olduğunu vurgulu bir şekilde ifade etmektedir. Allah o şeytandan intikam alacaktır; acaba ona ibadet edenin durumu nasıl olur?

Âyette, şeytanın diğer günahları içinde sadece secdeyi terkederek Allah'a isyan ettiğinin dile getirilmesi, onun bütün isyanların temeli olmasındandır. Yahut o, şeytanın Hz. Âdem'e ve zürriyetine düşmanlığının neticesidir. Hz. İbrahim'in, babasına bunu hatırlatması onun şeytanla dost olmaktan ve ona itaatten sakınmasını gerektirmektedir. Şeytanın Rahmân sıfatındaki Allah'a isyan ettiğinin belirtilmesi ise onun isyanının son derece çirkin olduğunu göstermek içindir.

Hz. İbrahim, babasını uyarmaya şöyle devam etti: *"Babacığım! Ben sana Rahmân'dan bir azabın dokunmasından ve senin şeytanla dost olmandan korkuyorum."* Bu onu, şeytana ibadet etmenin kötü âkıbetinden bir

sıkındırmadır. Bu âkıbet, onun şeytanla birlikte zillet ve kötü azap içinde olmasıdır.

"Rahmân'dan bir azabın ..." denmesi şunu gösteriyor: Puta tapmak öyle kötü bir iştir ki onu yapana azabın gelmesini Allah'ın Rahmân (çok acıyıp merhamet eden) sıfatı engellemez. *"Ey insan, seni Kerim (çok iyilik ve ihsan sahibi) Rabb'ine karşı ne aldattı?"* (İnfitâr 82/6) âyetinde de benzer bir mana vardır.

"Şeytanla dost olursun" şu manadadır: Onunla birlikte azapta beraber olduğun zaman, ebedî lânette de birlikte olursun.

Bunlar, Hz. Halil İbrahim'in [aleyhisselâm] babasına öğüdüdür. O bu öğüdü yaparken şu beş edebe dikkat etmiştir:

1. **Güzel hitap.** Hz. İbrahim babasına, "Babacığım" dedi, "Ey Âzer veya ey baba!" demedi.

2. **Akla hitap.** Hz. İbrahim babasına, *"Hiçbir şey işitmeyen, hiçbir şey duymayan ve sana bir fayda vermeyen şeylere niçin tapıyorsun?"* dedi; ona, "Kuru ağaçtan ve taştan yapılmış şeylere niçin tapıyorsun?" demedi.

3. **Gönle hitap.** Hz. İbrahim, *"Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi"* dedi; ona, "Sen bir cahilsin" demedi.

4. **Karşısındakine merhamet.** Hz. İbrahim babasına, *"Sana bir azabın dokunmasından korkuyorum"* dedi; kesin bir dille, "Sen azaba düşeceksin" demedi.

5. **Yumuşak ifade.** Hz. İbrahim babasına, *"Sana azabın dokunmasından korkuyorum"* dedi; azabın ona ulaşmasından ve başına inmesinden bahsetmedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

41-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, dostu Hz. İbrahim'de, risalet ile hulletin (resûllük ve özel dostluğun) yanında, sıddıklık ile nebîliği birleştirdi. Manevi terakkide önce sıddıklık elde edildiği için, onu önce zikretti.

Diğer kullar için sıddıkıyyet makamı, peygamberlikten sonra gelir. Nisâ sûresinin 69. âyetinin tefsirinde bu konuda açıklama geçti.

Sûfîlere göre sıddık, sadakati ve tasdiki çok ileri seviyede olan kimse demektir. O, Cenâb-ı Hakk'ın varlığını ve vaatlerini tasdik eder, öyle ki onlar devamlı gözünün önünde olur; onlara karşı hiçbir tereddüt ve itirazı olmaz. Onları tasdik edişi, herhangi bir mucize ve delile bağlı değildir; Hakk'ı delilsiz tasdik eder. Sonra, canını ve malını Mevlâ'sının rızası için feda eder; Hz. Halil İbrahim'in yaptığı gibi. O, Rabb'i için bedenini ateşe attı, yiyeceğini misafirlere yedirdi, oğlunu kurban etti.

Sıddıklığa bir örnek de Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] yaptığıdır. O da Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] mağarada canıyla destekledi, beş defa bütün malından sıyrılıp hepsini Allah yolunda verdi.

Sıddıklığa diğer bir örnek de İmam Gazâlî'nin yaptığıdır. O da Allah için nefsini haraplığa ve yokluğa attı. Bir şeyhe ulaşıp bağlanınca, Mevlâ'sının rızası için malından sıyrıldı, makamından ayrıldı. Bunun için Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] onun hakkında şöyle demiştir:

"Biz İmam Gazâlî'nin en büyük sıddıkıyyet makamında olduğuna kesin şahitlik ederiz." Şâzelî hazretlerinin, bir kimsenin sıddıkıyyet makamında olduğuna şahitlik etmesi, onun sıddıklardan olduğuna inanman için yeterlidir.

Şunlar sıddık olan kulun halidir: Sıddık olan kimse, ezelî kudretin ortaya koyduğu hârikulâde olayların hiçbirine şaşırıp hayrete düşmez. Hiçbir şeyi gözünde büyütüp garip ve tuhaf görmez. Bunun için Cenâb-ı Hak, Hz. Meryem'i sıddık vasfıyla tanıtırken; Hz. İbrahim'in hanımı Sâre'yi bu vasıfla anmamıştır. Sâre'ye, melekler tarafından bir çocuğu olacağı müjdelenince, buna şaşırarak dedi ki:

"Ben bir kocakarı, kocam da bir ihtiyar iken, çocuk mu doğuracağım? Gerçekten bu, şaşılacak bir şeydir!" (Hûd 11/72).

Aynı müjde Hz. Meryem'e verilince o, sadece bunun nasıl olacağını; nikâh yoluyla mı yoksa başka bir yolla mı olacağını sordu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyet-i kerimede, insanlara vaaz ve uyarıda yumuşak ve güzel bir üslup kullanmaya işaret vardır. Özellikle kendisine vaaz edilen kimse

anne baba gibi hatırı büyük kimse veya halkın ileri gelenlerinden biri ise onlara uyarı yapan kimsenin kendilerine yumuşaklıkla hitap etmesi ve ince bir yol izlemesi gerekir. Bunun için önce, Allah Teâlâ'nın onu içinde bulundurduğu makamı dile getirmeli, sonra bu makama uygun bir hitap tarzı ile kendisini uyarmalı ve onu, bulunduğu makamdan daha yükseğine teşvik etmelidir. Eğer uyarıda bulunan kimse, daha işin başında, karşısındaki kimsenin sahip olduğu makamı inkâr ederse o, kendisinden nefret eder, vaazına kulak vermez. Bu, tecrübe edilmiş bir durumdur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Babasının Hz. İbrahim'e Tepkisi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, babasının Hz. İbrahim'e verdiği cevaptan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ اَرَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَت۪ي يَٓا اِبْرٰه۪يمُۚ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَاَرْجُمَنَّكَ
وَاهْجُرْن۪ي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَۚ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّ۪يۜ اِنَّهُ كَانَ ب۪ي
حَفِيًّا ﴿٤٧﴾ وَاَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَاَدْعُوا رَبّ۪يۘ عَسٰٓى اَلَّٓا
اَكُونَ بِدُعَٓاءِ رَبّ۪ي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾

46. *Babası dedi ki: "Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer (beni tenkit etmekten) vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım! Şimdi uzun bir zaman benden uzak dur!"*

47. *İbrahim dedi ki: "Selâm sana. Rabbim'den senin için af dileyeceğim. Şüphesiz O, bana karşı çok lutufkârdır."*

48. *"Sizden ve Allah dışında taptığınız şeylerden uzaklaşıyor ve Rabbim'e yalvarıyorum. Rabbim'e yaptığım duamda (isteğimden) mahrum edilmeyeceğimi umuyorum."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Babası,* Hz. İbrahim'e cevabında *dedi ki: Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun?"* Yani sen onlardan yüz çevirip onları terk mi ediyorsun?

Babası şaşırma ifadesiyle birlikte, onun yüz çevirme işini inkâr etti. Sanki şunu demek istedi: Başkasını onlardan yüz çevirmeye sevketmek bir yana, akıllı bir kimsenin onlardan yüz çevirmesi akıl kârı değildir. Sonra onu şöyle tehdit etti:

"Eğer bu uyarılarından *vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım!* Yani vallahi eğer beni ilâhlarımdan vazgeçirme işine bir son vermezsen, seni taşla yahut dilimle kendimden uzaklaştırırım. *Şimdi* yanımdan git ve *uzun bir zaman* yahut ebediyen *benden uzak dur!"*

Hz. İbrahim babasına *dedi ki:* "Benden *selâm sana;* sana bir kötülüğüm dokunmaz." Bu, onu yüceltme selâmı değil, kendisinden ayrılma selâmıdır ve kötülük yapana iyilik ederek kendisiyle kavgayı bitirme usulüdür; hasımla barış antlaşmasıdır.

Hz. İbrahim şunu demek istedi: "Sana karşı eziyet verici bir şey söylemeyeceğim; *fakat Rabbim'den senin için af dileyeceğim;* O'ndan senin affedilmeni isteyeceğim." Hz. İbrahim, bu vaadini Şuarâ sûresindeki şu sözüyle yerine getirdi:

"Rabbim, babamı da bağışla; gerçekten o, yolunu şaşıranlardandır" (Şuarâ 26/86).

Yahut âyetin manası şudur: Rabbim'den sana tövbe nasip etmesini ve imana ulaştırmasını isteyeceğim.

Bir kâfirin kâfir olarak öleceği kesin belli olmadan önce, kendisine bu şekilde dua etmenin câiz olduğunda şüphe yoktur. Yasaklanmış olan, onun kâfir olarak öleceği vahiyle belli olduktan sonra, onun affını istemektir. Öldükten sonra kendisi için istiğfar etmeye gelince, bu akla göre imkânsız değildir, fakat nakle göre yasaklanmıştır. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], inkâr üzere ölenlere dua ve istiğfar yasağı gelmeden önce, amcası Ebû Tâlib hakkında,

"Yasaklanmadığı sürece senin için affedilmeni istemeye devam edeceğim" dedi. Sonra, Tevbe sûresinde geçtiği gibi, bunu yapması yasaklandı. Kâfir olarak öldüğü kesin olarak bilinen bir kimsenin affı için dua etmek Kur'an tarafından yasaklanmıştır. O zaman, Hz. İbrahim'in böyle bir vaatte bulunmasının bir karışıklığı yoktur. Onun, babası için, *"Senin için muhakkak af dileyeceğim"* (Mümtehine 60/4), *"Rabbim, babamı da bağışla; gerçekten o, yolunu şaşıranlardandır"* (Şuarâ 26/86) sözlerinin açıklaması budur. O bunları, babasının imanından ümit kesmeden önce söylemiştir. Şu âyet bunu gösteriyor:

"Onun (babasının) Allah düşmanı olduğu kesin belli olunca, ondan uzaklaştı" (Tevbe 9/114).

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O, bana karşı çok lutufkârdır."* Bana son derece iyilik ve ihsanda bulunandır. Bütün işlerimde bana acıyıp merhamet edendir. Gerçekten O benim, her yaptığım duayı kabu etti, öye ki ben hep duamın kabul edilmesine alıştım.

Bir diğer mana: O, beni çok iyi bilmektedir; kendisine dua edersem duamı kabul eder.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sizden* yani senden ve kavminden ayrılıyorum, ayrıca Allah'ın dışında taptığınız şeylerden *uzaklaşıyorum,* dinim adına hicret ediyorum; çünkü nasihatlerim size fayda vermedi."

"Ve ben Rabbim'e yalvarıyorum." Sadece O'na kulluk ediyorum.

Âyete şu mana da verilmiştir: Senin bağışlanman için Allah'a yalvarıyorum. Bu, Hz. İbrahim'in babasına dua etmesinin yasaklanmasından öncesine göre verilmiş bir manadır.

Bir diğer mana: Ben, bana bir evlat vermesi için Rabbim'e yalvarıyorum. Şu âyet onun duasını bildirmektedir:

"Rabbim, bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla!" (Saffât 37/100).

Âyet şöyle bitiyor. *"Rabbim'e yaptığım duamda* ve ibadetimde *mahrum edilmeyeceğimi,* eli boş çıkmayacağımı *umuyorum."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Ey kavmim, sizin putlarınıza yaptığınız ibadette sapkınlığa düşüp eli boş kaldığınız gibi, benim Rabbim'e yaptığım talepte eli boş kalmayacağımı umuyorum.

Bu âyette, onlara üstü kapalı tenkit vardır.

Hz. İbrahim'in, sözüne, "Umulur ki ümit ediyorum ki" manasına gelen bir kelimeyle başlaması, onun tevazu ve güzel edebini ortaya koymaktadır. Bu ifade ile şuna da dikkat çekilmiştir: Yapılan duaları kabul etmek, yüce Allah'ın lutfu ve ihsanı ile olmaktadır; yoksa o, bir gereklilik ve mecburiyetten değildir. Bir de itibar edilecek nokta, işin sonu ve saadetin elde edilmesidir. Bunlar da sadece her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah'ın bileceği gayb konularına girmektedir.

46-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bak, Âzer, ilâh diye taptığı putlardan yüz çevirdi diye, kendisine en yakın oğlunu nasıl terketti. O, bâtıl bir dava için böyle yaparsa, ey mümin, sen nasıl olur da senin Hak ilâhından yüz çeviren ve O'na ibadette başkasını ortak yahut O'nun peygamberini inkâr eden kimseyi terketmezsin! Sana düşen iş, yüce sevgilin adına gayrete gelerek seni Rabb'inden alıkoyan her şeyi terketmendir. Eğer bu âleme, gerçeği görmek için bakarsan, Hakk'ın dışında, gayrete gelinecek hiçbir şey bulamazsın; çünkü âlemde sadece Hak vardır. Hakikat gözüyle bakıldığında, O'nun dışındaki her şey bâtıldır.

Kim, Allah'tan başka her şeyden uzaklaşır ve tamamiyle Mevlâ'sına yönelirse hiçbir talebinde ve çalışmasında bedbaht olmaz, eli boş ortada kalmaz. Tam aksine Allah Teâlâ ona, zatının sırlarını öğretir, sıfatlarının nurlarını gösterir, sonuçta öyle bir marifete erer ki âlemde sadece tek ve bir olan, hiç kimseye muhtaç olmayıp her şeyin kendisine muhtaç olduğu Rabb'ini görür.

Allah İçin Hicretin Mükâfatı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Allah'tan yüz çevirenlerden ayrılıp tek başına dini yaşama gayretinin neticesinden bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَهَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا
جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾

49. ***İbrahim onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaşınca biz ona İshak'la Yakub'u ihsan ettik ve her birini peygamber yaptık.***

50. ***Onlara rahmetimizden ihsanda bulunduk ve kendilerine doğrulukla anıldıkları güzel bir nam bıraktık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İbrahim, onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaşınca biz ona İshak'la Yakub'u ihsan ettik ve her birini peygamber yaptık."*

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], kavmini terkederek Irak arazisindeki Kûsâ denen yerden çıktı, Şam'a hicret etti ve oraya yerleşti. Cenâb-ı Hak ona, câriyesi Hacer'den İsmail'i ihsan ettikten sonra kendisine, oğlu İshak ile torunu Yakub'u ihsan etti.

Hz. İsmail'in annesi Hacer, Hz. İbrahim'in birinci hanımı Sâre'ye hediye edilmiş, o da Hz. İbrahim'e hediye etmişti. Hacer'den İsmail doğdu. Sâre, onu kıskandı, çünkü o zamana kadar kendisinin hiç çocuğu olmamıştı. Bunun üzerine Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Hacer ile oğlu İsmail'i bulundukları yerden çıkararak Mekke'ye getirdi ve kalmaları için orada bıraktı. Bu olay, Mekke'nin kurulup mâmur edilmesine sebep oldu.

Daha sonra Sâre, İshak'a hamile kaldı. İshak'tan da Yakub meydana geldi. Cenâb-ı Hak, bu âyette Hz. İshak ile Hz. Yakub'u birlikte zikretti; çünkü onlar Hz. İbrahim'le aynı beldede bulunuyorlardı. Hz. İshak, Hz. İbrahim'le birlikte bulunuyor, onun işlerine yardımcı oluyordu. Bunun için onlar, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] için büyük nimet olmuşlardı.

Hz. İshak'la Hz. Yakub'un Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] onun putperest kavminin bulunduğu yeri terketmesinden sonra hibe edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, ona, ailesini ve akrabalarını terketmesine karşılık olarak verdiği nimetin büyüklüğünü açıklamak içindir. Gerçekten Hz. İshak ile Hz. Yakub'un nesillerinden nice peygamberler gelmiştir. İkisinin pek çok evlat ve torunu olmuştur. Onlardan her biri, şanları büyük kimselerdi ve aile olarak kalabalık idiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlardan her birini peygamber yaptık"* Yani Hz. İshak ile Hz. Yakub'u peygamber yaptık yahut onların soyundan peygamberler getirdik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara rahmetimizden ihsanda bulunduk."* Bu ihsan, peygamberliktir. Bunu, onları peygamber yaptığını bildirdikten sonra dile getirmesi, onun, ilâhî rahmet ve lutuftan olduğunu bildirmek içindir.

Onlara ihsan edilen rahmetin mal, evlatlar ve kendilerine verilen bolca rızık olduğu da söylenmiştir.

Bu rahmetin, kendilerine kitap indirilmesi olduğunu söyleyenler de olmuştur.

En doğrusu, bu rahmetin dinî ve dünyevî bütün hayırları içine aldığını söylemektir.

"Ve kendilerine doğrulukla anıldıkları güzel bir nam bıraktık." Onları bütün din ehli arasında yüce ve şanlı kimseler olarak anılan kimseler yaptık. Hak dinlere mensup herkes onları takip eder, kendilerini övgüyle anar ve onlarla iftihar eder. Bu durum, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] şu duasına karşılık olarak ihsan edilmiştir:

"Rabbim, beni, gelecek nesiller arasında doğrulukla anılan kimselerden yap!" (Şuarâ 26/84).

Onların anılmasının sıdk ve yücelikle birlikte dile getirilmesi, onların övülüp yüceltilmeye layık kimseler olduğunu ve övgülerinin asırlar boyunca, devletler ve milletler arasında devam edeceğini göstermek içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

49-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesine ulaşmak için insanlardan uzaklaşır ve sadece bütün mülkün sahibi Hak Teâlâ'ya yönelirse muhakkak onun üzerine kudsî ihsanlar, Hak tarafından ihsan edilen manevi sırlar ve ledünnî ilimler akar. Onlar, manen arınmış kalplerin tefekkürünün sonucudur.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kalbe, fikir meydanında dolaşacağı uzlet halinden daha çok fayda veren hiçbir şey yoktur."

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Meclislerin en şereflisi ve en yücesi, fikir yoluyla tevhid meydanında bulunmaktır."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Uzletin meyvesi, ilâhî ihsanları elde etmektir. Bunlar dört tane olup şunlardır: Kalpten perdenin açılması, ilâhî rahmetin inmesi, muhabbetin elde edilmesi ve dilin konuşmada sıdk halini (doğruluk ve istikameti) bulması. Bu konuda Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

'İbrahim onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaşınca biz ona İshak ve Yakub'u hibe ettik.'"

Hikmet sahibi biri demiştir ki: "Kim, insanlara karışırsa onları idare etmek durumunda kalır. Onları idare ile uğraşan kimse onları görür. Onları gören (ve kendilerine karışan) kimse, onların düştüğü hatalara düşer ve onların helâk olduğu gibi helâk olur."

Sûfîlerden biri demiştir ki: Abdallardan (seçkin velilerden) birine,

"Hakikate ulaşmanın yolu nedir?" diye sordum; hazret,

"İnsanlara bakma; insanlara bakmak bir zulmettir" dedi. Ben,

"Onlara bakmak ve içlerinde olmak zorundayım" dedim; hazret,

"Sözlerine kulak verme; çünkü onların sözü kalbe katılık verir" dedi. Ben,

"Bunu da yapmak zorundayım" dedim. Hazret,

"(Bir zaruretin yoksa) onlarla bir muamele içine girme; insanlarla iş yapmak ve içli dışlı olmak zarardır ve Hak'tan uzaklıktır" dedi. Ben,

"İnsanların arasında bulunuyorum; onlarla muamele yapmak ve içli dışlı olmak zorundayım" dedim; hazret,

"Onlarla sükûn ve huzur bulma; onlarla sükûn bulmak helâktir" dedi. Ben,

"Bu da olabiliyor!" dedim. O zaman hazret,

"Be adam, oyun eğlence ile meşgul olanlara bakıyorsun, cahillerin sözlerini dinliyorsun, Hak yolunda gevşek ve tembel kimselerle iş yapıyorsun, cahillerle huzur ve sükûn buluyorsun; kalbin Allah'tan başkasıyla beraberken bir de kalkmış ibadet ve taatten tat almak istiyorsun! Heyhât! O, bu şekilde olmaz!" dedi ve benden ayrılıp gitti.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Mücâhede ehli, kalplerini düşük ve kötü düşüncelerden korumak istediklerinde, dünyanın güzelliklerine bakmadılar. Bu, onlar için mücâhede ve riyâzet hallerinde en büyük asıldır (temel bir kaide ve vazgeçilmez bir düsturdur)."

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: "Bir mürid, insanların arasında bulamadığı manevi tadı, neşeyi ve kuvveti halvetinde (tek başına iken) bulmadıkça sadık bir mürid olamaz. Yine o, kalp huzurunu tek başına iken ve manevi neşesini halvetinde elde etmedikçe ve en güzel amelleri gizlilik içinde (insanların görmediği zamanda) yapmadıkça sadık bir mürid olamaz."[439]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: (Zaruret halleri hariç) insanlardan uzaklaşmak ve kaçmak, mürid için manevi terbiyenin başında şarttır. Hakk'ı müşahede halinde temkin sahibi olunca, kalbi bütün mülkün sahibi ve dostlarını çok seven yüce Mevlâ'sı ile huzur halini bulunca ve manevi tada ulaşınca, onun insanların içine karışıp tefekkürünü ilerletmesi gerekir. Çünkü o zaman insanlar onun marifetini artırır ve onlarla manevi hali gelişir. Bu durumdaki kul, insanları Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinden birer nur olarak görür ve kendilerinden istifade edilecek birer çiçek gibi onlardan faydalanır; böylece Hakk'ı müşahedenin manevi tadını tadar.

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman el-Meczûb demiştir ki: "İnsanlar, (değişik renk, nakış ve kokusuyla) birer çiçek bahçesi gibidir; ben

439 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/392 (İstanbul: Semerkand, 2003).

o bahçeye girip hepsinden istifade ettim. Onlar, bazıları için en büyük perdedir; fakat ârifler için Hakk'a giriş kapısıdır."

Şüşterî[440] kasidelerinin birinde demiştir ki: "Kalabalıklar, bizim mahallemize (marifet diyarına) vuslat vesilemizdir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ مُوسٰىۘ اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥١﴾
وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْاَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ
رَحْمَتِنَا اَخَاهُ هٰرُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾

51. *Kitapta Musa'yı da an. Gerçekten o ihlâs sahibi biriydi, nebî ve resûldü.*

52. *Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu, özel konuşma için huzurumuza yaklaştırdık.*

53. *Ona, rahmetimizden, kardeşi Harun'u bir peygamber olarak ihsan ettik.*

440 Şüşterî'nin asıl adı Ali b. Abdullah en-Nemîrî el-Mağribî el-Endelüsî'dir (v. 668/1269) Künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideler vardır. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 (Beyrut 1999); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kitapta Musa'yı da an."* Bu âyetlerde Hz. Musa [aleyhisselâm], Hz. İsmail'den [aleyhisselâm] önce söylendi. Bu, onun Hz. Yakub'dan ayrılmaması için yapıldı; çünkü Hz. Musa, Hz. Yakub'un neslindendir.

"Gerçekten o ihlâs sahibi, tevhid ehli biriydi; ibadetini şirk ve gösterişten uzak tutmuş, yüzünü Allah Teâlâ'ya yöneltmiş, O'ndan başkasından nefsini uzaklaştırıp kurtarmış biriydi."

Âyetteki "muhlis" kelimesi, "muhlas" şeklinde okununca manası, kurtarılan, temizlenen, arındırılan olur. Buna göre âyetin manası şudur: O, Allah Teâlâ'nın her türlü kusur ve kirden temizlediği biridir.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası şudur: O, her şeyini Allah için yapan biriydi; hiçbir şekilde başkasına yönelmedi, Allah yolunda hiçbir şeye ilgisiz kalmadı."[441]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, nebî ve resûldü."* Allah Teâlâ Hz. Musa'yı insanlara gönderdi, onlara Allah'tan gelen haberleri bildirdi. Bunun için âyette resûl ifadesini önce söyledi; esasen resûl, nebîden (mertebe olarak) daha has ve daha yüksektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik."*

Tûr, Mısır ile Medyen arasında bir dağdır. Mana şudur: Allah ona Tûr dağının sağından seslendi. Orası, Hz. Musa'nın sağ tarafına düşen bir yerdi; sesin geldiği ağaç, Hz. Musa'nın sağındaki dağın kenarında idi.

Âyette "sağ tarafı" anlamını verdiğimiz "eymen" kelimesine, "bereketli, mübarek" manası da verilmiştir. Buna göre mana, "Ona mübarek Tûr dağından seslendik" olur.

Cenâb-ı Hakk'ın ona seslenmesi, Hz. Musa'nın ilâhî kelâmı o cihetten işitmesidir.

---

441 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/101.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve onu, özel konuşma için huzurumuza yaklaştırdık."* Yani onu, bize özel münâcât etmesi ve vasıtasız olarak kendisiyle konuşmamız için kendimize yaklaştırdık. Buradaki yaklaştırma, mekân olarak değil, ona şeref verme ve ihsanda bulunma manasında bir yaklaştırmadır. Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın halini, bir sultanın, özel sohbeti ve muhabbeti için seçip kendisine yaklaştırdığı kimseye benzetmiştir.

Âyetteki, "özel konuşma veya münâcât" manasına gelen "neciyyen" kelimesinin, "ululuk ve yücelik" anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Buna göre mana şöyle olur: Biz onu, bir semadan diğerine yükselttik; öyle ki levh-i mahfûza yazı yazan kalemin sesini işitecek bir makama yükseldi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona rahmetimizden, kardeşi Harun'u bir peygamber olarak ihsan ettik."* Yani sırf rahmetimizden ve kendisine şefkatimizden dolayı bunu yaptık. Yahut rahmetimizin bir tecellisi olarak böyle yaptık; kardeşi Harun'u ona, bir destekçi ve yardımcı olarak ihsan ettik. Bu ihsan, onun şu duasına karşılık verildi:

"Rabbim, ailemden birini, kardeşim Harun'u benim için bir yardımcı yap" (Tâhâ 20/29-30).

Âyetin manası şudur: Hz. Musa'ya, Harun'un kendisini değil, onun yardım ve desteğini ihsan ettik; çünkü Hz. Harun, Hz. Musa'dan yaş olarak daha büyüktü, ondan önce mevcuttu. Hz. Harun'u ona bir peygamber olarak lutfettik; bir resûl olarak kendisine peygamberlikte ortaktı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

51-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, dostu Hz. İbrahim'i sıddık vasfıyla zikrettiği gibi, kendisiyle özel kelâm ettiği Hz. Musa'yı da ihlâs vasfıyla zikretti. Yüce Allah'ın özel dostluğu için bu iki vasıf şarttır. Bu özel dostluk, ister peygamberlik olsun ister velilik olsun farketmez. Hakkı şüphesiz bir şekilde tasdik etmeyen kimsenin manevi seyri olmaz; ihlâsı olmayan kimse de Hakk'a vâsıl olamaz.

İhlâsın hakikati, Cenâb-ı Hak ile muamelede insanları devreden çıkarmaktır. İhlâs üç derece olup bunlar, en düşük, orta ve en yüksek derecelerdir.

İhlâsın en düşük derecesi, kulun Allah Teâlâ'ya yaptığı ibadeti, rızkını genişletmek, malını ve bedenini korumak gibi dünyevî bir gaye için yapmasıdır. Bu, avam insanların ihlâsıdır. Ona ihlâs denmesinin tek sebebi, onların amellerinde herhangi bir yaratılmışı nazarı dikkate almamalarındandır.

İhlâsın orta derecesi, kulun Allah Teâlâ'ya yaptığı ibadeti, cennette hûri ve köşklere kavuşmak gibi ahirete ait bir gaye için yapmasıdır.

İhlâsın en yüksek derecesi ise kulun Allah Teâlâ'ya yaptığı ibadeti, kulluk görevlerini yerine getirmek ve Rabb'inin azametine karşı edebini korumak için yapmasıdır. O, cennete ve cehenneme bakmaz, dünya ve ahiret hesabı yoktur; bununla birlikte cennetin nimetlerini gözünde yüceltir; çünkü orası Cenâb-ı Hakk'ın cemalinin görüleceği bir mahaldir. Nitekim İbnü'l-Fârız[442] bu konuda der ki:

"Rabbim! Benim cennete olan şevkim oradaki nimetlere değildir; fakat ben seni görmek için onu istiyorum."

Kul, kâmil manada ihlâs makamını elde edince, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ve münâcât mahallinde ilâhî huzura yaklaştırılan ve özel münâcât için seçilen biri olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

442 İbnü'l-Fârız, Sultânü'l-âşıkîn olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. Tam adı, Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî'dir (v. 632/1235). Kahire'de vefat etmiştir. *Kasîde-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur. Her iki kaside üzerinde pek çok şerh yazılmıştır. Şiirleri, *Dîvânü İbni'l-Fârız* ismiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Şiirlerinde ilâhî aşk ve tasavvufî konuları işlemektedir (geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, 21/40-43).

Vaadine Sadık Kul: Hz. İsmail

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. İsmail'den [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ اِسْمٰعِيلَ اِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولاً
نَبِيًّا ۝٥٤ وَكَانَ يَأْمُرُ اَهْلَهُ بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا ۝٥٥

54. ***Kitapta İsmail'i de an. Gerçekten o, sözüne sadıktı, nebî ve resûldü.***

55. ***Ailesine namazı ve zekâtı emrediyordu. O, Rabb'i katında kendisinden razı olunan biriydi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kitapta İsmail'i de an."*

Hz. İsmail'den, babasından kardeşi İshak'tan ayrı müstakil olarak bahsedilmesi, ona son derece önem verildiğini göstermek içindir.

"Gerçekten o, sözüne sadıktı." Hz. İsmail'in sözüne sadık vasfıyla tanıtılması, onun bu özelliği ile şöhret bulduğu içindir.

Rivayet edildiğine göre Hz. İsmail [aleyhisselâm], bir adamla bir yerde buluşmak için anlaştı. Hz. İsmail konuşulan yere geldi, adamı bir gece bir gündüz bekledi. Onu üç gün beklediği de söylenmiştir. Diğer gün olunca, adam geldi; Hz. İsmail ona,

"Seni dünden beri bekliyorum!" dedi.[443]

Kelbî, Hz. İsmail'in, adamı bir sene beklediğini söylemiştir, fakat bu, doğru olmaktan çok uzak bir görüştür.

İbn Atıyye demiştir ki: "Bunun bir benzerini peygamber olarak gönderilmeden önce Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yapmıştır. Bunu

443 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/562; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/180.

Nakkâş nakletmiştir. Onu ayrıca Tirmizî ve diğer hadis âlimleri kitaplarında senedini vererek nakletmişlerdir. Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], bir alışverişten kalan parayı vermek için anlaştığı bir adamı, konuşulan yerde üç gün beklemiştir."[444]

Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. İsmail [aleyhisselâm], babasının kendisini kurban etmesine sabretmeye söz verdi; kendi yerine fidye olarak koç gönderilene kadar bu vaadine sabretti. İnsanın vaadine sadık olması, anlaşmasını koruyacağını gösterir."[445]

İbn Atıyye demiştir ki: "Hz. İsmail [aleyhisselâm], kendisinin kurban edilmesine karşı sabretmeye söz verdi ve sözünde durdu. Babasına, *'Beni –inşallah- sabredenlerden bulacaksın'* dedi (Sâffât 37/102)."[446]

Bu açıklama, kurban edilen oğlun Hz. İsmail olduğu görüşüne göredir. Meselenin incelemesi ileride gelecektir inşallah.

Âyetin devamı şöyledir: *"O, resûl ve nebî idi."* Allah Teâlâ Hz. İsmail'i Cürhüm kabilesine ve onlara tâbi olanlara bir peygamber olarak gönderdi; onlara vahiyle gelen gayb haberlerini bildirdi. İsmail'in çocukları onun dini üzere idi. Nihayet onu Amr b. Lühey el-Huzâî değiştirdi; Mekke'ye putları soktu. Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], temiz şeriatı ile putçuluğu temizleyene kadar, Mekke'de putlara tapmaya devam ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. İsmail *ailesine namazı ve zekâtı emrediyordu."* En mühim olanla meşgul olduğunu göstermek için, aile önce zikredildi. Bu onun, kemale erdirmek için önce nefsine ve kendisine en yakın olanlara yönelmesidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Önce, yakın akrabalarını uyar" (Şuarâ 26/214).

"Âilene namazı emret" (Tâhâ 20/132).

---

444 Hadis için bk. Ebû Davud, Edeb, 82; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/59 (Beyrut, ts.); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 460 (Beyrut 1993); Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 4413.

445 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/102.

446 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/21.

"Ey iman edenler, kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun!" (Tahrîm 66/6).

Hz. İsmail, önce ailesini kemale erdirerek diğer insanları kemale erdirmeyi hedefe aldı; çünkü onlar, kendilerine tâbi olunacak örnek kimselerdir.

Bazıları da, "Aileden kasıt, ümmetidir" demiştir; çünkü peygamberler [aleyhisselâm] ümmetlerinin babalarıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, Rabb'i katında kendisinden razı olunan biriydi."* Çünkü Hz. İsmail [aleyhisselâm], bu sayılan yüksek vasıflarla birlikte daha pek çok övülecek vasfa sahipti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

54-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. İsmail'i [aleyhisselâm], üç vasıfla tanıttı ki kendisi onlarla Rabb'i katında razı olunan biri oldu. Kim bu vasıfara sahip olursa ilâhî huzura yaklaştırılır ve kendisinden razı olunur. Bu vasıflar şunlardır:

1. Verdiği sözü yerine getirmek.

2. Doğru konuşmak. Çünkü ahdine vefa gösteren kimse için doğru konuşmak, kendisinin ayrılmaz bir özelliği olur.

3. İnsanlara hayrı emretmek.

Verdiği sözü yerine getirmek, salih kulların huyudur. Allah Teâlâ, verdiği sözü yerine getirenleri övmekte, ona teşvik etmekte ve böyle olmayı emretmektedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Onlar, sözleştikleri zaman sözlerinin gereğini yerine getirenlerdir" (Bakara 2/177).

"Sözleştiğiniz zaman, Allah'ın sözünü yerine yetirin" (Nahl 16/91).

Buna göre, verdiği sözün aksine hareket etmek münafıklık alametidir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Münafığın alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler. Söz verince yerine getirmez. Kendisine bir şey emanet edilince hainlik yapar."[447]

İnsana vaadinin aksini yapmak sadece şu durumda zarar verir: O, bir şeyi yapmaya söz verirken niyeti onu yerine getirmemek olunca yahut bu konuda gevşek davranınca zarar görür. Fakat niyeti, verdiği sözü yerine getirmek iken, elinde olmayan bir durumla karşılaşmışsa sözünü yerine getirememek ona bir zarar vermez. Özellikle bu kimse, manevi hal içine girmiş fenâ makamında biri ise hepten mâzurdur. Çünkü bu durumdaki kimselerin, bir konuda akid yapmak ve bozmak konusunda kendilerine hükmedecek halleri yoktur. Onlar içinde bulundukları hale mağlup olup ilâhî tecelli onları neye sevkediyorsa onu yaparlar. Onların ipi (kontrolü) başkasının elindedir. Onlar her saat, Allah'ın kendilerine ne yapacağını bekler. Bu gibi kimselerin, yaptıklarında bir ölçüleri bulunmaz. Onlar, tasarruflarında hacir altında olan, bütün işlerini başkasının kontrolünde yapan çocuklar gibidir. Bunu için ârifler demiştir ki:

"Sûfiler, Hak Teâlâ'nın terbiyesindeki çocuklardır."

Öyle ise Allah'ın veli kullarının bu tür bir şey yaptığını gördüğünde, hemen onları tenkite gitme; onları mâzur göreceğin en güzel çıkış yolları ara (dinen verilen ruhsatları bul). Sana söylediğim bu şeyler, bir tecrübeye ve müşahedeye dayanmaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İdris'in Yüce Bir Makama Yükseltilmesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. İdris'ten [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾

56. ***Kitapta İdris'i de an. Şüphesiz o, peygamber olan bir sıddıktı.***

57. ***Biz onu yüce bir makama yükselttik.***

---

447 Buhârî, İmân, 24; Müslim, İmân, 107; Tirmizî, İmân, 30; Ahmed, *Müsned*, 2/200.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kitapta İdris'i de an."* Hz. İdris [aleyhisselâm], Şîs'in torunu ve Hz. Nuh'un babasının dedesidir. Hz. Nuh'un babası Lâmek, onun babası Metûşlah, onun babası ise Ühnûh yani Hz. İdris'tir [aleyhisselâm].

Hz. İdris [aleyhisselâm], kendisine indirilen vahiy üzerinde çokça ders yaptığı ve Allah Teâlâ'yı çokça zikrettiği için kendisine, çok ders yapan manasında "İdris" denmiştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. İdris [aleyhisselâm] terzi idi. Diktiği elbiseye iğneyi her sokuşunda Allah Teâlâ'yı zikrederdi.

Bir rivayete göre Hz. İdris'e şeytan geldi ve onu bir fıstık ile fitneye düşürmek istedi. Bunun için kendisine,

"Rabb'inin, dünyayı bu fıstığın içine sokmaya gücü yeter mi?" diye sordu. Hz. İdris [aleyhisselâm],

"Rabbim dünyayı şu iğnenin deliğinden geçirmeye de güç sahibidir" dedi ve iğneyi onun gözüne dürttü." Bunu Senûsî nakletmiştir.

İbn Vehb[448] demiştir ki: "Hz. İdris, kavmini 'lâ ilâhe illallah' demeye çağırdı; onlar bundan kaçındılar, bunun üzerine helâk oldular."[449]

Ebû Zer'den [radıyallahu anh] rivayet edilen bir hadise göre Hz. İdris [aleyhisselâm] bir resûldü.[450]

Tarihçilerin, Hz. Nuh için "ilk resûl" demeleri, onun, Hûd ve Salih gibi kendi kavmine özel olarak gönderilmesindendir. Hz. Âdem ile Şîs de aynı şekildedir. Allah Teâlâ Hz. Âdem'i, kendilerine imanı ve ilâhî hükümleri öğretmesi için evlatlarına gönderdi. Onlar, kâfir değildi. Bu konuda ona Şîs halef oldu, aynı görevi o devam ettirdi.

448 İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihrî el-Mısrî (v. 197/813), İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden fakih ve muhaddis bir zattır. Çeşitli eserleri yanında *Tefsîrü'l-Kur'ân* isimli bir eseri de vardır (geniş bilgi için bk. Saffet Köse, "İbn Vehb", *DİA*, 20/441-442).

449 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 7/2412; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/517.

450 Hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 5/265-266; Hâkim, *Müstedrek*, 2/262. Hadiste, Hz. İdris'in [aleyhisselâm] ismi verilerek, resûl olduğu söylenmiyor, ancak verilen resûl sayısı içine o da girmiş oluyor (Mütercim).

Hâşiyetü'l-Fâsî sahibi Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Bana göre en doğru olanı, Hz. Nuh'un ülü'l-azm sınıfına giren peygamberler arasında ilk resûl olduğudur, yoksa mutlak manada bütün peygamberler arasında ilk resûl değildir."

İbn Atıyye demiştir ki: "En meşhur görüşe göre Hz. İdris [aleyhisselâm], resûl olarak gönderilmemişti, sadece nebî sıfatında gönderilmiş bir peygamberdi."[451] İbn Battâl da itiraz ve tenkitlerden kurtulmak için bu görüşe varmıştır; fakat zikrettiğimiz gibi bu, reddedilecek bir görüştür.

Meşhur olan görüşe göre Hz. İdris [aleyhisselâm], kendi kavmine gönderilmiş bir resûldü.

Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ Hz. İdris'e [aleyhisselâm] otuz sahife indirmiştir. Yine ilk olarak kalem ile yazı yazan Hz. İdris'tir [aleyhisselâm]. İlk olarak astronomi ve hesapla uğraşan ve elbise diken de odur.[452]

Allah Teâlâ, onun vasfı hakkında şöyle buyurdu: *"Şüphesiz o, peygamber olan bir sıddıktı."* Her peygamber sıddıktır, fakat her sıddık peygamber değildir; bunun için âyette "sıddıktan" sonra nebî sıfatı getirilerek, Hz. İdris'in [aleyhisselâm] peygamber olan bir sıddık olduğu belirtildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onu yüce bir makama yükselttik."* Bu yüce makam, peygamberlik şerefi ve Allah Teâlâ katındaki yakınlıktır. Onun, dünyada güzel bir ad ile anılarak elde edilen yüce bir rütbe olduğu da söylenmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında şöyle buyurmuştur:

"Biz senin zikrini (adını ve şanını) yüceltmedik mi?" (İnşirâh 94/4).

Hz. İdris'in [aleyhisselâm] yükseltildiği makamın cennet olduğu da söylenmiştir. Onun dördüncü kat semada olduğu da söylenmiştir ki en doğru olanı budur.[453]

---

451 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/21.

452 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/181; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/154 (Beyrut 2007).

453 Mi'rac hadisinde Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. İdris'i [aleyhisselâm] dördüncü kat semada görmüştür (bk. Müslim, İmân, 249; Ebû Avâne, *Müsned*, 1/125/126; Ahmed, *Müsned*, 3/149; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/564-565).

Hz. İdris'in [aleyhisselâm] yüce makama yükseltilmesinin sebebi: Bu konuda Kâ'b el-Ahbâr ve diğerlerinden şu olay rivayet edilmiştir:

Hz. İdris [aleyhisselâm], sıcak bir günde bir işi için yürüyordu. Kendisine güneşin harareti dokunup ciddi olarak etkiledi. Bunun üzerine,

"Yâ Rabbi, ben bir gün güneş sığacında yürüdüm böyle etkilendim; her gün güneşi (dünya hesabına göre) 500 senelik yolda taşıyan meleğin durumu nasıl olur? Allahım, onun bu yükünü hafiflet ve ondan güneşin hararetini kaldır!" diye dua etti. Güneşi taşıyan melek ertesi gün, güneşin hafiflediğini ve hararetinin alındığını gördü, fakat bunun sebebini bilmedi. Cenâb-ı Hakk'a yönelerek,

"Yâ Rabbi, beni güneşi taşımakla görevlendirdin, şimdi ona ne yaptın?" diye sordu. Hak Teâlâ da,

"Kulum İdris, benden senin için güneşin ağırlığını ve hararetini hafifletmemi istedi, ben de duasını kabul ettim" buyurdu. Bunu üzerine melek,

"Beni onunla dost yap" dedi, Allah Teâlâ da ona Hz. İdris'le dostluk kurması için izin verdi. Melek Hz. İdris'e geldi, onu kanadı üzerinde göğe çıkardı.[454]

Rivayet edildiğine göre Hz. İdris [aleyhisselâm] gökte vefat etti, bir saat sonra ruhu iade edildi; o şu anda dördüncü kat semada hayattadır. Bunlar rivayet edilmiş kıssalardır. Onların doğruluğunu en iyi Allah Teâlâ bilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

56-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun makam ve şanının yükselmesi, iç âleminin (gönlünün) temizliği ve sonsuz ikram sahibi Mevlâ'ya yönelmesi derecesinde olur. Kulun Allah'a yönelmesi derecesinde yücelik ve vuslat olur. Bu konuda şöyle denmiştir:

454 Rivayetin sonunda kısmen tasarrufta bulunduk. Verilen rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/182; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/42-43; Ebüssuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, 4/236.

"Allah için çektiğin çile ve yorgunluk ölçüsünde yücelik elde edersin. Kim yüce şeylere ulaşmak isterse (Allah için) geceleri uykusuz kalır. Sen hem izzet istiyorsun hem de bütün gece uyuyorsun (bu şekilde izzeti elde edemezsin). İnci elde etmek isteyen kimse denize dalar."

Âriflerden biri şöyle demiştir: "Kim Allah'a üns yaygısı üzerinde (sevgi ve muhabbetle) kulluk yaparsa Cenâb-ı Hak onu muhakkak kudsî huzuruna yükseltir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Özel İhsanlara Mazhar Olan Peygamberler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, bütün peygamberleri topluca methederek şöyle buyurdu:

أُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّنَ مِنْ ذُرِّيَّةِ اٰدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا
مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْرَٓائ۪لَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَاۜ اِذَا تُتْلٰى
عَلَيْهِمْ اٰيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ۩

58. ***İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerdir. Onların bir kısmı Âdem'in soyundandır. Bir kısmı, Nuh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdandır. Bir kısmı İbrahim ve İsrail'in (Yakub'un) soyundandır. Bir kısmı da kendilerini hidayete ulaştırdığımız ve özel olarak seçtiğimiz kimselerdendir. Onlar, kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İşte bu şerefli sûrede* bahsedilenler, *Allah'ın kendilerine* dünyevî ve uhrevî çeşitli *nimetler verdiği peygamberlerdir."*

"Onların bir kısmı Âdem'in soyundandır." Hz. İdris ve Hz. Nuh gibi.

"Bir kısmı, Nuh ile birlikte gemide taşıdıklarımızdandır." Hz. İbrahim gibi. Hz. İbrahim, Hz. Nuh'un oğlu Sâm'ın zürriyetindendir.

"Bir kısmı İbrahim'in soyundan olanlardır." Hz. İsmail, İshak ve Yakub gibi.

"Bir kısmı İsrail'in yani Yakub'un *soyundandır."* Onlar Hz. Musa, Harun, Zekeriyya, Yahya ve İsa'dır [aleyhisselâm].

Bu âyette, kız çocuklarının da zürriyetten olduğuna dair bir delil vardır.

"Bir kısmı da kendilerini hidayete ulaştırdığımız ve özel olarak seçtiğimiz kimselerdendir." Yani bunların dışındakiler de kendilerini doğru yola ulaştırdığımız ve peygamberlik için seçtiğimiz kimselerdir.

"Onlar, kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı." Bu âyet, onların yüce rütbelere, nesep olarak yüksek bir tabakaya, nefsanî kemale ve Allah Teâlâ'ya özel yakınlığa sahip olmakla birlikte, O'na karşı ne derece huşû ve korku sahibi olduklarını ortaya koymaktadır.

Âyetin manası şudur: Onlara Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman secdeye kapanıp ağlarlardı. Bu durum, ya âyetler onlara indiği zaman veya âyetleri başkasından dinlediklerinde olurdu. Bunu şu hadisten anlıyoruz:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Abdullah b. Mesud'dan [radıyallahu anh], kendisine Kur'an okumasını istedi. İbn Mesud,

"Kur'an size inmişken, onu size ben mi okuyayım?" deyince. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onu başkasından dinlemeyi severim" buyurdu. İbn Mesud, Nisâ sûresini okumaya başladı. Nihayet, *"Her ümmetten bir şahit getirdiğimizde, seni de onlara bir şahit olarak getirdiğimizde halleri nice olur?"* (Nisâ 4/41) âyetine gelince, Allah Resûlü ağladı.[455]

455 Buhârî, Tefsiru Sûre (4) 9; Müslim, Müsâfirîn, 248; Ebû Davud, İlim, 13.

Bu konuda diğer peygamberler de Allah Resûlü gibiydi; kendilerine Rahmân olan Allah'ın âyetleri okunduğunda secdeye kapanıp ağlıyorlardı.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kur'an'ı okuyun ve ağlayın; eğer ağlayamazsanız ağlar gibi bir vaziyete bürünün!"[456]

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh] Meryem sûresini okudu ve kalkıp secde etti. Peşinden, kendi nefsini kınayarak,

"Bu secde, peki ağlama nerede?" dedi.[457]

Âlimlerden biri demiştir ki: "Secde âyetini okuyup da secde eden kimse, tesbihleri okuduktan sonra, okuduğu secdenin anlamına uygun olarak dua etmesi gerekir. Mesela bu âyeti okuyan kimse, secdesinde şu manadaki duayı okur:

"Allahım, beni, kendilerine nimetler ihsan edilen, hidayete ulaştırılan, senin âyetlerin okunduğunda sana secde eden ve ağlayan kimselerden yap."

İsrâ sûresi 109. âyeti okuyunca, secdede tesbihleri söyledikten sonra şu manadaki duayı okur:

"Allahım, beni, zatına boyun eğenlerden, seni tesbih ederek hamdedenlerden yap. Senin emrine karşı kibirlenip karşı gelenlerden olmaktan sana sığınırım."

Diğer secde âyetlerinde de bu şekilde yapar.[458]

Bir haberde rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] secdede şu manadaki duayı okumuştur:

"Yüzüm, kendisini yaratan, ona şekil veren, onda göz ve kulak açan Rabb'ine secde etti. Her şey O'nun kuvvet ve kudretiyle olur. Allahım, bu sec-

456 İbn Mâce, İkame, 176; Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, nr. 1235.

457 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 7/2412; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/525.

458 Bu duaları bilmeyenlerin, tilâvet secdesi yaparken, secdede üç defa, "Sübhâne rabbiye'l-a'lâ" tesbihini söylemesi ve secdeden kalkınca, "Semi'nâ ve eta'nâ gufrâneke rabbenâ ve ileyke'l-masîr" demesi yeterlidir (Mütercim).

de sebebiyle bana bir sevap yaz; benden bir günahı sil. Onu benim için senin katında saklanan bir azık yap. Kulun Davud'dan kabul ettiğin gibi, bu secdeyi (ve duayı) benden kabul et."[459]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

58. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kendilerine nimetler ihsan ettiği bu yüce zatları, sevgililerinin kelamını işittiklerinde, O'na boyun eğen ve kalpleri incelen kimseler oldukları için övdü. Bu, ilâhî sevginin ilk derecesidir. Bunun bir üst derecesi, yakın bir mekândan sevgilinin kelâmını işittiğinde sevinmektir. Bu sevincin bir üst derecesi ise kendisiyle konuştuğu sevgiliyi müşahede etmektir. O noktada, ağlama kesilir; çünkü bu makamın sahibi, marifet cennetine girmiştir; cennette ağlama yoktur.

Bir de şu var: Manevi halin başında kalp yumuşak, taze ve yaşlıdır; üzerine gelen manevi vâridat ve hallerden hemen etkilenir. Bu hal devam ettiğinde kalp sertleşir ve kuvvetlenir; kendisine gelen ilâhî vâridatlar onda herhangi bir tesir icra etmez. Bu manada Hz. Bekir [radıyallahu anh], Kur'an okunurken ağlayan bir topluluğu görünce demiştir ki:

"Önceleri biz de böyle idik (kalbimiz hemen etkilenecek halde idi); sonra kalplerimiz güçlenip katılaştı (İlâhî vâridatları alıp hazmedecek hale geldi)." O, kalbinin temkin halini (manevi halde karar kılıp sabit olmasını) "katılaşmak" şeklinde ifade etti. Bunu tevazusundan ve asıl halini gizlemek için yaptı.

Allah Teâlâ âyette, bu yüce zatları ağlama sıfatlarıyla övdü, çünkü o, diğer üst makamlara yükselme sebebidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Namazı Zayi Edip Şehvetlerine Tâbi Olanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yukarıda anlatılan zatların tam tersi vasıflara sahip olanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

---

459 Duanın ilk kısmı için bk. Müslim, Müsâfirîn, 201; İbn Mâce, İkame, 70.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ
يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ
وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا ﴿٦٠﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّت۪ي وَعَدَ الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ
اِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾ لَا يَسْمَعُونَ ف۪يهَا لَغْوًا اِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ ف۪يهَا
بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّت۪ي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾

59. ***Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki bunlar namazı zayi ettiler, nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden büyük bir azabı boylayacaklar.***

60. ***Sadece tövbe yapıp iman eden ve salih amel işleyen kimseler bunun dışındadır. Onlar, cennete girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır.***

61. ***O cennet, Rahmân'ın, kullarına gıyaben vaat ettiği adn cennetleridir. Şüphesiz O'nun vaadi mutlaka gerçekleşir.***

62. ***Orada hiçbir boş söz işitmezler, sadece selâm işitirler. Onlar için orada sabah akşam rızıkları vardır.***

63. ***İşte bu, kullarımızdan takva sahibi kimseleri vâris yapacağımız cennettir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki ..."* Yani bu büyük zatların peşinden kötü bir nesil geldi. *"Onlar, namazı zayi ettiler."* Onu hepten terkettiler veya onu kılma konusunda gevşek davranıp vaktin sonuna ertelediler. *"Nefislerinin arzularına uydular."* İçki içmek, baba bir anne ayrı kız kardeşle evlenmeyi helâl görmek, çeşitli isyanlara dalmak gibi çirkin işler yaptılar.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar, yüksek şaşaalı binalar yaptılar, üzerine konan eğerleri altın ve gümüşle süslenmiş atlara bindiler, gösterişli lüks elbiseler giydiler."[460]

Mücâhid[461] demiştir ki: "Bu durum kıyamet yaklaşıp ümmet-i Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] salihleri gidince olacaktır. O zaman azgın insanlar sokak ve çarşılarda hayvanlar gibi birbirinin üzerine çullanıp açıktan zina ederler."[462]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu yüzden büyük bir azabı boylayacaklar;* çok kötü durumla karşılaşacaklar." Âyetin metninde geçen "gay" kelimesine "azap" manası verdik. Araplar, her kötü ve şerli şeye "gay" derler; her hayırlı ve doğru işe de "reşâd" derler.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Gay, cehennemde bir vadinin adıdır; cehennemin diğer vadileri onun hararetinin şiddetinden Allah'a sığınır. Allah orayı devamlı zina eden, sürekli içki içen, gösteriş yapan, haksız yere anne babasına isyan eden, yalan şahitlik yapan kimselerle kocasına (zina yoluyla) başka bir erkekten çocuk getiren kadınlar için hazırladı."[463]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sadece tövbe edip iman eden ve salih amel işleyen kimseler bunun dışındadır."* Bu ifade, âyetin kâfirler hakkında olduğunu gösteriyor.

"Onlar, yani tövbe edip iman eden ve salih amel işleyenler, Allah'ın kesin vaadi gereği *cennete gireceklerdir."* Yahut Allah onları cennete sokacaktır.

"Ve onlar hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır." Amellerine verilecek karşılıkta hiçbir noksanlaştırma yapılmayacaktır. Bu ifadeyle şuna dikkat çekilmiştir: Onlar, Rab'lerine karşı muamelelerinde samimi olup

---

460 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/184.

461 Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

462 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 15/570; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/184; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/526.

463 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/184.

ilâhî emre uygun hareket ettiklerinde, onların önceki inkâr halleri kendilerine bir zarar vermez ve sevaplarında bir noksanlaştırma yapmaz.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"O cennet, Rahmân'ın, kullarına gıyaben vaat ettiği adn cennetleridir."* Adn, "içinde ikamet edilen yer" demektir. Oraya girenler, ebediyen kaldıkları için bu isim verilmiştir. Orası, onlar için tamamen gaybdır; kendileri orayı hiç görmemişler, oraya sadece kendilerine verilen habere göre iman etmişlerdir.

Yahut o cennet, şu anda kendilerinden uzakta bir yerdedir; önlerinde hazır değildir.

"Rahmân'ın vaadi" ifadesi, O'nun vaadinin muhakkak yerine geleceğini ve Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğinin kemal noktasında olduğunu ifade etmek içindir.

"Şüphesiz O'nun vaadi mutlaka gerçekleşir." O kime neyi vaat etmişse o mutlaka yerine gelir. Vaat de yerine gelir, kendisine vaat edilen kimse de vaat edilene ulaşır. Kısaca yüce Allah, neyi vaat etmişse onu mutlaka yapar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Orada hiçbir boş söz işitmezler, sadece selâm işitirler."* Yani cennetlikler orada fuzûlî, boş, faydasız hiçbir söz işitmezler. Burada şuna da dikkat çekilmektedir: Kulun bu dünyada da mümkün olduğu kadar boş sözlerden sakınması gereklidir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kendisini ilgilendirmeyen şeylerden uzak durması, kişinin iyi bir müslüman olduğunun alametidir."[464]

Bu hadis, söz ve diğer bütün işleri içine almaktadır.

Onlar, orada boş söz işitmezler, fakat meleklerin selâmını veya kendilerinin birbirine verdiği selâm sözünü işitirler.

"Onlar için orada sabah akşam rızıkları vardır." Onlara, dünyada sabah akşam yedikleri gibi, cennette rızıkları gelir; çünkü cennette gündüz ve gece yoktur; ebedî olarak ışık ve nur vardır.

---

464 Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiten, 12; Ahmed, *Müsned*, 1/201.

Müfessir Kurtubî demiştir ki: "Onların gecesi, üzerlerine perdelerinin çekilip kapılarının kapatılmasıdır; gündüzleri ise perdelerinin kaldırılıp kapılarının açılmasıdır."[465]

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, cennetliklerin hali, darbımesel yoluyla dünyadaki zenginlerin bilinen haline benzetilmiştir. Kasıt şudur: Cennete giren kimseler, her vakit, bolluk içinde zengin kimselerdir."

Zuhruf sûresinin 71. âyetinin tefsirinde, cennetliklerin nasıl rızıklandıkları gelecek.

Allah Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "*İşte bu* cennet, *kullarımızdan* Allah'a itaat edip O'na isyandan sakınan *takva sahiplerini vâris yapacağımız cennettir.*" Yani takvaları sebebiyle onları orada ebedî olarak tutup kendilerine cennet nimetleriyle keyfettiririz. Bir kimse, kendisine kalan miras malından sürekli istifade ettiği gibi onlar da cennetten öyle istifade ederler.

Vâris olmak, bir şeyi mülküne geçirmenin ve hak sahibi olmanın en kuvvetli yolu olduğu için, âyette bu ifade kullanılmıştır. Çünkü veraset yoluyla elde edilen bir malın peşinden onu feshedecek bir durum olmadığı gibi, geri dönmek ve iptal etmek gibi bir şey de söz konusu değildir.

Şöyle denmiştir: Cennetlikler, cehenneme girenlerin, eğer iman ve itaat etselerdi sahip olacakları meskenlere vâris olurlar. Cennetliklerin şerefini artırmak için bu meskenler onlara ikram edilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

59-63. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki ..." âyeti hakkında deriz ki: Bu âyet, geçmiş baba ve dedeleri salihlerden iken, onların yolundan yüz çeviren, dinî hükümleri çiğneyen, zayıf müslümanlara karşı kibreden, nefsanî hazlarına ve şehvetlerine tâbi olan ve bununla birlikte büyük işlerin peşine düşen kimselere de hitap etmektedir; âyetin hük-

465 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/51.

mü onlar için de geçerlidir. Eğer o kimseler, bu saydıklarımızın yanında bir de geçmişleri ile övünür, mal ve makamlarıyla insanlara karşı böbürlenirlerse daha fazla sapkınlık ve azap içine düşmüş olurlar. Şu söz onların haline uygundur:

"Onlarla iyilik üzere anlaşma yapsan veya onlar sana bir vaatte bulunsalar, ona ihanet ederler; üstelik bunu yeminden sonra yaparlar. Onların tek yaptığı iş, geçmiş dedeleri ile övünmektir. O dedeler ne güzel insanlardı, fakat onların peşinden gelenler ne kötü haldeler!"

Ancak, bu haline tövbe eden ve geçmiş büyüklerinin sahip olduğu faydalı ilme, salih amele, iyi-kötü herkese karşı tevazu ile muamele ahlâkına dönerlerse, nimet veya marifet cennetlerinde onlarla birlikte olurlar. O cennetler ki Allah Teâlâ onları, seçtiği kullarına gıyaben vaat etti. Sonra, bu gayb halinde olan şeyler onlar için müşahede ettikleri duruma geldi.

Şüphesiz, Cenâb-ı Hakk'ın vaadi yerine gelir. Onlar o marifet cennetinde hiç boş söz işitmezler; çünkü ilâhî huzur boş şeylerden uzak ve temizdir. Onlar, içleri her türlü sevimsiz şeylerden tertemiz olduğu için sadece selâm işitirler. Onlar için orada, her an ve zamanda ilim, sır ve ihsanlardan oluşan manevi rızıkları vardır.

Bu marifet cennetine sadece, Allah'tan başka her şeyden sakınan ve bütün varlığı ile Mevlâ'sına bağlanan kimseler vâris olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Melekler Sadece İlâhî İzinle İner

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir ara vahyin gelişi gecikti. Cibrîl [aleyhisselâm] daha sonra geldiğinde, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine,

"Ey Cibrîl, bizi daha fazla ziyaret etmene (daha sık gelmene) mani olan nedir?" diye sordu. O zaman bu âyet indi.[466]

---

466 Buhârî, Tefsîru Sûre (19) 2, Tevhid, 28; Tirmizî, Tefsîru Sûre (19) 4; Ahmed, *Müsned*, 1/321; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/579; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/529.

وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَۚ لَهُ مَا بَيْنَ اَيْدٖينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذٰلِكَۚ
وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّاۚ ﴿٦٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ
وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهٖۜ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّاࣖ ﴿٦٥﴾

64. Biz sadece Rabb'inin emri ile ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir. Rabb'in (seni) unutmuş değildir.

65. ***O, göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki şeylerin Rabb'idir. Öyle ise O'na kulluk et ve O'na ibadetinde sabırlı ol. Hiç O'nun adını taşıyan başka birini biliyor musun?***

Âyetin, önceki âyetlerle bağlantısı: En iyisini Allah Teâlâ bilir. bu âyetin, daha önceki âyetlerle bağlantısı şudur: Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde peygamberlerin kıssalarından ve onlardan sonra meydana gelen şeylerden bahsetti . Cibrîl [aleyhisselâm], onlara vahiy getiren melektir. Bu âyette, onun inişinin kendi irade ve tercihi ile olmadığı belirtildi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Cibrîl'in [aleyhisselâm] sözünü naklederek buyurdu ki: "Ey Muhammed, *biz ancak Rabb'inin emri ile ineriz."*

Âyetin iniş sebebi şudur: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve ruh hakkında soru sorulunca, o anda nasıl cevap vereceğini bilemedi ve bu konuda kendisine bir vahyin geleceğini umuyordu. Kırk gün vahiy gelmedi. İkrime ve Mücâhid, on iki veya on beş gece vahiy gelmediğini söylemişlerdir. Bu durum Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] çok ağır geldi ve kendisi zor durumda kaldı. Daha sonra Cibrîl [aleyhisselâm] gelince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ona,

"Ey Cibrîl, seni çok özledim!" dedi. Cibrîl de,

"Ben seni görmeyi daha çok istiyorum, fakat ben görevli bir memurum; gönderilince inerim, gönderilmeyince yerimde dururum" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti ve Duhâ sûresini indirdi.[467]

Bazıları demiştir ki: "Bu âyet, cennetliklerin cennete girdiklerinde neşe ve sevinçle birbirlerine söyledikleri sözü nakletmektedir." Yani onlar şöyle der: "Biz bu cennetlere sadece Allah Teâlâ'nın emri ve lutfu ile geldik. O, geçmişte, gelecekte ve şimdiki zamanda bütün işlerin sahibidir. Bizler her ne buldu isek sadece O'nun lutfu ve ihsanı ile bulduk."[468]

Bu manaya göre, âyetin öncesiyle münasebetinde bir kapalılık yoktur.

Cibrîl [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir."* Yani bizim içinde bulunduğumuz bütün mekân ve zamanlar O'na aittir. Biz, bir mekândan diğerine sadece O'nun emri ve dilemesi ile intikal ederiz. Hangi zamanda ineceksek sadece O'nun emri ve dilemesi ile ineriz.

Mukâtil[469] âyete şu manayı vermiştir: "Önümüzde olan dünya işleri, arkamızda bulunan ahiret işleri ve iki nefha arasındaki şeyler sana aittir. Bu iki nefha arasındaki müddet kırk senedir."[470]

Âyete şu mana da verilmiştir: Ölümden sonra önümüze çıkacak şeyler, bizi yaratmadan önceki mevcut şeyler ve ikisi arasında hayatımız müddetince yaşadığımız şeylerin ilmi sana aittir. Hepsini sen bilirsin.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'in seni unutmuş değildir."* Rabb'in seni terketmiş ve işini ihmal etmiş değildir. Yahut Rabb'in seni unutup da sana vahyetmeyi unutmuş değildir. Yüce Allah için bu imkânsız bir şeydir.

---

467 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 7/ 2414 (Riyad 1997); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/184; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/530.

468 Bu açıklama için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/185; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/36; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/250.

469 Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbau't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazarıdır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

470 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/185.

Âyet şunu demek istiyor: Cibrîl'in sana gelmeyişi, başka bir şeyden değil, sadece büyük bir hikmetten dolayı, ona inme emrinin verilmeyişindendir. Yoksa kâfirlerin zannettiği gibi Cenâb-ı Hakk'ın seni ihmal ve terkettiği için onu göndermeyişinden değildir.

Âyette, *"Senin Rabb'in"* şeklinde "rab" kelimesinin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] izafe edilmesi, ona şeref bahşetmek içindir. Onda ayrıca bu işte gizli olmayan hükmün sebebi de bildirilmektedir (O da bu işlerin tek sahibi olan yüce Mevlâ'nın irade ve hükmüdür).

Devamındaki âyette şöyle buyrulmaktadır: *"O, göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki şeylerin Rabb'idir."* Bu âyet, Allah Teâlâ'nın unutmasının imkânsız olduğunu açıklamaktadır. Göklerin, yerin ve içindekilerin bütün mülkü elinde olan bir zatın gaflete düşmesi ve unutması nasıl düşünülebilir?

Âyet şöyle devam ediyor: *"Öyle ise O'na kulluk et ve O'na ibadetinde sabırlı ol."* Âyetin manası, sonrasını öncesine bağlayarak oluşmaktadır. Buna göre âyete şu manalar verilmiştir:

O, göklerin, yerin ve içindekilerin Rabb'i olduğu için kendisine kulluk yap.

O, seni terketmediği için kendisine kulluk yap.

O, iyi amel işleyenlerin amellerini unutmadığı için kendisine kulluk yap.

Birinci tefsire göre âyetin manası şudur: Yüce Rabb'ini, rubûbiyyete ait zikredilen kâmil sıfatların sahibi olarak tanıyınca, O'na kulluk et.

Yahut yüce Rabb'ini seni veya amel edenlerin amellerini unutmayan biri olarak tanıyarak, O'na kulluk et. Bütün gücünle O'na ibadete yönel ve ibadetin meşakkatine sabret. Vahyin gecikmesinden ve kâfirlerin seninle alay etmesinden üzülme. Şüphesiz, O seni özel gözetimi altında tutmakta, ayrıca sana dünyada ve ahirette lutufta bulunmaktadır.

"Hiç O'na benzeyen ve kendisine denk olan *birini biliyor musun?"*

Âyete şu mana da verilmiştir: Hiç yüce Allah'tan başka bu ismi alan birini biliyor musun?

İsim verme, birbirine benzeyen iki şey arasında eşitliği gerektirmektedir. Halbuki mevcut ve mevhum (hayal edilecek) varlıklar içinde O'nun bir benzeri yoktur. Müşrikler bile, kibir ve azgınlıkta son noktaya ulaşmışken, putlarına asla "Allah" ism-i şerifini vermemişlerdir. Bu ismi vermeye hiç kimse cesaret edememiştir. Eğer biri cesaret etseydi helâk olurdu.

Rivayet edildiğine göre zalimlerden biri, oğluna bu ismi vermeyi istemiş, içinde bulunduğu belde ile birlikte yerin dibine geçmiştir. Bu olayı Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi't-Tezkîr*[471] adlı eserinde zikretmiştir.

64-65. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Cebrâil'in [aleyhisselâm], *"Biz sadece Rabbimiz'in emriyle ineriz"* sözü, ona has bir durum değildir; herkesin hareketi ve durması, sadece Allah'ın ilmi, kudreti ve dilemesiyle olmaktadır. Allah'ın kullarından herhangi birinden bir söz, iş, hareket ve sükûnet olarak ne meydana gelirse, onun nasıl olacağı daha önce ilâhî ilimde ve takdirde bellidir. Bir yere intikal veya bir yerde konaklamak ancak önceden belirlenen takdire ve o anda kula verilen hareket kabiliyetine göre gerçekleşir. Senin alıp verdiğin her nefeste, Allah'ın hükmünü uyguladığı bir kaderi vardır.

Bu konuda bir şair demiştir ki: "Bizim için yazılan adımları attık (işleri yaptık). Kime bir adım atması (bir işi yapması) takdir edilmişse o adımı atar, o işi yapar. Kime hangi yerde ölmesi takdir edilmişse onun dışındaki bir yerde ölmez."

Bu durumda insanın rahatı, içinde bulunduğu vakitte gereken ve kendisinden istenen şeyi yapmasıdır. Her vakit, Allah Teâlâ'nın kendisine ne yaptığına (nasıl tecelli ettiğine) bakmalıdır. Bunu yaparsa rahat eder, yorgunluktan kurtulur ve edepli bir kul olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

471 Eser, esmâ-i hüsnânın şerhi olup basılmıştır (Beyrut 1999).

Ahiret Hayatı ve İnsanların Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenleri reddetti. Daha önce de şirke itikad edenleri reddetmişti. Araplar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ederek ve Allah'a şirk koşarak kâfir olmuşlardır. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَيَقُولُ الْاِنْسَانُ ءَاِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ اُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ اَوَلَا يَذْكُرُ
الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْـًٔا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ
وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ
كُلِّ شِيعَةٍ اَيُّهُمْ اَشَدُّ عَلَى الرَّحْمٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ اَعْلَمُ بِالَّذِينَ
هُمْ اَوْلٰى بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾ وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا
مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

66. ***İnsan der ki: "Öldüğüm zaman (kabrimden yeniden) diri olarak çıkarılacağım öyle mi?"***

67. ***İnsan, kendisi daha önce hiçbir şey değilken bizim onu yarattığımızı düşünmez mi?***

68. ***Rabb'ine andolsun ki onları şeytanlarıyla birlikte mahşerde toplayacağız. Sonra onları diz üstü çökmüş vaziyette cehennemin çevresinde hazır bulunduracağız.***

69. ***Sonra, her milletten, Rahmân'a en çok âsi olanlar hangileri ise onları çekip çıkarırız.***

70. ***Sonra, oraya girmeye en layık olanları elbette en iyi biz biliriz.***

71. ***İçinizden, oraya (cehenneme) uğramayacak hiç kimse yoktur. Bu, Rabb'in için kesin hükme bağlanmış bir iştir.***

72. Sonra biz, takva sahiplerini kurtarırız; zalimleri ise orada diz üstü çökmüş halde bırakırız.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsan der ki ..."* Burada kastedilen, insan cinsi olup kasıt kâfirlerdir. Sözün bütün insanlara ait gösterilmesi, onun, hepsi tarafından söylenmiş olmasa da insanların arasında söylenmiş olmasındandır. Bunun misali konuşulan dilde de mevcuttur. Şöyle ki, "Falan kabile filanı öldürdü" denir, halbuki öldüren onların içinde tek kişidir.

Müşrikler içinden bu sözü söyleyenin Übey b. Halef olduğu söylenmiştir. O, eline çürümüş bir kemik aldı, onu elinde ufalayarak, "Muhammed, biz ölüp şu kemik gibi çürüdükten sonra tekrar dirileceğimizi iddia ediyor" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi.[472]

O insan öldükten sonra dirilmeyi inkâr ederek ve gerçekleşmesini çok uzak görerek der ki: *"Ben öldükten sonra,* yeniden tekrar diriltilecek ve (kabrimden) *diri olarak çıkacağım öyle mi?"*

Allah Teâlâ cevap olarak buyurdu ki: *"İnsan, kendisi daha önce hiçbir şey değilken bizim onu yarattığımızı düşünmez mi?*

Âyette, "O düşünmez mi?" yerine, *"İnsan düşünmez mi?"* buyrularak, "insan" lafzının açıkça söylenmesi, ona gerekli olan şeyi daha açık belirtmek ve insan olmanın, bu kâinatta cereyan eden şeyleri tefekkür etmeyi gerektirdiğini bildirmektir. İnsan, tefekkür etmeyi terkettiğinde, hayvanların derecesine düşer. Şu insan, aslının ne olduğunu hiç düşünmez mi? Biz onu, daha önce, yani şu andaki canlılığından önce kendisi hiçbir şey değilken yarattık. O zaman insan hiçbir şey değildi. O halde iken biz kendisini bu şekilde yarattık. Bundan sonra, bizim onun bütün bedenini dağılmış parçalarını bir araya getirerek yeniden yaratmamız daha kolaydır. Çünkü bir şeyi yeniden ortaya koymak, ilk olarak meydana getirmekten daha kolaydır.

---

472 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 11/54.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Rabb'ine andolsun ki onları mahşerde toplayacağız."* Yani onları yerden (kabirlerinden) yeniden dirilttikten sonra, mahşere sevkederek hepsini bir araya getireceğiz.

Allah Teâlâ'nın bu olayı, "Senin Rabb'ine" diyerek ve rabliğine yemin ederek ifade etmesi, bu işin kesin gerçekleşeceğini göstermek, onun sebebini bildirmek, şanının büyüklüğünü ortaya koymak ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] derecesini yüceltmek içindir. Ayrıca bu âyette, öldükten sonra dirilmeyi en kuvvetli ve açık delille ortaya koyma vardır. Sanki o, öyle açık bir iştir ki açıklamaya ihtiyaç yoktur. Açıklama ihtiyacı olan durum sadece, tekrar dirildikten sonra ahiretin korkunç halleridir. Yüce Allah âyette, sadece, *"Rabb'ine andolsun ki onları mahşerde toplayacağız"* buyurdu; haşrin nasıl olacağını açıklamadı, onun gerçekleşmesi kesin olduğu için bu kadarıyla yetindi.

"Onları, mahşere kendilerini azdıran *şeytanlarıyla birlikte toplayacağız."*

Şöyle denilmiştir: Kâfirler, kendilerini azdıran şeytanlarıyla birlikte mahşere getirilir, onların her biri, şeytanı ile birlikte bir zincire bağlı olarak mahşer yerine gelir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra onları,* başlarına gelen korkunç halden dolayı *diz üstü çökmüş vaziyette cehennemin çevresinde hazır bulunduracağız."*

Gördüğün gibi âyet-i kerimenin kâfirler hakkında olduğu açıktır. Onlar, hesap için toplanılan yerden cehennemin kenarına sevkedilip diz üstü bırakılan kimselerdir. Onları alçaltmak için böyle yapılmıştır. Yahut onlar, başlarına gelen korkunun şiddetinden dizleri üstü çöküp kalırlar, ayağa kalkmaya güçleri yetmez. *"O gün her ümmeti diz üstü çökmüş vaziyette görürsün"* (Câsiye 45/28) âyetine gelince bu, sevap veya azaba ulaşmadan mahşer yerinde toplanmış bütün insanların haliyle ilgilidir. Mahşerde hesap yerinde toplananlar, diz üstü çökerler. Nitekim karşılıklı konuşma ve davalaşma meclislerinde genelde oturma şekli böyledir.[473]

---

473 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/37; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/252.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hesap yerindeki bu oturuş şekli herhalde ince bir hesaba tâbi tutulanlar içindir. Hesabı kolay olanlara gelince, hadis-i şerifte belirtildiği gibi, Cenâb-ı Hak onları özel koruması altına alır; onlara dünyada yaptıkları günahları itiraf ettirir ve sonra onların kusurlarını örtüp insanlardan gizler.[474]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra, her milletten, Rahmân'a en çok âsi olanlar hangileri ise onları çekip çıkarırız."* Yani hangi dine mensup olursa olsun, her milletten en isyankâr ve en azgın olarları ayırıp cehenneme atarız.

İbn Abbas [radıyallahu anh] âyete şu manayı veriştir: "Onların günaha karşı en cüretli olanlarını ayırıp cehenneme atarız."

Mücâhid demiştir ki: "Onların en günahkârlarını ve en yalancılarını ayırıp cehenneme atarız."

Mukâtil demiştir ki: "Onların inkârda en önde gidenlerini yahut en fazla kibirlenenlerini ayırıp cehenneme atarız."

Kelbî demiştir ki: "Onların inkârda başlarını çekenleri ve reislerini ayırıp cehenneme atarız."[475]

Yani onlar, inkâr ve isyan konusunda en ileri gidenlerden başlayarak azaba atılır; sonra günah işlemede onları takip edenler atılır.

Âyette, en ileri gidenlerin ateşe atılacağının söylenmesinde, Allah Teâlâ'nın, kâfirlerin dışında, bazı günahkâr müminleri affedeceğine işaret vardır. Bu söylediğimiz, âyetin mümin-kâfir bütün insanları içerdiği şeklindeki yoruma göredir; fakat âyetin sadece kâfirlere ait olduğunu söylediğimizde, "en ileride" manası, inkârda en ileride olanlar demektir. O zaman, önce en azgın kâfirler azaba atılır, sonra diğerleri atılır (Yahut herkes, inkâr derecesine göre cehennemin değişik tabakalarına atılır; en şiddetli azaba, inkârda en ileride olanlar çarptırılır).

Cenâb-ı Hak, bir sonraki âyette şöyle buyurdu: *"Sonra, oraya girmeye en layık olanları elbette en iyi biz biliriz."*

---

474 Hadis için bk. Buhârî, Tevhid, 36; Müslim, Tevbe, 52; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

475 Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/186.

Yani cehenneme girmeye kimin en layık olduğunu ve orayı kimin hak ettiğini elbette en iyi biz biliriz. Onlar, azgınlıkta en ileride olanlardan seçilip ayrılanlardır. Yahut onların reisleridir, Çünkü onlar, kendileri sapkınlık içinde olup ayrıca başkalarını da saptırdıkları için azapları kat kat olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur."* Âyetteki hitap, kâfirlere ait olabileceği gibi, bütün insanlara da olabilir. Hitabın bütün insanlara yapıldığını söylediğimizde mana şöyle olur:

"Ey insanlar, sizden cehenneme uğramayacak, yani ona ulaşmayacak ve onun önünde bulunmayacak hiç kimse yoktur."

Müminler oraya girdiklerinde cehennem sönmüş halde olur; kâfirler girince alevleri tutuşur.

Câbir b. Abdullah'tan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyet sorulunca şöyle buyurmuştur:

"Cennetlikler cennete girince, birbirlerine,

'Rabbimiz bizlerin cehenneme uğrayacağını vaat etmedi mi?' diye sorarlar; onlara şöyle denir:

'Sizler cehenneme o sönük halde iken uğrayıp geçtiniz.'"[476]

"Onlar, cehennemden uzaklaştırılmış kimselerdir" (Enbiyâ 21/101) âyetine gelince, buradaki uzaklaştırılmaktan kasıt, azabından uzaklaştırılmaktır.

Şöyle denmiştir: Oraya uğramaktan kasıt, üzerine kurulan sırattan geçmektir.[477]

Abdullah b. Mesud'dan [radıyallahu anh] gelen bir rivayette o, *"Sizden her biriniz oraya mutlaka uğrar"* âyetinde geçen uğranacak yerin, cehennem değil, kıyamet olduğunu söylemiştir.

Buna göre düşünülünce, *"O müminler, cehennemin hışırtısını işitmezler"* (Enbiyâ 21/102) âyetiyle bir çelişme söz konusu olmaz. Yine hesapsız

476 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/592; Vâhidî, *el-Vasît*, 3/191.

477 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/38; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/253.

cennete girenler hakkında gelen hadisle de bir çelişki bulunmaz. Cehenneme girmek bir yana, sırattan hızla geçenlerden bahseden hadislerle de bir çelişki ortaya çıkmaz.

Sadece, âyette "uğrama" manası verdiğimiz "el-vürûd" kelimesine değişik anlamlar verilmiştir.

Bazıları onun "girmek" manasında olduğunu söylemiştir. Müminler de cehenneme girerler fakat cehennem onlara serin ve selâmet olur.

Ona, yukarıda verdiğimiz manayı verenler de olmuştur.

Bu kelimenin, girmek ve geçmek değil, uzaktan görmek anlamına geldiğini söyleyenler de vardır.[478]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Herkes ateşe (cehenneme) girer, fakat her insan ondan, yaptığı kötülükler ve hatalar derecesinde zarar görür, hararetini hisseder. Günahlara en fazla dalan kimselerin cehennemdeki alev ve ateşi o derece şiddetli olur. Sadece günahlardan temiz ve uzak olan kimselere gelince, onlar oraya girerler, ancak hararetini hissetmezler. Bir haberde geçtiği gibi, müminler cehennemin üzerinden geçerken orası sütün üzerinde oluşan beyaz tepecik gibi bir tepe olur. Onu geçtiklerinde, 'Bize cehennemden geçeceğimiz vaat edilmişti; ne oldu, geçmedik mi?' diye sorarlar. Onlara, 'Geçtiniz fakat hararetini hissetmediniz' denir."[479]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu, Rabb'in için kesin hükme bağlanmış bir iştir."* Yani onların oraya uğraması, Cenâb-ı Hakk'ın yapmayı zatına gerekli yaptığı ve gerçekleşmesine kesin hükmettiği bir iştir.

Allah Teâlâ'nın bunu yapmaya yemin ettiği de söylenmiştir. Şu hadis de buna şahittir:

"Üç çocuğu ölen (ve buna isyan etmeden sabreden) bir mümin cehenneme girmez, sadece Allah'ın yaptığı yeminin yerine gelmesi için oraya girer (hararetini hissetmeden çıkar)."[480]

---

478 bk. Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 2/335 (Beyrut 1996).

479 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/107.

480 Hadis için bk. Buhârî, Cenâiz, 6; Müslim, Birr, 150; Tirmizî, Cenâiz, 64; İbn Mâce, Cenâiz, 57; Ahmed, *Müsned*, 2/240.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra biz, takva sahiplerini,* inkâr ve isyandan sakınanları, ateşi onlara serin ve güvenli yaparak *kurtarırız."* Bu, "cehenneme uğramaya", "oraya girmek" manası verilmesine göredir.

Câbir [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Cehenneme uğramak, oraya girmektir. İyi-kötü herkes oraya girer, sadece ateş, müminlere serin ve selâmet olur; aynen Hz. İbrahim'e olduğu gibi. Hatta onların serinliğinden ateş (söneceğim ve kâfirlerden intikam alamayacağım korkusuyla) feryat eder."[481]

Eğer cehenneme uğramayı, oradan geçmek şeklinde açıklarsak, o zaman takva sahiplerinin ondan kurtulması, onun üzerinden içine düşmeden güvenle, hiçbir zarar görmeden geçmeleridir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimleri ise orada diz üstü çökmüş halde bırakırız."* Orada dizleri üzerinde çöküp kalırlar.

İbn Zeyd demiştir ki: "Âyette bahsedilen diz üstü çöküş, oturuşların en kötüsüdür. Bir kimse, başına bir sıkıntı ve bela gelince (genelde) diz üstü çöker kalır."[482]

66-72. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, ahiretin yücelik, ikram ve şerefini istiyorsa oraya olan iman ve yakînini artırsın, öyle ki ahiret gözünün önünde duruyor gibi bir hale gelsin. Bu hali elde eden kimse, Allah'a şerefli bir kul olarak gelir.

Kim, ahiretin korkunç hallerinden güvende olmak istiyorsa günah kirlerinden ve dünyanın boş meşguliyetlerinden kurtulsun, Allah'a taate ve Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] itaate sarılsın.

Kim, sırattan süratle geçmeyi istiyorsa bugün dünyada sırat-ı müstakîmde gidenlere uysun. Kul, sırat-ı müstakîmde doğru gittiği öl-

481 Hadis için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/188; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/335; Ahmed, *Müsned*, 3/329; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 370.

482 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/607.

çüde, ayakları sıratta sabit kalır; ondan kaydığı ölçüde sıratta ayakları kayar.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâ*'da, ölçü ve tartıda adaletten söz ettikten sonra demiştir ki: "Her mükellef müslüman işlerinde, sözlerinde ve kalbinde oluşan düşüncelerde ölçü sahibi olmalıdır, ölçüye göre davranmalıdır. Adaletten ayrılıp istikametten uzaklaşırsa vay onun haline! Bu iş çok zor ve güç olmasaydı, Allah Teâlâ,

'Sizden oraya (cehenneme) uğramayacak kimse yoktur' (Meryem 19/71) buyurmazdı.

Günahlardan özel olarak korunmayan hiçbir kul, istikametten sapmaktan uzak kalamaz. Ancak istikametten sapma dereceleri arasında büyük fark vardır. Bu farka göre, kulun cehennemde kalış ve oradan kurtuluş süresi farklı olur. Öyle ki bazıları, Cenâb-ı Hakk'ın, *"herkes oraya muhakkak uğrayacak"* hükmünün yerine gelmesi süresince cehennemde kalır. Bazıları bin, bazıları ise binlerce sene orada kalır. Allah Teâlâ'dan bizleri, istikamete ve adalete yaklaştırmasını dileriz.

Gerçekten, hiçbir tarafa meyletmeden sırat-ı müstakîm üzere dosdoğru gitmek, öyle kolay elde edilecek ve hemen ele geçecek bir şey değildir. Şüphesiz o, kıldan ince ve kılıçtan keskin bir yoldur. Eğer böyle olmasaydı, istikamet sahibi kimse, kıyamette cehennemin üzerine uzatılmış olan kıldan ince ve kılıçtan keskin sırattan geçmeye güç yetiremezdi. Kul, doğru yoldaki istikameti ölçüsünde, kıyamet gününde sırattan geçişi rahat ve kolay olur."

Hakîm et-Tirmizî[483] [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Veliler ve sıddıklar, cehennemi hiç farketmeden geçerler. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

---

483 Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan et-Tirmizî (v. 320/932), velilik ve tasavvuf alanındaki eserleriyle tanınan veli, muhaddis, kelâmcı, hikmet sahibi bir zattır. Dinin hikmet yönünü geniş ölçüde araştırdığı ve bu alanda eserler yazdığı için "Hakîm" diye anılmıştır. Onun, *Hatmü'l-Evliyâ, İlelü'ş-Şeria, Nevâdirü'l-Usûl, Beyânü'l-Fark beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Fuâd ve'l-Lüb, Hakîkatü'l-Âdemiyyîn, el-Menhiyyât, İlmü'l-Evliyâ* adlı eserleri meşhurdur. Başka eserleri de vardır. Geniş bilgi için bk. Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, 8/439-442; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, 2/245-246; Abdülfettâh Abdullah Bereke, "Hakîm et-Tirmizî", *DİA*, 15/196-199.

'Kendileri için tarafımızdan güzel âkıbet takdir edilen kimselere gelince onlar, cehennemden uzak tutulurlar' (Enbiyâ 21/101). Bu kimseler ateşten uzak tutulur; çünkü onları nur taşır ve her yandan sarar. Onlar bu halde ateşin içinden geçerler. Oradan çıktıktan sonra birbirlerine,

'Allah bizim cehenneme uğrayacağımızı vaat etmemiş miydi?' diye sorarlar. Onlara, daha önce geçtiği gibi şöyle denir:

'Sizler oradan geçtiniz, ancak farketmediniz.'

Hakîm et-Tirmizî sonra şöyle demiştir: "Cehennemin onların serinliğinden feryat etmesine gelince, bunun sebebi şudur: İlâhî rahmet soğuktur; Rabb'in gazabını söndürür. Onlar bu rahmet ile nura ulaşırlar. Bu nur, onların kalplerinde ve göğüslerinde parlar. O zaman nur onların kalplerinde olur, ilâhî rahmet ise üzerlerinde bulunup kendilerini gölgelendirir. Bu halleriyle onlar ateşe girdikleri anda, serinliklerinden ateş söner. O zaman cehennem feryat eder; çünkü o, kâfir ve günahkârlardan intikam almak için yaratılmıştır. Cehennem, intikam gücünün zayıflamasından korkarak feryat eder. Bunun için, cehennemin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

'Ey mümin, üzerimden çabuk geç; nurun ateşimi söndürecek!'"[484]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın cemali (ve cemal tecellileri) onları sarınca, ateşte bulunmanın bir önemi yoktur; bu durumda orası da cennetliklere hoş gelen bir yer olur. Biri bu manada şöyle demiştir:

'Selma (sevgili) bir vadiye inince, oranın suyu tatlanır ve selsebil olup akar. Oranın ırmağı, herkesin başında toplanacağı su kaynağı olur.'"[485]

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh], demiştir ki: "Nefse yakın olup hevâya tâbi olma bulunmasaydı kimse ateşe girmezdi. Nefis, kendine uyanların hepsini ölümle birlikte ateşe sevketti. Buna göre kim dünyada nefsinin

484 Hadis için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 9/343; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/190; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/258; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 5/194; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/360.

485 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/468.

çirkin işlerinden en fazla uzak durursa ahirette ateşten en süratli kurtulacak olan o olur. Bakınız Allah Teâlâ ne buyurdu:

'Sonra biz, takva sahiplerini (inkâr ve isyandan şiddetle sakınanları) ateşten kurtarırız'" (Meryem 19/72).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Daha önce geçmişti, hesaba çekilmeyecek olan mukarrebîn makamındaki veliler, sıratı kolayca geçerler ve cehennemi hiç hissetmezler. Onlar sıratı kuş gibi yahut yıldırım hızıyla geçen kimselerdir. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle, varlıkların en hayırlısı, nebisi ve habibi Efendimiz Muhammed'in hürmetine, bizleri de onlardan yapsın. Âmin ...

Cehenneme Düşenlerin Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, cehenneme düşenlerin ve orada diz üstü çöküp kalanların hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا اَيُّ
الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَاَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ
اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِءْيًا ﴿٧٤﴾

73. ***Kendilerine apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman inkâr edenler, iman edenlere, "İki topluluktan*** *(mümin ve kâfirlerden)* ***hangisi mevki bakımında daha üstün, meclis ve topluluk bakımından daha güzeldir?" dediler.***

74. ***Halbuki biz, onlardan önce, mal ve görünüş bakımından daha güzel olan nice nesilleri helâk ettik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kâfirlere,* perişan hallerini ve kötü âkıbetlerini bildiren, müminler içinse güzel âkıbeti haber veren, lafzı, i'câzı veya manası *apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman inkâr edenler, iman edenlere dediler ki: İki topluluktan,* mümin ve kâfirlerden *hangisi mevki bakımında daha üstün, meclis ve topluluk bakımından daha güzeldir?"*

Onlar bu sözü, kendilerine okunan âyetleri inkâr için söylediler.

Yahut bu sözü, inkâr ve azgınlıkta ısrar eden kâfirler söylediler. Onlar, Nadr b. Hâris ile ona tâbi olanlardır.

Onlar sanki şöyle dediler: "Sizler mi bizler mi, hangimiz, makam ve itibar olarak daha hayırlıyız? Ve yine hangimiz meclis ve topluluk olarak daha güzeliz?"

Yahut hangimiz mekânı yani yeri ve evi daha iyi ve meclisi daha güzel?

Rivayet edildiğine göre kâfirler, saçlarını tarayıp yağlarlar, güzel ve lüks elbiselerle süslenirler, sonra fakir müslümanlara böyle söylerlerdi. Bununla kendilerinin hal olarak onlardan daha hayırlı ve söz olarak daha güzel olduklarını, bunun inkârı mümkün olmayan bir gerçek olduğunu söylemek isterlerdi. Sahip oldukları bu halin, Allah Teâlâ katındaki şereflerinden ve yakınlıklarından ileri geldiğini, müminlerin içinde bulunduğu zorluk, fakirlik ve kötü halin ise Allah katındaki nasiplerinin azlığından ileri geldiğini söylemeye çalışırlardı.

Kâfirlerin yapmış olduğu bu boş kıyas ve dile getirdikleri sakat görüşleri, sadece onların cahil oluşlarından ve dünya hayatının görünen kısmından başka bir şey bilmediklerinden kaynaklanıyor. Bilgileri ancak buna yetiyor.

Cenâb-ı Hak onlara şu âyetiyle cevap verdi: *"Halbuki biz, onlardan önce, mal,* meta ve *görünüş bakımından daha güzel olan nice nesilleri helâk ettik."*

Yani biz, onlardan önce, azgınlıkta ileri gitmiş Âd, Semûd ve benzerleri gibi kendisiyle övündükleri dünya malı konusunda onlardan daha

üstün olan nice kavim ve nesilleri helâk ettik. Onları, çeşitli azaplarla helâk ettik. Eğer onlara verdiğimiz dünyalık şeyler, katımızdaki şereflerinden dolayı olsaydı, kendilerine yaptığımız bu azapları yapmazdık.

Bu âyette, kâfirler için açık bir tehdit ve azap vaadi vardır. Sanki şöyle denmiş oluyor: Onlar da kendilerinden öncekilerin başına gelen azabın benzerini beklesinler!

73-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıymet ve makamın yüksekliği, övünülecek elbiseler giyerek ve lezzetli yiyecekler yiyerek olmadığı gibi güzel şekil ve gösterişli bedenle de olmaz. İnsanın kıymet ve şerefi sadece, kalplerin marifeti elde etmesi (Alah'ı yakînen tanıması), yakînde temkin haline ulaşması ve gaybın sırlarına vâkıf olmasıyla olur. Bu hali elde eden kimselerin, Rabb'inin azametine karşı edebini koruyarak kulluk vazifelerini de hakkı ile yerine getirmesi gerekir. Ayrıca kalbini kudsî huzura bağlayarak nefsini unutması ve onunla meşgul olmaması gerekir. Kalp ehli ârifler, zâhire önem vermezler, onlar sadece ruhların hayat bulduğu şeylere özen gösterirler.

Ey insan, sen, kemal halini elde edemeyen hakikatini kemale erdir. Cisimle uğraşmayı (maddede şeref ve rahatlık aramayı) bırak, isterse o, en aşağı seviyeye düşsün, bir zararın olmaz. Âriflerin kalplerinin gıdası, manevi vecd ve zikirlerdir. Onların ruhlarının hayatı ise manevi ilimler ve sırlardır. Ârifler bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Bedenlerin ihyası (ayakta durması) maddi yiyeceklerledir. Cenâb-ı Hakk'ın zikriyle ise akıllı kimselerin kalpleri hayat bulur. Zikir onların yaşam kaynağı, varlık sebebi ve gerçek hayatlarıdır. Nefislerinin huzur ve rahatı da onunladır."

Son derece cahil ve kalp perdesi kalın kimseye gelince, o, sadece zâhirî güzelliklere ve övünülecek çeşitli şeylerle süslenmeye bakar. Yahut o, insanlar içinde itibarı büyük ve etrafı kalabalık kimselere nazar eder. Bu, bir Câhiliye huyu ve tutumudur. Câhiliye devrindeki kâfirler de kendilerine vaaz ve uyarı içeren âyetler okununca,

"Hangi grubun bulunduğu mevki, konum ve meclis daha güzeldir?" demişlerdi. Âyette belirtildiği gibi onlar, dünya hayatının zâhirine dair

azıcık bir şeyler bilirler; fakat ahiretten (ve işin âkıbetinden) habersizdirler (Rûm 30/7). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kötülere Tanınan Süre ve İyilere Yapılan Destek

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sapkın yolda gidenlere tanıdığı süre ile iman ehline yaptığı destekten bahsederek şöyle buyurdu:

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدًّا حَتّٰى اِذَا
رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ اِمَّا الْعَذَابَ وَاِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ
شَرٌّ مَكَانًا وَاَضْعَفُ جُنْدًا ﴿٧٥﴾ وَيَزِيدُ اللّٰهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى
وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ﴿٧٦﴾

75. ***De ki: "Kim sapkınlık içinde ise Rahmân ona mühlet verir. Nihayet kendilerine vaat edilen azabı veya kıyameti gördükleri zaman, kimin daha kötü konumda olduğunu ve yardımcılarının daha zayıf olduğunu bilecekler."***

76. ***Allah, doğru yola tâbi olanların hidayetini artırır. Ebedî kalan salih ameller, Rabb'inin katında daha hayırlı ve âkıbet olarak daha güzeldir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, de ki: *Kim sapkınlık içinde* çakılıp kalmış, fâni hazlarıyla meşgul olarak cehalete ve işlerin âkıbeti konusunda gaflete dalmış *ise Rahmân ona mühlet verir.*" Yani onun ömrünü uzatarak ve nefsanî hazlarına kalayca ulaşmasını sağlayarak kendisine genişlik verir. Bu durum, bir istidraç (farkında olmadan azaba yaklaştırmak) için olabilir. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Biz sadece onların günahları artsın diye kendilerine mühlet veriyoruz" (Âl-i İmrân 3/178).

Yahut bu durum onların mazeretlerini ortadan kaldırmak için olur. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Biz size, düşünen bir kimsenin düşünüp ibret alacağı kadar bir ömür vermedik mi?" (Fâtır 35/37).

Yahut âyetin manası şudur: Allah o kimseyi, sapkınlık içinde terkeder, inkâr ve azgınlığı içinde kendisine mühlet verir. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Biz onları azgınlıkları içinde terkederiz" (En'âm 6/110).

"Rahmân olan Allah onlara imkân (mühlet) verir" ifadesi şunu belirtmektedir: Onlar, hemen helâk edilmeyi hak ettikleri halde, kendilerine mühlet verilmesi ve bu mühlet içinde birtakım işler yapmaları, ilâhî rahmetin gereğidir.

Cenâb-ı Hak sanki, çeşitli dünya hazları içinde keyfetmeleriyle birlikte helâk olan ümmetlerin âkıbetini açıkladığında, resûlüne, sahip oldukları dünyalık hazlarla övünenlere, iki grubun âkıbetini haber vererek cevap vermesini emretti.

Bu iki grubun (müminlerle kâfirlerin) âkıbeti şudur: Doğru yoldan sapmış olanlar, nimetler içinde yavaş yavaş azaba yaklaştırılır ve sonra yakalanıp azaba uğratılır. Müminlere gelince, onların hidayetleri artırılır ve sonra kendilerine ikramda bulunulur.

Cenâb-ı Hak bu durumu şu âyetiyle açıkladı: *"Nihayet kendilerine vaat edileni gördükleri zaman ..."* Bu, kendilerine verilen mühletin sonudur. Âyetin manası şudur: Onlara hayatta kalmaları için mühlet veririz ve çeşitli maddi hazların içinde istifade etmelerine imkân tanırız. Bu durum, kendilerine vaat edilen şeylerin başlarına gelmesine kadar devam eder.

"*Onlara vaat edilen şey, ya azaptır.* Bu azap kâfirlerin dünyada öldürülmeleri, esir edilmeleri ve müminlerin kendilerine galip gelmesidir. *Ya da* onlara vaat edilen şey *kıyamet,* onda başlarına gelecek perişanlık ve zillettir. Onların başına gelecek ahiret azabı süreklidir; kendilerinden hiç ayrılmaz."

Âyetin devamı şöyledir: *"İşte o zaman,* iki gruptan *kimin konumunun daha kötü ve yardımcılarının daha zayıf olduğunu bilecekler."* O zaman, işin, onların düşündüğünün aksi olduğunu müşahede ederek, kendilerinin mevki bakımından en kötü konumda olduklarını, bulundukları mevkide hiçbir hayrın bulunmadığını bilirler. Onlar ayrıca, kendilerinin taraftar ve yardımcı bakımından en zayıf durumda olduklarını, iddia ettikleri gibi meclislerinin en güzel olmadığını da bilirler.

Âyetin kastı, onların kıyamet gününde, yardımcılarının bulunup onların zayıf olacağı değildir; çünkü onlar için, Allah'ın dışında kendilerine yardımcı olacak hiçbir grup yoktur. Bu sadece onların, kendileriyle meclis ve mahfillerde iftihar ettikleri birtakım destekçi ve yardımcılarının bulunduğu iddialarını reddetmek için söylenmiştir. Âyet onların bu görüşünü reddetti, onun bâtıl, boş ve faydasız bir iddia olduğunu ortaya koydu.

Cenâb-ı Hak sonra, müminlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Allah, doğru yola tâbi olanların hidayetini artırır." Yani Allah, sapkın halde olanların sapkınlıkları içindeki kötü hallerini artırdığı gibi, doğru yolda olanların da taatlerine bir sevap olarak hidayetlerini artırır. Çünkü her gruba, sahip olduğu vasfa göre karşılık verilir. Doğru yolda olanların kalbinde hidayet sürekli gelişip artar; bu hal, onlar ilâhî ikramlara kavuşana kadar devam eder.

Müminlere yapılan ilâhî ikramlar, ya dünyada ya da ahirette olur. Dünyadaki ikramlar, kalpten perdenin açılması ve gaflet bulutlarının dağılmasıyla elde edilen manevi hallerdir. Bu hale ulaşanlar, nihayet âlemlerin Rabb'ini müşahede edecekleri bir duruma yükselirler; o zaman, gayben iman ettikleri şeyler, gözle görülür hale gelir. Ahiretteki ikramlar ise cennette hûri ve köşklerle, çok bağışlayan ve çok halîm olan yüce Mevlâ'nın cemalini görmektir.

Cenâb-ı Hak, yanlış yolda olanların halini açıkladıktan sonra, peşinden, doğru yolda giden müminlerin halini açıkladı. Bundan şu sonuç ortaya çıktı: Allah Teâlâ'nın, kâfire mühlet vermesi ve onun maddi

hazlarıyla keyfetmesine imkân tanıması, kâfirin faziletinden olmadığı gibi, mümine bu hazlardan vermemesi de onun noksanlığından değildir. Tam tersine, olan şudur: Kâfirlere, nefislerine hoş gelen şeyler, fâni dünya hayatında verilmiştir; müminlere ise hoşlarını gidecek nimetler, ebedî hayat için saklanmıştır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Çeşitli taatler gibi *ebedî kalan salih ameller*, faydası devamlı ve kazancı sürekli olduğu için, *Rabb'inin katında daha hayırlı ve âkıbet olarak daha güzeldir.*"

Faydası sürekli kalan salih amellerin açıklaması, Kehf sûresinin 46. âyetinin tefsirinde geçti.

Bu salih ameller, kazanç olarak, kâfirlerin dünyada faydalandığı ve kendisiyle övündükleri fâni nimetlerden daha hayırlıdır. Çünkü kâfirlerin sahip olduğu nimetlerin sonu, ebedî hasret ve can yakıcı azaptır. Salih amellerin sonu ise ebedî âlemde sürekli devam edecek olan nimetlerdir. Âyetin sonunda, *"Sonuç ve âkıbet olarak daha hayırlıdır"* buyrulması buna işaret etmektedir.

Salih amellerin, kazanç ve âkıbet olarak daha hayırlı olduğunun iki kez tekrar edilmesi, hayırlı işlere ileri derecede önem vermek ve onların faziletini vurguyla ifade etmek içindir. "Onlar daha hayırlıdır" denirken, kâfirlerin âkıbeti ile kıyas edilmiyor. Çünkü kıyas edilse, kâfirlerin âkıbetinin de bir derece hayırlı olduğu zannedilebilir. Kâfirler hayırlı âkıbetten tamamen uzak olmakla beraber böyle buyrulması, onlarla bir nevi alay etmek gibidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki Cenâb-ı Hak kulunu, niyeti ölçüsünde rızıklandırır ve himmeti ölçüsünde destekler.

Kimin bütün himmeti (niyet ve gayreti), hemen elde edilecek dünya zevkleri ve geçici şehvetleri için olursa Allah ona, bu konuda imkân ve destek verir; dilediği kadar, kısmeti ölçüsünde kendisini bu nimetlerden faydalandırır, peşinden pişmanlık ve hasret getirir.

Kimin himmeti (azim ve yönelişi) ahiret olursa Allah Teâlâ onu, namaz, oruç, sadaka ve ilim öğrenmek gibi kendisini ahiretin nimetlerine ulaştıracak amellerde destekler. Ona amallerin manevi tadından, amelin acılığını giderecek ve zorluğunu hafifletecek manevi bir tat verir. Sonra ahirette kendisine, nefislerin hoşlandığı ve gözlerin aydın olacağı köşk, hûri ve çeşitli hoş nimetlerden oluşan ebedî nimetleri ikram eder.

Kimin de himmeti (hedefi) Allah olursa, yani niyeti mâsivaya değil, sadece O'na ulaşmak olursa, Allah onu, kendisini buna ulaştıracak amellerde destekler. Onlar, kalbin amelleri olup manevi temizlik ve güzellikten oluşur. Yapılan şey, rezil işlerden temizlenmek ve faziletlerle süslenmektir. Çeşitli mücâhedelerle manevi makamları katetmek de kalbin amelleri içindedir.

Bu işin esası, Allah Teâlâ'nın onu, hakikat ilmiyle şeriat ilmine sahip, cezbe ile sülûkü bünyesinde toplamış kâmil bir şeyhe ulaştırmasıdır. Bu kâmil şeyh, seyrü sülûkünü kâmil bir şeyhin elinde yapmış olmalıdır. Allah Teâlâ onu böyle bir şeyhe ulaştırıp kendisine onun velillik sırrını açarsa o, aradığını bulduğu ve emeline ulaştığı için sevinsin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Sapkınlık İçindeki Kimsenin Tuhaf Halleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sapkınlık içinde bıraktığı ve o hal içinde azgınlığını artırdığı birinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ
الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ
وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾

77. Âyetlerimizi inkâr eden ve bir de, "Muhakkak bana (ahirette) mal ve evlat verilecek" diyen adamı gördün mü?

78. O, gaybı mı bildi, yoksa Rahmân'ın katından bir söz mü aldı?

79. Kesinlikle hayır! Biz onun söylediklerini yazacağız ve azabını artırdıkça artıracağız.

80. O sözünü ettiği şeylere (mal ve evlatlara) biz vâris olacağız ve o, bize tek başına gelir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşriklerden Âs b. Vâil hakkında buyuruyor ki:

"*Âyetlerimizi,* yani öldükten sonra dirilmeyi ve hesapla ilgili haberleri içeren Kur'an'ı *inkâr edeni gördün mü?"*

Âyetin iniş sebebi olarak, Habbâb b. Eret [radıyallahu anh] demiştir ki: Müşriklerden Âs b. Vâil'de alacağım vardı. Onu ödemesini istedim; o da bana,

"Muhammed'i inkâr etmedikçe borcumu vermeyeceğim" dedi. Ben de kendisine,

"Allah'a yemin ederim ki sen ölüp dirilsen de peygamberimi inkâr etmem" dedim. Âs,

"Öyle ise ben ölüp dirildiğim zaman bana gelirsin; orada benim malım ve çocuğum olacak; sana borcumu öderim! Çünkü siz, cennette altın ve gümüş olduğunu iddia ediyorsunuz!" dedi. Bunu, onlarla alay etmek ve hafife almak için söyledi.

Buhârî'nin rivayetinde, Habbâb b. Eret [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

"Câhiliye döneminde demir işleriyle uğraşıyordum. Âs b. Vâil için bir kılıç yapmıştım; onun borcunu ödemesi için kendisine geldim ..."[486] Sonra yukarıdaki şekilde aralarında geçen konuşmadan bahsetti.[487]

---

486 Buhârî, Büyû', 29, İcâre, 15; Müslim, Münâfikîn, 36; Ahmed, *Müsned,* 5/110.

487 Âyetin iniş sebepleri için bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd,* 3/194 (Beyrut 1994); a.mlf., *Esbâbü'n-Nüzûl,* s. 310-311 (Beyrut 1990).

Âyette geçen, *"O inkârcıyı gördün mü?"* ifadesi, onun şaşılacak hali ni ifade için söylenmiştir. Bu şunu bildiriyor: Onun hali, şaşılacak dere cede garip ve çirkindir.

Mana şudur: Aslında her işiten ve müşahede eden kimsenin ken disine iman etmesi gereken apaçık âyetlerimizi inkâr eden şu adamı halini gördü mü? O, âyetlerimizle alay ederek ve sözüne bir de yala yemin ekleyerek,

"Vallahi, ahirette *bana mal ve evlat verilecek!" dedi.* Yani onun halin bak ve tuhaflığı apaçık ortada olan haliyle çirkin cüretinden hayret et!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gaybı mı bildi?"* Yan o, şanının büyüklüğünden, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar ola Allah'ın zatına tahsis ettiği gaybı bilme derecesine yükseldi de ahiret te kendisine mal ve evlat verileceğini iddia ve onun üzerine yemin m ediyor? *"Yoksa* bu şekilde olacağına dair *Rahmân'ın katından bir söz mı aldı?"* Çünkü onun bunu bilmesi sadece bu iki yolla olur. Bu âyet onu çirkin sözü için bir reddir ve kendisinin şaşılacak halinin peşinden onu bâtıl olduğunu ortaya koymaktadır.

"Rahmân'dan bir söz mü aldı?" âyetinde, "Rahmân" sıfatının zikre dilmesi, kula böyle bir sözün ve imkânın verilmesinin Allah'ın Rahmâ sıfatının bir tecellisi olduğunu bildirmek içindir; çünkü rahmet sürekl vermeyi gerektirir.

Âyette geçen "söz"ün, kelime-i şehâdet yahut salih amel olduğu d söylenmiştir. Çünkü Allah Teâlâ'nın ona sevap vaat etmesi, sanki bi sözleşme ve söz verme gibidir.

Kuşeyrî demiştir ki: "O, bu söylediği sözü, bizden aldığı bir bilgi il mi söyledi? Yoksa Rahmân'ın katından bunun böyle olacağına dair bi söz mü aldı? Hayır, iş böyle değildir."

Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Âyetteki bu durum kâfirler için söylen miştir. Bunun aksi manasından şu çıkar: Mümin, Allah Teâlâ'dan gü zel bir şey bekler ve isterse Cenâb-ı Hak onu kendisi için gerçekleştiri

çünkü o, Allah Teâlâ ile sözleşme halindedir. Yüce Allah, sözüne aykırı davranmaz."[488]

Cenâb-ı Hak, kâfirin beklentisini iptal ederek şöyle buyurdu: "*Hayır!* İş onun dediği ve beklediği gibi değil." Âyet, böyle çirkin bir sözden sakındırmaktadır. Ayrıca onu böyle büyük söz söylemekten menetmekte ve onun hatasına dikkat çekmektedir.

Allah Teâlâ, âyetin devamında şöyle buyurdu: "*Biz onun söylediklerini yazacağız.*" Yani yazdıklarımızı ortaya çıkaracağız. Yahut söylediklerini kayıt altında muhafaza edip ahirette kendisine karşılığını vereceğiz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Birinin suçunu şimdi yazıp sonunda karşılığını veren kimsenin yaptığı gibi onun yaptıklarını yazıp kendisinden intikam alacağız. Çünkü onun söylediği sözlerin yazılması, daha sonra olmayıp konuştuğu anda gerçekleşmektedir. Bu konudaki bir âyet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

"*İnsanın ağzından çıkan her sözü kontrol edip kaydeden muhakkak bir melek bulunur*" (Kâf 50/18).

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âyette, 'Söylediklerini yazacağız' denmesi, onun ceza ve azabının ileride ortaya çıkacağı içindir."[489]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Âyette, '*Onun söylediklerini yazacağız*' şeklinde gelecek zamanla ifade edilmesi, onun hiç silinmeyeceğine dikkat çekmek içindir; yazılan bu şey, yürürlükte olup her zaman geçerlidir." Bu açıklamayı *el-Hâşiye*'de zikretmiştir.[490]

Âyet şöyle bitiyor: "*Ve onun azabını artırdıkça artıracağız.*" Onun iddia ettiği gibi ahirette mallarını ve evlatlarını değil, onun yerine azabını artıracağız. Yani hak ettiği yere kadar azabını uzatacağız, genişleteceğiz. Yahut onun inkârı, Allah'a karşı iftira etmesi ve Allah'ın büyük âyetleriyle alay etmesi sebebiyle onun azabına azap katacağız.

---

488 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/109.

489 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/485.

490 Söz konusu eser, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesinde geçen Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O sözünü ettiği şeylere biz vâris olacağız."* Yani onun söylediğine ve bugün kendisinin diye iddia ettiği mal ve evlatlarına biz vâris olacağız. Bu âyette, onun, söylediği sözden başka dediğinin doğruluğunu tasdik edecek hiçbir şeyin bulunmadığı bildirilmektedir.

Âyetin manası şudur: Biz, kendisine verdiğimiz şeyleri ondan çekip alırız.

"Ve o, kıyamet günü *bize tek başına gelir."* Yanında ahirette verilmiş fazladan mal ve evladın bulunması şöyle dursun; dünyada sahip olduğu hiçbir mal ve evlat da yanında bulunmaz.

Kuşeyrî demiştir ki: "O, *'Vallahi bana mal ve evlat verilir'* sözüne karşı hiçbir delili olmadan tek başına ilâhî huzura gelir. O kâfirin bu sözü, bir alay ve sırf inkârdır."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

77-80. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yukarıdaki âyetten şu anlaşılıyor: İnsan, Allah'ın âyetlerine iman edip O'nun emirleriyle amel ettiği zaman, Allah katında onun için bir ahid (söz, yetki ve izin) olur. Bu kul, Allah'tan bir şey temenni ettiği veya başkası adına bir şey istediği zaman Cenâb-ı Hak kendisini hüsrana uğratmaz, beklentisini boşa çıkarmaz. Sadece insanların Allah katında elde ettikleri bu söz (yetki, izin ve destek) onların Allah'a taat ve marifetindeki durumlarına göre değişik derecelerde olur. Bu konudaki geniş açıklama, 87. âyetin tefsirinde gelecektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Putların Kimseye Faydası Olmaz

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sapkın yolda olanların, "Putlar bize fayda verecek" şeklindeki görüşlerini reddederek şöyle buyurdu:

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّاۙ ﴿٨١﴾ كَلَّاۜ سَيَكْفُرُونَ
بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّٓا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى
الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ اَزًّاۙ ﴿٨٣﴾ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْۜ اِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّاۚ ﴿٨٤﴾

81. ***Onlar, kendilerine bir kuvvet*** *(ve destekçi)* ***olsun diye Allah'tan başka ilâhlar edindiler.***

82. ***Hayır, ilâhları onların ibadetlerini inkâr edecek ve kendilerine zıt birer hasım olacak.***

83. ***Görmedin mi biz, kâfirlerin üzerine, kendilerini sürekli isyana sevkeden şeytanları gönderdik.***

84. ***Artık sen onların hemen helâkini isteme. Biz onlar için*** *(takdir edilen günlerini)* ***sayıyoruz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Müşrikler,* kıyamet günü *kendilerine bir kuvvet* ve Allah katında onlara şefaat vesilesi olsunlar diye, *Allah'ın dışında* putlardan *ilâhlar edindiler.*"

"*Hayır,* bu asla olmaz!" Bu ifade onların bâtıl itikadlarını reddetmekte ve beklentilerinin meydana gelmesini inkâr etmektedir.

"*İlâhları onların ibadetlerini inkâr edecek.*" Yani müşriklerin kendilerine yaptıklarını inkâr edecekler. Şöyle ki Allah Teâlâ, putları konuşturacak, onlar, müşriklere, "Siz bize ibadet etmediniz" diyecekler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kâfirler, putlara tapmalarının kötü âkıbetini görünce, onlara yaptıkları ibadeti inkâr edecekler. Mesela, âyette geçtiği gibi şöyle derler: "*Rabbimiz, Allah'a yemin olsun ki bizler şirk koşmadık!*" (En'âm 6/23).

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, kendilerine zıt birer hasım olacak."* Yani kendileri için bir izzet, kuvvet ve destek olmasını ümit ettikleri ilâhları (putları), izzetin tam zıddı, onlar için bir zillet ve horluk sebebi olur; çünkü müşrikler, yüce yaratıcının gazabını çekerek bir mahlûkla izzet bulmaya çalıştılar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Kim, yüce yaratıcıya isyan ederek bir mahlûku razı etmeye çalışırsa insanlardan onu öven kimse, daha sonra kendisini kötülemeye döner."[491]

Müşriklerin de kendileri için yardımcı olacak diye düşündükleri putları, kendilerinin zararına döner, onlara azap etmekte birer alet olur. Şöyle ki putlar, cehennemin çırası ve yakacağı yapılır, onlarla müşriklere azap edilir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kâfirler, putlarını inkâr ederek onlara zıt ve düşman olurlar. Halbuki onlar, daha önce dünyada onları Allah'ı sever gibi seviyor, Allah'ı bırakıp onlara tapıyorlardı.

Müşriklerin putlara ibadet yapması, şeytanın onu kendilerine süsleyip güzel göstermesiyle olmaktadır. Şeytan bu süslemeyi, şu âyette verdiği sözü yerine getirmek için yapmaktadır:

"İblîs dedi ki: Rabbim, senin beni azdırmana karşılık, ben de muhakkak yeryüzünde onlara kötülükleri süsleyeceğim" (Hicr 15/39).

Allah Teâlâ, devamındaki âyette, şeytanın yaptığı bu iş hakkında şöyle buyurdu:

"Görmedin mi biz, kâfirlerin üzerine, kendilerini devamlı isyana *tahrik ve teşvik eden şeytanları gönderdik."* Onlara şeytanları musallat ettik ve kendilerini azdırmak için imkân verdik. Şeytana verilen bu imkan, bir âyette şöyle zikredilmiştir:

"Onlardan gücünün yettiğini ayart, isyana yönelt" (İsrâ 17/64).

Âyette, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], *"Görmedin mi?"* denmesi, âyet-i kerimelerin, bu azgın ve inatçı kâfirlerin hal, söz ve iş-

491 Hadis için bk. Bezzâr, *Müsned*, nr. 3568; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/225. Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bir hadis için bk. Tirmizî, Zühd, 65 (nr. 2414); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11696

lerinden zikrettiği şeylere karşı onun hayretini çekmek içindir. Şöyle ki bu kâfirler, her türlü çirkin sözleri söylediler, işleri yaptılar, azgınlıkta inat ve ısrar ettiler, sapkınlık içinde iyice daldılar, inkârda direndiler, geri adım atmadılar ve insafa gelmediler. Sonra onlar, hak apaçık ortaya çıktıktan sonra ona karşı birleştiler.

Bu âyette ayrıca, bütün bu kötü işlerin şeytanın sapıtması ve vesvesesiyle olduğuna dikkat çekildi; yoksa insanın bütün bunları yapmasına yol ve imkân yoktur.

Âyetin manası şudur: Şeytanın kâfirlere ne yaptığını görmedin mi? Şeytan onlara öyle şeyler yaptırdı ki onların bu yaptıklarıyla çok çirkin işler meydana geldi.

Âyetin muradı, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], onlara şeytanların gönderilmesinden hayrette kalması değildir, onun hayretle karşılaması istenen nokta, kâfirlerden meydana gelen bu çirkin şeylerin, şeytanın onları kandırmasıyla meydana gelmesidir. Cenâb-ı Hak bu durumu âyetin şu kısmında zikretti:

"Şeytan onları devamlı isyana tahrik ve sevkeder." Yani şeytanlar onları türlü vesveselerle azdırır ve şiddetle isyana teşvik eder.

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Artık sen onların hemen helâkini isteme."* Yani ey resûlüm, sen onların, yaptıkları cinayetlerin gereği olarak hemen helâk edilmelerini, son ferdine kadar köklerinin kazınmasını ve yeryüzünün onların fesadından temizlenmesini isteme.

"Biz onlar için takdir edilen günlerini *sayıyoruz."* Yani sen onların acilen helâk edilmesini isteme; çünkü onların helâk edilmesi için çok az günleri ve sayılı nefesleri kaldı. Biz onların gününü sayıyoruz; sonunda onları yakalayıp hesaplarını görür, işlerini bitiririz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

81-84. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim Allah Teâlâ'nın ve taatinin dışında bir şeyle izzet ve şeref bulmak isterse o şey kendisini için bir zillet ve horluk olur. Bunun için şöyle denmiştir:

"Kim bir mahlûk ile izzet bulursa izzeti ölür, yok olur."

Buna göre, eğer sen yok olup gitmeyen bir izzet ve şeref sahibi olmak istersen, yok olup gidecek şeylerle izzet bulmaya çalışma. Bu, mal, makam veya onların dışında fâni şeylerle izzet bulmaya çalışmaktır. Bu konudaki geniş açıklama, *"Kim izzet ve şeref isterse bilsin ki bütün izzet Allah'a aittir (Allah katındadır)"* (Fâtır 35/10) âyetiyle, *"Gerçek izzet, Allah'ın, Resûl'ünün ve müminlerindir"* (Münâfikûn 63/8) âyetinin tefsirinde gelecektir.

Allah Teâlâ, kâfirlerin üzerine onları isyanlara sevkedecek şeytanları gönderdiği gibi; müminlere de onları Allah'ın taatine gayrete getirecek ve marifetullah yolunda seyrü sülûk yapmaya sevkedecek melekleri gönderir. Melekler kulu taate sevkederler. İlâhî vâridatlar ise onu ilâhî huzura sevkeder; kendisini boş âdetlerinden çekip alır, ona hak yolda engel olan bağ ve engelleri kesip atar. Nihayet kul tek başına (bütün engellerden kurulmuş, maddi bağlardan hürriyetine kavuşmuş olarak) Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna ulaşır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kalbe gelen vâridat (feyiz, nur, manevi ilim, aşk ve cezbe) kahhâr olan Allah'ın huzurundan gelir; bunun için çarptığı her şeyi parçalayıp yerle bir eder. Bu hale işaret eden bir âyette şöyle buyrulmuştur:

'Bilakis biz, bâtılın üzerine hakkı atarız; onu paramparça eder, bir de bakmışsın ki bâtıl yok olup gitmiştir'" (Enbiyâ 21/18).

Yine *Hikem*'de der ki: "Ne zaman senin üzerine ilâhî vâridatlar gelirse âdetlerini yerle bir eder (kalbi istila etmiş kötü sıfatlarını temizleyip atar). Bu duruma işaret eden bir âyette şöyle buyrulmuştur:

'Sultanlar, bir beldeye girdi mi, oranın (mevcut) düzenini bozarlar; oradaki izzet ve kuvvet sahiplerini zelil ederler'" (Neml 27/34).

İmam Kuşeyrî, *"Şeytan onları devamlı isyana tahrik eder"* âyeti hakkında demiştir ki: "Şeytan kendilerini şiddetle isyana sevkeder. Şeytanın vesvesesi kötülüğe sevk ve zulmetle olur. Cenâb-ı Hak'tan gelen düşünce ise kalp huzuru ve sükûnetle olur. İkisinin arasında farklardan biri budur."[492]

---

492 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/110.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kalbe Cenâb-ı Hak'tan gelen düşünce ile şeytandan gelen vesvese arasındaki bir fark da şudur: Hak'tan gelen düşünce, sadece hayırlı bir işi yapmayı emreder; o anda kalpte bir serinlik, genişlik, sükûnet ve teenni (telaş etmeden sakince tavır) olur. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Acelecilik şeytandan, teenni ile (telaş ve endişe etmeden) hareket etmek ise Rahmân'dandır."[493]

Şeytandan gelen düşünce ise böyle değildir. Şeytan sadece kötü işleri yapmayı emreder. Bazan da sonu şerre çıkacak işleri emreder. Bunun alameti, şeytandan gelen düşüncelerde, karanlık, duman, acelecilik, şiddet ve zulüm vardır. Bu konuda Ahmed Zerrûk [kuddise sırruhû], *en-Nasîhatü'l-Kâfiye*[494] adlı eserinde geniş açıklamalarda bulunmuştur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müminlerin ve Kâfirlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, iman ehli ile sapkın yolda olanların âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ اِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْداًۙ ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ اِلٰى جَهَنَّمَ
وِرْداًۢ ﴿٨٦﴾ لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْداًۢ ﴿٨٧﴾

85. ***O gün takva sahiplerini binekli olarak heyetler halinde*** *(ikram ve izzet içinde)* ***Rahmân'ın huzurunda toplarız.***

86. ***Günahkârları da yaya ve susuz olarak*** *(zillet içinde)* ***cehenneme süreriz.***

87. ***O gün, Rahmân'ın katında bir söz*** *(izin ve yetki)* ***alandan başkası şefaat etme hakkına sahip değildir.***

493 bk. Tirmizî, Birr, 66 (nr. 2012); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/104; Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 5055; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 3088.

494 Şâzelî yolunun pîrlerinden Şeyh Ahmed Zerrûk'a (v. 899/1493) ait bu eser, *"Din nasihatten ibarettir"* hadisinin geniş bir şerhi olup basılmıştır (Riyad 1993).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O gün takva sahiplerini binekli olarak heyetler halinde Rahmân'ın huzurunda toplarız."* Rab'leri onları geniş rahmetiyle sarıp kuşatır. Onlar, sultanların huzuruna gelen heyetler gibi kendilerine yapılan ikram ve ihsanları seyrederek Allah'ın huzuruna gelirler.

Hz. Ali'nin [kerremallahu vecehû] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Bu âyet indiği zaman, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, ben sultanları ve onların heyetlerini gördüm; bütün heyetleri binekli idi. Allah'ın huzuruna çıkacak bu heyet nedir? Nasıldır?" diye sordum. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Ey Ali, müttakiler Allah'ın huzurundan (hesap yerinden) ayrılıp cennete sevkedilecekleri zaman, melekler müminlere eğerleri ve yuları altından olan beyaz develer getirirler. Hepsinin üzerinde dünyada değerli cennet elbiseleri vardır. Her mümin, bu elbiselerden giyer ve bineklerinin üzerine oturur. Develer onları hızlıca götürür ve nihayet cennete getirir. Orada kendilerini melekler karşılayarak,

'Selâm size, temiz ve hoş oldunuz, içinde ebedî kalmak için cennete girin' derler."[495]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Günahkârları da,* hayvanların suya sürülüşü gibi, *yaya ve susuz olarak cehenneme süreriz."* Şüphesiz, suya gelen kimseyi oraya sadece susuzluğu getirir.

Yahut onları, suya götürülen hayvanlar gibi topluca cehenneme süreriz.

Yani bu iki gruba ahirette öyle işler yaparız ki o günde onlara yapılan azabı veya ikramı kelimeler ifade edemez.

Bu âyetlerin, insanları takvaya teşvik etmek ve inkârdan korkutmak için zikredildiği de söylenmiştir.

---

495 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/193. Aynı konuda daha uzun rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/539-540.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"O gün, Rahmân'ın katında bir söz,* izin ve yetki *alandan başkası şefaat etme hakkına sahip değildir."*

Yani kullar içinde başkasına şefaat yetkisine sadece iman ve takva ile süslenerek hazır olan kimseler sahip olur. Bu manaya göre âyette, insanı bu yüce mertebeye ulaştıracak iman ve takvayı elde etmeye bir teşvik vardır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Müttakiler sadece iman ve salih amel ile Allah katında bir söz alan kimselere şefaat ederler.

Bir diğer mana: İsyana dalan kâfirlerden sadece müslüman olanlara şefaat edilir.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

"Sizden biri, sabah akşam Allah'ın katında bir söz (kurtuluş vesikası) edinmekten âciz midir? Bunu yapmak isteyen kimse, her sabah ve akşam şöyle desin:

'Ey gökleri ve yeri yoktan var eden, gaybı ve görünen her şeyi bilen Allahım! Bu dünya hayatında sana şu sözü veriyorum: Ben, senden başka hiçbir ilâh olmadığına, senin tek olup hiçbir ortağının bulunmadığına şahitlik ederim. Ayrıca Muhammed'in senin kulun ve resûlün olduğuna şahitlik ederim. Beni nefsimle baş başa bırakma. Eğer beni nefsimle baş başa bırakırsan, o beni kötülüğe yaklaştırır, hayırdan uzaklaştırır. Ben sadece senin rahmetine güveniyorum. Bunu benim için, kıyamet gününde karşılığını tam olarak vereceğin bir sözleşme vesikası yap. Şüphesiz sen vaadine aykırı davranmazsın.' Kul bunu söylediği zaman, o, bir kâğıda yazılır, üzeri mühürlenip arşın altına konur. Kıyamet günü olduğunda bir melek,

'Allah katında bir sözü (kurtuluş vesikası) olanlar nerede?' diye seslenir; onlara vesikası verilir ve cennete girerler."[496]

496 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/193-194; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/542.

85-87. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulların kıyamet günü Allah'a gelişleri, bugün dünyada O'na gelişleri ölçüsünde olur. Kulun bugün Allah'a yönelişi ölçüsünde, kıyamette Cenâb-ı Hakk'a geliş şerefi ve ikramı büyük olur.

Kim Allah'a dünyada zâhirî taatler kapısından gelmişse taatlerin zâhirî şekilleri onu ahirete taşır. Kim kalbe ait taatler kapısından gelmişse nurlar onu yüksek firdevs makamlarına taşır. Kim de tefekkür ve müşahede makamında Hakk'a nazar gibi gizli taatler kapısından gelmişse onu da Cenâb-ı Hak kudsî huzuruna taşır. O kimse, yüce melikin huzurunda sıdk makamında olur.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman el-Ârif, *"O gün müttakileri Rahmân'a binekli olarak heyetler halinde sevkederiz"* âyeti hakkında demiştir ki: "Onların, yaptıkları taatlerin en iyisi üzerinde ilâhî huzura sevkedileceği söylenmiştir. Onların da durumu farklıdır:

Bazıları, taatlerine manevi bir sûret verilir, onun üzerine binmiş halde ilâhî huzura sevkedilir.

Bazıları, en üstün himmetleri üzerine binmiş olarak ilâhî huzura sevkedilir.

Bazıları, en parlak nurlar üzerine binmiş olarak ilâhî huzura sevkedilir.

Bazılarını ise Cenâb-ı Hak, onları dünya hayatında özel rahmetiyle taşıdığı gibi ahirette de taşır. Cenâb-ı Hakk'ın özel olarak taşıdığı kimse yaratılmış varlıkların taşıdığı kimse gibi değildir."

"O gün, Rahmân'ın katında bir söz (izin ve yetki) alandan başkası şefaat etme hakkına sahip değildir" âyetinden hareketle şunu deriz:

Bil ki kıyamet gününde kendisiyle şefaat gerçekleşen ahid (ilâhî izin ve yetki), taat, yakîn terbiyesi ve marifettir. Taat ehline, taatleri ve ihsasları ölçüsünde şefaat etme izni verilir. Yakîn ehline de yakînleri ölçüsünde şefaat etme izni verilir. Bu, birinci makamdan daha büyüktür. Marifet ehline ise marifetleri derecesinde şefaat izni verilir. Onlar, ilk iki kısımdan daha büyüktür. Hatta onlardan bazısı, kendi asrındaki bütün müminlere şefaat eder.

Fıkıhta üstadımız, cemaatin şeyhi seyyidim Muhammed et-Tâvüdî İbn Sûde'den[497] şu olayı işittim:

Velilerden biri vefatı anında, "Yâ Rabbi, bana, zamanımdaki bütün müminlere şefaat etme izin ver!" dedi. Cenâb-ı Hak ona gizli bir cihetten,

"Sen derece olarak bu makama ulaşmadın!" dedi. O da,

"Yâ Rabbi, bu benim amel ve gayretimle olacaksa, şüphesiz buna benim amelim yetmez; eğer senin kerem ve ihsanınla olacaksa izzetine yemin ederim ki senin keremin ondan daha büyüktür" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona,

"Sana, seninle aynı asırda yaşayanlara şefaat etmen için izin verdim" buyurdu.

Kim Allah'ın kerem ve ihsanına yönelir ve bu kapıdan girerse en yakın zamanda duasına karşılık verildiğini görür. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Şirk ve Dalâlet Ehlinin Çirkin İşleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, şirk ve dalâlet ehlinin sözlerini tekrar reddetti ve onların halini kötüleyerek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا ۝٨٨ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْـًٔا اِدًّا ۝٨٩ تَكَادُ
السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ۝٩٠
اَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا ۝٩١ وَمَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمٰنِ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا
۝٩٢ اِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِلَّٓا اٰتِي الرَّحْمٰنِ عَبْدًا ۝٩٣
لَقَدْ اَحْصٰيهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ۝٩٤ وَكُلُّهُمْ اٰتِيهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَرْدًا ۝٩٥

497 İbn Sûde, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed et-Tâvüdî el-Fâsî (v. 1209/1795), Mâlikî fakihi ve muhaddis bir zattır. Çok yönlü bir âlimdir. Birçok eser sahibidir. Müfessirimiz İbn Acîbe'nin de hocaları arasındadır. İbn Sûde'nin hayatı ve eserleri için bk. Şükrü Özen, "İbn Sûde", *DİA*, 20/359-361.

***88.** Onlar, "Rahmân çocuk edindi" dediler.*

***89.** Gerçekten siz çok çirkin bir söz söylediniz.*

***90-91.** Rahmân'a çocuk isnat etmeleri sebebiyle, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar parçalanıp yok olacaktı.*

***92.** Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz.*

***93.** Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahmân'a gelecektir.*

***94.** Şüphesiz Allah onların hepsini kuşatmış ve (her işlerini) bir bir saymıştır.*

***95.** Onların hepsi, kıyamet gününde O'nun huzuruna tek başına (yapayalnız) gelecektir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlar, *'Rahmân çocuk edindi' dediler."*

Bu sözü yahudiler, hıristiyanlar ve Araplar'dan, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" düşüncesinde olanlar söyledi. Cenâb-ı Hak hepsine lânet etsin. Allah Teâlâ bu halden yüce ve uzaktır.

Hak Teâlâ onların bu cinayetini, putlara tapanların cinayetinin peşinden zikretti. Onlar ve bunlar, sapkınlıkta bir oldukları için, iki kıssayı birbirine bağlayarak zikretti. Allah Teâlâ, onların durumu hakkında şöyle buyurdu:

"Gerçekten siz çok çirkin bir söz söylediniz." Yani çok çirkin ve sevimsiz bir iş yaptınız; öyle ki onun çirkinliği söze ve hesaba gelmez.

Bu âyet, onların bâtıl sözlerini reddetmekte, onun tehlikesinin büyüklüğünü ortaya koymakta, çirkinliğini belirtmekte ve onların son dereceye ulaşmış arsızlık ve cehaletini tescil etmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, bu sözün durumunu ve tehlikesini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Rahmân'a çocuk isnat etmeleri sebebiyle, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar parçalanıp yok olacaktı."*

Onların söylemiş olduğu bu sözün büyüklüğünden ve korkunç şiddetinden neredeyse gökler çalkalanıp parça parça olacaktı. Yer çatlayıp gidecekti. Dağlar düşüp yıkılacaktı; öyle ki yerinde bir izi bile kalmayacak, yerinde yeller esecekti.

Âyet şunu demek istiyor: Bu son derece çirkin ve vebali büyük sözün tehlikesi o kadar büyüktür ki eğer ona maddi bir sûret verilseydi; bu büyük kütleler bile onu dinlemeye güç yetiremez, onun çirkinliğinin şiddetinden üzerlerine çöker, parça parça olurlardı.

Bir diğer mana: Eğer Allah Teâlâ onu taşımasıydı, bu öyle korkunç, öyle ilâhî gazabı ve hiddeti çekecek bir sözdür ki bütün âlem onu söyleyenlere gazap ederek derhal temelinden sarsılıp üzerlerine çökerdi.[498]

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî[499] demiştir ki: "Allah'ın düşmanları bu sözleriyle az kalsın üzerimize kıyameti koparacaklardı!"[500] Yani bu zikredilen şeyler kıyametin alametlerindendir.

Bunun sebebi onların, *"Rahmân'ın bir çocuk sahibi olduğunu iddia etmeleridir."* Yani göklerin parçalanması, yerin yarılması ve dağların yıkılıp yok olması, Rahmân'ın bir kız çocuk olduğunu iddia etmeleri veya ona "Rahmân'ın oğlu ve kızı" diye isim vermeleri sebebiyledir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor. *"Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz."* Onlar, "Rahmân çocuk edindi" dediler yahut O'nun bir çocuğu olduğunu iddia ettiler. Halbuki, zatı için imkânsız olduğundan, Allah Teâlâ'ya çocuk edinmek yakışmaz.

Âyette, *"Rahmân'a bir çocuk edinmek yakışmaz"* denilmesi, bu hükmün sebebini bildirmek içindir. Allah Teâlâ'dan başka her şey, O'nun rahmetiyle nimete ulaşmıştır yahut hepsi ilâhî rahmetin eseri olan bir nimettir. Bu durumda, bütün nimetleri yoktan var eden ve büyüğü-küçüğü ile hepsini veren yüce zatın, yarattığı nimetlerle aynı cins olması nasıl tasavvur edilir ve O'nun bir çocuk edindiği vehmine nasıl varılır?

498 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/40.

499 Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (v. 118/736), Medine ekolünden Übey b. Kâ'b'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

500 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/79; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 2/340 (Beyrut 1996).

Şu âyet-i celile, bu durumu açıkça ifade etmektedir: *"Göklerde ve yerde olan* herkes, melek olsun, insan ve cin olsun hepsi istisnasız, *kul olarak Rahmân'a gelecektir."* Şu anda da hepsi Allah'ın mülküdür, kul olarak O'nun hükmüne boğun eğmişlerdir.

"Şüphesiz, Allah onların hepsini kuşatmıştır ve her işlerini bir bir saymıştır." Allah onları her yönden ilim ve kudretiyle sarmıştır; hiçbiri O'nun ilminin dışına çıkamaz, kudret ve kahrından hariçte olamaz. Şu anda âlemde mevcut olan, ileride mevcut olacak olan ve eğer olacaksa var olması takdir edilen her şey, Allah'ın ilmi, hükmü, takdiri ve tedbiri ile var olmaktadır. O'ndan ayrı olan hiçbir şey yoktur.

Âyette, Allah Teâlâ'nın her şeyin Rabb'i olarak, onları nasıl ayakta tuttuğu ve özet ve tafsilatıyla her şeyi bildiği tasvir edilmektedir.

Diğer âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Onların hepsi, kıyamet gününde O'nun huzuruna tek başına yapayalnız gelecektir."* Yani onların hepsi, kıyamet günü yanlarında hiçbir mal, yardımcı ve tâbileri bulunmadan, sadece ameli ile gelecektir. Cenâb-ı Hakk'ın şanı yukarıda zikredildiği gibi, onların hali de bu şekilde olunca, O'nun onlardan herhangi birini çocuk edinme ihtimali nasıl düşünülür?

Allah Teâlâ, bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

"Kulum beni yalanladı; halbuki onun böyle bir hakkı yoktur. Kulum benim hakkımda kötü bir şey söyledi; halbuki onun bunu söyleme hakkı yoktur. Onun beni yalanlaması, 'Bizi ilk olarak yaratıldığımız gibi yeniden kim diriltecek?' demesidir. Benim hakkımda kötü söz etmesi ise, 'Allah bir çocuk edindi!' demesidir. Ben, tekim, hiçbir şeye ihtiyacı olmayanım, ben doğrulmadım ve bir çocuk da doğurmadım. Hiçbir şey bana denk değildir." Bu kudsî hadis Buhârî'de geçmektedir.[501] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

88-95. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey mümin, sen Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine şirk koşanlara ve zatında olmayan, O'nun kudsiyet ve mükemmelliğine yakışmayan şeylere

501 bk. Buhârî, Tefsîru Sûre, 112; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/195.

itikad edenlere toptan gazap ettiğini bilince, senin tevhid inancını ilim, inanç, hal ve zevk olarak, gizli-açık bütün şirk çeşitlerinden temizlemen gerekir. Tâ ki kalbinde, yüce Mevlâ'ndan başka hiçbir varlık için (O'nun razı olmadığı) bir muhabbet kalmasın; hiçbir şeyden bir korku bulunmasın. Kalbin hiçbir şeye bağlı olmasın, hiçbir şeye güvenmesin. Bu hali elde edersen, tevhid inancın sâfi olur ve sen, Allah'tan başka her şeyden hürriyetine kavuşmuş sırf Allah için yaşayan bir kul olursun. Sende hevâya ait muhabbetten bir parça kaldığı müddetçe, o ölçüde tevhidin noksan olur. Allah Teâlâ'nın dışında herhangi bir şeye meylettiğin müddetçe O'na ulaşamazsın.

Bu konuda Şüşterî[502] demiştir ki: "Cenâb-ı Hak kuluna der ki: Bize ulaşmak istersen, ölümün şarttır. Kendisinde sevgilinin razı olmadığı şeyler bulunan kimse vuslata ulaşamaz."

Öyle ise Allah'a gerçek bir kul ol ve, *"Göklerde ve yerde olan* herkes, *kul olarak Rahmân'a gelecektir"* âyetinin çizgisinde git; o zaman Allah'tan başkasından hür olursun, Cenâb-ı Hak bütün mülkü senin emrine verir; âlem senin emrine ve nehyine tâbi olur. Bu konuda bir tanesi şöyle demiştir:

"Beni sultanlarına çağırdılar; ben kendilerine icabet edince, bana, 'Seni sultan için değil mülk için çağırdık!' dediler."

Sen, kudret gözünü ve hikmet gözünü açınca, her şeyi yerine korsun (olması gereken şekilde görür ve değerlendirirsin). O zaman, kudret gözüyle, melekût bahçesinde ve ceberût denizinde ortaya çıkan hakikatleri görüp sefa sürersin. Hikmet gözüyle de mülk âleminin güzelliklerini ve hikmetin sırlarını seyredip rahat edersin.

Kudret gözü der ki: Göklerde ve yerde olan her şey, Rahmân'ın nurlarından bir nur ve zatının sırlarından bir sırdır.

---

502 Şüşterî, asıl adı Ali b. Abdullah en-Nümeyrî el-Mağribî el-Endelüsî'dir (v. 668 / 1269). Künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Büyük veli İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669 / 1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır. bk. İlhan Kutluer, *DİA*, 29 / 308 (İbn Seb'în maddesinde); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7 / 135.

Hikmet gözü de der ki: Göklerde ve yerde olan her şey, O'nun zatının hükmü ve tasarrufu altındadır, bütün mülk Allah ait birer kuldur.

Öyle ise sen her iki durumu iyi tanı, her birini kendi yerine koy ki Allah'ı tanıyan bir ârif olasın. Eğer sen sadece birini tanımayı istersen. Allah'ı tanımayan biri olarak kalmaya devam edersin.

Hikmet, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet hazinesini korumak için, şekil olarak kulluğu ortaya kor; kudret ise sana yüce Rabb'e ait sırları müşahede ettirerek seni her şeyden uzak tutar.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Velâyet sırrını, velisinin beşeriyet sıfatını ortaya çıkararak gizleyen, rubûbiyyet azametini de kullukta ortaya çıkaran Allah'ı her türlü noksan sıfatlardan tenzih ederim."

Şu halde kula, kendisine emredilen kulluk vazifelerini yerine getirmesi lazımdır. Olaya âlemlerin Rabb'i cihetinden bakılınca ise hepsinden uzaklaşmak (sadece O'nu müşahede etmek) gerekir. İlâhî hikmet gereği emredilen kulluk vazifelerini ispat etmek (onların varlığını kabul edip yerine getirmek), "fark" halidir (Yani Cenâb-ı Hakk'ın dışında bir şeyin varlığını kabul etmektir). Rubûbiyyet nurlarını müşahede ederek kalbi onlardan uzak tutmak ise "cem'" halidir (Yani varlık âleminde sadece yüce Mevlâ'yı müşahede etmek ve kalbi O'nda toplamaktır). Ârif, fark hali içinde cem' halini muhafaza eder; cem' halinde de fark halinin gereklerini yerine getirir (Yani ibadetlerini yaparken kalbini Cenâb-ı Hak'ta toplar, her işte, her şeyde O'nu müşahede eder; O'nu müşahede ederken de günlük ibadetlerini terketmez, kendisinden istenen çeşitli kulluk görevlerini yerine getirir. Kısaca, eli kârda, gönlü yârdadır; insanlar içinde Hak'la beraberdir).

Salih Kullar İçin Kalplere Konan Sevgi

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin çirkin hal ve sözlerindan bahsettikten sonra, müminlerin güzelliklerinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾

96. İman edip salih amel yapanlara gelince, şüphesiz Rahmân olan Allah onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.

Tefsir

Kâfirler, müminlerin halini hakir görerek onlara, *"Hangimiz mevki bakımından daha hayırlı ve meclis olarak daha güzeldir"* dediler. Allah Teâlâ da müminlere, onları izzete kavuşturacağını ve kullarının kalplerine onların sevgisini koyacağını haber verdi.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edip salih amel yapanlara gelince, şüphesiz Rahmân olan Allah onlar için bir sevgi yaratacaktır."* İnsanların kalplerinde onlara karşı bir sevgi ve şefkat koyacaktır. Öyle ki onları işiten herkes kendilerini sever. Böylece Allah Teâlâ onları sever, ayrıca kendilerini göklerde ve yerde bulunan kullarına sevdirir.

Mana şudur: Allah, iman ve salih amelin dışında hiçbir sebep olmaksızın, insanların kalplerine onlara ait sevgi koyacaktır.

Yahut Allah onların kendi aralarında bir sevgi yaratır; onlar birbirlerini severler, birbirlerine şefkat ederler ve böylece Allah da onları sever.

İmam Kuşeyrî, âyetin tesirinde demiştir ki: "Allah onların hâlis amellerinin neticesi olarak insanların kalplerine Allah için olan bir sevgi kor. Bir kudsî haberde şöyle buyrulmuştur:

"Kulum bana nâfile ibadetleriyle de durmadan yaklaşır; nihayet beni sever, ben de onu severim."[503]

Âyette, *"Rahmân, onlar için kalplere bir sevgi koyacak"* buyrulması, bu vaat edilen şeyin ilâhî rahmetin eseri olarak gerçekleştiğini, onların sevilmesinin kendileri ve sevenleri için bir rahmet olduğunu bildirmek içindir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye [radıyallahu anh] şöyle buyurmuştur:

---

503 Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 1; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 696. Rivayetlerde, "Beni sever" kısmı yoktur (Mütercim).

"Ey Ali, şöyle de: Allahım, benim için senin katında bir ahid (söz, izin ve yetki) yap ve benim için müminlerin kalplerinde bir sevgi yarat."[504]

Buhârî ve diğer hadis âlimlerinin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cibrîl'i çağırır ve, 'Ben falanca kulumu seviyorum, onu sen de sev' buyurur. Cibrîl de o kulu sever. Sonra gök ehline seslenerek, 'Haberiniz olsun, Allah falanca kulu seviyor, onu siz de sevin!' der. Onu gök ehli de sever. Sonra o kul için yeryüzünde kabul (ve kullar arasında ona karşı sevgi) konur."[505]

Katâde,[506] *"Rahmân, onlar için kalplere bir sevgi koyacak"* âyeti hakkında demiştir ki: "Vallahi Allah, müminlerin kalplerinde o kimse için bir sevgi yaratır."

Herim b. Hayyân[507] şöyle demiştir: "Hangi kul Allah Teâlâ'ya yönelirse, Allah Teâlâ muhakkak iman ehlinin kalplerini ona yöneltir ve kendisini müminlerin sevgi ve merhametine ulaştırır."[508]

Bu manadaki bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"Hangi kul, kalbiyle azîz ve celîl olan Allah'a yönelirse Allah Teâlâ muhakkak müminlerin kalplerini sevgi ve rahmetle ona yöneltir ve ona her hayrı en süratli şekilde ulaştırır."[509]

---

504 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/195; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/544.

505 Buhârî, Edeb, 41; Müslim, Birr, 48; Mâlik, Şear, 15; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 8/55-56; İbn Hibbân, *Sahîh*, 1/291.

506 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735). Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiûn devri müfessirlerindendir.

507 Herim b. Hayyân (v. 70/690) tâbiûn devri zâhidlerinden olup Hz. Ömer [radıyallahu anh] zamanında askerî kumandan olarak da görev yapmıştır (bk. Mustafa Bilgin, "Herim b. Hayyân", *DİA*, 17/227-228).

508 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/195; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 2/341; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/197.

509 Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 813; Taberânî, *el-Evsat*, 5/186; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/247.

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Mümin için, salihlerin kalbinde bir sevgi, günahkârların kalbinde ise bir heybet konur."[510]

Salih insanların bir kulu sevmesi, onun yüce Mevlâ'nın katında kabul gördüğünün alametidir. Sizler, yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz.

Bir haberde de şöyle buyrulmuştur: *"Salih bir insan, hakkında söylenen hoşlanacağı güzel şeyleri işitmeden ölmez. Günahkâr bir kimse de hakkında söylenen hoşlanmayacağı çirkin sıfatları işitmeden ölmez."* Hadisi mana olarak verdik.[511]

Cenâb-ı Hak âyet-i kerimede, *"Rahmân, onlar için kalplere bir sevgi koyacak"* âyetinde, yapacağı işi, gelecek zamanla ifade etti; çünkü bu sûre Mekke'de inmiştir. O zaman müminler, kâfirler tarafından sevilmiyor, hor hakir görülüyordu. Allah Teâlâ onları, insanlara sevdireceğini vaat etti. Sonra bu vaadini yerine getirdi. İslâm yayılınca, müminler izzet ve zafere ulaştılar; her yandan insanların kalpleri onlara yöneldi, kendilerine âşık oldu, onları sevdi. Bu durum, tarih kitaplarında yazılıdır.

Âyette vaat edilen şeyin, kıyamet günü olacağını söyleyenler de olmuştur. Buna göre durum şöyle olur: Onların salih amelleri, şahitlerin gözü önünde etrafa ışık saçan güneş ışınları gibi parlak bir vaziyette arzedilince, dünyada onlara karşı mevcut olan bütün kin ve düşmanlıklar kalplerden çekilip atılır.[512] Müminlere ahirette yapılacak onca büyük ikramlar arasında bunun zikredilmesi, şunun içindir: O gün, müminler birbirini sevecek, fakat kâfirlerin arasına ayrılık, lânetleşme, buğz ve birbirine düşmanlık konacak.[513] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

510 Hadisin ilk kısmıyla aynı manadaki hadisler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/643; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/544. Salih mümine, diğer mümin ve münafıkların bakışı hakkında İbn Abbas'tan gelen bir haber için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/82.

511 Hadisin tam metni için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/378; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 814-815; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân*, 2/341.

512 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/41. Mana, Beyzâvî'ye göre verildi.

513 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/262. Mana, Ebüssuûd'a göre verildi.

96. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın genelde velilerine, onların ilk halinde uyguladığı kanunu şudur: Hak Teâlâ, ilk halinde velilere insanları musallat eder, onlara, kullarının arasında kimse tarafından bilinmeme ve zillet halini yaşatır; öyle ki onlara en yakın insanlar bile kendilerini sevmez, nefret eder. Bu durum aslında onlar için bir rahmettir ve kalpleri Allah'tan başkası ile huzur bulmasın diye kalplerini korumaktır.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî bir duasında demiştir ki: "Allahım, senin işlerin ne güzeldir; sen bir topluluk için önce zillete hükmettin, nihayette izzete ulaştılar."

Veliler, kalplerindeki bütün kusurlardan tertemiz olup güzel haller kendilerinde kemale erince ve Cenâb-ı Hakk'ın marifetinde temkin halini elde edince, Allah onlara izzet verdi ve kullarının kalbine onların muhabbetini koydu. Cenâb-ı Hakk'ın, velileri hakkında uyguladığı ilâhî kanun genelde böyledir.

Cenâb-ı Hak, bazı velilerin insanların içinde bilinmemesine hükmeder, onları gizler, veli yüce Allah'a bu hal içinde kavuşur. Bu durum, o veli için bir noksanlık değildir, tam aksine bir kemal halidir. Bu veliler, melekût âleminin şahitleridir; onların ecrinden hiçbir şey noksanlaştırılmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâhî Kelâm, Tebliğ Edilsin Diye Kolaylaştırıldı

Cenâb-ı Hak, sûreyi bitirirken, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], onu tebliğ etmesini emrederek şöyle buyurdu:

فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ اَحَدٍ اَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

97. ***Biz Kur'an'ı, sadece, onunla takva sahiplerini müjdeleyesin ve inatla karşı çıkan bir topluluğu da uyarasın diye senin dilinde kolaylaştırdık.***

98. ***Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Sen, onlardan herhangi birini hissedip görüyor musun veya onlara ait bir fısıltı işitiyor musun?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz Kur'an'ı, sadece onunla takva sahiplerini,* ondaki ilâhî emirlere sımsıkı sarılıp nehiylerden şiddetle kaçınarak takvaya ulaşanları *müjdeleyesin ve* ona iman etmeyip *inat ve ısrarla karşı çıkan bir topluluğu da uyarasın diye* senin dilinde indirerek *kolaylaştırdık."* Yani Kur'an'ı kolaylaştırıp senin dilinde indirdik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik."* Biz, o inat eden kâfirlerden önce, geçmiş kavimlerden pek çoğunu helâk ettik. Bu âyette, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] kâfirlere karşı bir zafer vaadi ve kâfirler için bir helâk tehdidi mevcuttur. Onda ayrıca Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onları uyarmasına bir teşvik vardır.

Mana şudur: Resûlüm, sen onları uyarmana devam et; onlardan önce, Hakk'ı inkâr eden nesilleri helâk ettiğimiz gibi onları da helâk edeceğiz.

"Sen, onlardan herhangi birini hissedip görüyor musun?" Yani onlardan birinin varlığını hissedip kendisinden bir kalıntı ve hayat izi görüyor musun?

"Veya onlara ait bir fısıltı, gizli bir ses-soluk *işitiyor musun?"* Heyhât! Gerçek şu ki onların arkası kesildi, sesleri sustu, evleri ve köşkleri harap oldu. Biz, onların dışındakilere de aynısını yaparız.

Âyetin manası şudur: Biz onları toptan helâk edip köklerini kazıdık; öyle ki onlardan hayatta kalmış birini göremezsin ve onlara ait gizli-açık hiçbir ses işitemezsin.

97-98. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, Kur'an'ı indirmesi ve onu kolaylaştırması sadece kendisiyle vaaz ve uyarı yapılması içindir. Bunun için Allah, resûlüne hayatında, Kur'an'la insanları müjdelemesini ve korkutmasını emretti Ondan sonra bu iş, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halifelerine kaldı. Öyle ise âlimlere ve velilere gereken iş, insanlara vaaz ve uyarıyla meşgul olmak, Kur'an'dan dinin zâhirî ilimlerini öğrenmekle yetinmemektir. Vaaz, inkâr ve isyan edenleri korkutmak, iman edip salih amel yapanları müjdelemekten ibaret bir iştir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Biz Kur'an'ı, sadece, onunla takva sahiplerini müjdeleyesin ve inatla karşı çıkan bir topluluğu da uyarasın diye senin dilinde kolaylaştırdık."

Fakat insanlara vaaz işine girişen kimse, insanlar içinde nur sahibi biri olmalı ki kalbinin nuru kendisini dinleyenlerin kalbine intikal etsin, sözü dinleyenlerin gönüllerine tesir etsin.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Hikmet ehli âriflerin nurları, sözlerinin önündedir (kalplere, sözlerinden önce nurları intikal ve tesir eder). Nerede nur varsa orada söz kalplere ulaşır." Bu nur, fenâ fillâh makamında elde edilen marifet nurudur.

İnsanlara vaaz eden kimsenin, ayrıca vaaz etme konusunda kâmil bir şeyhten veya hakiki bir ilhamla Allah tarafından izinli olması şarttır. Böyle olursa sözü insanların kulağına girer, gönüllere tesir eder.

Yine *Hikem* adlı eserde der ki: "Kim, insanlara vaaz konusunda izinli olursa sözleri insanların kulağına güzel gelir ve işaretleri onlar için açık ve anlaşılır olur."

Şu söz de *Hikem*'de geçmektedir: "Sana açıklaman için izin verilmemişse çok defa hakikatler, nurları perdeli ve kapalı olarak ortaya çıkar."[514]

---

514 *Hikem*'de geçen sözlerin açıklaması için bk. İbn Acîbe, *Îkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 339-343 (Beyrut 2005); İbn Abbâd er-Rundî, *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye*, s. 219-225 (Beyrut 2007).

Bu şekilde vaaz ve uyarı ile meşgul olanlar hakkında, bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

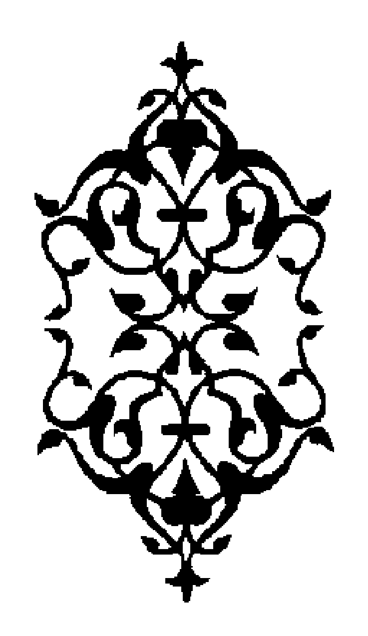
"Kullarım içinden bana en sevimli olanlar, beni kullarıma, kullarımı da bana sevdirenler ve yeryüzünde nasihat için dolaşanlardır."[515]

Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri, onların en seçkinlerinden yapsın. Âmin.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Meryem sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

515 Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dilinden zikredilen aynı manadaki bir hadis için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 409; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5565.

(20) TÂHÂ SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Tâhâ sûresi Mekke'de nâzil olmuştur. 135 âyettir. Sûre ismini, başındaki tâ hâ harflerinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu sûrenin, önceki sûre ile bağlantısı şudur: Önceki sûrenin son âyetinde, *"Biz Kur'an'ı senin dilinde kolaylaştırdık"* (Meryem 19/98) buyruldu; bu sûrenin başında da, *"Biz Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik"* buyruldu. Allah Teâlâ sanki şöyle diyor: "Biz onu sana, yorulman için değil, rahat etmen için kolaylaştırdık."

Cenâb-ı Hak sonra, sûreyi kendisiyle habibi arasındaki bir işaretle başlatarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰهٰ ﴿١﴾ مَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰىۙ ﴿٢﴾ اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشٰىۙ ﴿٣﴾ تَنْزِيلًا
مِمَّنْ خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰىۜ ﴿٤﴾ اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى ﴿٥﴾
لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى ﴿٦﴾ وَاِنْ تَجْهَرْ
بِالْقَوْلِ فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى ﴿٧﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى ﴿٨﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. *Tâ. Hâ.*

2. *Biz, Kur'an'ı sana, yorulup zahmet çekesin diye indirmedik.*

3. *Allah'tan korkanlara bir öğüt olsun diye indirdik.*

4. *O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah tarafından peydeрpey indirilmiştir.*

5. *Rahmân, arşa istivâ etti.*

6. *Göklerde, yerde ve ikisi arasında bulunan şeyler ile toprağın altında olanlar hep O'nundur.*

7. *Eğer sen, sözü açıktan söylesen (Allah'ın buna ihtiyacı yoktur); şüphesiz O, gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.*

8. *Allah, kendisinden başka ilâh olmayandır. En güzel isimler O'nundur.*

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sûrenin başında zikredilen *"tâ hâ"* hakkında değişik şeyler söylenmiştir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: *"Tâ hâ"* Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir."

Onun, "Hidayete vesile olan kimseye ne mutlu!" manasında olduğu da söylenmiştir.

Şöyle de denmiştir: *"Tâ hâ,* ey tertemiz olan ve ey hidayete ulaşan manasındadır. Buna göre, "tâ", Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bütün maddi kirlerden temiz olmasına, "hâ" ise kendisinin hidayet üzere olduğu gibi başkalarını da kudsî huzura ulaştırmasına işaret etmektedir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Benim on ismim vardır ..."* buyurmuş, "tâ hâ" ile "yâ sîn"i de bunların içinde saymıştır.[516]

516 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/551; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 11/88.

Tâ hâ lafzının, "Ey racül, ey kişi!" manasına geldiği de söylenmiştir. Bu mana, İbn Abbas, Hasan-ı Basrî, Mücâhid ve diğer müfessirlerden rivayet edilmiş olup onun, Nabatî veya Süryânî dilinde bu manaya geldiği belirtilmiştir.[517]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sûrenin iniş sebebini ve, *"Biz Kur'an'ı sana yorulup zahmet çekesin diye indirmedik"* âyetini düşündüğümüzde, ilk akla gelen, bu ifadenin, yemin veya nidâ (sesleniş) olmasıdır. Yemin manasında olunca, "tâ hâ", Allah'ın isimlerinden biridir. Nidâ manasında düşündüğümüzde ise anlamı, "Ey kişi!" demek olur veya Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] isimlerinden biri olur. Bunların dışındaki görüşler ise uzak ihtimaldir. Bu açıklamayı Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'de yapmıştır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlünü teselli etmek veya çektiği yorgunluktan kurtarmak için buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *biz Kur'an'ı sana, yorulup zahmet çekesin diye,* yani ibadette aşırı gayret içine girerek kendini yorasın diye *indirmedik."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], geceleyin ayakları şişene kadar ayakta ibadet ediyordu; bunun üzerine Cibrîl [aleyhisselâm] kendisine,

"Nefsine karşı yumuşak davran; çünkü onun sende hakkı vardır" dedi.[518]

Âyetin manası şudur: Biz Kur'an'ı sana, nefsini yorgun ve bitkin düşüresin, onu meşakkatli riyâzetlere ve ağır zorlukların altına sokasın diye indirmedik. Sen, tevhid üzere kurulu kolay bir dinle gönderildin.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz Kur'an'ı sana, onu tebliğ ederken, azgın kâfirlere karşı durmada, haddi aşanlarla tartışmada şiddetli

517 Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16 / 5-7, Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4 / 198; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5 / 550-551.

518 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11 / 90.

zorluklara girerek kendini yorman yahut onların inkârlarına karşı aşırı derecede üzülüp imanları için hayıflanarak nefsini helâk etmen için indirmedik. Onun bu hali âyette şöyle dile getirilmiştir:

"Resûlüm, iman etmiyorlar diye âdeta kendini helâk edeceksin" (Şuarâ 26/3). Biz, Kur'an'ı sana böyle sıkıntılar yaşayasın diye değil, onu insanlara tebliğ edesin diye indirdik; zaten sen de tebliğini yaptın.

Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil ve Nadr b. Hâris, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Sen gerçekten bedbaht birisin; çünkü babalarının dinini terkettin Bu Kur'an sana, senin bedbaht olman için indi" dediler; bunun üzerine Allah onlara bu şekilde cevap verdi.[519]

Birinci mana daha açıktır. Âyeti, umumi manada düşünmek daha güzeldir; çünkü âyetle, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] dünyadaki ve ahiretteki bütün zahmetler, kötü hal ve durumlar giderildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, onu Allah'tan korkanlara bir öğüt olsun diye indirdik."* Yani Kur'an'ı sana yorulup bitkin kalman için değil, yüce Allah'tan korkanlar için bir öğüt ve uyarı olsun, onun kalbi inceldiği ve tabiatı yumuşadığı için kendisine yapılan uyarıdan etkilensin diye indirdik.

Bir diğer mana: Yahut onu, Allah'ın, kendisinden korktuğunu bildiği kimseler öğüt alsın diye indirdik.

Uyarı ve tebliğ herkese yapıldığı halde, Kur'an'ın sadece Allah'tan korkanlara bir öğüt olarak indirildiğinin söylenmesi, yapılan uyarı ve öğütten sadece onlar istifade ettiği içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O Kur'an *yeri ve yüce gökleri yaratan Allah tarafından peyderpey indirilmiştir."*

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz Kur'an'ı sana, yorulup zahmet çekesin diye indirmedik"* âyetinde, Kur'an'ın bizzat kendisi tarafından indirildiğini belirttikten sonra, ayrıca onun, gökleri ve yeri yaratan tarafından zaman içinde

519 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/199.

azar azar indirildiğini belirtmesi, onun hak bir kitap olduğunu daha kuvvetlice ortaya koymak ve bu gerçeği akıllara iyice yerleştirmek içindir.

Yerin ve göklerin özel olarak zikredilmesi, onların birbirine zıt iki ayrı şey olmasından dolayıdır.

Âyette önce yerin dile getirilmesi, kolayca görülüp hissedilebildiği içindir. Göklerin, "el-ulâ" yani yüce vasfıyla tanıtılması, onun büyüklüğünü vurgulamak içindir. Bu şekilde ayrıca, âyet sonlarındaki ses uyumu da sağlanmıştır.

Bu âyetten, *"En güzel isimler O'na aittir"* âyetine kadar olan kısım, Allah Teâlâ'nın şanını yüceltmek içindir. O da Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen Kur'an'ı yüceltmeyi gerektirmektir. Bu, kalpte ilâhî ürpertinin artmasına ve içine ilâhî korkunun girmesine sebep olur. Bu korku, inkâr ve isyanda inat edenleri, azgınlık ve taşkınlıklarından vazgeçmeye ve Allah'tan korkmaya yöneltir; o da kendilerini, yapılan öğütten ibret alıp iman etmeye götürür.[520]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Rahmân, arşa istivâ etti."* Yani O Allah, Rahmân'dır.

Cenâb-ı Hakk'ın, kendisini, yaratıcı sıfatından sonra Rahmân sıfatıyla tanıtması, O'nun varlıkları yaratmasının ve ayakta tutmasının rahmet ve ihsanı ile olduğunu, bunun bir mecburiyet ve zorunluluktan kaynaklanmadığını bildirmek içindir. Onda ayrıca, Allah Teâlâ'nın Kur'an'ı indirmesinin de rahmetinin eseri olduğuna dikkat çekilmektedir. Şu âyet de bunu bildirmektedir:

"Rahmân, Kur'an'ı öğretti" (Rahmân 55/1-2).

Arşa istivâ etti demek, "oraya oturdu, yerleşti" manasında olmayıp "ona sahip oldu ve onda hükmetti" manasında mecazi bir ifadedir. "Falanca saltanat koltuğuna oturdu" dendiği zaman, bunun manası, idare ve yetkiyi ele aldı, idaresi altındaki şeylerde dilediği gibi tasarrufta bulundu demektir; isterse o koltuğa hiç oturmasın.

Âyetin kastı şudur: Cenâb-ı Hak, bütün kâinatı kudretiyle yaratıp her şeyi hükmü ve idaresi altına aldı.

---

520 Bu açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/268.

Ahmed b. Hanbel'e, âyette geçen "istivâ" sorulunca şöyle demiştir: "O, bir şeye galip gelenin ve onu hükmü altına alanın yaptığı gibi hüküm ve tasarrufu altına almaktır; yoksa bazı insanların düşündüğü gibi bir şeyin üzerine oturmak değildir."

Aynı soru, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye sorulunca şöyle demişlerdir: "Allah'ın arşa istivâ ettiği âyette malumdur; nasıl olduğu bizce meçhuldür. Ona iman etmek farzdır. Onun hakkında gereksiz ve yersiz sorular sormak, bid'at ve sapkınlıktır. Hiçbir şeye benzetmeden onun gerçekleştiğine iman edin, bir benzerini düşünmeden tasdik edin. Bu tür konulara dalmaktan şiddetle sakının."

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Allah arşı, yedi kat göklerin üzerinde yarattı. Onu, mahlûkatın duaları için bir kıble yaptı. Onu, ilâhî tecelli, vâridat ve hitap yeri olsun diye mümin kulunun kalbinin karşısına koydu."

Bu konudaki geniş açıklama, A'râf sûresinin 54. âyetinin tefsirinde geçti.

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Göklerde ve yerde olan şeyler O'nundur."* Bu şeyler, ister onların bir parçası olsun, isterse sonradan onlara karışsın farketmez.

"İkisinin arasında bulunan şeyler de O'nundur." Hava ve bulut gibi devamlı havada bulunan varlıklarla, kuşlar gibi ekseriyetle havada bulunan bütün varlıklar O'nundur. Yani onlar sadece O'nundur, bir ortak veya müstakil olarak O'ndan başka kimsenin değildir. Bahsedilen bütün bu varlıklar, mülk olarak, idare etme, hayat verme, öldürme, yeniden yaratma ve yok etme yönüyle tamamen Allah'a aittir.

"Toprağın altında olanlar da O'nundur." Yani en aşağıdaki havaya bitişik olan toprağın altında bulunan şeyler de Allah'ındır.

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî[521] demiştir ki: "Âyette kastedilen yer yedi kat yerin altıdır."

521 Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (v. 118/736), Medine ekolünden Übey b. Kâ'b'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiûn müfessirlerindendir.

Süddî[522] demiştir ki: "Âyette geçen 'serâ', üzerine yedinci kat yerin konduğu kayadır."[523]

Âyetin, *"Yerin içindekiler de O'nundur"* ifadesinin kapsamına, yerin altındakiler de girdiği halde, onun ayrıca belirtilmesi, daha fazla açıklama yapmak içindir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer sen, sözü açıktan söylesen,* yani Allah Teâlâ'yı açıktan zikretsen veya O'na açıktan dua etsen, şunu bil ki Allah'ın senin bunları açıktan yapmana ihtiyacı yoktur; *şüphesiz O, gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir."* Yani başkasına gizlice söylediğini veya ondan daha gizli olan bir şeyi bilir. Gizlinin gizlisi, dille bir şey söylemeden kalbinden geçirdiğin şeylerdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Gizli şey, içinden geçirdiğindir; ondan daha gizli olan ise gelecekte içinden geçireceklerindir.

Bu ifade, bu işten alıkoymak için olabilir. Şu âyet gibi: *"Rabb'ini içinden gizlice zikret"* (A'râf 7/205). Ya da kullara şu gerçeği bildirmek içindir: Zikir ve duayı açıktan yapmak, onu Allah Teâlâ'ya işittirmek için değildir; onun gayesi başkadır. Bu gayelerden bazısı şunlardır: Nefsi zikirle teskin etmek, onda zikri sabit hale getirmek (zikri gönle yerleştirmek), nefsi başka şeylerle meşgul olmaktan alıkoymak, ondan vesveseyi kesmek ve onu, tazarru ve yakarışa alıştırmak. Bu böyledir, sadece âyetin gayesi, Allah Teâlâ'nın hükmünün ve kudretinin bütün kâinatı kapladığını beyan ettikten sonra, O'nun her şeyi bildiğini belirtmektir.

Cenâb-ı Hak sonra, bu mükemmel vasıfların sahibini açıklayarak şöyle buyurdu: "Bu mükemmel vasıfları dile getirilen ve ibadet edilmeyi hak eden *Allah, kendisinden başka ilâh olmayandır."* O'ndan başka ibadeti hak eden hiç kimse yoktur; ibadete layık olan sadece O'dur.

Bu âyet, ilâhlığın sadece Allah Teâlâ'ya mahsus olduğunu zımnen içeren önceki âyetlerdeki hükmü açıkça ifade etmektedir. Şüphesiz önceki âyetlerde Hak Teâlâ'nın, bütün varlıkları yaratan, bütün varlıkların

---

522 Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/744), tâbiîn'den meşhur bir zat olup Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir.

523 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr,* 7/2416 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/552.

sahibi olup hepsine rahmet eden ve her şeyi bilen biri olarak tanıtılması, ilâhlığın ve rabliğin sadece O'na mahsus olmasını gerektirmektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"En güzel isimler O'nundur."* Bu âyet şunu açıklıyor: Daha önce Allah Teâlâ için söylenen yaratıcı, Rahmân, mâlik ve alîm gibi sıfatlar, O'nun isimleri ve sıfatlarıdır. Bu sıfatlar, yüce zatın birden fazla olmasını gerektirmez. İlâhî sıfat ve isimler çoktur; onlarla isimlenen ve o sıfatların sahibi olan zat ise bir tanedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, yüce Kur'an'ı ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiklerini iyice düşünürse, onların insanı yorgunluğa değil rahata sevkettiğini, bedbahtlığa değil en büyük saadete ilettiğini görür. Fakat bu rahatlığa yorgunluktan sonra ulaşılır; kul en büyük saadete sadece onu talep edip gereğini yaptıktan sonra ulaşır.

Kul, Rabb'ini talepte ciddi ve samimi olursa Allah Teâlâ onu, kâmil bir şeyhe yöneltir; kâmil şeyh onu zâhirî âzalarla yaptığı amellerden kalplerin yaptığı manevi amellere intikal ettirir. Amel kalbe ulaşınca, âzalar rahat eder; kul o zaman manevi bir huzur ve hoşluk içine dalar, cennet ve rızaya girer. Bu cennetle, marifet cennetini kastediyorum. Bunun için Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki:

"Senin şeyhin, seni zorluklara sevkeden kimse değildir, asıl şeyhin seni yorgunluktan rahata ulaştıran kimsedir." Bu söz, *Letâifü'l-Minen*[524] adlı eserde geçmektedir.

Şeyhimiz kutub İbn Meşîş'e[525] Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın"* hadisi sorulunca şöyle demiştir:

---

524 Burada geçen *Letâifü'l-Minen* adlı eser, İbn Atâullah-ı İskenderî'ye aittir. Bu eserde, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî (v. 654/1256) ile halifesi Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'nin (v. 686/1287) söz, keramet ve menkıbeleri zikredilmektedir. Eser, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından basılmıştır (Beyrut, ts.).

525 İbn Meşîş, Abdüsselâm b. Meşîş el-Hasenî (v. 625/1228). Bu zat, Şâzelî tarikatının kurucusu Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin şeyhidir. Müfessir İbn Acîbe de (v. 1224/1809), Şâzelî tarikatına mensup olduğu için, kendisine "şeyhimiz" demektedir (Mütercim).

"Hadisin bir manası da şudur: İnsanları Allah'a yönlendirin; O'ndan başkasına yönlendirmeyin. Şüphesiz, seni dünyaya yönelten kimse, seni aldatmıştır. Seni sadece amele yönelten kimse, seni yormuştur. Kim de seni Allah'a yöneltmişse o, sana gerçek nasihati ve dostluğu yapmıştır."

Evet, seni Allah'a yönelten kimse, Rabb'ini müşahede etmene vesile olarak seni kendi nefsinden uzaklaştırır. İşte bu, en büyük saadettir. Bu konuda Hûd sûresinin 113. âyetinin tefsirinde yeterli açıklamalar geçti.

Kimin, manevi terbiye yolunda edindiği şeyh onu, amelin yorgunluğundan manevi halini tadına intikal ettiremiyorsa, bir makamdan diğerine geçmesini sağlayamıyorsa, bil ki o, insanları terbiye etme konusunda ehliyetli biri değildir.

"Onu, Allah'tan korkanlar için bir öğüt olarak indirdik" âyeti hakkında, şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman el-Ârif[526] demiştir ki:

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ Kur'an'ı, ruhların önceden elde ettiği vuslat halini hatırlatmak için indirdi. Çünkü ruhlar, bedenlere girdiklerinde bir korku, vahşet ve asıl madeninden (ilk manevi makamından) ayrılık yaşadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onların korkusunu gidermek ve kendilerini teskin etmek için Kur'an'ı indirdi. Şüphesiz seven, sevdiğinin kitabı ve kelâmıyla rahat eder, huzur bulur. Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Allah Teâlâ Kur'an'ı, kendisinden korkanlar için bir öğüt, müminler için bir rahmet ve kendisini sevenler için bir ünsiyet ve huzur için indirdi."

Yine o demiştir ki: "Kur'an, ilâhî haşyeti gerektiren Allah'ın azametini hatırlatır. Bu haşyet (ilâhî saygıdan kaynaklanan korku ve ürperti), kalpten gafleti giderir."

Sonra demiştir ki: "Bu uyarılarla elde edilen müşahede hali içinde, (kulluktaki) zorluk kaldırılır, taatlerde bir huzur ve tat bulunur; çünkü o durumdaki kul, ilâhî rahmetle taşınır. Allah Teâlâ, *'Beni zikretmek için*

---

526 Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (v. 1036/1626). Müellif İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], kendisinden ve eserinden değişik adlarla alıntı yapmaktadır.

namaz kıl' buyurmuştur. Âyetin manası, 'İçinde beni müşahede etmek için namaz kıl' demektir. Bunda, gözleri aydınlık edecek, kalbe huzur ve sükûn verecek bir hal vardır. Namaz, Cenâb-ı Hak ile münâcâtı içerdiği için, namaz kılan kimsenin hali, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] haline benzemektedir. Bunun için, onun kıssası içinde dile getirilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

"Rahmân, arşa istivâ etti" âyeti, İbn Atâullah-ı İskenderî'nin, *Hikem* adlı eserinde söylediği şu sözüyle kastettiği manadadır:

"Ey rahmaniyeti ile (Rahmân sıfatının tecellileriyle) arşa istivâ eden Rabbim! Arş senin rahmaniyetin içinde kayboldu. Aynı şekilde âlemler de arşın içinde kayboldu. Diğer varlıkları arş ile silip yok ettin; arşı ve onun içerdiği şeyleri de, nurlarının felekleriyle (zâtî tecellilerinle) çepeçevre sararak yok ettin."[527]

Bildiğin gibi rahmaniyet, yüce zatın ayrılmaz bir sıfatıdır; sıfat mevsufundan (sahibinden) ayrılmaz. Cenâb-ı Hak, rahmaniyet tecellileri ile arş üzerinde tecelli edip onu sarınca, onda zatına ait sırlarla tecelli edip tamamen sarmıştır. Bu, arşı ve diğer varlıkları saran ve her şeyi silip yok eden nurlarının felekleridir. Öyle ki o anda hiçbir varlık kalmaz, sadece hiçbir şeyin kendisine benzemediği yüce zat kalır. O'nunla birlikte hiçbir şey bulunmaz. O, her şeyi işiten ve görendir. Arş dahil diğer bütün varlıklar, yüce zatın sırları ve tecellileri karşısında, havada kaybolup gitmiş bir toz gibidir. En doğrusunu yüce ve ulu Allah bilir.

Hz. Musa'nın Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasını ve vahyin tebliğinde karşılaştığı zorluk ve yorgunluklardan dolayı resûlüne yaptığı teselliden bahsederek şöyle buyurdu:

وَهَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰىۘ ﴿٩﴾ اِذْ رَاٰ نَارًا فَقَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوا اِنّٓي اٰنَسْتُ نَارًا
لَعَلّٓي اٰتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾ فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِيَ

527 Söz ve açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem*, s. 540 (Beyrut 2005).

يَا مُوسٰى ۝١١ اِنّ۪ٓي اَنَا۬ رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَۚ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًىۜ ۝١٢
وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى ۝١٣ اِنَّن۪ٓي اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا۬ فَاعْبُدْن۪يۙ
وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْر۪ي ۝١٤ اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ اُخْف۪يهَا لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ
بِمَا تَسْعٰى ۝١٥ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَتَرْدٰى ۝١٦

9. ***Musa'nın haberi sana ulaştı mı?***

10. ***Hani o, bir ateş görmüştü de ailesine, "Burada bekleyin! Ben bir ateş gördüm*** *(oraya gidiyorum);* ***umarım ondan size bir parça kor getiririm veya onun yanında yol gösterecek birini bulurum" demişti.***

11. ***Oraya vardığında kendisine*** *(tarafımızdan)* ***şöyle seslenildi: "Ey Musa!"***

12. ***"Şüphe yok ki ben senin Rabb'inim! Hemen ayakkabılarını çıkar! Çünkü sen kutsal vadi Tuvâ'dasın."***

13. ***"Ben seni*** *(peygamberlik için)* ***seçtim. Şimdi vahyedilenleri dinle!"***

14. ***"Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. O halde bana kulluk et; beni zikir için namaz kıl."***

15. ***Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Herkes yaptığının karşılığını bulsun diye, onun vaktini çok gizli tutuyorum.***

16. ***Ona inanmayan ve nefsinin arzularına uyan kimseler sakın seni ondan*** *(kıyameti hatırlayıp ahirete hazırlanmaktan)* ***alıkoymasın; sonra helâk olursun!"***

Ön Bilgi: İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak kitabında, ekseriyetle, nerelerde Peygamberimiz'den [sallallahu aleyhi vesellem] bahsederse peşinden Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] bahsetmektedir."

Bu, onun şerefinin yüceliğine dikkat çekmek içindir; çünkü bir kimseden özel olarak bahsedilmesi, bahsedilen kimsenin şerefini gösterir. Bir şeyden, hakkında tafsilat vermek için tekrar tekrar bahsedilmesi onun faziletli olmasını gerektirir. Bir konu, çok defa tekrar edilince bu, daha etkili ve daha beliğ bir anlatım olur. Özellikle her tekrarda ayrı bir fayda bulunuyorsa bu daha beliğdir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İkisinden bir konu içinde peş peşe bahsedilmesi, makamlarının yakınlığından ve vasıflarının ortaklığından dolayı da olabilir. İki peygamber arasındaki yakınlık ve ortaklık, tevhid mücadelesinde ve ümmeti hidayete sevk noktasındadır. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kavmi çoğaldı ve her tarafa yayıldı. Onun gibi, kavminin hidayate gelmesine vesile olan başka bir peygamber yoktur; sadece bizim Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] vardır. Onun da ümmeti çoğalıp her tarafa yayılmış ve dünyanın her tarafına ışık vermiştir. Buhârî'de geçen bir hadis bunu göstermektedir. Şöyle ki:

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında bütün ümmetler gösterildi; Allah Resûlü, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] ümmetinin sayısının çok olduğunu gördü. Sonra kendi ümmeti gösterildiğinde, onların bütün ufku kapladığını gördü. Hadisin lafzı için Buhârî'ye bakınız.[528]

Ebüssuûd demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hali ile Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssası arasındaki irtibat, tevhidi (yüce Allah'ın birliğini) açıkça izah etmek içindir. O tevhid ki Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssası da onunla bitmiştir. O ayrıca, tevhide davet işinin bütün peygamberler arasında devam ettiğini, onun birinden diğerine intikalle sürüp gittiğini açıklamaktadır. Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] önce şöyle hitap edildi:

'Şüphe yok ki ben Allah'ım; benden başka ilâh yoktur. O halde bana kulluk et' (Tâhâ 20/14).

Hz. Musa da [aleyhisselâm] kıssanın sonunda sözünü şöyle tamamladı:

'Sizin ilâhınız sadece, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır'" (Tâhâ 20/98).

---

528 Buhârî, Enbiya, 31, Tıb, 42; Müslim, İmân, 290; Tirmizî, Kıyâmet, 16.

Sonra Ebüssuûd, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasının Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli için anlatıldığı görüşünü reddetmiştir; çünkü âyet-i kerime zaten onun, ağır yük altına girmesini yasaklamıştır. Geniş açıklama için Ebüssuûd tefsirine bakınız.[529]

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Resûlüm,* Firavun'la yaptığı mücadele hakkında *Musa'nın haberi sana ulaştı mı?*" Biz onun kıssasını senin için bir teselli olarak ve tevhidi açıklamak için anlatacağız.

"*Hani o,* vadide parlayan *bir ateş görmüştü ...*"

Bu şöyle oldu: Hz. Musa [aleyhisselâm], Hz. Şuayb'dan [aleyhisselâm], annesinin ve kardeşinin yanına gitmek için izin istedi ve ailesiyle birlikte yola çıktı. Şam hükümdarlarının kendisine zarar vermelerinden korktuğu için ayrı bir yolu takip etti. Tuvâ vadisine gelince, burası Tûr dağının sol tarafına düşen bir yerdi. Eşi doğum yaptı. Karanlık bir geceydi. Mevsim kıştı ve kar yağıyordu. Bir cuma gecesiydi. Yolunu kaybetmişti. Koyunları dağılmıştı. Yanında su da yoktu. Bir ateş yakmak istedi, fakat çakmak taşını tutuşturamadı. O da ilâhî bir takdirdi. İşte böyle bir halde iken, Tûr dağının yanında yolun sağında bir ateş gördü.

"*Ailesine, 'Burada bekleyin!' dedi.*" Yani, "Olduğunuz yerde durun" dedi. Hz. Musa [aleyhisselâm], onlara kendisini takip etmemeleri için böyle söyledi. Kocasını takip etmek kadınların âdetidir. Hz. Musa [aleyhisselâm], "Bekleyin" derken, hanımına, hizmetçisine ve çocuğuna hitap etti. Bu hitabın sadece ailesine yapıldığı, onun peygamber kızı olan hanımını yüceltmek için söylediği de belirtilmiştir.

Hz. Musa [aleyhisselâm], "*Ben bir ateş gördüm,* oraya gidiyorum; *umarım ondan size bir parça kor,* yani bir parça yanan ateş getiririm" dedi. Aynı kıssa ile ilgili olarak, Kasas sûresinin 29. âyetinde geçen "el-cezve" ile Neml sûresinin 7. âyetinde geçen "el-kabes" kelimesi ile kastedilen de budur.

529 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/270.

Hz. Musa [aleyhisselâm] sözünü şöyle tamamladı: "*Veya onun yanında, bana gideceğimiz yer için yol gösterecek birini bulurum.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Oraya,* yani gördüğü ateşin yanına *vardığında ...*"

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm] oraya vardığında, en aşağısından tepesine kadar her yanını bembeyaz bir ateşin sardığı yemyeşil bir ağaç gördü. Ateş, bembeyaz bir ışık saçıyordu. Hz. Musa [aleyhisselâm], hayret içinde durup onun parlaklığını seyretti. Onun, teke dikeni veya semure ağacı olduğu da söylenmiştir. Hz. Musa [aleyhisselâm], bu şekilde ağaca bakarken, kendisine şöyle seslenildi:

"*Ey Musa! Şüphe yok ki ben,* evet ben, *senin Rabb'inim!*" Âyette, "ben" ifadesinin tekrar edilerek kullanılması, hitap edenin gerçekten kim olduğunu bildirmek ve şüpheyi gidermek içindir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa'ya [aleyhisselâm], "Ey Musa!" diye hitap edilince Hz. Musa [aleyhisselâm], "Bu konuşan kim acaba?" dedi. Yüce Allah, "Ben senin Rabb'inim!" deyince, Hz. Musa, "Herhalde sen şeytanın sesini işitiyorsun!" diye içinden geçirdi. Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz benim, ben senin Rabb'inim" deyince, onun Allah'ın kelâmı olduğunu anladı.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], kendisine yapılan ilâhî hitabı, bütün yönlerden ve bütün âzaları ile (bütün vücuduyla) işittiği de söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra ona şöyle buyurdu: "*Hemen ayakkabılarını çıkar!*" Çünkü böyle yapmak edebe daha uygundur.

Sûfîler bu âyetten, meşâyihten büyüklerin huzurunda ayakkabıları çıkarmayı bir edep olarak almışlardır.

Şöyle denmiştir: O kutsal vadiye çıplak ayakla basması için kendisine ayakkabılarını çıkarması emredildi. Mescidleri yüceltip oralara hürmet göstermek ve ayakkabıları temiz de olsa, (zemini kum veya toprak olan) mescide girildiğinde onları çıkarmak bu âyetten alınacak bir edeptir.

Bir rivayete göre Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] ayakkabısı, tabaklanmamış merkep derisinden idi; onun için çıkarılması emredildi.

Şöyle denilmiştir: Âyette çıkarılması istenen iki ayakkabıdan kasıt, iki âlemdir. Buna göre mana şudur: Eğer bizim ilâhî huzurumuza girmek istersen, kalbini her iki dünyadan çek ve boşalt.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Çünkü sen kutsal vadi Tuvâ'dasın!"* Bu âyet, ayakkabıların niçin çıkarılması gerektiğini ve bu emrin veriliş sebebini açıklamaktadır.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] ayakkabılarını çıkarttı ve vadinin gerisine attı.

Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] ayrıca şöyle dendi: *"Ben seni* peygamberlik için *seçtim; şimdi, sana vahyedilen şeyleri dinle!"* Yahut sana vahyedeceğimiz şeylere kulak ver:

"Şüphe yok ki ben Allah'ım; benden başka ilâh yoktur. O halde, sadece *bana kulluk et,* sadece bana boyun eğ ve *beni zikir için namaz kıl."* İçinde beni zikretmek için namaz kıl; çünkü namaz, birçok zikir türünü içinde bulundurmaktadır. Allah'ı zikir zaten ibadet emrinin içine giriyorken, onun ayrıca söylenmesi, zikrin diğer ibadetlere göre üstünlüğünü göstermek içindir; zira o, yüce mâbudun kulunu zikretmesine sebeptir ve ayrıca o, kalbi ve dili Allah'ın zikriyle meşgul etmektedir. Şu bir gerçek ki Cenâb-ı Hakk'ı gereği gibi zikir sadece ibadetin içinde gerçekleşir.

"Benim zikrim için namaz kıl" âyetine şu manalar da verilmiştir:

İhlâsla sırf benden bahsederek ve rızamı arayarak namaz kıl; öyle ki namazda benden başkasını görmeyesin.

Bir diğer mana: Benim kitapta zikrettiğim ve yapmanı emrettiğim için namaz kıl.

Bir diğer mana: Benim seni hayırla anmam ve överek yüceltmem için namaz kıl.

Bir diğer mana: Benim zikrime tahsis ettiğim vakitlerde namaz kıl, bu vakitler, namaz vakitleridir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bana dua vaktini unutunca, hatırladığında namaz kıl. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim namaz vaktinde uyur veya onu unutursa hatırlayınca namazını kılsın. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

'Beni zikir için namaz kıl'"[530]

Âlimlerden biri demiştir ki: "Amelin aslı üçtür: Sözler, fiiller ve haller. Sözlerin en faziletlisi, 'Lâ ilâhe illallah' tevhididir. Fiillerin en hayırlısı Allah için veya Allah'ın özel tecellileri içinde kılınan namazdır. Hallerin en faziletlisi ise kalbin Allah'ı müşahede ederek huzur ve sükûna ermesidir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kıyamet günü mutlaka gelecektir."* Onun meydana gelmesi kesindir. Bu, ibadetin gerekli olmasının ve namazın hakkı ile kılınmasının sebebini açıklamaktadır. Kıyamet için, "gelecek" tabirinin kullanılması, onun muhatapların gözü önünde muhakkak gerçekleşeceğini bildirmek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onun vaktini çok gizli tutuyorum."* Onu size açıklamıyorum, sadece "gelecek" demekle yetiniyorum. O, ansızın gelecektir.

Âyete, "onu size neredeyse açıklayacaktım" manasını verenler de olmuştur.

Sa'lebî, İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] ve müfessirlerin çoğunluğunun, âyete şu manayı verdiklerini nakletmiştir: "Onun vaktini, neredeyse kendimden bile gizleyecektim; başkaları nasıl bilebilir?" Sahabeden Übey b. Kâ'b'ın mushafında âyet bu şekilde açıklanmıştır. Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] mushafında ise âyet, "Onu bir yaratılmış varlık nasıl bilir?" manasında nakledilmiştir. Bazı kıraatlerde âyet, "Onu size nasıl açıklarım!" manasında okunmuştur.

Kutrub demiştir ki: "Eğer, 'Allah, bir şeyi kendisinden nasıl gizler?' diye sorulursa deriz ki: Allah Teâlâ Araplar'a, manasını ve kastını yakînen tanıdıkları bir sözle hitap etmiştir (Bu söz, mecazdır. Manası, 'Onu öyle gizli tuttum ki kendimden bile sakladım' demektir)." Sa'lebî'nin diğer açıklamaları için tefsirine bakınız.[531]

---

530 Buhârî, Mevâkît, 37; Müslim, Mesâcid, 309; Ahmed, *Müsned*, 3/100.

531 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/202-203.

Kıyametin (hadis-i şeriflerde bahsedilen) alametlerinin ortaya çıkması, onun gizliliğini ortadan kaldırmaz. İbn Arafe[532] tefsirinde demiştir ki: "Kıyametin gerçekleşme şartları ortaya çıktığında, ondan, daha önceki gizlilik hükmü kalkmaz. Bahsedilen alametlerin ortaya çıkması, işin gizli kalmasıyla ortaya çıkması arasında bir durum arzeder; sonuç her iki tarafa yakın olur."[533]

Âyet şöyle bitiyor: *"Herkes yaptığının karşılığını bulsun diye, onu gizli tuttum."* Yani herkes, hayır veya şer, yaptığı işlerin karşılığını bulsun diye kıyametin ne zaman kopacağını gizli tuttum.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sakın ona inanmayan ve nefsinin arzularına uyan kimseler, seni ondan,* onu hatırlamaktan, beklemekten ve onun için hazırlanmaktan *alıkoymasın.* Onun sözüne bakıp da ahirete hazırlanma konusunda gevşek davranmayasın."

Âyetteki hitap, zâhiren Hz. Musa'yı ahireti hatırlamaktan alıkoyan kâfirlere yönelik gözüküyorsa da gerçekte o, Hz. Musa'ya, ona hazırlanma işinden yüz çevirmeyi yasaklamaktadır. Bu şekil bir yasaklama, daha beliğ ve daha etkilidir. Çünkü bir şeye götüren sebepleri yasaklamak, delile dayalı bir yasaklamadır (Yasaklamanın sebebi belli olduğu için daha etkilidir). Şu âyette de bu manada bir yasaklama ve sakındırma vardır:

"Bana muhalefetiniz sizi Allah'a karşı isyan ettirmesin" (Hûd 11/89). (Yani siz, bana muhalefet ederek Allah'a isyan etmeyin).

Buna göre, Hz. Musa'ya hitap eden önceki âyetin manası şudur: "Ahirete hazırlanma konusunda, *ona iman etmeyen ve hevâsına tâbi olan kimseye uyma!"* Yani nefsinin çağırdığı fâni lezzetlere tâbi olan kimseye uyma.

---

532 İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. *Tefsiru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

533 Hasan Azzûzî'nin tesbitine göre İbn Acîbe, İbn Arafe'nin tefsirinden yaptığı alıntıları, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'den nakletmektedir (bk. Azzûzî, *Şeyh Ahmed İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, 2/87 [Mağrib 2001]).

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra helâk olursun!"* Şüphesiz, kıyametten ve insanı onun korkunç hallerinden kurtaracak amelleri yapmamak, peşinden helâki getirir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

9-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey ârif, sana Hz. Musa'nın haberi geldi mi? Onun halini iyi düşün ve ibret al! Bak o, nasıl yüce sevgilinin nuruna ve en yakın dost ile münâcât etmeye yolculuk yaptı.

Hz. Musa (veya onun makamına vâris olan ârif) varlıkların üzerinde parlayan bir ateş (nur) gördü. O, yüce habibin hiç kesilmeyen nuru idi. O zaman, ailesine ve kendisine tâbi olanlara şöyle dedi:

"Sizler yerinizde bekleyin; Hakk'ı talep makamında sabit durun, sabredin, birbirinize sabrı tavsiye edin ve kalplerinizi talep edilen şeye bağlayın. Ben bir ateş gördüm; o, tecelli ettiği varlıkta gözüken yüce sevgilinin zatının nurudur."

Bu nurun görüldüğü makam, fenâ fillâh makamıdır.

Hz. Musa (veya ârif) sözüne şöyle devam etti: O nura gideyim, belki size ondan bir parça getiririm; ondan kalpleriniz ve sırlarınız için nurlar alırsınız. Yahut o ateşin yanında beni bekâ billâh ve temkin makamına ulaştıracak bir hidayet (nur ve delil) bulurum."

Ona geldiğinde ve onu müşahedede temkin halini elde ettiğinde, kendisine şöyle seslenildi:

"Ey Musa (ve ey ârif)! Şüphesiz ben, senin Rabb'inim." O makamda hiçbir ateş ve madde yoktur. Orada olan, sadece yüce sevgilinin yüzüdür. O, varlıklar aynasında tecelli etti ve gözüktü. O huzurda ayakkabılarını çıkar."

Yani bütün kâinatı yaratanının huzurunda bulunmak ve O'nu müşahede etmek istiyorsan, her iki âlemi (dünyayı ve ahireti) kalbinden çıkar.

Bu konuda biri şöyle demiştir: "Bu makama gelindiğinde ayağındakileri çıkar; çünkü kudsî huzurumuz oradadır. Her iki âlemden de sıyrıl, seninle bizim aramızda olanları silip at!"

Ârife denir ki: "Ayağındakileri çıkar at; çünkü sen, mukaddes vadidesin; yani kudsî huzurda ve ünsiyet mahallindesin. Kâinat kalbinden dürülüp kaldırıldı; müşahede nurunu gördün. Ben seni dostluğum ve özel münâcâtım için seçtim. Şimdi, benim tarafımdan sana vahyedilenleri iyi dinle:

Ben, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan tek Allah'ım. Beni müşahedede temkin haline (manevi halinde sabit ve kararlı bir hale) ulaşınca, şükür için kulluk makamına in. Beni zikir için namaz kıl. Şüphesiz kıyamet gelecektir. O zaman sana en güzel ikramlarda bulunurum; dereceni yüceltirim, seni mukarrebîn makamındakilerle birlikte yükseltirim. Öyle ise inat ve inkâr edenler seni müşahede makamından alıkoymasın; onlara uyarsan Hakk'a yakınlık ve ünsiyet makamından düşersin; kalbi perdeli kimselerin arasında kalırsın."

Bu vardığımız sonuçlar, İbnü'l-Fârız'ın[534] şu sözlerinde dile getirdikleriyle aynıdır. O, nazım halinde demiştir ki:

"Sevgilinin mahallesinde bir ateş gördüm; hemen ehlime (nefsime ve diğer kuvvelerime) müjde verdim ve onlara, 'Yerinizde durun; umarım ben beni hedefime ulaştıracak olan şeyi buldum' dedim. Ona yaklaştığımda, baktım ki benden önce Musa Kelimullah'ın gördüğü ateş (ilâhî nur). Ondan bana açıkça,

"Bana vuslat gecelerine dönün (bütün varlığınızdan geçip bende fâni olun)' diye seslenildi. Darmadağınık olan kalbimin sevgilide toplanma vakti (manevi keşif hali) yaklaşınca, vücut dağım (zâhirim ve bâtınım), bana tecelli eden Rabbim'in heybetinden yerle bir oldu. O anda bana öyle bir sır açıldı ki onu sadece benim gibi olanlar anlar. O

534 İbnü'l-Fârız, Sultânü'l-âşıkîn olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. Tam adı Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî'dir (v. 632/1235). Kahire'de vefat etmiştir. *Kasîde-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur. Her iki kaside üzerinde pek çok şerh yazılmıştır. Şiirleri, *Dîvânu İbni'l-Fârız* ismiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Şiirlerinde ilâhî aşk ve tasavvufî konuları işlemektedir. Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, 21/40-43.

tecellinin içinde ölmek (bütün varlığımı yok etmek) benim için asıl hayattır. Benim (gafletten ibaret olan) eski hayatımda ise asıl ölümün mevcuttur. Ayrılık gayrılık gidip her şeyimle sevgilide fâni olunca, zamanın Musa'sı oldum (bulunduğum zaman içinde Hz. Musa gibi, insanları Hakk'a davet ettim)."[535]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'ya Verilen Mucizeler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa [aleyhisselâm] ile yaptığı konuşmadan bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسٰى ﴿١٧﴾ قَالَ هِيَ عَصَايَۚ اَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا
وَاَهُشُّ بِهَا عَلٰى غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَاٰرِبُ اُخْرٰى ﴿١٨﴾ قَالَ اَلْقِهَا يَا
مُوسٰى ﴿١٩﴾ فَاَلْقٰيهَا فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعٰى ﴿٢٠﴾ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ
سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْاُولٰى ﴿٢١﴾ وَاضْمُمْ يَدَكَ اِلٰى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ
بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ اٰيَةً اُخْرٰىۙ ﴿٢٢﴾ لِنُرِيَكَ مِنْ اٰيَاتِنَا الْكُبْرٰىۚ ﴿٢٣﴾

17. *Ey Musa! Şu sağ elindeki nedir?*

18. *Musa dedi ki: "O, benim asâmdır; ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim; benim onunla gördüğüm başka ihtiyaçlarım da vardır."*

19. *Allah, "Ey Musa, onu yere at" dedi.*

20. *Musa hemen onu yere attı; bir de baktı ki o, hızla giden bir yılan olmuş!*

---

535 İbnü'l-Fârız'ın sözü ve açıklaması için bk. Bûrînî-Nablusî, *Şerhu Dîvâni İbnü'l-Fârız*, 2/339-340 (Beyrut 2003).

21. *Allah buyurdu: "Onu tut, korkma! Biz onu ilk haline döndüreceğiz."*

22. *Diğer bir mucize olarak, elini koltuğunun altına sok ki o, kusursuz olarak bembeyaz çıksın.*

23. *Bunları, sana en büyük mucizelerimizden bazılarını gösterelim diye yaptık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Musa! Şu sağ elindeki nedir?"*

Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya, bu soruyu, elindeki asâyı yılana çevirerek ortaya koyduğu büyük mucizeyi göstermek için sordu. Sorunun manası, onun elindekinin asâ olduğunu belirtmektir. Bu, onun yılana çevrilmeden önceki haliyle sonraki halinin arasındaki farkın ortaya çıkması içindir.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, onu kendisiyle konuşmaya alıştırmak ve onu kendisine karşı rahatlatmak için böyle sordu.

Hz. Musa da cevap olarak, *"O benim asâmdır" dedi.*

Rivayet edildiğine göre bu asâ, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] asâsıydı. Peygamberlerden intikalle Hz. Şuayb'a [aleyhisselâm] kadar gelmişti. Hz. Şuayb da onu, koyunlarını gütmek için yanına geldiğinde Hz. Musa'ya vermişti. Bu durum, Kasas sûresinde gelecek.

Asânın üst kısmında iki çatalı vardı, alt kısmında ise sivri bir demir bulunuyordu. Mukâtil'den gelen bir rivayette, asânın ismi "Neb'a" idi.

Hz. Musa sözüne şöyle devam etti: *"Ona dayanırım."* Yani yürürken, yorulduğum anda ve koyun sürülerimin başında dururken ona yaslanırım.

"Onunla koyunlarıma yaprak silkelerim; ondan yerler."

Âyete, "Onunla koyunlarımı sakındırırım, onları, girilmesi yasak yerlere girmekten engellerim" manası da verilmiştir.

"Benim onunla gördüğüm başka ihtiyaçlarım da vardır." Bu türden, başka işlerde de ona ihtiyacım vardır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], yiyecek ve içeceğini asâya asarak taşıyordu. Ona dayanarak yürüyordu. Onunla, koyunlarını sürüyor, Allah'ın izniyle onları, yırtıcı hayvanlardan koruyordu. Bir düşmanla karşılaştığı zaman, onunla kendisini savunup düşmanla savaşıyordu. Bir kuyudan su çekmek istediği zaman, onu ip yerine kullanıyordu. Asâ, kuyunun derinliğine göre uzuyordu. İki ucu kova gibi oluyor, onunla su çekiyordu. Gece olunca, asânın iki ucu meşale gibi yanıyor, onunla yolunu aydınlatıyordu. Bir meyve yemek istediği zaman, asâyı yere dikiyor; asâ dallanıp yaprak açarak meyve veriyordu. İşte Hz. Musa'nın asâ ile gördüğü diğer ihtiyaçları bunlardır."[536]

Sanki Hz. Musa [aleyhisselâm], Cenâb-ı Hak kendisine, "Elindeki nedir?" diye sorunca, sorudan kastın ne olduğunu açıklaması ve onunla elde ettiği faydaları genişçe anlatması olduğunu anladı, bunun için sözünü uzattı. Ondan eşsiz harikalar ortaya çıkınca, onun apaçık bir âyet ve insanları âciz bırakan büyük bir mucize olduğunu anladı.

Allah Teâlâ ona, *"Ey Musa,* hiç aklına gelmeyecek derecedeki harika işlerini görmek için *asâyı yere at" dedi.*

Şöyle denilmiştir: Hz. Musa'ya, asâya kalbini bağlayıp onunla huzur bulmasın diye, kendisine onu yere atması emredildi. Çünkü kendisinin onunla gördüğü pek çok ihtiyacı vardı. Allah Teâlâ, bu konuda daha ileri bir emirle, asâyı yılana çevirdi; nihayet Hz. Musa ondan korktu. Onu kalbinden çıkarıp kendisinden kaçınca, Cenâb-ı Hak, *"Onu al ve ondan korkma!"* buyurarak, onu kendisine geri verdi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Musa hemen onu yere attı; bir de baktı ki o, hızla giden bir yılan olmuş!"*

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], asâyı yere atınca o, asânın kalınlığında sarı bir yılana dönüştü. Sonra şişerek büyüdü. Bunun için asâ, bir seferinde hızlıca hareket eden yılana (el-cânn) ben-

536 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/203-204; ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târihu Medînet-i Dımaşk*, 61/46 (Beyrut 1998); İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1/178-179.

zetildi (bk. Kasas 28/31). Diğer seferinde ise büyük bir yılana, ejderhaya (es-sü'bân) benzetildi (bk. A'râf 7/107). Bu âyette ise her iki yılanı da içine alacak şekilde, "hayyetün=yılan" dendi.

Şöyle denilmiştir: Asâ, ilk olarak ejderhaya dönüştü. Bu görüş, duruma daha uygundur. Nitekim başka bir âyette, bu durum açıkça şöyle belirtilmiştir:

"Bir de baktı ki o, kocaman bir ejderha oluvermiş!" (A'râf 7/107).

Diğer âyette ona, cüssesinin küçüklüğünden dolayı değil, hızlı hareket ettiği için "cân" denmiştir (Kasas 28/31).

Şöyle de denmiştir: el-Cân (hızlıca hareket eden) asânın yılana dönüştüğü ilk halidir; ejderha ise son halidir.

Allah Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "Ey Musa, *onu tut, korkma!*"

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Asâ, erkek bir ejderhaya dönüştü; kaya-ağaç önüne gelen şeyi yutuyordu. Hz. Musa, onu bu şekilde görünce, korktu ve kaçtı. Kendisine, korkunç bir şeyi gören insanın içine gelen korku ve ürperti geldi."

Bu hal normaldir; çünkü bir kimsenin seçilmiş bir peygamber veya veli olması, onda insanlık vasıflarının bulunmamasını gerektirmez.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz onu ilk haline döndüreceğiz."* Yani sen onu eline alınca, biz onu daha önceki gibi asâya dönüştüreceğiz.

Şöyle denilmiştir: Hz. Musa [aleyhisselâm], bu konuda öyle bir güven ve korkmama haline ulaştı ki elini ejderhanın ağzının içine sokuyor ve çene kemiklerinden tutuyordu.

Hz. Musa, yerdeki ejderhayı tutunca, asâya dönüştü. Orada asânın ejderhaya dönüşmesi ve sonra Hz. Musa'nın onu tutup almasının hikmeti, onun, Firavun ile hesaplaşmasında asâ ile güven içinde hareket etmesi, yapacağı işte kalbinin mutmain olması, onda hiçbir şüphe, endişe ve sarsıntı meydana gelmemesi içindir.

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya başka bir mucize göstermek isteyerek şöyle buyurdu: *"Diğer bir mucize olarak, elini koltuğunun altına sok; sokarsan o, kusursuz olarak bembeyaz* bir ışık vererek *çıkar."* Onda, alaca ten ve benzeri hiçbir hastalık bulunmaz.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] esmer renkliydi. Elini gömleğinin altından çıkardı, eli güneş gibi ışık saçıyordu. Bu, onun için asâdan ayrı bir mucizeydi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunları, sana en büyük mucizelerimizden bazılarını gösterelim diye yaptık."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Musa'nın elinin beyaz olup ışık saçması, Allah'ın ona verdiği en büyük mucizesi idi."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

17-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dervişe denir ki: "Ey derviş, elindeki nedir?" O da şöyle der:

"O benim dünyamdır; geçimimde ve işlerimi görmekte ona dayanırım. Ondan aileme harcarım. Ben onunla süslenme, sadaka verme ve hayır işler yapma gibi başka ihtiyaçlarımı da gideririm." O zaman dervişe denir ki:

"Ey derviş, onu elinden at ve ondan ayrıl. Yahut senin için kolay olursa ondan tamamen uzaklaşarak dünyayı kalbinden çıkarıp at!"

Derviş dünyayı elinden atıp ondan ayrıldı. Onu attığında, dünyanın, kendisi farkında değilken, onu sokan ve helâkine koşan bir yılan olduğunu gördü.

Derviş manevi terbiye ile yakîni (müşahedeye dayalı kesin imanı) elde edip onda temkin haline ulaşınca, ona denir ki: "Attığın dünyayı al, ondan korkma. Çünkü sen, sebepleri atıp bütün sebeplerin sahibini tanıdın. Artık senin yanında, dünyanın varlığı ile yokluğu, sana verilmemesi ile verilmesi eşit hale geldi. Onu ilk haline döndüreceğiz. Onunla ihtiyaçlarını görürsün. Sen dünyaya değil, dünya sana hizmet eder."

Allah Teâlâ buyurur ki: *"Ey dünya, bana hizmet edene sen de hizmetçi ol; sana hizmet edeni ise (peşinden koşturarak) iyice yor!"*[537]

Diğer bir kudsî hadiste ise dünyaya şöyle buyrulmuştur: *"Benim dostlarıma karşı acı ol; onlara tatlı olma ki benden kopup fitneye düşmesinler."*[538]

Dünyanın acılaşmasından kasıt, başlarına gelen tehlikeler, hastalıklar, yolculuktaki yorgunluklar, günahkâr kimselerin eziyeti ve diğer durumlardır. Allah dostlarının başına gelecek olan zâhirî fakirlik, kendileri için bir şereftir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Fakirlik benim övüncümdür"* sözü, eğer sahihse[539] bunu göstermektedir.

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Muhammed el-Bûzîdî[540] demiştir ki:

"*'Ey dünya, bana hizmet edene sen de hizmet et'* hadisi, zâhir ilim sahiplerinden Allah'a yönelmiş salihler hakkındadır. *'Benim dostlarım için acı ol ...'* hadisi ise bâtın ilmine sahip maneviyat sahibi ârif veliler hakkındadır."

Maneviyata yönelmiş dervişe ayrıca denir ki: "Eğer dünyadan elini çeker ve onu kalbinden atarsan, fikir elini kalbine sok; oradan, hiçbir karışıklık ve noksanlık bulunmadan, sâfi ve nuranî olarak bembeyaz çıksın. Bu, kulun kalbini dünyadan çekme ve onun meşakkatine sabretme nimetinden sonra, ona verilmiş en büyük ilâhî delil ve keramettir.

el-Lübâb isimli eserde denmiştir ki: "El, fikir elidir, içine sokulması istenen yer, anlayış hazinesidir. Fikrin oradan bembeyaz çıkması ise irfanla olur."

---

537 Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 8/44; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1454.

538 Biraz değişik lafızlarla aynı konuda bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, nr. 9800; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/7 (nr. 11); Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2723.

539 İbn Acîbe'nin, hadis hakkındaki endişesi yerindedir. Hadis hakkında farklı hükümler verilmiştir (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 183). Ancak fakirliği öven başka sahih hadisler mevcuttur (bk. Tirmizî, Zühd, 37; İbn Mâce, Zühd, 6, 7; Hâkim, *Müstedrek*, 4/316; Ahmed, *Müsned*, 2/296; Dârimî, Rikak, 118).

540 Muhammed el-Bûzîdî (v. 1229/1814), İbn Acîbe'nin kendisinden manevi terbiye ve hilafet aldığı şeyhidir. Bûzîdî, İbn Acîbe'den sonra vefat etmiştir.

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, elinde en büyük delilini gösterdi. Bu şöyle oldu: Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın eline kudret elinin nurlarından giydirdi; böylece Hz. Musa'nın eli, Allah'ın kudret eli hükmünde oldu Bu, ilâhî ahlâkla ahlâklanmak ve ilâhî sıfatların özel tecellisine mazhar olmakla gerçekleşir. Bu durum şu kudsî hadiste zikredilmektedir:[541]

"Ben, sevdiğim kulumun kulağı, gözü, dili ve eli olurum; o benimle işitir, benimle görür, benimle konuşur, benimle tutar."[542]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın Peygamber Olarak Gönderilişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilişinden bahsederek şöyle buyurdu:

اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لِي
اَمْرِي ﴿٢٦﴾ وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴿٢٨﴾ وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا
مِنْ اَهْلِي ﴿٢٩﴾ هٰرُونَ اَخِي ﴿٣٠﴾ اُشْدُدْ بِهٖ اَزْرِي ﴿٣١﴾ وَاَشْرِكْهُ فِي اَمْرِي ﴿٣٢﴾
كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ اِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾

24. ***Firavun'a git; o, gerçekten çok azıttı.***

25. ***Musa dedi ki: "Rabbim! Göğsüme genişlik ver."***

26. ***"İşimi kolaylaştır."***

27. ***"Dilimden düğümü çöz (peltekliğimi gider)."***

---

541 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/487.

542 Hadisin tamamı için bk. Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 696.

28. ***"Ki sözümü anlasınlar."***

29. ***"Bana ailemden bir de yardımcı ver."***

30. ***"Kardeşim Harun'u ver."***

31. ***"Onunla beni destekle."***

32. ***"Onu işimde bana ortak yap."***

33. ***"Böylece seni çokça tesbih edelim."***

34. ***"Seni çok zikredelim."***

35. ***"Şüphesiz sen bizi görmektesin."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] buyuruyor ki:

"Görmüş olduğun en büyük mucizelerle *Firavun'a git;* onu sadece bana ibadet etmeye çağır, kendisini azabımdan sakındır. *'O, gerçekten çok azıttı.'* Kibir, azgınlık ve zulümde haddi aştı, hatta rablik iddasına bile cesaret etti."

Hz. Musa, yüce Rabb'inden yardım isteyerek dedi ki:

"Rabbim! Göğsüme genişlik ver." Onu genişlet, tâ ki peygamberlik yükünü çekerken daralmasın.

"İşimi kolaylaştır." İşimde kolaylık ver; öyle ki yapmak istediğim hiçbir şey bana zor gelmesin.

Hz. Musa [aleyhisselâm], kendisine bu şekilde hitap edilince, yüce Rabb'ine yalvararak niyaz etti, acziyetini ve zayıflığını dile getirdi, yüce Rabb'inden göğsünü genişletmesini, kalbini açmasını, kendisini insanların hallerini ve durumlarını iyi bilen, onlara karşı yumuşak ve hoşgörü ile davranan biri yapmasını istedi. Bu yolda karşılaşması muhtemel olan sıkıntı ve güçlükleri, güzel sabır ve sebat, geniş bir gönül ve dayanıklılıkla karşılamayı istedi. Bunun yanında, bu en önemli, en büyük, en yüce, en çetin ve güç işi, sebeplerini hazırlayarak ve engellerini ortadan kaldırarak kendisine kolaylaştırmasını istedi. Sonra şöyle dedi:

"Dilimden düğümü çöz, dilimi aç, ondaki pelteklik ve tutukluğu gider."

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa'nın dilinde, küçükken ağzına koyduğu ateş korunun etkisiyle bir pelteklik oluşmuştu. Bu olay şöyle oldu:

Hz. Musa çocukken, bir gün Firavun'un kucağında oturuyordu. Bir ara, Firavun'un yüzüne bir tokat attı ve sakalından birkaç kıl çekip yoldu. Bunun üzerine Firavun hiddetlendi ve karısı Âsiye'ye,

"Bu benim düşmanım!" dedi. Âsiye,

"Yavaş ol hele, o bir çocuktur; ateş koru ile yakutu birbirinden seçecek yaşta değil" dedi. Bunun üzerine Firavun onu denemek istedi. Kendisine iki kap getirildi; birinde kızarmış ateş koru, diğerinde ise yakut vardı. Kaplar Hz. Musa'nın önüne kondu. O sırada Cebrâil (aleyhisselâm), Hz. Musa'nın elinden tutarak ateş korunun üzerine koydu, Hz. Musa, koru alıp ağzına götürdü, diline koydu. Bundan dolayı dilinde bir pelteklik oluştu.[543]

Hz. Musa'nın dilindeki pelteklİğin tamamen gidip gitmediği konusunda âlimler farklı şeyler söylemişlerdir. Dilinin tamamen açıldığını söyleyenler şu âyeti delil göstermişlerdir:

"Allah buyurdu ki: Ey Musa, sana istediğin verildi" (Tâhâ 20/36).

Hz. Musa'nın dilinin tam açılmadığını söyleyenler ise şu âyetleri delil göstermişlerdir:

"Kardeşim Harun'un dili benden daha düzgündür" (Kasas 28/34).

"Firavun dedi ki: Yoksa ben, şu zavallı ve neredeyse meramını anlatamayacak durumda olan bu adamdan (Musa'dan) daha hayırlı değil miyim?" (Zuhruf 43/52).

Birinci görüşe şöyle cevap verilmiştir: Hz. Musa, dilindeki pelteklİğin bütünüyle gitmesini istemedi; bilakis sözünün anlaşılmasına mani

543 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/205-206. Biraz değişik ifadelerle bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/54.

olan düğümün çözülmesini istedi; Allah Teâlâ da onun bu duasına karşılık olarak, dilindeki peltekliğin hepsini değil, bir kısmını giderdi.

Hz. Musa'nın duası şöyle devam etti:

"Dilimdeki düğümü çöz ki sözümü anlasınlar." Yani eğer dilimdeki peltekliği kaldırırsan sözümü anlarlar.

"Bana ailemden bir de yardımcı ver, bana destek verecek ve beni takviye edecek birini ver. Bana yüklediğin peygamberlik görevinin yüklerini taşımada bana destek vermesi için *kardeşim Harun'u bana yardımcı yap. Onunla arkamı kuvvetlendir. Onu,* peygamberlik işinde *bana ortak yap* ki bu görevi hakkı ile yerine getirmek için birbirimize destek olalım. *Böylece seni çokça tesbih edelim. Seni çok zikredelim."*

Bu, Hz. Harun'un kendisine yardımcı yapılması için edilen duanın gayesidir. Şüphesiz, ibadet ve zikir için bir araya gelmek, cemaat olmak, onlara devam etmek ve onları çokça yapmak için bir vesiledir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah'ın eli (rahmeti ve desteği) cemaatin üzerindedir."[544]

Bunun için dinimizde toplu halde zikretmeye ve cemaatle namaz kılmaya teşvik edilmiştir. Bunun hikmeti, kalbi zayıf olanların, kalbi ve hali kuvvetli olanlarla ibadete kuvvet bulması; tembel olanların, manen dinç olanlara bakıp tembellikten kurtulmalarıdır.

Şöyle denilmiştir: Âyetteki çokça tesbih ve zikirden kasıt, peygamberliği yerine getirirken ve azgın kimseleri dine davet ederken yapılan tesbih ve zikirdir. Çünkü zikir, birçok kimseyle birlikte ve tek başına yapılırken farklı olur. Hz. Musa ile Hz. Harun'un birlikte yaptıkları zikir, birbirini destekleme ve hakkı ortaya koyma yönüyle tek başına yapılan zikirden farklıdır; tek başına bu sonuç alınamaz. Bunlar, cemaat halinde daha kuvvetli olur.

"Seni çokça tesbih ve çokça zikredelim" demek şu manadadır: Seni, celâline ve cemaline layık olmayan şeylerden çokça uzak tutalım yahut seni uzun zaman zikredelim. Cenâb-ı Hakk'ın, zatından uzak tutulacak

544 Tirmizî, Fiten, 7; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 13623.

şeylerden biri de azgın Firavun'un iddia ettiği ilâhlığa ortaklıktır. Onun bu iddiasını kabul eden azgın taraftarlarının yaptığı da Cenâb-ı Hak'tan uzak tutulacak şeyler arasındadır.

Hz. Musa'nın duası şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, sen bizi görmektesin."* Sen bizim her halimizi bilmektesin. Ayrıca, halimizi düzeltmen ve bize yüklediğin peygamberlik görevini yerine getirmede bizi desteklemen için yaptığımız duayı bilmektesin. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

24-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey derviş, kalbini iki dünyadan çektiğinde ve ayrılık vadisinde asânı attığında, nefis firavununa ve hissinin varlığına (benliğini temizlemeye) git. Gerçekten o nefis ve ölmemiş hislerin sana karşı çok azdı. Öyle ki senin, Rabb'i müşahede etmeni engelledi. Seninle Rabb'in arasında nefsinden başka bir perden ve hislerini (kendi varlığını) görmenden başka bir engel yoktur. Senin için en büyük firavun, nefsindir. Öyle ise nefsin varlığını yerle bir et, onu görmeyi hakikat denizine at. Bu, Mevlâ'yı müşahede ederek nefisten uzak kalmaktır. Bunu yapmak sana zor gelince, yüce Mevlâ'ndan yardım isteyerek de ki:

"Allahım, göğsümü aç, onu marifetin için genişlet, senin kudsî huzuruna gelişte benim işimi kolaylaştır. Kalbimden ve dilimden varlıkların düğümünü çözüp at; at ki kalbimi sadece senin muhabbetine bağlayayım, dilimle sadece senin zikrini ve şükrünü yapayım; kalbimden ve dilimden mâsivayı atayım."

Bu konuda bir şair der ki:

"Konuştuğum zaman, sizden başkasından bahsetmedim; sustuğum zaman ise gönlüm sadece size bağlıdır."

Ey derviş, duana şöyle devam et: "Rabbim, ailemden bana bir yardımcı ver. Bu yardımcı, şeyhimdir. Onunla beni kuvvetlendir. Onu benim terbiye işime ortak yap; bütün himmetiyle benim sırrıma (iç âlemime) yönelsin. Böyle yap ki seni çok tesbih edelim (seni her türlü noksan sıfatlardan uzak tutalım), öyle ki senden başkasını görmeyelim.

Seni çokça zikredelim; öyle bir hale gelelim ki kalbimiz, ruhumuz ve sırrımızla senin zikrinden hiç kopmayalım. Şüphesiz sen bizleri görmektesin."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Firavun'a git; o çok azıttı"* âyeti hakkında demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], Cenâb-ı Hakk'ın kendisinden isteğinin düşmanları ile mücadele etmek ve müşahede halinden mücâhede haline dönmek olduğunu anlayınca, O'ndan, göğsünü açıp genişletmesini, dilinden düğümü çözmesini ve işini kolaylaştırmasını istedi. Bunu, kendisine zıt kimselerle birlikte bulunmaya güç yetirmek ve onların sıkıntısını taşıyabilmek için istedi."[545]

Vertecübî sonra demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], *'Rabbim benim göğsümü aç'* duasıyla, ilâhî bir kuvvet ve her şeye güç yetireceği bir imkân istedi. Hz. Musa [aleyhisselâm], kulluk alanında bulunmanın Cenâb-ı Hakk'ın hakkı olduğunu, bunun bir imtihan alanı olduğunu, imtihanda ise asıl müşahede halinden bir perdelenme bulunduğunu bilerek bundan korktu ve Rabb'inden, kalbini açmasını istedi. Yani şunu demek istedi:

'Ben hakikatin gaybını görmekten kopup şeriatın perdesi içinde olduğumda, mükaşefe nuruyla göğsümü aç; tâ ki o hal içinde senden perdelenmiş olmayayım.'

Bakınız, bütün peygamberlerin ve velilerin efendisi olan Hz. Muhammed Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], bu perdeden nasıl bahsetti:[546]

'Kalbim bazan perdelenir, bundan dolayı Allah'a, günde yüz defa istiğfar ederim.'"[547]

Vertecübî'nin bu son sözü tenkide açıktır; çünkü Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbine gelen perde, ilâhî nurlardan oluşan bir perdedir, yoksa Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıkların oluşturduğu bir perde değildir. Bu inceliği iyi düşün. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

545 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/487.

546 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/487.

547 Müslim, Zikir, 41-42; Ebû Davud, Vitir, 26.

Hz. Musa'ya Yapılan İlâhî İhsanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] isteğine cevap vererek şöyle buyurdu:

قَالَ قَدْ اُوتٖيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسٰى ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً اُخْرٰىۤ ﴿٣٧﴾
اِذْ اَوْحَيْنَاۤ اِلٰىۤ اُمِّكَ مَا يُوحٰىۙ ﴿٣٨﴾ اَنِ اقْذِفٖيهِ فِى التَّابُوتِ فَاقْذِفٖيهِ فِى
الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لٖى وَعَدُوٌّ لَهُ وَاَلْقَيْتُ عَلَيْكَ
مَحَبَّةً مِنّٖىۚ وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْنٖىۘ ﴿٣٩﴾ اِذْ تَمْشٖىۤ اُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ
اَدُلُّكُمْ عَلٰى مَنْ يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ اِلٰىۤ اُمِّكَ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ
وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنٖينَ فٖىۤ
اَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلٰى قَدَرٍ يَا مُوسٰى ﴿٤٠﴾ وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسٖىۚ ﴿٤١﴾

36. *Allah şöyle buyurdu: Ey Musa! İstediğin sana verildi.*

37. *Gerçekten biz sana bir defa daha lutufta bulunmuştuk.*

38. *Bir zamanlar annene, vahyedilecek şeyi şöyle vahyetmiştik:*

39. *"Musa'yı sandığa koy; sonra onu denize bırak. Deniz onu kıyıya atsın da onu, benim ve onun düşmanı olan biri alsın." Bir de benim gözetimim altında yetiştirilmen için senin üzerine tarafımdan bir sevgi attım.*

40. *Hani, kız kardeşin gidip, "Ona bakacak birini size bulayım mı?" diyordu. Böylece seni, gözü aydın olsun (sevinsin) ve üzülmesin diye annene geri verdik. Ve sen, birini (kaza ile) öldürdün de seni kederden kurtardık. Seni çeşitli musibetlerle imtihan ettik. Bundan sonra, yıllarca Medyen insanları içinde kaldın. Sonra, ey Musa, takdire göre (belirlenen) bu yere geldin.*

41. *Seni, kendim için seçtim.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah şöyle buyurdu: Ey Musa! İstediğin sana verildi."* Yani istediklerini sana verdim; bizden istemiş olduğun her şeyi sana ulaştırdık.

Âyette, *"Ey Musa"* şeklinde, nidânın tekrar etmesi, ona istediklerini vererek şeref bahşettikten sonra, kendisine özel hitap ederek ayrıca şeref vermek içindir.

Cenâb-ı Hak Hz. Musa'ya, geçmişte yaptığı bir nimeti hatırlatarak şöyle buyurdu: *"Gerçekten biz sana bir defa daha lutufta bulunmuştuk."* Sen bizden bir şey istemeden önce sana lutufta bulunmuştuk; sen bir şey isteyince nasıl karşılık vermeyiz! Bu nimet şudur:

"Bir zamanlar annene, vahyedilecek şeyi vahyetmiştik." O zaman annen, senin hakkında şaşkınlığa düşmüştü, sana düşmanlarının bir zarar vermesinden korkuyordu. Bunun üzerine biz kendisine ne yapacağını vahyettik. Hz. Musa'nın annesine yapılan bu vahiy, ya rüyada ya ilham yoluyla ya da bir melek vasıtasıyla olmuştur. Ona şöyle dedik:

"Musa'yı sandığa koy; sandığın kapağını sıkıca bağlayıp kapat ki içine su kaçmasın. *Sonra onu* sandıkla birlikte *denize bırak; deniz onu kıyıya atsın."*

Denizin onu sahile atması, Rabb'inin isteğine bağlı olarak meydana gelmesi kesin bir şey olduğu için, âyette denizden, sanki onu sahile atmakla görevlendirilmiş, akıl sahibi ve itaat eden biriymiş gibi bahsedildi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Deniz onu kıyıya attığında, kendisini benim ve onun düşmanı olan biri alsın."* O, Firavun'dur.

Musa'nın annesine dedik ki: *"Oğlun için korkma. Biz onu muhakkak sana geri getireceğiz ve onu peygamberlerden yapacağız"* (Kasas 28/7).

Âyette, Firavun için, *"Benim ve onun düşmanı"* denmesi; onun Hz. Musa'ya düşmanlığının kesin olmakla birlikte bunun Hz. Musa'ya bir zarar vermeyip bilakis Firavun'un onu sevmesine sebep olacağını bildirmek içindir.

Hz. Musa'nın annesine, oğlunun suya atılması ve onun bir düşmanın eline düşeceği gibi görünüşte içinde helâk bulunan bir emrin verilmesi şunu bildiriyor: Burada, bela gibi görünen bir işin altında gizli lutuflar ve saklı ihsanlar mevcuttur.

Âyette bahsedilen sahilden kasıt, denizin kendi sahili olmayıp sahilin ortasına gelen bir yerdir. O da, denizde sahile bitişik ve suyu Firavun'un bahçesine akan nehirdir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa'nın annesi, sandığın içine pamuk koydu. Sonra Hz. Musa'yı içine koydu. Sonra sandığın dışını ziftle yağlayıp denize attı.

Sandığı, Hz. Musa'nın annesinin kamıştan yaptığı da söylenmiştir. Mukâtil ise, sandığı Hizkîl isminde mümin bir adamın yapıp Hz. Musa'nın annesine verdiğini söylemiştir.[548]

Annesi, sandığın dışını ziftle yağlayıp denize attı. Denizin kenarından başlayarak Firavun'un bahçesine akan bir büyük nehir vardı. Su onu bu nehre attı. Nehir sandığı bahçedeki havuza getirdi. O sırada havuzun başında Firavun, karısı Âsiye (bint Müzâhim) ile oturuyordu. Hizmetçilere sandığın sudan çıkarılması ve açılması emredildi. Sandık açıldığında, içinde çok güzel yüzlü bir çocuk olduğunu gördüler. Firavun, onu öyle çok sevdi ki ondan ayrı kalmaya sabredemiyordu. *"Senin üzerine tarafımdan bir sevgi attık"* âyetinin manası budur.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah onu sevdi ve kendisini insanlara sevdirdi."

Katâde[549] demiştir ki: "Allah Teâlâ Hz. Musa'nın gözlerine öyle bir güzellik vermişti ki ona bakan kimse kendisine âşık oluyordu."[550]

Âyetin manası şudur: Senin üzerine, benim tarafımdan büyük bir sevgi attım; kalplere sevgini yerleştirdim; öyle ki sana bakan kimse senden ayrı kalmaya sabredemez. Bunun için seni Allah'ın düşmanı Firavun ve ailesi sevdi. Bunu sana şefkat etmeleri için yaptım.

---

548 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/115; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/206.

549 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

550 bk. Sale'bi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/206-207.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunu benim gözetimim altında yetiştirilmen için yaptım."* Yani benim gözetimim ve korumam altında, şefkat ve merhametle en güzel şekilde terbiye edilip yetiştirilmen, beslenip büyütülmen için böyle yaptık. Bunun başlangıcı şöyle oldu:

"Hani, kız kardeşin gidip, 'Ona bakacak birini size bulayım mı?' diyordu." Kız kardeşin senin denize atılan sandığını takip etti. Sandık Firavun'un bahçesindeki havuzda bulunup açıldı. Seni sevip aldılar. Sana süt emzirecek bir kadın aradılar. Kız kardeşin Firavun ve ailesinin senin için sütünü emmeyi kabul edeceğin bir sütanne aradıklarını görünce, onlara gelerek,

"Size, ona bakacak, büyütüp besleyecek *birini bulayım mı?"* dedi. Çünkü bu, Hz. Musa'nın, bulunacak sütannenin memesinden süt emmeyi kabul etmesine bağlıydı. Bu zamana kadar hiçbir kadının sütünü emmeye yanaşmamıştı.

Şöyle rivayet edilmiştir: Mısır'da Firavun ve ailesinin Nil'de bir çocuk bulduğu haberi yayılmıştı. Bu çocuğun hiçbir kadının sütünü emmediği, bunun için sütünü kabul edeceği bir kadın aramak zorunda kaldıkları haberi konuşuluyordu. Bunun üzerine Hz. Musa'nın kız kardeşi Meryem, haberi araştırmak için çıktı, kendisini gizleyerek Mısır'a geldi ve saraydakilere,

"Size, onun sütünü emmeyi kabul edeceği bir sütanne bulayım mı?" deyince, onlar da, "Evet" dediler. Bunun üzerine hemen annesine geldi, onu saraya götürdü, Hz. Musa onun sütünü emdi.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyurdu ki: *"Böylece seni, annene geri verdik. Bunu,* annene verdiğimiz sözü yerine getirmek için ve ayrıca sana kavuşarak *gözü aydın olsun, üzülmesin,* bundan sonra senden ayrı kalma korkusuyla hüzünlenmesin diye *yaptık."* Bunu, ona verdiğimiz sözü yerine getirmek için yaptık.

"Bundan sonra sen, birini kaza ile *öldürdün."*

Hz. Musa'nın öldürdüğü kimse, Mısır'ın yerli insanlarından bir Kıptî idi. İsrâiloğulları'ndan biri, bu Kıptî ile kavga ederken, Hz. Musa yanlarından geçiyordu. İsrâiloğulları'ndan olan adam, Hz. Musa'dan

yardım istedi, o da araya gerip ayırmak istedi ve bu arada kavgayı sürdürmek isteyen Kıptî'ye bir tokat attı; adam oracıkta öldü.

Kâ'b el-Ahbâr[551] demiştir ki: "Hz. Musa o zaman on iki yaşındaydı."[552]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Seni adam öldürmenin kederinden kurtardık."* Korktuğun Allah'ın azabından seni bağışlayarak kurtardık. Ayrıca sana oradan hicret etmeni vahyederek, Firavun'un sana kısas uygulamasından kurtardık.

"Seni çeşitli musibetlerle imtihan ettik." Yani seni büyük bir musibete düşürdük ve her defasında seni kurtardık. Nihayet peygamber olmaya ehil ve hazır bir hale geldin.

Hz. Musa'nın karşılaştığı musibetler, Mısır'dan hicret ettikten sonra yolda başına gelen zorluklardır. Sevdiklerinden ayrılması, yaya olarak yol alması, azığının bulunmaması gibi durumlar da bunun içindedir. Allah Teâlâ Hz. Musa'yı, bundan önce de, yeni doğduğunda kesilmekten kurtardı, sonra annesi onu denize attı, sonra öldürdüğü adama karşı kısas olmaktan kurtuldu.

Abdullah b. Abbas'a [radıyallahu anh], bu âyetin manası sorulunca şöyle demiştir:

"Biz seni, peş peşe yaşadığın sıkıntılardan kurtardık. Hz. Musa, doğan küçük çocukların öldürüldüğü bir zamanda doğmuştur; bu bir beladır. Annesi onu sandığa koyup denize attı. Firavun onu öldürmek istedi. Hz. Musa Mısır'ın yerli insanlarından bir Kıptî'yi öldürdü. Kendisini on sene ücretle hizmete tahsis etti. Sonra Medyen'den Mısır'a dönerken yolunu kaybetti. Karanlık biri gecede koyunları dağılıp gitti. İşte bütün bunlar, onun karşılaştığı birer imtihan ve sıkıntıdır."

---

551 Kâ'b el-Ahbâr, Ebû İshak Kâ'b b. Mâtî el-Himyerî el-Yemenî (v. 32/652), İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleriyle tanınan tâbiînden bir zattır. Daha önce yahudi iken Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ömer zamanında müslüman olmuş ve vefatına kadar halifelerin yanında çeşitli hizmetlerde bulunmuştur (geniş bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Kâ'b el-Ahbâr", *DİA*, 24/1-3).

552 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/207.

Fakat âyet-i kerimenin ifadesi, Hz. Musa'nın on sene ücretle çalışmasının ve sonrasının bela ve imtihan olarak sayılmamasını gerektirmektedir; çünkü âyetteki kasıt, onun Medyen'e ulaşmasından önceki durumlardır. Peşinden gelen şu âyet bunu göstermektedir:

"Bundan sonra, yıllarca Medyen insanları içinde kaldın." Bilindiği gibi Hz. Musa'nın ücretle çalışması ve ondan sonraki olaylar, kendisinin Medyen'e ulaşmasından sonra oldu. Yani sen, Medyen insanları içinde on sene kaldın.

Vehb b. Münebbih[553] demiştir ki: "Hz. Musa, Hz. Şuayb'ın yanında yirmi sekiz sene kaldı. Bunun on senesinde Hz. Şuayb'ın kızı Safûrâ ile evlenme mehri olarak kaldı, diğer seneleri de kendi istediği ile kaldı. Hatta Safûrâ'dan çocuğu oldu."[554]

Medyen, Hz. Şuayb'ın beldesi olup Mısır'a sekiz konak mesafededir. Firavun'un idaresi ve saltanatı oraya ulaşmamıştır. Bu durum, ya Firavun'un, o bölgede bulunan peygamberin heybetinden korkup oraya yanaşmamasından veya Allah'ın peygamberine muhalefet edenlerin başına gelen şeylerin kendi başına gelmesinden çekinmesinden kaynaklanır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra, sen ey Musa, takdire göre* ateşi gördüğün, birçok harika şeye şahit olduğun ve peygamberlik nimetine erdiğin yere *geldin."* Biz orayı, seninle konuşmak ve seni orada Firavun'a peygamber olarak göndermek için ezelde takdir edip belirledik. Sen oraya, senin için takdir edilen kadere göre, ne önce ne de sonra, tam belirlenen zamanda geldin.

Âyetin manası hakkında şöyle de denmiştir: Sen (genelde) peygamberler için vahye başlanan zamanda oraya geldin, bu zaman kırk yaşının başıdır.

553 Vehb b. Münebbih, Ebû Abdullah (v. 110/728), aslen İranlı olup tâbiînin ileri gelen âlimlerindendir. Zühd ve takvasıyla meşhurdur. İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleri nakledenlerin başında gelir. Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî gibi muhaddislerin kendisinden hadis naklettiği hadis râvileri arasındadır.

554 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/207. Bu rivayet, ihtiyatla karşılanmalıdır; çünkü diğer sahih haberlerden farklı bilgi vermektedir (Mütercim).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Seni, kendim için seçtim."* Yani seni peygamberlik, sevgim ve özel konuşmak için seçtim.

Bu âyet, daha önce geçen, *"Seni seçip tercih ettim"* âyetine dair hatırlatmadır. O ayrıca, geçmiş nimetleri hatırlattıktan sonra, Hz. Musa'nın isteği doğrultusunda, kardeşi Harun ile desteklenerek Firavun'a peygamber olarak gönderilmesine bir hazırlıktır. Bu onun, karşılaşacağı benzeri durumlarda Allah'a olan güvenini artırmak içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

36-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hakk'a yönelmiş dervişe denir ki: Ey derviş, sana istediğin verildi. Şöyle ki: Seni, elinden tutacak ve Rabb'ine yönlendirip terbiye edecek birine ulaştırdık. Biz ondan önce de sana başka ihsanlarda bulduk. Seni müslüman bir anne babadan dünyaya getirdik. Seni İslâm ve iman nurunun içinde attık, irfan denizine daldırdık. Sana tarafımızdan bir sevgi attık; biz seni sevdik, sen de bizi sevdin. Kullarımızın kalbine senin sevgini koyduk. Bizim korumamız ve gözetimimiz altında büyüdün. İrfanı elde etmek için vatanından ayrıldığında ve kardeşlerini terkettiğinde, biz seni temkin haline ulaştığında onların arasına geri gönderdik. Bunu, onları Allah'a yönlendirmen ve âlemlerin Rabb'inin taatiyle gözlerini aydın, gönüllerini hoş etmen için yaptık.

Sana yaptığımız bir ihsan da şudur: Hani bir zaman sen, seninle Rabb'in arasında perde olan bir nefsi öldürdün, böylece seni perdelenme gamından kurtarmış, varlıkların hapishanesinden çıkarıp müşahede fezasına ulaştırmıştık.

Sonra seni, nefsinle mücâhedede büyük imtihanlardan geçirdik; sana önce fakirlik imtihanını yaşattık; peşinden zillet imtihanı geldi. Sonra vatanını terketme imtihanını yaşattık; böylece varlıkların bağından kurtulup hürriyetine kavuştun.

Sonra, senin için takdir ettiğimiz şekilde ve manevi fethin için belirlediğimiz vakitte bize geldin. Seni kendim için seçtim; önceden takdir ettiğim inâyetimle seni huzuruma hazırladım. Senin hiçbir kuvvet ve

kudretin olmadan bunlar gerçekleşti. Sana, ezeli inâyetimiz yar oldu. Düşün; inâyetimiz sana yönelince ve özel korumamız seni himaye edince, sen neredeydin? Biz senin için ezelde bunu takdir ettiğimizde, senin ihlâsla yapılmış herhangi bir amelin ve içinde bulunduğun güzel halin yoktu! Bütün olanlar, bir amelin karşılığı değil, sadece bizim lutuf ve ihsanımızla oldu.

Bu hakikat, İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinde de bu şekilde dile getirilmiştir. Sûfîler bu konuda şu manadaki beyti söylerler:

"Yâ Rabbi, senin lutfunla yaptıklarım hariç, hiçbir sebebe bağlı olmadan, benim kendim çalışıp kazanarak sana sunmuş olduğum bir amelim yoktur."

Bir diğeri de şöyle demiştir:

"Ben önceleri zannederdim ki sana ulaşmak, kıymetli mallarla ve yüksek kazançlarla satın alınacak bir şeydir! Yine cahil halimdeyken, senin sevgini kazanmanın kolay olduğunu, şerefli ruhların onu elde etmek için feda edildiğini zannederdim. Sonunda gördüm ki sen, kendisine lutuflarda bulunmak için tercih ettiğin kimseleri seçip ayırıyorsun. Artık şunu bildim: Kul kendi gayret, maharet ve çabasıyla sana ulaşamaz. O zaman başımı elbisemin altına sokup kapında boynumu büktüm; devamlı sana sevgi içinde kaldım, bütün rahatım ve huzurum orada oldu."

Hz. Musa ile Hz. Harun'un Firavun'a Gönderilişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa ile Hz. Harun'u Firavun'u doğru yola davet etmeleri için göndererek şöyle buyurdu:

اِذْهَبْ اَنْتَ وَاَخُوكَ بِاٰيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي ﴿٤٢﴾ اِذْهَبَا اِلٰى فِرْعَوْنَ
اِنَّهُ طَغٰى ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى ﴿٤٤﴾ قَالَا رَبَّنَا
اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا اَوْ اَنْ يَطْغٰى ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَا اِنَّنِي مَعَكُمَا

أَسْمَعُ وَأَرٰى ﴿٤٦﴾ فَأْتِيَاهُ فَقُولَٓا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنٖٓي
إِسْرَٓائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ
الْهُدٰى ﴿٤٧﴾ إِنَّا قَدْ اُوحِيَ إِلَيْنَٓا أَنَّ الْعَذَابَ عَلٰى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿٤٨﴾

42. ***Sen ve kardeşin mucizelerimle gidin ve beni zikirde gevşeklik göstermeyin.***

43. ***Firavun'a gidin; o gerçekten çok azıttı.***

44. ***Ona yumuşak söz söyleyin; belki öğüt alır veya korkar.***

45. ***Dediler ki: "Rabbimiz! Doğrusu biz, onun bize karşı ileri gitmesinden ve taşkınlık yapmasından korkuyoruz."***

46. ***Allah buyurdu ki: "Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim; (ben her şeyi) işitir ve görürüm."***

47. ***Ona gidin ve şöyle deyin: "Biz, senin Rabb'inin elçileriyiz. İsrâiloğulları'nı bizimle salıver; onlara eziyet etme! Biz, sana Rabb'inden bir mucize getirdik. Kurtuluş, hidayete uyanlarındır."***

48. ***"Şüphesiz bize, azabın (Allah'ın âyetlerini) yalanlayanlara ve ondan yüz çevirenlere olacağı vahyedildi."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] buyuruyor ki: *"Sen ve kardeşin,* sana gösterdiğim beyaz el ve asâ *mucizelerimle gidin."*

Onlar iki mucizedir fakat her birinde birden çok mucize bulunmaktadır. Asânın canlı bir hayvana dönüşmesi bir mucizedir. Onun hareket eden bir yılan olması ayrı bir mucizedir. Bu yılanın büyük cüssesiyle çok hızlı hareket etmesi ayrı bir mucizedir.

Aynı şekilde, esmer bir elin bembeyaz olması bir mucizedir. Onun etrafa ışık saçması ayrı bir mucizedir. Sonra onun tekrar eski haline dönmesi ayrı bir mucizedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve peygamberlik görevini yaparken beni zikirde gevşeklik göstermeyin."* Zikrimi ihmal etmeyin, onda kusur etmeyin. Tebliğ görevinin sıkıntıları, sizi beni zikretmekten alıkoymasın. O görevi yerine getirirken halinize uygun şekilde, dilinizle yahut tefekkürle veya müşahede ile beni zikredin. Benim emrimle meşgul olurken, beni müşahededen uzak kalmayın ve katımda kusurlu kimselerden olmayın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun'a gidin; o gerçekten çok azıttı."* Zülüm ve taşkınlıkta ileri gitti.

Hz. Musa'ya bu emir verildiği zaman, Hz. Harun yanında değildi. Birine yapılan hitap, ona tâbi olana da yapılmış olacağından, âyette, "İkiniz gidin" dendi.

Rivayet edildiğine göre Hz. Harun, Mısır'da iken ona, Hz. Musa'yı karşılaması emredildi. Onun, Hz. Musa'nın Mısır'a geldiğini işittiğinde gidip kendisini karşıladığı da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette onlara şöyle buyurdu: *"Ona yumuşak söz söyleyin."* Şüphesiz yumuşak söz, azgın kimsenin inadını kırar ve tabiatını yumuşatır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyetin manası, 'Konuşurken sert ve kaba söz söylemeyin'dir."

Şöyle denilmiştir: Yumuşak söz, Hz. Musa'nın, diğer bir âyette Firavun'a söylediği şu sözüdür: *"Arınmayı ister misin? Sana doğru yolu göstereyim de Allah'tan korkasın"* (Nâziât 79/18-19).

Sadece, biraz sonra gelen, *"Deyin ki: 'Biz, senin Rabb'inin elçileriyiz"* âyeti bu görüşü reddetmektedir.

Yumuşak söz hakkında denilmiştir ki: "Onlar Firavun'a künyesi ile hitap ettiler. Firavun'un üç künyesi vardı. Bunlar Ebü'l-Abbas, Ebü'l-Velîd ve Ebû Mürre idi.

Bu konuda şöyle de denilmiştir: Hz. Musa ile Hz. Harun, Firavun'a, iman etmesine karşılık, ona, hiç ihtiyarlık görmeyeceği bir gençlik, ölümle yok olup gitmesi hariç, elinden çekilip alınmayacak bir mülk ve saltanat, ölene kadar yiyecek, içecek ve nikâhının lezzetinin devam edeceğini vaat ettiler.

Bu konudaki bir diğer görüş şudur: Hz. Musa'dan, Firavun'a yumuşak söz etmesi istenirken ona şu denilmek istendi: O senin küçükken bakımını yaptı, güzel yetişmen için çalıştı, onun sende bir yönüyle babalık hakkı vardır. Kendisiyle ilk karşılaşmanda ona hoş olmayan söz sözleme![555]

Âyet şöyle bitiyor: *"Belki öğüt alır veya korkar."* Yani belki sizin kendisine tebliğ ettiğiniz uyarıdan öğüt alır, teşvik ettiğiniz güzel şeylere rağbet eder yahut benim azabımdan korkar. Yani onun öğüt almasını ümit ederek kendisine yumuşak söz söyleyin. Ona öğüt verirken, ilminin netice vereceğini bilen ve emeğinin boşa gitmemesini bekleyen kimse gibi, ümit ve umutla öğüt verin.

Cenâb-ı Hakk'ın, Firavun'un iman etmeyeceğini bildiği halde, onun bu şekilde davet edilmesini istemesi, doğru yolda herkese öğüt vermeye teşvik içindir.

Ebû Bekir Verrâk[556] demiştir ki: "Firavun, kendisine yapılan öğüdü, suda boğulurken anlamış ve iman etmiştir; sadece o andaki uyanma ve korkunun kendisine bir faydası olmamıştır."[557]

Zeccâc demiştir ki: "Allah onlara anladıkları şeyle hitap etti."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ'nın, Firavun'un iman etmeyeceğini bilmesi ve buna rağmen ona peygamber göndermesi, hakikati bu dünyada ortaya çıkmayacak kader sırlarındandır. O, hakikat âleminin sırlarındandır. Peygamberler, ilâhî hükümleri ortaya koymak için gönderilmişlerdir. Allah Teâlâ, kullarına bu hikmet âleminde (dünyada) tebliğe uygun bir dille hitap etti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

555 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/207.

556 Ebû Bekir Muhammed b. Ömer el-Verrâk (v. 280/893), ilk dönemin zâhid sûfîlerinden biridir. Riyâzet (nefis terbiyesi) ile ilgili birçok eseri vardır (Mütercim).

557 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/207. Mana, Sa'lebî'den özetlendi.

Firavun'un iman etmeyeceği bilindiği halde, kendisine iki peygamberin gönderilmesinin en önemli sebebi, onu sorumlu yapacak delili ortaya koymak ve bahanesini ortadan kaldırmaktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dediler ki: Rabbimiz! Doğrusu biz, onun bize karşı ileri gitmesinden ve taşkınlık yapmasından korkuyoruz."* Bizi hemen cezalandırmasından, daveti tamamlayana ve mucizeleri gösterene kadar sabretmemesinden korkuyoruz. Yani kendini büyük görme, saltanatın elinden gitmesinden korkma veya bunların dışındaki bir sebebin onu aceleyle bizi cezalandırmaya sevketmesinden çekiniyoruz.

"Yahut onun taşkınlık yapıp *daha fazla azmasından,* ileri derecedeki cüretinden ve katılığından dolayı, senin şanına yakışmayan şeyleri söylemesinden *çekiniyoruz."*

"Onun taşkınlık yapmasından korkuyoruz" ifadesini, Hz. Musa [aleyhisselâm] söylemiş, Hz. Harun da [aleyhisselâm] ona tâbi olduğu için, söz ikisinin ağzından aktarılmıştır. Bu, Hz. Musa'nın söz ve işte asıl, Hz. Harun'un ise ona tâbi olduğunu bildirmek içindir. Yahut Hz. Musa ile Hz. Harun buluştuktan sonra, Hz. Harun da aynı sözü söylemiş; Allah Teâlâ âyetin inişi sırasında ikisinin sözünü birlikte nakletmiştir. Şu âyette de benzer bir durum vardır. Allah Teâlâ, bütün peygamberlere,

"Ey peygamberlerim, temiz ve helâl yiyeceklerden yiyin" (Mü'minûn 23/51) buyurdu. Peygamberlere yapılan hitap bize nakledilirken, hepsini içine alacak bir ifadeyle söylenmiştir, halbuki onlara aynı anda hitap edilmedi, her birine farklı zamanlarda hitap edildi; çünkü hepsi aynı anda hayatta değildi. Bu durumda hepsine birden aynı anda nasıl hitap edilir? Durum yukarıda belirttiğimiz gibidir.[558]

Allah Teâlâ onlara buyurdu ki: "Düşündüğünüz şeylerin olmasından *korkmayın, çünkü ben,* özel korumam, gözetimim, yardım ve desteğimle *sizinle beraberim.* Sizinle onun arasında cereyan eden her sözü *işitir* ve her işi *görürüm.* Her durumda, en uygun olanı yaparım. Bir zararı ve şerri savmak yahut bir fayda ve hayrı çekmek adına ne gerekiyorsa onu yaparım."

---

558 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/282.

"Ona gidin ve şöyle deyin: Biz, Rabb'inin sana gönderdiği *elçileriyiz."* Allah Teâlâ onlara, önce böyle söylemelerini emretti ki azgın adam onların halini ve şanını bilsin. Zaten cevap da buna göre geldi; ona şöyle dediler:

"İsrâiloğulları'nı bizimle salıver." Yani onları esaret ve kahır altından serbest bırak, onları senin elinin altından çıkar.

Âyet, "Onları serbest bırakıp bizimle birlikte Şam'a gönder" manasında değildir. Peşinden gelen şu âyet bunu gösteriyor:

"Onlara eziyet etme!" Yani onları içinde bulundukları azap içinde tutmaya devam ederek kendilerine eziyet etme!

Gerçekten İsrâiloğulları, Mısır'ın yerli insanları olan Kıptîler'in kölesi idi. Kıptîler onları, kuyu kazmak, taş taşımak, kerpiç yapmak, çamur karmak, bina yapmak gibi zor ve meşakkatli işlerde çalıştırıyorlardı. Ayrıca birer sene aralıklarla onların doğan erkek çocuklarını öldürüyorlardı. Bunun için Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Firavun'a peygamber olarak gönderilmesi, onun tek Allah'a iman etmesi ve İsrâiloğulları'nı serbest bırakıp zulümden kurtarması içindi.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'nın müminlere hazırladığı ebedî cennetlerden ve içindeki dâimî mülklerden bahsederek Firavun'u imana davet edince, bu, Firavun'un hoşuna gitti ve,

"İman etme işini Hâmân ile bir istişare edeyim" dedi. Veziri Hâmân o zaman yanında değildi. Gelince, durumu ona anlattı. O zaman Hâmân,

"Ben de seni aklı başında biri sanırdım. Şimdi sen rab iken kul mu olacaksın? Sana ibadet edilirken, sen başkasına mı ibadet edeceksin?" diyerek Firavun'un aklını çeldi, onun iman etme fikrini değiştirdi.[559]

Hz. Musa Firavun'a, *"Biz, sana Rabb'inden bir mucize getirdik"* dedi. Firavun,

"O nedir?" dedi. Bunun üzerine Hz. Musa, elini gömleğinin içine soktu, sonra çıkardığında eli bembeyaz parladı, güneş ışınları gibi etrafa

559 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/219 (Beyrut 2002).

ışık saçtı. Firavun bu duruma çok hayret etti. Hz. Musa, asâ mucizesini daha sonra bayram gününde gösterdi. Sa'lebî böyle demiştir.[560]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şuarâ sûresinin 30 ile 33. âyetlerinde açıkça belirtildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] asâ mucizesini de Firavun'la ilk karşılaşmalarında göstermiştir.

Sonra Hz. Musa ona şöyle dedi: "*Selâm,* yani iki cihanın selâmetini gerektiren Allah'ın selâmı, meleklerin selâmı ve müminlerin selâmı, Allah Teâlâ'nın doğru yola götüren âyetlerini tasdik ederek *hidayete uyanlaradır.*" Bu âyette, ona tâbi olmaya çok yumuşak bir ifadeyle teşvik vardır.

Hz. Musa [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: "*Şüphesiz,* Rabbimiz tarafından *bize,* dünyadaki ve ahiretteki *azabın* Allah'ın âyetlerini *yalanlayanlar ve* onları kabulden *yüz çevirenler için olacağı vahyedildi.*" Bu âyette de nazik bir ifadeyle tehdit vardır; çünkü onun başına gelecek emsalsiz azap doğrudan değil, kapalı bir ifadeyle söylenmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

42-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlim sahiplerinin, vaaz ve irşadla uğraşan kimselerin, ilmin yayılmasında ve kulları uyarmada birbirleri ile yardımlaşması, onlara ulaşmak için bütün memleketlere yönelmeleri gerekir. Bu iş, ilim sahipleri için farz-ı kifâyedir. İlmi yaymak onları Allah'ı zikirden alıkoymamalı; kulları uyarmak Allah'ı müşahede halinden onları uzaklaştırmamalıdır. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda, "*Beni zikirde gevşek davranmayın*" buyurmuştur. Yani kullarımı irşad ederken beni müşahededen gafil olmayın.

Vaaz ve irşadla uğraşan kimseler, zalim ve gaddar kimselerle karşılaşırlarsa onlara yumuşak söz söylesinler ve onları en kolay olana davet etsinler. Çünkü bu, istenen şeyi yapmaya daha uygundur. Bazıları bu görüşün aksine der ki: "Bu durum Hz. Musa'nın ümmetine hastır; Allah Teâlâ ümmet-i Muhammed hakkında şöyle buyurmuştur: '*De ki: Rabb'inizden hak geldi; dileyen iman etsin, isteyen inkâra gitsin*'" (Kehf 18/29).

560 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/209.

Biz de bu görüşe karşı deriz ki: Doğru yolu açıklamak, onu yumuşaklık ve güzellikle söylemeye ters değildir. Eğer hakka davet eden kimse, zalimlerin kendisine saldırmasından korkarsa bilsin ki Allah Teâlâ onunla beraberdir; onu korur, gözetir, sözünü işitir, halini görür. Davet ettiği kimseler, onun sözünü dinlemeseler ve vaazından bir öğüt almasalar da zararı yoktur, çünkü o, üzerine düşeni yapmıştır. O, davetini yaptıktan sonra muhataplarına, diliyle veya haliyle şöyle desin:

"Allah'ın selâmı, dünya ve ahiret saadeti, hidayet yoluna tâbi olanlaradır."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Firavun'un Hz. Musa ile Konuşması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Firavun'un Hz. Musa'ya cevabından ve aralarında geçen konuşmadan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسٰى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذ۪ٓي اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ
ثُمَّ هَدٰى ﴿٥٠﴾ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُو۫لٰى ﴿٥١﴾ قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪ي ف۪ي
كِتَابٍۚ لَا يَضِلُّ رَبّ۪ي وَلَا يَنْسٰىۘ ﴿٥٢﴾ اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْداً وَسَلَكَ
لَكُمْ ف۪يهَا سُبُلاً وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۜ فَاَخْرَجْنَا بِه۪ٓ اَزْوَاجاً مِنْ نَبَاتٍ
شَتّٰى ﴿٥٣﴾ كُلُوا وَارْعَوْا اَنْعَامَكُمْۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي النُّهٰىۚ
﴿٥٤﴾ مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَف۪يهَا نُع۪يدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً اُخْرٰى ﴿٥٥﴾

49. ***Firavun, "Ey Musa, sizin Rabb'iniz kimdir?" dedi.***

50. ***O da, "Rabbimiz, her şeye yaratılış özelliklerini veren ve sonra doğru yolu gösterendir" dedi.***

51. ***Firavun, "Öyle ise önceki milletlerin hali ne olacak?" dedi.***

52. ***Musa, "Bu konudaki bilgiler, Rabbim'in katında bir kitaptadır. Rabbim, yanılmaz ve unutmaz" dedi.***

53. ***O Allah ki yeryüzünü sizin için bir beşik** (düzenlenmiş bir yaşam yeri) **yaptı, onda sizin için yollar açtı ve gökten su indirdi. O su ile türlü bitkilerden çiftler çıkardık.***

54. ***Onlardan kendiniz yiyin; hayvanlarınızı otlatın. Şüphesiz bunda akıl sahipleri için** (Allah'ın azametini gösteren) **deliller vardır.***

55. ***Sizi ondan** (topraktan) **yarattık; yine oraya döndüreceğiz ve sizi tekrar oradan çıkaracağız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hz. Musa, kardeşi Hz. Harun ile birlikte gelip peygamber olduklarını ve Rab'lerinin kendilerine emrettiği şeyleri Firavun'a tebliğ ettiklerinde o, karşılık olarak, *'Ey Musa, sizin Rabb'iniz kimdir?' dedi."*

Firavun, ileri derecedeki azgınlık ve taşkınlığından dolayı, yüce Rabb'i kendisine nisbet etmedi. "Rabbim veya Rabbimiz kimdir?" demedi, sadece, "Sizin Rabb'iniz kimdir?" diye sordu. Şuarâ sûresinde ise, *"Âlemlerin Rabb'i kimdir?"* diye sordu (Şuarâ 26/23). Bu iki ayrı sözün izahı şudur: O değişik zamanlarda imana davet edildi, o da her defasında farklı şeyler söyledi; bize onun bu değişik sözleri nakledildi.

Firavun, Hz. Musa ve Hz. Harun ile konuştuğu halde sadece, "Ey Musa!" diye hitap etmesi, peygamberlikte Hz. Musa'nın asıl, Hz. Harun'un ise ona tâbi yardımcısı olmasından dolayıdır.

Hz. Musa, ona cevap olarak dedi ki: *"Rabbimiz, her şeye yaratılış özelliklerini veren ve sonra doğru yolu gösterendir."*

Âyete değişik birkaç mana verilmiştir. Bunlardan biri şudur:

Rabbimiz, yarattığı varlıklara, muhtaç oldukları, bedenlerini ayakta tutacak ve geçimlerini sağlayacakları her şeyi verdi.

Bir diğer mana: O, her varlığa, kendisine has sûret, şekil ve özellik verdi. İnsanı hayvan şeklinde, hayvanları da insan şeklinde yaratmadı; her şeyi onun için takdir ettiği şekil ve sûrette yarattı.

Bir diğer mana: O, her şeye, yapacağı işi ve tasarrufu verdi. El tutmak içindir; ayak yürümek içindir, dil konuşmak içindir, göz bakmak içindir, kulak işitmek içindir.

Bir diğer mana: O, her şeye kendi cinsinden bir eş verdi. İnsana kendi cinsinden bir eş verdiği gibi deve, at ve merkebe de kendi cinslerinden dişi eşler verdi.

"Sonra doğru yolu gösterdi." Yani her bir varlığa verdiği şeylerden nasıl istifade edeceğini ve onları yaratılış hedefine göre nasıl kullanacağını gösterdi; varlığını nasıl devam ettireceğini ve kemale ereceğini öğretti. Bunun için ona, annesinin sütünü emmeyi, yemeyi, içmeyi, karşı cins ile birleşmeyi öğretti. Aynı şekilde hayvanların içine otlama arzusunu koydu. Her birine kendisini tehlikelerden koruma kabiliyeti ve içgüdüsü verdi. Erkeğin dişisini nasıl dölleyeceğini öğretti.

Canlılarda yaratılış seyri şöyledir: Önce, canlının âzaları terkip edilip bedeni düzene konulur; sonra vücutlarına hareket ve idrak kabiliyetleri yerleştirilir. Bunun için âyette önce yaratılış, sonra hidayet (yani hedefine göre yönlendiriş) söylendi.

Hz. Musa, Firavun'a cevabını, çok ince bir tarz ve uygun bir üslup içinde verdi. Şöyle ki Cenâb-ı Hakk'ın, zatı itibariyle her şeyi bildiğini, her şeye gücü yettiğini, bütün kâinatın yaratıcısı olduğunu, yaratmış olduğu varlıklara bolca iyilik ve ihsanlarda bulunduğunu, onları nimetlerden istifade yollarına yönlendirdiğini belirtti.

"Firavun dedi ki: Öyle ise önceki milletlerin hali ne olacak?" Yani ölümden sonra onların hali ne olacak? Allah onlara ne yapacak? Hz. Musa da dedi ki: "Bu, gayba dair bir bilgidir; onu sadece Allah bilir." *"Bu konudaki bilgiler Rabbim'in katındadır"* âyetinin manası budur.

Yahut Firavun bu soruyla şunu kastetti: Geçmiş nesillerin ve önceki ümmetlerin hali nedir; onların başından geçen hadiseler detaylı olarak ne idi? Hz. Musa da ona cevap olarak, onların hallerini detaylı şekilde

bilmenin peygamberlik makamıyla bir bağlantısı olmadığını, onlar hakkındaki şeyleri sadece Allah Teâlâ'nın bildiğini söyledi.

Allah'ın düşmanı olan Firavun, sanki, kendisinin Hz. Musa karşısında mağlup ve rezil olacağından, Hz. Musa'nın delilinin ise insanlara daha üstün geleceğinden korktuğundan, bu tarz bir soruyla Hz. Musa'nın peygamberlik makamıyla ilgisi olmayan hikâyeleri anlatmasını isteyerek onu gereksiz bir şeye yönlendirmek istedi. Bunun için Hz. Musa, ondan yüz çevirerek,

"Bu konudaki bilgiler Rabbim'in katındadır" dedi. Bu, birincisinden daha güzel bir cevaptır. Çünkü eğer onun sorusu, geçmiş milletlerin ölümden sonraki hallerinin ne olacağı şeklinde bir soru olsaydı, ona şu cevabı vermek mümkün olurdu: "Onlardan kim, hidayet yoluna tâbi oldu ise azaptan kurtuldu ve nimetlere ulaştı; ondan yüz çevirenler ise azaba düşüp acı çekti." Bu mana, *"Selâm (kurtuluş), hidayete ulaşanlarındır"* âyetine göredir.

Bazıları, Firavun'un, *"Önceki milletlerin hâli ne olacak?"* sorusuyla şu durumları kastettiğini söylemişlerdir: Hz. Musa'nın iddia ettiğinin aksine, önceki milletler öldükten sonra dirilmezlerse halleri ne olacak? Yahut ey Musa, geçmiş milletler senin dinin üzere değilse halleri ne olacak? Yahut onlar dini yalanlar da bir azaba uğramazlarsa halleri ne olacak? Bütün bunlar, doğruluktan uzak yorumlardır.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bence doğru olan şudur: Azgın Firavun, *"Rabbim sonra onları doğru yola iletti"* âyetinden, "onları imana iletti" manasını anladı ve buna itiraz ederek, "Peki, iman etmeden helâk olan önceki milletlerin hali ne olacak?" diye sordu. Hz. Musa da [aleyhisselâm] ona şu cevabı verdi:

"Bu konudaki bilgi Rabbim'in katındadır; O, kendi yolundan sapanları ve hidayete erenleri en iyi bilendir."

"Rabbim'in katındaki bir kitaptadır" âyetinde bahsedilen kitap, levh-i mahfûzdur; orada bütün milletlerin halleri ayrıntılı olarak detayı ile yazılmıştır.

Bu ifadeyle, onların azîz ve celîl olan Allah'ın ilminde tesbit edilmiş bilindiklerinin kastedilmesi de mümkündür. Bu, bir şeyi muhafaza edip onu yazarak kayıt altına alan kimsenin yaptığı gibi bir şeydir. Şu âyet de buna işaret etmektedir:

"Rabbim, yanılmaz; yani hiç hata etmez *ve unutmaz* ki hatırlamak için bir şeyi zikretsin."

Burada şu konuda bir uyarı vardır: Cenâb-ı Hakk'ın, kulların hallerini levh-i mahfûza yazması, ilk halinde ve devamında onu bilmeye ihtiyacı olduğundan değildir.

Hz. Musa'nın, *"Rabbim yanılmaz ve unutmaz ..."* âyetinde, "Rabbim" lafzını açıkça söylemesi, O'nun zikriyle lezzetlenmek ve hükmün sebebini bildirmek içindir. Şüphesiz rablik, yanılmamayı ve unutmamayı gerektirir.

Hz. Musa [aleyhisselâm] Firavun'a, eşsiz güzellikte bir cevap verdi. Şöyle ki: Ona hakikatin perdesini açtı. Bunu yaparken, Hak Teâlâ'nın sıfat ve tecellilerini anlatmaktan hiç ayrılmadan, O'nu öyle sıfatlarıyla tanıttı ki Allah düşmanının o sıfatlara mecazen ve hakikaten sahip olması mümkün değildir. Eğer Hz. Musa Firavun'a, "Allah Teâlâ yaratıcıdır, rızık verendir" gibi sıfatlarından bahsetseydi; onun söz oyunları ile insanları yanıltıp kendisinin de bu sıfatlara sahip olduğunu iddia etmesi mümkündü.

Hz. Musa [aleyhisselâm], sonra sözü Cenâb-ı Hakk'a çevirerek, Allah Teâlâ'dan hikâye ederek veya kendi sözü olarak şöyle dedi:

"O Allah ki yeryüzünü sizin için bir beşik yaptı." Yani yeryüzünü, içinde yerleşip kalacağınız bir şekilde düzenledi. Onun her yerini, sizden her biriniz için birer yaşam yeri yaptı. *"Onda sizin için yollar açtı."* Yeryüzünde, bir yerinden diğerine gitmeniz, ihtiyaçlarınızı görmeniz, nimet ve faydalarından yararlanmanız için yollar açtı; yolların işaretlerini tanıyabilesiniz diye onları dağlarla vadilerin arasına koydu. *"Ve gökten suyu,* yağmuru *indirdi."*

"O su ile türlü bitkilerden çiftler çıkardık." Bu ifadenin, Cenâb-ı Hakk'a ait, öncesinin ise Hz. Musa'nın sözü olması muhtemeldir. Yahut onların hepsi, Allah Teâlâ'nın sözü olup Hz. Musa onu nakletmiştir.

"O su ile çıkardık ..." ifadesi, onda, Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz kudret ve hikmetine bir delil bulunduğuna dikkatleri çekmek ve bu işin her şeye gücü yeten, emrine itaat edilen ve şanı yüce bir zattan meydana geldiğini bildirmek için kullanılmıştır.

"O su ile çeşitli bitkilerden çiftler, yeni sınıflar, değişik türler *çıkardık."* Yani onların şekli, rengi, tadı, kokusu ve faydası farklıdır. Onların bir kısmı insanların faydasına uygundur; bir kısmı ise hayvanlar için faydalı ve uygundur.

Cenâb-ı Hakk'ın, kullarına bir nimeti de onların rızıklarının bir kısmının hayvanların çalışmasıyla elde edilmesidir. Bunun için, hayvanların yiyeceklerini, onların ihtiyaçlarının dışında hazırladı; çünkü onlar, insanlar için yiyecek olmaya uygun değildir. *"Onlardan yiyin ve hayvanlarınızı otlatın"* âyetinin manası budur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda,* yani Allah'ın zikredilen şan, fiil ve nimetlerinde *akıl sahipleri için,* O'nun zat, sıfat ve fiillerinde ne kadar yüce olduğunu gösteren ve şanını ortaya koyan apaçık *deliller vardır."* Onda ayrıca, Hz. Musa'nın ve Hz. Harun'un gerçek birer peygamber olduklarına dair de bir delil vardır.

"Akıl sahipleri için" yani, nurla arınmış akıl sahipleri için deliller vardır. Temiz akıl, insanı bâtıla uymaktan ve çirkin işleri yapmaktan alıkoyduğu için, ona temiz, arınmış akıl denmiştir. Temiz aklın reddedeceği bâtıl işlerden biri de azgın Firavun'un iddia ettiği şeyler ve onun bu bâtıl iddiasını kabul eden azgın grubun yaptığıdır.

Bu söylenen şeyler, bütün âlem için birer âyet ve delil iken, onların özellikle temiz akıl sahipleri için birer delil olduğunun zikredilmesi, onlardan sadece bu kimseler istifade ettiği içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sizi ondan* yani, sizin için hazırlanan yerden *yarattık."* Sizi, babanız Âdem [aleyhisselâm] yaratılır-

ken, onun yaratılışı içinde topraktan yarattık. Çünkü Hz. Âdem'in yaratılışı sadece kendisine has değildir; o, özü itibariyle diğer bütün insan cinsinin fıtratını bünyesinde bulunduran bir örnek olarak yaratılmıştır. Buna göre Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] topraktan yaratılmış olması, bütün insanların topraktan yaratılması sayılır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin bedeninizi, topraktan elde edilen gıdalarla oluşan meniden yarattık.

Ata el-Horasânî[561] demiştir ki: "Rahimlerde görevli melek, bir insan yaratılacağı zaman gider, kulun ölüp defnedileceği yerden bir miktar toprak alır, getirip onu rahimde döllenmiş nutfenin üzerine serpiştirir; böylece kul, nutfeden ve topraktan yaratılır."[562]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizi oraya döndüreceğiz."* Sizi öldürüp âzalarınızı dağıtarak toprağa geri döndürürüz. Buradaki söz, bedenler hakkındadır, ruhlar hakkında değildir. Çünkü ruhlar, kabir sualinden sonra, sahibi salih ise göğe yükselir. Bu konudaki açıklamalar Vâkıa sûresinin 88. âyetinin tefsirinde gelecek.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sizi tekrar oradan çıkaracağız."* Dağılıp toprağa karışmış vücut parçalarınızı önceki şekliyle bir araya getirerek ve bedenlere ruhlarınızı iade ederek sizi topraktan yeniden çıkaracağız. İnsanların topraktan birinci çıkışı, ondan yaratılmak şeklindedir; ikinci çıkışı ondan daha farklı olmakla birlikte, her ikisi de sonuçta topraktan çıkarılmaktır.[563] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

561 Ata b. Meysere el-Horasânî (v. 135/752), tâbiûn devrinin tanınmış hadis ve tefsir âlimlerindendir. Ebû Eyyûb, Ebû Osman, Ebû Salih Belhi künyeleriyle de anılır. Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] başta olmak üzere pek çok sahabiyi görmüş ve kendilerinden hadis rivayet etmiştir.

562 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/212; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/584.

563 Buraya kadar yapılan açıklamalar genellikle Ebüssuûd'un tefsirinden alınmıştır (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/282-287).

49-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rabbimiz Allah, ezelî ilmindeki takdirine göre her şeye yaratılış özelliklerini verdi ve sonra onları kendisine ulaştıran sebeplere ulaştırdı.

Onlardan bazılarının ezeldeki nasibi, bedenlerin gıdası olan şeylerdir; Allah onları bunu temin eden sebeplere ulaştırdı. Onlar, haklarında Allah'tan uzak olmaya hükmedilmiş ehl-i dünyadır.

Onlardan bir kısmına, kalplerin gıdası olan şeyler nasip edilmiştir Allah onları da taatlerde ve ilâhî rızaya yaklaştıran çeşitli işlerde nefisleriyle mücâhede ederek onu temin edecek sebeplere ulaştırdı. Bu gruptakiler de birçok sınıfa ayrılır:

Allah Teâlâ onlardan bir kısmını, ilim öğrenmek, anlaşılması gereken konuları incelemek, meseleleri tetkik etmek ve karşılaşılan olaylara cevaplar hazırlamakla meşgul edip onları bunun vesilelerine yönlerdirdi. Onlar, şeriatın ilimlerini taşıyan âlimlerdir. Eğer onların niyetleri düzgün ve yaptıkları işte Allah rızasını arıyorlarsa hayır içindedirler.

Allah Teâlâ onlardan bir kısmını, sürekli taat ve vakitlerini mâmur etmekle meşgul edip onları bunun vesilelerine yöneltti, kendilerine bu işleri yapma kuvveti verdi. Onlar, dünyadan el etek çekip ahirete yönelmiş âbid ve zâhidlerdir.

Cenâb-ı Hak onlardan bir kısmını, insanlara yemek yedirmek, hayvanlara iyilik yapmak, ibadet ve zikir yerlerini tamir etmek, hayır yolunda gelen bağışları kabul etmekle meşgul edip onları bu yerleri mâmur etmeye ve bu işleri yerine getirmeye sevketti. Onlar, salihlerdir.

Onlardan bir kısmının nasibi ruhların gıdasıdır. Onlar, müridler ve Hak olunda seyrü sülûk yapanlardır. Bunlar, nefislerini terbiye, kalplerini temizleme, kötü sıfatlarını terketme, güzel sıfatları elde etme, üstün meziyetlerle süslenme ve manevi eğitimle meşgul olan kimselerdir. Allah Teâlâ, onları bunun vesilelerine yönlendir; onları, kendilerine yolu açıklayacak ve o yolda yürütecek kâmil bir şeyhe ulaştırdı. Onlar da bu konuda, sadakat ve ciddiyetleri ölçüsünde farklı makamlara sahiptirler.

İnsanlardan bir kısmının ezeldeki nasibi de sırların gıdasıdır. Onla ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş, hayırlarda önde giden, fenâ ve bel makamlarına ulaşmış, ilimde derinleşmiş, manevi halde temkin hali elde etmiş büyük âriflerdir. Yüce Allah, onları da istedikleri şeye yön lendirdi, talep ettikleri şeye ulaştırdı. Allah, bizleri onlardan faydalaı dırsın ve onların izinden yürütsün. Âmin ...

"Önceki nesillerin hali ne alacak?" âyetinde, müridleri, geçm hikâyelerle meşgul olmaktan sakındırma vardır; çünkü bu tür işlerc genellikle Allah'tan gafil kalma vardır; sadece, Allah'a yakınlığı ve m rifeti artıran hikâyeler anlatılabilir. Onlar, birer ümmet idi, gelip geçtile Onların yaptıkları kendilerine aittir; sizin yaptıklarınız da size aittir.

"O Allah ki yeryüzünü sizin için bir beşik gibi hazırlayıp düzenled âyetinden ilhamla deriz ki: Yüce Allah nefisleri, kulluk vazifelerini yer ne getirecek bir mahal yaptı; onda, riyâzet ve mücâhede ile yoluna girer ler için, yüce Rabb'i müşahede etmeye götürecek yollar açtı. Melekût s masından (gayb âleminden) ilâhî vâridatlar yağmurunu indirdi. Onunl ruhlar hayat bulur, çeşitli ilim ve hikmetlerden değişik sınıflardan çıkarı Bu ilâhî tecellilerden kalplerinizi doyurun, onun maddi meyvelerinde bedenlerinizin gıdasını verin. Şüphesiz bunda, temiz akıl sahipleri içi yüce Allah'ın kudret ve rahmetini gösteren pek çok delil vardır.

"Sizi ondan çıkardık" âyetinin işârî manası şudur: Sizi, yüce Rabb'i azametini müşahede ile nefislerinizin toprağından çıkarttık. Sonra, ku luk vazifelerinizi yerine getirmeniz için sizi ona geri döndürdük; sadec Allah için olmanız ve O'nun dışında hiçbir şeye iltifat etmemeniz içi sizi ondan tekrar çıkarttık.

Âyete şu mana da verilmiştir:

"Sizi ondan çıkarttık." Yani nefisten fâni olarak, onun zulmetini mü şahededen nefsi yaratanın nurunu görmeye çıkarttık. Sizi bekâ mak mında eşyaya geri çevirerek ona geri döndürdük. Sonra sizi bekâ ma kamında bütün varlıklardan hürriyet haline ulaştırarak, ondan tekra çıkarırız; böylece devamlı Allah'a şükreden bir kul olursunuz. Hayır işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür

Firavun'un Hz. Musa ile Hesaplaşma İsteği

Firavun'a bunca öğütler ve gördüğü mucizeler bir fayda vermedi, sonunda Hz. Musa ile meydana çıkıp hesaplaşmak istedi. Cenâb-ı Hak, bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ﴿٥٦﴾ قَالَ اَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا
مِنْ اَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى ﴿٥٧﴾ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهٖ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا
وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَٓا اَنْتَ مَكَانًا سُوًى ﴿٥٨﴾ قَالَ مَوْعِدُكُمْ
يَوْمُ الزِّينَةِ وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾

56. ***Andolsun biz Firavun'a bütün delillerimizi gösterdik; o ise (Musa'yı) yalanladı ve kabulden kaçındı.***

57. ***Dedi ki: "Ey Musa, sen bizi, sihrin ile yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin?"***

58. ***"Muhakkak biz de senin sihrin gibi bir sihirle sana geleceğiz. Bunun için sen, seninle bizim aramızda, uygun bir yerde, bizim ve senin caymayacağımız bir buluşma vakti belirle."***

59. ***Musa, "Buluşma zamanımız, süslenme*** *(bayram)* ***günü, insanların toplanacağı kuşluk vakti olsun" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Andolsun biz Firavun'a bütün delillerimizi gösterdik."* Bunun nasıl ve ne zaman olduğu diğer bir âyette şöyle belirtilmektedir:

"Firavun, Musa'ya, 'Doğru söylüyorsan delilini getir' dedi. Bunun üzerine Musa, asâsını attı, bir de baktılar ki asâ kocaman bir yılan olmuş! Musa,

koynundan elini çıkarttı, o anda eli bakanlar için bembeyaz ışık saçan bir el oldu" (Şuarâ 26/31-33).

Hz. Musa, Firavun ile bu ilk karşılaşmasında ona iki mucize gösterdiği halde, âyette, *"Ona bütün mucizelerimizi gösterdik"* buyrularak, ikiden fazla mucizeden bahsedildi. Bunun sebebi şudur: Gösterilen asâ ve el mucizesi iki taneydi, fakat onlarda birden çok mucize vardı. Firavun bu iki mucizede, birçok hayret ve dehşet verici şeyler gördü.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], asâyı yere atınca, asâ ağzını açmış, büyükçe kıllı bir ejderhaya döndü. Ağzını açtığında iki çenesinin arası, 80 zirâ genişliğinde açıldı. Alt çenesini yere, üst çenesini de Firavun'un sarayının surunun üzerine koydu. Sonra Firavun'a doğru yöneldi. Firavun, ejderhanın üzerine doğru geldiğini görünce korkup kaçtı, kaçarken altına etti. İnsanlar panik içinde kaçışmaya başladılar. Bu arada korku ve izdihamdan Firavun'un kavminden 25.000 kişi öldü. Bunun üzerine Firavun,

"Ey Musa, seni gönderen Allah'ın aşkına şunu tut; sana iman edeceğim ve İsrâiloğulları'nı serbest bırakacağım!" diye bağırdı. Hz. Musa, ejderhayı tutunca, ejderha asâya döndü.[564]

Yine rivayet edildiğine göre asâ yılana dönünce, bir mil kadar havaya yükseldi, sonra yere inip Firavun'a doğru yürümeye başladı. Bu arada yılan, Hz. Musa'ya,

"Ey Musa, bana dilediğini emret, emrini yetine getirmeye hazırım!" dedi. Firavun ise,

"Ey Musa, seni gönderen Allah'ın aşkına şunu tut ..." demeye başladı.[565]

Firavun sonra, "Başka mucizen var mı?" diye sorunca Hz. Musa, elini cebine sokup çıkardı, eli hârikulâde bir biçimde, bembeyaz nuranî bir şekilde çıktı.

---

564 Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/56; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/511-512; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/288.

565 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/511; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/288.

Görüldüğü gibi, bu iki mucizenin içinde pek çok mucize vardır. Bunlar âyette açıkça belirtilmemiştir. "*Biz ona bütün mucizelerimizi gösterdik*" âyetindeki "bütün" ifadesi, bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Âyette sanki şöyle deniyor: Biz bu iki mucizeyi, bütün teferruat ve ayrıntısıyla ona gösterdik; bunu, onun bu konuda kendini savunacak hiçbir mazereti kalmasın diye yaptık.

Bazıları, "*Ona bütün âyetlerimizi gösterdik*" âyetindeki bütün mucizelerin, Hz. Musa'ya verilen dokuz mucize olduğunu söylemiştir ki bu, doğru olmaktan uzak bir görüştür. Çünkü Hz. Musa'ya verilen diğer mucizeler, onun sihirbazları mağlup etmesinden sonra, yirmi sene içinde aralıklarla verilmiştir. Yukarıdaki âyette bahsedilen mucizeler ise Firavun'la mücadeleye girmeden öncedir. Sadece, Cenâb-ı Hak bize, Firavun'a dokuz mucizeyi gösterdiğini, onun ise onlara imandan kaçındığını haber verseydi, o zaman kabul ederdik. Fakat böyle bir haber yoktur.

Bundan daha uzak olan görüş şudur: Bazıları, Firavun ve kavminin iman ve irşadı için değil, helâki için gösterilen denizin yarılma mucizesiyle, onların helâkinden sonra İsrâiloğulları'na gösterilen Tûr dağının üzerlerine kaldırılması, taştan su çıkması ve diğer mucizeleri bu âyette geçen mucizeler arasında saymıştır. Bu, doğru olmaktan tamamen uzaktır.

Yine, diğer peygamberlerin gösterdikleri mucizeleri, yukarıdaki âyette geçen bütün mucizeler arasında sayan kimse de doğruluktan uzak bir yorum yapmıştır. Ona göre Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], Firavun'a diğer peygamberlerin mucizelerini anlatmış olması, sanki ona gösterilmiş gibi olmaktadır; çünkü Hz. Musa'nın yalan söylemesi mümkün değildir. Ancak, burada Hz. Musa'nın önceki peygamberlerin mucizelerindan bahsettiğine dair bir şey söylenmemiştir. Bütün bunlar, yüce Kur'an'ın ifade ettiği durumdan uzak görüşlerdir.[566]

---

566 Burada tenkit edilen görüşler Zemahşerî'ye aittir. bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/541 (Beyrut: Dârü'l-Fikir, ts.). Beyzâvî, Zemahşerî'nin görüşlerini hiç değerlendirme yapmadan özetle aynen nakletmiştir (bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/50). Ebüssuûd, Zemahşerî'nin görüşlerini ciddi bir tenkide tâbi tutmuştur (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/288). Müfessirimiz İbn Acîbe de Ebüssuûd'un görüşlerine katılarak, tenkitleri ondan nakletmiştir (Mütercim).

Allah Teâlâ, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Firavun* Musa'yı *yalanladı ve* onun doğruluğunu ispat eden mucizelerini gördüğü halde, iman ve itaatten *kaçındı,* azgınlık ve kibrinden dolayı inat ve inkâr etti."

Şöyle denilmiştir: Firavun, gördüğü bütün âyet ve mucizeleri yalanladı, onlardan hiçbirini kabul etmeye yanaşmadı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun dedi ki: Ey Musa, sen bizi, sihrin ile yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin?"*

Bu, Firavun'un, Hz. Musa'yı yalanlamasının ve getirdiklerini kabule yanaşmamasının nasıl olduğunu belirten müstakil bir cümledir. Âyetteki gelme, ya hakiki manada, bir yerden kalkıp diğer bir yere gelmektir veya bir işi yapmaya yönelmek ve onu uygulmaya girişmektir.

Birinci duruma göre mana şudur: Ey Musa, sen, koyun güttüğün mekândan (Medyen'den) bizi, ülkemiz Mısır'dan çıkarmaya mı geldin?

Diğer duruma göre mana şudur: Ey Musa, sen, gösterdiğin bu sihirle bizi Mısır'dan çıkarmaya mı yeltendin? Bu, akıllı birinin yapacağı bir iş değildir; çünkü onu yapmak imkânsızdır.

Firavun bu sözü, kavmini Hz. Musa'ya karşı öfkelendirmek ve ondan uzak tutmak için söyledi; onlara Hz. Musa'nın kastının Mısır'ın yerli halkı olan Kıptîler'i vatanlarından çıkarmak, onların mallarını ele geçirmek ve onları toptan helâk etmek olduğunu açıkladı. Böyle yaptı ki onlardan hiçbiri ona meyletmesin. *"Fakat Allah her işinde galiptir;* dilediğini yapar" (Yusuf 12/21).

Firavun ayrıca, Hz. Musa'nın gösterdiği mucizelere "sihir" ismini verdi; bunu adamlarını ona karşı koymaya cesaretlendirmek için yaptı. Firavun sonra, Hz. Musa'nın getirdiği şeylerin benzerini getirerek onunla mücadeleye gireceğini iddia ederek dedi ki:

"Muhakkak biz de senin sihrin gibi bir sihirle sana geleceğiz." Yani durum böyle olunca, vallahi biz de senin sihrinin bir benzerini sana getireceğiz. Firavun, sözüne şöyle devam etti:

"Bunun için sen, seninle bizim aramızda, uygun bir yerde, bizim de senin de caymayacağımız bir buluşma vakti belirle."

Yani öyle bir anlaşma yapalım ki kimse caymasın, belirlenen yeri ve vakti de kaçırmasın; hepimiz anlaştığımız vakitte toplanalım. Allah kendisine lânet etsin, Firavun, bu mücadele için yer ve zaman belirleme işini Hz. Musa'ya havale ederek, bu şekilde, kendisine nisbet edilen "kalbi zayıf" suçlamasından ve "içine korku girdi" töhmetinden kurtulmayı düşündü ve uzun da sürse kısa da sürse sonu nereye varırsa varsın, kendisinin onunla mücadele etme imkânına sahip olduğunu belirterek kuvvetini göstermek istedi.

"Seninle bizim aramızda uygun bir yerde" demek, toplanmak için her iki tarafa eşit mesafede bulunan bir yer demektir.

Hz. Musa [aleyhisselâm] onlara dedi ki: *"Buluşma zamanımız, süslenme (bayram) günü, insanların toplanacağı kuşluk vakti olsun"* dedi. Musa [aleyhisselâm], bayram gününe, süslenme günü dedi; çünkü o gün, insanların toplanacağı meşhur bir gündü. Bu, onların senede bir yaptıkları bayram günü olup o günde özel olarak süslenerek bayram yerinde toplanıyorlardı.

O günün, Nevruz veya aşure günü olduğu da söylenmiştir. Onun, pazar yapmak için toplandıkları gün olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Bu mücadelenin, bayram gününde, insanların toplanacağı kuşluk vaktinde olmasının istenmesi, gündüz açıkta toplandıkları için bunun, insanların gözü önünde gerçek olan delili ispat etmek ve bâtıl olan delili geçersiz kılmak için en uygun zaman ve en etkili yöntem olmasındandır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

56-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rahmân olan Allah, kimin, ezelde doğru yoldan uzak olmasına hükmetmişse ona hârikulâde olaylar, mucizeler ve kesin deliller bir fayda vermez; tam aksine bu tür şeyler onun kibir ve inadını artırır. O kimse, bâtıl ile gerçeği ortadan kaldırmaya çalışır. Bizi ilâhî rahmetten mahrum bırakıp nefsimizle baş başa bırakacak hal ve durumlardan yüce Allah'a sığınırız.

Firavun'un Sihirbazlarını Toplaması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Firavun ve adamlarının toplanmasından ve durumlarından bahsederek şöyle buyurdu:

فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ اَتٰى ﴿٦٠﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسٰى وَيْلَكُمْ
لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍۚ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرٰى
﴿٦١﴾ فَتَنَازَعُٓوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى ﴿٦٢﴾ قَالُٓوا اِنْ هٰذَانِ
لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا
بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ﴿٦٣﴾ فَاَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّاۚ وَقَدْ اَفْلَحَ
الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى ﴿٦٤﴾ قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِمَّٓا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّٓا اَنْ نَكُونَ
اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلْ اَلْقُواۚ فَاِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ اِلَيْهِ
مِنْ سِحْرِهِمْ اَنَّهَا تَسْعٰى ﴿٦٦﴾ فَاَوْجَسَ فٖي نَفْسِهٖ خٖيفَةً مُوسٰى ﴿٦٧﴾
قُلْنَا لَا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعْلٰى ﴿٦٨﴾ وَاَلْقِ مَا فٖي يَمٖينِكَ تَلْقَفْ مَا
صَنَعُواۜ اِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍۜ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ اَتٰى ﴿٦٩﴾

60. ***Bunun üzerine Firavun ayrılıp gitti; bu işte hilesini gösterecek bütün sihirbazlarını topladı, sonra*** *(buluşma yerine)* ***geldi.***

61. ***Musa sihirbazlara dedi ki: "Yazık size! Sakın Allah hakkında yalan uydurmayın! Sonra O, bir azap ile kökünüzü keser! İftira eden, muhakkak perişan olmuştur."***

62. ***Bunun üzerine onlar, durumları hakkında birbirleriyle tartıştılar; aralarında gizlice konuştular.***

63. Şöyle dediler: "Şüphesiz bu ikisi, sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve sizin en güzel yolunuzu** (gidişatınızı) **ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdır."

64. "Öyleyse sihir yapacak adamlarınızı toplayın** (bir olun); **sonra saf halinde gelin! Gerçekten bugün, üstün gelen kazanmıştır."

65. Sihirbazlar, "Ey Musa! İstersen önce sen at; istersen biz atalım!" dediler.

66. Musa, "Önce siz atın" dedi. Bir de ne görsün, yaptıkları sihirle ipleri ve sopaları kendisine gerçekten yürüyormuş gibi geldi.

67. Musa, o anda içinde bir korku hissetti.

68. Dedik ki: "Korkma! Üstün gelecek olan kesinlikle sensin."

***69. "Sağ elindekini** (asânı) **at ki onların yaptıklarını yutsun. Onların yaptıkları, sadece bir sihirbaz oyunudur. Sihirbaz, ne yapsa iflah olmaz** (başarıya ulaşamaz)."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bunun üzerine Firavun,* o meclisten *ayrılıp* yerine *gitti. Bu işte* lazım olacak hile aletlerini ve Musa'ya [aleyhisselâm] *hilelerini gösterecek bütün sihirbazlarını topladı, sonra* buluşma yerine *geldi.* Yanında sihir aletleri ve sihirbazları vardı. Bunların sayıları hakkında ileride bilgi verilecek.

Musa, meydanda toplanan *sihirbazlara* bir nasihat olarak *dedi ki:*

'Yazık size! Sakın Allah hakkında yalan uydurmayın!' Eğer Allah'a iftira ederseniz Allah sizi, sürekli bir azaba atar. Firavun hakkında inandığınız gibi Allah'a birini ortak koşarak yahut yanlışı doğru gibi göstermeye çalışarak Allah hakkında yalan uydurmayın. Sonra O, bu iftiranız sebebiyle korkunç bir azapla sizin kökünüzü keser, hepinizi helâk eder! Kim olursa olsun, nasıl olursa olsun Allah hakkında *iftira eden kimse, muhakkak perişan olmuştur.* Her türlü iftira hakkında sonuç budur."

Burada yasaklanan iftira, zaten insanı helâk eden iftiranın kapsamına girmektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Şüphesiz, Allah'a karşı iftira eden Firavun perişan olmuştur; siz de perişan olmayın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sihirbazlar,* Hz. Musa'dan bu sözleri işittiklerinde, kendilerinden istenen ona galip gelme konusunda *aralarında,* onunla nasıl mücadele edecekleri hakkında *tartıştılar;* durumu istişare ettiler, karşılıklı görüş alışverişinde bulundular; sözlerini işitip savunmaya geçmesin diye Hz. Musa'dan ayrı bir yerde aralarında *gizlice konuştular."*

Bu gizli konuşmalarında şöyle dediler: *"Şüphesiz bu ikisi,* yani Musa ile Harun, daha önce gösterdikleri *sihirleriyle* Mısır'ı tamamen ele geçirerek *sizi yurdunuzdan çıkarmak ve* kendi görüşlerini ortaya koyup dinlerini yücelterek *sizin en güzel yolunuzu,* en üstün görüşünüzü *ortadan kaldırmak isteyen iki* büyük *sihirbazdır."*

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyette geçen 'yoldan' kastedilen, gidişat ve memleket idaresidir. Âyetin metninde geçen 'müslâ' kelimesi, faziletli ve güzel manasındadır."[567]

Bazıları demişlerdir ki: Âyetteki yoldan kasıt, kavmin ileri gelenleri ve eşrafıdır; çünkü onlar başkaları için birer örnektir. Buna göre mana şöyle olur: "O ikisi (Musa ile Harun), insanları ve eşraflarını kendilerine yöneltmek, sizin içinde bulunduğunuz gidişatı ortadan kaldırmak istiyorlar."

Katâde[568] demiştir ki: "O gün Mısırlılar'ın en güzel (geçim) yolu İsrâiloğulları idi; çünkü onların sayıları, evlatları ve malları en çoktu. Firavun dedi ki: 'O ikisi (Musa ile Harun), İsrâiloğulları'nı kendileriyle birlikte götürmek istiyor.'"[569]

567 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz,* 4/51.

568 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un (radıyallahu anh) başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

569 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 16/103; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/213.

Âyetteki "çıkarılma"yı, İsrâiloğulları'nın Mısırlılar'ın arasından çıkarılması şeklinde anlamak, doğruluktan uzak bir görüştür. Firavun (hiç uyarılmadan ve kendisiyle bir hesaplaşma olmadan) kavmiyle ülkelerinde güven içinde kalırken, İsrâiloğulları'nın içlerinden çıkarılıp başka bir yere götürülmesi, Kur'an'ın verdiği bilgiye uymamaktadır; yüce Kur'an'ı bu tür yorumlardan uzak tutmak gereklidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: Sihirbazlar dediler ki: *"Öyleyse, sihir yapacak adamlarınızı toplayın."*

Yani bahsedildiği gibi, eğer o ikisi birer sihirbazsa ve sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyorlarsa siz de sihir yapma gücünüzü birleştirin, hünerinizi gösterin, hepiniz bir olun, sizden kimse geride kalmasın; hepiniz tek vücut, tek güç olup karşılık verin.

Yahut bütün sihir aletlerini bir araya toplayın ve onları gerektiği gibi bir düzene koyun, onlara karşılık verin ve onlarla mücadele edin.

"Sonra saf halinde gelin!" Onlara saf halinde hareket etmeleri emredildi; çünkü böyle yapmaları, kendilerine bakanların içlerinde daha fazla bir etki oluşturur ve görenlere daha fazla korku verir.

Denildiğine göre sihirbazların sayısı 70.000'di; her birinin elinde bir ip ve sopa vardı, hepsi birden Hz. Musa'ya yöneldiler.

Sihirbazların yetmiş iki kişi oldukları; ikisinin Mısır'ın yerli halkından, diğerlerinin İsrâiloğulları'ndan olduğu da söylenmiştir.

Bir başka rivayete göre sihirbazlar 900 kişiydiler; 300'ü Farslar'dan (İranlılar'dan), 300'ü Rumlar'dan, diğer 300'ü ise İskenderiye halkından idi.

Onların sayısının 15.000 olduğunu söyleyenler de olmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bu sayılardan anlaşıldığına göre, toplanılan mekân çok geniş bir alandı. Hz. Musa [aleyhisselâm], sihirbazlara alanın bir kenarından hitap edip kendilerini uyardı, onlar da durumlarını değerlendirmek için alanın diğer ucunda toplandılar; sonra bahsedildiği gibi mekânın ortasına gelmeleri emredildi.

Sihirbazlar, konuşmalarının sonunda gizlice şöyle dediler: *"Gerçekten bugün, üstün gelen kazanmıştır."* Yani galip gelen, istediğini elde etmiştir. Onlar bununla, Firavun'un kendilerine vaat ettiği ücreti ve kendine yaklaştırmayı yahut riyaseti, makamı ve insanlar içinde güzel anılmayı kastettiler.

Sihirbazların gizli sözlerinin, Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] dinledikten sonra, "Bu bir sihirbazın sözü değildir" sözleri olduğu da söylenmiştir.

Yahut bu gizli söz, sihirbazların şu sözüdür: "Eğer Musa bize galip gelirse ona tâbi oluruz."

Sihirbazların şöyle dediği de söylenmiştir: "Eğer o bir sihirbaz ise ona galip geliriz; şayet onun işi semadan gelen bir emir ve kuvvetle yürüyorsa güzel sonuç onundur; galip gelecek odur." Buna göre onlar, bu konuşmayı Firavun'dan gizli yaptılar.

Sihirbazların, *"Şüphesiz bu ikisi, sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve sizin en güzel yolunuzu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdır'* sözleri şöyle yorumlanabilir: Onlar, aralarında bahsedilen sözlerde ihtilafa düştüler; münazara ve tartışmadan sonra bundan vazgeçtiler; Hz. Musa ile mücadeleye girip ona galip gelme fikrinde birleştiler. Olayın aslını en iyi Allah Teâlâ bilir.

Sihirbazlar sonra, meydanda mücadele etmeyi isteyerek, *"Ey Musa' İstersen,* ortaya atacağın şeyi önce *sen at*; istersen, atacağımızı *biz atalım!"* dediler. Onlar, Hz. Musa'da üstün meziyetler gördükleri için, usulü gözeterek ve ayrıca sabırlı olduklarını göstermek için onu, hünerini gösterme sırasını tercihte serbest bıraktılar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Musa, 'Önce siz atın' dedi."* Hz. Musa [aleyhisselâm], onlara daha güzel bir şekilde karşılık vererek önce onların atmasını söyledi. Bu şekilde ayrıca, onların sihirlerine hiç aldırış etmediğini göstermek ve onların önce başlama arzularını yerine getirmek istedi. Böylece onların bütün gayret ve çabalarını ortaya koyarak hünerlerini göstermelerini, peşinden yüce Allah'ın kudretini göstermesini ve böylece bâtılın üzerine hakkı atarak onu yerle bir etmesini hedefledi. Nitekim daha önce de yüce Rabb'i hep böyle yaptığından, ona alışmıştı.

"Sihirbazlar, ellerindeki ipleri attılar. *Bir de ne görsün, yaptıkları sihirle, ipleri ve sopaları kendisine gerçekten yürüyormuş gibi geldi.*"

Hz. Musa, âniden böyle bir manzara ile karşılaşınca, kendisine, onların sihirlerinin etkisiyle, ipleri ve sopaları hareket ediyor gibi geldi. Bu şöyle olmuştu: Sihirbazlar, iplerine ve sopalarına cıva sürmüşlerdi. Üzerlerine güneş vurunca, sıcaklığın etkisiyle cıva genişlediği için hareket edip depreşmeye başladılar. Böylece ipler, Hz. Musa'ya hareket edip yürüyor gibi göründü.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Müfessirlerin çoğu böyle söylemiştir. Ancak, bu konuda söylenecek daha doğru görüş şudur: Bu iplerin ve sopaların hareket ediyor gibi gözükmesi, bakanların gözünde eşyayı değişik halde gösteren sihrin tesiriyle olmaktadır. Bunu sihirbazlar ve göz boyayan kimseler yapmaktadır. Bu, sihir ilmi olarak bilinen bir ilimdir. Şu rivayet bunu göstermektedir: Sihirbazların yere attığı ipler ve sopalar, karınları üzerinde yürüyen yılanlara dönüşüp Hz. Musa'ya yöneldiler. Bu, cıva ile nasıl olur?

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bazıları bu âyeti delil göstererek, sihrin bir hakikatinin bulunmadığını, onun bir göz boyamadan ibaret olduğunu söylemişlerdir."[570]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Musa, o anda içinde bir korku hissetti.*" Yani insan tabiatı icabı az da olsa bir korkuya kapıldı; çünkü insan tabiatına yılanlardan nefret etme ve onların zararından sakınma duygusu konmuştur.

Mukâtil[571] demiştir ki: "Hz. Musa, sihirbazlar kendisinin yaptığına benzer şeyler yaptığı (sopaları yılana çevirdikleri) için, insanların kendisi hakkında şüpheye düşerek ona tâbi olmamalarından ve tâbi olanların da kendisi hakkında şüpheye düşmelerinden korktu."[572]

570 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/10.

571 Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbau't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazarıdır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

572 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/215.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: Biz de Musa'ya dedik ki: "Düşündüğün şeyden *korkma! Şüphesiz, onlara üstün gelecek olan sensin."*

Cenâb-ı Hak, sonra Hz. Musa'ya şöyle buyurdu: *"Sağ elindekini* yani asânı *at."*

Bu âyette, Hz. Musa'nın elindeki şeyin ne olduğu bildirilmeden kapalı bir ifadeyle, *"Elindekini at"* dendi. Bunun hikmeti, elindeki şeyin şanını yüceltmek, onun bilinen asâlardan olmadığını, diğer asâlardan çok farklı ve sırlı bir asâ olduğunu, onunla birçok garip hadisenin gerçekleştiğini bildirmek içindir.

Onun, karşı tarafı tahkir etmek için kapalı olarak dile getirdiğini söylemek doğru bir görüş değildir. Tahkir şu manadadır: Ey Musa, sen onların iplerinin ve sopalarının çokluğuna aldırış etme, elindeki küçük sopayı at; Allah'ın kudretiyle o asâ, tek ve küçük iken, onların çok ve büyük olan sopalarını yutar. Hz. Musa'nın asâsının durumu, bu yorumu reddetmektedir. Çünkü onun nasıl bir asâ olduğu daha önce görülmüş ve kendisinden büyük olaylar gerçekleşmiştir.

"Onların yaptıklarını yutsun" âyeti, emrin cevabıdır. Yani onu at ki onları yutsun.

Bu âyet, Hz. Musa'nın onlara nasıl galip geldiğini açıklamakta, onun yüceliğini ortaya koymakta ve onlardan korkunun yersiz olduğunu belirtmektedir. Hz. Musa'nın asâsının, kendilerinden bir korku hissettiği boş ipleri ve sopaları bütün maddesiyle birlikte yutup kaybetmesi şunu gösteriyor ki Hz. Musa'nın korkusu Mukâtil'in dediği gibi, insanların kendisinden şüphe etmesinden ve ona tâbi olmayışlarından değildir Böyle bir durum olsaydı, onların kendisine tâbi olmasını temin edecek ilâhî yardım vaadiyle ondan bu korku giderilirdi. Bu inceliği düşün. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[573]

Ancak bu yorumda tenkide açık bir yön vardır. Şöyle ki, "Onların yaptıklarını yutsun" âyeti, ortada bir karışma ve şüphenin olmadığını açıkça ifade etmektedir. Çünkü Hz. Musa'nın asâsının sihirbazların

---

573 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/293.

asâlarını yutmasıyla birlikte, sonucun ne olacağı konusunda bir tereddüt ve karışıklığın bulunması uygun değildir. Bundaki inceliği de düşün.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların yaptıkları, sadece bir sihirbaz oyunudur.* O sadece bir hile ve düzenden ibarettir. Sihirbaz nerede olsa, nereye yönelse, *ne yapsa iflah olmaz;* asla hayırlı bir sonuca ulaşamaz." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

60-69. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'ya yönelmiş dervişe, Hak tarafından denir ki: "Dünyayı ilk olarak sen mi elinden atarsın yoksa onu içinden biz mi atalım?" Yani onu ya kendi tercih ve iradenle terkedersin yahut o senden zorla çekilip alınır. Gerçek şu ki Hak Teâlâ'nın, kendisine sadakatle yönelmiş kuluna uyguladığı kanunu, onu yüce zatından alıkoyan bütün dünya işlerini kendisinden uzaklaştırmaktır.

Eğer derviş, kalbi sadık biri ise, "Yâ Rabbi, onu içimden sen at, benim ona ihtiyacım yoktur" der. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ilâhî bir yardım olarak dünyayı ondan uzaklaştırır, elinden çıkarır. Kul bir de bakar ki dünyanın meşguliyet ve bağları meğer onu helâk etmeye, kalbini harap bir hale getirmeye ve ömrünü zayi etmeye sebep oluyormuş. Bu arada, onun içine fakirlik korkusu ve başkasına muhtaç olma endişesi girer. O zaman yüce Mevlâ ona der ki:

"Korkma, çünkü sen Mevlâ'na yönelmiş durumdasın. Şüphesiz Allah seni, hesapsız ve sebepsiz rızıklandırır. Şimdi kalbinde bulunan yakîni ortaya at da şu şeytanın ve kötü düşüncelerin sana yaptıklarını yutup ortadan kaldırsın. Şeytan seni fakir kalacaksın diye korkutur ve sana kötü işleri emreder. Onun yaptıkları sadece bir korkutma ve aldatmadır. Sihirbazların yaptığı gibi, onun aslı yoktur. O sadece bir hile ve düzenden ibarettir. Sihirbaz, ne yaparsa yapsın başarıya ulaşamaz."

Sihirbazların Müslüman Oluşu

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sihirbazların müslüman oluşlarını ve peşinden yaşadıkları durumlarından bahsederek şöyle buyurdu:

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هٰرُونَ وَمُوسٰى ﴿٧٠﴾
قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ
السِّحْرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ
فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقٰى ﴿٧١﴾

70. ***Bunun üzerine sihirbazlar secdeye kapandılar, "Harun'un ve Musa'nın Rabb'ine iman ettik" dediler.***

71. ***Firavun dedi ki: "Ben size izin vermeden önce ona inandınız ha! Şüphesiz o, size sihri öğreten büyüğünüzdür. Andolsun ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Böylece, hangimizin azabının daha şiddetli ve daha kalıcı olduğunu bileceksiniz!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hz. Musa, elindeki asâyı yere atınca, büyük bir yılana dönüştü; sihirbazların iplerini ve sopalarını yutuverdi *'Bunun üzerine sihirbazlar secdeye kapandılar.'* Sihirbazlar, onun sihir cinsi bir şey olmadığını onun sadece Allah'ın mucizelerinden bir mucize olduğunu yakînen anladıklarında secdeye kapandılar."

Rivayet edildiğine göre sihirbazların reisi şöyle demiştir: "Biz bundan önce insanların gözlerini boyayıp onları kandırıyorduk; bu iş için kullandığımız aletlerimiz de elimizde kalıyordu. Eğer onun yaptığı da sihir ise bizim attığımız aletler (ipler ve sopalar) nerede?"

Bu şekilde sihirbazlar, gördükleri durumdan, Hz. Musa'nın gerçek bir peygamber olduğu sonucuna vardılar; gördükleri şey, onları secdeye kapanmaya sevketti. Böylece yaptıklarına tövbe ettiler, imana geldiler ve Hakk'a boyun eğmenin zirvesi olan secdeye kapandılar.

Şöyle denilmiştir: "Onlar, secdede cenneti, cehennemi, sevabı ve azabı görmeden başlarını kaldırmadılar (müşahedeye ulaştılar)."

İkrime[574] demiştir ki: "Sihirbazlar iman ederek secdeye kapandıkları zaman, Allah Teâlâ secdelerinde onlara, cennetteki derecelerini gösterdi."

Onların, *"Biz günahlarımızı affetmesi için Rabbimiz'e iman ettik"* sözleri, bu duruma ters değildir; çünkü onların bu derecelere ulaşmasına sebep olan kendilerinden çıkan bu sözdür.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, 'Harun'un ve Musa'nın Rabb'ine iman ettik' dediler."*

Sihirbazların önce, Harun'u zikrederek, *"Harun'un Rabb'ine iman ettik demeleri"* onun yaşça daha büyük olmasından olabileceği gibi, Firavun tarafından yanlış anlaşılmaktan sakınmak için de olabilir. Çünkü Firavun, Hz. Musa'yı küçükken bakıp büyütmüş, yetişmesi ile meşgul olmuştu. Eğer önce, "Musa'nın Rabb'ine (onun sahibine, terbiyecisine) iman ettik" deselerdi, lânetli Firavun ve kavmi, ilk duyduklarında bununla, sihirbazların kastının Firavun olduğunu zannedebilirlerdi. Sihirbazlar, "Harun'un ve Musa'nın Rabb'ine iman ettik" diyerek, bu düşünceyi baştan giderdiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden önce ona,* yani Musa'ya boyun eğip *inandınız ha! Şüphesiz, o* Musa *size sihri öğreten büyüğünüzdür.* Bu işte sizin üstadınız ve en bilgilinizdir. Bunun için siz onunla gizlice anlaşmaya vararak böyle yaptınız."

Bu, Firavun'un boş şüphesidir. Musa [aleyhisselâm] nerede, sihirbazlar nerede? Her biri ayrı bir yerde iken, Hz. Musa onlara nasıl sihir öğre-

574 İkrime, Ebû Abdullah (v. 104/722), Abdullah b. Abbas'ın âzatlı kölesi ve talebesidir. Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

tecek? Firavun'un böyle söylemesi, insanların Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] inanıp tâbi olmalarından ve bu işte sihirbazları örnek almalarından korktuğu içindir. Bunun için onların aklına vehim ve şüphe attı. Gerçi onlar hakkında ezelî ilimde sapkınlık takdir edilmişti, sadece kendilerini o sonuca götüren sebepler dünyada böyle oluşuyordu.

Firavun, sonra sihirbazları tehdit ederek şöyle dedi: *"Andolsun, vallahi, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim."* Yani sağ elinizle sol ayağınızı keseceğim. Firavun'un vereceği cezayı bu şekilde belirlemesi, onun kesin olarak uygulanacak olmasındandır. Bu bir siyaset de olabilir. Yahut onların kanununda itaatten çıkan için belirlenen ceza bu olduğundan, Firavun onu söylemiştir.

Firavun'un tehdidi şöyle devam etti: *"Sizi hurma dallarına asacağım."* Adam asma işini ilk olarak Firavun'un uyguladığı söylenmiştir.

Firavun sözünü şöyle bitirdi: *"Böylece, hangimizin azabının daha şiddetli ve daha kalıcı olduğunu bileceksiniz!"*

Firavun, "hangimizin azabı" derken, kendisiyle Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] kastetti. Çünkü sihirbazlar, onun asâsından korkarak müslüman oldular. Lânetli Firavun, onların imanının gördükleri mucizeden değil, korkudan olduğunu zannetti; zira onlar, asânın, iplerini ve sopalarını yuttuğunu gördüler.

Yahut Firavun, *"Hangimizin azabı daha şiddetlidir"* derken, kendisinin azabıyla, sihirbazların iman ettiği Hz. Harun'un ve Hz. Musa'nın Rabb'inin azabını kastetti.

Bazı âlimler demişledir ki: "Kur'an'da Firavun'un bu müminlere yaptığı tehdidi uyguladığı söylenmemiştir; hadislerde de bu konuda bir tesbit yoktur, fakat İbn Abbas [radıyallahu anh] ve diğerlerinden gelen bir habere göre Firavun bu cezayı uygulamıştır.[575]

Rivayet edildiğine göre Firavun'un hanımı Âsiye, Hz. Musa ile sihirbazların mücadelesini takip ediyor ve, "Kim galip geldi?" diye soruyordu. Kendisine, "Musa galip geldi" denince,

---

575 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/364-365; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 5/1537-1537; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/515.

"Ben, Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine iman ettim" dedi. Firavun durumu haber alınca, doğru olup olmadığını araştırmak için kendisine adam gönderdi, adamlarına,

"Çok büyük bir kaya bulun; sonra Âsiye'ye sözünden dönmesini söyleyin; dönerse hanımım olarak kalmaya devam eder; dönmezse kayayı üzerine atıp öldürün" dedi. Firavun'un adamları Âsiye'ye geldiklerinde, Âsiye semaya baktı, kendisine cennetteki evi gösterildi, Allah'a imanında sabit kaldı. O sırada ruhu alındı, adamlar ruhu çıkmış cesedin üzerine kayayı attılar. Bunu Sa'lebî kaydetmiştir.[576]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

70-71. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kime, ezelde ilâhî inâyet (hidayet ve yardım) takdir edilmişse işlediği günahlar ona zarar vermez (o, tövbe ve terbiye ile günahların zararından kurtulur). Buna bir örnek, Hz. Musa zamanındaki sihirbazlardır; onlar, sabahleyin buluşma alanına Allah'a ve peygamberine karşı düşmanlık için geldiler, fakat kuşluk vaktinde Allah'ın dostu oldular.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] sihirbazlara, "Atacağınızı önce siz atın" deyince, gizli bir sesin onlara, "Ey Allah'ın dostları, atın!" dediğini işitti. Hz. Musa [aleyhisselâm] buna hayret edip içinde bir korku hissetti ve kendi kendine, "Ben Allah'ın dostlarıyla nasıl mücadele ederim!" dedi. Hz. Musa biraz sonra asâsını atınca, gerçekleşen mucize onların imanına sebep oldu ve böylece Allah'a dostlukları ortaya çıktı.

Tarihte, önceleri eşkıya iken sonradan evliya olan pek çok kimse vardır. Onlarda, günahkârlar, Allah'tan yardım ve velilik makamına ulaşmak istediklerinde, bu beklentilerini kuvvetlendirecek bir örnek vardır. Bunun için İmam Kuşeyrî, sûfîleri ve sûfîliği anlattığı *er-Risâle* adlı eserinde, önce Fudayl b. İyâz, İbrahim b. Edhem ve benzerleri gibi ilk dönemleri kusur içinde geçen velîlilerden bahsetmiştir. Allah hepsinden razı olsun.

576 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/216.

Sihirbazların Firavun Karşısındaki Onurlu Tavırları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sihirbazların imanlarında sabit kalışlarından ve Firavun'un tehdidine aldırmayışlarından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَٓاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذ۪ي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَٓا
اَنْتَ قَاضٍۜ اِنَّمَا تَقْض۪ي هٰذِهِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَاۜ ﴿٧٢﴾ اِنَّٓا اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ
لَنَا خَطَايَانَا وَمَٓا اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِۜ وَاللّٰهُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿٧٣﴾ اِنَّهُ مَنْ
يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِماً فَاِنَّ لَهُ جَهَنَّمَۜ لَا يَمُوتُ ف۪يهَا وَلَا يَحْيٰى ﴿٧٤﴾ وَمَنْ يَأْتِه۪
مُؤْمِناً قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلٰىۙ ﴿٧٥﴾ جَنَّاتُ
عَدْنٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا مَنْ تَزَكّٰى ﴿٧٦﴾

72. ***Sihirbazlar dediler ki: "Bize gelen bunca mucizelere ve bizi yaratana karşı seni asla tercih etmeyiz. Artık sen vereceğin hükmü ver*** *(elinden geleni yap)****! Sen, sadece bu dünya hayatında hükmünü uygulayabilirsin."***

73. ***"Şüphesiz biz, hatalarımızı ve bize zorla yaptırdığın sihri bağışlaması için Rabbimiz'e iman ettik. Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlı ve daha devamlıdır."***

74. ***Gerçek şu ki kim Rabb'ine günahkâr olarak varırsa ona kesin cehennem vardır. Orada ne ölür ne de*** *(hoş bir hayat)* ***yaşar!***

75-76. ***Kim de salih ameller yapmış bir mümin olarak O'na varırsa onlara en yüksek dereceler, altından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları adn cennetleri vardır. İşte bu, günahlardan temizlenenlerin mükâfatıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Firavun kendilerini korkutunca, sihirbazların ona karşı gösterdikleri cesaret ve tavrı bildirerek şöyle buyurdu:

"Sihirbazlar onun tehdidine hiç aldırış etmeyerek *dediler ki:* Hz. Musa'nın eliyle Allah Teâlâ'dan *bize gelen bunca apaçık mucizelere karşı seni tercih etmeyiz."* Onlar, asâyla ilgili birçok mucize gördüklerinden böyle dediler. Yoksa sihirbazlar Hz. Musa'nın diğer mucizelerini görerek böyle söylemediler. Sonra sözlerine şöyle devam ettiler:

"Bizi ve diğer bütün mahlûkatı *yaratana karşı da seni asla tercih etmeyiz."* Yani biz, Hz. Musa'nın gerçek bir peygamber olduğunu gösteren bunca delillere ve bizi yaratan Allah'a karşı seni tercih edip de doğru yolu terkedip sana tâbi olmayız. Onların Hz. Musa'nın eliyle gördükleri somut bir delildir, Hak Teâlâ'nın yaratması ise aklî bir delildir.

Onların, *"Bizi yaratana karşı seni tercih etmeyiz"* diyerek, Cenâb-ı Hakk'ın yaratma sıfatını zikretmeleri, vardıkları hükmün sebebini bildirmek içindir. Şüphesiz Allah Teâlâ'nın onları ve kendileri gibi bir mahlûk olan Firavun'u yaratmış olması, O'na karşı Firavun'u tercih etmemeyi gerektirmektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bizi yaratanın hakkı için, bize gelen bunca delile karşı seni tercih etmeyiz. Sihirbazlar sözlerine şöyle devam ettiler:

"Artık sen vereceğin hükmü ver; elinden geleni yap! Neye hükmün geçiyorsa ona hükmet! *Sen, sadece bu dünya hayatında hükmünü uygulayabilirsin."* Yani sen arzuladığın şeyi sadece bu fâni dünyada yapabilirsin yahut istediğin hükmü burada verebilirsin. Bizim ise bu dünyada kalmaya rağbetimiz yok, bizim rağbetimiz sadece iman üzere ölerek ebedî âlemde kalmayadır.

"Şüphesiz biz, yaptığımız *hatalarımızı,* inkâr ve isyanlarımızı *affetmesi,* bizi ahirette zor bir hesaba çekmemesi *için Rabbimiz'e iman ettik."* Artık biz, bu fâni dünya hayatına aldanmayız ki senin bizi korkuttuğun kesme ve asma cezandan etkilenelim."

"Biz ayrıca, bize zorla yaptırdığın sihri bağışlaması için Rabbimiz'e iman ettik." O sihir ki senin bizi uzak şehirlerden toplaman ve zorlamanla Musa [aleyhisselâm] ile mücadele etmek için öğrendiğimiz bir iştir.

Sihir işi, zaten "hatalar"ın kapsamına giriyorken, sihirbazların onu ayrıca dile getirmeleri, ondan son derece nefret ettiklerini ortaya koymak ve Allah'ın mağfiretine rağbetlerini göstermek içindir. Firavun tarafından sihre zorlandıklarını söylemeleri ise Allah'ın affına ulaşmak için bir nevi özür beyan etmektir.

Onların bununla sihir öğrenmeye zorlanmalarını kastettikleri de söylenmiştir. Rivayet edildiğine göre onların reisleri yetmiş iki kişiydi; iki tanesi Mısır'ın yerli insanları olan Kıptîler'den, yetmiş tanesi de İsrâiloğulları'ndandı. Firavun onları, sihir öğrenmeleri için zorlamıştı.

Onların, Hz. Musa ile mücadele etmeye zorlandıkları da söylenmiştir. Rivayet edildiğine göre sihirbazlar Firavun'a,

"Musa'yı bize uyurken göster" dediler; o da gösterdi. Sihirbazlar baktılar ki Hz. Musa'yı asâsı koruyor. O zaman,

"Bu sihir değildir; sihirbaz uyuduğu zaman sihri bozulur" dediler; onunla mücadele etmekten çekindiler, fakat Firavun onları buna zorladı.[577]

Ancak, diğer âyetlerde sihirbazların Hz. Musa ile mücadele etmeyi istemeleri ve ona şevkle yönelmeleri, yukarıdaki görüşü kabul etmemize engel olmaktadır. Âyetlerde, sihirbazların sözleri ve halleri şöyle nakledilmiştir:

"Sihirbazlar Firavun'a geldiler ve, 'Eğer galip gelirsek bize güzel bir mükâfat var değil mi?' dediler" (A'râf 7/113).

"Sihirbazlar iplerini ve sopalarını attılar ve, 'Firavun'un gücüyle, muhakkak bizler galip geleceğiz' dediler" (Şuarâ 26/44).

Sadece bu konuda şöyle denebilir: Sihirbazlar, Firavun'un bu işteki ciddiyetini ve ısrarını görünce mücadeleyi istediler ve vaat edilen ücreti talep ettiler.

---

577 Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/216; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/296.

Sihirbazlar sözlerini şöyle tamamladılar: *"Allah'ın vereceği mükâfat,* fâni dünyayı tercih etmekten *daha hayırlıdır ve* o, ebedî âlemde daha kalıcıdır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, zatı itibariyle daha hayırlıdır ve sevap veya azap olsun, O'nun vereceği karşılık daha kalıcıdır.

Sihirbazlar sonra, onun daha hayırlı ve kalıcı oluşunun sebeplerini açıklayarak şöyle dediler:

"Gerçek şu ki kim inkâr ve isyan içinde ölerek *Rabb'ine günahkâr olarak varırsa ona kesin cehennem vardır. Orada ölmez ki* rahata ersin ve azabı bitsin. *Bu kimse* orada fayda göreceği ve zevk alacağı bir hayat da *yaşamaz."*

"Kim de Hak Teâlâ'ya ve O'nun katından gelen mucizelere *iman ederek ve salih ameller yapmış olarak O'na varırsa* ... İşte onlar, salih amel işleyen kâmil müminlerdir. Bu iman ve salih amelleri sebebiyle *onlara en yüksek dereceler,* yüce makamlar *vardır."*

Âyette, salih amelden yoksun sade imana hiç sevap verilmeyeceğine dair bir delil yoktur. Burada salih amelle birlikte imanın bağlandığı şey, yüksek dereceleri elde etmektir; yoksa mutlak sevap değildir.

Sonra bu yüksek dereceleri açıklayarak şöyle dedi: *"Onlar, altından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları adn cennetleridir. İşte bu, günahlardan temizlenenlerin mükâfatıdır."* Yani az önce bahsedilen yüksek dereceleri elde etmek, inkâr ve isyandan temizlenen kimsenin mükâfatıdır. Bu, Allah Teâlâ'nın vereceği sevabın daha kalıcı olduğunu ortaya koymaktadır.

Âyette, önce günahkârların halinin zikredilmesi, Firavun'un, *"Hangimizin azabı daha şiddetli ve daha devamlıdır"* sözüne bir karşılık ve cevap olarak, Allah'ın azabının daha şiddetli ve daha devamlı olduğunu hemen bildirmek içindir.

"Kim Rabb'ine günahkâr olarak gelirse ..." âyetiyle, ondan sonraki âyetin, sihirbazların sözü değil, Cenâb-ı Hakk'ın sözü olduğu da söylenmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

72-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, manevi yola giren (kâmil mürşide itisap eden) eden dervişlere ve güzel hal sahibi kimselere, kendileri çokça inkâr edilip tehdit aldıklarında ve çeşitli azaplarla korkutulduklarında seyrü sülûk yolunda sabit kalmalarına ve ondan dönmemelerine teşvik vardır. Hak yolcuları bu tür şeylerle karşılaşınca endişeye düşüp canlarını sıkmamalı, asla zafiyet göstermemeli ve sihirbazların Firavun'a söylediği gibi onlara şöyle demeliler:

"Bize gelen bunca mucizelere ve bizi yaratana karşı seni asla tercih etmeyiz. Artık sen vereceğin hükmü ver, elinden geleni yap! Sen, sadece bu dünya hayatında hükmünü uygulayabilirsin."

Gerçekten bu durum sûfîlerden çoğunun başına gelmiş, onlar, Hak yoluna girdikleri için eziyet görmüşlerdir. Onlardan bazısı öldürülmüş, bazısı hapsedilmiş, bazısı vatanından sürülmüş ve bunların dışında birçok sıkıntılı durumla karşı karşıya gelmişlerdir. Bütün bunlarla birlikte onlar, içinde bulundukları doğru yoldan dönmemişler, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna ulaşana kadar o yolda devam etmişler ve O'na kavuşmanın zevkini tatmışlardır. Bu yoldan dönen kimse, sadece yolda iken dönmüştür; Hakk'a vâsıl olan kimseye gelince o, etleri lime lime doğransa da yolundan asla geri dönmez. Yüce Allah, müttaki kullarının dostudur; onları sever ve korur.

Firavun'un Denizde Boğulması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, İsrâiloğulları'nın Mısır'dan Şam'a çıkışlarından ve Firavun'un denizde boğulmasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖى فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرٖيقًا فِى الْبَحْرِ
يَبَسًاۙ لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشٰى ﴿٧٧﴾ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهٖ
فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾ وَاَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدٰى ﴿٧٩﴾

77. Şüphesiz biz Musa'ya, "Kullarımla birlikte geceleyin yola çık, (size) yetişilmesinden korkmaksızın ve (boğulmaktan) endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç" diye vahyettik.

78. Bunun üzerine Firavun, askerleriyle birlikte onların peşine düştü. Deniz onları korkunç bir şekilde sarıverdi.

79. Firavun, kavmini saptırdı; onlara doğru yolu göstermedi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, biz Musa'ya, 'Kullarımla birlikte geceleyin yola çık' diye vahyettik."* Bu vahiy, Hz. Musa [aleyhisselâm], sihirbazlara galip geldikten sonra, yaklaşık yirmi sene boyunca Firavun'u Allah Teâlâ'ya davet ettikten ve ona kendisine verilen diğer mucizeleri gösterdikten sonra olmuştur. Bu süre içinde gerçekleşen mucize ve olaylar A'râf sûresinde genişçe açıklanmıştır (bk. A'râf 8/130-136). Hz. Musa [aleyhisselâm], Firavun'un imanından ümidini kesince, Allah Teâlâ kendisine, iman edenlerle birlikte onların arasından çıkmasını emretti.

Mana şudur: Vallahi biz Musa'ya, "Seni, kendilerini Firavun'un elinden kurtarmak için gönderdiğimiz kullarımızı alıp geceleyin Mısır'dan çıkın, Kızıldeniz'e gidin" diye vahyettik.

Âyetin yeminle başlaması, onun içeriğine son derece önem verildiğini göstermek içindir. Cenâb-ı Hakk'ın, İsrâiloğulları'ndan "kullarım" diye bahsetmesi, onlara olan rahmetini ortaya koymak, kendilerine verdiği önemi göstermek içindir. Bu ifadeyle ayrıca şu duruma dikkat çekilmiştir: Firavun'un yaptığı son derece çirkin bir iştir; çünkü onlar Allah'ın kulları iken Firavun onları kendisine kul köle etmeye kalkmış ve onlara her türlü işkenceyi uygulamıştır.

Hz. Musa'ya yapılan vahiy şöyle devam ediyor: *"Onlar için denizde,* içinde hiç su olmayan *kuru bir yol aç, size yetişilmesinden korkma,* yani sana düşmanlarının yetişmesinden güvende ol ve *boğulmaktan da endişe etme!"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine Firavun, askerleriyle birlikte onların peşine düştü* ve onlara yetişti."

Hz. Musa [aleyhisselâm] ilâhî emre uyarak, iman edenleri alıp derhal yola çıktı, denize asâsını vurarak onlara bir yol açtı ve ona girdiler. Firavun da onları karada ve denizde takip etti.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], İsrâiloğulları'nı gecenin ilk saatlerinde yola çıkarttı. Sayıları 670.000 kişiydi. Firavun bunu haber alınca, askerleriyle birlikte peşlerine düştü. Firavun'un önde giden ordusu 700.000 kişiden oluşuyordu. Firavun, İsrâiloğulları'nın izini takip etti ve nihayet onlara yetişti. Öyle ki iki ordu birbirini görecek duruma geldi. İsrâiloğulları, arkadan gelen atların çıkardığı tozları görünce, Hz. Musa'ya, *"Eyvah, yakalandık!"* dediler. Musa [aleyhisselâm], *"Hayır, şüphesiz, Rabbim bizimledir; O bize bir yol gösterecektir, dedi"* (Şuarâ 26/61-62).

Firavun'un ordusu yaklaşınca, İsrâiloğulları, "Ey Musa, şimdi nereye gideceğiz; deniz önümüzde, Firavun'un atlıları arkamızda!" dediler. O zaman Hz. Musa, asâsını denize vurdu, deniz on iki kola ayrıldı. Her parçası sudan oluşan büyükçe bir dağ gibiydi. İsrâiloğulları, açılan yollardan yürümeye başladılar. Hepsi Hz. Yakub'un [aleyhisselâm] oğullarının neslinden olduklarından akraba idiler. Farklı yollardan gittikleri için birbirlerini göremeyince, "Kardeşlerimiz suda boğuldu!" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, dağ gibi yüksek dalgalara, birbirlerine karışmalarını vahyetti, sular birbirine karışıp tek yol olunca, İsrâiloğulları birbirlerini gördüler ve birbirlerinin sözlerini işittiler.

Firavun, denizin kenarına gelip de onu yarılmış halde görünce, "Musa denize sihir yaptı!" dedi. Yanındakiler de, "Eğer sen rab isen, onun girdiği gibi denizin içine gir!" dediler. O sırada Cibrîl [aleyhisselâm], erkek atların sevdiği dişi bir atın üzerinde geldi. Firavun, erkek bir atın üzerindeydi. Cibrîl [aleyhisselâm], dişi atıyla birlikte suya dalınca, Firavun'un atı sabredemeyip onun peşinden denize daldı. Mısırlılar'ın hepsi denizin içinde açılmış olan yola girdiler; tam denizin ortasına geldiklerinde, Allah Teâlâ, denize onları boğmasını emretti; kenarlarda toplanmış dağ gibi deniz dalgaları onların üzerine kapanıp hepsini boğdu.[578]

---

578 Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/218.

Hz. Musa [aleyhisselâm] beraberindeki İsrâiloğulları'yla birlikte denizi sağ salim güven içinde geçti; Firavun ve ordusuna gelince, *"Deniz onları korkunç bir şekilde sarıverdi."* Yani deniz dalgaları onların üzerine kapanıp onları tarifi imkânsız bir şekilde feci olarak sardı ve boğdu.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Deniz hepsini boğdu. Firavun, kurtulmaktan ümidini kesince iman etti, ancak bu imanı kendisine bir fayda vermedi. Eğer daha önce inkârda ısrar etmeseydi, o andaki imanı kendisine fayda verirdi. Ne var ki ona, ezelde takdir edilen şekavet hali (cehennemlik hükmü) ulaştı."[579]

Kevâşî[580] demiştir ki: "Onlar, denizde suda boğulmakla birlikte, başlarına Allah'ın gazabı ve hakikatini sadece Allah Teâlâ'nın bileceği başka şeyler de geldi."

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun, kavmini saptırdı;* onları helâk etti, kendilerini zarar ve hüsrana götürecek yola yönlendirdi ve inkâr üzere öldüler. Firavun, kavmini korkunç dünya azaplarına ve peşinden gelecek ebedî ahiret azaplarına sürükledi.

"Onlara asla doğru yolu göstermedi; kendilerini hiçbir zaman dünya ve ahirette istedikleri güzel şeylere ulaştıracak bir yola sevketmedi." Bu ifade onun, kavmini saptırdığını bildirmek ve bunu vurguyla ifade etmektedir. Onda Firavun'un, *"Ben sizi sadece doğru yola ulaştırıyorum"* (Mü'min 40/29) sözüyle bir nevi alay vardır. Çünkü bir kimsenin hidayet üzere olmadığı söylendiğinde, bu onun az da olsa hidayet üzere olduğu düşüncesini akla getirebilir; aynı durum Firavun hakkında ise sadece bir alay olarak düşünülebilir.[581] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

77-79. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dinine sımsıkı sarılan ve zamanında karşılaştığı zorluklara sabreden kimselerin âkıbetine bak! Bak, nasıl hârikulâde şeyler yaşadı, izzet

579 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/135.

580 Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiri ile meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

581 Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/298).

ve zafer onun oldu; bulduğu güzelliklerle yaşadığı zorlukları unuttu, Allah ona eziyet veren düşmanları helâk etti, kendisini ise kurtuluş ve hidayet yoluna sevketti. Allah Teâlâ'nın dostlarına uyguladığı kanunu böyledir. Allah onlara önce türlü bela, zorluk ve sıkıntılar gönderir; peşinden kendilerini izzet, zafer ve türlü ihsanlara kavuşturur.

İsrâiloğulları'na Yapılan Özel İhsanlar

Bunun için Cenâb-ı Hak İsrâiloğulları'na, denizi geçtikten sonra yaptığı ihsanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

يَا بَنٖى اِسْرَٓائٖلَ قَدْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوٰعَدْنَاكُمْ جَانِبَ
الطُّورِ الْاَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ﴿٨٠﴾ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا
رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فٖيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٖى وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبٖى
فَقَدْ هَوٰى ﴿٨١﴾ وَاِنّٖى لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى ﴿٨٢﴾

80. ***Ey İsrâiloğulları! Sizi düşmanınızdan kurtardık; size Tûr'un sağ yanında buluşmayı*** *(orada Musa ile konuşup kendisine Tevrat'ı vermeyi)* ***vaat ettik ve size kudret helvası ile bıldırcın indirdik.***

81. ***Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyin, bu konuda haddi aşmayın; sonra size gazabım iner. Kime gazabım inerse, gerçekten o, helâk olmuştur.***

82. ***Şüphe yok ki ben, tövbe eden, inanan ve salih amel yapan, sonra da doğru yolda giden kimse için son derece affediciyim.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'nı denizde boğulmaktan kurtarıp onlara dünyevî ve uhrevî pek çok nimetini ihsan ettikten sonra buyurdu ki:

"Ey İsrâiloğulları! Sizi düşmanınızdan, Firavun ve kavminden kurtardık." Onlar size en acı azabı tattırıyorlar; erkek çocuklarınızı öldürüp kız çocuklarınızı hayatta bırakıyorlardı (Bakara 2/49). *"Size,* peygamberiniz vasıtasıyla *Tûr'un sağ yanında buluşmayı,* oraya gelmenizi ve orada Musa ile konuşup kendisine Tevrat'ı vermeyi *vaat ettik."*

Bu âyette geçen Tûr dağının, Hz. Musa'nın üzerinde ateş gördüğü ve kendisine peygamberlik verildiği Tûr dağı mı yoksa başka bir Tûr dağı mı olduğu konusunda farklı görüşler vardır.

Âyette geçen sözleşme, Hz. Musa'ya has iken veya ona ve seçilen yetmiş kişiye ait iken, *"Size, Tûr'un sağ yanında buluşmayı vaat ettik"* buyrularak sözleşmenin İsrâiloğulları'na nisbet edilmesi, onun kendileriyle ilgili olmasından ve faydasının kendilerine dokunmasındandır. Onda ayrıca, İsrâiloğulları'na yapılan ihsanın hakkının yerine getrilmesi vardır. Benzer bir durum şu âyette de mevcuttur:

"Biz sizi yarattık; sonra size şekil verdik" (A'râf 7/11). Bu âyette de yaratılma ve şekil verilme muhataplara göre ifade edilmiştir; halbuki âyette konu edilen Hz. Âdem'dir [aleyhisselâm].

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Ayrıca* çölde yolu kaybettiğinizde *size kudret helvası ile bıldırcın indirdik."*

Onlar Tîh çölünde kayboldukları zaman, kendilerine kudret helvası ile bıldırcın indirildi. Kudret helvası, sabah şafak söktükten sonra güneş doğana kadar, kar şeklinde herkesin ihtiyacı ölçüsünde iniyordu. Ayrıca güney rüzgârları da bıldırcın kuşlarını üzerlerine kadar getiriyor, herkes kendisine yetecek miktarda kuş alıp kesiyordu.

Onlara dedik ki: *"Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyin."* Yani onların temiz, leziz ve helâl olanlarından yiyin.

İsrâiloğulları'na, önce denizden kurtarılma nimeti, sonra dinî nimet, peşinden de dünyevî nimet zikredilmiş, bu durum çok güzel bir tertip içinde sunulmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu konuda haddi aşmayın."* Yani, size verdiğimiz rızıklara şükretmeyi terkederek ve onda size çizilen sınırları çiğneyerek haddi aşmayın. Mesela, verilen nimeti israf etmek, onunla şımarmak ve onu hak edene vermemek haddi aşmaktır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Helâli bırakıp harama giderek haddi aşmayın. Yahut ihtiyaç fazlasını elde tutarak haddi aşmayın. Veyahut nimeti gaflet içinde ve Allah'ı zikirden uzak bir halde yiyerek haddi aşmayın."[582]

Âyete şu mana da verilmiştir: Siz verdiğimiz rızıkları, bir kenara yığıp biriktirmeyin.

İsrâiloğulları, rızıkları bir kenarda biriktirdiler ve buna alıştılar.

Bir diğer mana: Siz verdiğimiz rızıkları, isyanda harcamayın.

Âyet şöyle devam ediyor: "Yasaklanan bu işlerden birini yaparsanız *sonra size gazabım iner,* yani emre karşı gelenlere gazabım gerekli olur. *Kime gazabım inerse gerçekten o helâk olmuştur.* O kimse, baş aşağı gidip helâk çukurlarına yuvarlanır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphe yok ki ben,* şirkten ve isyana *tövbe eden,* iman etmesi gereken şekilde *inanan* ve dinin öğrettiği şekilde *salih amel yapan, sonra da* ölene kadar istikamet üzere *doğru yolda giden kimse için son derece affediciyim."*

Âyette, bir hataya ve taşkınlığa düşen kimseleri tövbeye ve imana teşvik vardır. Onda ayrıca imanla ölmeyen kimsenin ilâhî aftan uzak olduğuna bir işaret vardır.

Kevâşî[583] demiştir ki: "'Sonra doğru yolda giden kimse' demek, doğru yolda olmanın Allah Teâlâ'nın özel yardımı ile gerçekleştiğini bilen demektir."

---

582 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/136.

583 Kevâşî az yukarıda tanıtıldı.

80-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kuldan sıkıntı günleri gidip kendisine nimet ve ihsan günleri gelince, geçmiş günlerindeki sıkıntıları hatırlayıp içinde bulunduğu nimetlere öyle bakması gerekir. Şükür ve tevazusunu artırmak için böyle yapmalıdır; o zaman kendisine ihsan edilen nimetler artar, hayırlar çoğalır. Fakat kul, geçmişteki imtihan ve sıkıntılı günleri unutur ve içinde bulunduğu nimetlere şükretmezse, nimetin elinden alınıp eski haline dönmesi hak olur. Sahih hadiste anlatılan alaca tenli, kel ve gözleri kör üç adamın hadisesini düşün. Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onların hadisesini şöyle anlatmıştır:

İsrâiloğulları'ndan üç kişi vardı: Biri ala tenli, biri kel, biri de gözleri kör. Allah bunları imtihan etmeyi diledi. Bu maksatla onlara insan sûretinde bir melek gönderdi.

Melek önce ala tenliye gelerek,

"En çok neyi istersin?" diye sordu. Adam,

"Güzel bir renk, güzel bir ten verilmesini, insanları benden tiksindiren şu halin gitmesini!" dedi. Melek onun vücudunu meshetti; çirkinliği gitti, güzel bir renk, güzel bir ten sahibi oldu. Melek ona tekrar,

"Hangi malı elde etmek?" diye sordu. Adam,

"Deveyi!" dedi. Ona on aylık hamile bir deve verildi. Melek,

"Allah bunları sana mübarek kılsın!" deyip kayboldu ve kelin yanına geldi. Ona,

"En çok istediğin şey nedir?" diye sordu. Kel,

"Güzel bir saç ve insanları benden nefret ettiren şu halin benden gitmesini istiyorum" dedi. Melek, kelin başını elleriyle meshetti, adamın kelliği gitti. Kendisine güzel bir saç verildi. Melek tekrar,

"En çok hangi malı elde etmek istersin?" diye sordu. Adam,

"Sığırı!" dedi. Kendisine hamile bir inek verildi. Melek,

"Allah bu sığırı sana mübarek kılsın!" diye dua etti. Sonra gözleri kör olan adamın yanına gitti. Ona da,

"En çok neyi istersin?" diye sordu. Adam,

"Allah'ın bana gözümü vermesini ve insanları görmeyi!" dedi. Melek onun da gözünü meshetti, Allah gözlerini iade etti; gözleri görmeye başladı. Melek,

"En çok hangi malı elde etmek istersin?" diye sordu. Adam,

"Koyunu!" dedi. Ona hamile bir koyun verildi.

Derken deve ve sığır yavruladı, koyun kuzuladı. Çok geçmeden birinin bir vadi dolusu develeri, diğerinin bir vadi dolusu sığırları, öbürünün de bir vadi dolusu koyunları oldu.

Sonra melek, alaca tenliye, onun ilk haline bürünmüş alaca tenli biri olarak geldi ve,

"Ben fakir biriyim, yolda kaldım, yola devam etme imkânım yok. Şu anda Allah ve senden başka bana yardım edecek kimse de yok! Sana şu güzel rengi, şu güzel teni ve şu malı veren Allah aşkına bana bir deve vermeni istiyorum! Ver ki onunla yoluma devam edebileyim!" dedi. Adam,

"Olmaz; onda nicelerinin hakkı var!" dedi ve yardım talebini reddetti. Melek de,

"Sanki seni tanıyor gibiyim! Sen daha önce alaca tenli, herkesin kendisinden nefret ettiği fakir biri değil miydin? Allah sana sıhhat ve mal verdi" dedi. Ama adam,

"Ben bu malı benden öncekilerden miras olarak aldım" diyerek onu tersledi. Melek de,

"Eğer yalancı isen Allah seni eski haline çevirsin!" dedi ve onu bırakarak kelin yanına geldi. Kendisine, onun eski halinde kel biri olarak göründü. Aynı şeyleri ona da söyleyip yardım istedi. Kel de alaca tenli gibi yardım etmeyi reddetti. Sahip olduğu şeyleri kendisinin elde ettiğini söyledi. Melek ona,

"Eğer yalancı isen Allah seni eski haline çevirsin!" deyip, daha önce gözleri kör olanın yanına vardı. Ona da kendisinin ilk haliyle gözleri görmeyen bir insan sûretinde gelerek,

"Ben fakir bir adamım, yolcuyum, yola devam etme imkânım kalmadı. Bugün, önce Allah sonra senden başka bana yardım edecek kimse yok! Sana gözünü iade eden Allah aşkına senden bir koyun istiyorum. Ver ki yoluma devam edebileyim!" dedi. Gözleri önceleri kör olup sonra açılan kimse,

"Benim de bir zamanlar gözlerim görmüyordu; Allah gözümü iade etti; fakirdim mal verip zengin etti. İstediğini al, istediğini bırak. Vallahi, bugün Allah adına her ne alırsan sana zorluk çıkarmayacağım!" dedi. Melek de,

"Malının hepsi senin olsun! Sizler imtihan edildiniz. Allah senden razı oldu, diğerlerine gazap etti" dedi ve gözden kayboldu.[584]

Demek ki şükür, eldeki mevcut malı bağlayıp koruma, elde olmayanı da ele etme sebebidir.

Nimet sahibine denir ki: Eğer elindeki nimetin şükrünü yerine getirmek istersen, sana verdiğimiz rızıkların temiz ve helâl olanlarından ye, onu gereken yerin dışında harcayarak veya verilmesi gereken yere vermeyerek haddi aşma; yoksa sana gazabımız iner.

İmam Kuşeyrî, *"Ben tövbe edenler için çok affediciyim"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Ben, yaptığı hatadan tövbe eden, iman eden, yani yaptığı iyi işleri kendinden görmeyen, bilakis bütün hadiselerin Cenâb-ı Hak'tan olduğuna iman eden, salih amel işleyen, yani fazları kusursuz yerine getiren, sünnete ve İslâm cemaatine uyarak doğru yolda gidenlere karşı çok affediciyim."

Yine o demiştir ki: "Doğru yolda giden; yani bizim özel desteğimizle bize ulaşan kimse için çok affediciyim."[585]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Tövbe eden, bütün varlığı ile Allah'a bağlanan kimsedir. Gerçek mümin, Allah'ı yakînen tanıyan kimsedir. Salih amel, Allah'ın dışındaki her şeyi terketmektir. Kul böyle olunca, Allah ile Allah'a gider; Allah'ın rahmetiyle affedilen ve Allah'ın korumasıyla günahlardan korunan bir kimse olur."[586]

584 Buhârî, Enbiya, 51; Müslim, Zühd, 1 (nr. 10). İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh] hadisi, tefsirde özetle nakletmiştir; biz hadis kaynaklarından olayın tamamını verdik.

585 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/137.

586 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/498.

İsrâiloğulları'nın Buzağıya Tapması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa [aleyhisselâm] Tûr dağına Allah ile özel konuşmaya gittikten sonra İsrâiloğulları'nın buzağıya tapma fitnesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسٰى ﴿٨٣﴾ قَالَ هُمْ اُو۬لَٓاءِ عَلٰٓى اَثَر۪ي وَعَجِلْتُ
اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى ﴿٨٤﴾ قَالَ فَاِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَاَضَلَّهُمُ
السَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾ فَرَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِه۪ غَضْبَانَ اَسِفًاۚ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَمْ يَعِدْكُمْ
رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًاۜ اَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ اَمْ اَرَدْتُمْ اَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ
مِنْ رَبِّكُمْ فَاَخْلَفْتُمْ مَوْعِد۪ي ﴿٨٦﴾ قَالُوا مَٓا اَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلٰكِنَّا
حُمِّلْنَٓا اَوْزَارًا مِنْ ز۪ينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذٰلِكَ اَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾
فَاَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هٰذَٓا اِلٰهُكُمْ وَاِلٰهُ مُوسٰى فَنَسِيَ ﴿٨٨﴾

83. ***Ey Musa, seni hemen kavminden ayrılmaya sevkeden nedir?***

84. ***Musa, "İşte onlar da hemen peşimdeler. Rabbim, ben, razı olasın diye sana hemen geldim" dedi.***

85. ***Allah buyurdu: "Senden sonra biz, kavmini imtihan ettik ve Sâmirî onları yoldan çıkardı."***

86. ***Bunun üzerine Musa, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndü. Onlara dedi ki: "Ey kavmim! Rabb'iniz size güzel bir vaatte bulunmadı mı? Şu halde*** *(sizden ayrılışımdan)* ***uzun zaman mı geçti*** *(de bu hataya düştünüz),* ***yoksa üstünüze Rabb'inizden bir gazabın inmesini mi istediniz ki bana olan vaadinizden döndünüz?***

87. ***Dediler ki: "Biz sana olan vaadimizden kendi kudret ve iradեmizle dönmedik; fakat biz, o kavmin** (Mısırlılar'ın)* ***ziynet eşyalarından yüklü miktarda yanımıza almıştık, işte onları ateşe attık, aynı şekilde Sâmirî de attı."***

88. ***Böylece Sâmirî, onlar için, böğüren bir buzağı heykeli ortaya çıkardı. Bunun üzerine** (Sâmirî ve ona tâbi olanlar), **"İşte bu, sizin ve Musa'nın ilâhıdır, fakat onu unuttu** (Tûr dağına ilâhını aramaya gitti)**" dediler.***

Tefsir

Hz. Musa [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği süreyi tamamlamak ve Allah'ın emriyle Tevrat'ı almak için Tûr dağına gitti. İlâhî emir gereği, yanına İsrâiloğulları'ndan yetmiş kişi seçmişti. Onlarla birlikte Tûr dağına yaklaşınca, ilâhî şevk onu harekete geçirdi, kavmini geride bırakarak kendisi hemen Tûr dağına gitti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona, *"Ey Musa, seni hemen kavminden ayrılmaya sevkeden nedir?"* buyurdu. Yani seni acele etmeye ve kavminden ayrılıp tek başına gelmeye sevkeden nedir? Halbuki ben sana kavminle birlikte gelmeni emretmiştim. Yoksa senin onları bırakıp tek başına gelişin, kendilerini ihmal etmenden mi kaynaklanıyor? Bunun üzerine Hz. Musa şöyle cevap verdi:

"İşte onlar da hemen peşimdeler." Yani onlar bana yakın bir yerdeler, benimle beraberler. Ben onlardan birkaç adım önde geldim; bunun da beraberliğe bir halel getirmeyeceğini, birlikte bulunmaya bir zarar vermeyeceğini zannettim. Bu kadarcık ayrılık arkadaşlar arasında ciddi bir kusur sayılmaz.

Kevâşî demiştir ki: "Rab Teâlâ'nın Hz. Musa'ya, *'Ey Musa, seni hemen kavminden ayrılmaya sevkeden nedir?"* şeklindeki sorusu iki şey içindir. Birincisi, acele edişini hoş görmemek, ikincisi de onu buna sevkeden şeyin sebebini sormak. Durum böyle olunca, Hz. Musa için en önemli şey, özrünü belirtmek ve yaptığı hoş görülmeyen şeyin sebebini ortaya koymak oldu. Bunun için şöyle dedi: Benim ashabımdan ayrılıp önce

gelişim, onları tamamen geride bırakıp gelme türünden değildir; onlar bana çok yakındır, aramızdaki mesafe, önde giden kafile reisi ile kafile arasındaki mesafe kadardır.

Hz. Musa [aleyhisselâm] sonra sorunun cevabını vererek şöyle dedi: *"Rabbim, ben,* emrine derhal uyduğum ve sözüne vefa gösterdiğim için benden daha fazla *razı olasın diye sana hemen geldim."* Çünkü Hz. Musa, vaat edilen yere hemen gitmesinin, ilâhî rızaya daha uygun olacağını düşündü. Bu âyette, peygamberlerin (vahiy tarafından tam açıklanmayan konularda) ictihad etmelerinin câiz olduğuna dair bir delil vardır.

Hz. Musa'nın sözünün manası şudur: Rabbim, seni sevdiğimi ve senden başka kimseyle kararımın (huzur ve sükûnumun) olmadığını bilesin diye hemen geldim.

İmam Kuşeyrî, Hz. Musa'nın, *"Onlar hemen peşimdeler ..."* sözünü şöyle açıklamıştır: "Onları geride kendi hallerine terkedip zayi ederek sana gelmedim; fakat Rabbim, sen benden razı olasın diye hemen geldim." Allah Teâlâ ona buyurdu ki: "Ey Musa, benim rızam senin onlarla birlikte bulunmandadır; onları geride bırakıp önce gelmende değildir. Senin, benim rızam için kendileriyle birlikte bulunmanı istediğim zayıflarla beraber bulunman, seni, onlardan önce gelişinden daha fazla rızama ulaştırır."[587]

Allah Teâlâ Hz. Musa'ya buyurdu ki: *"Senden sonra biz kavmini imtihan ettik."* Yani sen onların arasından ayrıldıktan sonra biz, onları buzağıya tapma fitnesiyle imtihan ettik.

Rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları, Hz. Musa [aleyhisselâm] aralarından gittikten sonra, yirmi gün onun tavsiye ettiği şekilde yaşadılar. Sonra, yirmi günü, geceleriyle birlikte kırk gün olarak hesap ve kabul ederek,

"Biz, Hz. Musa'nın (Tûr dağından vahiy ve Tevrat'ı alıp gelmesi için) verdiği süreyi tamamladık; fakat Hz. Musa gözükmediği gibi kendisinden bir haber de yok!" dediler. Hz. Musa onlara, kendilerinden kırk gün ayrı kalacağını ve sonra geri döneceğini söylemişti. Bu arada, geri-

---

587 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4 / 138.

de kalanların başına Hz. Harun'u kendi yerine vekil bırakmıştı. Onlar, 600.000 kişiydiler. Hepsi buzağıya tapma fitnesine düştüler; onlardan sadece 12.000 kişi buzağıya tapmaktan kurtuldu. *"Sâmirî onları saptırdı"* âyetinin manası budur. Çünkü Sâmirî, onların fitneye düşme sebebiydi. Sâmirî onlara,

"Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] size verdiği sürede geri dönmemesinin sebebi, *sizlerin yanında Mısırlılar'ın altınlarının bulunmasıdır; onlar, sizin için* haramdır" dedi ve böylece -inşallah az sonra açıklanacağı üzere- buzağı heykelini yapma ve ona tapma işi başladı.

Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa huzuruna geldiğinde, kendisine bu fitneyi daha olmadan haber vermesi, onun gerçekleşmesinin ilâhî ilimde mevcut olmasındandır. Yahut bu durum, olması beklenen bir şeyi, gerçekleşmiş gibi haber vermektir. Şu âyette de ileride olacak bir şey olmuş gibi anlatılmıştır:

"Cennetlikler, cehennemliklere şöyle seslendi ..." (A'râf 7/44).

Cenâb-ı Hakk'ın buzağıya tapma olayını Hz. Musa'ya haber vermesinin bir izahı da şudur: Sâmirî, Hz. Musa Tûr dağına gittikten sonra böyle bir fitneyi çıkarmaya karar vermiş ve onun hazırlıklarına girişmişti. Allah Teâlâ Hz. Musa'ya haber verdiğinde fitne çıkmıştı.

Sâmirî, İsrâiloğulları'nın Sâmire denen bir kabilesine mensuptu. Onun Kirmanlı biri olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Sâmirî, ineğe tapan bir şehirden idi. İsrâiloğulları'nın arasına girdi, Hz. Musa'nın getirdiği dine iman ettiğini açıkladı, fakat içinde ineğe tapma sevgisi vardı. Allah Teâlâ onunla İsrâiloğulları'nı imtihan edip belaya düşürdü. Sâmirî'nin ismi, Musa b. Zafer'di."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine Musa, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndü."* Hz. Musa, Tur dağında kendisine vaat edilen kırk günlük süreyi tamamlayıp Tevrat'ı aldıktan sonra kavminin yanına döndü, fitne haberini alır almaz dönmedi. Allah Teâlâ'nın, *"Musa, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndü"* âyetinden onun, haberi alır almaz hemen döndüğü zannediliyor, ancak durum böyle değildir.

Hz. Musa'nın, kırk günden sonra döndüğü kesin bir durumdur; bu onun, fitne haberini alır almaz döndüğü zannını ortadan kaldırıyor.

Hz. Musa, kavmine döndüğünde onlara dedi ki: *"Ey kavmim' Rabb'iniz* size, içinde nur ve hidayet bulunan Tevrat'ı vereceğini vaat ederek *güzel bir vaatte bulunmadı mı? Şu halde* sizden ayrılışımdan *uzun zaman mı geçti* de bu hataya döştünüz, *yoksa* her işinizin sahibi olan *Rabb'inizden üzerinize şiddetli bir gazabın inmesini mi istediniz ki bana olan vaadinizden döndünüz?"* Benim sizinle yaptığım anlaşma, ben Cenâb-ı Hak ile buluşma yerinden dönene kadar size emrettiğim gibi davranmanız yönündeydi. Yahut sizler, size emrettiğim hususlara uyacağınıza dair bana söz vermiştiniz. Sanki şöyle deniyor:

"Aradan uzun bir zaman geçtiği için mi yaptığınız anlaşmayı unutup bana verdiğiniz sözden hata ile caydınız, yoksa başınıza ilâhî gazabın gelmesini isteyerek mi bana verdiğiniz sözü kasten terk ettiniz?"

Dediler ki: *"Biz sana olan vaadimizden,* yani senin emrettiğin gibi davranmaya dair seninle yaptığımız anlaşmadan *kendi kudret ve iademizle dönmedik."* Biz işimize sahiptik, eğer kendi başımıza bırakılsaydık ve Sâmirî bize yaptığı işi güzelmiş gibi göstermeseydi, biz verdiğimiz sözden caymazdık, fakat iş bizi aştı, Sâmirî, şartların da kendisini desteklemesiyle bizi saptırdı.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar şunu demek istediler: Biz, başta yaptıklarımızda bu şeyi hiç kastetmemiştik; işimizin sonunun nereye varacağını da bilmiyorduk. Sâmirî, bizim Kıptîler'in ziynet eşyalarından kendisine getirdiklerimizi eriterek ondan buzağı heykeli yaptı. Böylece iş, varacağı kötü noktaya vardı. Haramlar da böyledir; sonuçta bütün haramlar fitne ve kötülükten uzak değildir."[588]

Onların sözü şöyle devam ediyor: *"Fakat biz, o kavmin* yani Mısır'ın yerli insanları olan Kıptîler'in *ziynet eşyalarından yüklü miktarda yanımıza almıştık."* Bu söz, bir ara cümle olup hatanın kaynağını açıklayan bir özür dilemedir. Bununla şunu demek istediler:

588 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/139.

"Bizler Mısır'dan çıkmaya niyetlenince, düğünümüzde emanet olarak kullanacağız diye Mısır'ın yerli insanları olan Kıptîler'in ziynet eşyasından yüklü miktarda alıp yanımızda getirmiştik."

Bir rivayete göre İsrâiloğulları, Kıptîler'in süs eşyalarını kendilerine ait bayramda kullanmak üzere emaneten aldılar, fakat durumlarını anlarlar diye onları geri vermeyip yanlarında götürdüler.

Şöyle de denmiştir: Kıptîler denizde boğulduktan sonra, deniz onların giysi ve eşyalarını sahile attı. Onların elbiseleri de genelde altın ve gümüşten oluşuyordu. Deniz onları dışarı atınca İsrâiloğulları da aldılar. İşte ateşte eritilerek buzağı heykelinin yapıldığı süsler bunlardır. Âyetin metninde süslerden oluşan yüklere "evzâr" denmiştir. Evzâr, "günahlar" manasındadır. Onlara bu ismin verilmesi, o eşyaların alınmasının günah olmasındandır; çünkü İsrâiloğulları için ganimet helâl değildi.

Sözlerine şöyle devam ettiler: *"İşte onları ateşe attık."* Yani onların cezasından kurtulma ümidiyle hepsini ateşe attık. Yahut biz onları Sâmirî'nin önüne attık. *"O da ateşe attı."* Aynı şekilde Sâmirî de kendi yanında bulunan süs eşyalarını ateşe attı.

Yahut Sâmirî, Cibrîl'in atının bastığı yerden aldığı yanındaki toprağı, ateşte eriyen altın ve gümüşten yaptığı buzağı heykelinin içine attı. Bu fikri onun aklına şeytan getirdi ve ona, "Cibrîl'in atının bastığı yerden alınacak toprak, neye karışırsa ona hayat vereceğini" söyledi. O da bu toprağı buzağı heykelinin içine atınca, heykel böğürmeye başladı.

Rivayet edildiğine göre Sâmirî, İsrâiloğulları'na, "Musa'nın [aleyhisselâm] size söylediği süre içinde gelmeyip gecikmesinin tek sebebi, sizin yanınızda bulunan (Kıptîler'e ait haram) süslerdir. Ondan kurtulmanın tek yolu, bir kuyu eşip içinde kızgın bir ateş yakmak ve süsleri içine atıp eritmektir" dedi. Onlar da böyle yaptılar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu şekilde Sâmirî,* ateşte erimiş süslerden, *onlar için böğüren bir buzağı heykeli,* eti ve kanı olan yahut altından cesedi olup ruhu olmayan bir buzağı *ortaya çıkardı.* Bunun üzerine, Sâmirî ve onun yüzünden fitneye düşenler, *"İşte bu, sizin ve Musa'nın ilâhıdır, fakat onu unuttu; unuttu da Tûr dağına ilâhını aramaya gitti"* dediler.

Âyetin, *"Onlar için çıkardı"* kısmı, Allah Teâlâ'nın sözü olup Sâmirî'nin sözlü ve fiilî fitnesinin sonucunu anlatmaktadır. Bu, olanları daha detaylı anlatmak ve yaptıklarını reddetmeye zemin hazırlamak içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

83-88. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir topluluğun reisi, cemaatiyle birlikte sefer halindeyken, onların aralarında bulunması ve onları önden gönderip kendisinin arkadan takip etmesi uygundur. Onlardan öne geçmemeli ve bir iş için acele edip kendilerini geride bırakmamalıdır. Her türlü teenni ve acele etmeden iş yapmak Allah'tandır; bütün acele işler şeytandandır. Bütün hayır, zayıf ve fakir kimselerle birlikte toplu halde bulunmaktadır. Bu şekilde insan onlardan biri gibi olmalıdır.

Eğer cemaatin reisi, mühim bir iş için onlardan ayrılmak durumunda kalırsa o zaman, dinine güvendiği birini yerine halife olarak bırakmalıdır. Bu konuda tamamıyla Rabb'ine güvenmeli, bütün dikkat ve nazarını O'nun haklarını korumaya yöneltmelidir.

Kevâşî[589] demiştir ki: "İbn Atâ'nın şöyle dediği nakledilmiştir:

"Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, 'Kavminin başına bu fitnenin nereden geldiğini biliyor musun?' diye vahyetti; o da, 'Hayır yâ Rabbi, bilmiyorum' dedi. Allah Teâlâ, 'Sen kardeşin Harun'a, 'Kavmimin başında benim yerime halife ol!' dediğinde, Harun'a güvenip itimat ettiğinde ben neredeydim; işini bana niçin havale etmedin?' buyurdu."

Demek ki dervişlerin başına gelen her türlü fitne ve sapkınlık, işin ehli biriyle birlikte olmamalarından veya onun sözüne az kulak vermelerindendir. Eğer şeyhin yokluğunda dervişlerin başına maddi sebeplerden veya dünyadan bir fitne gelirse şeyh kızgın ve üzgün bir şekilde onlara geri dönmeli ve kendilerine şöyle demelidir:

"Allah size güzel bir vaatte bulunmadı mı? Bu vaat, eğer seyrü sülûke ve dünyadan el etek çekmeye sabrederseniz size vermeyi vaat

589 Kevâşî, bu sûrede az yukarıda tanıtıldı.

ettiği şey büyük manevi fetihtir. Halbuki er kişiler, bu hali elde etmek için şeyhlerinin hizmetinde yirmi-otuz sene beklerlerdi. Yoksa sizler, şeyhlerinize muhalefet ettiğinizde, Rabb'inizin sizi huzurundan uzaklaştırarak ve kalbinize perde çekerek O'nun gazabına uğramayı mı istediniz?"

Eğer dervişler özür dilerlerse şeyhleri özürlerini kabul etmelidir. Şayet dünya malına tapmaya devam ediyorlarsa dünyayı ellerinden çıkarmalı ve onlara şöyle demelidir:

"Kendisine taptığınız şu dünya putuna bakın; onu paramparça edeceğiz ve denize atacağız!"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Buzağıya Tapanları Ret

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde, buzağıya tapmayı redderek şöyle buyurdu:

اَفَلَا يَرَوْنَ اَلَّا يَرْجِعُ اِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾ وَلَقَدْ
قَالَ لَهُمْ هٰرُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ اِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهٖ وَاِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمٰنُ
فَاتَّبِعُونِي وَاَطِيعُوا اَمْرِي ﴿٩٠﴾ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتّٰى
يَرْجِعَ اِلَيْنَا مُوسٰى ﴿٩١﴾ قَالَ يَا هٰرُونُ مَا مَنَعَكَ اِذْ رَاَيْتَهُمْ ضَلُّوا ﴿٩٢﴾
اَلَّا تَتَّبِعَنِ اَفَعَصَيْتَ اَمْرِي ﴿٩٣﴾ قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَاْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَاْسِي
اِنِّي خَشِيتُ اَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي اِسْرَٓائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي ﴿٩٤﴾

89. ***Onlar, o heykelin, kendilerine sözle bir karşılık vermediğini, onlara bir zarar ve bir fayda verme gücünde olmadığını görmüyorlar mı?***

90. ***Gerçekten Harun, onlara daha önce şöyle dedi: "Ey kavmim! Siz bununla imtihan edildiniz. Sizin Rabb'iniz Rahmân'dır; öyle ise bana uyunuz ve emrime itaat ediniz."***

91. ***Onlar, "Musa aramıza dönünceye kadar buna tapmaya devam edeceğiz!" dediler.***

92-93. ***Musa** (Tûr dağından döndüğünde) **dedi ki: "Ey Harun! Sana onların dalâlete düştüğünü gördüğünde bana tâbi** (emrime) **olmana ne engel oldu? Yoksa emrime karşı mı geldin?"***

94. ***Harun dedi ki: "Ey kardeşim! Saçımı başımı çekiştirme! Ben, senin, "İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık düşürdün ve sözümü tutmadın" demenden korktum.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, buzağıya tapmayı reddederek ve onların görüşlerini çirkin bularak buyuruyor ki: *"Onlar,* yani kendileri hak yoldan çıkan ve başkalarını da saptıranlar, *o heykelin,* kendilerine hiçbir sözle karşılık vermediğini, onun bir söz edemeyen, kendilerine bir cevap veremeyen ve ruhu olmayan cansız bir varlık olduğunu bilmiyorlar mı? Onun bir ilâh olduğunu nasıl düşünebiliyorlar?"

Buzağı yokken, "Onu görmüyorlar mı?" denmesi, onun durumunun apaçık ortada olduğuna dikkat çekmek içindir. Bu durum onların çok çirkin bir şey yaptıklarını ve akıllarının son derece zayıf olduğunu göstermektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yine o heykelin, kendilerine bir zarar ve bir fayda verme gücünde olmadığını görmüyorlar mı?"* Yani onlar, o buzağının, kendilerinden bir zararı gidermeye yahut onlara bir fayda sağlamaya güç yetiremediğini görmüyorlar mı?

Bir diğer mana: Onlar, ona ibadet yapmadıklarında kendilerine bir zarar vermediğini, ibadet yaptıklarında da bir fayda sağlamadığını görmüyorlar mı?

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Gerçekten Harun, onlara daha önce şöyle dedi: Ey kavmim! Siz bununla imtihan edildiniz."* Vallahi Harun [aleyhisselâm], Hz. Musa [aleyhisselâm] onlara dönmeden önce nasihat edip kendilerini uyardı ve doğru olanı söyledi. Onlara, "Ey kavmim! Siz bununla imtihan edildiniz; yani buzağı ile fitneye düştünüz ve onunla saptırdınız" dedi.

Mana şudur: Sâmirî sizi fitneye düşürdü, hakka irşad etmedi.

Hz. Harun [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Sizin Rabb'iniz sadece Rahmân'dır,* buzağı değildir." Hz. Harun, onları bâtıldan sakındırdıktan sonra, doğru olana sevketti. Onun, "Rab" ve "Rahmân" sıfatlarını dile getirmesi, rahmeti her şeyi kaplayan Cenâb-ı Hakk'a kalplerini meylettirmek içindir. Hz. Harun şunu demek istedi: Sizin kendisine ibadet edilmeye layık olan Rabb'iniz, sadece Rahmân olan Allah'tır, başkası değildir.

"Öyle ise dinde sabit kalma konusunda *bana uyunuz ve* yaptığınız işi terketme konusundaki *emrime itaat ediniz."*

İsrâiloğulları, Hz. Harun'a cevap olarak dediler ki: *"Musa aramıza dönünceye kadar buna tapmaya devam edeceğiz;* ona tapmaktan vazgeçmeyeceğiz!"

Onların bu sözünden, Hz. Musa'nın dönmesiyle buzağıya tapma işine son verecekleri anlaşılıyor, fakat onlar bunu, Hz. Musa döndüğünde buzağıya tapmayı terketme vaadi anlamında söylemediler, tam tersine basit sebeplerle işi geciktirmek için söylediler. Ve onlar, bu sözün altında, Sâmirî'nin sözüne dayanarak, Hz. Musa'nın onu iptal edecek açık bir şey getiremeyeceğini söylemeye çalıştılar.

Rivayet edildiğine göre onlar böyle söyleyince Hz. Harun [aleyhisselâm], içlerinden buzağıya tapmayan 12.000 kişiyle birlikte onlardan ayrıldı. Hz. Musa [aleyhisselâm] döndüğünde uzaktan bağrışma ve yaygara

sesleri işitti. Buzağıya tapanlar, onun etrafında dolaşarak bağrışıyorlardı. Hz. Musa, yanındaki yetmiş kişiye,

"Bu bir fitne sesidir" dedi. Onların yanına gelince, daha önce âyette geçtiği gibi onlara,

"Ey kavmim! Rabb'iniz size güzel bir vaatte bulunmadı mı? Şu halde (sizden ayrılışımdan) uzun zaman mı geçti (de bu hataya düştünüz) yoksa üstünüze Rabb'inizden bir gazabın inmesini mi istediniz ki bana olan vaadinizden döndünüz?" dedi. Onlar da kendisine,

"Biz sana olan vaadimizden kendi kudret ve irademizle dönmedik; fakat biz, Mısırlılar'ın ziynet eşyasından yüklü miktarda yanımıza almıştık, onları ateşe attık, aynı şekilde Sâmirî de attı" dediler.

Hz. Musa [aleyhisselâm], kardeşi Harun'u görünce, sağ eliyle onun saçını, sol eliyle de sakalını tutarak kızgın bir vaziyette,

"Ey Harun! Sen, onların buzağıya taparak ve sana bu çirkin sözü söyleyecek kadar inatta ileri giderek sapkınlığa düştüklerini gördüğünde benim emrime tâbi olmana ne engel oldu? Yani, sana emrettiğim hususlarda neden bana tâbi olmadın ve tavsiyeme uyup seninle olanlarla birlikte onlarla savaşmadın?"

İbn Atıyye, âyetin şu manada olduğunu söylemiştir: "Onları terketmene ne mani oldu ve bana tâbi olmamanı sana güzel gösteren neydi?"

İbn Atıyye'nin bu yorumu tenkide açıktır; çünkü Hz. Harun, onları terketmiştir. Hz. Musa [aleyhisselâm] onu, buzağıya tapanlarla savaşmadığı için yahut gelip kendisine durumu haber vermediği için kınamıştır. Bu noktayı iyi düşününüz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Seni benim emrime uymamaya sevkeden nedir?

Bir diğer mana: Senin hemen bana gelip onların saptırdığını haber vermene engel olan nedir? Senin onları terkedip bana gelmen, onlar için ciddi bir sakındırma olurdu. Bu mana daha açıktır.

Hz. Musa'nın sözü şöyle bitti: *"Yoksa emrime karşı mı geldin?"* Yani benim sana, "Dinde sağlam ve sabit dur, onu korumada bütün gücünü kullan" şeklindeki emrime karşı mı geldin?

Hz. Musa'nın, *"Kavmim içinde benim yerime halifem ol"* (A'râf 7/142) sözü, kesin olarak bu şeylerin yapılmasını içermektedir; çünkü halifelik, bunu gerektirmektedir. Halife, kendisini halife bırakan kimsenin bizzat uyguladığı işleri yapmayı üstlenmiş kimsedir.

Buna göre âyetin manası şöyle olur: Bana halife olduğun halde emrime isyan mı ettin? (Görevin icabı yapman gereken işleri niçin yapmadın?)

Harun dedi ki: *"Ey annemin oğlu (kardeşim)! Saçımı ve başımı çekiştirme!"*

Hz. Harun'un, özellikle annesini zikretmesi, onun hakkının büyüklüğünden dolayı Hz. Musa'nın sevgisini çekmek ve kalbini yumuşatmak içindir. Yoksa ikisinin anneleri bir, babaları ayrı olduğundan değildir. Âlimlerin çoğunluğuna göre Hz. Harun ile Hz. Musa [aleyhisselâm], anneleri ve babaları bir kardeştirler. Yukarıda geçtiği gibi Hz. Musa, Allah için şiddetli kızgınlık ve gazabından dolayı Hz. Harun'un saçından ve sakalından tutup çekmişti. Hz. Musa [aleyhisselâm], din konusunda demir gibi sert biriydi; kavminin buzağıya taptığını görünce kendisine sahip olamayıp böyle yaptı. Sonra, kardeşi Hz. Harun, ondan özür dileyerek şöyle dedi:

"Ben, senin, 'İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun ve sözümü tutmadın' demenden korktum." Yani ben onların bir kısmını yanıma alarak diğerleriyle savaşsaydım, bu şekilde onlar gruplara ayrılsalardı, senin bana, "Kendi görüşünle İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun, halbuki onlar tek babanın (Hz. Yakub'un) neslinden gelen çocuklarıdır, niçin onları savaşla birbirine düşürdün?" demenden korktum. Âyette, kavim veya benzeri bir şey yerine "İsrâiloğulları" denmesi de bu durumu bildiriyor.

Hz. Harun [aleyhisselâm], "ayrılığa düşürmekle", savaşın peşinde gelecek bölünmeleri kastetti. Bu, peşinden bir birleşmenin görülmediği parçalanmadır. Hz. Harun [aleyhisselâm] Hz. Musa'ya, "Bana, 'Aralarını böldün ve benim sözümü tutmadın' demenden korktum" dedi. Hz. Musa, Tûr dağına giderken Hz. Harun'a, *"Kavmim içinde benim vekilim ol ve onları ıslah et"* (A'râf 7/142) demişti. Hz. Harun, bu sözü hatırlatarak şunu demek istedi:

"Ben ıslah için en uygun olanın, sen kendilerine dönene kadar kan dökmeden onları idare etmek olduğunu düşündüm. Bunun için, sen nasıl münasip görürsen bu işe öylece müdahale edesin, diye senin gelişini bekledim. Bunda özellikle şu durum etkili oldu: Onlar bize karşı çok kuvvetli idiler. Bizim ise sayımız az, gücümüz zayıftı."

Hz. Harun, bu durumu diğer bir âyette şöyle dile getirmiştir: *"Gerçekten bu kavim beni çok zayıf düşürdü; az kalsın beni öldürüyorlardı!"* (A'râf 7/150). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

89-94. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah'tan başkasına güvenip itimat ederse ve O'ndan başkasına (helâl olmayan şekilde) sevgi duyup meylederse o şey bu kimse için İsrâiloğulları'nın taptığı buzağı yerinde olur. Ona denir ki:

"Ben Rabb'inin dışındaki bir varlığa nasıl böyle güvenip dayanıyorsun? Halbuki o, (Allah izin vermezse) sana bir zarar veya fayda vermeye güç yetiremez. Sen, Rabb'ine gidişinde onun yüzünden fitneye düştün ve kudsî huzurdan perdelendin. Senin Rabb'in, bütün varlıklara rahmet eden, cömertliği sonsuz ve karşılıksız ihsanda bulunan Allah'tır. Öyle ise O'nun sana emrettiği taatlere uy, her durumda O'na kul ol ki Allah için hâlis bir kul olasın ve O'nun dışındaki her şeyden kurtulasın."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Sâmirî'nin Acı Sonu

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Sâmirî'ye yönelip onu azarlamasından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ
قَبْضَةً مِنْ اَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿٩٦﴾ قَالَ فَاذْهَبْ
فَاِنَّ لَكَ فِي الْحَيٰوةِ اَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَاِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ
اِلٰٓى اِلٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ
نَسْفًا ﴿٩٧﴾ اِنَّمَا اِلٰهُكُمُ اللّٰهُ الَّذِي لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾

95. ***Musa Sâmirî'ye dönerek, "Ey Sâmirî, senin derdin neydi?" dedi.***

96. ***Sâmirî, "Ben, onların görmediklerini gördüm. O elçinin** (Cibrîl'in)* ***izinden bir avuç** (toprak)* ***alıp onu** (erimiş mücevheratın içine)* ***attım. Bu şekilde yapmamı bana nefsim hoş gösterdi" dedi.***

97. ***Musa dedi ki: "Defol! Artık hayatın boyunca sen, 'Bana dokunmayın** (benden uzak durun)!**' diyeceksin. Ayrıca senin için, kurtulamayacağın bir azap vaadi var. Tapmakta olduğun ilâhına bak! Kesinlikle onu yakacağız, sonra da onu paramparça edip denize savuracağız!"***

98. ***"Sizin ilâhınız, yalnızca, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. O, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Musa,* Sâmirî'yi kınayarak ona, *'Ey Sâmirî, senin derdin neydi?' dedi.*" Yani neden böyle yaptın; kavmimin içinde çıkarttığın bu fitne ile amacın nedir?" dedi.

Hz. Musa [aleyhisselâm], ona bu şekilde hitap etti ki yaptığı işin yanlış olduğu kendi itirafı ile ortaya çıksın. Ayrıca, ona uygulayacağı cezanın, onun sebebiyle fitneye düşenlere ve kendisinden sonra gelecek ümmetlere bir ibret vesilesi olmasını istedi.

Sâmirî, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] cevap olarak dedi ki: *"Ben, onların görmediklerini gördüm."* Yani kavminin bilmediğini bildim, onların anlamadığı bir şeyi anladım yahut onların görmediğini gördüm. Bu son mana daha uygundur.

Sâmirî, Cebrâil'in [aleyhisselâm] at üzerinde geldiğini görmüştü. Onun atı kuru yolda yürürken, ön veya arka ayaklarından birini kaldırdığında bastığı yer yemyeşil oluyordu. Sâmirî, bunda bir iş olduğunu anladı ve Cebrâil'in atının bastığı yerden bir avuç toprak aldı. Sâmirî'nin, âyette geçen, *"O elçinin* yani Allah Teâlâ'nın seni Tûr dağına götürmesi için gönderdiği Cibrîl'in atının *izinden bir avuç toprak aldım"* sözündeki anlatılan budur.

el-Lübâb isimli eserde denmiştir ki: "Sâmirî, Hz. Musa'ya çok yakın kimselerden biriydi. Cebrâil'in [aleyhisselâm] at üzerinde geldiğini gördü. Cebrâil [aleyhisselâm], denize girdi ve deniz yarıldı. İşte o sırada Sâmirî, Cebrâil'in atının izinden bir avuç toprak aldı. Bunu sadece Hz. Musa [aleyhisselâm] ile birlikte olanlar gördü."

Katâde[590] demiştir ki: "Sâmirî, İsrâiloğulları içinde ileri gelen biriydi. Sâmire kabilesine mensuptu. Fakat Allah'ın düşmanı bu adam, İsrâiloğulları denizi geçtikten sonra münafıklık yaptı. İsrâiloğulları, o bölgede yaşayan Amâlikalılar'ın yanından geçerken onların putlara taptıklarını gördüler. Amâlikalılar, ineğe tapıyorlardı. İsrâiloğulları Hz. Musa'ya, *'Ey Musa, onlarda olduğu gibi bizim için de puttan bir ilâh yap, dediler'* (A'râf 7/138). Sâmirî bu durumu ganimet bilerek onlara buzağı heykeli yaptı."[591]

---

590 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

591 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/221.

Kevâşî demiştir ki: "Diğer insanların arasından Sâmirî Cebrâil'i tanıdı. Bunun sebebi şudur: Sâmirî'nin annesi onu, erkek çocukların Firavun'un adamları tarafından öldürüldüğü sene doğurdu. Annesi ona zarar vermesinler diye bir mağaraya koydu. Allah Teâlâ ona, bakıp büyütmesi için Cebrâil'i gönderdi. Bunun bir sebebi de Cenâb-ı Hak onun ileride böyle bir fitneyi çıkarmasına hükmettiği için, onun ölümden korunması gerekiyordu."

İbn Atıyye bu rivayeti zayıf bulmuştur.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Atıyye'nin bu rivayeti zayıf bulması, onun nakli yönündendir; ilâhî kudrete gelince, Allah Teâlâ olmasını istediği her şeyi yapmaya kadirdir.

Sâmirî sonra dedi ki: "*Bu aldığım toprağı*, ateşte eritilmiş süslerden yapılan buzağı heykelinin içine *attım*; o da böğürerek ses vermeye başladı. *Bu şekilde yapmamı bana nefsim hoş gösterdi.*" Yani böyle acayip bir şeyi yapmayı bana nefsim süsleyip güzel gösterdi.

Onun cevabının özeti: Sâmirî bu yaptığını sırf nefs-i emmâresinin arzusuna uyarak ve onun aldatması ile yaptı; yoksa onu aklî bir delile dayanarak veya ilâhî bir ilhamla yapmış değildir.

"O zaman *Musa* [aleyhisselâm] ona dedi ki: *Defol!* İnsanların arasından çık! *Artık hayatın boyunca sen, 'Bana dokunmayın,* benden uzak durun!' diyeceksin."

Yani sen, hayatın boyunca insanlardan tamamen ayrı kalacaksın; bu durum senin iradenden değil, onu zorunlu kılan bir mecburiyetten kaynaklacak.

Bu şöyle oldu: Allah Teâlâ Sâmirî'ye bulaşıcı bir hastalık verdi; biri ona dokunsa veya o birine dokunsa o kimse derhal şiddetli bir hummaya tutuluyordu. Bunun için Sâmirî insanlardan, insanlar da ondan uzak durdular. Sâmirî, birileriyle karşılaşma durumunda, en yüksek sesiyle, "Bana dokunmayın!" diye bağırıyordu.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], Sâmirî'yi kavminin arasından uzaklaştırdı ve İsrâiloğulları'na onunla birlikte bulunmamalarını, kendisine yaklaşmamalarını emretti.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Allah Teâlâ Sâmirî'ye, onun insanlara, insanların da ona dokunmaması şeklinde ceza verdi. Bunu, kıyamete kadar ona ve onun neslinden gelenlere bir ceza yaptı. Allah Teâlâ sanki bu şekilde Sâmirî'nin sıkıntısını şiddetlendirdi ve bunu onun için dünyadaki azabı yaptı."[592]

Katâde demiştir ki: "Sâmirî'nin neslinden gelenler bugün de aynı hastalığa müptela edilmiş olup onlar da, 'Bana dokunmayın, bana yanaşmayın!' demektedirler."

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] Sâmirî'yi öldürmeyi niyet etti, Allah Teâlâ kendisine, "Onu öldürme; çünkü o eli açık cömert biridir" buyurdu.[593]

Sâmirî'ye böyle bir cezanın verilmesinin hikmeti şu olabilir: Onun insanların arasına karışmasıyla böyle bir fitne ortaya çıktı, sonra da bunun tam zıddı olarak kendisi insanlar arasından kovulup uzaklaştırılarak cezalandırıldı.

Hz. Musa (veya Allah Teâlâ) sonra ona dedi ki: *"Ayrıca senin için, (ahirette) kurtulamayacağın bir azap vaadi var."* Allah bu vaadinden dönmez, seni dünyada cezalandırdıktan sonra, onu ahirette mutlaka yerine getirir. Yahut sen ondan asla kaçıp kurtulamazsın, onunla muhakkak yüz yüze geleceksin.

"Tapmakta olduğun şu buzağından yapılmış *ilâhına bak!* Vallahi onu ateş ile yakacağız yahut törpü ile toz haline getireceğiz, *sonra da* rüzgâra verip *denize savuracağız!"* Ondan hiçbir eser kalmayacak. Hz. Musa bütün bu dediklerini yaptı. İfade ve durum bunu gösteriyor. Bunu yaptığının açıkça belirtilmemesi, onun kesin olarak gerçekleştiğine ve Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] yeminle söylediği sözüne aykırı davranmasının imkânsız olduğuna dikkat çekmek içindir.

Hz. Musa [aleyhisselâm], sonra hak olan şeyi bildirerek dedi ki: *"Sizin ilâhınız,* ibadete layık olan mâbudunuz *yalnızca Allah'tır. O Allah ki O'ndan başka ilâh yoktur.* Hiçbir varlık, ilâhlıkta O'na ortak değildir. *O,*

592 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 11/154.

593 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 11/154.

her şeyi ilmi ile kuşatmıştır." Onun ilmi, bilinmesi mümkün olan her şeyi kuşatır. O, her şeyi bilir. O'ndan başkası kim olursa olsun her şeyi bilmez. Bu kimselerin kapsamına öncelikle onların taptığı buzağı girer.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] sözü burada, Allah'ın birliğini ilan etmesiyle bitiyor. Ona gelen vahyin başlangıcında da Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştu:

"Şüphesiz ben Allah'ım; benden başka ilâh yoktur" (Tâhâ 20/14).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

95-98. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bak, Cebrâil'in [aleyhisselâm] atının izinden alınan toprak ile cansız varlıklar nasıl hayat buldu! Onun atının bastığı toprak bile böyle olursa ârifibillâh olan zatların ayaklarının bastığı yeri yahut onların ayaklarını öpmekle ölü kalpler nasıl dirilmez! Bilakis, her kim onlara boyun eğer ve ayaklarını öperse onun ruhu (manen) dirilir, nurları parlar, irfan sahibi olur. Bu, ehlince malum bir durumdur. Şüphesiz, Allah'ın velileri için boyun eğmek (kendilerine tevazu gösterip hürmet etmek), sadece Allah rızası için bir boyun eğmedir; çünkü onlar, insanları Allah'a sevkederler ve O'ndan başkasından uzaklaştırırlar.

Sâmirî'ye bakın; sırf nefsinin keyfi için Allah'tan başkasına boyun eğince, nasıl kovulup uzaklaştırıldı. Öyle ki insanlar arasında bir darbımesel oldu (hali ibretlik bir örnek oldu).

Sûfîler demiştir ki: "Dervişin, gafil kimselerden uzaklaşması gerekir. Öyle ki Sâmirî gibi olmalı; biri kendisine yaklaşıp onu boş işlerle meşgul etmek istediğinde ona, "Bana yaklaşma!" demeli. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Kendi cinsinden (gafil ve cahil kimselerden) kork ve onlardan çekin; tıpkı aslanlardan ve kaplanlardan çekindiğin gibi. Zorunlu bir durumda onlara karıştığında, kendilerinden ayrı durmaya çalış ve Sâmirî gibi, 'Bana dokunmayın, yanıma çok yaklaşmayın!' de."

Allah Teâlâ'nın dışında bir ilme, amele, hale yahut makama güvenen veya bir mahlûkta fâni olan kimseye denir ki: "Allah'ın dışında kendisine bağlandığın ilâhına bak! Muhakkak onu yakacağız, sonra da onu paramparça edip denize savuracağız!"

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: Allah Teâlâ buyurur ki:

"Ey kulum, benden başka bir şeye güvenip dayanma! Eğer bir bilgiye güvenirsen, seni o konuda cahil ederiz. Şayet bir amele güvenirsen, onu sana reddederiz. Bir hale güvenirsen, seni o halde tutarız. Bir marifete güvenirsen, seni ona karşı hiçbir şey bilmez hale getiririz. Senin benden kaçabileceği bir yol ve çare vardır mıdır ey kulum! Öyle ise sen benim için samimi bir kul ol; ben de senin için seni seven bir Rab olayım!"

Şu âyet buna işaret etmektedir: *"Sizin ilâhınız, yalnızca, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. O, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır."*

Kıssalardaki Hikmet

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Peygamber'inin (sallallahu aleyhi vesellem) bu eşsiz güzellikteki kıssaları öğrenmesindeki nimetini hatırlatarak şöyle buyurdu:

كَذٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْـبَٓاءِ مَا قَدْ سَبَقَۚ ...

99. ***Resûlüm! Sana geçmişin haberlerinden bir kısmını bu şekilde anlatıyoruz ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm! İşittiğin bu güzel kıssalarda olduğu gibi, *bu şekilde sana geçmiş* milletlerin ve önceki asırların *haberlerinden bir kısmını anlatıyoruz ...*" Bunu, senin basiretini kuvvetlendirmek ve ilmini artırmak için yapıyoruz. Onları ayrıca senin dışındakiler için bir öğüt ve senden sonra gelecekler için de bir ibret olsun diye anlatıyoruz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

99. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Salih insanların hikâyeleri ve âriflerin yaşantıları, kalbi kuvvetlendiren manevi bir ordudur. Onlarda, salih insanların arasına katılmak isteyenleri gayrete getiren ve onların makamlarına ulaşma şevkini artıran bir özellik vardır. Geçmişte yaşamış salihlerin kıssalarında ayrıca, Allah yolunda onlar gibi musibetlere uğrayan kimseler için bir teselli vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an'dan Yüz Çevirenleri Bekleyen Azap

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, bu güzel kıssa ve haberleri içeren Kur'an'dan yüz çevirenlerin başına gelecek azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

...وَقَدْ اٰتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا ﴿٩٩﴾ مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
وِزْرًا ﴿١٠٠﴾ خَالِدِينَ فِيهِ وَسَٓاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حِمْلًا ﴿١٠١﴾ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى
الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ﴿١٠٢﴾ يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ اِنْ
لَبِثْتُمْ اِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ اِذْ يَقُولُ اَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً اِنْ
لَبِثْتُمْ اِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّى نَسْفًا
﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾ لَا تَرٰى فِيهَا عِوَجًا وَلَٓا اَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ
يَتَّبِعُونَ الدَّاعِىَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْاَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ
اِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾ يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَرَضِىَ
لَهُ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا ﴿١١٠﴾

... Şüphesiz sana tarafımızdan bir zikir (Kur'an) verdik.

100. *Kim ondan yüz çevirirse şüphesiz ki kıyamet gününde o, ağır bir günah yükü yüklenecektir.*

101. *Onlar bu günahın azabı içinde ebediyen kalırlar. Kıyamet gününde bu, onlar için ne kötü bir yüktür!*

102. *O gün sûra üflenir. O gün günahkârları, gözleri (korkudan) gömgök kesilmiş bir halde haşrederiz.*

103. *Aralarında, "Dünyada sadece on gün kaldınız" diye fısıldaşırlar.*

104. *Onların söylediklerini biz çok iyi biliriz. O zaman, onların en aklı başında olanları, "Sadece bir gün kaldınız" der.*

105. *Sana dağlar hakkında soru soruyorlar. De ki: "Rabbim onları ufalayıp savuracak."*

106. *"Böylece yerlerini dümdüz yapacak."*

107. *Orada herhangi bir çukur ve yokuş göremezsin.*

108. *O gün insanlar davetçiye (İsrâfil'e) uyarlar. Ondan ayrılıp başka tarafa gitmek yoktur. Rahmân'ın azametinden sesler kısılmıştır. Orada fısıltıdan başka bir ses işitemezsin.*

109. *O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.*

110. *O, insanların önlerindekini ve arkada bıraktıklarını bilir. Onların ilmi ise O'nu kapsayamaz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *şüphesiz biz sana, tarafımızdan* büyük *bir zikir,* her türlü kemali içinde toplayan, en güzel kıssaları ve örnekleri anlatan şerefli bir Kur'an *verdik."*

"Kim ondan, iki cihan saadetini temin eden bu şanı yüce kitaptan, ona iman etmeyerek *yüz çevirirse şüphesiz ki kıyamet gününde o, ağır bir günah yükü yüklenir;* yani inkârına ve diğer günahlarına karşılık kendisini perişan eden ağır bir cezayı yüklenir."

Âyette bu azaba, "vizr" (ağır yük) denmesi, onun, azap gören kimseye ağırlığı ve onu taşımanın zorluğu yönüyle, taşıyanın belini kıran ağır bir yüke benzemesindendir.

Şöyle de denmiştir: Kıyamet günü günahlara maddi bir şekil verilip mahşer yolunda sahibinin sırtına yüklenir. Ancak birinci mana, *"O günahın azabı içinde ebediyen kalırlar"* âyetine daha uygundur. Yani onlar, bu günahların ağır azabı içinde, ateşe girdikten sonra, orada ebediyen kalırlar.

"Kıyamet gününde bu, onlar için ne kötü bir yüktür!" Böyle bir yük, kıyamet gününde ne kadar kötüdür. Kıyamet gününden az önce bahsedildiği halde, bu âyette tekrar edilmesi, ondaki korkunç halleri daha fazla hatırlatmak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün sûra üflenir."* Yani bu gün, sûra üflenen gündür.

Âyete şu mana da verilmiştir: Öldükten sonra tekrar dirilmeleri için sûra üfleneceği o günü zikret.

"O gün, yani sûra üfürüldüğü gün *günahkârları,* yani müşrikleri *gözleri gömgök kesilmiş bir halde haşrederiz."* Gözlerin gömgök yapılması, bu rengin Araplar'a göre en kötü renk olmasından ve onların en fazla gök gözlü kimselere kızmalarındandır.

Bundan kastın, gözlerinin kör olması olduğunu söyleyenler de olmuştur; çünkü ileri derecedeki körlükten dolayı göz bebeğinin siyahlığı gök rengine döner. Onun aşırı susuzluk manasına geldiği de söylenmiştir; çünkü aşırı susuzluk sebebiyle gözün siyahlığı değişip gök rengini alır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Aralarında gizlice konuşurlar."* Yani kalplerini saran korku ve dehşetten dolayı seslerini kısıp gizlerler. Bu gizli konuşma sırasında birbirlerine *derler ki: "Dünyada sadece on gün*

kaldınız." Dünya çekip gittiği için veya gördükleri şiddetli ve korkunç haller karşısında dünyaya esef ettiklerinden dolayı oradaki kalış müddetlerini çok az bularak, *"Dünyada sadece on gece kaldınız!"* derler.

Yahut onlar bu sözü, kabirdeki kalış müddetleri için söylerler. Bu mana, onların haline daha uygundur; çünkü onlar, dünyada inkâr ettikleri ve imkânsız olarak gördükleri öldükten sonra dirilme ile karşılaştıklarında, onu itiraf ederek ve süratle gerçekleştiğini dile getirerek kendilerini tutamayıp böyle söylerler. Onlar sanki şöyle derler: "Gerçekten öldükten sonra dirildiniz; kabirde de çok kısa bir süre kaldınız."

Denildiğine göre, iki nefha arası (kıyametin kopması için üfürülen sûr ile kabirlerden dirilmek için üfürülen sûr arası) kırk senedir.

Rivayet edildiğine göre bu müddet içinde kâfirlerden azap kaldırılır; onlar ahiretin korkunç hallerini görünce bu müddeti çok kısa bulurlar; çünkü onların, kabir azapları içinde geçirdikleri uzun sürede akılları başlarında değildir.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyuruyor ki: *"Onların söylediklerini biz çok iyi biliriz."* Bu, onların kalış müddetidir. Yahut biz, bu gün, onların o vakit ne söyleyeceklerini, kedndileri daha konuşmadan biliriz.

"O zaman, onların en aklı başında olanları, 'Sadece bir gün kaldınız' der." Yani içlerinde en akıllıları böyle söyler. Bu sözün onların en akıllılarına nisbet edilmesi, Allah Teâlâ'nın bu görüşü tercih ettiğini gösteriyor; fakat bu, onun doğruya daha yakın olmasından değil, yaşadıkları korkunç hali daha güzel göstermesinden dolayıdır.[594]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sana dağların* âkıbeti *hakkında sorarlar."* Bunu soran Sakîf kabilesinden bir adamdı. Soruyu soranların Mekke müşrikleri olduğu da söylenmiştir. Onlar bu soruyu, alay etmek için sordular. Âyetin devamı şöyledir:

"Onlara de ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak." Yani onları kum gibi yapıp sonra üzerlerine bir rüzgâr göndererek hepsini darmadağın edecek.

---

594 Son açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/58; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/309.

Yahut onları, yerlerinden söküp dağılmış toz haline getirerek denizlere atacak.

"Böylece, dağların altında kalan *yerlerini dümdüz bırakacak."* Çünkü dağlar düzlenip de zemini yeryüzünün diğer bölümleri ile aynı seviyeye getirilince, hepsi tek parça halinde dümdüz olur.

"Orada, yani toz edilip atılan dağların yerinde, *herhangi bir çukur* yani eğrilik ve çökme göremediğin gibi, *bir tümsek,* tepe ve yükseklik *de göremezsin."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyette kastedilen şudur: Orada, vadi gibi oluşmuş yerler ve tepecikler göremezsin."

Mücâhid demiştir ki: "Onda bir çukur ve tümsek göremezsin."

Kısaca, âyetin manası şudur: Eğer sen, yeryüzünün matematik aletleriyle ölçüldüğünü düşünecek olsan, onu her yönden dümdüz olarak bulurdun.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Dağların toz edilip atıldığı *o gün* insanlar, *davetçiye,* yani Allah Teâlâ'nın insanları mahşere davet eden davetçisine *uyarlar."* Bu davetçi, İsrâfil'dir [aleyhisselâm]. Hz. İsrâfil, ikinci kez sûra üfleyişi sırasında,[595] Beyülmakdis'teki kayanın bulunduğu yerde ayağa kalkarak,

"Ey insanlar, Rabb'inize gelin!" diye seslenir. Bu, onlar kabirlerinden çıkmaları için çağırmasından sonra olur. O sırada şöyle seslenir:

"Ey çürümüş kemikler, parçalanıp ufalmış mafsallar, kemiğinden ayrılmış etler, Allah'ın huzurundan hesap vermek için kalkın!" Bunun üzerine onlar, dağılmış kelebekler gibi her taraftan mahşere yönelirler. Şaşkınlıktan nereye gittiklerini bilmezler. O zaman İsrâfil, onları mahşerde toplanmaları ve hesap vermeleri için çağırır. Bu, hadislerin ve haberlerin bildirdiği bir durumdur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ondan ayrılıp başka tarafa gitmek yoktur."* Yani çağrılan kimseler, başka bir tarafa gidemezler, ondan ayrılamazlar,

---

595 Mana Ebüssuûd'un ibaresine göre verildi (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/310; ayrıca bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/58).

yan çizip kaçamazlar. Doğudan, batıdan ve her yönden bütün insanlar, sesin çağırdığı yöne yönelirler. Âyetten şu mana çıkar: Sesi duymayan kimse kalmaz; ses, herkese blunduğu yerde ulaşır.

"Rahmân'ın azametinden ve heybetinden *sesler kısılmıştır. Orada fısıltıdan başka bir şey işitemezsin."* Yani gizli sesten başka bir şey işitemezsin. Buradaki gizli ses, mahşere giden kimselerin yürürken ayaklarının çıkarttığı sestir. Yani orada, ilâhî heybetin ve korkunun şiddetinden diller konuşamaz hale gelmiştir, sadece ayakların mahşere doğru yürürken çıkarttığı sesler vardır.

"Bu zikredilen korkunç şeylerin meydana geldiği *o gün, Rahmân'ın* şefaat etmesi için *izin verdiği* ve şefaat edilen kimse için *sözünden razı olduğu,* yani şefaatini kabul ettiği *kimseden başkasının şefaati fayda vermez."* Şefaat için izin verilenler peygamberler, veliler, âlimler ve müttakiler gibi Allah katında sözü makbul kimselerdir.

Âyetin, *"Sözünden razı olduğu kimse"* kısmı için şu mana da verilmiştir: O, dünyada, kalbinden hâlis bir şekilde "lâ ilâhe illallah" diyen kimsedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: O gün sadece Rahmân'ın kendisine şefaat edilmesi için izin verdiği ve onun için şefaat edenin sözünden razı olduğu kimseye şefaat fayda verir. Bu açıklama, içinde bulunulan halin dehşetini ifade açısından daha uygundur. Kendisi için şefaat edilme izni verilen kimsenin dışındakine gelince, onun için şefaat edilse bile, bu şefaatin bir faydası olmaz. Şu âyet bu durumu haber vermektedir:

"Onlara, şefaat edenlerin şefaati fayda vermez" (Müddessir 74/48).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, insanların önlerindekini,* yani geçmişteki hallerini veya dünyadaki işlerini bilir. *Ayrıca onların arkalarındakini,* yani ileride karşılaşacakları şeyleri veya ahiretteki işlerini *bilir. Onların ilmi ise O'nu kapsayamaz.'* Yani onların ilmi, zât-ı bâriyi kapsamaz, O'nu rab olarak tam anlamıyla tanıyamazlar. Yahut onların bilgisi, Allah Teâlâ'nın bildiklerini kapsamaz.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde denmiştir ki: "Onların hakkı ile bilemeyeceği şeyler, önlerindeki ve arkalarındaki şeyler olabileceği gibi,

Cenâb-ı Hakk'ın Zât-ı bârisi de olabilir. Selefin (geçmiş âlimlerin ve salihlerin) görüşü budur. Onlar derler ki: 'Cenâb-ı Hakk'ın var olduğu bilinir, fakat ilim O'nu ihata edemez.' Şu söz de bu manadadır: 'Allah görülür, ancak her şeyi ile idrak edilmez.'"[596]

100-110. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Biz sana katımızdan bir zikir (Kur'an) verdik" âyetinin bir manası şudur: Sana, kalpleri Allah'ta toplayan ve Allah'ı müşahedeye sevkeden Kur'an'ı indirdik. Kim ondan yani Allah'tan yüz çevirirse ve bütün varlığı ile O'na yönelmezse o, büyük bir vebal yüklenmiştir. Bu vebal, onu âriflerin makamına yükselmesini engeller, onu sürekli gafillerin düşük halleri içinde bırakır. Bu durum, Allah Teâlâ'nın öncekileri ve sonrakileri huzurunda topladığı gün gerçekleşir. O gün yüce Allah, müttaki kullarına ikramlarda bulunur, günahkârları ise hor hakir bırakır. Çünkü günahkârların dünyadaki rahatlık ve zenginlikleri yok olmuştur, onlar dünyada bir saat kadar kaldıklarını düşünürler.

Ey ârif, sana, üzerine irfan güneşi doğan (müşahedeye ulaşan) akılların durumunu sorarlar; onlara de ki: Rabbim onları nuru ile dağıtır, kendisini mana âleminin sırları istila eden nefsi de kaldırıp atar. Nefis mana âlemine bağlandığında, kendisinden ağyarın (Allah'ın dışındaki varlıkların) yükü gider, dümdüz olur, artık onda bir eğrilik göremezsin. Bundan sonra onun için bir uzaklık, yakınlık, yükseklik ve alçaklık söz konusu değildir. Bu manada bir şair demiştir ki:

"Kim bütün varlıkları bir serap gibi görürse o, perdeden geçip bir varlığa yükselir. O, uzaklık ve yakınlık söz konusu olmayan birbirine bitişik bir varlıktır. Ona ulaşan kimse, Allah'tan başka kendisini doğruya ulaştıran görmez. Orada ne hitap vardır ne de hitap et diye bir işaret eden (Kul ilâhî huzurda, müşahede halinde olduğu için söze ve işarete ihtiyaç yoktur)."

Orada kul, Cenâb-ı Hakk'a yakınlığından dolayı kendi varlığını kaybettiği için kuldan Rabb'ine bir hitap olmaz. Onun için bir işaret ve ibare kalmaz.

---

596 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/147.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Ârif, işaret ettiği zaman, Cenâb-ı Hakk'ı işaretinden daha yakın bulan kimse değildir; gerçek ârif, Cenâb-ı Hak'ta fâni olduğu ve O'nun müşahedesi içinde kaybolduğundan O'nun için bir işareti bulunmayan kimsedir."

Ârifler der ki: "Kim Allah'ı tanırsa dili söz söyleyemez hale gelir." Şu âyet bu duruma işaret etmektedir:

"Rahmân'ın azametinden sesler kısılmıştır; orada fısıltıdan başka bir şey işitemezsin" (Tâhâ 20/108).

Bu hal insanda sadece, kendisini Allah'a çağıran kâmil mürşidin sohbetine girerek ondan ayrılmadan ve onun görüşünden dışarı çıkmadan kendisine tâbi olduktan sonra gerçekleşir. Kâmil mürşid, ilâhî huzura kadar getirdiği müridine, "İşte sen ve Rabb'in" deyip aradan çekilir. O anda bir heybet ve tâzim oluşur; kimse sesini yükseltmeye güç yetiremez. O, her şeyin sahibi kerim Mevlâ'nın huzurudur. Sûfîlerin hali budur; onlarda ilâhî heybet hali hâkim olduğu için bütün sözleri gizli ve kısık olur.

"O gün Rahmân'ın izin verdiği kimse hariç kimsenin şefaati fayda vermez" âyetinin işaretiyle deriz ki: Rahmân'ın manevi terbiye ve terakki için kendisine izin verdikleri ve sözünden razı oldukları hariç, ilâhî huzura girmede kimsenin aracılığı fayda vermez. Bu razı olunan söz, Allah'ın zikridir. Yüce Allah, hakkında şefaat etmesini murat ettiği kimseye zikri emreder; o kimseyi zikrin nurları sarınca, dostlarla birlikte ilâhî huzura girer ve yakınlık sergisinde oturur. İşte o zaman Allah Teâlâ'ya ait ilim hâsıl olur. Bu ilim, delil ve burhana dayalı değil, bizzat tadarak ve bularak meydana gelen bir ilimdir.

"O'nu ilim olarak ihata edemezler" âyeti şuna işaret ediyor: İlâhî huzura giren kimse, Rab olarak Cenâb-ı Hakk'ı tam manasıyla tanıyamaz. Marifetin sonu yoktur. Eğer, yüce Allah'ı tanımanın bir sona olsaydı, manevi yükselme olmazdı. Ârifler, Hak Teâlâ'nın zatının sırları ve sıfatlarının nurları içinde devamlı yükselirler; bu durum dünyada ve ahirette ebediyen devam eder. Ârifler, her an yeni bir müşahedeye ve manevikeşfe ulaşırlar. Bu hali anlamaktan akıllar âciz kalır, onu anlatmaya kelimeler yetmez.

Evet, müşahede ehli, Cenâb-ı Hakk'ın zât-ı âlisi hakkında kesin bir ilim elde ederler; O'nun sırlarından ve nurlarından tecelli eden şeyleri müşahede ederler. Fikirleri, önceyi ve sonrayı kaplayan, zâhirî ve bâtınî mana denizinde yüzer. Onlar ahadiyyet denizine dalarlar; yüce Mevlâ'nın rubûbiyyetinin tecellisi olan ilâhî kanunları tefekkür ederler. Artık onlar için bir korku ve usanma olmaz. Bütün bunlar, daha önce geçtiği gibi, zât-ı bâriye ait ilmi tamamen elde etmeden, kula izin verilen ölçüde gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâhî Huzurda Başlar Eğilir

Ârifler, maddi âlemdeki şeyleri müşahedeye döndüklerinde, hayat veren ve her şeyi ayakta tutan yüce Allah'ın azameti karşısında başları eğilir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِۜ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ
يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾

111. ***Herkes, hayat sahibi ve her şeyi ayakta tutan Allah'a boyun eğmiştir. Zulüm yüklenen, gerçekten perişan olmuştur.***

112. ***Her kim, mümin olarak salih ameller yaparsa o, herhangi bir zulümden ve hakkının çiğnenmesinden korkmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Herkes, hayat sahibi ve her şeyi ayakta tutan Allah'a boyun eğmiştir."* Yani bir kölenin sultanın huzurunda baş eğdiği gibi başlar, Hak Teâlâ'nın huzurunda zelil olup eğildi.

Bu eğilen başların günahkârların başı olması muhtemeldir. Şu âyet bunu gösteriyor: *"O azabı gördüklerinde kâfirlerin yüzü çirkinleşir"* (Mülk

67/27). Ayrıca âyetin devamında, *"Zulüm yüklenen, gerçekten perişan olmuştur"* buyrulması da bu görüşü destekliyor. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Yüzleri zillet sarıp baş aşağı eğildi, çünkü bu yüzün sahibi, zulüm yüklendiği için zarar edip perişan oldu.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah'a ortak koşup tövbe etmeden ölen kimse perişan olmuştur."

Zelil olan Allah'a ortak koşanların yüzüdür; tevhid ehline gelince, Cenâb-ı Hak onların haline âyetinde şöyle işaret ediyor:

"Her kim, mümin olarak salih ameller yaparsa o, herhangi bir zulümden ve hakkının çiğnenmesinden korkmaz."

"Rahmân'ın azametinden yüzler zelil olur, başlar eğilir" âyetindeki zelil olmayı boğun eğme ve secde etme manasına aldığımızda, iyi-kötü herkesi içine alır. Çünkü bütün mahlûkat, mahşer yerinde Allah için boyun eğer. Sonra birbirlerinden ayrılırlar. Kim zulümle (inkâr, şirk ve isyanla) gelmişse o perişan olmuştur. *Her kim de mümin olarak salih amellerden* bir kısmını *yaparsa o, herhangi bir zulümden ve hakkının çiğnenmesinden korkmaz."*

Taatlerin geçerli olması ve iyiliklerin kabulü için iman şarttır. Bu kimse, Allah'ın vaadi gereği hak ettiği sevapların verilmemesinden korkmadığı gibi, günahlarından dolayı hak ettiği azabın artırılmasından da korkmaz. Bu kimse ayrıca, iyiliklerinin sevabının azaltılıp noksanlaştırılmasından da korkmaz.

Cenâb-ı Hak, iman edip salih amel yapanlar için hiçbir haksızlık ve noksanlık olmayacağını belirtti. Bu durum, imanla birlikte salih amel yapıldığında böyledir; amel olmazsa durum farklıdır.

Evet, Ehl-i sünnet inancına göre amelsiz iman fayda verir; fakat sahibi ilâhî vaadin gerçekleşmesi hususunda tehlike içindedir. Allah Teâlâ onu affetse bile, o kimse, salih amel yapanların derecesinden aşağıdadır. Bu, dinen bilinen bir durumdur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

111-112. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun fikri, melekût âleminde ve ceberût sırlarında dolaşıp her şeyi ihata etmeksizin hakikate ulaştığında, kulluk alanına geri döner ve her şeye hayat verip ayakta tutan Rabb'ine boyun eğer. Bu makama ulaşmayan kimse, tabiatının ve hevâsının baskın gelmesiyle mâsivaya (Cenâb-ı Hak'tan başkasına) meylederse zarar edip perişan olur. Yüce Mevlâ'sına yönelen ve O'nun huzuruna yaklaştıran amellerle meşgul olan kimseye gelince o, herhangi bir zulüm ve haksızlık göreceğinden korkmaz. Şüphesiz Allah Teâlâ kulunu, himmeti ölçüsünde yükseltir, taati ölçüsünde ona ihsanda bulunur. İlâhî vahiy ve kitap da bunun için gelmiştir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ
يَتَّقُونَ اَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾ فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّۚ وَلَا تَعْجَلْ
بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰٓى اِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴿١١٤﴾

113. ***Bu şekilde biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Onda bir kısım tehditleri tekrar ederek açıkladık; umulur ki*** *(bu sayede inkâr ve isyandan)* ***sakınırlar; yahut o, kendileri için yeni bir ibret alma ve uyanış vesilesi olur.***

114. ***Gerçek mülk sahibi Allah yücedir. Sana gelen vahiy tamamlanmadan önce*** *(unutma korkusu ile)* ***Kur'an'ı okumada acele etme ve, "Rabbim, ilmimi artır" de.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Daha önce indirdiğimiz gibi, *bu şekilde biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.*" Yani bütün Kur'an'ı Arapça olarak indirdik. Âyetin daha öncesinde ismi geçmediği halde, "Onu

indirdik" şeklinde ifade edilmesi, Kur'an'ın durumunun herkesçe bilindiğini, onun zaten akıllarda yerleşmiş ve zihinlerde hazır olduğunu bildirmek içindir.

O Kur'an, Araplar manasını anlasın ve ondaki mucize nazmı (söz dizilişini) farketsinler diye Arapça olarak indirildi. O öyle mucize bir nazma sahiptir ki bütün âyetleri, böyle bir nazmın insan gücünün dışında olduğunu, onun bütün kuvvet ve kabiliyetleri yaratan yüce Allah'ın katından geldiğini göstermektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onda bir kısım tehditleri tekrar ederek açıkladık."* Bazı tehditleri tekrar tekrar zikrettik. Yahut tehdit cinsinden çok şeydan bahsettik. *"Umulur ki* bu sayede inkârdan ve fiilen isyandan *sakınırlar yahut o kendileri için yeni bir ibret ve uyanış vesilesi olur;* onları sakınmaya götürecek ibret ve öğüt almaya sevkeder."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçek mülk sahibi Allah yücedir."* Allah, kâfirlerin O'nu vasfettiği şeylerden ve Kur'an'ın kendilerine bir sakınma ve öğüt sağlamadığı günahkârların düşük yakıştırmalarından yüce ve uzaktır. Yani Allah zatında, sıfatlarında ve fiillerinde mahlûkattan birine benzemekten yüce ve uzaktır. O Allah, mülkün gerçek sahibidir. Mülkünde emirlerini ve yasaklarını uygulatan, müjdesine ümit bağlanacak ve azabından korkulacak olan hakiki hükümdar O'dur. O, zatına ait sıfatlarıyla ilâhlığında haktır. Yahut O'nun varlığı haktır; ezelde ve ebedde O'nun yokluğu mümkün değildir.

"Sana vahiy gelmesi tamamlanmadan önce (unutma korkusu ile), Kur'an'ı okumada acele etme." Yani biz sana Arapça bir Kur'an indirirken ve onda bir kısım tehditleri dile getirirken, onun inişi esnasında acele etme, sakin ol; tâ ki melek sana onu okusun; vahyi tamamlanmadan ve meleğin sana okuyuşu bitmeden önce, onu okuyup ezberlemek için acele etme.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Cebrâil [aleyhisselâm] kendisine vahiy getirdiğinde, her harf ve kelimeyi okurken, onları tam olarak almak ve ezberlemek için kendisini takip ediyor, okuduklarını tekrarlıyordu. Bunu yapmaması istendi; çünkü çok defa o, işittiği kelimeyi te-

laffuz ederken, daha sonrasını duyamazdı. Bir de lafızlardan kasıt, içinde sayısız ilimler bulunduran manaları anlamaktır. Bunun için Cenâb-ı Hak habibine, kendisinden ilmini çoğaltmasını ve artırmasını istemeyi emrederek şöyle buyurdu:

"Rabbim, ilmimi artır, de." Yani içinden veya sesli olarak, *"Rabbim, ilmimi artır, de."* Âyetin kastı şudur: Allah Teâlâ'dan zatı ve hükümlerine ait ilmini artırmasını iste; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın zatının bir sonu olmadığı gibi ilminin de bir sonu yoktur. Şüphesiz seni maksadına ulaştıracak olan, acele etmen değil, ilminin artmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

113-114. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu şekilde biz Kur'an'ı, zatının zuhurundaki kemali ve sıfatlarının nurlarını haber veren Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Zuhurunun kemalinden sonra, O'nun müşahedesinden geri kalanlar için, onda bazı tehditleri tekrar tekrar zikrettik. Umulur ki onlar, Cenâb-ı Hakk'ı görmelerini perdeleyen şeylerden sıkınırlar veya bu Kur'an onlar için bir zikir ve ibret vesilesi olur. Yani onları ilâhî huzura yönelmeye ve O'na ulaşmak için harekete geçiren bir şevk sebebi olur.

Bütün mülkün gerçek sahibi olan Allah, herhangi bir şeye bitişmekten veya herhangi bir şeyin kendisiyle bütünleşmesinden yüce ve uzaktır. O'na vuslat sadece, ilmiyle her şeyi kuşattığını ve zatının tek olduğunu bilmekle gerçekleşir.

Ey ârif, senin kalbine inen ilham vahyi, tam olarak kalbine inmeden önce onu okumada acele etme. Şüphesiz ilâhî vâridatlar (ilham, ilim ve feyizler) önce toptan gelir; kalp onu tam olarak alıp anladıktan sonra gelen şeyin detayı ile ilgili geniş açıklama olur. Şu âyette bu duruma işaret edilmektedir:

"Onu sana okuduğumuz zaman, sen okunuşunu takip et, sonra onu açıklamak bize aittir" (Kıyâme 75/18-19). Fakat Rabb'inden senin için ledünnî ilimleri ve ilâhî keşifleri artırmasını iste. Yani himmetin, manevi vâridatların hemen gelmesi ve sende kalması olmasın, fakat asıl him-

metin, ilâhî ilimlerin ve onları hibe edene ait marifetin artması olsun. Şüphesiz ilimler, Cenâb-ı Hakk'ı tanımaya ve O'na ulaşmaya vesiledir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Âdem'in, İblîs'le Mücadelesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendisine isyan etmeye karşı yaptığı tehdidi ve isyanın kaynağını zikretti. O, şeytanın düşmanlığıdır. Yahut şöyle de diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), kendisine vahyedilen âyetleri unutma korkusuyla aceleyle tekrar etmemesini isteyince ona, "Senin baban Âdem de unuttu; unutmak insan tabiatına konulmuş bir durumdur" diyerek bu konuda şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ عَهِدْنَٓا اِلٰٓى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً ﴿١١٥﴾ وَاِذْ
قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلٖيسَؕ اَبٰى ﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا
يَٓا اٰدَمُ اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ
فَتَشْقٰى ﴿١١٧﴾ اِنَّ لَكَ اَلَّا تَجُوعَ فٖيهَا وَلَا تَعْرٰىۙ ﴿١١٨﴾ وَاَنَّكَ لَا
تَظْمَؤُا فٖيهَا وَلَا تَضْحٰى ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَٓا اٰدَمُ
هَلْ اَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى ﴿١٢٠﴾ فَاَكَلَا مِنْهَا
فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ ...

115. ***Andolsun biz, daha önce Âdem'e*** *(cennetteki şu ağacın meyvesinden yeme diye)* ***emrettik; ancak o*** *(bu emri)* ***unuttu. Biz onda bir azim bulmadık.***

116. ***Bir zamanlar biz meleklere, "Âdem'e secde edin" demiştik. Onlar hemen secde ettiler; yalnız İblîs secde etmekten kaçındı.***

117. ***Bunun üzerine dedik ki: "Ey Âdem! Bu İblîs, senin ve eşinin düşmanıdır; sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra bedbaht olursunuz*** *(sıkıntıya düşüp perişan olursunuz).*"

118. ***"Şüphesiz, sen orada acıkmazsın ve çıplak kalmazsın."***

119. ***"Yine sen orada susuzluk çekmezsin ve sıcak altında kalmazsın."***

120. ***Şeytan ona vesvese verip dedi ki: "Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?"***

121. ***Bunun üzerine onlar*** *(Âdem ile Havva)* ***ondan yediler. Bu sebeple kendilerine ayıp yerleri göründü. Üstlerini cennet yaprağı ile örtmeye çalıştılar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun,* vallahi *biz, daha önce Âdem'e,* şeytanın aldatmasını ve düşmanlığını haber verip ona aldanmamasını tavsiye ederek, '*Ey Âdem! Bu İblîs, senin ve eşinin düşmanıdır; sakın onun nasihatine aldanma*' dedik. Ancak o, bu vasiyeti unuttu, ona dikkat etmedi; sonunda ondan gaflete düştü, onun, 'Ben sana nasihat ediyorum' demesine aldandı ve kendisine yasaklanan ağaçtan yedi."

Hz. Âdem [aleyhisselâm], kendisine yapılan yasaklamayı haram kılma manasında değil, helâle yakın bir yasaklama olarak yorumlayıp yasak ağaçtan yedi. Yahut o, yasaklanan ağacın belirli bir ağaç olduğunu, bütün ağaç cinsini kapsamadığını düşünerek, başka bir ağaçtan yedi.

Âyet şöyle bitiyor: "*Hem biz onda bir azim bulmadık.*" Yani onu, emri korumada sabırlı ve istenen işlerde kararlı bulmadık; eğer sabırlı ve kararlı olsaydı, şeytan kendisini vesvesesi ile aldatamazdı. Bütün bunlar Hz. Âdem henüz hiçbir şeyi tecrübe etmeden, hayatın acısını tatlısını, iyisini kötüsünü tanımadan daha işin başındayken olmuştur (Yoksa Hz.

Âdem'e verilen akıl ve idrak çok fazla idi). Bu konuda Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Eğer âdemoğullarının aklı ile Âdem'in aklı tartılsaydı, Âdem'in aklı daha ağır gelirdi."[597]

"Hem biz onda bir azim bulmadık" âyeti hakkında denmiştir ki: Biz onda günaha karşı bir azim bulmadık, o hata ederek günaha düştü yahut emri farklı yorumladı ve işlediği şeyin kusur olduğunu bilerek kasten yapmadı.

"Âdem Rabb'ine isyan etti ..." âyetine gelince, Hz. Âdem, şanı yüce ve Allah'a yakın biri olduğu için, bu yaptığı kendisi için bir isyan sayılarak hakkında böyle dendi. Bu durum, "Salihlerin iyi işleri mukarrebînler için kötülük sayılır" sözündeki gibidir.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Âdem'e verilen emri, onun bunu nasıl unuttuğunu ve kendisinde azmin bulunmayışını anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

"Bir zaman biz meleklere, 'Âdem'e secde edin' demiştik. Onlar hemen secde ettiler; yalnız İblîs, kibirlenip büyüklenerek *secde etmekten kaçındı."*

"Bunun üzerine, Âdem'e nasihate önem vererek *dedik ki: Ey Âdem!* Ne yaptığını gördüğün *bu İblîs, senin ve eşinin düşmanıdır;* çünkü sana secde etmeye yanaşmadı. *Sakın sizi cennetten çıkarmasın;* ikinizin cennetten çıkmasına sebep olmasın." Bundan kasıt, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın ona aldanmamasıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra bedbaht olursunuz."* Yani ona aldanıp dediklerini yaparsanız, başınıza gelecek açıklık, susuzluk, fakirlik ve zarar gibi dünya sıkıntılarıyla yüz yüze gelirsiniz. Geçim vesileleri ve giyim kuşam gibi ihtiyaçlarınızı temin için yorulursunuz. Geçimini, zorluk ve sıkıntı içinde el emeğinle sağlarsın.

---

597 Ebû Ümâme el-Bâhilî'den gelen bir rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 16/185; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/603; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk,* 7/444.

Saîd b. Cübeyr[598] demiştir ki: "Hz. Âdem [aleyhisselâm], yeryüzüne indirilince kendisine bir de kırmızı öküz indirildi. Onunla çift sürüyordu ve terledikçe alnından terlerini siliyordu. İşte onun bedbaht olması (sıkıntıya düşmesi) budur."[599]

Âyette, Hz. Âdem'e hitap edilerek, *"Yoksa bedbaht olursun"* dendi; Hz. Havva, Hz. Âdem'e tâbi olduğu için ifadenin kapsamına girmiş oldu. Bunun bir sebebi de erkeğin daha fazla yorulup sıkıntı çekmesidir. Âyetin metninde ayrıca, âyetlerin sonundaki ses uyumuna da dikkat edilmiştir.

Cenâb-ı Hak, sonra Hz. Âdem'e şöyle buyurdu: *"Şüphesiz, orada acıkmayacaksın ve* elbise bulamayıp *çıplak kalmayacaksın.* Yine *sen orada, susuzluk çekmezsin ve sıcak altında kalmazsın;* güneş altında kalıp eziyet çekmezsin. Çünkü cennette güneş ve soğuk yoktur."

Cennette çeşitli yiyecekler, içecekler, kıymetli giyecekler ve hoşa gidecek meskenler varken ve ayrıca bunların dile getirilmesi orada kalmaya rağbeti artıracak durumda iken, onların değil de tam zıtları olan açlığın, susuzluğun, çıplaklığın ve sıcağın bulunmayışının dile getirilmesi, bu şeylerden nefret edip kaçılması ve onlara götüren sebeplerden sakınmada son derece dikkatli olunması içindir. Aslında Hz. Âdem'e, bir ağaç hariç diğer bütün cennet nimetlerinin serbest kılınması, ona teşvik için yeterlidir. Bunu şu âyet-i kerime ifade etmektedir:

"Ey Âdem, sen ve eşin cennette yerleşin, orada dilediklerinizden bolca yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın" (Bakara 2/35).

Başka bir yerde zikredildiği için burada nimetler zikredilmedi. Burada, içinde tehdit de içeren teşvikin zikredilmesiyle yetinildi. Cennet ehli için açlığın, susuzluğun, çıplaklığın ve sıcaklığın bulunmadığı zikredildi; çünkü cennetlikler bir yiyeceğe, içeceğe ve elbiseye ihtiyaç duymazlar; tam aksine bu şeylerden birinden istifade ettikleri zaman, peşinden onlara, ihtiyaç duymalarından önce, bu nimetlerin bir benzeri veya daha iyisi verilir.

---

598 Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (v. 94/713), Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleriyle anılır. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

599 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/605; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 7/412.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Şeytan ona vesvese verdi"* Yani şeytan ona vesveseyi ulaştırdı yahut ona gizlice vesvese vererek *dedi ki: "Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?"* Yani ondan yiyenin ebedî olacağı ve asla ölmeyeceği bir ağacı göstereyim mi? Bu ağaçtan yiyen kimse, içinde bulunduğu halde veya bir melek olarak ebedî yaşar. Sana göstereceğim mülk ve saltanat ise yok olup kaybolmaz veya hiçbir şekilde bozulup dağılmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine onlar,* Âdem ile Havva *ondan yediler. Bu sebeple kendilerine ayıp yerleri göründü."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: " Hz. Âdem [aleyhisselâm] ile Havva, Allah Teâlâ'nın kendilerine nurdan giydirmiş olduğu elbiseden çıplak kaldılar, edep yerleri ortaya çıktı."

"Üstlerini cennet yaprağı ile örtmeye çalıştılar." Bu konudaki geniş açıklama A'râf sûresinin 22. âyetinin tefsirinde geçti.

115-121. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yukarıdaki âyetlerde mana olarak buyruluyor ki: Biz Âdem'e, bizi unutmamasını, cennetlerimizin nimetleriyle meşgul olup bizi müşahededen uzak kalmamasını tavsiye ettik. O, bizi müşahedeyi unuttu, cennetimizin süslerine ve nimetlerine meyletti. Bunun üzerine biz de onu kulluk arzına (dünyaya) indirdik ki orada amel ederek kusurlarından temizlensin, güzel haller kendisinde kemale ersin. Kemale erdiğinde biz kendisini, cennet yurdumuzda ebedî olarak yakınımıza yerleştiririz ve kendisine cemalimizi gösteririz.

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] bu âyet hakkında demiştir ki: "Biz Âdem'e bizi unutmamasını emrettik; o ise unutup cennet ile meşgul oldu; bunun üzerine kendisine yasaklanan şeyi yapma hatasına düştü."

Bunun sebebi şudur: Nimet onu nimetin sahibinden alıkoydu; böylece nimetten dolayı belaya düştü, bunun üzerine nimetten ve cennetten çıkarıldı. Bu, şunu bilmesi için yapıldı: Asıl nimet, yemek içmek değil, nimetin sahibi yüce Mevlâ ile birlikte bulunmaktır. Hiç kimseye O'ndan

başkasına bakması uygun değildir. Allah Teâlâ'dan, bizi ve seni, tevfik ve inâyetiyle desteklemesini isteriz.

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Hz. Âdem'in, kendisine verilen emri unutmasının tek sebebi şudur: Hz. Âdem için zevcesi yaratılınca, Allah Teâlâ Hz. Âdem'in kalbine, zevcesiyle ünsiyeti (sevgisi ve sıcaklığı) attı ve kendisini ona karşı nefsanî şehvetle müptela etti. Hz. Âdem, onun yüzünde açıkça güzellik ağacını gördü, içini cimâ arzusu sardı."

Yani o zaman manevi güzelliklere bakmayı terkedip maddi güzellikle ilgilendi, bu da onu edebi terke götürdü, o zaman onu uyarmak gerekli oldu. Öyleyse mürid, maddi hazlara yönelmekten bütün gayreti ile sakınmalı, onları alırken gafletten uzak kalmaya çalışmalıdır. Günahlardan korunmak, Allah'ın özel desteği ile mümkündür.

"Biz onda bir azim bulmadık" (Tâhâ 20/115) âyeti hakkında Hâtemî (Muhyiddin İbnü'l-Arabî) demiştir ki: "Yani kendisine yasaklanan şeyi kasıtlı olarak yapmadı; kendisine ezelde takdir edilen ilâhî hükmün gereği o hataya düştü. Onun unutması, tabiatından kaynaklanan bir durumdur."

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Hâtemî'nin, 'Hz. Âdem, kendisine ezelde takdir edilen ilâhî hükmün gereği o hataya düştü' sözünü, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) şu hadisi açıklığa kavuşturmaktadır:

"Âdem ile Musa tartışmaya girdiler. Musa, Âdem'e,

'Ey Âdem, sen bizim babamızsın; yaptığın hata ile bizi cennetten çıkarttın!' dedi. Âdem de ona,

'Ey Musa, Allah seni kelâmı için seçti ve Tevrat'ı sana eliyle yazıp verdi. Sen, ben yaratılmadan kırk sene önce hakkımda takdir edilen bir işten dolayı mı beni kınıyorsun, dedi. Böylece Âdem Musa'ya galip geldi, onu susturdu."[600]

Hz. Âdem'den başkası için, eğer mecbur değilse ve kendisinden istenmiyorsa, yaptığı bir hatayı 'kaderin tecellisidir' diye savunma hakkı

600 Buhârî, Tefsîru Sûre (20), 1; Kader, 11, Tevhid, 37; Müslim, Kader, 13; Ahmed, Müsned, 2/248.

yoktur. Bu, bir velide veya başkasında meydana gelen kusurda, ayırıcı bir ölçüdür. Bunun için Cüneyd-i Bağdâdî'ye, 'Veli kusur işler mi?' diye sorulunca hazret, *'Allah'ın emri, olacağı kesinleşmiş bir hükümdür'* (Ahzâb 33/38) âyetini okumuştur. O bununla, veli kuldan bir kasıt olmadan, kaderin galebesi ve kahrı ile, takdir edilen şeyin meydana geleceğine işaret etmiştir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Âdem ile Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] tartışması, dinin hükümlerinin uygulandığı madde âleminde (dünyada) değil, hakikatlerin mahalli olan ruhlar âleminde olmuştur. Bu ruhanî âlemde, işin zâhirine değil, sadece hakikat sırrına bakılır. Hakikate göre, Allah'tan başka hiç kimse için, "Şu işi yaptı veya terketti" denmez. Bütün işlerin sahibi Allah'tır. Orada kim, hakikate göre delil getirirse galip gelir. Madde âleminde ise durum böyle değildir. Dünyada, yapılan bir kusur için kaderdeki yazıya dayanarak kendini suçsuz göstermek doğru değildir. Böyle bir durumda dinin koyduğu ölçüler yıkılmış olur. Bu inceliği iyi düşünün!

İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr* adlı eserinde şöyle demiştir:

"Bil ki Hz. Âdem'in yasak ağaçtan yemesi, inattan ve bilerek emre muhalefet etmekten kaynaklanmamıştır. Bazılarına göre Hz. Âdem, ilâhî emri unuttu ve kendisine yasaklandığını hatırlamadan ağacın meyvesinden yedi. Allah Teâlâ'nın, *'Fakat unuttu ...'* âyetini bu manada alırız.

Eğer onun, yasak ağacın meyvesinden yemesi, ilâhî emri hatırlayarak oldu ise bunu yapmasının birkaç izahı vardır.

Hz. Âdem'in bu ağacın meyvesini yemesinin sebebi, şeytanın şu sözüdür:

'Rabb'iniz size bu ağacı sadece, melek olmayasınız yahut cennette ebedî olarak kalmayasınız diye yasakladı' (A'râf 7/20). Hz. Âdem, Allah Teâlâ'ya olan aşırı sevgisinden dolayı, kendisini O'nun civarında olmaya ve kendisiyle ebedî olarak kalmaya sebep olacak şeyi yapmak ona çok güzel geldi, bunun için meyveden yedi.

Yahut onu melek yapacak şey kendisine çok güzel geldi. Çünkü Hz. Âdem [aleyhisselâm], meleklerin Allah Teâlâ'ya yakınlığını gördü; bunun için meleklik sıfatını elde etmek için o ağaçtan yedi. Ona göre meleklik, insanlıktan daha faziletli idi. Onu bunu yapmaya sevkeden önemli bir sebep de âyette geçtiği gibi şeytanın şu sözü oldu:

'Şeytan onlara, 'Ben gerçekten size samimi olarak öğüt verenlerdenim' diye yemin etti' (A'râf 7/21).

Hz. Âdem [aleyhisselâm] demiştir ki: 'Ben hiç kimsenin, Allah'ın adıyla yemin ederek yalan söyleyeceğini düşünmedim.'[601] Hz. Âdem [aleyhisselâm], şeytanın bu yeminine aldandı, Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, şeytan onları kandırıp yasaklanmış ağaçtan yemeye sevketti (A'râf 7/22)."[602]

İbn Atâ'ya[603] Allah Teâlâ'nın, *"Şeytan ona, 'Sana ebedîlik ağacını göstereyim mi?' dedi"* âyeti hakkında soru sorulunca şöyle demiştir: "Âdem [aleyhisselâm] dedi ki:

'Yâ Rabbi, beni niçin bu ceza ile edeplendirdin? Ben o ağaçtan sadece senin özel yakınlığın içinde kalmak arzusuyla yedim!' dedi. Allah Teâlâ ona şöyle buyurdu:

'Ey Âdem, sen ebedîliği benden değil, ağaçtan bekledin; halbuki ebedîlik benim elimde ve mülkümdedir. Sen bilmeden bana ortak koştun; fakat ben seni cennetten çıkararak uyardım, tâ ki bundan sonra hiçbir zaman beni unutmayasın!'"

Özetle deriz ki: Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] unutması iki türlü yorumlanabilir. Birincisi o, hakiki manada bir unutmadır. Buna göre onun yasak ağaçtan yemesi, ilâhî kaderin tecellisi ve zoru ile olmuştur. Şeytanın,

---

601 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/1452; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/432.

602 İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr*, s. 69 (Dımaşk 2002).

603 İbn Atâ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b Sehl el-Edemî (v. 309/922), ilk dönem sûfîlerinden, muhaddis ve müfessir bir zattır. Hanbelî mezhebine mensuptur. Hallâc-ı Mansûr'un sadık dostlarındandır. Âyetlerin tefsiriyle ilgili açıklamaları daha çok işârî tefsirlerde yer almaktadır (bk. Reşat Öngören, "İbn Atâ", *DİA*, 19/336; hayatı için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 137 [İstanbul: Semerkand 2007]; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 265; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/302; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/255).

"Rabb'iniz size bu ağacı, melek olmayasınız yahut cennette ebedî olarak kalmayasınız diye yasakladı" (A'râf 7/20) sözü, bununla çelişmez. Onun uyarısı zâhirî ve şeklî bir uyarıdır; fakat işin iç yüzünde kaderin zorunlu tecellisi ve yaptırımı vardır.

İkincisi, unutma "bilerek terketme" şeklinde yorumlanabilir. Buna göre Hz. Âdem [aleyhisselâm], kendisine yapılan yasağı kesin bir emir olarak değil, tavsiye şeklinde değerlendirip ona uymadı ve cennette Cenâb-ı Hakk'ın özel yakınlığı içinde kalma arzusuyla, kendisine yasaklanan ağaca yaklaşıp meyvesinden yedi. Çünkü yüce Allah'ın özel yakınlığında olmayı daha tercih ederdi. Bu açıklama, *Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiye* yazan Abdurrahman-ı Fâsî'ye aittir.

"Şeytan ona vesvese verdi ..." âyetinden şu sonucu çıkarabiliriz: Dinin kesin yasakladığı işlerde, tevil ve ruhsat kapısını kapatmalıdır. Onun bir kısmını serbest bırakıp bir kısmını yasaklamak câiz değildir. Mubah olan bir şeyi yapmamak, bir harama düşmekten daha hayırlıdır. Önceki salihler, bir harama düşme korkusuyla, mubah olan yüzlerce şeyi terkediyorlardı. Kulunu doğru yola ulaştıran yüce Allah'tır.

Hz. Âdem'in Tövbesinin Kabul Edilmesi

Cenâb-ı Hak, sonra, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] tövbesini kabul edişinden ve onu özel olarak seçişinden bahsederek şöyle buyurdu:

...وَعَصٰٓى اٰدَمُ رَبَّهُ فَغَوٰى ﴿١٢١﴾ ثُمَّ اجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى
﴿١٢٢﴾ قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ
مِنّ۪ي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ اَعْرَضَ
عَنْ ذِكْر۪ي فَاِنَّ لَهُ مَع۪يشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى ﴿١٢٤﴾
قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَن۪ٓي اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَص۪يرًا ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذٰلِكَ

اَتَتْكَ اٰيَاتُنَا فَنَسِيتَهَاۚ وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾ وَكَذٰلِكَ نَجْزٖى
مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّهٖۜ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَدُّ وَاَبْقٰى ﴿١٢٧﴾

... Âdem Rabb'ine âsi olup yolunu şaşırdı.

122. *Sonra Rabb'i onu seçti; tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.*

123. *Dedi ki: "Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin! Bundan sonra benden size hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa o, sapkınlığa düşmez ve bedbaht olmaz."*

124. *"Kim benim zikrimden (Kur'an'dan) yüz çevirirse şüphesiz onun için sıkıntılı bir geçim vardır. Ayrıca kıyamet günü onu kör olarak haşrederiz."*

125. *O, "Rabbim! Ben, dünyadayken gören biriydim, beni niçin kör olarak haşrettin?" der.*

126. *Allah buyurur ki: İşte böyle! Âyetlerimiz sana geldi de sen onları unuttun; bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!*

127. *Biz, haddi aşanı ve Rabb'inin âyetlerine inanmayanı işte böyle cezalandırırız. Şüphesiz ahiret azabı, daha şiddetli ve daha süreklidir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Âdem,* bahsedilen yasak ağaçtan yiyerek *Rabb'ine âsi oldu ve böylece yolunu şaşırdı;* yani aradığı ebedî olma yolunu şaşırdı, aksine onu bozacak işler yaptı. Yasaklanan ağaçtan yiyerek ebedî olmayı düşünmek yanlış ve bozuk bir fikirdir; çünkü o, ilâhî kadere aykırıdır.

Yahut Hz. Âdem, düşmanı olan şeytanın sözüne aldanarak doğruyu şaşırdı.

Kevâşî[604] demiştir ki: "Hz. Âdem, kendisine ait ve layık olmayan işi yaptı. Yahut kendisine yasaklanan bir şeyi yemek isteyerek, doğru yoldan saptı; onun için zarar etti ve muradına ulaşamadı."

Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] hatası küçük olmakla birlikte, onun isyan etmek ve şaşırmakla vasıflandırılması, (bu makamda yapılan) hatayı büyük göstermek ve evlatlarını benzeri işlerden şiddetle sakındırmak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra Rabb'i onu seçti."* Yani onu kendisi için seçti, onu tövbeye ve onda muvaffak olmaya sevkederek kendisine yaklaştırdı.

Hz. Âdem ve eşi, *"Rabbimiz, biz kendimize zulmettik; eğer sen bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, biz zarar edenlerden oluruz"* (A'râf 7/23) diyerek tövbe ettiklerinde, "Allah *tövbesini kabul etti ve onu doğru yola yöneltti."* Yani onu, tövbesinde sabit olmaya ve günahlardan korunma vesilelerine yapışmaya sevketti.

Âyette sadece Hz. Âdem'in tövbesinin kabul edilmesinin ve seçilmesinin dile getirimesi, din ve dünya işlerinde erkeğin asıl olup kadının ona tâbi olmasından ve Hz. Âdem'in tövbesinin kabul edilmesinin Hz. Havva'nın da tövbesinin kabul edilmesini gerektirmesindendir. *"Erkekler kadınlar üzerinde hâkim ve koruyucudurlar"* (Nisâ 4/34) âyetinde, erkeklerin özel konumuna bir işaret vardır.

Allah Teâlâ devamındaki âyette buyuruyor ki: *"Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin!"*

Burada sanki birinin, "Allah Hz. Âdem'in tövbesini kabul ettikten sonra ne dedi?" sorusuna cevap verilerek deniyor ki: Ona ve eşine şöyle dedi: *"Birbirinize düşman olarak oradan inin!"* Yani cennetten yeryüzüne inin. Yani geçim işlerinde birbirinizle düşmanlık içinde olarak inin. Nitekim, insanlar dünya işlerinde olduğu gibi din işlerinde de birbiriyle çekişme, düşmanlık ve ayrılık içindedirler. Cennetten ikisi yani Hz.

---

604 Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiri ile meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

Âdem ile Hz. Havva indiği halde, "İnin!" şeklinde ikiden çok kimseye hitap edilen bir lafız kullanılması, onlarla birlikte kendilerinden gelecek nesillerin de kastedilmesindendir.

el-Lübâb adlı eserde şöyle denmiştir: "Hz. Âdem yeryüzüne indirilince, elini yanağının altına koyup 100 sene ağladı. Hz. Havva da elini başına atarak yüksek sesle bağırıp çağırmaya başladı. Onun bu ağlayış şekli kadınlarda bir âdet olarak kaldı. Hz. Âdem'in çok ağlamaktan dolayı yanaklarında yanıklar oluştu. Gözlerinden yeryüzüne akan göz yaşları yer sularına karışıp iki dere şeklinde aktı, bu dere kıyamete kadar akmaya devam eder. Hz. Âdem, cennetten inerken cennettin yapraklarından birinin üzerinde indi; onunla kendisini örtüyordu. Elinde de cennetin kokulu çiçeklerinden bir demet vardı. Hz. Âdem ağlamakla meşgul iken rüzgâr kokulu çiçekleri Hindistan toprağına dağıttı; bundan dolayı oranın bitkisi, çoğunlukla koku veren bitkiler oldu." Diğer açıklamalar için bu esere bakınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bundan sonra benden size hidayet geldiğinde ..."* Sizi bana ulaştıran bir kitap veya peygamber geldiğinde, yani size benim tarafımdan bir peygamber ve kitap gelecektir, *"Kim,* gönderdiğim peygambere ve onun Allah katından getirdiklerine iman ederek *benim hidayetime uyarsa o,* dünyada *sapkınlığa düşmez ve ahirette bedbaht* (cehennemlik) *olmaz."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim Furkan'ı (Kur'an'ı) okur ve içindekilere tâbi olursa Allah onu sapkınlıktan kurtarıp doğru yola iletir ve kıyamet günü onu kötü hesaptan korur. Çünkü Allah Teâlâ, '*Kim benim hidayetime uyarsa o, sapkınlığa düşmez ve bedbaht olmaz*' buyurmuştur." Yani kim benim kitabıma ve peygamberine uyarsa dünyada sapkınlığı düşmez, ahirette de bedbaht olmaz.

Yine İbn Abbas [radıyallahu anh] diğer bir sözünde şöyle demiştir:

"Allah Teâlâ, Kur'an'a uyan kimseyi, dünyada sapmaktan, ahirette de bedbaht olmaktan korur."[605]

605 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/191; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/227-228; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/607.

Diğer âyet-i kerimede şöyle buyruluyor: *"Kim benim zikrimden,* Kur'an'dan veya benden bahsettiren hidayetten ve bana çağıran davetçiden *yüz çevirirse şüphesiz onun için sıkıntılı,* dar ve zor *bir geçim vardır."* Bu kimsenin yaşantısının sıkıntılı olmasının sebebi şudur: Onun bütün isteği ve arzusu dünyevî hedeflerdir. O, bunların artması için kendisini helâk etmekte ve onların azalmasından korkmaktadır. Ahireti isteyen mümin ise böyle değildir. Şüphesiz iman nuru, onun elindekiyle kanaat etmesini gerektirmektedir. Kanaat, zenginliğin başı ve rahatlığın birinci sebebidir. Böylece mümin hoş bir hayat yaşar.

Allah'ın zikrinden yüz çeviren kimsenin karşılaşacağı sıkıntının, kabir azabı olduğu da söylenmiştir. Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] bu şekilde rivayet edilmiştir.[606]

Ebû Saîd-i Hudrî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kabir onu sıkar; öyle ki kaburga kemikleri birbirine geçer. Allah Teâlâ ona azap etmesi için doksan dokuz tane yılan musallat eder."[607]

Allah'ın zikrinden yüz çeviren kimsenin çekeceği sıkıntının, cehennemde yiyeceği zakkum, acı ot ve irine sabretmek olduğu da söylenmiştir.[608]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ayrıca kıyamet günü onu gözlerini kaybetmiş bir şekilde kör olarak haşrederiz."*

Şu âyet de bu durumu bildirmektedir:

"Kıyamet günü onları, gözleri kör olarak yüz üstü haşrederiz" (İsrâ 17/97). Buradaki körlük, bazılarının dediği gibi, ilâhî delil karşısındaki manevi körlük değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, 'Rabbim! Ben, dünyada gören biriydim, beni niçin kör olarak haşrettin?' der."*

---

606 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/198; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/228; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/608; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6644; Hâkim, *Müstedrek*, 1/381; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 3119; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/55.

607 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/197; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/607.

608 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/194.

Allah buyurur ki: "*İşte* sen de *böyle* yaptın. *Sana*, peygamberlerimizle *âyetlerimiz*, apaçık delillerimiz *geldi de sen onları unuttun*; onlara karşı kör davrandın, onları tamamen unutup terkettin. *Aynı şekilde bugün de sen unutuluyorsun*; yaptığına uygun bir ceza olarak, azap ve körlük içinde terkediliyorsun."

Onun kör olarak haşredilmesi, bu körlüğün devam edeceğini göstermez; bilakis Cenâb-ı Hak, bir zaman sonra ondan körlüğü kaldırır, o kimse mahşerin korkunç hallerini ve cehennemdeki yerini görür. Onların sağır ve dilsiz oluşları da aynı şekildedir. Allah Teâlâ, onlardan bu hali giderir. "*Bize geldikleri gün, onlar ne güzel işitir ve ne güzel görürler*" (Meryem 19/38) âyeti bunu göstermektedir. Kıyamet günü, çok değişik hallerin yaşandığı bir gündür.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: "*Biz*, şehvetlerine dalarak *haddi aşanı ve Rabb'inin âyetlerine inanmayanı*, tam aksine onları yalanlayıp yüz çeviren kimseyi *işte böyle cezalandırırız. Şüphesiz ahiret azabı* yahut cehennem azabı, sıkıntılı geçimden ve kör olarak mahşere getirilmekten *daha şiddetli ve daha süreklidir*."

Bütün bu durumların başımıza gelmesinden Allah Teâlâ'ya sığınırız.

121-127. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, "*Âdem Rabb'ine isyan etti*" âyeti hakkında deriz ki: Gerçek isyan, kalplerin yaptığı isyandır. Bunlar, Allah'ın kullarına karşı büyüklenmek, Allah'ın yarattığı şeylerden herhangi birini küçük görmek, Allah'ın takdirlerine itiraz etmek ve Allah'ın hükümlerine razı olmamak gibi işlerdir.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Ben bir günah işledim, bunun yüzünden kırk senedir ağlıyorum." Kendisine, bu günahın ne olduğu sorulunca şöyle demiştir:

"Bir şey için 'Keşke şöyle olmasaydı!' dedim (istemeden ilâhî tecelliye itiraz ettim), bunun için ağlıyorum."

Âzalarla işlenen günahlara gelince, eğer onlarda ısrar edilmezse bazan işlenen günah, (peşinden duyulacak pişmanlık ve yapılacak samimi tövbe ile) çok affeden kerim Mevlâ'ya yakınlık vesilesi bile olur.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Peşinden zillet ve iftikar hali (Allah'a olan ihtiyacını görüp O'na sığınma) getiren bir günah, peşinden büyüklük ve kendini beğenme getiren bir taatten daha hayırlıdır."[609]

Çoğu kez, Allah'ın senin için takdir ettiği bir günah, (sonucu itibariyle) senin Allah'a ulaşma vesilen olur. İblîs'in işlediği günahı düşün. Onun yaptığı, kalbe ait bir günahtı; o, ilâhî huzurdan kovulma ve uzaklaştırılma sebebi oldu. Hz. Âdem'in emre muhalefeti ise sadece âzasıyla işlediği bir kusurdu; peşinden (yaptığı tövbe ile) Allah'a yakınlık ve Allah tarafından seçilme nimetini getirdi.

Özetle deriz ki: Kulu Mevlâ'sına yönelten, ona güzel kulluk ve kalp kırıklığını kazandıran her şey kul için bir şeref ve olgunluktur. Nefsi kuvvetlendiren ve onu büyüklenmeye sevkeden bütün işler, her ne olursa olsun, bir noksanlık ve Hak'tan uzaklaşma sebebidir.

Eğer kul, kalbe ait günahlardan yahut günah işlemekte ısrar etmekten korunmuşsa günahlardan korunma ve muhafaza budur. Âzalarla işlenen günahlara gelince, kula yazılmış olan başına gelir, bu onda imana ait bir noksanlık meydana getirmez, belki daha önce açıkladığımız gibi, (samimi pişmanlık, tövbe ve amel sayesinde) onu kemale erdirir. Buna göre asıl uzak kalınacak şey, kula noksanlık getirecek işlerdir; onlar da kulu Cenâb-ı Hak'tan uzaklaştıran şeylerdir, yoksa sonuç itibariyle onu kemale erdiren şeyler değildir.

Bundan şu anlaşılır: Peygamberlerin yaptığı günaha benzer şeyler, onlar için bir noksanlık değildir, onlar sadece kemale erme vesilesidir. Velîlerin hata ile işledikleri günahlar da böyledir. Bunu iyi düşün. Gördüğün veya işittiğin her kusura hemen itiraz etme; er kişilerle (kâmil mürşidlerle) beraber ol ki onlar sana noksanlık ve kemal vesilesi olan şeyleri öğretsinler.

609 bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem*, s. 202 (Beyrut 2005).

Vâsıtî[610] demiştir ki: "Kulun işlediği günahların, onun Allah tarafından seçilmesine aksi bir tesiri yoktur. Âyette, *'Âdem Rabb'ine isyan etti'* buyruldu. Yani ilâhî emre aykırı bir iş yaptı, sonra Allah kendisini özel dostluğuna seçti. Bu durum, ondan, önceki isyan yüzünden kınanmayı ortadan kaldırdı. Baksana Allah Teâlâ onun özrünü nasıl açıkladı. Onun hakkında, *'O unuttu, biz onda bir azim bulmadık'* buyurdu."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "O ne güzel bir isyandır ki peşinden (Hz. Âdem'e) yeryüzünde halifelik getirdi."

Şunu bil ki Hz. Âdem [aleyhisselâm], daha yaratılmadan önce yeryüzüne indirileceği ilan edildi. Allah Teâlâ onun hakkında,

"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" (Bakara 2/30) buyurdu. Yüce Allah onu, yaratmadan önce halife olarak ilan etti; fakat ilâhî hikmeti bunun sebeplerinin bulunmasını gerektirdi. Hz. Âdem'in yasaklanmış ağaçtan yemesi, onun halifelik ve peygamberlik için yeryüzüne inmesine ve orayı mâmur etmesine bir vesile oldu. O, şekil olarak bir iniştir, ancak mana olarak yükseliştir. Ârifin hatası da böyledir; hata onu kulluk şerefi için yere indirir (tövbeye ve secdeye sevkeder), sonuçta Allah katında kadrini yükseltir.

"Oradan birbirinize düşman olarak inin" (Tâhâ 20/123) âyeti hakkında deriz ki: Birbirine düşman olmak, maddi ve nefsî yönü galip gelen kimseler içindir. Ruhaniyet yönü galip olanlara gelince, onlar, birbirini Allah için seven kardeşler ve müttaki dostlardır. Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"O gün, (Allah için birbirini seven) müttakilerin dışında, bütün dostlar birbirlerine düşman olur" (Zuhruf 43/67).

Allah Teâlâ'nın, *"Benden size bir hidâyet (yolunu gösteren peygamber ve Kur'ân) geldiğinde, benim hidayetime uyan kimse sapkınlığa düşmez ve bedbaht olmaz"* (Tâhâ 20/123) âyetinden hareketle deriz ki:

---

610 Vâsıtî, Ebû Bekir Muhammed b. Musa (v. 320/932) ilk dönem sûfî ve zâhidlerinden bir âlimdir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 140 [İstanbul: Semerkand, 2007]; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/349; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 302).

Âyet demek istiyor ki: Bana çağıran, benim marifetime ve huzuruma girmeye ulaştıran bir davetçi (kâmil mürşid) geldiğinde, kim onlara tâbi olup terbiyeleri altına girerse o kimse sapkınlığa düşmez ve bedbaht olmaz. Tam aksine o kimse, doğru yola ulaşır ve en büyük saadeti (cenneti ve cemali seyir nimetini) elde ederek mesut olur.

Kim onların uyarı ve öğüdünden yüz çevirir ve sohbetinden kaçınırsa onun için sıkıntılı bir hayat vardır. O kimse, sürekli hırs, tamah, korku ve endişe ile iç içe yaşar. Kıyamet günü onu kör olarak haşrederiz, zatımızı müşahede edemez; o kimse, sadece maddi nimetleri ve süsleri görür; zatımıza ait sırları göremez. O zaman,

"Yâ Rabbi, maddi şeylerin görüldüğü bir anda beni niçin mana âleminin sırlarını müşahede etmekten kör olarak haşrettin, halbuki ben dünyada gözleri gören biriydim?" der. Allah Teâlâ da ona şöyle buyurur:

"Evet, durum budur. Sana dünyada âyetlerimiz gelmişti. Bu âyetler, ârif velilerdir. Sen onları unuttun ve hallerini hiç önemsemedin. Aynı şekilde bugün de sen unutuluyorsun." Çünkü kişi yaşadığı şekilde ölür; öldüğü hal üzere dirilir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Onu gözleri kör olarak haşrederiz"* âyetinin bir manası şudur: Onu, dünyada Cenâb-ı Hakk'ı tanımadığı gibi ahirette de Cenâb-ı Hakk'ın varlığından habersiz olarak haşrederiz. Hz. Ali [radıyallahu anh] bu konuda demiştir ki: "Kim Allah Teâlâ'yı dünyada tanımazsa ahirette de tanımaz."[611]

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onu, kalp gözünü kör eder; bundan sonra o, Allah'ın velilerini ve seçkin dostlarını göremez.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bir haberde şöyle nakledilmiştir: *'Kim (sürekli) bir hal üzere bulunursa Allah'a o hal ile kavuşur.'* Buna göre kim, dünyada kalbi kör olarak yaşarsa o hal üzere kabrinden o şekilde kalkar. Bu kimse, cahil olarak yaşar, öldükten sonra cahil olarak diriltilir. Bunun için, kıyamet günü, *'Bizi yattığımız yerden kim kaldırdı, derler'* (Yâsin 36/52). Bu hal, onların zaruri olarak marifet sahibi olmala-

611 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/508.

rına kadar devam eder. Onlar bugün Allah'ın âyetleri üzerinde güzelce düşünmeyi (ve onları anlamayı) terkettikleri için, yarın kıyamet günü, zayıf hallerine merhamet edilmeksizin azap içinde terkedilirler."[612]

Âyetin uyarısı şöyle devam ediyor: Biz, şehvetlerine kapılıp haddi aşan, sürekli nefsanî lezzetleri peşinde koşan ve ömrünü gaflet içinde tüketeni bu şekilde cezalandırırız; onu Hak'tan perdelenme gamı ve dostlardan uzak kalma ile cezalandırırız. Çünkü o, Rabb'inin âyetlerinin varlığını tasdik etmedi. Bu canlı âyetler, Allah'a çağıran davetçiler yani kâmil mürşidlerdir. Ahiretteki perdelenme azabı, devamlı olup hiç kesilmediği için, daha şiddetli ve daha süreklidir.

Manen perdelenme gamından, kötü hesaptan ve ahirette Allah dostlarından ayrı kalmaktan Allah'a sığınırız. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Geçmiş Nesillerden İbret Almak

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, bu dünyada ibret almaya teşvik ederek şöyle buyurdu:

اَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فٖى مَسَاكِنِهِمْ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ
لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِى النُّهٰى ﴿١٢٨﴾ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَاَجَلٌ
مُسَمًّى ﴿١٢٩﴾ فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ
وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ اٰنَاۤئِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾

128. ***Bizim, yurtlarında dolaşıp durdukları şu kendilerinden önceki nesillerden nicesini helâk etmiş olmamız onları doğru yola sevketmedi mi? Şüphesiz bunda kâmil akıl sahipleri için nice ibretler vardır.***

---

612 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/154.

129. ***Eğer Rabb'in tarafından, daha önce verilmiş bir hüküm ve belirlenmiş bir vakit olmasaydı, onlara da cezaları gecikmeden verilirdi.***

130. ***Öyle ise onların söylediklerine sabret! Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabb'ini hamd ile tesbih et. Gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün taraflarında da tesbih et ki*** *(sana vereceği mükâfatla)* ***hoşnut olasın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bizim, yurtlarında dolaşıp durdukları şu kendilerinden önceki nesillerden nicesini helâk etmiş olmamız onları doğru yola sevketmedi mi?"* Yani onlardan önce geçmiş nesillerden pek çoğunu helâk etmemiz, o kâfirlere, işlerinin âkıbetini açıklayıp göstermedi mi? Halbuki onlar, Şam'a yolculuk yaptıklarında, Hicr ashabı, Semûd kavmi, Firavun ve Lût kavmi gibi helâk edilen kavimlerin yurtlarında dolaşıyorlar, onların harap olmuş ev ve yurtlarının kalıntılarını görüyorlar. Onlar, bu kavimlerin doğruyu yalanlamaları sebebiyle başlarına bu azapların geldiğini de biliyorlar. Aslında bu durum, onların hakka yönelmelerini ve onların başına gelenlerin kendi başlarına da gelmememsi için ibret almalarını gerektirmektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlardan önce kendi yurtlarında güven içinde gezip dolaşan nice kavimleri helâk etmiş olmamız, Mekke müşriklerini doğru yola sevketmedi mi? O kavimler, başlarına gelen azapla yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar (A'râf 7/78).

"Şüphesiz, bunda yani önceki kavimlerin feci bir şekilde helâk edilişinde, kişiyi çirkin işlerden uzak tutacak *akıl sahipleri için* büyük, apaçık hidayet sebepleri ve Hakk'ı gösteren *pek çok ibret vardır."* Kâmil aklın uzak tuttuğu çirkin işlerin en çirkini, Mekke kâfirlerinin Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, ona karşı kör ve sağır kesilmeleri ve bunun dışında yaptıkları türlü isyanlarıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer Rabb'in tarafından, daha önce verilmiş bir hüküm ve belirlenmiş bir vakit olmasaydı, onlara da cezaları gecikmeden verilirdi."*

Önceden verilen hüküm, bir hikmet gereği, bu ümmetin azabının ahirete tehir edilmesidir. Eğer Rabb'in tarafından böyle bir hüküm verilmiş olmasaydı, helâk olan geçmiş nesiller için hemen yaptığımız gibi, onları da hemen helâk ederdik. Onlar, bu helâk olan kimselerin yurtlarında dolaşıyorlar, fakat ibret almayarak inkâr ve isyanda ısrar ediyorlar. Şayet onların azaplarını erteleme için verilen bir süre olmasaydı, onların suçlarının cezası hemen verilirdi; öncekilerde olduğu gibi, onların cezası da bir saat olsun geciktirilmezdi.

Âyet-i kerimede, *"Senin Rabb'in tarafından verilmiş bir hüküm olmasaydı ..."* buyrulması, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şeref bahşetmek ve onlara verilen bu sürenin onun hatırına olduğuna işaret etmek içindir. Şu âyet de bu durumu bildirmektedir:

"Sen içlerinde bulunduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir" (Enfâl 8/33).

Onların azaplarını erteleme hükmü ve kendileri için belirlenmiş bir vakit olmasaydı, azapları asla ertelenmezdi. Onlar için belirlenen bu vakit, ömürleridir. Yahut azapları için belirlenmiş bir vakittir ki o, kıyamet günüdür. Bu vaktin, Bedir Savaşı olması da muhtemeldir; çünkü Bedir'de kâfirlerin pek çoğu öldürülerek cezasını buldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Öyle ise onların söylediklerine sabret!"* Yani durum, belirttiğimiz gibi, kâfirlerin azaplarının ertelenmesi bir ihmalden değil, kendilerine verilen süreden dolayı olduğundan ve o azabın muhakkak başlarına geleceği kesin olduğundan, sen onların inkâr sözlerine karşı sabret. Şüphesiz, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kâfirlerin kesin olarak helâk olacaklarını bilmesi, onu teselli eder ve sabretmeye sevkeder.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sen onların söylediklerine sabret; Allah ile meşgul olup onları bırak, onların helâk edilmesine ve hayatta kalmalarına bakma! Allah onların halini ve kendilerine ne yapacağını en iyi bilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rabb'ini hamd ile tesbih et."* Yani kâfirlerin, yüce şanına layık olmayan sıfatlardan, O'nun yüce zatına nisbet ettikleri

şeylerden O'nu tenzih et, uzak tutup yücelt. Ayrıca, seni özel olarak hidayetine ulaştırdığı için O'na hamdet ve maddi-manevi bütün nimetleri verenin O olduğunu söyle.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Eziyet verici sözleri işitmek, insana sıkıntı verir. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) kâfirlerin sözlerinden gelen sıkıntıyı, *'Rabb'ini hamd ile tesbih et'* sözüyle giderdi. Bununla şunu demek istedi: Onların söylediklerini işitmek sana sıkıntı verirse bizi tesbih etmek seni rahatlatır."

"Tesbih et", "namaz kıl" manasına da gelir. Buna göre âyete şu mana da verilmiştir: "Seni hidayetinin zirve noktasına ulaştıran Rabb'ine hamdederek namaz kıl."

Âyetin peşinden gelen, *"Güneşin doğuşundan ve batışından önce ..."* kısmı da bu manayı tercih ettirmektedir. Çünkü Allah'ı tesbih için özel bir vakit belirlenmemiştir; her zaman tesbih yapılabilir. "Güneşin doğuşundan önce"den kasıt, sabah namazıdır. "Batışından önce"den maksat ise öğle ve ikindi namazlarıdır. Bunun sadece ikindi namazı olduğu da söylenmiştir.

Âyetin devamı şöyledir: *"Gecenin bazı vakitlerinde tesbih et;* yani namaz kıl."

Gecenin bazı vakitlerinden kasıt, akşam ve yatsı namazlarıdır. Gece vaktinin özel olarak konu edilmesi, onda yapılan zikir ve ibadetin daha faziletli olmasındandır, çünkü gece kalp daha toplu olur; bununla birlikte nefis de istirahat etmeye daha meyillidir. Bu durumda gece yapılan ibadet nefse daha meşakkatli gelir; sevabı da ona göre çok olur. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, gece ibadeti daha tesirlidir ve söz bakımından (kıraat yönünden) daha sağlamdır" (Müzzemmil 73/6).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Gündüzün taraflarında (iki ucunda) da tesbih et."* Bu vakitlerdeki tesbihten kasıt, sabah ve akşam namazlarıdır. Bu iki namaz, az yukarıda dile getirilmişti; burada tekrar söylenmesi, onların daha fazla bir üstünlüğe sahip olduklarını bildirmek içindir.

Yahut *"gündüzün tarafları"*yla kastedilen, sabah, akşam ve öğle namazlarıdır. Öğle namazı, gündüzün ilk yarısının bitişi ve ikinci yarısının başlangıcı olduğu için, gündüzün taraflarından sayılmıştır.

Yahut *"gündüzün tarafları"*yla kastedilen, günün bütün vakitlerinde yapılması istenen nâfile zikir ve ibadetlerdir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Tesbih et" emrini, "sübhânellah", "lâ ilâhe illallah" veya Cenâb-ı Hakk'ın zatını noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutmayı ifade eden bir zikir yapma manasında aldığımızda, bu vakitlerde zikir yapılmasının özel olarak emredilmesi, o zaman dilimlerinde yapılan zikrin üstünlüğünden dolayıdır. Gündüzün evvelinde ve sonunda Allah'ı zikretmeyi teşvik eden pek çok hadis-i şerif rivayet edilmiştir. Yine gece boyunca uykudan uyanıldığında zikretmeyi teşvik eden pek çok hadis mevcuttur. Öyle ki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], gece uykusundan her uyanışında, uykuya dönmeden önce Allah Teâlâ'yı tesbih eder, "lâ ilahe illallah" der ve tekbir getirirdi.[613] Geçmişte yaşamış salihler insanlar içinde kalbi uyanık kimseler de böyle yapardı.[614]

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'ini hamd ile tesbih et ki,* bu vakitlerde yapacağın tesbih ve zikir sebebiyle sana vereceği büyük sevapla *hoşnut olasın."* Yahut (kendilerine şefaat izni verilen) bütün mahlûkata yapacağın şefaat ile razı olasın, o zaman gözün aydın olsun.

Sahîh-i Buhârî'de zikredildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz sizler, bulutsuz bir havada güneşi gördüğünüz gibi ahirette Rabb'inizi göreceksiniz. (Bu nimete ulaşmak için), güneşin doğmasından ve batmasından önceki namazları, (iş veya uyku gibi) bir duruma mağlup olmadan kılmaya gücünüz yeterse bunu yapın." Allah Resûlü sonra,

613 bk. Buhârî, Teheccüd, 21, Ebû Davud, Edeb, 99; Tirmizî, Daavât, 26; İbn Mâce, Duâ, 16; Dârimî, İsti'zân, 53; Ahmed, *Müsned*, 5/313;

614 Selef-i sâlihinin gece ibadetleri ve virdleri için bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/133-152, 170-202 (İstanbul: Semerkand 2003); Gazâlî, *İhyâ*, 1/435-475 (Beyrut 2000).

"Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabb'ini hamd ile tesbih et" (Tâhâ 20/130) âyetini okudu.[615]

Bu haberde, tesbih etmeyi, namaz kılmak manasında alan kimsenin görüşü tercih edilir. Ayrıca onda şuna işaret edilmektedir: Namaz bir zikirdir, Allah'a yönelmektir ve kişinin bütün varlığı ile O'na bağlanmasıdır. Bu, ahirette Cenâb-ı Hakk'ın cemalini müşahede etme ve O'nu görme nimetinin elde edilme vesilesidir. Cennetliklerin halini anlatan bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Onlar Rab'lerini sabah akşam görürler."[616] Bu durum, cennete giren bütün insanlar içindir; seçilmiş has kullara gelince, onlar, her saat ve anda Cenâb-ı Hakk'ın cemalini seyrederler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

128-130. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bizim önceki nesillerden ve geçmiş ümmetlerden helâk ettiğimiz nice kimseler, iman eden, ibret alan, müşahede ve basiret sahiplerini hidayete sevketmedi mi? Onlar, bu kimselerin yıkılmış meskenlerini gezip dolaşıyorlar, dağılmış eserlerini müşahede ediyorlar. İbret sahipleri onlara bakıp ibret alsın. Bir düşünsünler; onlar, yer ve yurtlarından nasıl göç edip oraları terkettiler. O geniş ve rahat yerlerini bırakıp dar kabirlere girdiler. Üzerinde oturdukları rahat döşekleri terkedip toprağa serildiler, mezardaki çukur içinde toprakla örtüldüler.

İman sahipleri ve ibret alanlar, onların halini düşünüp ibret alsınlar ve onların durumuna düşmeden önce hazırlık yapsınlar. Çünkü helâk edilen bu nesiller, kendileri gibiydi, hatta onlardan daha kuvvetli ve daha zengindi. Şan ve şöhretleri her tarafa yayılmıştı. İnsanlar içinde saygındılar. Ancak bunca parlak saltanatları sönüp gitti, sanki hiç yaşamamış gibi oldular. Yakın bir zamanda göçüp yer ve yurtlarından ayrıldılar. Dünyada yaptıkları amellere ulaştılar, ilâhî hükme mecburen boyun eğip teslim oldular. İşte bunda, doğru ile yanlışı gören akıl sa-

---

615 Buhârî, Mevâkît, 16; Tefsîru Sûre (20), 2; Ebû Davud, Sünnet, 19; Tirmizî, Cennet, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 13; Ahmed, *Müsned*, 4/360.

616 Biraz farklı lafızla bk. Tirmizî, Cennet, 17; Ahmed, *Müsned*, 2/64.

hipleri için pek çok ibret vardır. Fakat katılaşmış kalplere öğüt ve uyarı bir fayda vermez.

Eğer Cenâb-ı Hakk'ın onların azaplarını erteleyerek kendilerine rahmet etme ve yumuşaklıkla davranma hükmü olmasaydı, ayrıca ömürleri kadar onlara bir süre tanınmasaydı, azapları hemen verilirdi.

Ey Allah'a yönelen ve kendini bütünüyle Mevlâ'sının taatine adayan kimse, insanların kalbe sıkıntı veren sözlerine sabret; özellikle güneş doğarken, batarken, ayrıca gece ve gündüz vakitlerinde Rabb'ini zikir ve tesbihle meşgul ol; tâ ki bütün gaybı bilen yüce Mevlâ'nın huzurunda bulunup diğer her şeyden kalben uzak olasın. Umulur ki yüce sevgiliyi müşahede ile hoşnut olursun. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Dünya Süsünü Bırak, Namaza Bak

İbret almanın sonucu, bu fâni dünyadan gönlü çekmek olduğu için, Allah Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun izinde gidenlere dünyadan gönlü çekmeyi emrederek şöyle buyurdu:

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِؕ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿١٣١﴾ وَاْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ
وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَاؕ لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًاؕ نَحْنُ نَرْزُقُكَؕ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوٰى ﴿١٣٢﴾

131. *Sakın, kendilerini denemek için onlardan bir kısmını faydalandırdığımız dünya hayatının süsüne gözlerini dikme! Rabb'inin nimeti daha hayırlı ve daha kalıcıdır.*

132. *Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et. Senden rızık istemiyoruz; seni biz rızıklandırırız. Güzel sonuç, takva iledir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] buyuruyor ki: *"Sakın, kendilerini denemek için onlardan bir kısmını faydalandırdığımız dünya hayatının süsüne gözlerini dikme!"* Yani bazı kâfirlere verdiğimiz aldatıcı dünya hayatının süsü olan nimetlere rağbet ederek ve meylederek bakma. Bunu yapmayı güzel görme; çünkü onlar, yok olacaktır, hepsi dünya hayatının bir süsüdür. Bir zaman sonra fâni olur, tükenip gider. O, açmış bir çiçek gibidir; çiçeğin ilk haliyle görüntüsü hoştur, ancak kısa zamanda solup gider.

Biz onlara dünyada bu malları ve izzeti kendilerini deneyip imtihan etmek, ne yapacaklarını ortaya çıkarmak için verdik. Onlar, bunların şükrünü yerine getirip sana iman edecekler mi, sahip oldukları malları cihad yolunda ve müminlerin ihtiyacına harcayacaklar mı, yoksa bunları yapmayacaklar mı? Bunu ortaya çıkaracağız.

Yahut biz onlara bu nimetleri, ahirette kendilerine azap etmek için verdik; onun için sen onlara önem verme!

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'inin* ahirette senin için hazırladığı *nimeti daha hayırlıdır."* Yahut hidayetle birlikte dünyada kâfi miktarda sahip olduğun rızkın, onlara dünyada bolca verilen nimetlerden daha hayırlıdır. Çünkü sana verilenler, âfete uğramaktan güvendedir; onlara verilenler ise böyle değildir; onun sonu hesap ve azaptır.

"Ve Rabb'inin rızkı daha kalıcıdır." Şüphesiz Rabb'inin sana verdiği rızkın kendisi ve meyvesi hiç kesilmez; dünya süsleri ise böyle değildir, onlar yok olup biter.

Bu durumda yapılması gereken, sevabı devamlı olan şeyle meşgul olmaktır. Bunun için Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Ailene namazı emret." Allah Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], daha önce geçtiği gibi, *"Rabb'ini hamd ile tesbih et"* emrini verdikten sonra, bu âyette de Ehl-i beyt'ine yahut kendisine tâbi olan ümmetine namazı emretmesini buyurdu. Bunu, ihtiyaç halinde yardımlaşmaları, geçim derdine düşmemeleri ve servet sahiplerinin zenginliğine iltifat etmemeleri için yaptı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kendin de ona sabırla devam et."* Geçimini sağlamak için işe yönelmeden, namaza devam etmeye kendini zorla. *"Biz senden rızık istemiyoruz."* Seni, kendinin ve ailenin rızkını temin için yükümlü tutmuyoruz. *Seni* ve onları *biz rızıklandırırız;* sen kalbini bizim sırlarımızı müşahede için boşalt. "Övülecek *güzel sonuç, takva iledir* yani takva sahiplerine aittir."

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ailesi bir sıkıntı ve ciddi şekilde ihtiyaç haline mâruz kalınca onlara namaz kılmalarını emreder ve bu âyeti okurdu.[617] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

131-132. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] emredilen şeyler, ümmetinin seçkin âriflerine de emredilir. Buna göre bir Hak yolcusuna denir ki:

"Ey derviş, gözlerini dünya ehline verilen süs ve güzelliklere çevirme; bilakis onlardan gönlünü çek; dünya ehlinin yükseltip süsledikleri binalarını güzel bulup onlara imrenmekten sakın. Şüphesiz bu, bir ahmaklık ve aldanıştır."

Urve b. Zübeyr [radıyallahu anh], sultanların binalarını ve surlarını görünce, evine girer ve, *"Sakın, kendilerini denemek için onlardan bir kısmını faydalandırdığımız dünya hayatının süsüne gözlerini dikme!"* (Tâhâ 20/131) âyetini okurdu.

Velilerden Yahya b. Muâz, zamanındaki âlimlere derdi ki: "Ey kötü işlere bulaşmış âlimler, evleriniz Hâmân'ın evi gibi (yüksek ve süslü), bunekleriniz Karun'un bineği gibi (şatafatlı), giysileriniz Firavun'un giysilerini andırıyor; peki Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] sizden istenen sünneti (yaşantısı ve tevazusu) nerede?"

Ey ârif, rızık talebiyle meşgul olma. Rabb'inin sana göndereceği rızık daha hayırlı ve daha kalıcıdır. O, vakti gelince, bir sebep bulunmadan ve bir hizmet gerekmeden ihsan hazinesinden senin için rızkı gönderir. Böyle bir rızkın daha hayırlı oluşu, kendisiyle birlikte yakînî

617 bk. Taberânî, *el-Evsat*, nr. 890; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/188; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/67.

iman, Allah ile sevinç ve fazla marifet bulunmasındandır. Onun daha sürekli oluşu ise kaynağının Cenâb-ı Hak olmasıdır. Şüphesiz O'nun hazineleri bitip tükenmez. O rızkın peşinden ayrıca kalpte artan bir yakîn ve âlemlerin Rabb'ine bağlılık bulunur.

Ey ârif, ailene namazı emret, sen de ona sabırla devam et. Senin rızkın, irade ettiğimiz vakitte sana mutlaka gelir. Biz senden, kendin ve ailen için rızık istemiyoruz. Biz seni rızıklandırırız; fakat bu, keyif ehlinin rızkı değil, müttakilerin rızkıdır. Güzel âkıbet, takva sahiplerinindir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerin Yersiz Mucize İstekleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlerin bazı sözlerinden bahsetti. Onlar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sabretmesini emrettiği sözlerdir. Yahut Hak Teâlâ, bu apaçık beyandan (Kur'an'dan) sonra mucize isteyenlerin talebini reddederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّهٖۜ اَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْاُولٰى
﴿١٣٣﴾ وَلَوْ اَنَّٓا اَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِه۪ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا
رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَذِلَّ وَنَخْزٰى ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ
فَتَرَبَّصُواۚ فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ اَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدٰى ﴿١٣٥﴾

133. *Onlar, "Bize Rabb'inden bir mucize getirmeli değil miydi?" dediler. Onlara, önceki kitaplarda olanların apaçık delili olan (Kur'an) gelmedi mi?*

134. *Eğer biz, bundan önce (mucize veya Kur'an gelmeden) onları bir azapla helâk etseydik, şüphesiz onlar, "Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de böyle zelil ve perişan olmadan önce âyetlerine uysaydık!" derler.*

135. *De ki: "Herkes beklemektedir; siz de bekleyin. Yakında, kimin dosdoğru yolda gittiğini ve hidayet üzere bulunduğunu bileceksiniz!"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "O Mekkeli kâfirler, 'Muhammed *bize, Rabb'inden,* kendisinin doğruluğunu gösteren *bir mucize getirmeli değil miydi?' dediler."* Yahut onlar, mucize olarak yerden su fışkırtmasını ve dağları yürütmesini istediler. Onlar, dağların, taşların ona secdeye ettiğini gördükleri halde, kibir ve inattan dolayı, bunu mucizeden saymadılar.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Onlara, önceki kitaplarda olanların apaçık delili olan Kur'an gelmedi mi?"* Yani onlara, içinde Tevrat, İncil, Zebur ve diğer semavî kitaplar gibi ilk kitapların açıklaması bulunan Kur'an gelmedi mi? Bu, Allah Teâlâ tarafından onların sözlerine bir reddir. O aynı zamanda, Kur'ân-ı Kerîm'in gelişini inkâr edişlerini dile getirmekte ve bu yaptıklarını reddetmektedir. O Kur'an ki âyetlerin en parlağı; mucizelerin en yücesi, en büyüğü ve en devamlısıdır.

Mucizenin hakikati, peygamberliğini iddia eden bir zatın hangi işte ve konuda olursa olsun, kendisine birtakım âdet üstü harika işlerin verilmesidir. Şüphesiz ilim, bu işlerin en yücesi ve en yükseğidir. Çünkü amellerin aslı ilimdir. Kur'ân-ı Hakîm, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini içeren bir kitap olarak, hiçbir ilmin dersini almamış, hiçbir ilim ehlinden ders görmemiş, okuma yazma bilmeyen birinin elinde ortaya çıkmıştır. Artık bundan sonra, ondan hangi mucize istenir? O var iken kendisinden hangi mucize beklenir?

Kur'ân-ı Hakîm'in, önceki kitapların içindekileri bir açıklayıcı olarak tanıtılması, onun şanının yüceliğini ve delilinin parlaklığını göstermekte ve onun gelmesinin en açık ve en gerçek bir mucize olduğunu ortaya koymaktadır. Kur'ân-ı Hakîm, önceki kitapların içindeki bütün peygamberlerin görüş birliği ettiği akîde ve hükümlerin hak olduğuna şahitlik etmektedir.

Mana ehlinden biri demiştir ki: "Âyetin bir manası da şudur: Onlara, önceki kitaplarda açıklanan kendilerini helâk ettiğimiz ümmetlerin

haberleri gelmedi mi? Onlar, peygamberlerinden mucizeler istediklerinde, onlara istedikleri mucize verildi, fakat onlar bu mucizeyi inkâr ettiler. Bu inkârları üzerine bizim onları nasıl hemen helâk ettiğimizi işitmediler mi? Onlar, eğer kendilerine istedikleri mucize gelse, hallerinin öncekiler gibi olmayacağından emin olamazlar."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer biz, bundan önce,* yani bir mucize gelmeden önce yahut Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an inmeden önce, dünyada *onları* köklerini kazıyacak *bir azapla helâk etseydik, şüphesiz onlar* şöyle derlerdi:

Rabbimiz, bize, beraberindeki kitapla birlikte hidayete çağıran *bir peygamber gönderseydin de böyle* dünyada *zelil ve* kıyamet günü ateşe girerek *perişan olmadan önce* bize gelen *âyetlerine uysaydık!"*

Fakat biz, kendilerine peygamberimiz ve kitap gelmeden önce onları helâk etmedik; artık ileri sürecekleri ve kendilerini mâzur gösterecekleri bir delilleri kalmadı. Kıyamet günü onlara, "Size bir uyarıcı gelmedi mi?" diye sorulunca şöyle derler:

"Evet, bize bir uyarıcı geldi, fakat biz onu yalanladık ve, 'Allah hiçbir şey indirmedi!' dedik" (Mülk 67/8-9).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "O inatçı kâfirlere de ki: *Her birimiz,* bizim ve sizin durumunuzun ne sonuca varacağını *beklemektedir; siz de bekleyin,* işin sonuna bakın!"

Yahut herkes, diğerinin başına zamanın musibetlerinin gelmesini ve zaferin kime ait olacağını beklemektedir.

"Yakında, kimin dosdoğru yolda gittiğini ve sapıklıktan uzak olup *hidayet üzere bulunduğunu bileceksiniz!"* Doğru yolda gidenin biz mi siz mi olduğu anlaşılacak. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

133-135. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a davet eden ârifibillâh bir velinin, kendisini ispat için, kerametler göstermesi şart değildir. Onların veli olduklarına, Rab'lerinden

bir delil üzere olmaları (her hallerinde Kur'an ve Sünnet'e uymaları), onların vesilesiyle insanların hidayete ulaşması, tevhid sırları ve tarikatın çeşitli ilimlerine ait ortaya koydukları ilimler, en açık delillerdir. Onların bir kısmı ümmî olup hiçbir âlimden ders almadığı halde, bu sırlardan ve ilimlerden bahsetmişlerdir. Biz böyle kimselere şahit olduk.

Allah Teâlâ her asırda bu velilerden gönderir; onlar kullara Allah'ı tanıtırlar; onları yüce zatın sırlarına ve ilâhî sıfatların nurlarına sevkederler. Bunu sözle değil, müşahede yoluyla yaparlar. Allah Teâlâ, kulların önünde ilâhî delili ayakta tutmak için ârifleri gönderir. Kullar, kıyamet günü Allah'tan cahil olarak, O'nun zatını müşahededen perdeli ve mukarrebîn makamından geri kalmış bir halde diriltildiğinde, pişmanlıklarını dile getirerek,

"Yâ Rabbi, bize seni tanıtan bir elçi gönderseydin de mukarrebînlerin derecesinden aşağı düşerek zillet yaşamadan ve kalbimize perde çekilerek perişan olmadan önce senin âyetlerine tâbi olup sana ulaşsaydık!" derler. Cenâb-ı Hak da onlara,

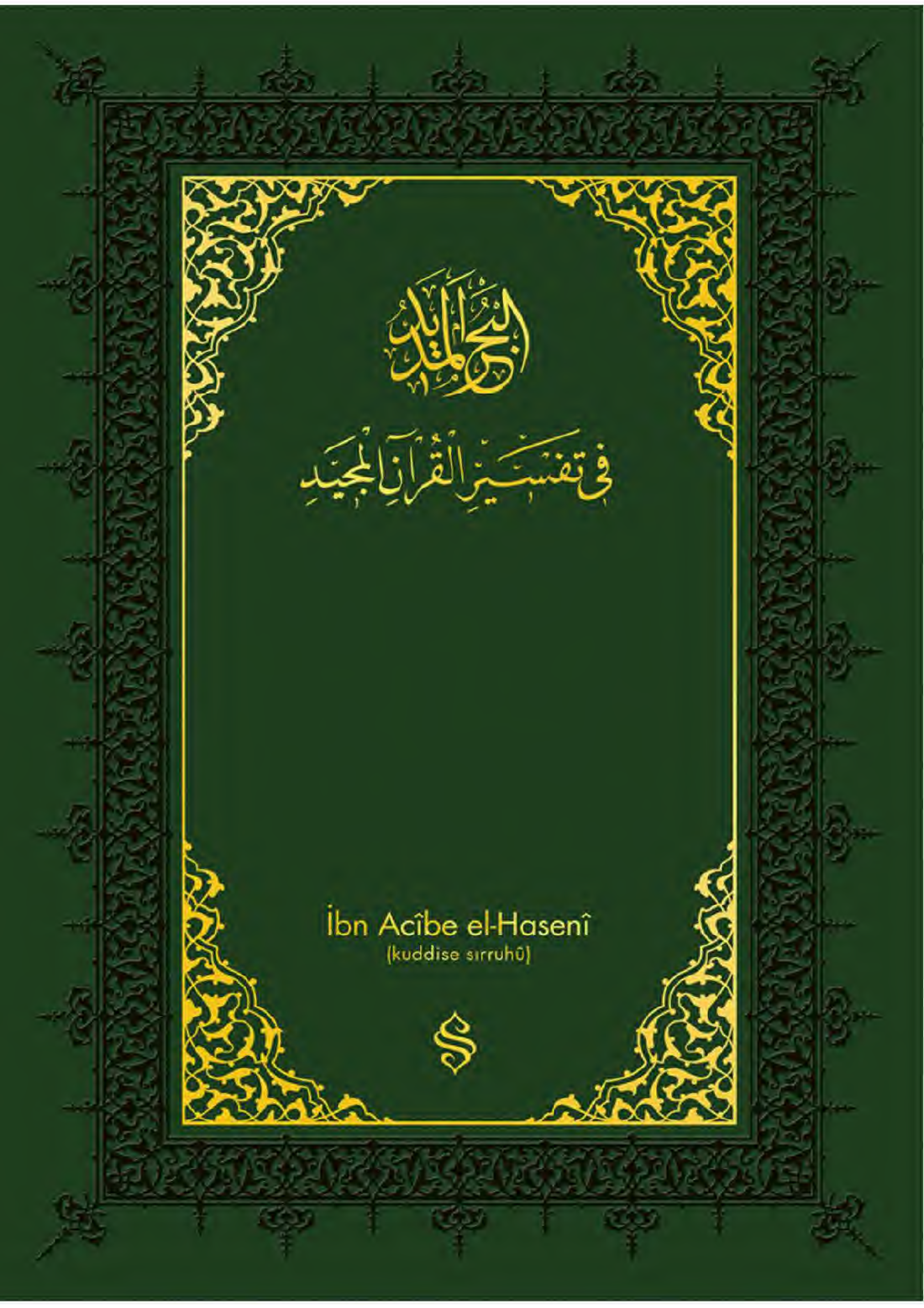
"Ben öyle birini gönderdim, fakat siz onu inkâr ettiniz!" buyurur.

Onlar, bugün, içinde bulundukları hallerine aldanıp, "Artık manevi terbiye işi kesildi, insanları irşad edecek kâmil insan kalmadı!" diyenlerin sözlerini delil olarak getirdiklerinde kendilerine de ki:

"Hepimiz beklemekteyiz, siz de bekleyin; yakında, kimin doğru yolda gittiğini ve gerçek hidayet üzere bulunduğunu bileceksiniz!"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur. Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Tâhâ sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد
İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)